T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI

19. YÜZYILIN SONU 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAYCAN VE TÜRK EDEBİYATI; HÜSEYİN CAVİD, TÜRK EDEBİYATI İLE ETKİLEŞİMLERİ

Doktora Tezi

Zhala BABASHOVA

ANKARA - 2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI

19. YÜZYILIN SONU 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAYCAN VE TÜRK EDEBİYATI; HÜSEYİN CAVİD, TÜRK EDEBİYATI İLE ETKİLEŞİMLERİ

Doktora Tezi

Zhala BABASHOVA

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Nurullah ÇETİN

ANKARA- 2014

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

ANABİLİM DALI

19. YÜZYILIN SONU 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAYCAN VE TÜRK EDEBİYATI; HÜSEYİN CAVİD, TÜRK EDEBİYATI İLE ETKİLEŞİMLERİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:

Tez Jürisi Üyeleri	Adı ve Soyadı İmzası
Prof. Dr. Nurullah Çetin	
Prof. Dr. Nesrin Karaca	
Doç. Dr. Nevahat Özcan	
Doç. Dr. Ayfer Yılmaz	
Yrd. Doç. Dr. Erdoğan Kul	

Tez Sınavı Tarihi 30.10.2014

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../2014)

ZHALA BABASHOVA

ÖN SÖZ

Bilindiği üzere toplumların yaşadıkları sosyal ve siyasî gelişmeler, doğal afet ya da savaş gibi olağanüstü olaylar zamanla kültürel sahaya da aksetmekte ve dönemin edebî muhtevası açısından belirleyici bir rol üstlenmektedir. Azerbaycan edebiyatı bu tür etkenlerin şekillendirdiği Türk Dünyası Edebiyatları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Toplumun geçmişte yaşadığı olaylar, özellikle o yıllarda verilen edebî eserlerin karakteristik niteliğini oluşturur.

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan ve Türkiye'de büyük sosyal, siyasî, millî ve kültürel olayların yaşandığı bilinmektedir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Azerbaycan coğrafyasında yaşanan sosyal ve siyasî olaylar dönemin aydınları üzerinde derin izler bırakmıştır. Her iki coğrafyada yaşanan olayların edebiyat hayatındaki tesirlerini o dönemde yazılmış eserleri incelerken görmekteyiz.

Azerbaycan edebiyatında Hüseyinzade Ali Bey, Mehemmed Hadi, Abdullah Şaik, Hüseyin Cavid gibi isimler, özellikle kendi halklarının tarihî süreç içerisinde yaşadığı sıkıntıları dile getirirlerken; aynı zamanda eserlerinde Azerbaycan Türklerinin varlık mücadelesini de ele almışlardır.

Azerbaycan edebiyatında özellikle 1905 yılından itibaren millî bir tavır kendini gösterir ki, bu yıllarda milliyetçilik akımının etkisiyle eser veren sanatçılar arasında Hüseyin Cavid'in ayrı bir yeri vardır. Hüseyin Cavid, o dönemde kaleme aldığı değişik türdeki eserleri ile Azerbaycan Türkleri'nin verdiği ulusal kurtuluş mücadelesinin panoramasını ortaya koymuştur. Sanatçı, özellikle Namık Kemal, Abdülhak Hamit, Mehmet Emin Yurdakul, Rıza Tevfik Bölükbaşı ve Mehmet Akif

Ersoy gibi şahsiyetlerin sanatsal etkisi altında kalmış ve Türkçülük, İslamcılık akımlarının etkisi ile millî edebiyat cereyanı doğrultusunda bu yıllarda yazdığı pek çok eserinde vatan sevgisini ortaya koyarken birçok tarihî olayı da edebî sahaya aksettirmiştir.

Azerbaycan edebiyatında milliyetçilik akımının yeşermesi ve yaşatılmasında önemli bir rol sahibi olan Cavid, Azerbaycan Türkleri arasında Türkçülük bilincinin uyanmasında da müstesna hizmetler vermiş bir yazardır. Yazar, "Deniz Tamaşası", "Harb va Falakat" gibi şiirlerinde, *"Azer"* poemasında, *"Şeyh Senan"* ve *"Uçurum"* gibi piyeslerinde vatan sevgisini lirik bir üslupla dile getirmiş; makaleleriyle verilen bağımsızlık mücadelesinde halkının manevi dünyasını güçlendirmeyi amaçlamıştır.

Tez çalışmamızda Hüseyin CAVİD'in sanatçı kişiliğinin ve sanat ideallerinin oluşmasında etkili olan sosyal, siyasî ve kültürel ortamı inceleyip, yazarın Türk edebiyatı ile etkileşimlerini tespit etmeye çalıştık. Bu amaca yönelik olarak önce çalışmamızın, "Giriş Bölümü"nde 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan ve Türk edebiyatı; genelde Azerbaycan ve Türk edebiyatında Hüseyin CAVİD'in yeri ve özelde Azerbaycan şiirinde ve dramında yerini belirleyebilmek için dönemle ilgili genel bir inceleme yaptık.

Çalışmamızın "Birinci Bölüm"ünde XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında Çarlık Rusyası, Sovyet Rusyası dönemindeki Azerbaycan'da toplumsal, siyasî ve kültürel olayları ve bu olayların yazar ve aydın kesim üzerindeki etkisini ele aldık.

"İkinci Bölüm"de yazarın hayatının belli bir dönemini geçirdiği ve sanatçı kimliğinin şekil alıp geliştiği XX. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde edebî ve siyasî olayların, bu dönemin

karakteristik özelliklerini ana hatlarıyla ortaya koyup, Hüseyin Cavid'in sanatçı kişiliği ve eserleri üzerinde dönemin etkisini belirleyip ortaya koymaya çalıştık.

"Üçüncü Bölüm"de Hüseyin Cavid'in hayatını, sosyal, psikolojik dünyasını ele aldık.

"Dördüncü Bölüm"de de Hüseyin Cavid'in özel ve meslekî hayat öykülerini, edebî kişiliklerini ele aldık. Bu bölümde ayrıca sanatçının, bugüne kadar elimize ulaşan basılı eserlerini iç ve dış yapı özellikleri açısından tanıtmaya çalıştık.

"Beşinci Bölüm"de sanatçının ilk sanat denemeleri; şiirlerini, poemasını üslup ve tema açısından ele alıp, Hüseyin Cavid'in sanatında asıl başarıyı ve ünü yakaladığı sahne eserleri ile ilgili bilgi verdik. Aynı zamanda bu bölümde yazarın başka alanlarla ilgili yazdığı değerli makalelere, yazılara ve belge niteliği taşıyan arkadaşlarına yazdığı mektuplarına da yer verdik.

"Altıncı Bölümde"de ise yazarın şiirlerinde ve sahne eserlerinde ele aldığı başlıca konuları tespit ettik.

"Son Bölüm"de diğer bölümlerdeki tespitlerimizden da yararlanarak bir karşılaştırma yaptık.

Hüseyin Cavid'in edebî ve fikrî eserlerinde Türk edebiyatı ile etkileşimleri ve bu etkileşimlerin boyutunu tespit edip ortaya koymaya çalıştık.

Doktora eğitimime başladığım ilk günden beri değerli katkı, öneri ve eleştirileriyle bana yol gösteren, yardımlarını esirgemeyen ve bu çalışmanın hazırlanıp, tamamlanmasında büyük emeği geçen tez danışmanım ve değerli hocam Prof. Dr. Nurullah Çetin'e teşekkürü bir borç bilirim.

Değerli eleştiri ve önerileriyle tezime katkıda bulunan Tez İzleme Komitesindeki bütün hocalarıma da ayrıca teşekkür ederim.

Ayrıca, Hüseyin Cavid konusunda yaptığım araştırmada bana yardımcı olan, Hüseyin Cavid'in Ev Müzesi'nin bütün değerli çalışanlarına, özellikle de İlahe İbrahimova Novruzova'ya ve Bakü Devlet Üniversitesi Kütüphanesi'nde görevli çok değerli Rena Ehmedova'ya da yardımlarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Bundan başka, Türkiye'de bulunduğum zaman zarfında desteğini benden esirgemeyen manevi babam Birol Dok'a da öneri ve yardımlarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Son ve ilk olarak eğitim hayatım boyunca beni sürekli sabır ve anlayışlarıyla destekleyen, varlıkları ile bana huzur ve mutluluk veren annem Kızkayıt'a, Zerbeyim'e, ablam Maise'ye, Şerqiye'ye, kardeşim Orhan Babaşov'a ve bugün yanımda olmasa da ruhunu hep yanımda hissettiğim canım babam Ayyar Babaşov'a sonsuz sevgi ve şükranlarımı sunarım.

Zhala BABASHOVA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **i**
İÇİNDEKİLER ..... **v**
KISALTMALAR ..... **x**
GİRİŞ **1**

I. BÖLÜM
XIX. YÜZYILIN SONU XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAYCAN EDEBİYATINA GENEL BAKIŞ

1.1. XIX. YÜZYILIN SONU XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAYCAN'DA İÇTIMAÎ- SİYASÎ DURUM 17
1.2. SOVYETLER DÖNEMİNDE EĞİTİM 26
1.3. SOVYETLER DÖNEMİNDE DİL 30
1.4. SOVYETLER DÖNEMİNDE DİN 32
1.5. SOVYETLER DÖNEMİNDE ŞAİR VE YAZARLARIN DURUMU 34
1.6. DÖNEMLERLE AZERBAYCAN EDEBİYATI 39
1.7. AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE EDEBİYAT 40
1.7.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Şiir 44
1.7.2. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Roman 48
1.7.3. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Tiyatro 51
1.7.4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Edebî Tenkit 52
1.8. SOVYET DÖNEMİNDE AZERBAYCAN EDEBİYATI (REPRESİYALAR DÖNEMİNDE EDEBİYAT, 1920-1940) 55
1.8.1. Sovyet Dönemi Azerbaycan Edebiyatında Şiir 58
1.8.2. Sovyet Dönemi Azerbaycan Edebiyatında Roman ve Hikâye 65
1.8.3. Sovyet Dönemi Azerbaycan Edebiyatında Tiyatro (1920-1940) 68
1.8.4. Sovyet Dönemi Azerbaycan Edebiyatında Edebî Tenkit 70
1.9. ÇAĞDAŞ AZERBAYCAN EDEBİYATI (İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN GÜNÜMÜZE KADAR) 71
1.9.1. Çağdaş Azerbaycan Edebiyatında Şiir 73

1.9.2. Çağdaş Azerbaycan Edebiyatında Roman ve Hikâye 75
1.9.3. Çağdaş Azerbaycan Edebiyatında Tiyatro 77
1.9.4. Çağdaş Azerbaycan Edebiyatında Tenkit..... 77

II. BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN SONU VE XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA TÜRK EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ

2.1. TANZİMAT DÖNEMİNDE TÜRK EDEBİYATI (1860-1896) 78
2.2. TANZİMAT DÖNEMİNDE TÜRK EDEBİYATINDA ŞİİR 89
2.3. TANZİMAT DÖNEMİNDE TÜRK EDEBİYATINDA ROMAN VE HİKÂYE..... 95
2.4. TANZİMAT DÖNEMİNDE TÜRK EDEBİYATINDA TİYATRO 100
2.5. ARA NESİL 109
2.6. SERVET-İ FÜNUN EDEBİYATI..... 110
2.7. SERVET-İ FÜNUN DÖNEMİNDE ŞİİR 112
2.8. SERVET-İ FÜNUN DÖNEMİNDE ROMAN VE HİKÂYE 116
2.9. SERVET-İ FÜNUN DÖNEMİNDE TİYATRO 120
2.10. SERVET-İ FÜNUN DÖNEMİNDE TENKİT..... 121
2.11. SERVET-İ FÜNUN TOPLULUĞU DIŞINDAKİ EDEBİYAT 122
2.12. FECR-İ ÂTÎ EDEBİYATI 126
2.13. MİLLÎ EDEBİYAT DÖNEMİ..... 128
2.14. MİLLÎ EDEBİYAT DÖNEMİNDE ŞİİR..... 129
2.15. MİLLÎ EDEBİYAT DÖNEMİNDE ROMAN VE HİKÂYE..... 131
2.16. MİLLÎ EDEBİYAT DÖNEMİNDE TİYATRO..... 133
2.17. MİLLÎ EDEBİYAT DÖNEMİNDE MİZAH VE EDEBÎ TENKİT..... 133

III. BÖLÜM

HÜSEYİN CAVİD'İN HAYATI, SOSYAL VE PSİKOLOJİK DÜNYASI

3.1. HÜSEYİN CAVİD'İN HAYATI..... 135
3.2. HÜSEYİN CAVİD'İN ÖĞRENİM HAYATI 137
3.3. HÜSEYİN CAVİD'İN İSTANBUL DÖNEMİ 142
3.4. HÜSEYİN CAVİD'İN ÇALIŞMA HAYATI..... v

3.4.1. İstanbul'dan Sonraki Dönemde Öğretmenlik Faaliyeti 151
3.5. HÜSEYİN CAVİD'İN EVLİLİĞİ VE AİLE BİREYLERİ..... 157
3.6. HÜSEYİN CAVİD'İN YURT DIŞI GEZİLERİ 164
3.7. HÜSEYİN CAVİD'İN ÇEKTİĞİ SOSYAL, SİYASİ VE EKONOMİK SIKINTILARI 165
3.8. HÜSEYİN CAVİD'İN HASTALIĞI VE ÖLÜMÜ..... 170
3.9. HÜSEYİN CAVİD'İN KİŞİLİĞİ VE PSİKOLOJİK DÜNYASI 173

IV. BÖLÜM

HÜSEYİN CAVİD'İN SANAT HAYATI

4.1. HÜSEYİN CAVİD'İN EDEBİYAT İLE İLGİLENMEYE BAŞLAMASI 181
4.2. HÜSEYİN CAVİD'İN ŞİİRE BAŞLAMASI..... 183
4.3. HÜSEYİN CAVİD'İN SANAT ÇEVRESİ..... 187
4.4. HÜSEYİN CAVİD'İN SANATÇI KİŞİLİĞİ..... 189
4.5. HÜSEYİN CAVİD'İN SOYADI VE YAZI HAYATINDA KULLANDIĞI İSIMLER 191
4.6. HÜSEYİN CAVİD'İN SANAT, EDEBİYATLA İLGİLİ KURUMLARDA ALDIĞI GÖREVLER VE KATILDIĞI SOSYAL FAALİYETLER..... 192
4.7. HÜSEYİN CAVİD'İN EDEBİYAT ALANINDAKİ BAŞARILARI, ALDIĞI ÖDÜLLER..... 193
4.8. HÜSEYİN CAVİD'İN ADINA KONAN ÖDÜLLER VE DÜZENLENEN FAALİYETLER..... 195
4.9. HÜSEYİN CAVİD'İN ÇALIŞMA BİÇİMİ 196
4.10. HÜSEYİN CAVİD'İN SANAT ANLAYIŞI..... 197

V. BÖLÜM

HÜSEYİN CAVİD'İN ESERLERİ

5.1. HÜSEYİN CAVİD'İN ESERLERİ 199
5.1.1. Hüseyin Cavid'in Şiirleri..... 199
5.2. HÜSEYİN CAVİD'İN POEMALARI..... 223
5.3. HÜSEYİN CAVİD'İN TİYATRO ESERLERİ..... 237

5.3.1. Ana Piyesi 237
5.3.2. Maral 242
5.3.3. Şeyh Senan 245
5.3.4. Şeyda 255
5.3.5. Uçurum 259
5.3.6. İblis 271
5.3.7. Afet 283
5.3.7. Peygamber 285
5.3.9. Topal Teymur 297
5.3.10. Knyaz- Deli Knyaz 302
5.3.11. Seyavuş 303
5.3.12. Hayyam 305
5.3.13. İblisin İntikamı 307
5.3.14. Şehla 308
5.3.15. Telli Saz 308
5.4. HÜSEYİN CAVİD'İN KÜLTÜR, EDEBİYAT VE SANAT ÜZERİNE YAZILARI 309
5.4.1. Hüseyin Cavid'in Makaleleri 309
5.4.1.1. Urmiye'den Mektup 310
5.4.1.2. Urmiye'den 310
5.4.1.3. Nahçivan'dan Açıklamalar 311
5.4.1.4. Nahçivan'da Ne gördüm? 312
5.4.1.5. Nahçivan'a Ne Lazım? 313
5.4.1.6. Sohbet-1 314
5.4.1.7. Sohbet-2 314
5.4.1.8. Sohbet-3 315
5.4.1.9. Sohbet-4 316
5.4.1.10. Sohbet-5 317
5.4.1.11. Sohbet-6 318
5.4.1.12. Mirza Abdullah Muhammedzade veya (A. Sur) Abdullah Tofig 318
5.4.1.13. Tiflis'ten Tiyatro veya Seyir Sanatında Değişme ve İlerleme 320
5.4.1.14. Tiflis'te "İttifak" Okulu 320

5.4.1.15. İttifak Okuluna Bir Bakış 321
5.4.1.16. Muharebe ve Edebiyat 321
5.4.1.17. M. Kurbanali Şerifzade 322
5.4.2. Hüseyin Cavid'in Mektupları 323
5.4.3. Senaryoları Köroğlu 323

VI. BÖLÜM

HÜSEYİN CAVİD'İN ESERLERİNİN BAŞLICA TEMALARI

6.1. VATAN SEVGİSİ 324
6.2. BAYRAK SEVGİSİ 329
6.3. KAHRAMANLIK 333
6.4. HÜRRİYET 336
6.5. EĞİTİMDE ve ÖĞRETİMDE MİLLÎ ŞUUR 339
6.6. AİLE SEVGİSİ 343
6.7. İNSAN SEVGİSİ 346
6.8. GELENEKLERE BAĞLILIK 349
6.9. AHLÂKÎ DEĞERLER 353

VII. BÖLÜM

HÜSEYİN CAVİD'İN TÜRK EDEBİYATI İLE ETKİLEŞİMLERİ

7.1. HÜSEYİN CAVİD'İN TÜRK EDEBİYATI İLE ETKİLEŞİMLERİ..... 357

SONUÇ..... 417
EKLER..... 424
KAYNAKÇA..... 433
ÖZET..... 473
ABSTRACT..... 475

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
ADK	: Azerbaycan Devrim Konseyi
AHC	: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
AK(B)P	: Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
AMEA	: Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi
AMM	: Azerbaycan Millî Merkezi (Azerbaycan Ulusal Cephesi)
ANTANTA	: Rusya, İngiltere ve Fransa'nın I. Dünya Savaşında Almanya'ya karşı oluşturduğu birlik.
AR MTN	: Azerbaycan Cumhuriyeti Millî İstihbarat Bakanlığı
ARDA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi
ARDEİA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Edebiyat ve Sanat Arşivi
ARSPİHMDA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasî Partiler ve İçtimai Olaylar Merkezi Devlet Arşivi
Az. ÇEKA	: Azerbaycan Fevkalade Komisyonu
AzSSC	: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
BK	: Bakü Komitesi
BRT	: Bayrak Radyo Televizyon Kurumu
BS	: Bakü Sovyeti
C.	: Cilt
ÇEKA	: Olağanüstü Halk Komisyonu
DGK	: Devlet Güvenlik Komitesi
GPU	: Devlet Güvenlik Komitesi
Güney Kafkasya MYK	: Güney Kafkasya Merkezî Yönetim Kurulu
HKS	: Halk Komiserleri Sovyeti
hzl.	: Hazırlayan
KGB	: Sovyet Gizli Servisi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı

Metb.	: Matbaası / Metbeesi
Neşr.	: Neşriyat / Neşriyyat
NKVD	: Milli İçişleri Komitesi
No.	: Numara
RSFSC	: Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SB	: Siyasî Büro
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
YY	: Yüzyıl

GİRİŞ

HÜSEYİN CAVİD

Hüseyin Cavid; hayatı boyunca ve ortaya koyduğu sanatsal çalışmaları ile her ne kadar herhangi bir edebî hareket, topluluk ve akıma katılmayarak bağımsız bir şair ve dram yazarı olarak kalmışsa da kendinden önceki ve dönemindeki edebî hareket ve anlayışlarla etkileşim içinde olmuştur. Bu bakımdan onun genelde Azerbaycan ve Türk edebiyatındaki yeri ve özelde ise Azerbaycan şiirinde ve dramında yerini belirleyebilmek için XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında Çarlık Rusyası, Sovyet Rusyası dönemindeki Azerbaycan'da toplumsal, siyasî ve kültürel olayları; aynı zamanda yazarın hayatının belli bir dönemini geçirdiği ve sanatçı kimliğinin şekil alıp, geliştiği XX. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Dönemi Türkiyesinde edebî ve siyasî olayların, bu dönemin karakteristik özelliklerini ana hatlarıyla ortaya koyup, Hüseyin Cavid'in sanatçı kişiliği ve eserleri üzerinde dönemin etkisini belirleyip, bu açıdan eserlerinin tahlilini vermeye çalışacağız. Amacımız Türk ve Azerbaycan edebiyatı tarihinin bir kısmını tekrarlamak değil, konumuzla bağlantısını vurgulamaktır.

XIX. yüzyılın başlarında Kafkasya ve Azerbaycan siyasî ve idari bakımdan tam bir kargaşa içerisindeydi. 19. yüzyılın başlarından itibaren Ruslar Kafkasya ve Azerbaycan'ı istila etmeye başladılar. Bu dönemde Azerbaycan topraklarında siyasî birlik sağlanmamıştı. Bölgede bağımsız "hanlıklar" şeklinde devletler vardı. Bunlar da kendi aralarında kavga ve savaş halindelerdi. Rusların Kafkasya ve Azerbaycan topraklarını istilaya başlamasına kendi menfaatlerine halel geleceği için İngiltere, Fransa da engel olmaya çalıştı. Fakat en büyük engeli İran yaptı. Çünkü İran'ın da

butopraklarda çıkarı vardı. 18 şubat 1828 tarihinde Ruslarla İranlılar arasında antlaşma gereğince Aras Nehri'nin kuzeyinde kalan Azerbaycan toprakları Ruslara bırakıldı. Hazar Denizi de tamamen Rusların kontrolüne geçti. Bu tarihten sonra Azerbaycan'da Ruslara karşı patlak veren birçok halk ayaklanması da ülkenin kaderini değiştiremedi. Böylece altı eyaletten oluşan ve merkezi "Tiflis" olan "Kafkasya Umumi Valiliği" askeri mahiyetteki bir Rus idaresi olarak kurulmuş oldu.

Tiflis şehri hem Rus idaresinin önemli bir askeri üssü hem de başşehir olarak hızla gelişmeye başladı. Rus işgali ile "Kafkasya ve Azerbaycan'da" modernleşme başladı. Tiflis; Rus ve dolayısıyla Avrupaî tesirlerin etrafa yayılmasında büyük rol oynuyordu. Azerbaycan ve Kafkasya'da açılan ilk Rus mektebi Tiflis'te açılmıştı. Fakat bu okulda yalnız zenginlerin çocukları okuyabiliyordu. Halktan birinin bu okulda okuması imkansızdı. 1819 yılında bu okulda okutulan derslerin yanına Azerbaycan Türkçesi- o zaman Rusların adlandırmasıyla- "Tatarca" da eklendi.

1830'dan sonra Ruslar tarafından Azerbaycan'da açılan resmi mekteplerin sayısı çoğalmaya başladı. Böyle okullar açmakta Rus hükümetinin amacı esasen yerli ahaliye ilkokul imkân sağlayarak Rusça öğretmek ve bu okullarda eğitim almış gençleri kendilerine sadık memur olarak yetiştirerek, gerektiğinde memuriyetlerde kullanmak gibi yararları göz önünde tutarak açmıştı.

Rusların "Ruslaştırma ve Rejimlerine Sadık Memurlar" yetiştirme siyaseti takip ettiği mekteplere halk çocuklarını göndermek istemiyordu. Bu bakımdan ilk yıllarda bu okullarda eğitim alan Müslüman öğrenci sayısı pek fazla değildi. Bu sebepler yüzünden bazı Azerbaycanlı ileri görüşlü aydınlar, serbest düşünceli din adamları, özel okullar açmaya başladılar. Özel okul açanların birçoğu İslam âlemindeki yenilikçi düşüncelerden, özellikle Türkiye'den, Avrupa'daki ilmî

keşiflerden haberdar olan kimselerdi. Bu okullara "Usul-i Cedid" ismi veriliyordu. Türkiye, İran ve Irak gibi ülkelerde eğitim alıp gelmiş aydınlar evlerinin bir odasında ve bazen de durumları iyi olan aydınlar bir bina tutarak para karşılığında çocuklara eğitim veriyorlardı. İşte Hüseyin Cavid de böyle yeni usullü okullarda eğitim almıştı. İlk eğitimini medresede almış daha sonra buradan Usul-i Cedid okuluna geçerek eğitimine devam etmiştir. Bu dönemden itibaren yani XIX. yüzyılın II. yarısından sonra Azerbaycan'da yeni usullü okullarda eğitim alıp, Avrupa kültürü ve edebiyatı ile tanışmış bir kuşak yetiştirmekte idi. İşte XIX. yüzyılın sonunda "maarifçiler" denilen bu genç kuşak yeni usullü okullarda yetişmişlerdi. Bu genç kuşakla XIX. yüzyılın II. yarısından sonra cemiyetteki cehalete ve eğitimsizliğe karşı mücadele başlatıldı. Yenilik taraftarı aydınların çoğunun üzerinde Türkiye'deki yenilikçi aydınların ve Rusya'daki "Dekabristlarin"[1] büyük ölçüde etkisi vardır.

XIX. yüzyılın sonunda yetişen ve modern Azerbaycan edebiyatının doğuşunda etkin olan aydınların karakteristik özelliği hürriyetçi ve halkçı düşüncelere sahip olmaları idi. Rus istilasından sonra açılan okullarda yeni bilgiler öğrenip Rusça konuşabilen gençleri Rus memuriyetine ve askerî hizmete aldılar. Rus hükûmetine hizmete girmiş bu genç kesim kendilerine "reformist"[2] deyip Batı'yı ve Rus hayat tarzını kabul etmişti.

Diğer tarafta "reformist"lere karşı olup, Batı'yı ve Rus hayat tarzını tamamen reddeden aydınlar da var idiki, bunların çoğunluğu ilk eğitimlerini medreselerde dinî eğitim alarak başlamış; özellikle XIX. yüzyılın II. yarısından sonra da Türkiye, Mısır, İran'da ortaya çıkan siyasî olaylardan etkilenmiş, İslâmi ıslahatlara meyleden kesimdi. Özellikle XIX. yüzyılın sonlarında böyle düşünceli münevverlerin

[1] *14 Aralık 1825 tarihinde Çarlık Rusyasında yaşanan bir ayaklanmanın ismi.*
[2] *yenilikçi*

taraftarları Rusya Müslümanları arasında çoğaldı. Bu kesim "İslâmi Asrın İdrakine Göre Yorumlama" tezini savunuyordu. XIX. yüzyılın sonunda mevcut tezleri savunan her iki aydın kesimi de yerli, kendine "molla" diyen cahil medreseliler tarafından "kafir" olarak adlandırılmaktan kendilerini kurtaramadılar.

XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan tarihinde siyasî, içtimaî olayların yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Rus kapitalizminin baskısı altında Bakü'de petrol sanayisi, gemicilik, ticaret ve başka alanlarda gelişmeler gözlenmekteydi. XIX. yüzyılın sonlarında Azerbaycan artık dünya, ticaret pazarına çıkmaya başlamıştı. Kafkasya'da özellikle petrol sanayisi yüzünden Azerbaycan'da sanayi bölgelerinde ve kuruluşlarında Rus kapitalistlerinin yanı sıra yabancı kapitalistler de yer almaya başladı. Kapitalistler Azerbaycan topraklarından daha çok pay alarak daha çok kazanmak için sanayiciler aralarında sendikalar kurarak ticaretin daha çok gelişmesini sağladılar.

Sanayinin ve ticaretin böyle bir hale gelmesine ve bir kesimin hızla zenginleşmesine karşın Azerbaycan'da geniş halk kitleleri derin ihtiyaç içinde yaşamaktaydı. Kapitalizmin yavaş yavaş kentlere nüfuz etmesiyle köyden kente göç başladı. Çarlık Rusyası'nda her ne kadar okullar açılsa da Rus hükûmeti halkın medeni inkişafını, büyük anlamda eğitilip uyanmasını istemiyordu. Hükûmet sadece izin verdiği, müsaade ettiği ölçüde halkın bilgilenip, eğitim alması taraftarı idi.

Bu dönemde Bakü'de büyük grevler olmuştur. İlk Burjuva Demokrasi İnkılabı (1905-1907) Rusya'da gerçekleşmiştir. Bu durum Rusya'daki bütün milletlerin siyasî hayata atılmasına sebep olmuştur. 1905 ihtilalinin büyük amacı Çarlık rejimini devirmek, demokratik bir cumhuriyet kurmaktı. 1905 olaylarının etkisi bütün Kafkasya'da olduğu gibi Azerbaycan'da da büyük ölçüde görülür. Rusya

İmparatorluğu sınırları içerisinde kanlı bir ihtilal, büyük ayaklanmalar yaşanır. Tam hükûmet ihtilalle başedecekken I. Dünya Savaşı çıktı. Savaşın çıkması ile var olan siyasî ve sosyo-ekonomik sorunlar halkın durumunun daha da kötüleşmesine sebep oldu.

İhtilal, savaş ve ayaklanmaların ülke içinde ve dışında yaşanan çekişmeler Azerbaycan halkına verdiği zararın yanında getirdiği faydaları da vardır. 1905-1907 ihtilalleri döneminde ve sonrasında Azerbaycan'da kültür ve sanatın birçok alanlarında hızlı gelişmeler yaşandı. XX. yüzyılın başlarında Bakü, zengin bir sanayi şehri hâline gelmiş, ticaret gelişmiş, şehrin nüfusu artmış; hem Rusya'nın değişik yerlerinden hem de İran gibi İslâm ülkelerinden gelen, çoğunluğu işçi olan çeşitli meslekten insanların bir araya geldiği kozmopolit bir hüviyet kazanmıştı. XIX. yüzyılın ilk yarısında Rus İmparatorluğu'nda Kafkasya'da merkez Tiflis şehri ise de; XX. yüzyılın başlarında artık Kafkasya Umumi Valiliği'nin merkezi Tiflis'ten Bakü'ye geçti. Gazeteler artık Tiflis'te değil, Bakü'de basılmaya başladı. Şehir kısa zamanda Avrupaî bir hüviyet kazandı.

1905 ihtilalinden sonra Azerbaycan Türkçesi ile eğitim veren Azerbaycan Türklerinin edebiyatının eğitim ve öğretiminin yapıldığı okullar açılmaya başladı. Böyle okullar, halkiçinde büyük nüfuzu olan maarifçilerin teşebbüsü ile açılıyordu, burada öğretmenlik yapan kişiler de dönemin önemli edebî şahsiyetleri idi.Bu şahsiyetler sanat ve edebî faaliyetlerinin yanı sıra ülkede öğretmen eksiği olduğu için öğretmenlik de yapıyorlardı.

Bu dönemde güzel sanatlar ve tiyatro alanında da önemli gelişmeler olmuştur. Azerbaycan millî operasınınöncüsü Üzeyir Hacıbeyli bu dönemin kültürel hayatında önemli bir yer tutmuştur. İlk Azerbaycan operasının yazılmasıda bu dönemde olur.

"Leyli ve Mecnun" operası, 1908 yılında ilk kez sahnelenmiştir. Müslüm Makamayev, Cabbar Karyağdı, M. Sarablı gibi sanatçılar bu alanda önemli faaliyetler yapmış şahsiyetlerdir.

XIX. yüzyılın sonunda tiyatro alanında da canlanma yaşanmaya başlamıştı. İlk tiyatro binası 1858 yılında Şamahı'da yapılmıştı. Ama 1880 yılında Bakü'de hayırsever, maarifçi Zeynelabidin Tağiyev tarafından yaptırılan mükemmel bina, Azerbaycan tiyatrosunun gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Bu tiyatro binasını yine petrol zenginlerinden, hayırseverlerden İsmayılov'un yaptırdığı tiyatro binası takip eder. 1888 yılında ilk tiyatro topluluğu oluşturulur.1906 yılında ise "Müslüman Dram Artistlerinin Şirketi" adıyla ilk profesyonel topluluk oluşturuldu. Bu toplulukların sayısı hızla artmaya başladı. XX. yüzyıldan itibaren bütün kültürel alanlarda olduğu gibi tiyatro alanında da hızlı bir gelişme yaşandı.

Bu dönemde resim, heykel ve halıcılık alanlarında da çalışmalar görülmüştür. Resim alanında dönemin en ünlü ismi Ezim Ezimzade'dir. 1906 senesinde yayımlanan Molla Nasrettin dergisinin Azerbaycan kültür ve edebiyat tarihinde yeri ve rolü tartışılmaz. *"Molla Nasrettin"* (Nasrettin Hoca) dergisinin karikatürlerini Ezim Ezimzade çiziyordu.

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan edebiyatında edebî cereyanlar daha tesirli bir duruma gelmiştir. Halka ve onun özgürlük hareketlerine en çok yakın olan yazarlar realizm akımına mensup idiler. Realizm akımı demokrasi ve terakkiye eğilimli sanatçıları, yazarları birleştiren bir akım idi. Bu dönemde yaşanan siyasî olaylar nedeni ile Çarlık Rusyası'nın edebiyat ve sosyal hayat üzerindeki baskı ve sansürü kısmen azalmıştı. Bu sebepten dolayı, realizm akımı dönemin en önde gelen akımı oldu. Halkın karşı karşıya olduğu olaylar,

yaşananlar realist edebiyatın ele aldığı en önemli ağırlıklı konulardı. Realist akımın en önemli temsilcileri bu dönemde Celil Memmedguluzade, Mirza Ali Akber Sabir, Ebdürrehim Hakverdiyev, Yusuf Vezir Çemenzeminli gibi yazarlar idi.

1905-1907 yılları arasında Azerbaycan edebiyatında eleştirel realizmle beraber romantizm edebî akımı da görülür. Romantizm akımıyla beraber Azerbaycan edebiyatına bedîî-edebî form yönünden yeni şekillerin girdiğini de görüyoruz. Romantik akımı takip eden edebiyatçılar epik ve dramatik şiirin yeni şekillerini yaratmışlardır. Bu sanatçılar; manzum ve nesirle yazılmış tiyatro oyunları, lirik, epik ve dramatik şiirler, romantik hikâyeler yazıyorlardı. Azerbaycan edebiyatında ilk manzum dramları, trajedileri, romantik akımı takip eden sanatçılar yazmıştır.

Azerbaycan edebiyatında Hüseyin Cavid; manzum trajedi, marş, sonet, şarkı gibi türlerin öncüsü olmuş, siyasî, sosyal olayları eserlerinde yansıtmış güçlü bir şair ve dram yazarı olarak tanınmıştır.

XX. yüzyılın ilk yılları 1906-1911 yılları arasında İran'da meşrutiyet hareketlerinin yaygınlaşması; 1908 yılında Türkiye'de meşrutiyetin ilan edilmesi Azerbaycan aydınları üzerinde derin izler bırakmıştır.

Meşrutiyetin ilk yıllarında İslâmcılık düşünceleri hem Türkiye'de hem de bütün İslam dünyasında çok hareketli ve cazip bir ortam bulmuştur. İran Meşrutiyeti'nin beklenen sonucu vermemesi, Türkiye'de İttihatçıların milleti hayal kırıklığına uğratmaları, Balkan Savaşları ve en nihayet Arap ülkelerindeki karışıklıklar Osmanlı Devleti'nin çöküşünü getirdiği gibi dünyadaki İslâmcılık hareketinin parlaklığını, cazibesini yitirmesine de sebep oldu.

II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a tahsil veya herhangi bir sebeple gelip burada yaşayan, okuyan, çalışan veya siyasî faaliyetlerine devam eden Azerbaycan

Türklerinden siyasî ve edebî şahsiyetler, Azerbaycan'a döndükten sonra da İstanbul'daki edebî ve siyasî ortamı takip ederek eserlerinde, faaliyetlerinde edindikleri tecrübe ve bilgileri ortak kültürü yansıtıyorlardı.

XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan aydınları Rusya'daki matbuatı Rusça ve farklı Türk lehçelerinde basılan gazete ve dergileri de bu lehçelerde takip ediyorlardı. Ayrıca, Türkiye, İran ve diğer İslam ülkelerindeki yayınları da temin edip okuyan Azerbaycan aydınları, bu ülkelerdeki çeşitli dergilere ve gazetelere de yazılar gönderiyorlardı.

XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan aydınlarının; dünyayı tanıma, uyanma, silkinip millî kimliğini arama bulma dönemidir. Bu dönemlerde Azerbaycan edebiyatı bir yandan Türkiye, diğer yandan da Rusya'daki edebî hareketlerin, siy siyasî asi gelişmelerin tesiri altındadır. Azerbaycan aydınları eskiden olduğu gibi İran- Fars edebiyatını takip etmeyi, örnek almayı bırakmışlardır. Hatta 1850'lerden sonra Ahundzade'nin eserleri ile ve Azerbaycan'da matbuat hayatının gelişmesine bağlı olarak daha ileri bir duruma gelmişler ve İran edebiyatını tesiri altına almış, ona yön göstermeye başlamışlardır. XX. yüzyılın başında Azerbaycan edebiyatı Türkiye'deki edebî, siyasî akımların etisi altındaydı.

Türkiye'de bu dönemde yeni gelişmeler vardı. Bu gelişmeler hem siyasî alanda hem de edebiyatta yoğun bir şekilde yaşanmaktaydı. Meşrutiyet'in ilanı, Abdülhamit dönemi, sansür, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün hızlanması, yaşanan savaşlar, fikir akımları ve yetişen yeni edebî şahsiyetler edebiyat ve tarih kitaplarında çokça çalışılmış ve araştırılmış bir dönemdir. Araştırmamızda bu dönem detayına inmeden Türkiye'deki bu olayların Azerbaycan edebiyatı ve edebiyatçıları üzerinde bıraktıkları etkiye yoğunlaşacağız.

XX. yüzyılın başında 1905 İhtilali Rusya'daki sansürün kısmen zayıfladığı bir dönemdir. Bu dönemden de Azerbaycan aydınları kardeş ülke olan Türkiye ile buradan meslektaşları ile yakınlaşmış daha yoğun bir ortamda paralel şekilde birbirlerinin çalışmalarını takip ederek faaliyet gösteriyorlardı. Başta İstanbul'daki aydınlar olmak üzere birçok kişi Rusya'daki Türklerin basınını takip ediyorlardı. Diğer yandan da orada çıkan, süreli yayınlara makaleler gönderiyorlardı. Türkiye'de çıkan süreli yayınların bir kısmı da Rusya'dakilerden sık sık alıntılar yapıyorlardı. Rusya'daki Türklerin Türk basınına doğrudan doğruya gönderdikleri mektuplar, yazılar, telifler halka sunuluyordu. Bu dönem tarihin hiçbir devrinde o zamana kadar görülmeyen Türk boyları arasında yakın kültür alışverişi başlamıştı. Bütün Türk dünyasında bu yaklaşmaların doğalbir neticesi olarak ortak temayüller oluştu. Bunlar arasında özellikle ortak bir Türk yazı dili yaratma teşebbüsü dikkati çeker. İstanbul'da *Sırat-ı Müstakim*, *Türk Yurdu, Kadın*; Bahçe Saray'da *Tercüman*; Bakü'de *Fiyuzat*, *Şelale*, *İrşad*, *Açık Söz* gibi süreli yayınlarda bu görüş açıkça desteklenmiştir.

Dildeki yakınlaşma ile birlikte edebî ve siyasî münasebetlerde de gelişme görülüyordu. Bu karşılıklı ilişkiler XX. yüzyılın çeyreğinde Azerbaycan edebiyatının Türkiye ile olan bağlantılarını güçlendirmiştir. O kadarki, Azerbaycanlı Abdulla Sur bazı kısımları el yazması halinde kalmış, bazıları kaybolmuş, çok az bir kısım ise basılmış *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eser yazmıştır. Namık Kemal, Şemsettin Sami, Abdulhak Hamit, Tevfik Fikret, Recaizade Ekrem, Muallim Naci, Mehmet Akif, Mehmet Emin Yurdakul gibi Türk yazarların eserleri Azerbaycan'da okunuyor, basılıyor ve sahneleniyordu. Türkiye'de basılmış bazı ders kitapları Azerbaycan'da okutuluyor hatta bazı Türk gençleri Azerbaycan'a giderek burada öğretmenlik

yapıyorlardı. Aynı şekilde Türkiye'ye giderek orada eserler veren eğitim alan Azerbaycanlı yazarlar ve gazeteciler de vardı. Mehmet Emin Resulzade, Ahmed Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali Bey,Yusuf Bey Vezirov, Hüseyin Cavid ve Mehemmed Hadi bunlara bir örnektir.

Bakü ve Tiflis'te neşredilen gazete ve dergiler Türkiye'ye yakınlık hususunda o kadar ileriye gitmiştir ki Füyuzat, *Taze Füyuzat (Yeni Füyuzat),* Şelale tamamen Türkiye Türkçesi ile neşerediliyor. *"Hayat", "İrşad"* ve daha sonra bu gazeteleri takiben *"Açık Söz"* gazetesi de bu yazı diline çok yakın ve daha sade bir yol izleyerek neşrediliyordu. Bu gazeteler Türkiye'nin siyasî ve kültürel mühiti ile yakın paralellikler gösteriyorlardı. Fakat *Füyuzat, Yeni Füyuzat, Şelale* dergilerinin dili tamamen Servet-i Fünun edebiyatının diliydi. Bu açıdan değerlendirildiğinde Azerbaycan Türkçesinin sadeleşmesini geciktirmiştir. Fakat Servet-i Fünun'un dili tıpkı Anadolu Türkçesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de edebî, siyasî, felsefî terimler bakımından zenginleştirmiştir. Bugün bile ortak kullandığımız birçok edebî-kültürel ve felsefî terimler o zaman Azerbaycan Türkçesine geçmiştir.

XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan edebiyatı şu üç büyük eğilimin etkisi altındaydı: Türkiye'ye bağlı Türkçülük akımının, Türkiye, İran ve diğer İslâm ülkelerinin etkisi ile İslamcılık akımının nihayet Rusya dolayısıyla çağdaş siyaset ve sosyal akımının. Ayrıca, 1920'li yıllara yaklaştıkça da Sovyet rejiminin baskısı ile sosyalist akımların etkisi de görülmektedir. Azerbaycan'ın 1920'lere kadar, Avrupa edebiyatını büyük ölçüde Türkiye kanalıyla takip ederek tanıdığını da unutmamak gerekir. Bu bakımdan XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yazılan eserlerde bu üç eğilimin temsilcilerine de rastlanır. Fakat bunların hepsinin dışında bir edebî akım vardır ki mensupları Azerbaycan'ın o günlerdeki durumuna göre bütün bu eğilimin bir

sentezini yaparak ülke için en doğru olan yolu seçmiş görünürler. Bu okul, Molla Nasrettinciler'dir. Molla Nasrettin, 1806 yılında Ömer Faik Nemanzade ve Celil Memmedguluzade tarafından çıkartılan siyasî, içtimaî, bir mizah dergisiydi. Kısa zamanda etrafında yazarları ve şairleri topladı. Dergi 1906-1918 yıllarında Tiflis'te kapatıldıktan sonra 1921 yılına kadar Tebriz'de1922-1991 yılları arasında da Bakü'de çıkmıştır.

1917 senesinde Rusya'da Bolşevik İhtilali oldu. Rusya'nın boyunduruğu altında olan bütün halklarda bir özgürlük hareketi başladı. Çar rejimi devrildi, Rusya içinde bu bölgede yaşayan ayaklanan halklar özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını ilan ettiler. 28 mayıs 1918 tarihinde bu coğrafiyada ilk Türk cumhuriyeti kuruldu.

Türkiye'den gelen askerî yardımla Bakü'de, Bolşeviklerden kurtuldu ve Ziya Gökalp'ın "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırleşmek" ilkesi doğrultusunda tek partili bir hükûmet kuruldu. Azerbaycan Cumhuriyeti çok kısa bir süre ayakta durdu, ama kısa sürede çok şey yaptı. 27 Nisan 1920 tarihinde Bakü, Bolşevikler tarafından işgal edildi ve Sovyetler Birliğine dahil edildi.

1920'den sonra rejimin değişmesine bağlı olarak toplumun sosyal, siyasî ve edebî hayatı hızlı bir şekilde değişmeye başladı. Buna bağlı olarak da insanların dünya görüşü sanat, edebiyat anlayışı yeniden şekillendi veya şekillendirildi. Yeni rejimin baskıcı olduğu ve kendi görüşünün dışında olanlara pek fazla hayat hakkı tanımak istemediği, özellikle 1937 yılında Stalin'in korkunç terörü ile iyice anlaşıldı.1920'den sonra sadece cemiyet hayatı değil yönetim şekli de değişti. Yönetimde bu tarihten itibaren Azerbaycan Türkleri geri çekildi, yerine Ermeni ve Ruslar yönetime alınmaya başlandı. Yöneticiler çok gaddar davranıyor; birçok bilim

adamı, yazar, gazeteci, öğretmen represiya[3] kurbanı oldu. 1930'lardaki kollektifleştirme devrinde de halktan insanların binlercesi yok edildi. Öyle bir diktatörlük kurulduki, halk herhangi bir şekilde devlete karşı sesini çıkaramaz hale geldi.

Böyle bir diktatörlük döneminde edebiyatın şaheserler yaratması sanat hayatının başarılar sağlanması beklenemezdi. Yazarlar 1920'den önce olduğu gibi serbest yazma hakkına sahip değillerdi. Resmî ideolojik görüşe uygun yazmak mecburiyeti vardı. Buna "Sosyalist Realizmi" adı verildi. Yeni bir toplumunda yeni bir edebiyata ihtiyaç vardı. Bu yeni edebiyat da "eski" yapıya, cemiyete, edebiyata saldırı ve "yeni"yi övmeye dayanıyordu.

Bölşevik görüşü açısından ele alınan konular; milletlerarası sorunları dünyanın çeşitli yerlerindeki sınıflararası çatışmaları, sömürgeler ve emperyalistler arasındaki mücadeleyi, halk hareketlerini, işçi ve köylü olaylarını "enternasyonalizmi", "dünyada barış", "dünya sosyalistlerinin birliği", "hümanizm" adında çıkmış olan çeşitli eserlerde işlenmiştir. Bu konuyla ilgili bazıları o kadar aşırı davrandıki zaman zaman millî edebiyat ve dil inkâr edildi. Rus dili "Lenin"in dili", "komünist dünyasının dili", Rus edebiyatı ise "emekçinin, işçinin, inkilabın edebiyatı" olarak yüceltildi. Azerbaycan edebiyatının görevi ise "Büyük Kardeş olan Rusların" edebiyatını örnek almaktı. 1930'lardan itibaren Komünist Partisi tarafından yayımlanan yazarlara yönelik"sosyalizmi dolgun ve çok yönlü bir şekilde aksettiren emekçilere sosyalizm kuruculuğu işine sadakat ruhu aşılayan, derin anlamlı eserler yaratmayı" tavsiye ediyordu.[4]

[3] *Kitlesel kıyım*
[4] *M. Qasımlı, **Azerbaycan Türklerinin Millî Mücadele Tarihi**, İstanbul, 2006, s. 48.*

Kısaca çerçevesini çizmeye çalıştığımız bu görüşler içerisinde yazıp, eserler vermek zorunda kalan 1920'den önceki devirde olgun eserler yazmış sanatçılar değişik yollar izlemek zorunda kaldılar.

Dönem yazarlarının bir kısmı sustu, diğer bir kesimi küçük vazife alıp kenara çekilmeyi tercih etti. Bir kısım yazarlar da yeni devire ayak uydurmaya çalışarak istenilen tarzda ve konuda eserler yazmayı denediler. 1920'den önce eserler vermiş sosyal demokrat görüşlü kimseler ise pek fazla zorlanmadan yeni devrin değerlerine uygun eserler kaleme almaya başladılar. Her şeye rağmen kendi bildiği yolda gitmeye inandığı ölçüler içinde eserler vermeye çalışanlarda yok değildi. Böyle şahsiyetlere Hüseyin Cavid örnektir. Hakverdiyev, Cafer Cabbarlı, Celil Memmedguluzade, Yusuf Vezir Çemenzeminli, Abdullah Şaik gibiler ise kendi şahsiyetlerini koruyarak hem yeni devre hem de zevk ve görüşlerine uygun tonda eserler yaratmaya çalıştılar. Bir kısmı başarabildi bir kısmı da Stalin'in terör devrinde hayatını kaybetti.

Yeni yetişen gençler sosyalist değerlere samimi olarak inanmış veya partinin gözüne girmeğe can atıyorlardı. Yönetim tarafından teşvik edilen bir kısım genç yazarlar, yaşlı nesli çeşitli yönlerle aşağılayarak, eleştirerek onları zor durumda bıraktılar. Bu sert mücadele zemini 1937 yıllara doğru öyle bir şekil aldı ki, kimse korktuğundan bir şey yazamaz oldu. Yazılanlarda parti kararlarının siyasî ve ideolojik sloganların sınırlarından dışarı çıkamadı.

Bu dönemde yazarlar çözüm yolu olarak, tarihî konuları uzak ülkelerde cereyan eden hadiseleri ele alarak çalışmaya başladılar. Bu da sansürlü dönemlerde sanatçıların sık sık başvurdukları bir kaçış yolu idi.

Bu dönemi de genelleyecek olursak mevzu olarak 1920'den yeni Sovyet hâkimiyeti kurulmadan önceki Azerbaycan ele alınır; köylülerin, işçilerin, genç aydınların zor şartlarda yaşaması; zenginlerin, cahil ve fanatik kimselerin burjuva kesimin, beylerin sömürüsü anlatılır. Sonra da Sovyet rejimi bir kurtarıcı olarak emekçilere, işçilere yardıma yetişir ve emekçilerin, işçilerin ilerleyip kalkınma dönemine girmesi tasvir edilir. Bu konularda yazmayan, yazmamaya devam eden ve rejimden önceki edebî faaliyetlerinde de millî görüşlü olan yazar ve sanatçılarımız çeşitli iftira ve suçlarla "Stalin Terörü" yıllarında ya Sibirya gibi uzak yerlere sürgün edildiler ya da kurşuna dizildiler. Bu politika Rusya devletinin aydınları temizleme politikası idi. Şöyleki kendisi için devletçiliği, rejimi için tehlike arz eden aydınları temizleyip kendilerine sadık, rejimlerini tehlikeye sokmayacak, onlar için çalışan yazarlarla yollarına devam ettiler. Bu olay aynı zamanda Rusya sınırlarında yaşayan önemli bilim insanlarının, aydınların temizlenmesi idi.

II. Dünya Savaşı yıllarında (1941-1946) artık etnik temizlenme yapılmıştı ve bu dönem, Rusya sınırları içinde yaşayan halklar için savaşın getirdiği sıkıntıların yanı sıra zor bir dönem idi. Bu dönemde yazar tarafından ele alınan konular, "İnkilap"tan savaşa, savaşın zorluklarına, zaferlerin zorluklarını anlatmayla geçer. Bu yıllarda eserler daha çok halka güven ve cesaret vermek için yazılmıştır. Bu tür eserler hikâye, roman ve tiyatro türlerinin imkanlarını zorladı. 1960'lı yıllara kadar sansür ve baskı devam etti. Savaş yıllarında çıkan zorluklar savaştan sonra rejimin baskısıda kısmen azalır. Stalin'in ölümünden sonra ortam biraz daha özgürleşir sanat eserlerinin üzerindeki ve toplumdaki sansür gözle görülür düzeyde hafifler.

İşte Hüseyin Cavid, böyle zor bir dönemin yetiştirdiği, devrinin en meşhur şair ve dram yazarıdır. Yazar hem sanatçı kişiliği, hem de karakteri ve sanat

eserleriyle Azerbaycan halkının gönlünde taht kurmuştur. Önce İran, daha sonra Türkiye'de İstanbul'da Darülfunun'da eğitim almıştır. Büyük Türk yazarlarının ve felsefecilerinin derslerini dinleyerek kendini, sanatçı kişiliğini daima geliştirmiş Azerbaycan edebiyatının büyük yazarlarından biridir.

Romantik bir şair olmasına rağmen eserlerinde realizm eğilimleri de güçlüdür. Şiirlerinde Abdulhak Hamid, Rıza Tevfik ve Tevfik Fikret ve Mehmet Akif Ersoy'un tesirleri görülür. Dili Türkiye Türkçesine çok yakın ve sadedir. Devrinin siyasî, içtimaîdurumu, Rus emperyalizm, yazarı zaman zaman içe kapanklığa çekmiştir. O dönemde Azerbaycan'da yetişen birçok aydın üzerinde Rus edebiyatının etkisi görülür. Fakat Cavid'de bu yoktur. Ölünceye kadar da üzerinde Rus edebiyatının etkisi görülmez. Azerbaycan kültürünün kökü olarak kabul ettiği Türk-İslâm dünyasının manevî değerlerinden ve kültürlerinden uzaklaşmadı. 1920'den sonra yaratıcılığında Sovyet devletinin bütün baskılarına rağmen "sosyalist realizm" anlayışının ürünü "güdümlü edebiyat" örneği sayılan eserler yazmadı. Sanat görüşünden, dünya görüşünden taviz vermedi ve baskılara boyun eğmedi. Bunun için de ölüme gitti. Sürüldüğü Sibirya'da vefat etti.

Bu dönemde Hüseyin Cavid'in de içinde bulunduğu Ahmet Cavad, Mikayıl Müşfik, Cafer Cabbarlı, Muhammed Hadi gibi bir kısım şair ve yazarların öncülüğündeTürk Milletinin kültür ve edebiyat birikiminin bir bütün olduğu, tarihi dönemlerin ve siyasî değişimlerin bu bütünlüğü bölemeyeceği gerçeğinden hareketle geleneksel kültür, sanat ve edebiyatla bağını koparmamış, onlarla beslenmiş bir edebî topluluk oluşmuştur.

Bu genel girişten sonra Hüseyin Cavid'in Azerbaycan edebiyatı tarihindeki yerini, onun sanatının biçim ve içerik özelliklerinin ayrıntılarını ve Türkiye edebiyatı ile etkileşimlerini incelemeye çalışacağız.

I. BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN SONU XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAYCAN EDEBIYATINA GENEL BAKIŞ

1.1.XIX. YÜZYILIN SONU XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAYCAN'DA İÇTIMAÎ- SİYASÎ DURUM

XX. yüzyılın ilk yılları Rusya ile birlikte Azerbaycan içinde bir dönüm noktasıdır. Bu sebeple 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da ortaya çıkan siyasî ve sosyal hareketlerle bunların kültürel hayata tesirlerini ve aynı zamanda o dönemdeki matbuat ve neşriyat faaliyetlerini öğrenmek Azerbaycan ve Türkiye arasındaki siyasî ve kültürel bağları kısaca gözden geçirmeden dönemin edebiyat hayatıyla ilgili doğru yargıya varamayız.

19. yüzyılın yarısında Rus hâkimiyeti Azerbaycan'da yerleşmeye başladığında karşısında belirli ölçüde Fars kültürünün etkisinde kalmış bir millet vardı. Bundan dolayı da Rus idaresi bu Şark-İslâm kültürünün etkisini kırmak, onun yerine Rus kültürünü yerleştirmeyi hedef edinmişti.

XX. yüzyılın öncesinde Azerbaycan tarihinde siyasî, içtimaî hadiselerin zengin olarak ortaya çıktığı görülür. XIX. yüzyılın sonlarında Rus kapitalizminin baskısı altında Bakü'de petrol sanayi, gemicilik, ticaret ve başka alanlarda gelişmeler gözlenmekteydi. XIX. yüzyılının sonlarında Azerbaycan dünya ticaret pazarına çıkmaya başlamıştı. Bu dönemde Azerbaycan'ın sanayi müesseselerinde Rus ve harici kapitalistler ağırlık teşkil etmekteydi. Azerbaycan halkının durumu ise

zenginliği elde eden sanayicilere göre tezatlı bir durum arz etmekteydi. Azerbaycan'da geniş halk kitleleri büyük bir yoksulluk içindeydi. Kapitalizmin yavaş yavaş kentlere nüfuz etmesiyle köyden kente göç başladı. Halkın medeni inkişafını, okumasını, eğitilmesini düşünmeyen Çar hükûmeti medeniyet sahasındaki gelişime yönelik teşebbüsleri engellemek, önlemek adına mücadele etmekteydi. Şöyleki, 1875-1905 yılları arasında Azerbaycan'da sadece 5 gazete neşredilirken bu sayı 1905-1920'li yıllar arasında 86'yı geçmişti. Bu dönemde halkın %90'ı okuma yazma bilmiyordu. 1905 yılında ortaya çıkan Rus-İhtilali ilk Burjuva-Demokrasi İnkılâbı 1906-1911 yılları arasında komşu devletler olan İran'da meşrutiyet hareketlerinin yaygınlaşması, 1908'de Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyetin ilan edilmesi gibi olaylar Azerbaycan'daki aydın kesiminde üzerinde etkide bulunmuş ve onları ümitlendirmişti. Bu dönemde Bakü'de büyük grevler olmuştu. Bu durum Rusya'daki bütün milletleri siyasî hayata yöneltmiştir. Bu dönemde Azerbaycan'da da ayaklanmalar oldu. Daha sonra I. Dünya Savaşı ortaya çıkınca sorunlar giderek artmış ve bilindiği üzere Azerbaycan halkı I. Dünya Savaşı'nda Rusya yüzünden savaşta ağır mahrumiyetler yaşamıştır.

Nihayet 1918 yılında bütün Rusya'da yaşanan ayaklanmalarda Azerbaycan aydınları ve münevverleri de bir araya gelerek Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiler. Böylelikle 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuş oldu. Bu hükûmet çok kısa bir süre 21 ay ayakta kalabilirdi. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Bolşevik Hükûmetinin Kızıl Ordusu tarafından saldırılara maruz kaldı ve sonunda 28 Nisan'da Bakü işgal edildi. Önce Azerbaycan Sovyetleştirildi, ardından burada da Sovyet yönetimi tesis edildi. Bolşevik İhtilali'nin sonuçları Azerbaycan için bir yıkım oldu. Azerbaycan'ın bağımsız devlet kimliğine son

verildi. İşgalin ertesi günü ulusal devlet yapısı ortadan kaldırıldı. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti parlamentosu, hükûmeti, yerel birimleri, genel valiler, Bakü şehir polis idaresi, yerel polis birimleri, mahkemeler, genelkurmaylık, ordu ve diğerleri feshedildi. Eski devlet yapısının yerine zorla proletarya diktatörlüğü oluşturuldu. Daha ilk günlerden yağmaya ve yüksek düzeyde vergi toplanmasına başlandı. Azerbaycan kaynaklarına sahip olan Bolşevik yönetimi zamanla gücünü artırmaya başladı. Şöyleki Bolşevikler Proleter (işçi) Hükûmeti adı altında halkı yağmalamaya başladılar, ailelerin sahip olduklarına zorla el konuluyor, karşı çıkanlara karşı ağır cezalar uygulanıyordu. Bu yağmalar 1923 yılında Azerbaycan da kitlesel açlık yaşanmasına neden oldu.[5]

Halkın Sovyet yönetimine karşı tepkisi çok kötüydü. 1921-1922 Sovyetleşme sürecinin hemen ardından Bolşevikler verdikleri sözleri tümden değiştirdiler, bütün idari ve siyasî yönetim Rusların yetkisi altına girdi. Bu işgalin ardından ülkede önce Komünist Parti diktatörlüğü, 1930 sonrasında ise Stalin'in tek kişilik yönetimi kuruldu. Azerbaycan Bolşevik işgaline uğradıktan ve Sovyet yönetimi kurulduktan sonra yönetimde kuşkusuz dili ve dinî aynı olan Azerbaycanlılarda görev yapıyorlardı, ancak onları ulusal gençler olarak tanımlamak doğru değildir. Çünkü onlar özgürlük için savaşanlara karşı ordu ve çekist birliklerini (ÇEKA-istihbarat görevlileri) kullanarak saldıran Rus-Bolşevik rejimine hizmet eden, etnik kimliğini kaybetmiş Azerbaycanlı-Bolşevikler idi.

Bolşevik işgalinden sonra 1920-1939 yılları arasındaki süreç Azerbaycan'da Sovyet Rejimine karşı direnişin ve itirazın yükseliş dönemidir. Bu dönemde Azerbaycan'da toplam 105 ayaklanma gerçekleşmiştir. Bu ayaklanmalar rejime ciddi

[5] *M. Qasımlı, a. g. e., s. 51.*

darbeler indirse de, Bolşevikler ile mücadelede on binlerce fedai şehit olmuştu.[6] Azerbaycan Bolşevik işgaline uğradıktan ve Sovyet yönetimi kurulduktan sonra 1920-1995 yılları arasında yürütülen bağımsızlık mücadelesinde çeşitli yöntem, biçim, içerik ve sosyal terkip bakımından birkaç aşama kaydetmiştir.

İlk dönem, Nisan 1920'den 1923 yılına kadar olan süreyi içine almaktadır. Bu dönem, Bolşevik ihtilaline karşı silahlı direniş dönemidir. İşgali kabullenemeyen toplumun bütün kesimleri, farklı bölgelerde silahlı direniş yolunu tutmuşlardır. Ancak Ruslardan ve Ermenilerden oluşan XI. Kızıl Ordu ve özel hizmet birimlerinin vahşi uygulamalarıyla, bütün ayaklanmaların önü alındı ve isyancılar kitlesel katliamlara, tutuklanmalara ve sürgünlere maruz kaldılar. Fakat bu uygulamalar Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin devrilmesinden sonra yeraltına çekilmiştir. Sovyet karşıtı girişimlerin düşünce kaynağı, taşıyıcısı ve örgütleyicisi konumunda olan Müsavat ve İttihat partilileri bu durumdam yılmadılar. Bu örgütler rejimin kitlesel imha politikasına karşı "Ölüm veya Vatan", "İttihat-i İslâm" ve benzeri örgüt ağı oluşturdular. Bu parti ve örgütler 1923 yılına kadar Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde ayaklanmalar başlattılar. Bütün ayaklanmaların önü Sovyet birlikleri tarafından şiddetli uygulamalarla kesiliyordu. 1920-1923 yılları arasında olan ayaklanmalar yönetim, taktik açısından plansız olduğundan ve karşı taraf çok iyi örgütlendiğinden başarısız olmuştur.

Özgürlük mücadelesinin ikinci dönemi 1923-1925 yıllarını kapsamıştır. Bu dönem ayaklanmaların çok yoğun yaşanmadığı bir dönemdir.

İlk dönemden farklı olarak yeni taktik uygulamaya başladılar. Şöyleki, örgütler Sovyet karşıtı çıkışlarında silah kullanımından kaçınarak, siyasal örgütsel

[6] *V. Yurtsever,* ***"Gizli Müsavat" Tesnifatının Karakteristik Vasıfları,*** *Azerbaycan Dergisi, Ankara, 1991, No: 282, s. 42.*

yapılarını güçlendirmeye, büyük şehir ve köylerde propaganda çalışmaları sürdürmeye başladılar. Örgütler bu dönemde *ANTANTA* devletlerinin ve Türkiye'nin müdahalesine, bunun sonucunda da Bolşeviklerin Kafkasya'dan sökülüp atılacaklarına ve bağımsızlığın onarılacağına inanıyorlardı.[7] Bu yıllarda İttihat Partisi çöküş yaşamaktayken, Müsavat Partisi tüm hızıyla kendi çalışmalarını hızlandırıp, yapılanmaktaydı. 1923 yılının yaz ve güz aylarında Azerbaycan Olağanüstü Komisyonu *(ÇEKA)* Müsavat Partisinin gizli matbaasında ve "İstiklal Varakaları" adlı yayınına vurduğu darbeye karşın, parti kendi çalışma ağını onarmayı başardı. Bu dönemde partinin çalışmasının odağını okullar, gençler, onların ulusal bilinç doğrultusunda eğitimi, ulusçu düşünceler eşliğinde gençliğin gelişimi, sosyal bilimlerin öğretiminde özgürlük sevgisinin ve mücadele duygusunun aşılanması, Bolşevik işgaline nefret ve böyle konular oluşturmaktaydı. İlk dönemlerden farklı olarak, parti artık Azerbaycan halkının geleceğini sadece millî burjuva ve toprak ağalarının birliğinde değil, geniş halk kitleleri ile iş birliğinin sağlanmasında görüyordu. Aydınlara büyük ilgi gösterilmekteydi. Müsavatçılara karşı ilk kitlesel tutuklamalar başladıktan sonra bir kısmı yeraltına çekildi, parti üyelerinin ve büyük bir kısmı da yurtdışına kaçtı. Müsavat Partisinin halkı eğitmek, millî düşünceleri ve duyguları uyandırma taktiğini 1926 yılına kadar sürdürdü. Parti bu yıllar zarfında başta İstanbul olmak üzere diğer ülkelerdeki muhaceretle bağlantılar kurarak *"Yeni Kafkasya"* dergisi ve diğer yayınları edinmek için faaliyetlerde bulundu.

Mücadelenin üçüncü dönemi 1926-1931 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemde Azerbaycan Devlet Güvenlik Komitesi *(GPU)* 1926 yılında Müsavat Partisi'ni kapatsa da gözaltına alınmaktan kurtulan Müsavatçılar, yıkılmadan parti

[7] *M. Qasımlı,* ***Azerbaycan Türklerinin Millî Mücadele Tarihi****, İstanbul, 2006, s. 17.*

yeni yönetim kurulunu oluşturup faaliyetlerine devam ettiler. 1925 yılı ülke içi sanayi atılımlarının başlatılması programı onaylandıktan sonra ulusal güçlerin çalışmaları, beliren yeni ortama uygun olarak bir takım yeni taktikler uygulamaya başladı. Yeni uygulamalarda Müsavat Partisinin propaganda etkinliklerinin hedefinde köy halkı vardı. Şöyleki, Komünist Partisi ve Sovyet yönetiminin yeni siyaseti köylerde devlet çiftliklerini oluşturmaktı. Bunu da kolektifleştirme adı altında yerli toprak ağalarını, beyleri, ağaları imha politikası idi. Hedef bir sınıf olarak bunların ortadan kaldırılması idi. Bolşeviklerin köylere yönelik yürüttükleri sınıfsal mücadele kapitalizmle sosyalizm arasında siyasî çatışmaydı. Bu mücadele Müsavatçılarla komünist ideologlar arasında yapılan ideoloji ve parti mücadelesini canlandırıyordu. Köylü ağaların tepkileri Müsavat tarafından değerlendirilmekte ve yönlendirilmekteydi. Ülke genelinde Müsavat ve İttihat örgütleri çökertilse de bunların yurt dışındaki teşkilatları ve basın çalışmaları bütün hızıyla sürmekteydi; içteki bazı güçlerle bağlantıları ve onların üstünde etkileri vardı. Köylerde toplumun geniş bir kesimine seslendiklerinden hâlâ tehlike arz etmekteydiler.

Stalin yeni devlet siyasetiyle ilgili şöyle diyordu: "Köy ağalarını bir sınıf gibi ortadan kaldırmak ve bu sınıfın direnişini yapılacak savaşta kırmak ve onları kendi yaşam ve gelişimlerinin üretim kaynaklarından (toprak üretimine yararlanmak, üretim aletlerini kullanmak, icra haklarından yararlanmak, paralı işçi çalıştırmak v.b.) mahrum bırakmak gerekecektir.[8] Ağaları topraklarından mahrum bırakmada iki amaçları vardı, ilki; Azerbaycan'da maddi anlamda olsa bile iktidar sahibi şahısları bırakmamaktı, çünkü gücü olan her Azerbaycanlı potansiyel tehlike arz ediyordu. Rus hükûmeti için ikinci amaç ise ağaların topraklarına, malına, mülküne sahip

[8] *İ. Stalin,* ***Leninizim Meseleleri****, Bakü, 1948, s. 343.*

olarak bütün hakların tek sahibi, varisi Bolşevik hükûmetini yapmaktı. Rus devletinin amacı ve uyguladığı politika; yasal yoldan yağmalamaktı, artık vergilerle değil direk her şeyi Rus devletine mal etmek, devletine ve halka çalışsa bile hak ettiğini ödememek, ahalinin geçim sıkıntılarıyla başbaşa bırakıp sosyalsiyasî direncini kırmaktı.

Bunun üzerine, uygulamalara karşı gelen köylülere, ağalara, beylere karşı istihbarat çalışmaları sıklaştırıldı. 1930 yılında Azerbaycan köylerinde Sovyet karşıtı faaliyetlerinden dolayı 41 kişi tutuklanarak yargılandı.[9] 1932 yılında köylerde fiyatların yüksek olması, erzak kıtlığı, köylülerin durumdan rahatsızlığına sebep oldu. Yönetime karşı gelenler cezalandırıldı. Sadece 41 gün içinde Gence kazasında 1475 köylü öldürüldü. Öldürülenlerin 700'ünün ailesi Sibirya'ya sürgün edildi.[10] Yönetim, uygulamalara en ufak tepki veren köylülere şiddetli cezalar uyguluyordu. Acımasız cezalandırmaların hedefi insanların iradesini, mücadele azmini kırmak idi. Ama köylüler direnmekte devam ediyor, ellerindeki pamuğu devlete vermek istemiyorlardı.[11] Tepkiler bütün köyleri sarmıştı, teröre maruz kalanlar İran Azerbaycan'ına kaçıyorlardı.[12]Bu dönemdeki olayları Mehmet Emin Resulzade'nin başkanlığında Berlin'de yayın yapan İstiklal Gazetesi, İran'daki muhabirine dayanarak o dönemdeki köylerdeki olaylardan bilgi veriyordu. Direnişçiler pamuk sahalarını kullanılmaz hale getirmekle, ürün toplanmasına karşı çıkıyorlardı. Sovyet yönetimine destek çıkanlar ise köylüler tarafından öldürülmekteydi. Köylülerin amacı yönetime kolektif çiftliklerin hiçbir yarar sağlamadığını göstermekti. Böylelikle çiftliklerin onlar için mezar olduğunu sağlamaya çalışıyorlardı.

---

[9] *M. Qasımlı,* ***Azerbaycan Türklerinin Millî Mücadele Tarihi****, İstanbul, 2006, s. 567.*
[10] *M. B. Mehmetzade,* ***"Mücadele Devri"*** *İstiklal Gazetesi, Berlin, 27 Nisan 1932, No: 8.*
[11] *A. g. m., 27 Nisan 1932, No: 8*
[12] *A. g. m., 27 Nisan 1932, No: 8*

Çiftliklerde acınılası bir durum egemendi. Kolektif çiftlikler köylüleri açlığa sürüklemişti. Rus yönetimiköylülerin mücadelesini kırmak amacıyla köylere Ermeni ve Rusları yerleştiriyordu. Yerleştirilen insanlarıayaklanmalar sırasında kendilerine destek olsunlar diye planlıyorlardı. Ayaklanmalar zamanı Azerbaycan'da 1932 yılından Birinci Dünya Savaşı'na kadar 200'den fazla ayaklanma kaydedilmiştir.

1927 senesinde Büyük Britanya'da muhafazakârların iktidara gelmesiyle Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkilerini kesmesi Sovyet karşıtı Müsavat liderlerini ve İttihat Partisi üyelerini umutlanırdı. Bolşeviklerin dış kuvvetlerin müdahalesiyle devrileceğine inançları arttı. Hatta öyle ki İttihad-î İslâm Partisi Hristiyan Avrupa karşısında zor duruma düşmemek için ismini değiştirerek Millî Demokrat Parti adını aldı.[13] Bu dönemdeki ayaklanmaların inanç ve düşünce kaynağı oldu. Zaten içte oluşan huzursuzluk dıştan da desteklenince bundan cesaret alan kitleler yönetime karşı çıkışlar yapınca daha öncede söylediğim gibi Azerbaycan genelinde toplu tutuklamalar, idamlar, temizlik, göç ettirme ve sürgünler dönemi başlamış oldu. 1930'da Sovyet karşıtı başkaldırılar bastırıldıktan sonra örgüt ve düşünce anlamında bir hayli kan kaybeden millî güçler kendi çalışmalarında isyan taktiğinden vazgeçmek zorunda kaldılar.

Ulusal mücadelenin dördüncü dönemi; 1931-1939 yıllarını kapsamaktadır. Ayaklanmaların bastırılmasında II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemi kapsayan bu yıllarda silahlı direnişten vazgeçildi. Bu dönemde çalışmalar daha çok özgürlük idealinin korunması ve belleklerden silinmemesi yönündeydi. Ancak bu tarz çalışmaları yurt içinde gerçekleştirmek, Sovyet ceza birimlerinin toplu imha uygulamaları karşısında çok zordu. Sadece özgürlük için savaşanlar değil, aynı

[13] *M. Qasımlı, **Azerbaycan Türklerinin Millî Mücadele Tarihi**, İstanbul, 2006, s.18.*

zamanda parti, Sovyet ve tarım alanında görevli olan ancak farklı düşünceye sahip on binlerce insanın acımasızca katledilmesi, mücahitlerin yurtiçi bütün örgütlerinin çökertilmesine yol açtı. On binlerce insan Müsavatçı; Pantürkist, Panislamist damgasıyla idam edildi. Sovyetlerin düşman addettiklerine ve kuşkulandıklarına karşı yürüttükleri imha politikalarının zirve noktası 1937 yılında olmuştur. Bu dönemde dünya savaşa doğru sürüklenirken yurtiçinde de Sovyetler terör politikalarına devam ediyorlardı. Ülke genelinde başlattıkları toplu düşman avı; insanlar gece yarılarında evlerinden alınıp sorgu bile yapılmadan kurşuna dizildikleri; sürgün edildikleri; aile ve akrabalarının baskıya uğratıldığı bir ortamda özgürlükten söz etmek neredeyse imkânsızdı. Böyle ortamda, Azerbaycan'ın bağımsızlığı sorunu yurtdışındaki siyasî mülteciler tarafından Avrupa'da basılan dergi ve yayınlarla; kurulan derneklerle ve Kafkasya'da çıkarları olan devletlerin ilgisini çekmekle güneydeki yerini korumaktaydı. Bu dönemde yurt dışında faaliyet gösteren millî güçler Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasını iki yoldan olacağı inancındaydılar. Birincisi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği *(SSCB)* içinde baş gösteren etnik çatışmalar sonucu Sovyet sisteminin çökmesiyle Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığına kavuşma ihtimali ve ikincisi savaş ihtimali durumunda *SSCB'*nın yenilgisini sağlanması ve Azerbaycan bağımsızlığına kavuşmasıydı. Fakat 1 Eylül 1939 tarihine kadar etnik çatışmalar sonucunda *SSCB'*nın çöküşü olmayınca, ikinci seçenekle *SSCB*'nın savaşa çekilerek yenilgisini beklemek ve böylece Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşması son seçenekti. Bu seçenekte İkinci Dünya Savaşı yıllarında dünyanın o dönem güçlü devletlerinden olan ABD, Britanya ve *SSCB*'nin Hitler'e karşı aynı koalisyon içinde yer alması ve savaşı kazanmaları ile bu seçenek de elenmiş oldu. Savaşın sona ermesiyle hem yurtiçinde hem de yurt dışında

Azerbaycan'ın bağımsızlığı sorunu gündemden düşmüş oldu. 1939-1945 yılları arasında Azerbaycan mücadele tarihi için çok önemli gelişmeler olmadı. Sadece dönemin özelliği, II. Dünya Savaşı'nın başlaması, savaş süreci ve bitmesi olmuştur. Söz konusu bu yıllarda millî mücadelecilerin Azerbaycan'da hiçbir etkinliği kayda alınmamıştır. Bütün bunlara rağmen Bolşevik hükûmeti bölgede çıkabilecek olaylara, sabotaj ve anarşi ihtimaline karşın birçok sınır bölgelerinde köyleri boşaltılmış, toplum tam bir baskı altına alınmıştı. Mücadeleciler yurt içinde aktif eylemleri yapmasalarda, aktif bir şekilde yayın hayatında propagandalara devam ediyorlardı. II. Dünya Savaşı sonrası 1945'ten 1991 yılına kadar Azerbaycan bağımsızlığı uğrunda mücadele daha çok düşünsel anlamda oldu.

1.2. SOVYETLER DÖNEMİNDE EĞİTİM

Rus-İran savaşlarıyla Azerbaycan'ın Çarlık kontrolüne geçen kısmında Ruslaştırma ve sömürü politikalarının uygulanmasıyla XX. yüzyılın başlarında bölgedeki Müslüman toplum yıpranmış oldu. Azerbaycan Türkleri güvenilmez unsur olarak değerlendiren Rus yönetimi bizim toplumun kültürel gelişimiyle ilgilenmiyor ve hatta her türlü olabilecek gelişmeyi engelliyordu. Çünkü kültürel ve eğitim alanında yapılan her adım, atılım Azerbaycan Türklerinin şuurunun ve kendi varlığını tanımlamada etkin olduğundan, Çarlık Rusya'sı her fırsatta halkın gelişimini engellemeye çalışıyordu.

XX. yüzyılın başlarında Güney Kafkasya'nın en genç ve en az aydın sayısı Azerbaycan Türkleri payına düşmekteydi. Daha 1900'lerde bölgede yetişen eğitimli insan sayısı 15-20 kişinin üzerine çıkamazdı.[14]Rusların işgaline uğramadan önce Azerbaycan'da eğitim anlayışı dinî olup eğitim kurumları ise mahalle mektepleri ve

[14]*M. Qasımlı, a. g. e., s. 28.*

daha yüksek seviyedeki medreselerden ibaretti. Eğitim "molla" denilen din öğretmenleri öğrencilere Kur'an ve çeşitli dinî dersler veriyorlardı.[15] İşgalin ardından Rusya hem bölgedeki İran etkisini önlemek ve hem de kültürel Ruslaştırma politikaları için Güney Kafkasya'da Rusça eğitim yapan okullar açmaya başladı. Bu okulları açmakta başka bir amaç ise Kafkasya'daki Rus idaresine sadık görevli yetiştirmekti. Şuşa (1830), Nuhal (1831), Bakü (1832), Gence (1933) ve Şamahı'da (1837) açılan bu okullarda Rusçayla beraber Azerbaycan Türkçesi de okutulmaktaydı. Fakat açılan okullara dinsel tepkide bulunan halk, çocuklarını "gavur mektepleri" dedikleri bu okullara göndermeyip, geleneksel dinî okullara başında "ahund" ve "mollaların" bulunduğu medreselere gönderme taraftarıydılar. Medreselere devam eden çocuklar için eğitim, genellikle birkaç senede Kur'an'ı hatim ettikten sonra tahsilleri bitmiş sayılırdı. Devam etmek isteyenler ise din merkezlerinin olduğu daha büyük şehirlere giderlerdi. Toplum anlayışında eğitim Arapça okuma-yazmadan, Kur'an bilmekten ibaret olduğundan yerlerde yeni usulde eğitim büyük dirençle karşılaşıyordu. Öte yandan medreseler toplum açısından yabancı işgalcilere karşı kendi kimliklerini korumak olarak görülüyordu. Bu yüzden Rus okullarına devam eden Müslüman çocuklar toplumda "Rus balası" (Rus Çocuğu) damgası vuruluyordu.[16] Rus okullarının birçok avantajları da vardı. Öncelikler, Avrupa devletlerini takip etmek için Rusça bilmek gerekiyordu. Bunu ilk olarak toprak ağaları, beyler, varlıklı insanlar anladı. Onlar, yerel idareleri ellerine geçiren Rus memurlarının önüne geçmek, adaletsizlikleri önlemek, idarecilerin baskısı altında ezilmemek için Rusça eğitimi bir ön koşul olarak görüyorlardı.

[15] *S. A. Zenkovski*, ***Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık****, İstanbul, 1983, s. 81.*
[16] *E. Süleymanlı,* ***Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri****, İstanbul, 2006, s. 64, 370.*

XIX. yüzyılın sonundan itibaren Rusya'daki Müslümanlar arasında yenileşme girişiminin öncüleri, eğitim sisteminin yetersizliğini ve eksikliklerini görerek toplumsal uyanışın ancak yeni eğitim kurumlarının açılmasıyla mümkün olabileceğini ifade etmeye başladılar. Aydınlar bu düşünceyle halkı ve zenginleri eğitim seferberliğine davet ediyorlardı. 1876 yılında Gürcistan'da kurulan Gori Öğretmenler Semineri kısa zamanda bütün Kafkasya için öğretmen yetiştiren en önemli eğitim kurumuna çevrildi. 1879 yılında açılan Gori Semineryasının Türk şubesinin, Türk öğretmen kadrolarının hazırlanmasında önemli katkısı oldu. Azerbaycan'daki yetenekli çocukların bulunup, eğitime yönlendirilmesi için büyük çabalar harcandı. Bu okulda eğitim alan Azerbaycanlı gençlere aynı zamanda millî uyanışlarının önünü kesmek için baskı yapılıyordu. Azerbaycan Türklerine karşı uygulanan baskı şöyle ifade ediliyordu: "Azerbaycan'dan olan öğrencilerin sadece kendi dillerinde konuşmaları değil, düşünmeleri bile yasaklanmıştı."[17]

Fakat yapılan bu baskılar öğrencilerde hürriyetçi ve milliyetçi düşünceleri daha da körüklüyordu.

Rus Hükûmeti'nin Müslüman toplumun eğitim yoluyla Ruslaştırma gayretleri Azerbaycanlı aydınları buna karşı önlem almaya zorladı. Öncülüğünü Gaspıralı İsmail Bey'in yaptığı bir grup aydın, millî ve dinî varlıklarını sürdürebilmek için artık yetersiz kalan eski usul mektep ve medreselerin yerine yeni usul eğitim verecek okulları açmak teklifinde bulundular. Süresi iki sene olan Usul-i Cedid (yeni metod) mektepleri adı verilen okullar Türk-Müslüman topluluklarının yoğun olduğu bölgelerde açılacak ve bu okullarda Arapça, Azerbaycan Türkçesi'nde okuma-yazma, gramer, aritmetik ve tartışmalı bir ders okutulacaktı. Yeni okul yanlılarına

[17] *M. Saray*, ***Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği****, İstanbul, 1993, s. 27.*

Cedidçiler deniyordu. Cedidçiler toplumun sadece eğitim meseleleri ile değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve politik meseleleri ile de yakından ilgili olan kişiler idi. Yenilikçiler, bir milletin gelişimini ve geleceğini sağlamak için her şeyden önce onun düşünce şeklini, hayata bakışını, hayat tarzını değiştirmek gerektirdiğini düşünüyorlardı. Bunun da yalnız eğitim ve öğretimle yapılabileceğini savunuyorlardı. Usul-i Cedid cereyanı ve İsmail Gaspıralı'nın faaliyetlerini Fahri Temizyürek şöyle değerlendiriyor: "Türklük âleminde kökten bir silkiniş sağlayarak koca bir milleti dünya milletleri içerisinde layık olduğu yere götürmek."[18] Azerbaycan'da ilk yeni usul mektep 1974'de Şamahi'da Seyit Azim Şirvani tarafından açıldı. Ana dilinde eğitim veren böyle okullar yalnızca Rus yönetiminin değil aynı zamanda din adamlarının baskılarına da göğüs germek zorunda kalıyordu. Din adamları böyle okulların açılması ile öğrencilerini kaybetmekten korkuyorlardı.

Azerbaycan'da kurulan Usul-i Cedid mektepleri arasında M. Sıdkı'nın 1892 yılında Nahçıvan'da açtığı "Ahtar" okulu başarı kazandı. Bunu gören ileri görüşlü Nahçıvan halkı M.Sıdkı'ya 1894 yılında "Terbiye" isimli ikinci bir okul açması için destekte bulundular. Kısa zamanda bu okul bir kültür ocağına çevrilerek, şehirdeki bütün ileri görüşlü şahısları kendi bünyesinde birleştirdi.

XIX. yüzyılın sonunda açılan yeni usul okullarının yanı sıra bir de Rus-Tatar okulları da faaliyete başlamıştı. Burada Tatar kelimesi ile Azerbaycan Türkleri kastediliyor. Bu dönemde Azerbaycan Türklerine böyle hitap ediliyordu. Bu okullarda eğitim ağırlıklı olarak Rusça yapılıyordu. Ruslarla yerli Azerbaycan Türklerini birlikte okutma yoluyla Rus dili ve kültürünü geniş ölçüde Azerbaycanla

[18] *F. Temizyürek,* ***Usul-i Cedid Hareketi ve Gaspıralı İsmail Bey****, Yeni Türkiye (Türk Dünyası özel sayısı), 15 Mayıs-Haziran 1997, s. 188.*

yayılmasını sağlamaya çalışıyor ve böylelikle de millî hiss ve düşünceli aydın kesiminin yetişmesini engellemeye çalışıyorlardı.

Bu okulların sayısı giderek artıyordu ve ilköğretim okullarında öğretmen sıkıntısı yaşanmaya başladı. Bunun için Darü'l-Muallim'in mektepleri açılmış ve buradan mezun olanlara ilköğretim okullarında öğretmenlik imkânı sağlanmıştı. Halkın içinden çıkan ve toplum değerlerine saygılı bu aydın tabakası sadece öğretimle meşgul olmamış geniş halk kitlesinin sosyal ve kültürel kalkınmasının yönlendiricileri olmuşlardır. Toplumdaki saygınlıkları dolayısıyla da aileler, halk, saygılarının ifadesi olarak buinsanlara "Mirza" adını vermişlerdi. Yeni tarzda eğitim yapan okulların ulusal düşünceyi uyandırmaya yönelik faaliyetleri Rusların milletler politikasına ters düşmekteydi. Bu yüzden Rus yöneticileri yeni kurulan okulların faaliyetini kontrol altında tutmakla; millî düşüncedeki öğretmenleri takip etmekte, yeni usul mekteplerinin yayılmasını engellemeye çalışmaktaydılar.

Bütün bu engellemelere rağmen, XIX. yüzyılın son çeyreğinde Azerbaycan'da açılan okullar ve bu okullardan mezun olan gençler Azerbaycan Türkleri arasında ulusal, millî uyanışın tetikleyicisi olmuştur.

1.3. SOVYETLER DÖNEMİNDE DİL

XX. yüzyılın başlangıcında edebî dil konusu Azerbaycan basınında en uzun süre üzerinde durulan ve aydınlar arasında sert tartışmaların açılmasına sebep olan bir konuydu. Millî kimliğin oluşumunda ve tanımında dilin önemli bir unsur olduğu bilinen bir gerçektir.

Bu dönemde yönetmenliğini Ali Bey Hüseyinzade'nin yaptığı "*Füyuzat*" dergisi ile eserlerini yayımlatan Ahmet Kemal, Abdullah Cevdet gibi Türk aydınları da Türklerin aynı edebî dili kullanması gerektiğini ve bu dilin Osmanlıca olmasını

savunuyorlardı. Bu aydınlar ortak dil Osmanlıca olduğu takdirde Kafkasya Türklerinin kültürel ilerlemelerinin hızlanacağı düşüncesindeydiler. "*Füyuzat*"taki yazıların çoğu Osmanlıca yazılmıştı. Aralık 1907 yılında "*Füyuzat*"ın kapanmasından sonra Osmanlı Türkçesiyle yazma geleneğini 1913-1914 yıllarında "*Şelale"* Dergisi, *"Yeni Füyuzat"* (1910-1911); *"Diriliş"* (1914-1916) gibi dergiler devam ettirdiler.

Dilde Osmanlılaşmayı savunan bu grubun karşısında, çoğunluğun anlamadığı bir dille yazılmış edebiyatın halkı yabancılaştıracağı kaygısı taşıyan ve dilde sadeleştirmeyi savunan aydınlar bulunuyordu. Bu konu "*Şark-ı-Rus"* gazetesinin ilk sayısında yer alan "Edebî bir dilimiz yok" makalesiyle, Şahtahtinski gündeme getirmiştir. Şahtahtinski, halkın konuştuğu dilin edebî dil olması gerektiğini savunuyordu.[19] Dönemin içtimaî-siyasî atmosferi içinde dil tartışması kaçınılmaz olarak siyasal bir anlam kazanıyordu. Bu nedenle *Şark-ı Rus*, Müslüman cemaati arasında bölücülük yaparak Rusların amacına hizmet etmekle suçlanıyordu. Bu konuyla ilgili Batılı bir yazar olan Vambery, "*Şark-ı Rus"* gazetesiyle ilgili şöyle bir değerlendirme yaptı: "Rusya Tiflis'te *Şark-ı Rus* diye bir gazete çıkarmaya başladı. Azerbaycan Türkçesinde yazılan bu gazetede Kafkas Türk ve Müslümanlar, Anglo Hintli ve Osmanlı dindaşlarından ayrı bir millet olarak temsil ediliyorlar ve hararetle Çarlık hükûmetinin diliyle konuşuyorlar."[20]

1905 sonrası yıllarda dilde Osmanlılaşmaya karşı olan en önemli dergilerden biri *Molla Nasrettin* idi. 1906-1921 yılları arasında Tiflis'te haftalık olarak Celil Memmedguluzade ve Ömer Faik Nemanzade tarafından çıkarılmıştır. Dergi Türkiye, İran ve Çarlık Rusya'sında ilgiyle okunmuş, bu devirde ve daha sonraları büyük

[19]***M. Şahtahtinski, Edebî bir dilimiz yok***, "*Şark-ı Rus"Gazetesi, Bakü, 30 Mart 1903, No: 1.*
[20]*A. Vambery,* ***Western Cultur in Eastern Lands****, New York, w. place, 1906, s. 279.*

yankılar uyandırmış, kendine özgü bir edebî ekol oluşturmuştur. Bu dergi daha ilk sayılarında okuyucularıyla "Türkün Açık ve Şiirin Ana Dili" ile konuşacağını vaad ediyordu. Derginin redaktörü Celil Memmedguluzade devrin aydınlarından herkesin anlayacağı sade dil kullanmalarını talep ediyordu. Tartışma doruk noktasına ulaşırken, edebiyat eleştirmeni ve tarihçi Feridun Bey Göçerli, *Molla Nasrettin'de* yayınlanan ünlü makalesi "Ana Dili" ile dilin bir ulusun temel özelliği olduğunu ve bir milletin dilini yitirmesiyle ondan hiçbir iz kalmayacağıtezini savunuyordu.[21]

XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan Türklerini Ruslaştırmayı hedef eden Çarlık Rusyası'nın bu siyasetine karşı Osmanlıcılar ve Molla Nasrettinciler ortaya çıktı. XX. yüzyılın başlangıcından itibaren aydınlar arasında yapılan dil tartışmalarının temelinde Azerbaycan Türklerinin millî kimliğini unutturmamak, Türk kimliğini ortaya çıkarmak yatıyordu.

1.4. SOVYETLER DÖNEMİNDE DİN

Nisan 1921 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Bolşevikler tarafından devrildikten sonra Rus hükûmetine karşı bağımsızlık mücadelesi veren kişiler Müsavat ve İttihad-î İslâm partisi etrafında örgütlendiler. İttihatçılar "Vatan veya Ölüm" adlı bir örgüt oluşturarak Sovyet yönetimini devirmek için planlar yapıyorlardı.

Haziran 1921 yılında İttihat-İslâm Partisinin kapatılmasıyla ilgili verilmiş kararın Azerbaycan *ÇEKA*[22]'sı tarafından uygulamaya koyuldu. Bu amaçla istihbarat çalışmalarının faaliyeti hızlandırıldı; kitlesel tutuklamalar başladı. 21 Haziran'da yapılan toplantıda Pankratov ve Bağırov'un İttihad-î İslâm Partisinin gizli

[21] *F. B. Göçerli, Ana Dili, Molla Nasrettin, S. 2, 55, 15 Ekim 1906.*
[22] *İstihbarat birimi.*

çalışmalarına ilişkin özet konuşmaları dinlenildi. Partinin bütün etkili isimlerinin tutuklanmasına karar verildi. 155 kişi tutuklanarak cezaevlerine gönderildi. Parti faaliyetlerini "Millet-i İslâm" adı altında sürdürmekteydi. Partinin temel sloganı "Din İçin Ölüme Hazır Ol", "Ya Vatan, ya Ölüm" idi. Bunların dışında partinin eyaletlerde silahlı destekçileri bulunmaktaydı. *ÇEKA*'nın 30 Eylül 1921 tarihli konsey toplantısında İttihat Partisinin 28 kişiden oluşan öncü üyesinin kurşuna dizilmesine ilişkin karar onaylandı.

Bu olayların ardından Sovyet Rusyası dinîn Azerbaycan Türklerinin hayatında ne kadar önemli bir etken olduğunu bir kez daha görmüş oldu. Bütün bunlardan sonra İslâm çevresinde nifak çıkartmak ve din adamlarını gözden düşürmek amacıyla birtakım planlar hazırlandı 10 Temmuz 1923 tarihinde Azerbaycan *ÇEKA* yardımcısı Gaber Korn, gizli operasyon şubesi başkanı Jurba ve operasyon sorumlusu Konkin tarafından üzerinde "Tam Gizli" şifresi yer alan "Azerbaycan *SSC* Müslüman Kimlikli Din Adamlarının Saflarını Parçalamak Planı" imzalandı.[23] Plan gereği Şii ve Sünni mezhepli Müslümanların arasını açarak ihtilaflar ortaya çıkacak problemlerin genişlemesine neden olmak, ulemanın gözden düşürülmesine çalışmak, onların tutuklanmasını sağlamak, Şii ve Sünni din adamlarının Müslümanlara yönelik çağrılarını hazırlamak gibi yollar izlenecekti. Toplantıda alınmış kararların ardından bütün yerel Sovyet birimleri gizlice uyarıldı.[24] Toplum içinde saygınlık kazanmış din adamlarına karşı toptan bir karalama kampanyası başlatıldı.

Daha sonra da dinin yazısı sayılan Kur'an'ın yazı alfabesi olduğu için toplum içinde asırlarca yazı dili olmuş Arap alfabesi değiştirildi. Latin harflerine dayanan

[23] *ARSPİHMD,* ***Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve Sosyal Olaylar Merkezi Devlet Arşivi,*** *(Resmî Yayınlanmış Arşiv Belgeleri).*
[24] *A. g. b.*

Azerbaycan alfabesinin uygulanmasına geçildi. Buradaki birinci amaç toplumun millî ve dinî bağlarını koparmaktı.

ABD'li tarihçi Stephan Blank'a göre 1922 yılından sonraki dönem Sovyet yönetiminin boyunduruğu altında olan cumhuriyetlerin kültürel ve psikolojik yaşamına daha fazla müdahale etmeye başladığı dönemdir. Azerbaycan'da toplumun milliyet ve dine dayalı oldukça güçlü bağları aşındırılarak Sovyet yönetimi tarafından tümden değiştirildi.[25]

1923 yılında Azerbaycan'da yüksek okullarda Latin alfabesi uygulamaya başlanıldı. Halkın kültür abideleri, eski alfabede yazılan kıymetli eserler; değerli elyazmaları, zengin şahsi arşivler ve kütüphaneler de bu devirde geriye hiçbir iz bırakılmadan yok edilmiştir. Bu kültür değerlerinin bir kısmı, panik ve korku içinde olan insanlar tarafından ele geçmemek, haksız yere ceza yememek gibi telaşlarla toprağa gömülüyor, ateşe veriliyor ve sulara atılıyordu.[26]Fakat bütün bunlara rağmen toplumda dinî yasaklar getirildiği sürece insanlar daha çok köklerine ve dinlerine bağlı kaldılar.

1.5. SOVYETLER DÖNEMİNDE ŞAİR VE YAZARLARIN DURUMU

1930'lu yılların sert,acımasız politikası ileyapılan uygulamalar, eğitim alanında binlerce insanın canına mal oldu. Eğitimli, ulusçu düşüncede ciddi vatansever çok sayıda öğretmenin görevine son verildi. Gözaltına alınmalar hızlandırıldı. Hatta öğrenciler de bu takipçi baskısı altındaydılar. Halk eğitiminin bu yolla Sovyetleştirilmesine başlandı. 1920'li yıllarda petrolden gelen gelirin %60'ı eğitime aktarılmaktaydı. Bu da Sovyetlerin eğitimi birinci dereceden kendi

[25]*Blank Stephan, "**Bolshevik Organizational Development in Early Soviet Transcaucasia: autonomi and centralization 1918-1924**", Transcaucasia, 1996, s. 338, 339.*
[26]*A. Caferzade, Komünist Gazetesi, **Yandırdığım Kitaplar**, Bakü, 10 ağustos 1988. No: 236.*

amaçlarına araç olarak belirleyip kullanmalarını göstermekteydi.[27] Sovyetlerin millî kimlikleri tahrip etmeye yönelik sert politikaları en çok şair ve yazarları etkilemiştir. Komünistler yazarlardan Azerbaycan'ın zorla istilasını meşru gösterecek, komünist usul idaresini methedicek eserler yazmalarını istiyordu. Siyasî konularla alakası olmayan, millyetçilik ideolojisini propaganda etmeyen yazılar yazılmasını istiyorlardı. Fakat aydın kesim her zaman yapılan haksızlıklara sessiz kalamıyordu. Rejimi kötülemek, halkı uyandırmak, millî kimliğini unutturmamak için de aynen Bolşeviklerin yaptığı gibi eğitime sarılmışlardı. Fakat Bolşeviklerden farklı olarak dönemin edebiyatçıları, aydınları açıktan açığa faaliyette bulunmayarak, yazılarında farklı yöntemler kullanarak faaliyet gösteriyorlardı.

Sovyet yönetiminin yeni alfabe uygulaması, Ruslaştırma siyasetinin bir parçası idi. Bunun yanı sıra eski aydın kesimin ortadan kaldırılması, toplumun kendi maneviî kimliğinden koparılması, aynı alfabeyle okuyan, yazan ve anlaşan Türk aydınlarının arasının açılması amaçlanmaktaydı. Bu hedefleri doğrultusunda yaptıkları faaliyetler geçici bir süreliğine de olsa başarı sağlamıştı. Bu dönemde Sovyetlere hizmet eden, onların maşası olan sahte yazarlar, eleştirmenler de vardı. Onların ortaya çıkarılmasında tutulmasında, amaç millî düşünceli aydınları, kendi çevrelerinden olan, kendi meslektaşlarıyla karalamakve saf dışı bırakmaktı.

Sovyet yönetimi en çok aydınları, yazar ve şairleri baskı altına almıştır. Bunun başlıca sebebi: Çarlık Rusyası'nın sömürgeci, Bolşevik rejimin işgalci politikasına karşı millî kimliğin korunması adına verilen mücadelenin tehlikeli mücahitleri milliyetçi aydınlar idi. Böyle aydınlara karşı Sovyet yönetimi önce basın yoluyla bir karalama kampanyası başlattı.

---

[27] *M. B. Mehmetzade,* ***Mücadele Deviri,*** *İstiklal Gazetesi, 27Mayıs 1932, No: 9.*

Daha öncede belirttiğimiz gibi Sovyet rejimine hizmet eden sahte aydın kesimi aracılığıyla onlara siparişler vererek hoşlanmadıkları yazarları, millî burjuva aydını anlayışı ile suçlayarak toplumdakaralıyorlardı.

Aynı zamanda yurt dışında yaşayan siyasetçilerin ve muhacirlerin Hüseyin Cavid'e ve Ahmet Cavad'a sıcak bakması Sovyet istihbaratının dikkatini çekmişti. Türkiye'deki Müsavat Partililerinin Hüseyin Cavid'i ve Ahmet Cavad'ın milliyetçi vatanperver yazar gibi değerlendirmeleri ve bu yazarların Türkiye ile ilişkileri onların mercek altına alınmasına sebep oldu. Bu dönemde Sovyet yönetimine yanaşmak isteyenler, kendi kalem arkadaşlarının kitaplarınıinceleyerek Sovyet karşıtı bir görüş ve düşünce bulmaya çalışarak, yönetime yaranma çabasında idiler. Yazar ve şairlerin kıyımı için düğmeye ilk L. Beriya bastı. 15 Ocak 1934 tarihli konuşmasında Beriya, Sovyet yazarlarının edebî eserlerinde milliyetçi üslup ve söylemlerin yer aldığını söyledi.[28] Bu konuşmadan sonra yazarların "terbiye edilmesi", "tasfiyesi" sürecine geçildi. Bu dönemde Azerbaycan yazar ve şairleri bakımından oldukça verimsiz bir dönem başlamaktaydı. Bu yıllarda Azerbaycan'da 60'a yakın yazarın olduğu bilinmektedir. Bunlarında; çoğunluğu "Edebiyatta Anti-devrimci Söyleme Karşı" kampanya kapsamında değerlendirilerek karalanmaktaydılar. Basın üzerinde Bolşevik denetimi kuruldu. Ulusal düşüncelerdeki şair ve yazarlar gözetim altına alındı. Gözetim altına alınmadan önce bir dönem basında saldırılara, karalamalara, iftiralara hedef olan yazarlar şikâyet etseler de, sessiz kalsalar da sonuç değişmiyordu. Halk Düşmanı Müsavatçı, Türkçü, Japon-Alman devletinin casusu, millî düşünceli damgası yiyerek önce Yazarlar Birliği saflarından atılıyor, sonra da tutuklanıp idam ve sürgün ediliyorlardı.

[28] *S. Kadirov,* ***Müsavat i Molodej,*** *Komünist Gazetesi, 22 Ocak 1934, No: 21.*

Azerbaycan aydınlarının, yazar ve şairlerinin kıyımı aslında millî mücadele düşüncesine yönlendirilmiş planlı bir savaş taktiğiydi.

Kıyımlar basın-yayın, tiyatro ve sanat alanında da sürdürülmekteydi. Azerbaycan devlet yayınlarında bir dizi tutuklamalar gerçekleştirilmişti. Sovyet yönetimi Azerbaycan üniversitelerindeki denetimlerini de sıklaştırdı. Bunun da gerekçeleri üniversitelerin bünyesinde hâlâ millî görüşleri aşılayan öğretmenler çalışmasıydı. Bu öğretmenlerde vatan sevgisi, özgürlük düşüncesi oldukça güçlüydü. Bu amaçla da öğrencileri arasında sıkı bir propaganda yürütmekteydiler. Buna karşın Sovyet görevlileri üniversite ve yüksek okullarda "arındırma", "temizleme", gerçekleştirmeye başladılar. Üniversitelerdeki devrim karşıtı öğretmenler ve özelliklede yurt dışında eğitim almış araştırmacılar gözetim altına alınıp tutuklanmaya başlandı. Bazılarının ise sadece üniversitelerle bağlantıları kesildi.[29] 1934 yılında Azerbaycan'da 13 üniversitede eğitim alan 9.877 öğrenciden sadece 4.892'si Azerbaycan Türküydü. Onlarda sıkı baskı altındaydılar. 1935 yılında bey, polis, ağa çocuğu olan birkaç öğrenci eğitim gördükleri Azerbaycan Devlet Üniversitesinden uzaklaştırıldı. Okullarda Bolşevik yasaları uygulamaya koyuldu. Pravda Gazetenin 3 Nisan 1935 tarihli sayısında, üniversitelerdeki durumla ilgili şöyle yazıyordu: "Düşman sonuna kadar ezilmiş, fakat tümden yok edilmemiştir." İzvestiya Gazete'sinin 5 Eylül 1937 tarihli sayısında ise şöyle deniliyordu: "Azerbaycan, enstitüleri, üniversite ve lise öğrencileri arasında milliyetçi, söylevlerin ağır bastığı bir gerçektir. Azerbaycan'da Müsavatçılar öğrenciler arasında olduğu kadar toplum arasında da önemli bir etkiye sahipler. Bu türden eğitim alanlarda ciddi temizlik işlemleri yürütülmelidir."

[29] *M. Rizaev,* ***Devyat Let AzÇK- AzGPU****, Bakinski Raboçiy Gazetesi, 24 Nisan 1932, No: 99, s. 37, 89.*

Bunun üzerine 1936 yılında Azerbaycan Dil bilgisi kitabı Türkçe İslâmcı terimler taşıdığı gerekçesiyle yasaklandı, dersliklerin içeriği ve konular Sovyetler Birliği Komünist Partisi kurulunca hazırlanmaya başlandı. Devrim karşıtı Türkçü ve İslâmcı yayınların toplatılması hakkında bir karar kabul edildi. Millî hiss ve duyguları işleyen edebiyat yasaklandı.1935 yılında öğrenciler arasında "Osmanlı Bayrağı" isimli örgütün varlığı ile ilişkili söylentiler dolaşmaktaydı. Bu yüzden çok sayıda öğrenci ve öğretmen cezalandırıldı. 1930'lu yıllarda Sovyet karşıtı unsurların emlakına, mal varlığına el konulması sevdiklerinin ve aileleriyle ülkeden sürülmesine başlandı. Emlakı ellerinden alınacak şahısların ve ailelerin listesinin oluşturulması görevi ise Devlet Güvenlik Komitesi'ne havale edildi.

Stalin terörü yıllarında Azerbaycan Türklerinden çok sayıda insan Türkçü, İslâmcı, milliyetçi adı altında kurşuna dizilmiş, tutuklanmış ve sürgün edilmişti. Gözaltına alınan Azerbaycan Türkleri Sibirya'ya Ural'ın Osmanlı alanlarına, Türkistan sahralarına, Arap Gölü çevresine ve Slovskize sürgün edilmekteydiler. Bu dönemde sadece Taşkent çevresine 45.000 Azerbaycan Türkü sürgün edilmişti. Sadece 1933 yılında 945 Azerbaycan ailesi sürgün edilmişti.[30] Bunca sürgünlerden sonra Azerbaycan arazisine sürülenlerin yerine ermeni ve Rus aileleri yerleştiriliyordu. Amaçlı bir şekilde yapılan bu kıyım, temizleme işlemlerinin sonucu olarak ülkeye göçmüş Ermeni sayısı hızla yükseldi. Yıllar sonra bunun tabiî bir sonucu olarak Azerbaycan bazımsızlığını kazandıktan sonra Rusların desteği ile butopraklara yerleştirilmiş Ermeniler, yine Rusların kışkırtması ve desteği ile Azerbaycan'ın tarihi toprağı olan Karabağ'ı işgal ettiler.

[30]*M. B.* ***Mehmetzade, Mücadele Devri,*** *İstiklal Gazetesi, Berlin, 15 Ağustos 1933, No: 13.*

Sovyetlerin; millî kimlikleri tahrip etmeye yönelik sert politikaları 1941 yılına kadar sürdü. Sovyet-Alman savaşının başlamasıyla bu sert politika biraz yumuşatıldı. Bunun sebebi ise iç sorunların yaşandığı bir dönemde yönetimin kitleleri kendisine bağlaması için kitlelerle arasında ortak değerler ve zeminler kurma ihtiyacı olduğu gibi, savaş yıllarında önemli dış sorunlarla birlikte Türk halklarına yönelik Alman propagandası, Sovyet yönetimini kültür ve inançlarla ilgili uyguladıkları baskı yönetimini gözden geçirmek zorunda bıraktı.[31]

Bu dönemde, 1930'lu yıllarda yasaklanan Dede Korkut Destanı ve destandaki kahramanlar Azerbaycan halkının kahramanlık sembolü olarak yeniden gündeme taşındı.[32] Bu dönemlerde sürgünler ve ölümler tutuklanmalar kısmen azaldı. İşte böyle bir içtimaî ve siyasî dönemde Azerbaycan şair ve yazarları faaliyet göstermekteydi.

1.6. DÖNEMLERLE AZERBAYCAN EDEBİYATI

Azerbaycan Edebiyatını şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Edebiyat (1918-1920),
2. Sovyetler Döneminde Represiyalar (Kıyım) Döneminde (1920-1940) Edebiyat,
3. II. Dünya Savaşı Döneminde Edebiyat,(1941-1945),
4. Yeni Edebiyatve (1945) Yılından Günümüze Kadar.

Bizim bu tezimizde ele alacağımız dönem; 1918'den yani Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nden 1945 yılına kadar olan şairler ve yazarlarıdır.

[31] *A. Süleymanlı,* ***Millileştirme Sürecinde Azerbaycan Türkleri,*** *İstanbul, 2006, s.176.*
[32] *M. Qasımlı,* ***Azerbaycan Türklerinin Millî Mücadele Tarihi****, İstanbul, 2006, s. 224.*

1.7. AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE EDEBİYAT

İçtimaî, siyasî olayların yoğun olduğu 1918-1920 yıllarında yaşanan olaylar edebiyat alanında da izler bıraktı şöyle ki 1904, yılında Rusya'nın Japonya ile savaşında yenilmesinden sonra imparatorluğun içinde azınlıkların millî mücadele harekâtı güçlenmiş, içtimaî,siyasî olayların yeniden canlanmasına sebep olmuştur. Çarlık Rusyası hem kendi vatandaşları ile yaşadığı içtimaî, siyasî sıkıntılı bir dönemde, işgali altında olduğu halklarla da büyük sıkıntılar yaşamamak adına azınlıklara kısmen de olsa özgürlükler verdi. İçtimaî ve siyasî olayların böyle karışık olduğu bir dönemde yazarlar ve aydınlarda millî meselelere dikkatleri çekip halkın aydınlatılması ve maariflendirilmesi adına girişimlerde bulunuyorlardı. XX. yüzyılın başlarında basılmaya başlanan *"Şark-i Rus", "Hümmet", "Hayat", "Molla Hayrettin", "Füyuzat", "İrşat", "İkbal", "Terakki", "Tekâmül", "Yoldaş", "Mektep", "Dirilik"* gibi dergilerin sayfalarında içtimaî, siyasî olaylara ve millî-manevî sorunlara dikkatleri çekerek uzun yıllar ana dilinde gazete ve dergi okuyan halkın ihtiyaçlarını karşılamaya çalışıyorlardı.

XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da mevcut olan realizm ve romantizm edebî akımları dönemin edebî olaylarını, başlıca prensiplerini kapsamaktaydı. Celil Memedguluzade'nin başyazarlığıyla Tiflis'te basılan *"Molla Nasrettin"* dergisi realist düşünceli şair ve yazarların; Ali Bey Hüseyinzade'nin başyazarlığını yaptığı Bakü'de çıkan *"Füyuzat"* dergisi ise romantizm akımı taraftarlarını onların düşünce ve görüşlerini savunuyorlardı. Dönemin ünlü şair ve yazarları bu iki dergi etrafında toplamışlardı.

Edebî dil ile ilgili bu iki ekol taraftarları arasında belli bir fikir ayrılıklar mevcut idi. Şöyleki *"Molla Nasrettinciler"* edebî dili, halk konuşma dilinin esasında olmasını savunurken, *Füyuzatçılar* ise ortak Türk dilinin oluşturulması düşüncesini savunmaktaydılar.

Birinci Rus inkılâbının başarısızlığından sonra Azerbaycan'da özgürlükçü düşünceli insanların takip edilmesi, birçok kalem sahiplerinin ülkeyi terk etmesine sebep olmuştur. 1908-1910 yılları arasında Azerbaycan'da ilk aydın göçü yaşandı. Aydınlardan, Mehmet Emin Resulzade, Ali Bey Hüseyinzade ve Ahmet Bey Ağaoğlu gibi millî düşünceli yazarlar Azerbaycan'dan çıkmak zorunda kaldılar. XX. yüzyılda Azerbaycan muhaceratının ilk dönemidir. Mehmet Emin Resulzade Azerbaycan'dan önce İran'a daha sonra Türkiye'ye geçmiştir. O da, Ali Bey Hüseyinzade ve Ahmet Bey Ağaoğlu gibi Türkiye'de edebî, içtimaî ve siyasî faaliyetlerine devam ettiler.

1905-1911 yıllarında Azerbaycan'ın güney topraklarında Sattarhan'ın önderliğiyle alevlenen ve kısa bir sürede büyüyerek bütün İran'ı saran ve bütün Doğu'da duyulan Meşrutiyet harekâtının başarısı, Azerbaycan'ın Kuzey topraklarında da içtimaî, siyasî ve edebî hayatı etkilemiştir. İran'da "Meşrutiyet" harekâtını yakından takip edip konuyla ilgili bir dizi makaleler yazan Mehmet Emin Resulzade, millî basında özgürlük duygusunu, mücadele ruhunu güçlendirmek amacıyla yazılarıyla vatanından uzakta da olsa, milletine hizmet ediyordu. Her millet için özgürlüğün zaruret olduğunu düşüncesini her fırsatta savunuyordu.

Bu dönemde, Azerbaycan'da faaliyet gösteren; *"Safa", "Nicat", "Türk Yurdu", "Neşri-Maarif Cemiyeti-Hayriyye"* ve başka topluluklar edebî, ortamın

canlanmasında önemli rol oynamışlardır. Bu toplulukların maddî desteği ile birçok kitaplar basılmış, tiyatro eserleri sahnelenmiş, edebiyat geceleri düzenlenmiştir.

1915 yılının Ekim ayında Mehmet Emin Resulzade'nin başyazarlığını yaptığı, *"Açık Söz"* gazetesi basılmaya başladı. Bu gazetenin Azerbaycan'ın yazı hayatında, edebiyat hayatında müstesna yeri vardır. Bu gazetede çıkan yazılarıyla, Azerbaycan edebiyatı ve, medeniyetiyle ilgili önemli yazılarla toplumu bilgilendirip aydınlatmaya çalışıyordu.

1917 yılında yaşanan Büyük Ekim devriminden sonra Rusya'da hükümranlık eden Ramanoflar sülalesi devrildi. Bu olay Rus İmparatorluğu içinde yaşayan bütün azınlıklarda millî harekâtın, özgürlük duygularının coşmasına sebep oldu. Gazete ve dergilerde açık şekilde halkı millî birliğe, özgürlük için mücadeleye çağıran yazılar yazılıyordu. Celil Memmedguluzade, Firidun Bey Göçerli, Mehmet Emin Resulzade, Seyit Hüseyin, Yusif Vezir Çemenzeminli, Üzeyir Hacıbeyev, Abdullah Şaik, Hüseyin Cavid ve başka şair ve yazarların bu dönem bağımsızlık, özgürlük, vatanla ilgili millî birlik gibi konularda yazdıkları daha çok gündemdeydi. Hangi edebî akımda yazdıkları romantizm veya realizm taraftarı oldukları önemli olmadan eli kalem tutan herkes, millî duyguları olan bütün yazarlar bu dönemde kaleme aldıkları şiirlerde, romanlarda, tiyatro yazılarında, makalelerde, "özgürlük, bağımsızlık" konusunu ele almışlardır. XX. yüzyılda realizm okulunun en önemli isimlerinden Celil Memmedguluzade bütün yazılarında, romanlarında, millî birliğin özgürlüğün halkımız için zaruri olduğunu çeşitli yollarla ifade etmeye çalışmıştır.

Rusya İmparatorluğu'nun devriminden sonra Kafkasya'da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın oluşturduğu Kakafkasiya Seymi kurulmuş, fakat içinde yaşanan etnik siyasî zıtlıklar yüzünden o uzun bir süre faaliyet gösterememiştir. 1918

yılında da dağılmıştır. Bunun hemen ardından 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan'da Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edildi.

1918-1920 yılları Azerbaycan için sadece özgürlüğünü savunup, bağımsızlığını ilan edip devletini kurması açısından değil, millî manevî değerlerimizin edebiyatımızın yeniden canlanıp farklı bir boyut göstermesi açısından da çok önemli bir dönemi olmuştur.

Çok kısa bir süre 23 ay ayakta duran Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Azerbaycan-Türk halkının kendisinden sonra da gelişimi, inkişafı için tohumlar attı. Şöyleki, faaliyet gösterdiği 23 aylık kısa bir sürede devlet dili olarak Türk Dili ilan edildi, ilk üniversite Bakü Devlet Üniversitesi tesis edildi. Azerbaycan Devlet Tiyatrosu'nun kuruluşu gibi edebî ve medenî gelişimi sağlayacak birçok yenilikler yaşandı.

Azerbaycan tarihinin en şerefli sayfalarından birini teşkil eden Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı (1918-1920); konu, problem ve üslup açısından kendine özgü özelliklere sahipti. Bu özellikler her şeyden önce bağımsız devletçiliğin oluşturduğu içtimaî,siyasî ortamdan kaynaklanmaktaydı.

Bu dönemde yazılan yazılar sosyal konu açısından şu içerikteydi: öncelikle bayraktaki renklerin-Türklüğün, İslâm ve uygarlığın idealinin methedilmesi, Türk ve İslâm tarihinin terennümü, çağdaş modelde ilk bağımsız millî devletin desteklenmesi, millî devletçilik ideolojisinin ifadesi, ordunun başarısının ifadesi; Ermenilerin Karabağ uğrunda daha o dönemlerden başlayarak çıkardıkları fitne-fesatlar, Azerbaycan'da savunmasız silahsız halka karşı yapılan acımasız saldırılar, vahşicesine arazilerin talan edilmesi, Taşnak Partisi üyelerinin Bakü'de tarihi yapıtları bilim ve medeniyet merkezlerini yağmalayıp yakmaları, 28-31 Mart

olayları, ulusun Türk geçmişinin, İslâm tarihindeki şehitlik ve kahramanlık sayfalarının methedilmesi, yeniden yazılarak hatırlatılması Cumhuriyet Dönemi Edebiyatının ana başlıklarını oluşturmaktaydı. Cumhuriyet Dönemi Edebiyatın mefkûresini, bayrağımıza da sembolleşen "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Uygarlaşmak" ideolojisi oluşturuyordu.

1.7.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Şiir

Azerbaycan Cumhuriyet Dönemi Edebiyatta şiir, diğer edebî türlerle kıyaslamada daha çok başarı göstermiş, daha çok gelişmiştir. Bununda tabii ki, sebepleri vardı. Öncelikle, Azerbaycan edebiyatında edebî türler içinde şiir, genellikle diğer türlerle kıyaslamada daha çok gelişmiştir ve yaygın bir edebî türdür. Yani, gelenekten kaynaklanan faktörler ve dinamik bir türdür. 23 aylık kısa bir sürede ilhamla yazılan bu edebî tür diğer daha çok teknik ve zaman, emek isteyen edebî türlerle kıyaslamada yükseliş yaptı ve ürün verdi.

Bu dönemde dönemin ruhunu aksettiren, yeni konulu şiirleri gazete ve dergilerde şiirleri yayımlanan yazarlardan; Muhammed Hadi, Hüseyin Cavid, Abdullah Şaik, Cafer Cabbarlı, Ahmet Cavad, Umgülsüm Sadıgzade gibi şairleri örnek gösterebiliriz. Bu dönemin edebî ürünlerinden olan Muhammed Hadi'nin *"Elfahi-İntibah veya İnsanların Tarihi Faciaları"*, Ahmet Cavad'ın *"Dalga",* Hacı Kerim Sanılı'nın *"Yeni Şarkılar",* Feyzulla Sacid'in *"Feryat"* ve *"Millî Şarkılar"* isimli kitapları edebî kesiminin dikkatini çekmiş, ünlü kitaplardandır.

Azerbaycan romantizminin ünlü temsilcilerinden biri olan Muhammed Hadi (1879-1920) "Şühedayi-Hürriyetimizin Ervahına İthaf", "Askerlerimize, Gönüllülerimize", "Mefkûreyi Aliyemiz" gibi diğer şiirlerinde halkı millî mücadeleye, bağımsızlığın korunması ve özgürlüğün yaşatılması uğrunda

mücadeleye çağırıyordu. Ermeni-Taşnak partilerinin kışkırtması, körüklemesiyle yaşanan Mart Olayları (1918) ve bu olaylar sırasında Türk-Müslüman toplumun acımasız katledilmesi Hadi'yi bir sanatçı olarak çok etkilemiştir. Mart olaylarının üzerinde bıraktığı derin hissiyatla kaleme aldığı "Şuhedayı-Hürriyetimizin Ervahına İthaf" başlıklı şiiri yazarın şehitlerimizin ölmez ruhuna atfedilen, bağışlanan ağıt gibi nitelendirilebilir.

Hadi'nin "Askerlerimize, Gönüllülerimize"adlı şiiri bu dönem sanat faaliyetinin en parlak edebî örneklerinden biridir. Vatanın askerlerine hitapla kaleme alınmış bu şiirde edip hürriyet, bağımsızlık uğrunda mücadeleyi ön plana çekerek şöyle yazar:

Bil ki, vatanım sevgili bir mader-i candır,

Verme bunu düşman eline, rahmet, amandır,

Hürriyetimiz hürri-füsunsazi-cahandır,

Bir bak ne güzeldir nice candır, nasıl civandır, (genç)

Biz vermeyiz elden bunu, düşmanlara kandır!

Şair, "Mefkûreyi Aliyemiz" başlıklı şiirinde ise vatanın evlatlarını düşünce, mefkûre, ideal, amal uğrunda mücadele etmeye sesliyordu:

Mefkûremiz yolunda ne lazımsa etmeli,

Maksude doğru azmu hüruşanla gitmeli.

Muhammed Hadi'nin cumhuriyet dönemi edebî çalışmalarını değerlendirecek olursak vatan, yurt sevgisi yazara özgü, benzersiz edebî benzetmelerle ifade edilmektedir. Şair, cumhuriyet dönemi yıllarında kaleme aldığı şiir örneklerinde yazarın bütün sanat hayatına özgü olan felsefilik, hayatilik, düşündürücülük,

vatandaşlık ruhu gibi kendine özgü özellikler bu dönemdeki yazılarında daha bariz bir şekilde kendinİ göstermektedir.

Bu dönemin bir diğer ünlü kalem ustası Türkçülük, Turancılık ideolojisinin aktif tebligatçılarından biri de Abdullah Şaik'tir (1881-1859). Şiirlerinin konusu vatan, toprak uğrunda mücadele niteliğindedir. Vatan, toprak için mücadele motifli şiirlerinde her türlü edebî vasıtaları, ifadeleri kullanarak hece vezninde Arap-Fars kelimelerinden arınmış-Türkçeye yakın bir dille duygusal şiirler yazmıştır. "Yeni Ay Doğarken", "Mars", "Niçin Böyle Geciktin?", "Vatanın Yanık Sesi", "Araz'dan Turan'a" başlıklı ve bu gibi şiirleri Azerbaycan Cumhuriyet Dönemi Edebiyatının değerli örneklerindendir. Yazarın "Vatan'ın Yanık Sesi" isimli şiiri vatan aşkın duygusal ifadelerle ele aldığı ve çok sevilen şiirlerindendir:

O eller ki, seni bugün kurtarmaz,

O diller ki seni bugün de anmaz,

O yürek ki senin için çarpamaz,

O ayak ki vatan için koşamaz,

Al kanına boyansın.

Abdullah Şaik cumhuriyet dönemi şiirlerinde kaleminin bütün gücünü kullanarak özgürlüğü, özgürlüğü getiren "Müsavat" Partisini ve Türkçülük, Turancılık ideolojisini medh etmiştir.

Cumhuriyet edebiyatının en önemli isimlerinden biri millî edebiyat tarihinde "istiklal şairi" gibi tanınan Ahmet Cavad'tır. (1992-1937). Ahmet Cavad'ın cumhuriyet dönemi sanat hayatı konu, muhteva ve biçim zenginliği ile seçilmektedir. Ahmet Cavad Türkiye'deki millî edebiyet cereyanını benimsemişti. Çok sade bir dille ve millî vezin olarak kabul ettiği hece ile coşkun şiirler söylemiştir. Şiirlerinde

Ziya Gökalp'ın düşünceleri, Mehmet Emin Yurdakul'un şiir anlayışının tesirleri görülür. Yazar, şiir ve yazılarında çok samimi üslûpla millî konuları işlemiştir. Ahmet Cavad, "Ben Kimim" başlıklı şiiri ile bir sanatçı olarak sanattaki misyonunu şöyle anlatır:

Soranlara, ben bu yurdun
Anlatayım nesiyim:
Ben çiğnenen bir ülkenin
"Hak" bağıran sesiyim!

Şairin birbirinin ardından yazdığı "Türk Ordusuna", "Çırpınır Karadeniz", "Asker", "Şehit Pere", "Azerbaycan Bayrağı", "Elin Bayrağı", "Gelme", "İngilis", "İstanbul", "Bismillah" gibi şiirlerinde bağımsızlık, özgürlük uğrunda verilen mücadele, bağımsızlığımıza, istiklaliyetimize engel olan unsurları ifade etmiştir.

Yazarın sanat hayatında, "Bismillah" şiiri hem ideya hem de biçim özellikleri açısından farklı bir niteliktedir. Şiirde Ermeni-Taşnak taraftarlarının yaptıkları terör konu alınmış, Bakü'nün onlardan temizlenmesi gerektiği anlatılmış. Ayrıcada şiir bütünlükte saf Türkçeyle büyük bir duyguyla yazılmış, marş niteliğinde bir eserdir:

Ey harbin taliî, bize yol ver, yol!
Sen ey güzel deniz, gel Türk'e ram ol[33]!
Sen ey sağa sola kılıç savuran kol,
Kollarına kuvvet gelir, Bismillah![34]

Cumhuriyet dönemi edebiyatında, bağımsızlık istiklal düşüncesi, özgürlük adına verilen mücadele Türkçülük, Turancılık mefkûresi gibi konular şairler tarafından çokça işlenmiştir. Dönemin ünlü şairlerinden Cafer Cabbarlı, Mehmet

[33] *İtaat etmek.*
[34] *A. Cevad, Seçilmiş Eserleri, 2 Cilt, hzl. Ali Saleddin, Bakü, 1992, s. 240.*

Emin Resulzade, H. Yusuf, Umgülsüm Sadıkzade gibi sanatçılar dönemin konularını çalışmış, daha çok eser vermişler. Tabii ki bu yazarların yanı sıra başka şairlerimizde faaliyet göstermiştir. Bunlar, Muhammed Said Ordubadi, Ali Gemküsar, Feyzulla Sacid gibi yazar ve şairlerimiz de edebiyatta şiir örnekleri vermişler. Fakat şunu da söyleyelim ki, son olarak isimlerini verdiğim yazarlar daha çok ferdi konularda şiirler yazmışlar.

1.7.2. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Roman

1918-1920 dönemi Azerbaycan edebiyatına roman cephesinden baktığımızda edebiyatın bu dalında da gelişme gösterdiğini görüyoruz. Bu dönem romanlar ister konu ve muhteva açısından olsun isterse de teknik açıdan olsun yeni örneklerle karşımıza çıkmaktadır. Tabii ki, bu dönem şiirle kıyaslamada roman türünde çok büyük ve çok sayıda örnekler yazıldığını söyleyemeyiz. Çünkü şiir geleneğinin daha güçlü olmasının yanı sıra, dönemin içtimaî, siyasî olaylarını konu alması açısından edebî tür olarak şiir daha kullanışlı bir türdü. Burda 23 ay gibi kısa bir zaman diliminde sansürün kalkması ve hayatın bütün alanlarında hızlı bir şekilde yeniden kurma ve yapılandırma döneminin başlatılmasıyla roman yazan edebiyatçıların bu şartlarda adapte olmak için bir süre zamana ihtiyaçları vardı. Bu dönemde romanlar daha çok geleneksel konuları konu edinmesiyle seçilmekteydi. Fakat böyle romanlarla beraber dönemin içtimaî, siyasî atmosferini yansıtan romanlar da yazılmaktaydı. Tabiî ki dönemin ruhunu yansıtan, nabzını aktaran, cereyan eden konuları konu alan romanlar da yazılmaktaydı.

Cumhuriyet döneminde yazar kadrosu yaş itibariyle farklı edebî nesillere aittiler. Bu dönemin yazarlarından daha çok dikkat çekenler, Celil Memmedguluzade, Abdurrahim Bey Hakverdiyev, Yusuf Vezir Çemenzeminli,

Abdullah Şaik, Seyit Hüseyin, Tağı Şahbazi gibi yazarlar romanları ile daha çok dönemin atmosferini yansıtmışlardır. 1918 yılında Cumhuriyet'in ilanıyla, doğan hürriyet ortamı şiirde olduğu gibi romanda o oranda olmasa da bir artışa zemin hazırladı. Baskı ve sansürün kalkmış olmasının verdiği heyecanla birçok insan yazmaya başladı. Fakat daha önce de söylediğimiz gibi bu özgürlük, sansürsüzlük döneminin çok kısa sürmesi nedeniyle sanat ve teknik açıdan şiirle kıyaslayabileceğimiz çok az sayıda edebî örneklerimiz bulunmaktadır.

Bu dönemin seçilen yazarlarından olan Celil Memedguluzade, *"Nigarançılık","Konsol'un Eşi", "Han'ın Tesbiği". "Kasap", "Rus Kızı", "Zırrama"* gibi hikâyelerinde cumhuriyet yıllarının içtimaî, siyasî atmosferini, ruhunu, satirik, yumoristik bir tarzla yansıtmıştır. Yazar, bu hikâyelerinde insanların şuurunda ve toplumda cumhuriyet öncesinden kalan eski sistemin kalıntılarını ve aşırı tutuculuk eleştiri hedefine çevirmiştir. Bu hikâyeler, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulduğu bir dönemde yazarın içtimaî, siyasî olaylara karşı tutumunu, dünya görüşünü kültürel ve edebî yaklaşımını yansıtmaktadır.

"Rus Kızı" başlıklı hikâyesinde ise yazar eleştiri ve gülüş hedefi yaptığı Kulam Hüseyin karakteriyle toplumda cereyan eden olaylardan habersiz olan, millî, siyasî olaylara karşı kayıtsız tavırlarıyla seçilen bir karakter tipi oluşturarak onun iç dünyasını olaylar örgüsünde okuyuculara açarak gülüş hedefine çevirip, hicvetmiştir.

"Zırrama" isimli bir diğer hikâyesinde ise yazar tam tersini yaparak millî ahlakın iyi taraflarını değil olumsuz özelliklerini benimsemiş; iç dünyasının cılızlığı ile seçilen sözde aydın bir karakter tipi yaratmış ve toplumdaki böyle bireyleri eleştiri hedefine çevirmiştir. Cumhuriyet döneminde yazarın kaleme aldığı fakat

sadece bir kısmını yayımlatabildiği "Şair" veya sonraki ismiyle *"Mirza Sefer"* hikâyesi ise yazarın dönemin ruhunu yansıtan güzel hikâyelerinden biridir.

Cumhuriyet dönemi romancıları, yazarları içinde, tekrarsız örnekler veren yazar, Seyit Hüseyin'dir. Yazarın, "*Hazin Bir Hatıra"* ve *"İsmailiyye"* başlıklı hikâyeleri cumhuriyet dönemi edebiyatında özel yeri olan hikâyelerindendir. Bu hikâyeler anlatım ve teknik açıdan hikâyeden ziyade anı, hatıra türünde kaleme alınmıştır. Şöyle ki yazar Azerbaycan'ın siyasî ve kültürel hayatında özel yeri olan, müstesna rolü olan İsmailiyye binasının tarihini incelemiş, bu tarihî yapıtın geçmişini istiklal ve bağımsızlık harekâtı ile benzeyen yanlarına dikkat çekmiştir. Aslında yazarın İsmailiyye binasını sembolik olarak seçmiş, yapıtın tarihini anlatırkenyapıtın ruhu ve kalbiyle bağlı olduğu Azerbaycan'ı kastetmiştir. Hikâye dili, anlatım şekli ve tekniği ile okurlaraaktardığı düşünce ve duygusallık açısından dönemin kendi janrında en iyi örneklerinden biridir.

Cumhuriyet edebiyatında kalemini ister şiir isterse de roman ve hikâyecilikte olsun birçok edebî janr ve türde denemiş olan Cafer Cabbarlı'nın *"Parapet'ten Şamahi Yoluna Kadar"* adlı hikâyeside güncel konuları içerdiğinden damgasını vurmuştur.

Cumhuriyet döneminde, dönemin içerdiği sosyal siyasî olayların yoğunluğundan ve zaman sınırından dolayıdır ki, daha çok uzun hikâye türünde örneklere rastlıyoruz, romanlarımız daha azdır.

Bu dönemde hem şiir hem de roman yazmakla kendini denemiş olan Abdullah Şaik, Azerbaycan edebiyatının roman türünün, ilk örneklerinden sayılabilecek *"Asrımızın Kahramanları"* romanını yazar. Bu roman konu olarak, I. Dünya Savaşı'nı, Rusya'nın yenilmesini, Ekim Devrimini ve bu dönemde yetişen

yeni düşünceli gençleri onların hayata bakışlarını düşünce ve felsefelerini, onları düşündüren sorunlarıa dikkat çekmiştir.

Ağababa Yusufzade'de cumhuriyet döneminde*"Kırık Kanad"* romanı ile gündemde olmuştur. Romanın konusu aşktır, ama olay örgüsünde yaşananlar dönemin içtimaî, siyasî atmosferini yansıtarak kaleme alınmıştır.

Cumhuriyet dönemi edebiyatında yayımlanan veya tefrika edilen roman sayısı diğer edebî türlerle kıyaslamada çok olmasa da, roman türünün gelişim ve geleceği için zemin hazırlamıştır.

1.7.3.Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Tiyatro

Cumhuriyet dönemi edebiyatının en önemli dallarından biri tiyatroydu. Bu dönemde ki edebî türle ilgili örnekleri sıralarsak; Celil Memedguluzade "Annemin Kitabı", "Kemençe", Cafer Cabbarlı *"Aydın", "Edirne'nin Fethi", "Trablus Savaşı" veya "Yılduz",* Hüseyin Cavid *"İblis"* gibi eserler yazmışlardır. Ayrıca bu eserler sahnelemiş ve seyirciler tarafından da ilgiyle karşılanmıştır. Cumhuriyet dönemi tiyatro eserleri her şeyden önce konu ve muhteva olarak daha dolgundur. Bunun sebebi eserlerin kaynağını dönemin içtimaî ve siyasî olaylarının oluşturmasıdır. Bu nedenle de, dönemin ruhu, heyecanı, yaşanan sosyal-siyasî olaylar, meseleler tiyatro eserlerinde yanksını bulmuştur.

Bu yıllarda tiyatro eserleri ile dikkatleri üzerine çekenyazar Cafer Cabbarlıdır.Yazarın,*"Aydın"* (1919-1921) isimli oyunu cumhuriyet döneminde kaleminden çıkmıştır. Cafer Cabbarlı'nın Ermeni-Taşnak teröristlerinin 1918 yılında yaptıklarını konu alan "Bakü Savaşı" ve Mirze Baba Memmedzade'nın "Bakü Uğrunda Savaş" başlıklı tiyatro eserlerinin el yazmaları günümüze kadar korunamamıştır. Fakat *"Zahmet Sedası"* gazetesindeki haberde; Cafer Cabbarlı'nın

"Bakü Savaşı" başlıklı eserinin, 16 Eylül 1919 tarihinde Abbas Mirza Şerifzade'nin yönetmenliğinde Azerbaycan Devlet Tiyatrosunda sahneleneceği ile ilgili yazı bulunmaktadır.[35]

Bu dönemin ün yapmış bir diğer tiyatro eseri ise Hüseyin Cavid tarafından kaleme alınmış olan *"İblis"* isimli oyunudur. Eserin konusunu I. Dünya Savaşı ve Ermenilerin 31 Mart 1918 tarihinde yaptığı katliamlar oluşturuyor. Bu savaşta dökülen kanlar,yaşanan olaylar örgüsünde Türk halkının yaşadığı facialar edebî bir şekilde, etkili bir dille anlatılmıştır. Bu eserde yazar iki önemli karakter yaratmıştır. Biri "Hayı" diğeri ise "Şer"i. Kötü güçleri sembolik olarak temsil eden bu iki güç; iyi ile kötünün muharebesi çerçevesinde, dönemin sosyal, siyasî olaylarını ve manevî değerleri bir arada anlatmıştır. Bu eseri ile yazar, döneminin çok beğenilen tiyatro eserine imza atmıştır.

Celil Memmedguluzade'nın *"Annemin Kitabı"* ve *"Kemençe"* eserleri de millî düşünce ve mefkûreyi yansıtan, dönemin ilgi gören sevilen eserlerindendir.

1.7.4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Edebî Tenkit

Azerbaycan edebî tenkidi, cumhuriyet döneminde kendine özgü bir gelişim göstermiştir. Bu dönemde edebî tenkidin gelişiminin özelliği, her şeyden önce edebî geleneğin, edebî mirasın millî teorik fikir zemininde ele alınıp tahlil ve tetkik edilmesidir. Ayrıca bir diğer özellik ise edebiyatın önünde duran önemli sorunlara dikkat çekilerek bunlarla ilgili çözüm yollarının aranmasıydı. Cumhuriyet döneminde klasik edebî mirasın araştırılması adına önemli adımlar atılmış, diğer taraftan da çağdaş edebî akımlar değerlendirilmiştir. Bunların yanı sıra edebiyatın teorik, teknik sorunlarının araştırılması ile ilgili de birtakım adımlar atılmıştır.

[35] *M. B. Muhammedzade,* ***Bakü Savaşı,*** *Zahmet Sadası Gazetesi, 16 Eylül 1919, No: 11.*

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu Mehmet Emin Resulzade; istiklalin kazanılmasında ve korunmasında bedîî edebiyatın üstüne düşen görevleri değerlendirerek şöyle yazıyordu: "Azadlık ve istiklalin esas süngüleri ile yok, edebiyat ve sanat aracılığı ile elde oluna."[36]Mehmet Emin Resulzade, "Kurtuluş Günü" adlı bilimsel makalesinde ise aydınlara seslenerek şunları söylüyordu: "Ey milletin lisanü'l- kaybı olan şairler, edipler, milletin yaptıklarını, iyi niyet ve amaçlarını medh ediniz, kendisine millet sevgisi, vatan aşkı, hürriyet aşkı telkin ediniz". [37]

Bu dönemde ünlü tenkitçi, yazar Seyit Hüseyin'in yönetmenliğinde "Yeşil Kalem" edebî topluluğunun faaliyete başlaması, millî edebî olayların inkişafına çok büyük katkıda bulunmuştur. Bu edebî toplulukta, dönemin ünlü edebiyatçıları, yazarları ve aydınları bir araya gelerekedebiyatla, sanatla ilgili sorunları tartışıyor çözüme yönelik tekliflerde, önerilerde bulunuyorlardı. Topluluğun mensupları arasında; Mehmet Emin Resulzade, Hüseyin Cavid, Necef Bey Vezirov, Üzeyir Hacıbeyov, Abdullah Şaik, Ahmet Cavad, Cafer Cabbarlı, Salman Mumtaz, Ali Yusuf gibi dönemin ünlü aydınları bulunmaktaydı. Cumhuriyet döneminde edebiyatın gelişimine ilgi ve alaka çoğalmıştı. "Yeşil Kalem" edebî topluluğunun beyannamesinde, topluluk amacını, hedefini şöyle açıklıyordu: "Cemiyetin amacı Azerbaycan halkının fikren yükselmesi için çalışmak, Azerbaycan edebiyatında görülmekte olan yeniliği güçlendirmek, Azerbaycan edebiyatını Türklüğe ve sadeliğe yönlendirmektir."[38]

Faaliyet süresinin kısa olmasına rağmen toplulukta, Türk edebiyatından önemli yazarların şiirleri okutulmuş, kitaplar basılmış ve yarışmalar düzenlenmiştir.

---

[36]*C. Çağla,* ***Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Politika****, İstanbul, 2002, s. 33, 133.*
[37]*C. Çağla,a. g. e., s. 47.*
[38]***Muasır Azerbaycan Edebiyatı,*** *, C. 1, Bakü, 2007, s. 25.*

Bu topluluk aynı zamanda edebiyat tarihinin öğrenilmesi, araştırılması gibi önemli konuları gündeme getirmiş, edebî tenkidin gelişimi için özel ilgi göstermiştir. Fakat bazı sebeplerden dolayı, cumhuriyetin devrilmesi ile topluluk dağıldı ve topluluğun başlattığı önemli işler yarım kaldı.

Bu dönemin edebiyat araştırmacılarından olan Yusuf Vezir Cemenzeminli'nin, 1919 yılında İstanbul'da bastırılan "Azerbaycan Edebiyatına Bir Bakış" başlıklı araştırma niteliğindeki monografik eseri edebiyat tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Bu eserinin dışında yazarın 1908 yılında yazdığı *"Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı"* adlı çalışmasında edebiyat tarihinde önemli bir yer işgal etmiştir. Fakat bu eser, sadece 1925-1926 yıllarında basılabildi. Yusuf Vezir Çemenzieminli'nin bu kitapları Azerbaycan edebiyatında edebiyat tarihi diye bir dalın yaratılması açısından çok önemli adımlardan biridir. Yusuf Vezir Çemenzeminli'ye göre bir halkın, bir milletin edebiyat tarihi, ana dilinde yazılan edebî örneklerle başlamalıdır. Bu kapsamda, o Azerbaycan'ın Fars dilinde yazı yazan edebiyatçılarından olan; Hakani Şirvani'nin, Nizami Gencevi'nin hizmetlerini itiraf etmekle birlikte, edebiyat tarihinin bu yazarlarla başlatılmasını doğru bulmuyordu. Yazar, "Azerbaycan Edebiyatı'na Bir Bakış adlı eserinde, Azerbaycan edebiyatının başlangıcı olarak ilk defa anadilinde eser vermiş ve"İmameddin Nesimi'nin sanat hayatıyla" edebiyat tarihine başlatmıştır. Yazar, İmameddin Nesimi'yi "edebî dönemin başçısı" gibi niteliyor. Yazarın, edebiyat tarihi ileedebiyatla ilgili birçok makaleleri vardır. Yazar bu makalelerinde edebiyatın sorunlarına dikkat çekiyordu. Cumhuriyet dönemi edebiyatında önemli olan sıkıntılarından biri kitap neşri meselesiydi. Yazarın bu konuyla ilgili düşüncesi şöyleydi: "Hangi, yolda tasarruf yapılırsa yapılsın, neşriyat için tasarruf yapılmasın. Çünkü bugünkü basılan kitaplar

basılan paralardan daha değerlidir. Neşriyata harcanan paralar millet için büyük sermayedir. Bugün geleceğimiz, kültürel yapımız, gelişim ürünlerimiz bu sermaye üzerinde yapılanacaktır."[39]

Cumhuriyet dönemi edebî tenkitçilerinden Adilhan Ziyadhan'ın *"Azerbaycan Hakkında Tarihî, Edebî ve* siyasî *Malumat"* (1919) eseri de millî edebiyat tarihinin öğrenilmesi bakımından önemli eserlerden biridir. Adilhan Ziyadhan, Yusuf Vezir Çemenzeminli'den farklı olarak Azerbaycan edebiyatının başlangıcını ana dilinde yazan yazarlarla başlatmamıştır. Azerbaycanlı yazarların Arap ve Fars dillerinde yazmış olduğu edebî mirası da, millî edebiyatımızın ayrılmaz bir parçası gibi araştırmasına katmış ve Azerbaycan edebiyatını bu yazarlarla başlatmıştır.

Cumhuriyet yıllarında Cafer Cabbarli, Muhammet Hadi, Abdullah Şaik, Abbas Sehhet, Ahmet Cavad, Alikulu Gamküsar, Abbas Ağa Nazir ve diğer bazı sanatçılarda edebiyat üstüne yazdıkları yazıların yanı sıra, dönemin edebiyat yazarlarının edebî hayatları üzerine de yazılar yazmış ve eleştirilerde bulunmuşlardır.

1.8. SOVYET DÖNEMİNDE AZERBAYCAN EDEBİYATI (REPRESİYALAR DÖNEMİNDE EDEBİYAT, 1920-1940)

Bolşevik harekâtının rehberlerinden biri olan Vladimir İliç Lenin, Çarlık Rusyası mahkûmu milletlere "Tayinî Mukadderat" hakkı vaat etmesine rağmen, bilindiği üzere Bolşevik orduları 1920 yılının Nisan'ında Azerbaycan'ı da işgal etmişlerdir. Azerbaycan'ın Rus orduları tarafından yeniden işgalinden sonra, yaşanan olaylar Azerbaycan'ın işgalinde Bolşeviklere ön ayak olan yerli komünistleri bile şaşırttı. Şöyleki, işgalin ilk günlerinden itibaren Azerbaycan müzeleri, kütüphaneleri, banka ve diğer bazı yerler yağma edilmiş; Moskova'ya taşınmıştır.Azerbaycan Halk

[39] *A. g. e., s. 27.*

Cumhuriyeti'nde görev almış aydınlar ya tutuklanıp sürgün edilmiş, ya da kendileri ülkeyi kaçarak terk etmek zorunda kalmışlardır. Komünist işgalcilerin ilk yaptıkları işlerden biri de hemen basına el koymak olmuştur. Neşredilen her türlü gazete, dergi, broşür ve kitaplar sıkı sansüre tabii tutulmuştur. Böyle bir siyasî ortamda aydınlar ya Azerbaycan'ı terk ediyor yurt dışında yazmaya devam ediyorlardı ya da Azerbaycan sınırları içinde kalmayı tercih edenler ise susarak bekleme dönemine giriyorlardı.

Azerbaycan'da Sovyet hükûmeti kurulduktan sonra komünistler, şair ve yazarlardan günlük siyasetlerini övmeklerini, onların yaptıkları bütün haksızlıkları meşru göstermelerini istiyorlardı. Bu tarz eserler vermelerini dikte ediyorlardı. Komünistlerin bu beklentilerine, taleplerine cevap vermeyen yazarlara karşı komünist tenkitçileri; "Türkçü", "Turancı", "Panislamist", "Emperyalist ajanı", "Satkın", "Vatan haini" gibi suçlamalarla saldırıyordu. Sovyet yönetiminin en önemli politikalarından biri aydın, yazar ve şairleri yani eli kalem tutan herkesi baskı altında tutmaktı. Bunun başlıca nedeni, çarlık rejiminin sömürgeci, Bolşevik rejiminin işgalci politikalarına karşı millî kimliğin korunması için herkesten önce millî aydınların öncü olmasıydı. Rejim önde gelen, halkın sevdiği aydınlara karşı planlı bir şekilde Azerbaycan içinde kendileri için çalışan kişiler tarafından karalama kampanyasına başlamıştı. 1923 yılında Komünist Partisi Merkezi Komitesi, "Edebî teşkilatların yeniden düzenlenmesi" ile ilgili bir karar verdi. Bu kararla, Sovyetler Birliği'nin her tarafında yazarların edebî faaliyetleri resmen partinin kontrolüne geçiyordu. Bu kararlardan yola çıkılarak Sovyetleri oluşturan bütün ülkelerde birer "Sovyet Yazarlar Birliği" teşekkül etti. Bundan sonra bu birliğin üyesi olmayan bir yazar kendi eserini hiçbir yerde bastıramazdı. Azerbaycan Sovyet Yazarlar Birliği kurulduktan sonra uzun bir süre millî mefkûreli yazarlar, aydınlar bu birliğin dışında

bırakıldı. 1934 yılında Moskova'da "Sovyetler Birliği Yazarlarının Birinci Genel Kurultayı" toplandı. Bu kurultayın amacı yazarlar üzerinde parti kontrolünü daha da sıklaştırmaktan ibaret idi. Kurultayda müzakere edilen önemli konulardan birisi yazarların kâfi derecede partinin günlük siyasetiyle ilgili yazı yazmamalarıydı. Bu kurultayda en sert eleştirilenlere Hüseyin Cavid'i, Cafer Cabbarlı'yı, Ahmet Cavad'ı örnek alarak gösterebiliriz. Partinin kararı; yazar ve sanatçılar partinin günlük siyasetini ortaya koymada bir vasıta olmalı idiler. Bu kararı yerine getirmeyenler parti tarafından düşman adlandırılıyordu.

Bu kurultaydan sonra partinin siyasetine uymayan yazarların "terbiye edilmesi" sürecine geçildi.[40] 1934 senesinden 1937 senesine kadar Parti Merkezi Komitesi, yerli parti teşkilatlarına, parti siyaseti ve harekâtına aykırı faaliyet gösteren yazar ve sanatçıları "ifşa" etmeve halkın gözünde suçlu çıkarma emrini verdi. 1937-1938'nci yıllarda, Azerbaycan'da aydın ve yazarların yeteri kadar ifşa edilip gözden düşürüldüklerine kanaat getiren partililer, ÇEKA'nın yardımıyla Azerbaycan'ın her yerinde hiçbir günahı olmayan aydın yazarları aileleriyle birlikte tutukluyor, idam ediyor veya sürgün ediyorlardı. Bu esnada sahip oldukları mal varlığına da devlet tarafından el konuluyordu.

Bu dönemde (1937-1940) hapsedilip, öldürülen veya sürülenlerin tam listesini burada vermek zordur. Ancak, edebiyat, sanat ve ilim adamlarından bazılarının isimlerini aşağıda zikredebiliriz.

Şair ve yazarlar: Hüseyin Cavid, Ahmet Cavad, Mikayil Müşfik, Büyükağa Talıplı, Hüseyinağa Nezerli, Kafar Reşat Kantenür, Seyit Hüseyin, Yusuf Vezir Cemenzeminli, Tağı Şahbazi Simurk;

[40] *M. Qasımlı, **Azerbaycan Türklerinin Millî Mücadele Tarihi**, İstanbul, 2006, s. 575.*

Profesörler: Bekir Çobanzade, İdris Hasanzade, Veli Huluflu, Abdullah Tahızade;

Sahne Sanatçıları: Abbas Mirza Şerifzade, Ulvi Recep;

Münekkidler: Mehmet Kazım Elekberli, Ali Nazım.

Bu dönem Azerbaycan edebiyatı tarihinde "Repressiyalar Dönemi" olarak Kayda geçer. Bu seneler (1937-1940) Azerbaycan tarihinin kanla yazılmış kara sayfalarından birini teşkil etmektedir. Azerbaycan halkının senelerce yetiştirdiği en seçilen, sevilen, gözde yazarları, aydın, öğretmen, münevver tabakası biranda yok edilmiştir. Memleket edebiyat ve kültür alanında 50-60 sene gerilemiştir.

Bu dönem edebiyatı (1920-1940); Azerbaycan yazar ve şairleri açısından verimsiz bir dönemdir. Bu dönemde (1920-1940), edebî olayların genel manzarası içinde ayrı ayrı janrların durumuna ve gelişimine baktığımızda, Azerbaycan yazarlarından, eski neslin temsilcilerinden, bazıları yeni hayatın tasvirine tereddüt etmeden geçmiştir. Fakat yeni hayata, olayların tasvirine hemen adapte olamayanlar veya daha geç katılanlarda vardı. Bunlardan, Abdullah Şaik, Süleyman Sani Ahundov, Necef Bey Vezirov, Abdürrahim Hakverdiyev, Cafer Cabbarlı ve diğer bazı yazarlarının eserlerinde yeni zamanın yeni dönemin tasviri vardı.

Bu dönem şiir, çeşitlilik açısından gelişim göstermekteydi. Şiirlerde şekil, vezin, üslup hâlâ eskiydi; konu, anlam ise yeniydi.

1920'li yıllarda edebiyatın en büyük özelliği, işlenilen konularda geçmişi, eskiyi tenkit etmek, yeniyi ise tasdik ve tebliğolarak gözlemleniyordu.

1.8.1. Sovyet Dönemi Azerbaycan Edebiyatında Şiir

1920'li yıllar şiirinde, yaşanan olaylardan kaynaklı yazarlar arasında yaşanan bir dağınıklık vardı. Buna rağmen şiirde birkaç yönde gelişme gözlemlenmekteydi.

Bu dönem şiirinde eski motiflerle yeni çizgiler birleşerek, yeni nitelik kazanarak karşımıza çıktı. Bu dönemde satirik yani diğer bir ifadeyle hiciv üslubunda da şiirler yazılmaktaydı. Bu dönem şiirlerinin özelliği konu olarak tabiat anayı ele alması, köy hayatının yoğun olarak tasviriydi. Şiir hayata, yazın hayatına, günlük sorunlara daha çok temas ediyordu. Bu dönem şiirinde, realist ve romantik akımlar, temayüller bir biriyle daha çok temas ediyordu.

Sovyet dönemi şiirinin ana temalarından biri de geçmişi tenkit, kötüleme, yeniyi tasdik ve övme idi. Bu dönem yazarların üzerindeki baskı, eski yazarlara bir dönem susmaya veya yazdıkları şiirlerde dolaylı anlam kullanmaya zorladı. Şiirde Sovyet döneminde edebî şekil, vezin, üslup değişikliği olmadı, sadece muhteva, konu değişti. Yani yeni dönemin tasviri, ihtiyaçları, hedefleri eski yöntemlerle, eski teknikle ifade olunuyordu.

Bu dönemde eski nesil yazarlarla beraber, yeni dönemin yetiştirdiği genç yazarlarda yazmaya başladılar. Genç yazarlar eskilere göre daha coşkulu, yeni dönemin düşünce ve idealleriyle yetişip bunları eserlerine de yansıtıyorlardı. Kurulan yeni düzen, yeni içtimaî sistem, yeni dönem yazarların lirikasında da yerini aldı. Dönem şiirinin özelliği, şiirin konusunu uzak veya yakın geçmişten efsanelerden aramaya gerek bırakmadan, halkın içinden halkın hayatından, topraktan, yeni dönemin kurulmasının en önemli nedeni olanişçi ve çiftçi kitlesinin içlerinden kahraman seçip, şiirine konu yapmaktı. Bu şiirin özelliklerinden birisi de, eski şiirde olduğu gibi çok yoğun teşbih, benzetme kullanmadan sade halk diliyle yazmaktı. Hayatın en sıradan olaylarından köyün elektriğinden, şehrin mazotundan edebî vasıtalar kullanarak şiiriyata dökmek dönem şiirinin niteliklerinden idi.

Eski dönem yazarlar, kurulan yeni düzenden pek memnun olmadıkları için onların eserlerinde bir yakınma, şikâyet vardı. Örneğin, Muhammed Hadi gibi millî düşünceli bir yazar üzüntüsünü şu mısralarla ifade ediyordu:

Koymuş millet imzasını övrag-i hayata,

Yok milletimin hattı bu imzalar içinde.

Muhammed Hadi, mevcut durumdan memnun değildir. Vatanının, milletinin düştüğü durumdan ötrü üzüntülüdür. Fakat yeni dönem yazarlarından Samet Vurgun, Muhammed Hadi'den farklı olarak, yeni düzende vatanının, milletinin durumundan gururla bahsediyor:

O büyük destanın her sayfasında

Onun her faslının yazılmasında

Benim yurdumun da öz imzası var.

Yeni dönemin yetiştirdiği yazarlardan biri Samed Vurgun'du. Bu dönemin şiirinde Muhammed Said Ordudadi, Cafer Cabbarlı, Abdullah Şaik, Ali Nazmi, Hüseyin Cavid, Ahmet Cavad, Hacı Kasım Sanılı gibi şairlerin şiirleriyle öne çıkarttıklarını söyleyebiliriz.

1920'lerden II. Dünya Savaşı'na kadar, şiirde yeni konular şu şekildeydi; işçi ve çiftçi hayatı, hürriyet, halkların kardeşliği, kadın, kadın özgürlüğü, eskiyle mücadele. Bu dönem şiirinde, kıyaslama yapılarak tasvir etmek yöntemi kullanılıyordu. II. Dünya Savaşına Rusya'nın katılmasıyla, Azerbaycan'da kendini savaşın içinde buldu. Bu dönem şiirinde, savaş, savaştan doğan zorlukların, sıkıntıların tasviri, Sovyet ordularının güçlü yenilmezliğine olan inanç, vatan sevgisi gibi konularda eklenerek en çok işlenen hususları haline geldi.

Sovyet dönemi Azerbaycan edebiyatında birçok yazar ve şair ürün vermiş ve halk tarafından da sevilmiştir. Bunlardan bazılarını zikredersek Hacı Kerim Sanılı, Mikayıl Müşfik, Memmed Rahim, Osman Sariveli, Aliağa Vahid, Mirvari Dilbazi, Nigar Rafibeyli ve Ahmet Cavad. Birçok yazarımız yalnız şiirle uğraşmamış düz yazı da yazmışlardır. Fakat Hacı Kerim Sannılı ve Ahmet Cavad edebiyatta sadece şiirleriyle bilinmektedir..

Hacı Kerim Sanılı'nın şiirlerinin en önemli özelliği dilinin sadeliği, millî değerlerle yoğurulmuş olması ve tabiat tasvirlerinin mükemmel kullanılmasıdır.

Hacı Kerim Sanılı, Gori Semineryası'nı bitirdikten sonra önce köy okullarında sonra ise Gazak Semineryası'nda öğretmenlik yapmıştır. 1918 yılında öğretmenlik yaptığı Gazak ilçesinde, köylülerin Çar Rusyası'na karşı verdiği mücadelede, toprak sahiplerine karşı köylülerin teşkilatlanmalarında, aydınlanmalarında öncü görev üstlenmiştir. Bundan başka bir pedagog olarak dersliklerde yazmıştır. *"Büyükler İçin Alfabe Kitabı"* (1924), *"Türk Alfabesi"* (1927,1930), *"Üçüncü Yıl"* (1927-1929-1930) gibi dersliklerin yazarıdır.

Hacı Kerim Sanılı'nın şiirlerinin konu yelpazesi çok geniştir. Fakat ana konusu hep Azerbaycan'ın tabiatının güzelliği, halkın gelenek göreneklerinin tasviridir. Şiirlerini, hece vezniyle, sade dille Arap-Fars kelimelerinden arınmış, halk diliyle yazmıştır. Şiirlerinin kültürel zeminini sözlü halk edebiyatı, aşık şiiri gelenekleri oluşturmaktaydı. Şöyle ki, bu özelliğinden dolayı 20-30'lu yılların B. Çobanzade, A. Musahanlı, Y. Nazım, H. Zeynallı gibi edebiyat eleştirmenlerinin dikkatini çekmişti. Yazar çoğu zaman, "Köy Şairi", "Köy Şiirinin Büyük Temsilcisi", "Yeni Köyün Terennümcüsü" gibi ifadelerle anılmıştır. Hacı Kerim Sanılı da Sovyet rejiminin adaletsiz saldırısından nasibini alan yazarlardan biridir.

Hacı Kerim Sanılı da repressiya kurbanlarındandır. 1956 yılına kadar hiçbir eseri araştırmaya alınmamış, gün yüzüne çıkarılmamıştı. Stalin'in ölümünden sonra eserleri ve sanatçı kişiliği gündeme gelmeye başlamıştır.

Hacı Kerim Sanılı hacimli şiirleri, manzumeleri (poema) ile Sovyet edebiyatı tarihinde yer tutmuştur. Manzumelerinin ana konusunu halkın hayatının tasvirleri oluşturmaktadır. Şairin ilk manzumesi 1924 yılında bastırmış olduğu "Aran Göçü" dür. Konusu köy hayatının aran-yayla göçüyle ilgili kısmını anlatıyor. Şair, şiirde köy halkını çok canlı, hayati ifadelerle tablo yaratır gibi bir tasvir vermiştir. Bu eserini hece vezniyle, sade Türkçeyle yazmıştır. Hacimli şiir, manzume olan "Aran Göçü" bir biriyle bağlı birçok bölümden oluşmaktadır. İlk şiir denemesi çok ilgi görmüş, halk ve edebiyatçılar tarafından çok sevilmiştir. Yazarın bundan başka, *"Namus Davası"* (1927), *"Zulmün Sonu"* (1927), *"Nevruz ve Gülara"* (1927) ve *"Turut Kaçakları"* (1927) gibi birçok başarılı manzumeleri de vardır.

Dönemin bir diğer lirik şairi de Ahmet Cavad'tır. Azerbaycan'ın Şemkir ilinin Seyfalı köyünde doğmuştur. Babasının ölümünden sonra dayısının himayesinde Gence'de büyümüştür. Burada, o, Cemiyet-i Hayriye okulunda Hüseyin Cavid gibi dönemin genç ve başarılı edebiyatçılarından ders almıştır. 1916 yılında "Koşma" isimli ilk şiir kitabı, 1919'da da *"Dalga"* isimli ikinci kitabı basılamıştır. Şair, 1915 yılından başlayarak Kuba'da, Bakü'de farklı okul ve yüksek okullarda öğretmenlik yapmıştır.

Ahmet Cavad, romantik duygularla da şiirler yazmıştır. Fakat onun vatan sevgisi, vatan aşkıyla yazmış olduğu şiirler, daha çok dikkatlerde kalmıştır. Bir öğretmen, milletini, halkını seven aydın olarak şiirlerinde; cehaleti eleştirip, eğitimi

bilgiyi medhedip, eğitime çağırmıştır. Özellikle de kızların eğitiminin önemli olduğunu her fırsatta ifade etmiştir.

Yukarıda izah ettiğimiz konularla ilgilişiirlerine örnek olarak, "Aç Şu Çadrayı", "Sensiz", "Gelin", "O Kıza", "Sen Ağlama", "Kurban Olduğum", "Güzel"den bahsedebiliriz. Yazar, şiirlerinde, şair kadınlarımızın kaderini yazıya geçirmiştir.

Yazarın şiirlerinde dil konusu da önemli yer tutmaktadır. Şöyleki, yazar Arap-Fars kelime ve ibarelerden arınmış, sade bir halk diliyle şiirlerini yazmıştır. Kendisi gibi saf Türkçeyle şiir yazmayıp da Arap-Fars kelimeleri kullanan kendinden büyükedebiyatçıları da eleştirmekten çekinmemiştir. "Dilimiz" başlıklı şiirinde bu konuyla ilgili düşüncelerini şöyle ifade ediyor:

Alınır "dil"leri "zeban" verilir.
İsmarlanıp "boran", "yağmur" kesilir.
"Ak"ları "beyaz"a, "sarı"sı, "zerd"e
Döndü can dayanmaz bu ağır derde.
Deyişti herşeyi "bum" oldu "baykuş",
"Elbise" giyildi; "paltar" kaldı boş.
...Çalındı "gardaş"ı, geldi "birader"
"Bacı"nın yerinde "Hemşire" gezer.

Ahmet Cavad'ın şiirinin kültürel kaynağını (zeminini) halk şiiri, aşık şiiri oluşturmaktadır. Hem şekil hem de ifade ve ibarelerini de aşık şiirinden beslenerek alan şiirleri yazmaktaydı.

Yazara göre "Güzellik", şiirin ana teması olmalıdır. Yazar güzelliği her yerde insanın manevî dünyasında, kadın zarifliğinde ve tabiatta aramıştır.

Yazar, küçük çocuklar içinde, "Kuşlara", "Beşik", "Bir Kuşum", "Kızım İçin", "Çocukların Eğlenmesi İçin", "Ben Tugayım" ve "Muallim" gibi şiirler yazmıştır.

Şair edebiyatta, sadece şiirleri ile değil aynı zaman da iyi bir çevirmen olarak da kendine özgü yeredinmiştir. V. Şekspir'in *"Otello", "Romeo ve Juliet",* F. Rablen'in "*Gargantua ve Pantagruel"* ve Şota Rustaveli'nin *"Peleng Derisi Giymiş Pehlivan"* isimli eserlerini de çevirerek Azerbaycan edebiyatına tanıtmıştır.

Ahmet Cavad, edebiyat tarihinde orjinal ve lirik şiirlerin yazarı olarak kendine özgü bir yer tutan büyük sanatçılardan biri olarak tanınmaktadır.

Sovyet edebiyatında Azerbaycan Sovyet şiirinin yaratıcılarından biri olan Süleyman Rüstem (1906-1989), edebiyatta *"Elemden Neşeye"* (1927) adlı şiir kitabıyla isim yapmıştır. İlk kitabından itibaren kendisini Sovyet komünist ideolojisine hizmet eden, Sovyet komünist mefkûreli biri olarak beyan etmiştir.

Memmed Rahim (1907-1977), Sovyet edebiyatı şiirinde, Sovyet mefkûresiyle çeşitli konularda şiirler yazmıştır. Fakat yazarı en çok ünlendiren II. Dünya Savaşı yıllarında yazmış olduğu "Leningrad Göklerinde" şiiridir.

Mikail Müşvik (1908-1938), Azerbaycan'ın Pedagoji Üniversitesi'nin Dil ve Edebiyat fakültesini bitirmiş, sanat hayatına 20'li yılların ortalarında başlamıştır. Hayattayken basılan şiir kitapları: *"Rüzgâr"* ("Külekler") (1930), *"Günün Sesleri"* (1930), *"Vuruşmalar"* (1932), *"Bir Mayıs"* (1932); *"Şiirler"* (1934)'dir. Bu şiir kitaplarında ateşli üslubu, sonuna kadar hiçbir ideolojik çerçeveyle sınırlanamayacak kadar güçlü ilhamı, edebî kişiliği ile kendini yansımıştır. İşte bu sebepten de Sovyet rejiminin yazarlardan bekledikleri taleplerin çok üstünde bir performans

gösterdiğinden ötürü yönetim tarafından kontrol edilmemiştir. 1937 yılında başlatılan tutuklama furyası sonucu hapsedilip, 1938 yılında kurşunlanarak öldürülmüştür.

Sovyet edebiyatı yıllarında Sovyet rejimine boyun eğmemiş millî mefkûreli bir diğer yazar Aliağa Vahid (1895-1965)'dir. Yazarın, şiirleri halk arasında geniş yankı bulmuştur. Edebiyattaki en büyük hizmetlerden biri şiirlerinde, gazellerinde aruz veznini sadeleştirmesi ve halk dilini kullanması olmuştur.

Sovyet edebiyatının kadın yazarlarından olan Mirvari Dilbazi (1912-2001) ve Nigar Refibeyli (1913-1981), sanat hayatlarına 30'lu yıllarda başlamışlar. Yazdıkları duygusal, aşk ve toplumsal konulu şiirleri ile halk tarafından sevilmişler.

Bu dönem şiirinde, genellikle hece vezni kullanılsa da; aruz vezniyle yazan şairler de az değildir. Rus Sovyet şiirinin etkisiyle serbest vezinde şiirlerinde ilk örnekler, bu yıllarda görülmeye başlandı.

1.8.2. Sovyet Dönemi Azerbaycan EdebiyatındaRoman ve Hikâye

Azerbaycan Sovyet edebiyatında roman ve hikâye, XX. yüzyılın başlarından gelen gelenekle devam ediyordu. Yine başlıca edebî tür hikâye idi, fakat 20'li yılların sonunda daha büyük hacimli eserler yazılmaya başlandı.

20'li 30'lu yıllarda yazılmış eserlerde "yeni hayat"ın, sosyalizm devriminin tantanası, "toplumsal geriliğin ifşası" işlenen başlıca konulardandı. Bunların yanı sıra Azerbaycan'ın uzak ve yakın geçmişine ilişkin tarihi romanlar da yazılıyordu. 40'lı 50'li yıllarda ise roman ve hikâyelerde, en çok müracaat edilen konular, savaş, savaştan sonraki toparlanma, verilen kayıplar, mücadele, savaş sonrasındaki berpa sorunlar idi.

Roman ve hikâyelerde belirli bir kurgu oluyordu. Anlatılanlar, olaylar yazar tarafından bilinçli bir şekilde ifade etmek istediği hedefi açıklamak için

kurgulanıyordu. Eserler kahramanların psikolojik dünyasından daha çok içtimaî-siyasî, sınıfı ve mevkii göz önünde bulundurularak kaleme alınıyordu .

Sovyet edebiyatı SSRİ[41]diye adlandırılan edebiyat; "Halkların Hapishanesi"nin edebiyatı idi. Bu edebiyatın amacı, Sovyet edebiyatının konusunu, gayelerini sadece sosyalizm ideolojisine hizmet etmesini sağlamağa çalışmaktı.

Bundan dolayıdır ki yazarların edebî faaliyetleri sınırlanıyor, "sosyalizm realizmi" denen metod çerçevesine alınıyordu. Yani, sosyalizmi tasvir, terennüm etmekten dışarıya çıkarak Sovyet toplumundaki unsurları göstermek veya ferdin dâhili iç dünyasına inerek kişisel yaşantılarını aksettirmek, neredeyse yasaktı.

Sovyet edebiyatının revaçta olduğu yıllarda birçok alanlarda faaliyet gösteren yazarlarımız artık ister ideoloji, isterse de üslup açısından olsun olgunlaşmıştı. Kendi üslupları, belli bir kalem tecrübeleri olan sanatçılar haline gelmişlerdi. Bundan dolayıdır ki, böyle yazarların komünizm ideolojisine geçmeleri mümkün değildi. Celil Memmedguluzade, Hüseyin Cavid, N. Vezirov, S.S. Ahundov, Yusuf Vezir Çemenzeminli, Seyid Hüseyin ve diğer bazı yazarlar "yeni dönemin" ideolojisine, edebî taleplerine ya birbaşa (direkt) veya dolaylı yolla karşı çıkıyorlardı. Bundan, dolayıdır ki, Sovyet komünist yöneticileri onları devletin, yeni kuruluşun düşmanları ilan edip takip etmeye başladı.

Daha öncede çeşitli defalar yazdığımız üzere millî mefkûreli aydın ve yazarlar hapsedilip, öldürüldü ve ya sürgün edildiler. Ama Sovyet rejiminden kaçarak yurt dışına sığınan aydınları da vardı. Bu grup aydınlar Muhaceret Edebiyatını oluşturdu. Şöyle ki, SSCB'nın sınırları içinde baskı, sansür, takipler, sürgünler yüzünden kendi düşüncelerini özgürce yazmak imkânsızdı. Fakat

[41]*Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği.*

muhacerette olan aydınları, kendi düşünce ve duygularını yazmakta özgürdüler. Böylelikle muhacerette Sovyet ideolojisinin etkisinden tamamen uzak bir Azerbaycan edebiyatı teşekkül etti ve ismi de "Muhaceret Edebiyatı" oldu.

1950'li yılların ortalarından itibaren Sovyet rejiminin kısmen yumuşama sinyalleri verdiği gözlemlenmekteydi. İdeolojik baskıların tamamen azaldığı bu dönemde Yeni Dönem Azerbaycan Edebiyatının ilk aşaması da bitmiş oluyordu.

Bu dönemin meşhur yazarlarından Seyid Hüseyin (1887-1937), 20'li 30'lu yıllarda yazdığı hikâyelerinde "eski" ve "yeni" hayatı kıyaslamaktadır. *"Yeni Hayat Yollarında"* (1928), *"İki Hayat Arasında"* (1930,1934) başlıklı hikâye kitapları vardır. 1937 yılında Sovyet Devleti'nin "düşmanı" olarak hapsedilmiş ve kurşunlanarak öldürülmüştür.

Muhammed Said Ordubadi (1872-1950), sanat hayatına XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında başlamış, kalemini bütün edebî türlerde denemiştir. Şiir, roman, hikâye, tiyatro oyunu gibi edebî türlerde yazılar yazsa da en büyük başarısını tarihi romanlarda kazanmıştır. Tarihi roman ustası olarak ünlenmiştir. Onun, "Dumanlı Tebriz", *"Gizli Bakü", "Dövüşen Şehir", "Kılıç ve Kalem"* romanları, Azerbaycan roman tarihinin en değerli örneklerindendir.

Süleyman Rahimov (1900-1983), Azerbaycan Sovyet edebiyatında, *"Saçlı", "Akbulak Dağlarında", "Kafkasya Kartalı"* ve *"Şamo"* romanlarının yazarıdır. Sovyet edebiyatında en çok *"Şamo"*nun yazarı olarak tanınmaktadır. Sovyet ideolojisini, bütün sanat hayatı boyunca eserlerinde yansıtmış ve savunmuş yazarlarından biridir.

Mehdi Hüseyin (1909-1965); Azerbaycan Sovyet edebiyatının meşhur yazarlarından biridir. Edebî faaliyete 20'li yıllarda çok genç yaşta iken edebî

yazılarla, makalelerle başlamıştır. Kalemini bütün edebî türlerde deneyen Mehdi Hüseyin, roman, hikâye, şiirin yanı sıra edebî tenkit alanında da yazılarıyla bilinmektedir. Mehdi Hüseyin; *"Kin", "Daşkın", "Terlan", "Komisser", "Abşeron Seher", "Karataşlar", "Yeraltı Çaylar Denize Akar"* gibi romanların yazarıdır.

1.8.3. Sovyet Dönemi Azerbaycan Edebiyatında Tiyatro (1920-1940)

Azerbaycan Sovyet Edebiyatının 1930-1940'lı yılları, tiyatroda da yükseliş yıllarıdır. Şöyle ki, bu zaman diliminde oynanan oyunlar hem konu hem de teknik açıdan daha gelişmiş ve mükemmelleşmiştir. Bu dönemde tiyatro alanında yazılan eserler çağdaş olaylarla beraber halkın tarihî geçmişini, inkılâbî geçmişinin mücadelesini yeni eserlerde görebiliyoruz. Azerbaycan yazarlarının oyunları dışarıda da ilgi görüyordu. Azerbaycan Devlet Bedaye Tiyatrosu Moskova, Leningrad, Kazan'da oyunlarıyla gösteri yapmıştır. Azerbaycan tiyatro oyunlarının bu şehirlerde ilgi görmesi, tiyatroya ilgiyi arttırmış ve böylece de tiyatronun gelişimine sebep olmuştur.

Otuzlu yılların başları dram yazarlarından Cafer Cabbarlı'nın sanat hayatının en verimli dönemidir. 1929 yılında yazmış olduğu *"Almaz"* piyesi 1931 senesinde sahnelendi. Yani sosyal olayları ele alan yazar bu eserinde, köylerde uygulanan "kollektivleşmeyi" (toprakların toprak sahiplerinden alınıp devlete verilmesi olayı) ve bu dönemde buna karşı gelen ağaların sınıf mücadelesini işlemiştir. *"Almaz"* yeni sınıfın temsilcisidir ve yenileşmeye karşı gelen ise Hacı Ahmet karakteridir. Bu mücadelede Almaz, Hacı Ahmet karşısında mücadeleyi kazanır. Bu aynı zamanda yeni içtimaî yapının eski sistem üzerinde başarısıdır.

Yine yazarın bu dönemde kaleme aldığı; *"1905'nci Yılda"* başlıklı eseri ise Sovyet ideolojisini yani "Halklar Dostluğu"nu anlatıyordu. Burada yazar, Çar

Rusyası döneminde vergilerden bıkmış halkın durumunu anlatmış ve yeni kurulmuş Sovyet Cumhuriyeti'nden yeni yapılanmayla halkın rahata, refaha kavuşmasını vurgulatmıştır. 1932 senesinde *"Yaşar",* 1933 senesinde *"Dönüş"* eserlerini yazdı. Bu eserlerde bir öncekiler gibi Sovyet rejiminin siyasetini farklı açılardan eskiyle kıyaslayarak anlatıyordu. Cafer Cabbarlı realizm edebî okulunun Azerbaycan edebiyatında en iyi temsilcilerinden biridir.

Bu dönemde romantizm edebî akımının ilk temsilcilerinden biri sayılan Hüseyin Cavid içinde verimli bir dönemdir. Yazar, yeni içtimaî, siyasî mefkûreye adapte olarak *"Deli Knyaz" , "Telli Saz", "Seyavuş"* ve *"Hayyam"* oyunlarını yazmıştır. Bu eserlerde Hüseyin Cavid'in yeni içtimaî yapılanmalara kısmen de olsa ayak uydurmaya çalıştığını gözlemliyoruz.

Dönemin realizm temsilcilerinden olan M. İbrahmov'un *"Hayat"* başlıklı eseri hem teknik hem de edebî açıdan 30'lu yılların en iyi tiyatro eserlerinden biridir. Bu eserinde konusu bu dönemde kaleme alınan diğer eserler gibi köy hayatındaki yeniden yapılanmayı anlatıyordu. M. İbrahimov'un *"Madrid"* isimli eseri ise farklı bir konuyu İspanya'daki Romon halkının hürriyet uğruna mücadelesini anlatıyor. 1938 senesinde Samet Vurgun'un, *"Vagif"* piyesi sahneledi. *"Vagif"* dramı XVIII. yüzyılın sonlarında yaşanan tarihi olayları, "Gacar"ın ülkeye saldırısını, halkın karşı durmasını anlatıyordu. Bu eser, tiyatro ve edebiyat tarihinde, tarihî dram türünü yeni bir aşamaya getirmiştir.

1938 senesinde yazar,*"Hanlar"* eserin de tarihî olayları anlatarak tarihî dram türünü geliştirmiştir. Fakat Samed Vurgun'un diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de "Şahsiyete Perestiş" in (dönemin liderini Stalin'i övgü) belirtileri yoğun bir şekilde görülmektedir.

Süleyman Rüstem'in kaleminden çıkan *"Kaçak Nebi"* eseri Rus memurlarına ve yerli ağalara karşı güçsüz halkı savunan halk kahramanının mücadelesini anlatmaktadır.

Bu yıllarda tarihî dramlarla beraber komedya türünde de yazılar yazılıyordu. Bu alanda Sabit Rahman'ın sanatı dikkate değerdir. Onun komedyalarının kültürel zeminini realizm geleneklerine dayanan Mirza Fethali Ahmadov'un ve Necef Bey Vezirov'un eserleri oluşturmaktadır. Yazarın bu kapsamda yazdığı *"Düğün"* komedisi satirik bir tarzda birleştirerek, okuyucuyu güldürerek, eleştirerek öğretmeye, eğitmeye çalışmıştır. 1940 senesinde "Hoşbaht" komedisini yazan yazar, kaleme aldığı komedileriyle Azerbaycan edebiyatı tarihinde Mirza Fathali Ahundov'la başlayan komedi türünün gelişiminde de büyük etkisi olmuştur.

Bu dönem tiyatrosunu özetleyecek olursak eğer, dönemin siyasî şartarından dolayı konu açısından sınırlı olan tiyatro eserleri genellikle, Sovyet yönetimini, yönetimin uyguladığı siyaseti medh eden konulu eserlerdi. Fakat bununla beraber az da olsa farklı konularda da eserler yazılmıştır. Edebî akım olarak, realizm akımı ve temsilcileri ağır basmaktadır. Fakat romantizm akımının da temelini yine bu dönemde Hüseyin Cavid'in eserleri ile atılmıştır.

1.8.4. Sovyet Dönemi Azerbaycan Edebiyatında Edebî Tenkit

XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Azerbaycan edebiyatı değişik dallarda gelişmekteydi. Edebiyat tarihi alanında atılan en mühim adım Azerbaycan folklorunun araştırılıp, toplanması ve basılması oldu. Veli Huluflu, Hümmet Alizade ve Salman Mümtaz Azerbaycan folklorunun bir bilim dalı gibi esaslarını ortaya koymuştur.

Süleyman Mümtaz halk edebiyatının yanı sıra, yazılı edebiyatın bir çok yazarlarının da eserlerini toplayarak bastırmıştır. Azerbaycan edebiyatı, Azerbaycan halkının medenîedebî kültürel değerlerini koruyup gelecek nesillere aktarmak adına büyük işler görmüş yazar Süleyman Mümtaz, 1937 yılında Sovyet Komünist teröristlerden nasibini almış, önce hapsedilmiş ve bilahare de sürgün edilmiştir.

1930'lu yıllardan sonra edebî tenkit ve edebiyat tarihini araştıran yazarlarımız; Memmed Hüseyin, Tahmasip Hamid Araslı, Feyzulla Kasımzade, Mir Celal, Mehdi Hüseyin, Memmed Cafer, S. Hüseyin, M. A. Dadaşzade ve diğer bazı yazarlar olmuştur.

Sovyet Komünist rejimi 30-40'lı yıllarda yürüttüğü millî mefkûreli eski (yaşlı) yazarları temizleme politikasında genç nesli, yeni oluşmakta olan yazarları kullanıyordu. Bundan dolayıdır ki bu dönem edebî tenkitçilerin büyük bir kısmı ısmarlama yazılar yazıyor, eleştirilerinde yönetimin işine yaranmaya çalışıyorlardı. Tabii ki, edebî tenkit alanında da millî mefkûreli, kaideleri olan etki altında kalmayan yazarlar da olmuştur.

1.9. ÇAĞDAŞ AZERBAYCAN EDEBİYATI (İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN GÜNÜMÜZE KADAR)

Çağdaş Azerbaycan Edebiyatını İki Dönemde İnceleyebiliriz:

I. Dönem XX. yüzyılın 20'ci yıllarından 50'li yıllara kadar (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Devrilmesi Sovyet yönetiminin kurulmasıyla başlar, II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle bu dönem de bitmiş olur).

II. Dönem XX. yüzyılın 50'nci yıllarından günümüze kadar (Sovyetlerin çöküşünden özgürlüğe kavuşuncaya kadar). Azerbaycan Sovyet Edebiyatı 20'li 30'lu yıllarda teşekkül etmiş, 30'lu yıllardan 50'li yılların ortalarına kadar tekâmül etmiş

ve 50'li yılların ortalarında 80'li yıllara kadar da yavaş yavaş çökmeye başlamış ve bitmiştir.

En yeni dönem Azerbaycan edebiyatı 50'lerin sonu 60'lı yılların başlarında başlar. Dönemin özelliği II. Dünya Savaşı'ndan sonra "Halklar hapishanesi" olan Sovyetlerde siyasî-ideolojik anlamda baskı kısmen azalır ve yavaş yavaş dış dünyaya açılım gerçekleşiyordu. Komünist mefkûresi sosyalist-realizmi metoduyla yazan yazarların edebî faaliyetlerini artık eskisi gibi etkileyemiyordu. Şöyleki, yazarların özgürlüğü artıyor, eserlerinde sosyalizmin hayat tarzının iyi yanlarıyla beraber kusurları, problemleri de yansıtılmaya başlandı. Repressiya yıllarının faciaları (1937-1940); Stalin rejiminin sebep olduğu facialar ifşa olunuyordu.

Edebiyat sosyalizmin sınırlamalarından, baskısından çıkmıştı. Sovyet yönetimi hâlâ devam etse de komünizm ideolojisine ters düşen eserlerde yazılmaktaydı. Bu dönemde Bahtiyar Vahabzade, Halil Rıza, Memmed Araz, Neriman Hesenzade gibi şairler eserlerinde, Sovyet ideolojisinde "milliyetçilik" gibi nitelendirilen düşünceleri açık veya dolaylı bir aktarımla yer veriyorlardı. Azerbaycan halkının tarihi, millî duygu ve düşünceler, vatan sevgisi gibi konular; İsa Hüseyinov, Anar, Elçin gibi genç yazarlar tarafından roman ve hikâyelerinde işleniyordu. Yeni nesil şair ve yazarlar millî zeminli eserler yazmaya başladılar. Eski nesle mensup yazarlardan Mirza İbrahimov, Resul Rıza, İ. Efendiyev, Mir Celal gibi yazarların ise yazarlarında muhteva ve düşünce açısından yenilenme görülmekteydi.

Bütün bunların sonucu olarak; Azerbaycan halkının özgürlüğü için mücadeleye başladığı yıllarda (80'lerin sonu 90'ların başlarında) edebiyat, millî düşüncelerin ifade aracı olmuştu. Halil Rıza, Yusif ve Vagif Sametoğulları gibi yazarlar halk harekâtının öncülerindendi.

1.9.1. Çağdaş Azerbaycan Edebiyatında Şiir

XX. yüzyılın II. yarısından itibaren çağdaş Azerbaycan edebiyatında eski yazarlarla beraber sanata yeni başlamış genç şairlerde faaliyet gösteriyordu.

Çağdaş Azerbaycan şiirinde işlenen konular üç başlık altında toparlanabilir:

*İçtimai- Siyasî Konulu Şiirler

*Tabiat Konulu Şiirler

*Aşk, Sevgi Konulu Şiirler

Bu dönemin önemli şairlerinden Hüseyin Arif (1924-1992)'in,*"Yolda" ve "Dilgem"* gibi lirik eserleri vardır. Şairin Azerbaycan edebiyatındaki en önemli hizmetlerinden biri ise Azerbaycan Aşıklar Birliğini kurması, aşık sanatının gelişmesi için çalışmalarda bulunmasıdır.

Nebi Hezri (1924-2007), 50'li yıllardan günümüze kadar onlarla şiir kitabı neşrettirmiş, tiyatro eserleri yazmıştır.

Balaş Azeroğlu (1921); daha çok devrimci ruhlu şiirlerini, Azerbaycan'ın Güney topraklarında Erdebil ve Tebriz'de devrime adamıştır. Güneydeki, Millî hükûmet devrilince ve mücahitlere karşı baskı ve takipler çoğalınca Kuzey Azerbaycan'a kaçmıştır. Bakü'de siyasî, ilmî ve edebî faaliyetlerine devam etmiştir. Balaş Azeroğlu, şiirlerinde Güney Azerbaycan'ın içtimaî, manevî ruhunu aksettirmiştir.

Kabil (1926-2007), sanat hayatında birçok şiir kitabının yazarıdır. Fakat en büyük ününü büyük hacimli *"Nesimi"* manzumesiyle yakalamıştır.

Neriman Hazanzade (1931)'nin,*"Neriman", "Zümrüt", "Kimin Sorusu Var", "Atabeyler", "Pompeyin Kafkasya'ya Yürüyüşü"* gibi eserleri vardır. Şiirlerinde Azerbaycan tarihinin değişik dönemlerini ustalıkla işlemiştir.

Halil Rıza Ulutürk (1932-1994),edebiyata 50'li yıllarda gelen şairin ilk şiirleri aşk konusunda olsa da, sonraki yıllarda kaleme aldığı içtimaî- siyasî, ulusçu, millî mefkûreli konuları çok güzel bir şekilde şiirlerinde işlemiştir. Şairin, hürriyet ve bağımsızlık uğrunda yaptığı mücadele neticesinde 1990 yılında hapsedilmiş, halkın itirazları karşısında serbest bırakılmıştır. Şairin diğer Türk halklarının şiirlerinden Azerbaycan Türkçesine aktardığı şiirler "Turan Çelengi" adı altında yayımlanmıştır.

Memmet Araz (1933-2004), 50'li yıllarda sanata başlamış, lirik şiirleriyle ün kazanmıştır. Millî mefkûreli şiirleri ile de edebiyatımıza büyük hizmetlerde bulunmuştur. "Atamın Kitabı", "Okuyucuya Mektup", "Dünya Senin, Dünya Benim", "Taş Harayı", "Vatan Deyin", "Asker Andı" gibi şiir kitaplarının yazarıdır.

Cabir Novruz (1933-2002), farklı konularda şiirler yazmış, şiirlerinde kelimelerle mükemmel insan portreleri, karakterleri çizmiştir. *"Özünü Koru Halkım"* başlıklı kitabında toplanmış şiirlerinde, halkının geleceğiyle ilgili kaygı ve korkularını ifade etmiştir.

Tofig Bayram (1934-1991), sanata 20'ci yüzyılın ortalarında başlamıştır. *"Ana Tebessümü", "Benim Şair Halkım", "Azerbaycan Dünyayı Gezir", "Asrın Oyunu", "Mesleğim Silahım"* başlıklı şiir kitaplarının yazarıdır. Bu eserlerinin dışında yabancı şairlerin şiirlerini de çevirmiş ve Azerbaycan edebiyatına katkıda bulunmuştur.

Sabir Rüstemhanlı (1946),*"Gence Kapısı", "Sağ Ol, Ana Dilim", "Kan Yaddaşı", "Ömür Kitabı"* gibi millî ruhlu şiir kitaplarının yazarıdır.

Zelimhan Yakup (1950), şiirlerinde, halkı, halkın kaygı ve düşüncelerini yine halkın dilinden çok sade ve akıcı bir lirizmle anlatan başarılı şairlerindendir.

1.9.2. Çağdaş Azerbaycan Edebiyatında Roman ve Hikâye

60'lı yıllarda Azerbaycan roman ve hikâyesi Sovyet edebiyatının ideolojik baskısından kurtularak yeni özellikler göstermeye başlamıştır. Anar, Elçin, İsaHüseynov, Sabir Ehmedli gibi genç yazarlar eserlerinde sıradan insanların hayat tarzını, düşünce ve duygularını, sorunlarını anlatmaya başlamışlardır. Yazarlar artık "eski"yle "yeni"nin kıyaslaması, Sovyet mefkûresinin tebliği, rejimin dayattığı konulardan imtina edip özgün konularda eserler vermeye başladılar.

70'li 80'li yıllarda genç yazarların mevkiî güçlenince, eski yazarlar da kendi eserlerine ister konu isterse de teknik açıdan yenilikler getirmeye başladılar. Bu dönemde de hâlâ en çok kullanılan edebî tür hikâye ve romandır.

80'li yıllarda yazılan eserlerde millî bağımsızlık, hürriyet konulu eserler daha çok öne çıkmıştır.

İsa Hüseyinov (1928), ilk hikâyelerini 50'li yıllarda yazmıştır. *"Yanar Yürek"* romanıyla Azerbaycan romanını yenilemiş oldu. "60'ncılar" adlanan yeni nesil yazarların teşekkül etmesi süresi bu eserden sonra hızlanmıştır. İsa Hüseyinov, roman ve hikâyelerinin konularını yakın geçmişin en yeni tarihinden alıp II. Dünya Savaşı yıllarını, Azerbaycan Türklerinin, geçirdiği sıkıntıları anlatıyordu. *"Mahşer", "İdeal", "Ebediyat"* romanları yazarın felsefi konulu romanlarındandır. Sabir Ehmedli (1930-2009), yazı hayatına 50'nci yıllarda başlamıştır. Yazar 60'lı yıllarda artık edebiyat ortamlarında kendi üslubu ile seçilen yazarlardan biriydi. Yazar romanlarında Azerbaycan toplumunun sosyal, manevî, ekonomik sorunlarına kadar çok kapsamlı problemlerini konu alarak çalışmıştır. *"Yamaçta Nişane", "Toğana", "Yasamal Gölünde Kayıklar Yüzüyor", "Dünyanın Arşını", "Kitle"* gibi eserleri yazarın sevilen romanlarıdır.

1990 yılının 20 Ocak olaylarını konu eden *"Ocak Hikâyeleri"* adlı eseri Sabir Ehmedli'nin sıradan bir vatandaş ve yazar olarak duygularının ifadesidir.

Yusif Samedoğlu (1935-1998), ilk hikâyelerini 50'li yıllarda yazmıştır. *"Katliam Günü"* romanı çağdaş Azerbaycan edebiyatının en değerli eserlerindendir.

Anar (1938), çağdaş Azerbaycan edebiyatının önemli yazarlarından biridir. Yazar, sanat hayatına 50'li yılların sonu 60'lı yılların başlarında başlamış, hikâye ve romanlarıyla Azerbaycan edebiyatını hem konu-muhteva, hem de teknik ve üslupla zenginleştirmiştir. *"Ağ Liman", "Macal", "Beşkatlı Evin Altıncı Katı"* gibi romanları ile yeni dönemin değerli örneklerini oluşturmaktadır. Bağımsızlık uğrunda verilen mücadele yıllarında (80-90), Azerbaycan Yazarlar Birliğine başkanlık yapmıştır. Bağımsızlık yıllarında kaleminden çıkan *"Akkoç, Karakoç"* eseri bu yılların değerli eserlerindendir.

Elçin (1943), edebiyat dünyasına 60'lı yıllarda yazdığı hikâyelerle gitmiştir. Yazar, eserlerinde getirdiği yeni şekil ve üslupla çağdaş edebiyatımıza büyük katkıda bulunmuştur. Yazar *"SOS", "Bir Görüşün Tarihi", "Mahmut ve Meryem", "Ak Deve", "Ölüm Hükmü"* gibi eserleri ile ünlenmiştir.

Hüseyinbala Mirelemov (1947), çağdaş Azerbaycan edebiyatına 60'lı yıllarda lirik psikolojik üslup ile yazmış olduğu hikâyeleriyle girdi. Karabağ Faciası, Ermeni terörü, dönemin manevî-ahlâkî sorunları yazarın, eserlerinin konusunu oluşturmaktadır.

"Hacalet", "Gelinlik Elbisesi", "Ceza ", "Kırkıncı Oda" gibi romanları, *"Cavad Hanın Son Dövüşü", "Penah Han Cavanşiir"* gibi tiyatro eserleriyle, XXI. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının yaratıcılarından biri olmuştur.

1.9.3. Çağdaş Azerbaycan Edebiyatında Tiyatro

Büyük gelenekleri ve geçmişi olan Azerbaycan tiyatrosunda 50'li yıllardan sonra İlyas Efendiyev'in oyunları oynamıştır. 70'li yıllardan itibaren Anar, Elçin, Hüseyin Bala Mirelemov gibi genç yazarların yeni konulu, yeni düşünceli eserleri oynanmaya başladı. Tiyatro da bu yıllarda aile meselelerinin, manevî değerlerin ve sorunların konu olarak ön planda olduğunu görmekteyiz. Sonraki yıllarda tarihe olan ilginin arttığını gözlemliyoruz. Neriman Hasanzade, Bahtiyar Vahabzade, Nebi Hezri gibi şair ve tiyatro yazarlarının eserleri Azerbaycan tiyatro sahnelerinde ilgiyle karşılandı. Tiyatro oyunlarında tarihi oyunların yanı sıra komedi türü de ilgi görmeye başladı. Yeni dönem Azerbaycan edebiyatının ikinci aşamasında tiyatroyla beraber film sanayisi de gelişmeye başladı. Çünkü baskı kalkmıştır artık ve Sovyetler tarafından ısmarlama edebiyatı son bulmuştur.

1.9.4. Çağdaş Azerbaycan Edebiyatında Tenkit

Edebî tenkit, XX. yüzyılın son döneminde büyük bir gelişme göstermiştir. Bekir Nebiyev, Yaşar Karayev, Tefik Hacıyev, Elçin, Nizami Ceferov, Vagif Yusifli, Kamal Abdullah, Kamil Veliyev, Aydın Memmedov, Akif Hüseynov gibi farklı edebî nesillere mensup eleştirmenler,edebî dönemin tahlilini vermişlerdir. Kemal Talipzade,*"Azerbaycan Tenkidi"* isimli kitabında edebiyat tarihini yazmıştır. Bu dönemde edebiyat nazariyesi ile ilgili de araştırmalar yapılmıştır.

II.BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN SONU VE XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA TÜRKEDBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ

2.1. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK EDEBİYATI (1860-1896)

1860 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasî ve sosyal alanda bir takım gelişmeler yaşanır ve bunlar, edebiyatın gelişimini de etkiler.

20 Haziran 1861 tarihinde Abdülmecit'in erken ölümü üzerine tahta geçen kardeşi Abdülaziz (1861-1876), Abdülmecit kadar kültürlü ve Batı hayranı olmasa da, çağdaşlaşmaya karşı da değildi. Fakat Abdülaziz'de ağabeysi gibi devletin yönetimi konusunda bütün yetkinin kendisinde olmasından yana idi. Zaten "Gülhane Hattı" siyasî olmaktan daha çok hukuki bir belge idi. Devlet başkanı, bu bölgeyle kendisine ait bazı yetkilerden kendi isteği ile vazgeçiyor, bu yetkileri kanunlara bırakıyordu. Devletin yönetimi ile ilgili bütün hak ve yetkileri yine kendisine alıyordu. Yalnız başbakanları değil bakanları da kendisi tayin ediyor ve istediği zaman onları görevden uzaklaştırıyordu. Bakanlar herhangi bir konuda karar alma yetkisine sahip değildiler. Sultana sadece teklifte bulunabiliyor. Sultan uygun gördüğü halde teklifler karar haline geliyordu. Her konuda son sözü sultanın söylediği bir yönetim yapısı hâkimdi.

Buna rağmen II. Mahmut döneminden başlatılan çağdaşlaşma hareketi, Abdülaziz döneminde de devam etti. Mustafa Reşit Paşa'nın yolunu devam ettiren

Ali ve Fuat Paşa'nın çağdaşlaşma konusunda yürüttükleri politikalarda Batı'yı örnek alarak yeni kurum ve kuruluşların oluşturulmasına devam ediyorlardı.

Sultan Abdülaziz'in zamanında eğitim alanında da gelişme gözlenmekteydi. Şöyle ki, ister eskiden açılmış tarzdaki okulların geliştirilmesi isterse aynı tarzda yeni okulların açılması gerçeği görülmektedir. 1863 yılında İstanbul'da İngilizce öğretim yapan ilk yabancı okul Robert Koleji açıldı. 1868'de öğretimini Fransızca yapan Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) açıldı. 1863 yılında Batı'yı örnek alan ilk üniversite Darü'l- Fünun öğretime açıldı. Bu üniversiteye öğrenci yetiştirmek üzere İdadiler kuruldu. Bundan başka memur yetiştirmek için Mahrec-i Aklam (1862) Fransız dilini öğreten Lisan Mektebi (1864), doktor yetiştirmek için Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (1866), Eczacılık Mektebi (1867), Sanat okulu (1868), ilk özel lise olarak Darü'l- Şafaka (1873) ve ilk mühendis mektebi (1875) de bu devirde açıldı.

İmparatorluğun mali ve ekonomik durumunda yaşanan sıkıntılar Abdülaziz devrinde de devam etti. Abdülmecit zamanında yapılmış dış borçlanmalar sultan Abdülaziz zamanında iki katına çıkarıldı. Alınan borçlar ülkenin ekonomik gücünü artıracak yatırımlara harcanacağı yerde, daha önce alınmış borçların faizlerini ödemeye harcanıyordu. Bundan başka, ülkenin ekonomik sıkıntılarla boğulduğu bu dönemde yeni yeni saraylar yaparak da masraflara girilip, israf yapılıyordu. Ülkede ekonomik zemini büyük olan ziraat, madencilik ve ormancılık gibi sektörler, bilgisizlik yüzünden gerektiği gibi kullanılamıyordu. Daha yeni gelişmekte olan yerli sermayeyi de, Avrupa devletleri ile peş peşe yapılan ticaret antlaşmaları yüzünden açık pazar haline getirilen ülkede ucuz ve daha kaliteli olan ihraç sermayesi ürünleri daha çok rağbet gördüğünden çökmeye devam etti. Borçlanmaların bir başka kötü

tarafı ise, devlet aldığı borçların bir kısmını ödeyemeyince, borçların bir kısmı için ülkenin gelir kaynakları karşılık gösterilip güvence olarak gösterilince devletin gelir kaynakları da azalmaya başladı. Mali gücü azalan devlet, giderlerini karşılamak için yeni borçlar almak zorunda kalıyordu. Bu durum Sultan II. Abdülhamit'in zamanına kadar devam etti. II. Abdülhamit'in zamanında borçlarını alamayan yabancı devletler ülkenin başlıca gelir kaynaklarına el koyarak ilk elden kendilerinin almasını sağlayan idare kurdular.

Sultan Abdülaziz'in döneminde alınan borçlarla devletin değişik alanlarındaki ihtiyaçlarını kapatmaya harcanmadı. Bu borçlarla yeni silahlarla donatılan kurumların başında ordu ve donanma gelmekteydi. Bu dönemde ordu ve donanma en yeni silahlarla donatılmasına rağmen bunları kullanacak eğitimli kadro yeterli değildi.

Sultan Abdülaziz'in 15 yıllık sultanlık döneminde iç isyanlarla uğraşıldı. Hiçbir yabancı ülke ile savaş yapılmadı. Aksi halde en son silahlarla donatılmış ordusunun eğitimsizlik yüzünden yenilgisini görmüş olacaktı.

Sultan Abdülaziz döneminin çok önemli bir özelliği daha özel basının hizmet vermeye başlamasıdır. 1860'da Agâh Efendi'nin çıkardığı ilk özel Türk gazetesi Tercüman-i Ahval idi. Bundan sonra 1862'de İbrahim Şinasi'nin çıkarmaya başladığı Tasvir-i Efkâr, 1866'da başyazarlığını Ali Suavi'nin yaptığı *Muhabir*, 1873 yılında Ebu Ziya Tevfik'in çıkardığı *Hadika*, 1875'de başyazarlığını Kemal Paşazade Said'in yaptığı *Vakit*, 1876'de başyazarlığını Şemsettin Sami'nin yaptığı *Sabah* gazeteleri takip etti. Batı medeniyetini tebliğ eden genç ve aydın neslin çıkardığı bu gazeteler devletin çağdaşlaşma yolundaki ağır adımlarını eleştirerek meşrutiyet yönetiminin getirilmesini, bir Millet Meclisi'nin açılmasını, hükûmetin bu meclisin

kontrolü altına alınmasını ve siyasî baskının kaldırılması gibi beyanatlarda bulunuyorlardı. Teşkilatlı olmamakla beraber ülkede siyasî bir muhalefet kurulmuştu. Aynı zamanda yeni Osmanlılar gibi gizli bir siyasî cemiyet de kurmuş oldukları için yurtdışına kaçmak zorunda kalmış ve çalışmalarına Avrupa'da devam eden bir aydın kesim vardı. Bunlardan Ali Suavi Londra'da *Muhbir* (1867), gazetesini Namık Kemal ile Ziya Paşa ise *Hürriyet* (1868) gazetesini çıkararak fikir mücadelelerine devam ediyorlardı.

Tanzimat döneminde Türk edebiyatı, Doğulu yapıdan sıyrılarak Batılı bir yapıya meyletmeye başlar. Tanzimat döneminde, Batı edebiyatı demek Fransız edebiyatı demekti. Bu nedenle de, bütün türlerde ilk tanınan ve örnek alınan şair ve yazarlar Fransız edebiyatının temsilcileridir. Fransız edebiyatını tanıtan yazılar, yapılan tercümeler bu devrin gazete ve dergilerinde yer almıştır. Bu açıdan bakınca Türk basınının hizmeti sadece sosyal siyasî alanlarla sınırlı kalmamıştır, Türk edebiyatının gelişimini de sağlamıştır.

Tanzimat döneminde aydın kesimin büyük çoğunluğunu edebiyatçılar oluşturuyorlardı. Aydın kesimin siyasî ve edebî çalışmalarına zaman zaman fikir akımları da karışıyordu. Bu dönemin fikir akımlarından biri Osmanlıcılık "Din ve Mezhep" farkı gözetmeksizin imparatorlukta yaşayan bütün halkların tek bir milletten oluştuğu görüşüne dayanır. Bu düşünceyi, fikir akımını destekleyen, savunan aydınların tek isteği imparatorluğun bütün tebaaları arasında manevî birlik kurarak imparatorluğu parçalanmaktan kurtarmak idi. Tanzimat döneminde hâkim olan bu fikir akımı 1913 yılıBalkan Savaşı'na kadar devletin iç politikalarında da hâkim olan bir görüştü. Bu görüşün yanında bir de "Ümmet" düşüncesini savunan bir grup vardı. Onların fikrî akımı İslâmcılıktı. Balkan savaşından sonra Osmanlıcılık

akımı kendini doğrultmadı. Ayrıca İslâmcılık Sultan II. Abdülhamit tarafından bir süre desteklendi. II. Abdülhamit'in tahtan indirilene kadar devlet politikası olmuştur. I. Dünya savaşı yıllarında güçlenen bir diğer edebî akım daha temeli Tanzimat devrinde ortaya atılmış Türkçülüktür. Fakat II. Abdülhamit'in döneminde devlet politikası İslâmcılık olduğundan ancak sultan tahtan indirilince, Türkçülük edebî akımı topluma mal olmaya ve devletin politikasın, belirli derecede etkilemeyi başladı.

Namık Kemal ve arkadaşları 1865 yılının Haziran ayında "Yeni Osmanlılar" diye bir cemiyet kurdular. Yeni Osmanlılar cemiyeti etrafında toplanan aydınlar, Türkiye'ye meşrutiyet rejimini getirmenin mücadelesini veriyorlardı. Tanzimat'ın ilanından sonra açılan özel yayınevleri gazetelerde ister üstü kapalı bir şekilde olsun isterse de açık şekilde bir Millî Meclis'in açılması istenmekteydi. Hükûmetin bu yayınlara gösterdiği tepki ve gizli cemiyetin ihbar edilmesi üzerine Yeni Osmanlılar cemiyetinin üyeleri Avrupa ülkelerine kaçarak mücadelelerine bu ülkelerde Ali Paşa'nın maddi desteğiyle devam ettiler. Bütün çalışmalarına rağmen sonuç alamayan mücadeleci aydın kesim, Ali Paşa'nın ölümünden sonra İstanbul'a dönerek kendilerini destekleyen Mithat ve Süleyman Paşaların da yardımıyla sultan Abdülaziz'i tahtan indirip, yerine Abdülmecit'in oğlu Murat'ı getirdiler.[42] Murat'ın üç aylık padişahlığından sonra tahta II. Abdülhamit çıktı. Daha tahta çıkmadan önce II. Abdülhamit, anayasa hazırlanmasını, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'ın açılmasını, dolayısıyla meşrutiyet rejiminin getirilmesini kabul etmiştir. Anayasayı hazırlamak için Mithat Paşa, Namık Kemal ve Ziya Bey'in de bulundukları bir komisyon kuruldu. Anayasa hazırlanınca II. Abdülhamit olağanüstü durumlarda

[42] *A. H. Tanpınar,* ***XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi,*** *İstanbul 1982, s. 179.*

kendisine meclisleri dağıtma yetkisi veren bir madde ekletti, Meclis-i Ayan'ın üyeleri ise padişah tarafından seçiliyordu. Her iki meclis ortak oturum yaptıkları zaman bunun ismi Meclis- Umumi oluyordu. 20 Mart1877 tarihinde Meclis-i Umumi ilk toplantısını yapmış oldu. Türkiye'de meşrutiyet yönetiminin kurulması yüzyıllarca süren mutlakiyetçi rejimden sonra çağdaşlaşma yolunda çok büyük bir adımdı. Fakat Türkiye için meşrutiyet yönetimi hiç alışılmamış yeni bir olaydı. Millet Meclisi hükûmetten hesap soruyor, her konuda hükûmeti eleştiriyordu.

Rusya 23 Nisan 1877 tarihinde Türkiye'ye savaş ilan etti. Ruslar Türkiye'ye iki cepheden birden saldırdı. İlk grup Balkanlardan Tuna'yı geçerek Plevne'den, ikincisi ise Kafkasya'dan saldırarak sırasıyla Batum, Ardahan, Kars'ı aldılar. Millet Meclisi'nde savaşla, savaşta yenilmenin sorumluları ile ilgili olarak yapılan ittihamlar sultana kadar gidince II. Abdülhamit bunu kendisi için yakışıksız bulduğundan savaşı bahane ederek ülkede olağanüstü durum olduğunu ilan edip Millet Meclisi'ni *(13 Şubat 1878)* kapattı. Fakat kendisi tarafından seçilen Meclis-i Ayan'ı kapatmadı. Savaş bittikten sonra da bir daha Millet Meclisi'ni açmadı. Böylelikle de II. Abdülhamit bunu otuz yıl senatosu olan ama kararları mutlak olarak yalnızca kendisi tarafından verilen mutlakiyetçi bir yönetimle ülkeye hükümranlık etmiş oldu. II. Abdülhamit döneminde, Osmanlı İmparatorluğu'nda Gülhane Hattı'yla fertlere sağlanan temel insan hakları da ortadan kaldırılarak, yalnız padişahın emri ile insanlar sorgusuz sualsiz cezalandırılmaya, sürgüne, hapse gönderilmeğe hatta öldürülmeğe başlandı. II. Abdülhamit yönetimiyle aydın kesim için zor bir dönem başlamış oldu. Böyle zor şartlarda imparatorluğun durumu her bakımdan daha da kötüleşti. İmparatorluk, dünyadaki siyasî ve malî itibarını hızlı bir şekilde kaybediyordu. Osmanlı İmparatorluğu dağılmaktaydı. Şöyleki, sahip olduğu

zengin topraklarına Avrupa devletleri ya verdikleri borçlar karşılığında türlü aldatmalarla yerleşiyor, ya da ani saldırılarla imparatorluğun topraklarını elinden alıyorlardı. Örneğin bu dönemde İngiltere Mısır'ı, Fransa Tunus'u işgal etmişti. Osmanlı ordusu sadece Yunanistan'ı durdurabilmiştir. II. Abdülhamit'in zamanında devlet tam bir malî iflas içinde idi. Yabancı devletler borçlarını alamayınca İstanbul'da kendi temsilcilerinden oluşan bir heyet kurarak devletin başlıca gelir kaynaklarına el koydular ve gelirlerini kendileri toplamak hakkını elde ettiler. Mali durumu kötü olan bir devletin diğer alanlarında da başarı kazanması mümkün olamadığına göre Osmanlı İmparatorluğu da bu dönemde diğer alanlarda da iyi durumda değildi. Örneğin, en önemli konulardan biri olan ordu bu dönemde perişandı. Askerin beslenme ve giysi gibi başlıca ihtiyaçları karşılanamıyordu. Fransa'dan ve Almanya'dan ordunun eğitilmesi için getirilen askeri uzmanların da ıslahı ve eğitim işlemleri parasızlık yüzünden yarım kaldı. Bundan başka çok zor şartlarda alınan modern silahlar da sultanın devrim korkusu yüzünden izin alınmadan saraydan çıkarılmadığından ancak zaman zaman kullanılıyordu. Bu dönemde ordunun sevk ve idaresi de çok zayıftı; ayrıca ordu eğitim yönünden de yetersizdi. Tanzimat'ın ilanından sonra Batılılaşma hareketi, Batı'nın yalnız bazı teknik gelişmelerinden yararlanarak ve Batılı kurum ve kuruluşların sadece taklidi ile gerçekleşiyordu. Böylece çağdaşlaşmada sadece şekilde ve kabukta kalıyordu. Bu durum siyasî, sosyal, kültürel, ekonomik bütün alanlar için aynıydı. Çağdaşlaşmaya taraftar olan aydınlar, devlet adamları büyük bir değişmenin sadece eğitimle olabileceğini kavrıyor, bundan dolayı da eğitime ağırlık veriyorlardı. Tanzimat'ın ilanından sonra açılan Batılı örnekteki eğitim kurumları, onları çalıştırabilecek güçteki kadro yetersizliği yüzünden beklenen verimi sağlayamıyordu. II.

Abdülhamit'in döneminde sultanın kararları yüzünden eğitim alanında da bir gerileme gözlenmekteydi. Şöyle ki, II. Abdülhamit pozitif ilimle, tekniğe ve güzel sanatlara ait Batı medeniyetinin unsurlarının ülkeye girmesine karşı değildi. Fakat siyasî fikir akımlarının ülkeye geçmesini istemiyordu. 1882 yılında Güzel Sanatlar Akademisi (Sanayi-i Nefise Mektebi) ve ilk modern müze binası da Abdülhamit'in zamanında açılmıştır. II. Abdülhamit'in zamanında Batı medeniyetini doğuran temel düşünceleri öğretecek eğitim kurumları yerine teknik ve mesleki okullar açılıyordu. Abdülhamit Batılı düşüncelerle ülkeye, onun saltanatına zarar vereceği düşüncesinde olduğu kavram ve anlayışların girmesini engellemeye çalışıyordu. Şöyleki, açılan okulların ders programlarını bile kendisi bizzat kontrol ediyordu. Bu sebeplerden dolayıdır ki, Sultan Abdülhamit'in zamanında açılan okulların sayısı ihtiyaca göre çok azdır. Hukuk, sivil mühendislik, veterinerlik ve ticarî alanlardaki yüksek okullarda daha önce kurulmuş olup bu devirde geliştirilerek yeniden istifadeye verilenler arasındadır. Sultanın böyle bir eğitim anlayışı karşısında Batı medeniyetinin siyasî ve sosyal planlardaki temel kavramların ülkeye getirme, halkı aydınlatma görevi genç aydınlara düşmüştür.

1860 yılına kadar Türkiye'de özel basının kurulup, hızla gelişmeye başlamasından sonra yeni bir aydın nesil ortaya çıktı. Öncüleri, İbrahim Şinasi olan bu aydın nesil Batı taraftarı olup demokrasi mücadelesini daha Abdülaziz'in döneminden başlatması, II. Abdülhamit'in döneminde de bu alandaki faaliyetlerini devam ettirmekteydiler. II. Abdülhamit'in despotizmi yüzünden bu aydın neslin birçok temsilcisi Türkiye sınırlarına çıkarak yurt dışında mücadeleye devam etmiştir. Gitmeyip imparatorluk sınırlarında kalanlar ise ya sürgün edilerek *(Namık Kemal, Ziya Paşa)* ya da idam edilecek *(Mithat Paşa, Ali Suavi)* susturuldu. Böylelikle II.

Abdülhamit "Yeni Osmanlılar" cemiyetinin Türkiye'deki faaliyetini kısmen de olsa durdurmuştu. Fakat çok uzun süreden sonra meşrutiyet yönetimini savunan yeni bir genç nesil *(Suavi Paşazade, Sezai, Ali Kemal, Abdullah Cevdet Ahmet Rıza vb.)* yeni Osmanlıların Fransızca karşılığı olan jon Türkler ismini kendileri için kullanarak, İttihat ve Terakki (1889) isimli gizli siyası cemiyet kurdular. İster Türkiye içinde isterse de dışında aralıksız olarak verdikleri mücadele sayesinde, 23 Temmuz 1906 tarihinde Türkiye'ye yeniden meşrutiyet yönetimini getirdiler.

Batılılaşmanın sosyal alandaki gelişmesi, 1860 yılından sonra basın, roman ve tiyatro ile olmuştur. Bu üç önemli vasıta bir taraftan batılı hayat tarzını en küçük ayrıntılarına kadar Türk halkına tanıtırken, diğer taraftan da çeşitli konularda Batılı görüş tarzını da göstererek yeni bir edebî nesil yetiştiriyorlardı. 1860-1875 yılları arasında Türk edebiyatı, sosyal alana hizmet vermekteydi.

Tanzimat sonrası Türk edebiyatının ilk edebî neslini Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ahmet Efendi teşkil eder. Fakat bu yazarlardan önce de Edhem Pertev Paşa, Akif Paşa ve Münif Paşa gibi aydın düşünceli yazarlarda edebî faaliyetleri ile Tanzimat'tan sonra Türk edebiyatına katkıda bulunmuşlar.

Ethem Pertev Paşa (1824-1872), Fransızca'dan yaptığı şiir tercümeleriyle Mecmua-i Fünun ve Hakayıkü'l- Vekayi dergi ve gazetelerinde yayınlanan yazılarının dili ve Avave- Name (Havlama kitabı) ismiyle yazdığı eseri Batılı anlamdaki mizahın ilk örneklerinde sayılan hiciv yazısıyla döneminin önemli isimlerindendir. Onun Hugo'dan çevirdiği Tıfl-ı Naim (1870), (Uyuyan çocuk) şiiri Türk edebiyatında Batılı şiirin aslına uygun olarak yapılan ilk tercümesi olma özelliği ile de seçilir.

Akif Paşa (1787-1845), yaptığı resmi görevlerinin yanı sıra Âdem Kasidesi ile torununun ölümü üzerine hece vezni ile yazdığı Mersiye ve düz yazılarının dönemine göre oldukça sade ve akıcı üslubu ile döneminin önde gelen isimlerindendir. Akif Paşa'nın Âdem Kasidesi'nin yanı sıra *"Tabsıra"* isimli Mensur eseri de devrinde ve sonra birçok edebiyatçı tarafından önemsenmiştir. Namık Kemal bu eseri "Edebiyat-ı Cedidenin Me'haz-ı İctihâdı olan âsârdan" [43]değerlendirmiştir. Ebu Ziya Tevfik de Akif Paşa'yı "Kalemimize Türkçe yazmayı öğretenlerin en büyüklerinden" diye över.[44]

Münif Paşa'nın (1828-1910) edebiyatın yenileşmesindeki rolü ise daha çok; neşrettiği Mecmua-i Fünun adlı dergi ve Fenelon, Fontenelle, Voltarie gibi Batılı düşünce adamlarından toplayarak tercüme ettiği diyaloglardan müteşekkil *"Muhâverat-i Hikemiyye"* adlı eserleridir.

Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre Mecmua-i Fünun devrinde tam bir mekteptir. "Bizde büyük Fransız ansiklopedisinin XVIII. asırdaki rolünü oynar. Sadece muhtelif bilgiler değil, onların muhassalası olan muasır ve müspet görüş ve ayrıca ilim ve felsefe dili onun vasıtasıyla münakaşa sahasına girer."[45]

Munif Paşa'nın *"Muhaverat-i Hikemiyye"* (Felsefi Konuşmalar) (1869) eseri ise döneminin okuyucusuna vatan, ferdi ihtiras, sosyal ahlak, kadın terbiyesi, insanın yaratılışı gibi konularda zamanın genel düşüncelerinden ve bakış tarzından farklı bir görüş sergiler. Munif Paşa'nın ayrıca *"Ceride-i Havadis"* ve *"Ruzname-i Ceride-i Havadis"*te gazetecik faaliyetleri de vardır.

Bu üç isimden sonra Tanzimat sonrası Türk edebiyatında değişim ve yeniliğin ilk büyük ve mühim yazarı İbrahim Şinasi'dir (1824-1871).

---

[43] *K. Yetiş,* ***Dönemler ve Problemler Aynasında Türk Edebiyatı****, İstanbul, 2007, s. 35.*
[44] *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, 3,* ***Tip Tahlilleri****; İstanbul, 1985, s. 170.*
[45] *A. H. Tanpınar,* ***XIX. Asır Türk Edebiyatı****, İstanbul, 2003, s. 179.*

İbrahim Şinasi hem eserleriyle yeniliğin öncüsü olmuş hem de kendisinden sonra gelen genç edebiyatçılara yön verici fikirleri ile hocalık etmiştir. Namık Kemal, Abdülhak Hamit, Recaizade Ekrem ve başkaları onun eserlerinden edindikleri fikirler ve hevesle yeniliği ileri noktalara taşımışlardır.

Tanzimat hareketi bir anlamda "halka iniş" hareketi olduğu için edebiyatta halkın anlayabileceği bir dil" üzerinde, yeni edebiyat örnekleri yaratmak için girişimlere başladılar. Yazarların halkla kolayca anlaşa bilmek için yeni bir dile ihtiyaç duyması bir nesrin doğmasına yol açar. 1860-1876 yıları arasında edebî faaliyette olan yazarlar çağdaş Türk edebiyatına alan açmak için yazarlarında eski edebiyatın hâlâ rağbet gördüğü bir dönemde Divan edebiyatına saldırarak onu gözden düşürmeye, Fransız edebiyatının başlıca edebî türlerini edebiyatımıza getirmeye, bu edebiyatın klasik ve romantik akımlarının başlıca yazar ve şairlerini tanıtmaya çalışıyorlardı. Bundan başka halkın anlayabileceği dilde eserler yaratarak halkı kültürel düzeyini yükseltmeye çalışıyorlardı.

Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ahmet Mithat Efendi Tanzimat sonrası Türk edebiyatının birinci edebî neslini oluştururlar. Bu ilk edebî nesil, eserlerinde daha çok politik ve sosyal ağırlıklı bir görünüm içerisindedirler. Buna karşılık II. nesli teşkil eden Racizade Mahmud Ekrem, Abdulhak Hamit ve Sami Paşazade Sezai'nin eserlerinde romantizm, ferdi duygular, metafizik endişeleri yavaş yavaş topluma çıkarmaya başlar. II. neslin edebî dilinde de konuşma dilinden tamamı ile uzaklaştığını görmekteyiz. Tanzimat sonrası Türk edebiyatı hem gelenekten gelen edebî türlerde şekil ve muhteva olarak onların üstünde oynamış; hem de edebiyatımızda o güne kadar mevcut olmayan Batılı yeni edebî türleri getirerek Türk okuyucusu ile tanıştırmıştır. Bu dönemde tiyatro, roman, gazete makalesi, kısa

hikâye gibi edebî türler Batı edebiyatından edebiyatımıza geçmiştir. Daha sonraki devirlerde bu edebî türlere yeni şiir, fikir, deneme, muhasebe gibi türlerde eklenir.

Tanzimat sonrası Türk edebiyatının ilk edebî nesline önderlik yapan Batılı edebiyattan Fransız edebiyatı ve edebiyat içinde de Fransız romantikleridir. Ancak bu ilk dönemin sonuna doğru ve özellikle Ara Nesil (1880-1896) döneminde Türk edebiyatçıları realist ve natüralist batılı edebiyatçılardan haberdar olmaya; onlardan tercümeler yapmaya ve etkilenmeye başlarlar.

2.2. TANZİMAT DÖNEMİNDE TÜRK EDEBİYATINDA ŞİİR

Tanzimat edebiyatında nesirde olduğu gibi şiirde de "sosyal fayda" formülü uygulanmaktaydı. Yeni nesil yazarların şiirde hedefi artık eğitici olmaktı. Bundan dolayı da şiirlerini halkın anlayabileceği bir Türkçeyle yazma çabasına girerler. Tanzimat şiirinin başlıca özellikleri yeni bir dil, üslup ve şiire getirilen yeni konular idi. Yeni şiirin başlıca konuları "medeniyet, hak, hukuk, adalet" gibi sosyal ve siyasî içerikli konulardı.

Tanzimat döneminde şiir teknik açıdan Divan şiirine bağlı kalmıştır. Şöyleki, Tanzimat döneminde hece veznine olan ilgi, biraz artsa da yine de hâkim vezin aruz vezniydi. Bundan başka divan şiirinin edebî türleri de aynı kalmaktaydı. Yeni şekiller Batı'dan alınmış edebî türlerde örnekler olsa da hala gazel, kaside, terkib-i bend, kıta edebî türler içinde en çok tercih edilenlerdendi.

Tanzimat edebiyatında yeni tarzda Türk şiirinin ilk temsilcisi İbrahim Şinasi (1826-1871) sayılmaktadır. İbrahim Şinasi öğretimini İstanbul'da bitirmiş, sonra memuriyet hayatına başlamış ve eğitimini artırmak için Fransa'ya gönderilmiştir. Beş sene Avrupa'da kaldıktan sonra vatana dönen yazar, Türk şiirinde yenileştirme girişimlerine başlar. Türk okuyucusu, ilk defa Batılı şiirle kitap çerçevesi içerisinde

Şinasi'nin 1859 yılında Batı şiirinden yaptığı manzum tercümeleri toplayarak neşrettirdiği "Tercüme-i Manzume" kitabı ile tanışmıştır. Şinasi'den önce Pertev Paşa'nın "Tıfl-ı Na'im"i gibi az şiir tercümeleri vardı. Bundan başka 1862 yılında Şinasi, "Müntehabat-i Eş'ar" isimli eserini yayımlar. Şair, devri için oldukça yeni olan bir medeniyet, millet, devlet, hak, istiklal, akıl gibi kavramları kullanıyor, Divan şiirinin şeklini, dil, üslup ve muhteva olarak değiştiriyordu. Şair "Müntehabat-i Eş'ar"ının başında kullandığı Münacat'ında ise divan edebiyatındaki klasik münacat ve tevhitlerden farklı bir şeklide, Allah'ın birliğini idrak edişin temeline "akıl"ı da koyuyor ve:

"Vahdet-i Zatına Aklımca Şehâdet Lazım" diyordu. Bütün bunlar Şinasi şiirini, devrinin düşünce ve edebiyat hayatı içerisinde oldukça yeni fikrî kavramlarla yüklü modern bakış açısı taşıdığını söylemeye sebep olmaktadır. Bu yönüyle de şiirleri devrin yeni yetişen genç aydınlarını, edebiyatçılarını etkiliyordu. Şinasi'nin şiire taşıdığı siyasî ve fikrî boyuta, Ziya Paşa ve Namık Kemal "vatan, hürriyet, terakki" gibi kavramları da ekleyerek Türk şiirindeki sosyalleşmeyi zenginleştirdiler.

Bu dönemin bir başka önemli ismi Ziya Paşa'dır (1829-1880). Ziya Paşa, şiirlerinde Divan şiirinin teknik özelliklerine sıkı sıkıya bağlı kalmasına karşılık, Fransızca'yı öğrendikten sonra yöneldiği Batı kültüründen edindiği muhtevayı şiirinde işlemiştir. Şair, "Şiir ve İnşa" (1868) adlı makalesinde dilin sadeleşmesini, edebiyatın halkın anlayacağı bir edebiyat olmasını savunarak, hakiki şiirin halk şiiri olduğunu söylemiştir. Fakat daha sonra eserlerinde özellikle de "Harabat" (1874) isimli antolojik çalışmasının ön sözünde eski edebiyattan yana tavır aldığını, divan edebiyatı geleneğine bağlı olduğunu göstermiştir. Ziya Paşa'nın bu ikilemesini dönemin pek çok aydınında gerek fikri gerekse de edebî plandaki ikilemeleri

müşahede edebîliriz. Ziya Paşa'nın şiirleri, ölümünden sonra iki defa iki ayrı adla bastırılmıştır. "Eş'ar-i Ziya" (1881) ve "Külliyat-i Ziya Paşa" (1924). Şiirlerinin yanı sıra, Ziya Paşa'nın bir de iki ciltlik "Endülüs Tarihi" adlı eseri vardır ki, bu eser Viardot'tan 1863 yılında yapılmış bir tercümedir. "Endülüs Tarihi", Ziya Paşa'nın Türk edebiyatında önemli yer tutan çalışmalarından birisidir.

Tanzimat sonrası Türk edebiyatının Şinasi'den sonra en önemli ismihem siyasî hem de edebî kişiliği ile Namık Kemal (1840-1988)'dir. Döneminde Divan şiirine en etkili tenkidi, Şinasi'den aldığı tesirle, Batı kültürüne ve yeni şiire yönelen Namık Kemal, "Lisân-ı Osmânî'nın Edebiyatı Hakkında Bazı Mülahazatı Şamildir" makalesi ve *"Celaleddin Harezmşah"* adlı tiyatro eserinin mukaddimesindeki fikirleri ile getirmiştir. Yazara göre Divan şiiri realiteden uzak, aşırı mübalağalara dayalı halktan kopuk, Acem tahayyülünün Türk edebiyatına boca edilişinden ibaret bir şiirdir. Divan nesri de aynı şekilde anlaşılmaz, fonksiyonellikten uzak, süslü ve abartılı bir nesirdir. Namık Kemal'ın divan edebiyatıyla ilgili bu eleştirileri, yeni edebiyata alan açma adına eskiye böyle yüklenişi, kendisinden sonra gelen birçok şair ve yazar tarafından tekrarlanmıştır.

Divan şiirinin şekillerinin yanı sıra, Batılı yeni form ve şekilleri de deneyen Namık Kemal'in "Lisân-i Osmânî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülahazat Şamildir" makalesi yeni bir edebiyatın programı gibidir. Namık Kemal'in siyasî kimliği çok bariz olan şiirlerinin ortak özellikleri, kuvvetli bir hitabet üslûbu ve bu üslûbun aşıladığı heyecan ve telkin havasıdır. Onun "Vatan Türküsü", "Vatan Şarkısı", "Vaveyla", Hilal-i Osmanî" gibi vatan, millet, hürriyet gibi temaları işlediği yeni şekilli şiirleri böyledir. Kendisinden sonraki nesillere hem siyasî hem de edebî fikirleriyle en büyük tesiri yapan edebî isim Namık Kemal'dir.

Tanzimat sonrası edebiyatının şiirdeki II. neslini oluşturan Recaizade Mahmut Ekrem (1847-1914), Abdülhak Hamit (1852- 1937) ve Sami Paşazade Sezai edebiyata, Namık Kemal'in açtığı yoldan ilk adımlarını atan yazarlardır.

Tanzimat sonrası Türk edebiyatının II. neslini oluşturan Racizade Mahmud Ekrem, Abdülhak Hamit, Sami Paşazade Sezai'nin edebî faaliyetleri ile nesil sayılan İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa neslinin edebiyatından gittikçe uzaklaştığını, farklılık gösterdiğini görebiliriz. Bu farklılıklar esasen I. neslin sosyal ağırlıklı, siyasî ve fikrî problemleri araştıran Batı'ya bu açıdan bakan ve hitap edebîleceği bilinçli bir kamuoyu oluşturma çabasındaki edebî faaliyetlerine karşılık, II. nesilde estetik duygular, "birey"in endişeleri, hissi dalgalanmaları öne çıkar. Bunların yanı sıra Tanzimat sonrası edebiyatın II. neslinde şiir teorik ve estetik olarak daha çok gelişmiş, daha yoğun ve edebî tartışmalar daha seviyeli ve çok olmuştur. Bunun temelinde ilk örneklerin acemiliklerinin artık yavaş yavaş aşılmaya başlaması ve bir önceki nesle göre Batı edebiyatının daha iyi takip ve taklit edilmesi aranabilir. Her iki devirde de eski-yeni tartışmaları, geleneksel ve Batılı edebiyat kutuplaşmaları gittikçe kesinleşen bir çizgide sürer.

II. neslin önemli şairlerinden olan Racizade Mahmud Ekrem, ilk şiirlerini divan şiiri tarzında yazmış ve bunları "Nağme-i Seher" (1871)'de toplamıştır. Daha sonra Namık Kemal'in edebî tesirinde kalan yazar 1879'da kaleme aldığı "Talim-i Edebiyat" başta olmak üzere, "Takdir-i Elhan" (1886), "III. Zemzeme Önsözü" (1885), "Pejmürde "(1895) ve "Takizat" (1898)'de ileri sürdüğü görüşleri ile yeni Türk edebiyatının döneminde bilgili ve sistemli bir nazariyecisi olarak edebî nesillerin "Üstad-i Ekrem" sıfatını kazanır. Racizade Mahmud Ekrem'in şiirleri, konuları açısından genel hatlarıyla yeniliğe açık olmakla beraber sosyal konuların

yerini tedricen aşk, tabiat, romantizm, melankoli ve gözyaşı konularının alışıyla Namık Kemal'in işlediği konulardan farklılık gösterir. Özellikle tabiat teması şairin şiirlerine başlı başına bir zenginlik katar. Oğlu Nejad'ın ölümü ile Racizade Mahmud Ekrem'in şiirine ölüm konusu da girer.

"Nağme-i Seher" kitabından sonraki şiir kitapları şunlardır:

Yadigâr-i Şebab (1873), *Zemzeme I* (1883), *Zemzeme II* (1884), *Zemzeme III* (1885, Tefekkür)"nesirler ve şiirler" (1888), *Pejmürde* (nesirler ve şiirler 1895), Nejad Ekrem (nesirler ve şiirler 1910) ve Nesrin (1916).

Tanzimat sonrası Türk şiirinde ihtilal denilebilecek çapta, asıl büyük değişikliği gerçekleştiren şair Abdülhak Hamit'tir. Abdülhak Hamit'in (18822-1937), 1879 yılında yayınlanan *"Sahra"* adlı eserindeki şiirleri hem şekil hem de muhtevaca Türk edebiyatı için yeni denemelerdir. Pastoral bir eser olan Sahra'dan sonra *"Belde Yâhut Divaneliklerim"* (1886) ve özellikle de en tanınmış eserlerinden olan *"Makber"*de (1885) de Abdülhak Hamit'in şiirde yeniliğin peşinde olduğunu görmekteyiz. Türk şiirinin Batılılaştırma bölümünde düşünenden çok yapan isimdir. Şöyle ki, Batı edebiyatında gördüğü ve beğendiği Türk edebiyatında olmayan edebî türleri düşünmeden almış ve uygulayarak Türk şiirine getiren isim Abdülhak Hamit'tir.

Türkçülükteki ilk şiir kitabı olan "Sahra" kır ve köy hayatının övgüsüdür, ister konusu isterse de nazım şekillerinin yeniliği ile döneminin önemli eserlerinden biridir. Batılı Türk şiirinde tabiat tasvirlerinin ilk örnekleri bu eserle girer. Dil açısından da "Sahra"nın dili şairin diğer eserleri ile kıyaslama da daha çok halkın anlayacağı Türkçeyle yazılmıştır. Daha sonraki yıllarda "Sahra"da kullandığı dilden uzaklaşmış, daha çok Arapça ve Farsça kelimelerle ağırlıklı bir Türkçeyle yazmıştır.

Şiirlerinde vezin olarak aruz veznini kullanmıştır. Fakat az sayıda olmalarına rağmen hece veznini de kullanmıştır. Daha önce de söylediğimiz üzere yeni nazım şeklini Türk edebiyatına getirmekten çekinmemiş, süreli yeni edebî türlerle denemeler yapmıştır. Fakat bunlarla beraber divan şiirinin şekillerini de şiirlerinde kullanmıştır.

Eşi Fatma Hanım'ın vefatından sonra duyduğu acının kelimelerle kurulmuş bir anıt eseri olan *"Makber"* ve aynı konuyu işlediği *"Ölü"* (1885), *"Hacle"* (1886) ve "Bunlar Odur"u (1886) peş peşe yazar. Bununla da sanatında"Ölüm" teması ile ilgili bir dizi oluşur. Abdülhak Hamit'in şiirinin belli başlı konuları aşk, ölüm, tabiat, romantik duygular, tarih ve metafizik konulardır. Fakat yazarın şiirinin muhteva zenginliğine karşın teknik açıdan düzensizliği (yeni edebî türleri denemesi) çok fazla tenkit edilmesine de yol açmıştır.

Abdülhak Hamit'in şiir kitapları şunlardır:

"Sahra" (1879), *"Makber"* (1885), *"Ölü"* (1885), *"Hacle"*(1886), *"Bunlar Odur"* (1886), *"Divaneliklerim Yâhut Belde"*(1886), *"Bâlâdan Bir Ses"* (1912), *"Validem"* (1913), *"İlham-i Vatan"* (1916), *"Garam"* (1923), *"Kahpe Yâhut Bir Sefilenin Hasbıhali"* (1886). Çeşitli gazete ve dergilerde kalmış şiirleri ise İnci Enginün tarafından 1982 yılında bir araya getirilerek *"Hep Yâhut Hiç"* adıyla bastırılmıştır.

Tanzimat sonrası Türk şiirinde daha çok eski şiirin temsilcisi olarak bilinen bir diğer yazar Muallim Naci'dir.

Muallim Naci (1850-1893), döneminin şiirleri arasında Batı edebiyatı ve kültürüne açılışıyla birlikte, divan şiirinin güzelliklerini de bir kalemde feda etmeyen edebî kişiliği ile farklı bir yere sahiptir. Ahmet Mithat Efendi'nin *"Tecüman-i Hakikat"* ve *"Saadet"* gazetesinde yönettiği edebiyat sütunlarında, pek çok gencin

edebiyat âleminde yetişmesinde yardımcı olmuş, bu özelliğinden dolayı da "Muallim" adını almıştır. Yenilik adına divan şiirini ve eski kültürü eleştiren bununla birlikte köklü bir kültürel birikimi olmayan genç şairlere yönettiği tenkitlerden yola çıkarakedebiyatın teorik cephesindeki bilgisi de kendisini gösterir.

Muallim Naci'nin ismi Türk edebiyatında 1880 yılından sonra Recaizade Mahmut Ekrem ile aralarında başlayan edebî münakaşalarla duyulmuş ve kısa bir sürede üne ulaşmıştır. Bu tartışmalarda, Batı etkisinden yeni edebiyat taraftarlarının eserlerindeki dil, gramer ve belağat yanlışlıklarını edebî geleneğe ve Divan şiiri konusunda bilgisizliklerini eleştirmiştir. Muallim Naci'nin Recaizade Ekrem ile arasındaki bu polemikler her iki isim etrafında taraftarların oluşmasıyla devrin edebiyatçılarını eski edebiyatçılar ve yeni edebiyatçılar şeklinde bir kutuplaşmaya getirmiş, bu iki grup arasındaki edebî polemikler Servet-i Fünun edebiyatına kadar (1896) ve hatta sonrasında da sürmüştür.

Muallim Naci'nin şiir kitapları şunlardır:

"Ateşpâre" (1883), *"Şerâre"* (1884), *"Füruzan"* (1886), *"Sünbüle"* (1890) ve *"Yadigâr-i Naci"* (1896). Muallim Naci'nin Divan şiirinin tekniğini ve dilini kullanarak yazdığı şiirlerin yanı sıra *"Fikrat","Köylü Kızların Şarkısı","Kuzu","Dicle", "Kebûter" "Şam-i Garîban"* gibi Batılı tarzda yazılmış şiirleri de ilgi görmüş eserlerindendir.

2.3.TANZİMAT DÖNEMİNDE TÜRK EDEBİYATINDA ROMAN VE HİKÂYE

Tanzimat döneminde Türk edebiyatında roman türünde örnek yoktu. Tanzimattan sonra ileri görüşlü, Batı edebiyatını bilen yazarlar roman türünü

okurlara sunmuşlar. Türk edebiyatında ilk roman örnekleri yazarlar tarafından Fransız romancılarından çeviriler yapmakla olmuştur.

Batı romanlarından ilk tercümeyi Fenelon'un *"Les Aventures Du Telemaque"* romanının 1862 yılında Türkçeye, Yusuf Kamil Paşa "Telemak" adıyla çevirmiştir. Bu ilk denemenin ardından Victor Hugo'nun *"Sefilleri", "Hikâye-i Mağdûrîn"* adıyla daha sonra ise Daniel Defoe'nun "Robinson Grusoe" ve Chateaubriand'in *"Atala"* (1851) romanları çevrilerek (1864) Türk edebiyatına girmiştir.

1862-1872 yılları arasındaki 10 yıllık süre Türk yazar ve okuyucularının romanla tanışma süresidir. Yazarlar ister yapılan ilk roman çevirileri ile isterse de öğrendikleri Fransızca sayesinde açıldıkları Batı edebiyatından okudukları romanlarla bu edebî türün üslubu ve tekniği hakkında fikir edindiler. Yalnız 1872 yılından başlayarak yazarlar roman denemelerine başlarlar. Bunlardan ilki, Şemseddin Sami'nin *"Taaşşuk-i Talat"* ve *"Fitnat"* (1872) adlı romandır. Bu roman biraz sonra Ahmet Mithat Efendi'nin *"Hasan Mellah"* (1874) ve *"Felatun Beyle Rakım Efendi"* (1875) romanları Namk Kemal'in *"İntibah Yahut Ali Bey'in Sergüzeşti"* (1876) isimli romanı takip eder. Ahmet Mithat Efendi uzun hikâye ve roman denemelerini *"Letaif-i Rivayet"* dizisinde peş peşe yayınlamaya başlar.

Edebî tür olarak Türk edebî geleneğine yabancı olan roman türü ile yeni yeni kaynaşma, alışma dönemi sayılan bu ilk senelerde romanla uzun hikaye birbirine karıştırılmış adeta tek bir tür olarak görülmüştür. Örneğin Ahmet Mithat Efendi'nin adı geçen Letaif-i Rivayat serisindeki kitaplardan bir kısmı uzun hikâye ve bir kısmı roman özelliğindedir. Fakat bu dönemde bu ayırımı yazarlar bile yapamıyorlardı.

Bu ilk dönem romanları, gerek teknik gerekse dil ve üslup bakımından basittir ve acemiliklerle doludur. Yazarlar adeta yeni şekil alıp, içini yerli unsurlarla

doldurmuşlardır. Bu romanların kurguları da, devrin sosyal hayatının, romanın öngördüğü bir yaşama tarzına uzaklığının da etkisiyle daha çok hissi aşk romanları, evlilik, kadın, eğitim, esaret, alafrangalığın tenkidi gibi konular etrafında teşekkül eder.

Tanzimat sonrası Türk edebiyatında hikâye ve roman alanında önde gelen isim Ahmet Mithat Efendi'dir.

Ahmet Mithat Efendi (1884-1913), hayatı boyunca pek çok roman yazmıştır. Türk edebiyatında yazdıkları ile Türk toplumunu roman okumaya alıştıran bir yazar olarak bilinir. Onun bütün yazdıklarında sosyal fayda esastır. Meddah ve halk hikâyeleri geleneğinden gelen unsurların bolca yer aldığı; yer yer sohbet üslubunda yazılan bu romanlarda sık sık bol entrikalı olay kurgusunu keserek yeri geldikçe okuyucuya çeşitli konularda malumat vermeye çalıştığını görüyoruz.

Ahmet Mithat Efendi, diğer bütün eserlerinde olduğu gibi romanlarında da halkı okumaya alıştırarak onu eğitmek, bilgilendirmek amacını gütmüştür. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da ifade ettiği gibi[46] yazdığı ilk kitabının adı, aynı zamanda Mithat Efendi'ye en çok yakışan bir sıfattır.

"Hall-i Evvel" (ilk öğretmen).

Ahmet Mithat Efendi'nin sayıları oldukça kabarık olan roman ve uzun hikâyelerinden bir kısmı şunlardır:

"Hasan Mellah Yahut Sır İçine Esrar" (1874), *"Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş?"* (1874). *"Hüseyin Fellah"* (1875),*"Felatun Bey ile RakımEfendi"(1975),"Karı-Koca Masalı"* (1875), *"Paris'te Bir Türk"* (1876), *"Çengi"* (1877), *"Bekarlık Sultanlık Mı Dedin"* (1877), *"Yeryüzünde bir Melek"*

[46] *A. H. Tanpinar. a. g. e., s. 456.*

(1879), *"Henüz On yedi Yaşında"* (1881), *"Vah"* (1882), *"Gönüllü"* (1896), *"Jön-Türk"* (1898).

Uzun hikâyeleri: *"Letaif-i Rivayat Dizisinden"*(1870-1895), *"Esaret"* (1870), *"Teehhül"* (1870), *"Felsefe-i Zenan"* (1870), *"Fikrat"* (1870), *"Su-i zan"* (1870), *"Mihnet-Keşan"* (1870), *"Gönül"* (1870), *"Yeni Çeviriler"* (1871), *"Bir Fitnekar"* (1876), *"Bir Gerçek Hikaye"* (1876), *"Obur"* (1885), *"Bahtiyarlık"* (1885), *"Bir Tövbekar Para"* (1887), *"Çifte İntikam"* (1887), *"Diplomalı Kız"*(1890),*"Dolaptan Temaşa"* (1890), *"İki hudakar"* (1893), *"Can Kurtaranlar"* (1895), *"Ana-Kız"* (1895) ve başkaları".

Şiir hariç diğer edebî türlerde pek çok değişik konuda yazmış olan Ahmet Mithat Efendi'nin yanı sıra Namık Kemal'de *"İntibah Yahut Ali Bey'in Sergüzeşti"* (1872) ile tarihi roman denemesi olan *"Cezmi"* (1881)'de de sosyal faydayı ön planda tutar ve tiyatrolarında olduğu gibi romanlarında da eğlendirirken eğitmeyi gaye edinir. Namık Kemal'de fayda ile sanat birlikte gözetilir ve yazar bağlı olduğu edebî türün gerektirdiği teknikten ayrılmaya gayret gösterir.

Türün gereklerine ve estetik endişeye bağlılığı İntibahta daha çok görülmektedir. Yazar bu eserin Ahmet Mithat Efendi'ye ve Şemseddin Sami'ye göre daha itinalı, titiz bir dil ve hatta şairane bir üslup kullanmış; yapabileceği kadarıyla da romanı halk hikâyesi havasından kurtarmaya çalışmıştır. Namık Kemal'in "İntibah"ının bu özellikleri dolayısıyla bir takım edebiyat tarihçileri ve araştırmacıları bu eseri gerçek anlamda Batılı türde ilk roman örneği olarak değerlendiriyorlar.

Roman türünde yalnız eser vermekle kalmayan Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi gibi bu edebî tür konusunda fikirler de ileri sürer. *"Celaleddin Harezmşah"*

adlı piyesinin mukaddimesinde "Tarzı cedidin zuhurundan beri" edebiyatımızda üç yeni türün kendini gösterdiğini; bunların gazete makalesi, tiyatro ve roman olduğunu söyleyen yazara göre, roman türü modernleşmiş bir millet olmanın edebî gereklerinden birisidir.

Tanzimat sonrası edebiyatının 1888'de yazdığı *"Sergüzeşt"* adlı romanıyla ün yapmış bir diğer romancı da Sami Paşazade Sezai'dir. Sezai'nin küçük hikâyeleri; *"Küçük Şeyler"* (1890), *"Rumuzu'l- Edeb"* (1900), *"İclal"* (1924) isimli eserlerinde bir araya getirilmiştir. Yazar, *"Sergüzeşt"* (1888) isimli tek örnek olan romanında hürriyet ve kölelik konusunu işlemiştir.

Dönemin bir başka roman yazarı Recaizade Mahmut Ekrem'dir:

Racizade Mahmud Ekrem uzun hikâye sayılan; *"Muhsin Bey Yahut Şairliğin Hazin Bir Neticesi"*(1889) ve *"Şemsa"* (1896)'dan sonra, bu sahada asıl ürünü yazdıktan epey sonra basılan romanı "Araba Sevdası" (1898) ile sağlamıştır. *"Araba Sevdası"*nda, Ahmet Mithat Efendi'nin *"Felatun Bey'le Rakım Efendi"* romanında olduğu gibi yanlış medenileşmeyi, alafrangalığı ve romanın kahramanı Bihruz'un şahsında alafranga tipler tenkit edilmiştir. Kahramanın ve yaşadığı olayların anlatımında Recaizade Mahmud Ekrem'in oldukça realist yaklaşım ve üslup kullandığını görüyoruz.

Dönem romanlarında en çok işlenen konuların; kadınların eğitimi, kadın-evlilik-aşk ilişkileri; esaret, alafrangalık gibi konuların olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan başka, dönemin romanlarına baktığımızda alafrangalığını, alafranga züppe tiplerin tenkidine ait temasların olduğunu da görüyoruz. Mesela, Şemseddin Sami'nin *"Taaşşuk-i Tal'at"* ve *"Fıtnat",* Namık Kemal'in "İntibah", Mizancı Murad'ın *"Turfanda mı yoksa Turfa mı?"* gibi v.s.

"Turfanda mı yoksa Turfa mı?" (1880) adlı romanıyla Mizancı Mehmet Murat Bey (1853-1912)'de dönemin romancıları arasına girer. Fikrî ağırlıklı bu iri hacimli eserinde yazar idealize ettiği kahramanları Mansur Bey ve Zehra Hanım'ın şahsında İslâm Birliği (İttihad-i İslâm) düşüncesini işler. Bu romanında Hilafet merkezli bir İslamî varoluşun yollarını ve problemlerini gözden geçirir, yönetimin aksayan, iflasa doğru giden yönlerini (maliye, idare, askeriye, ziraat gibi.) ıslah etmenin yollarını, çarelerini araştırır.

2.4. TANZİMAT DÖNEMİNDE TÜRK EDEBİYATINDA TİYATRO

Orta oyunu Karagöz gibi gelenekten gelen oyunların dışında, Batılı anlamda tiyatro Türk edebiyatında Tanzimat sonrası dönemi içerisinde ilk örneklerini vermeye, toplumda yayılmaya başlamıştır. 1839 yılından önce de İstanbul'da özellikle yabancı devletlerin elçiliklerinde, zengin yabancıların, azınlıkların konaklarında, Avrupa'dan gelen bazı tiyatro grupları oyunlar göstermekteydi. Böyle tiyatro gösterilerine yerli Batı hevesli insanlar da davet ediliyordu. Osmanlı'nın tiyatroyu benimseyişi, tiyatroya yeni bakış açısı böyle oluştu. Yabancı tiyatro toplulukları, gördükleri ilgi sonucunda Tanzimat'tan sonra daha sık Türkiye'ye gelerek ve daha uzun süreyle İstanbul'da kalmaya başlamışlardı. Gösterilen ilgi üzerine, çok geçmeden Sardunyalı Bosco 1840 yılında bugünkü Galatasaray Lisesi'nin karşısında bir tiyatro binası açar ve bu binayı gelen yabancı tiyatro gruplarının burada gösterisi için kullanımına verir. 1944 yılında bu tiyatroyu Mihail Naum devr alır.

Bu dönemde oynanan oyunlar, opera ve piyesler önce yabancı dildeydi. Fakat seyirci çekmek için oyunlardan bazılarının ilanı ve kısaca özeti devrin *"Ceride-i*

Havadis" gazetesinde yayımlanır. Bazen de özet metinler, küçük broşürler halinde satılırdı.

Mihail Naum'un tiyatrosundan sonra tiyatro alanında 1863'te artık Türkçe oyunlar ağırlıklı olarak sahneleyen Bodos Oğlu Mannak'ın Şark Kumpanyası'nı 1868 yılında Güllü Agop'un Tiyatro-i Osmânî'sini görüyoruz. Kurulan ilk tiyatroların kurucularının azınlıklardan olması dikkat çekicidir. Bu tiyatroları daha sonralar Ortaköy ve Hasköy tiyatroları takip eder. Dönemin tiyatroları içinde en uzun ömürlüsü ve ülke tiyatrosunun tanınması ve yayılmasında en işlevsel olanı Güllü Agop'un Gedik Paşa'da kurduğu Tiyatro-i Osmânî'si olmuştur.

Açılan bu tiyatrolarla Osmanlı'da iyi kötü hareketli bir sahne hayatı kendisini göstermiştir. Bu Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan insanları eğlence anlayışının da değiştirmeye başlar. Tiyatrolar faaliyetleri ile yalnızca eğlenceye hizmet etmiyor, tıpkı roman gibi, bir zihniyet, bir hayata bakış değişimini de yavaş yavaş toplumda yaymanın aracı durumuna gelmişti. Çünkü bir tiyatro oyununun romandan farklı olarak daha çok izleyicisi olur ve sadece anlatılan olaylarıkarşı tarafa aktarmakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda canlı olarak gösteren bir sanat olduğundan topluma erişimi de daha kolay idi.

Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar tiyatro Osmanlı İmparatorluğun'da siyasî anlamda başkaldırının en etkili ifade aracı ve mekânlarından birisi olmuştur. Bunu, Namık Kemal'in "Gülnihal"inde olduğu gibi oyun muhtevalarının yorumları ile, bazen de yine Namık Kemal'in *"Vatan Yahut Silistre"*sinde olduğu gibi ya hikâyenin anlatımı sırasında yada kahramanların anlatımları sırasında vuku bulan, yaşanan olaylara tepki veriliyordu. Tiyatro faaliyetleri siyasî otoriteyi rahatsız etmiş, zaman zaman tiyatro oyunları yazarları oyunları yüzünden yıllarca sürecek sürgünlere

gönderilmişlerdi. Örneğin: Namık Kemal,*"Vatan Yahut Silistre"* piyesinden dolayı 38 ay süreyle Magosa adasına sürülmüştü. Ahmet Mithat Efendi'nin *"Çerkes Özdenleri"* oyunu dolayısıyla Tiyatro-i Osmanî'nin kapatılması da Devlet yetkililerinin aldığı önlemlere örnek gösterilebilir.

XIX. yüzyılın tiyatrosunun konularının da aynen romanda olduğu gibi Tanzimat prensiplerine uygun olarak sosysal konular ağırlıklı olduğunu görüyoruz. Bu konuların başında ise aile içi münasebetler, geleneksel evlilik kurumunun tenkidi, aşk ilişkileri, toplumdaki aksaklıkların ifşasına dayalı konular gelir. Batı medeniyetini tanıtarak toplum üzerinde olumlu ve olumsuz etkilerini konu alan piyesler de az değildi. Bunlardan başka Tanzimat'tan sonra tiyatroda en çok işlenilen konulardan biri de, tarihî konular idi. Tarihî piyeslerin konuları daha çok Doğu ve İslam aleminden, tarihten alınıyordu. İlk tiyatro oyunlarında daha çok komedi türüne başvuruluyordu. Fakat 1870'den sonra ise tiyatroda dram türü de rağbet görmeye başladı. Romantik dramlarda ferdi ihtiraslar büyük bir yer tuttuklarından tarihî temalara değer veren Tanzimat dönemitiyatro yazarları Türk edebiyatının ferdi konulara yönelmesini önlemek amacıyla "Millî Tiyatro" adını verdikleri bir tiyatro türü oluşturdular. Bu tiyatro türünde konular daha önce de söylediğimiz gibi İslâm tarihinden veya Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıkların hayatından alınıyordu. Böylece, Türklerce az bilinen etnik toplulukların yaşayışlarını anlatabilen bu eserler hem ilgi çekiyor hem de bir örf ve adet piyesi haline geliyordu.

Tanzimat tiyatrosunda dil, 1880 yılına kadar konuşma diline ve üslubuna çok yaklaşmıştır. Fakat 1880'den sonra giderek doğallığınıkaybetmiş,ağırlaşmaya başlamış ve nihayet Abdülhak Hamit'in eserlerinin dili ile iyice konuşma dilinden uzaklaşmıştı. Devrin siyasî şartları tiyatro âleminin hızlı gelişiminin önüne

geçmesiydi, eğer bu dönemde Türk tiyatrosunun geleceği için çok önemli gelişmeler olacaktı. Tanzimat döneminde ilk tiyatro eseri Hayrullah Efendi'nin "Hikâye-i İbrahim Paşa ve İbrahim-i Gülşeni'dir." Konusunu Kanuni devrinden alan, dört perdeden oluşan bir dramdır. Tanzimat tiyatrosunun ikinci eseri, Şinasi'nin *"Şair Evlenmesi"* adlı komedisidir. 1859 yılında yazılıp 1860'da ilk defa Tercüman-i Ahval'de tefrika suretiyle yayınlanan bu eser, aynı yıl kitap halinde de çıktı. Bir perdelik komedi olan bu eserin konusu, devrin evlilik adetlerini, görmeden evlenmenin getirdiği aksaklıkları hicveden bir komedidir. Türk tiyatro edebiyatının komedi türündeki bu ilk denemesi ise, dram türünün Türk edebiyatındaki ilk denemesiolup, Hayrullah Efendi'nin piyesidir. Şinasi'nin piyesi Hayrullah Efendi'nin eseriyle kıyaslamada teknik açıdan çok daha ileridedir. 1866 yılında Ali Haydar *"Sergüzeşt-i Perviz ve II. Ersas'ın Sergüzeşti"* adında manzum bir trajedi kaleme alır. Ali Haydar'ın 1876 yılında yazdığı "Rüya oyunu" komedisi de vardır.

Tanzimat devrinde tiyatro edebiyatının asıl verimli yılları 1870-1880 yıllarıdır. Bu dönemde eserleri ile gündemde olan yazarlar Namık Kemal, Ali Bey, Racizade Mahmud Ekrem, Ahmet Mithat, Abdülhak Hamit'tir.

Düyun-i Umumiye Direktörü olduğundan, Direktör diye de anılan Ali Bey (1844-1899) *"Kokona Yatıyor"* (1870)*"Misafir-i İstiklâl"* (1870), *"Geveze Berber"* (1872) komedilerini ve *"Letafet"* (1899) operetinin yazarıdır.

1870-1880 yıllarında piyes yazmayı deneyen yazarlardan biri de Recaizade Mahmud Ekrem'dir. İlk piyesi olan *"Afife Anjelik"* ile 1870 yılında okuyucu karşısına çıktı. 1874 yılında ise Racizade Mahmud Ekrem,*"Vuslat Yahut Süreksiz Sevinç"* adlı oyunu ve Chateaubriand'ın*"Atala"* romanını piyes haline sokarak

yayımlamıştır. Bundan başka yazarın 1914 yılında yayınlanan *"Çok Bilen Çok Yanılır"* adlı komedisi eseri de vardır.

Bu dönemin yazarları arasında Namık Kemal tiyatroya özel bir önem vermiş, onu toplumu eğitmenin en etkili aracı olarak göstermiştir. Bu yüzden Namık Kemal'in eserlerinde sosyal fayda hep gözetilmiştir. Yazar, Gedik Paşa'daki Osmanlı Tiyatrosu çevresinde oluşan edebî heyete de girmiş, *"Vatan Yahut Silistre"* adlı ilk tiyatro eseri de 1 Nisan 1873 tarihinde burada oynanmıştır. Bu oyun devrinde çok rağbet görmüş, defalarca sahnelenmiş, oynanırken büyük tezahüratlara ve taşkınlıklara sebep olmuş bir dramdır. Dramın olay örgüsü aşk, vatan sevgisi, kahramanlık konusu üzerine kurulmuştur. Namık Kemal bu oyununun ilk gösterimi sırasında yaşanan tezahürat sebebiyle Ebu Ziya Tevfik, Ahmet Mithat Efendi, Tevfik Nuri ve Hakkı Bey gibi batılılaşma taraftarı gibi birkaç isimle tutuklanarak Magosa'ya sürgün edilmiştir. Fakat yazarın eserinin sürgünden sonra da oynanmasına devam ettirilmesi (izin verilmesi) bu sürgünün gerçek sebebinin *"Vatan Yahut Silistre"* oyunu olmadığını gösterir.

Namık Kemal'in yazdığı diğer tiyatro eserleri şunlardır: *"Zavallı Çocuklar"* (1873), *"Akif Bey"* (1874), *"Gül Nihal"* (1875), *"Celaleddin Harezmşah"* (1875), *"Kara Akil Bey"* (1874), *"Kara Bela"* oyunu yazarın ölümünden sonra basılmıştır. Namık Kemal'in bütün bu oyunları, dramdır ve bu eserlerinde yazar romantizmin etkisi altındadır. "Celaleddin Harezmşah"ın ön sözünde ve *"Tiyatro"* adlı makalesinde[47]tiyatro hakkında düşüncelerini de açıklayan Namık Kemal üslubu, edebî ve fikri ünü ile de, tiyatronun döneminde yaygınlık kazanmasında önemli rol oynamıştır.

[47] *İbret Gazetesi, Namık Kemal,* ***Tiyatro****, 31 Mart 1873.*

Tanzimat sonrası edebiyat ortamında daha çok romanlarıyla sevilmiş ve daha çok okunmuş bir yazar olan Ahmet Mithat Efendi de;*"Eyvah"* (1872), *"Açık Baş"* (1875), *"Ahz-i Sar Yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti"* (1875), *"Çerkes Özdenleri"* (1883), *"Fürs-i Kadim'de Bir Facia Yahut Siyavuş"* (1883), *"Çengi"* (1884), *"Ne Hükmet-i Dil"* (1884) adlı piyeslerin yazarıdır.

Namık Kemal'de olduğu gibi, Ahmet Mithat Efendi'de de tiyatro, halkı eğitmenin, eğlendirirken aynı zamanda bilgilendirmenin etkili vasıtasıdır. Oyunları ile halkın yanlış çağdaşlaşmadan, hurafelerden, batıl inançlardan uzaklaştırmayı hedefleyen Ahmet Mithat Efendi'ye göre, tiyatrotoplumun medeniyetini geliştiren bir sanattır, bundan dolayı da çok önemlidir.

Tanzimat sonrası edebiyatçıları arasında en fazla tiyatro oyununu Abdülhak Hamit yazmıştır. Yazarın oyunlarının ortak özelliği, hemen hepsinin trajedi karakterli olmasıdır. Bu oyunlardan bir kısmı mensur, bir kısmı manzum, bazıları da nesir-nazım karışık olarak yazılmıştır. Hamit'in oyunlarında romantik tiyatronun pek çok özelliğine rastlıyoruz.

Abdülhak Hamit'in oyunlarının birçoğunda tarihî muhteva ve konular ağır basar. Bu oyunlardan bazısının konusu uzak tarihî devirlerde ve ülkelerde geçer. (Eşber 1880, Sardanapal 1917). Bazısı ise konusunu İslâm tarihinden, özellikle Endülüs tarihinden alır. Örnek olarak: *"Nazife"* (1876), *"Tarık"* (1880), *"Tezer"* (1880), *"İbn-i Musa Yahut Zatü'l-Cemal"* (1917), *"Abdülhakü's-Sagir"* (1917) eserlerini gösterebiliriz. Bu eserlerin başka, Hamit konusunu Türk tarihinden alan eserler de yazmıştır. Bunların II. Meşrutiyet sonrasında güclenen Türkçülük hareketleri devresiyle bir paralellik göstermesi, yazarın dönemin faaliyetlerine ve ideolojik hareketlenmelerine kayıtsız kalmadığının göstergesidir. Yazarın

yazdığı*"İlhan"* (1913), *"Turhan"* (1916), ve *"Hakan"* (1935) bu tarz konulu eserlerindendir.

Hamit'in piyeslerinin birçoğu uzak ülkelerde (Afganistan, Avustralya, Kuzey Afrika)ve bu gibi masalımsı atmosferlerde geçer. Bu mekânların başında ise, Hamit'in hayatında da önemli bir yeri olan Hindistan gelir. Uzak ülkeleri konu alan "*Macera-yi Aşk"* (1873), "*Neşteren"* (1877), "*Zeynep"* (1908), "*Duhter-i Hindu"* (1875), "*Finten*" (1916) ve "*Cünun-i Aşk"* (1917) gibi piyesleri bunlardan bazılarıdır.

İlk oyunu *"Macera-yi Aşk*"tan sonra, Abdülhak Hamit'in *"Sabr-ü Sebat"* (1875) piyesi, Ahmet Vefik Paşa'nın kendisine "halk diliyle yazmaya" tavsiyesi üzerine, içine 100'den fazla atasözü ve halk değimlerini sıkıştırdığı bir eserdir. *"İçli Kız"* (1875) ise Namık Kemal'in *"Zavallı Çocuk"* eserinin etkisi ile kaleme aldığı eseridir.

Hamit'in tiyatro eserleri dili ve tekniği açısından eleştirmenler tarafından başarılı bulunmamıştır. O, oyunlarında sahne imkânlarını göz önünde bulundurmamış, oyunlarını oynanmak için değil, okunmak için yazdığını söylemiştir. En çok etkisi altında kaldığı batılı yazar ise Shakspear olmuştur.

Hamit, Tanzimat dönemindeki tiyatro oyunlarında Şemseddin Sami ile benzer özellikte farklı bir "Millî"lik anlayışı ileri sürer. Ona göre millî oyunlar, bir milletin kendi tarihini ve yaşayışını değil, başka milletlerin tarihlerini, hayatlarını, geleneklerini okuyucuya aktaran eserlerdir.

Bu dönemde daha az eser vermiş, tiyatro oyunu kaleme almış diğer edebiyatçılar ve yazdıkları eserler ise şunlardır:

Şemseddin Sami konusunu Arnavutların yaşayışından, örf ve adetlerinden alan *"Besa Yahut Ahde Vefa"* (1875), Endülüs tarihini işleyen *"Seydi Yahya"* (1879) ve konusunu *"Şahname"*den alan *"Gave"* (1878) gibi piyeslerin yazarıdır.

Ebuzziya Tevfik, *"Ecel-i Kaza"* (1872); Sami Paşazade Sezai, *"Şır"* (1879); Muallim Naci, *"Heder"* (1910); Manastırlı Rıfat*"Osman Gazi"* (1873),*"Görenek"* (1873), *"Pak- damen"* (1874), *"Ya Gazi, Ya Şehid";* Hasan Bedreddin, İskat-i Cenin (1873), *"İkbal"* (1873) gibi piyeslerde yazılmıştır.

Manastırlı Rıfat ile Hasan Bedreddin ortaklaşa bir takım oyunlarda yazmışlar ve bunları *"Temaşa"* adıyla seri halinde yayımlanmıştır.

Şiir, roman ve hikâye ile tiyatro türleri çerçevesinde buraya kadar isimlerini yazdığımız yazarlara Tanzimat sonrası edebiyatı içinde ekseriyeti II. Abdülhamit'e ve bazı devlet çalışanlarına ait olan hicivleriyle tanınan Şair Eşref, (1874-1912)de eklememiz gerekir.

Tanzimat'tan sonra Batılı bir Türk edebiyatının kurulmasına başlandıktan sonra karşılaşılan ve çözülmesi gereken bazı önemli meseleler üzerinde düşünme ve tenkit dönemi de başlamış oldu. Tanzimat'tan önce edebî tenkide ait eserler İslâmî edebiyatın yalnız yazı tekniğinden bahseden eserlerden ibaret olmuş ve çoğunlukla bu eserler Arap ve Fars edebiyatlarından alınmış ve Türk diline bu dillerden çevrilmiştir.

1860'dan sonra Batı kültürünün etkisi altında kalan ve Türk edebiyatının modernleştirmeye çalışan aydınlar, ilk önce Divan edebiyatının ortadan kalkmasının zaruretini açıklayan yazılar yazmaktaydılar. Yeni nesil yazarlar divan edebiyatının hayatla ve gerçeklerle ilgisi olmayan devrini tamamlamış bir edebiyat olduğunu, yerini çağdaş kuruluştaki bir edebiyata bırakması gerektiği düşüncesini

savunuyorlardı. Bundan dolayıdır ki, Tanzimat edebiyatının ilk döneminde, bütün tenkitler divan edebiyatına karşı yönelmiştir.

Divan edebiyatını tenkit edip, yeni edebiyatın esaslarını açıklayan en faal yazarlara Ziya Paşa ve Namık Kemal'i örnek gösterebiliriz. Ziya Paşa, Hürriyet gazetesinde çıkan "Şiir ve İnşa"[48] makalesinde divan edebiyatını şiddetle eleştirmiş, onu "gayri millî" ve suni adlandırmış, asıl Türk edebiyatının halk edebiyatı olduğunu söylemiştir. Ziya Paşa, divan edebiyatının kültürü ile yetişmiş bir yazar olduğundan, 1874 yılında yazmış olduğu *"Harabat"* eserinin önsözünde "Şiir ve İnşa" makalesinde divan edebiyatı ile bağlı söylediklerinin tamamen aksini ileriye sürmüş daha once söylediklerinin aksini savunmuştur.

Ziya Paşa'dan farklı olarak inkılâpçı karakterini hiç bırakmayan Namık Kemal, divan edebiyatı ve yeni edebiyatla ilgili düşüncelerini sonuna kadar savunmuştur. Namık Kemal, *"Mukaddime-i Celal"*de (1883),*"Bahar-i Daniş"* (1885) adlı tercümesinin önsözünde ve *"İntibah"*ın (1876) önsözünde tiyatroyla ilgili makalelerinde divan edebiyatı alışkanlıklarının giderilmesi gerektiği fikrini savunmuş ve yine burada edebiyatın esaslarını açıklayarak, Batı edebiyatı hakkında gerekli bilgiler vermekte idi.[49]Tanzimat döneminin başlıca tartışma konularından biri de, yeni edebiyatın dili ve konusu idi. Ziya Paşa, Namık Kemal ve İbrahim Şinasi makale ve eserlerinde bu konuyla ilgili görüşlerini bildirmekteydiler.

Batı edebiyatı ve özellikle Fransız edebiyatı ile ilgili tercümeler arttıkça yazarların batılı edebî türler ve akımlarla ilgili tartışmaları olmuştur. 1880-1886 yılları bu tarz tartışmalar açısından çok hareketlidir. Bunlardan roman üzerine Ahmet Mithat ve İsmail Hakkı'nın, Beşir Fuat ve Nabizade Nazım'ın tartışmaları olmuştur.

---

[48]*Z. Paşa,* ***Şiir ve İnşa,*** *Hürriyet Gazetesi,, 1868, S. 11.*
[49]*K. AKYÜZ,* ***Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri****, Ankara, 1995, s.157.*

Bu dönemde eski ve yeni edebiyat üzerinde de tartışmalar yapılmıştır. Tartışmaların en gürültülü ve uzun süre devam edeni Muallim Naci ve Recaizade Ekrem arasında şiir, dil ve nazım tekniği üzerine yapılanı olmuştur.

Böylelikle, Tanzimat döneminde tenkit, daha çok Doğu-Batı edebiyatını merkez almıştır. Eleştirmenler, divan edebiyatını eleştirip batılı esaslarla yeni Türk edebiyatı oluşturmak için çaba gösteriyorlardı.

2.5. ARA NESİL

Tanzimat sonrası edebiyatını meydana getiren nesil ile Servet-i Fünun nesli arasında Namık Kemal, Recaizade Mahmud Ekrem, Abdülhak Hamit ve Muallim Naci gibi bu dönemin yazarlarını okuyarak yetişmiş bir edebî nesil vardır ki, bunlar eserlerinde kendilerinden önceki nesillerden daha çok yeniliğe açılmışlar. Batı edebiyatından yeni şekil, tür, konu teknik gibi hususların Türk edebiyatına girmesi ve yerleşmesinde etkili olmuşlardır. 1880'lerden sonra eser vermeye başlayan bu edebî nesil, eserlerinde gösterdikleri yeniliklerle Servet-i Fünun edebiyatçılarına örnek olmuştur. 1880 ile 1896 yılları arasında eser verip, edebî kimliklerini kazanan bu edebî nesle Türk edebiyatı tarihinde "Ara Nesil" adı verilmiştir.

Ara Nesil döneminin en önemli özelliklerinden birisi gazeteciliğin yerini dergilerin alması, edebî faaliyetlerin bu dönemde çok sayıda çıkan mecmualar, dergiler etrafında toplanmış olmasıdır.

1880-1896 yılları arasında 50'yi aşan, birçoğu uzun ömürlü olmamış dergi ve mecmuanın neşredildiğini görüyoruz. Bu dergi ve mecmualar faaliyetleri ile Servet-i Fünun edebiyatını hazırlamış ve Türk edebiyatındaki modernleşmenin temposunu hızlandırmıştır. Ara Nesil edebiyatçılarının birçoğu Türk edebiyatında önemli eserler vermeyen şahsiyetlerdir.

2.6. SERVET-İ FÜNUN EDEBİYATI

1896 yılından 1901 yılına kadar süren zaman dilimini içine alan bu edebiyat adını; mensuplarının eserlerini yayınladıkları Servet-i Fünun dergisinden alır. Derginin sahibi Ahmet İhsan (Tokgöz)'ün Mekteb-i Mülkiye'den hocası olan Recaizade Mahmut Ekrem'den derginin edebî yön alınması yolunda yardım istemesi üzerine, 1896 yılının Mart ayından itibaren Racizade Mahmud Ekrem'in tavsiyesi üzerine Servet-i Fünun dergisi Tevfik Fikret'in yönetimine verilir. Bu tarihten itibaren de yavaş yavaş farklı dergilerde yazmakta olan yazarlar bir araya gelerek Servet-i Fünun topluluğunu oluştururlar. Topluluğun kadrosu şu isimlerden oluşmaktaydı: Tevfik Fikret, Cenab Şehabettin, Halit Ziya, Hüseyin Cahit, Mehmet Rauf, Hüseyin Suad, Hüseyin Siret, Ali Ekrem (A. Nadir), H. Nazım, Faik Ali, Celal Sair, Ahmet Hikmet (Müftüoğlu), Safveti Ziya, Süleyman Nesip, İsmail Safa, Ahmet Şuayb ve diğer adı meşhur olmayan bazı yazarlar.

Servet-i Fünun edebiyatının kurulup geliştiği dönem II. Abdülhamit istibdadının en yoğun dönemidir. Modernleşmenin taraftarları ve Tanzimat dönemi yazarların özgürlükçü düşünceleri ile yetişmiş olan genç yazarlar II. Abdülhamit'in ağır rejiminde bunalıyorlardı. Her türlü yayın büyük kontrol altında, basın sıkı sansür altında idi. Böyle bir rejim altında istediklerini yazamayan yazarlar her şeyi içlerine atarlar. Böylelikle de çoğunlukla içlerine kapalı, kendi iç dünyalarında yaşayan karamsar, bunalımlı bir nesil oluşmuş olur. Ülkenin, rejimin sıkıntılarını içinde tutamayıp dışa vurmak isteyen yazarlar ya yurtdışına çıkıp yazılarını orada yazıp yayımlatıyor ya da takma adla veya imzasız olarak yurtdışında yayımlanmakta olan dergilerde bastırıyorlardı. Bu şekilde de yaşananlara tepkilerini ortaya koyuyorlardı.

Servet-i Fünun edebiyatı yazarlarının Fransız edebiyatına aşırı bağlılıkları, bu edebiyattan alınma yeni bir hayal dünyası ve halkın konuşup anlaştığı dilden farklı bir dil kurmaları, dönemlerinde yaşamış birçok yazarların itiraz ve eleştirilerine sebep oldu. Servet-i Fünunculara karşı yönelmiş eleştiriler başlıca şu şekilde sınırlayabiliriz: Fransız edebiyatına bağlılıkları ile Servet-i Fünun yazarları, orijinal olmayan taklitçi bir edebiyat meydana getiriyorlar. Bu edebiyat aynı zamanda, memleketin yaşantısı ile ilgisiz gayri millî bir edebiyattır. Üslubu ve kullandığı dil, halktan uzak, yapma bir dildir. Gerek kullandıkları dil gerekse Fransız şiirinin etkisiyle bu edebiyattan taşıdıkları hayaller Türk şiirini anlaşılmaz hale getirmiştir.

Fakat Servet-i Fünun topluluğu etrafında toplanan yazarlar yapılan bütün saldırılara ve itirazlara tek bir cephe halinde karşı koydukları için ve edebî çalışmalarını da takip ettikleri yoldan şaşmadan devam ettikleri için 1898 yılının sonlarına doğru eski edebiyatı savunup, onlara saldıran yazar cephesine karşı zafer kazandılar. Böylelikle Türk edebiyatının zaferini sağlamış oldular.

1901 yılında Ahmet İhsan ile Tevfik Fikret arasında yaşanan anlaşmazlık nedeni ile Tevfik Fikret derginin yönetimini bıraktı, onun yerini Hüseyin Cahit aldı. 16 Ekim 1901 tarihinde 553. sayısında yayımlanan makale yüzünden Servet-i Fünun Dergisi II. Abdülhamit tarafından toplumu kışkırtıcı mahiyette bulunduğu gerekçesiyle kapatılmıştır. 5 Aralık 1901 tarihinde dergi suçsuz bulunarak tekrar yayın hayatına başladı. Fakat topluluğun eski ünü kaybolmaktaydı. Bunun sebeplerinden en önemlisi ise rejimin baskısı yüzünden topluluğun aktif yazarlarının, farklı işlerde görevlendirilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmaları idi. Dergi II. Meşrutiyet'e kadar faaliyetine devam etse de artık çokfazla yayım yapamadan giderek sönmeye başladı.

Servet-i Fünun edebiyatı veya Edebiyat-i Cedide, Türk edebiyatının modernleşmesini hızlandırmıştır. XX. yüzyılın ilk yılında Servet-i Fünun devri kapanarak tamamı ile Avrupaî görünüşte bir Türk edebiyatı ortaya çıktı.

2.7. SERVET-İ FÜNUN DÖNEMİNDE ŞİİR

Servet-i Fünun topluluğunun en başarılı olduğu alanlar şiir, roman, hikâye ve tenkittir. Şiir sahasında en başta gelen isim, o dönemde derginin yönetmenliğini ve Servet-i Fünun hareketinin liderliğini yapan Tevfik Fikret olmuştur.

Servet-i Fünun şairleri Türk şiirine hem teknik hem de konu açısından yenilikler getirmişlerdir. Servet-i Fünuncuların şiirde hedefleri; daha Tanzimat döneminden Türk şiirini modernleştirmek için ortaya konulup, fakat sonuna kadar gerçekleştirilemeyen esasların kesin olarak gerçekleştirilmesi idi. Bu esaslar arasında ilk önce şiirin şekli geliyordu. Tanzimat döneminde Türk şiiri, şekil bakımından hem Doğu hem de Batı şiirince bağlı kalmıştır. Bu dönemdeki şairler hem divan şiirinin, hem de Fransız şiirinin nazım şekillerini birlikte kullanmıştır. Tanzimat şairlerinin etkisiyle yetişen Servet-i Fünuncular da ilk şiirlerinde bu etkiyle divan şiirinin şekillerini kullanmışlar. Fakat, Servet-i Fünun hareketi yaygınlaşıp toplu bir hareket olduktan sonra eski şiir şekillerini bir daha kullanmadılar. Servet-i Fünun şiirinde kullanılan nazım şekillerin, üç gruba ayırabiliriz:

1-Fransız şiirinden aynen alınanlar; Sone (Sonnet),

2-Divan şiirinden alınıp değiştirilenler; serbest müstezad,

3-Ne divan şiirinde ne de Fransız şiirinde olmayan, şiire kafiye kolaylığı sağlayan, Servet-i Fünuncuların kendi kendilerine icat ettikleri nazım şekli.

Servet-i Fünuncular şiire getirdikleri konularla da tartışılıp, tenkit edildi. Şöyle ki, Tanzimat şairlerinin sosyal ağırlıklı şiirleri yerini bireysel konulu şiirlere

bıraktı. Dönem şiirlerinin başlıca özelliği kararsızlık, her şeyden şikâyet, bıkkınlık, içe dönüklük olmuştur. Tanzimat şairleri halkın anlayacağı bir dille yazma çabasındayken, Servet-i Fünuncular şiirlerinde yeni ifade vasıtaları kullanmak amacı ile Türkçe'yi, Arapça-Farsça kelimeler sokarak ağırlaştırılmış bir dil haline getirdiler.

Bu nedenledir ki, Servet-i Fünun şiirlerinin dili çok ağırdır. Servet-i Fünun şiirinin lideri sayılan Tevfik Fikret (1867-1915), şiirleriyle topluluk içinde daha bir ön plandaydı. Tevfik Fikret'in şiirlerinde hem romantizm hem de parnasyenizmin etkilerine rastlayabiliriz. Tevfik Fikret de diğer Servet-i Fününun şairleri gibi fazla Arapça, Farsça kelime ve terkipler kullanarak şiirinin dilini ağırlaştırmıştır.

Edebiyatla ilk temasları 1880-1890 yılları arasında olmuştur. İlk şiirlerinde okulda aldığı klasik edebiyat eğitiminin etkisi görülmektedir. Fakat daha sonraki eğitim yıllarında Batı edebiyatı ile tanıştıktan sonra Batı edebiyatına eğilimi oluşmuştur. Divan edebiyatından kurtulup tamamen Batılı tarzda şiire yönelmesi ise Recaizade Mahmut Ekrem'in Galatasaray lisesinde edebiyat öğretmeni olması ile başlar. Racizade Mahmud Ekrem'in ve Abdülhak Hamit'in, Tevfik Fikret'in edebî hayatında uslup bakımından büyük etkisi olmuştur. Ekrem-Hamit etkisi üslup bakımdan Tevfik Fikret'in üzerinde 1894'e kadar yoğun bir şekilde gözlemlenmektedir. Bu tarihten sonra şair, kendi üslubunu arama çabası içine girer ve 1899 yılında yayımlanan ilk şiir kitabı olan "Rübab-i Şikeste"de artık kendi üslubunu bulduğunu görmekteyiz.

Tevfik Fikret, şiirlerini şu başlıklar altında neşretmiştir: "Rübab-i Şikeste" (1899), "Haluk'un Defteri" (1911), Çocuklar için yazdığı şiirler; "Şermin" (1915). Bunlardan başka "Tarih-i Kadim" ve "Rübab-in Cevabı" adlı uzun şiirlerini de ayrı ayrı yayımlamıştır. Topluluğun şiirde ikinci önemli ismi Cenab Şehabeddin'dir

(1870-1934). Cenab Şehabeddin'in şiirlerinde titiz bir iç musiki ve kuvvetli bir imaj yoğunluğu kendisini gösterir.

İlk gençlik şiirlerini *"Tamat"* (1887) adı ile yayımlayan şair, diğer şiirlerini kitaplaştıramadan ölmüştür. Şiirleri ölümünden çok sonra 1984'te *"Cenab Şehabeddin'in Bütün Şiirleri"* adıyla bir araya getirilerek bastırılmıştır.

Cenab Şehabeddin, şiirlerinin yanı sıra nesirleriyle de dikkatleri üzerine çeker. Özellikle Servet-i Fünun topluluğunun dağılmasından sonraki yıllarda onun bu yönü daha da öne çıkar. Nesir eserleri şunlardır: *"Hac Yolunda"* (1909), *"Evrak-i Eyyam"* (1915), *"Suriye Mektupları"* (1917), *"Nesr-i Harb", "Nesr-i Sulh" ve "Tiryaki Sözleri"* (1918), *"Avrupa Mektupları"* (1919).

Bu iki büyük şairden başka Servet-i Fünun kadrosu içerisinde yazan şairlerden birisi de Hüseyin Siret Özsever, (1872-1959)dir. Siret'in şiirlerinde romantik duygulanmalar baskındır. Yazarın *"Leyal-i Girizan"* (1919), *"Bağbozumu"* (1923) ve *"Kıvılcımlı Kül"* (1930) isimli şiir kitapları vardır. Ayrıca şair siyasî hiciv mahiyetinde yazdığı şiirlerini de cumhuriyet devri edebiyatı içerisinde *"Kargalar"* (1939), *"İki Kaside"* (1942) ve *"Bir Mektubun Cevabı"* ve *"Hüseyin Avni Ulaş"*a adları altında neşretmiştir.

Servet-i Fünun şairlerinden Hüseyin Suat Yalçın (1867-1949), şiirlerinde içine kapanıklık, kadınca bir hassasiyet hâkimdir. Şiirlerini *"Lane-i Melal"* (1910) başlığı altında neşretmiştir.

Servet-i Fünun kadrosuna İbrahim Cehdi adıyla dâhil olan Süleyman Nazif (1869-1927), hem siyaset hayatındaki maceralı varlığı, hem de şiirlerinde ve nesirlerindeki ateşli,tantanalı üslubu ile kendisini ortaya koyar. Süleyman Nazif, Servet-i Fünun öncesi yazdığı şiirlerini "Gizli Figonlar" adıyla 1906'da

yayımlamıştır. Şair, Servet-i Fünun döneminde yazdığı şiirlerini kitaplaştırmamıştır. I.Dünya savaşı sonrasında Irak'ın İmparatorluk topraklarından kopuşu üzerine 1918'de *"Firak-i Irak"* eserini neşreder.İstanbul'un düşman kuvvetler tarafından işgali ile ilgili yazdığı "Kara Bir Gün" adlı yazısı döneminde yankı uyandırmıştır. 23 Ocak 1920 tarihinde işgal kuvvetlerince Malta'ya sürüldü. Sürgün yıllarında yazdığı şiirleri *"Malta Geceleri"* (1924) başlığı altında toplanmıştır. "Daü's-Sıla" bu şiirleri içerisinde en sevilenidir.

Hak ve Hadisat gazetelerinin başyazarlığını da yapan Süleyman Nazif'in çoğunluğu gazete yazılarından oluşan nesir eserleri de vardır. Bunlardan bazıları: *"Batarya ile Ateş"* (1919), *"Çal Çoban Çal"*(1922), *"Hz. İsa'ya Açık Mektup"* (1924), *"Çalınmış Ülke"* (1924), *"Yıkılan Müessese"* (1924)dir.

Dönemin şairlerinden olan Faik Ali Ozansoy (1876-1950), Süleyman Nazif'in küçük kardeşidir. Servet-i Fünun kadrosu içinde romantik aşklar, hissi şiirler şairi olarak bilinir. İlk şiirlerinde Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem ve Abdülhak Hamit'in etkisi altında olduğunu görüyoruz. 1897 yılında Servet-i Fünun'da ilk şiirleri çıkmaya başlar. Topluluğa dâhil olduktan sonra topluluk kadrosunun genel havasına uyması sonucu Arap-Fars terkipleri ile dolu kadın-âşık-tabiat şiirleri yazmıştır. Bu tür şiirlerini *"FaniTeselliler"* (1908), *"Temasil"*(1913) adıyla, I. Dünya Savaşı yıllarındaki vatanperverlik ve hamaset konusunu işlediği şiirlerini ise;"Elhan-i Vatan" (1915) başlığıyla yayımlar. İkinci grup şiirlerinde dili de kısmen sadeleşmiştir. Şairin ayrıca *"Mithat Paşa"* (1908) ve *"Şair-i Azam'a Mektup"* (1923) adlı eserleri de vardır.

Servet-i Fünun'un tanınmış şairlerinden biri de A. Nadir takma ismiyle şiirlerini yazan Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır'dır (1867-1937). Servet-i

Fünun döneminde yazdığı duygulu şiirlerini *"Zilal-i İlham"* (1909) başlığı altında kitaplaştırdı. Kahramanlık ve vatan konusu ile ilgili yazdığı şiirlerini ise *"Ordunun Defteri"* (1918), *"Ana Vatan"* (1921) ve *"Vicdan Alevleri"* (1925) başlıklı kitaplarında topladı. *"Şiir Demeti"* (1925) ve *"Kaside-i Askeriye"* (1909) başlıkları şiir kitapları da vardır.

Ali Ekrem'in "Şiirimiz" adıyla yazdığı bir otokritik yazısının Tevfik Fikret tarafından sansürlenmesi üzerine, o güne kadar yazdığı Servet-i Fünun dergisinden ayrılarak muhalifi olan *"Malumat"* dergisine geçerek orada yazmaya başlar. Servet-i Fünun topluluğu içinde ilk hoşnutsuzluk ve çatlak da bu olayla başlamış olur.

Ali Ekrem Bolayır, şiirlerinde ferdi duyguların yanı sıra sosyal konulara da yer veren bir Servet-i Fünun şairidir. Ayrıca şiirlerini genellikle aruz vezninde yazmasına rağmen birçok şiirinde hece veznini ve konuşma Türkçesini de kullanmıştır.

Servet-i Fünun topluluğunun en genç şairi Celal Sahir Erozan'dır (1883-1935). Servet-i Fünun'dan sonra Fecr-i Âtî ve Millî Edebiyat dönemlerinde de eserler vermiş bir yazardır. Servet-i Fünun ve Fecr-i Âtî dönemlerinde romantik aşklar şairi olarak kendisini gösteren Celal Sahir'in şiirleri; *"Beyaz Gölgeler"* (1909), *"Buhran"* (1909) ve *"Siyah Kitap"* (1912) başlıklı kitaplardır. Celal Sahir, 1911 yılından itibaren Yeni Lisan hareketine ve Millî Edebiyat akımına da katılmıştır. Bir dönem Servet-i Fünun, daha sonra *Demet, Musavver, Muhit, Doğru, Bilgi Mecmuası, Türk Sözü* gibi mecmuaları çıkarmış ve yönetmenliğini yapmıştır.

2.8. SERVET-İ FÜNUN DÖNEMİNDE ROMAN VE HİKÂYE

Servet-i Fünun edebiyatı içerisinde roman türünde Halit Ziya Uşaklıgil (1867-1944) özgün kalemiyle özellikle teknik bakımdan en iyi örnekler vermeye

başlamıştır. Bu edebî tür Servet-i Fünun edebiyatının en güçlü olduğu türdür. Batı edebiyatını bilen ve Batılılaşmayı hedef edinmiş Servet-i Fünuncuların romanlarında görülen belirgin özellik de budur.

Tevfik Fikret ve Cenab Şehabeddin'in şiirde yaptığı etkiyi Servet-i Fünun kadrosu içinde Halit Ziya da nesirde gerçekleştirmiştir. Halit Ziya'nın romanında üstatları Fransız realistlerden Gustave Flaubert, Goncourt kardeşler ve Paul Bourget'dir. Halit Ziya ile beraber Servet-i Fünun; nesri, artistik nesri, kompleks cümle yapısını, parantezli cümleleri bir üslup özelliği olarak benimsemiştir.

Halit Ziya'nın ilk roman denemesi *"Sefile"*den (1885) sonra yazdığı üç küçük roman *"Bir Ölünün Defteri"* (1891), *"Nemide"* (1893) ve "*Ferdi ve Şürekasi"*dir (1894). Yazarın edebî şöhreti yakaladığı ve roman türünün de o zamana kadar ki en başarılı örneği, 1896 yılında Servet-i Fünun dergisinde tefrika edilerek 1897 yılında basılan *"Mâî ve Siyah"* romanıdır. Halit Ziya,*"Mâî ve Siyah"* romanının kahramanı Ahmet Cemil'in şahsında kendi neslinin ve özellikle de Servet-i Fünun gençlerinin sanat, edebiyat hakkındaki görüşlerini toplum ve hayat karşısındaki kırıklıklarını dile getirmiştir. *"Mâî ve Siyah"* romanını, yazarın yine çok meşhur romanlarından biri olan *"Aşk-ı Memnu"* izler (1900). *"Aşk-ı Memnu"* romanında Halit Ziya, Osmanlı'nın alafranga bir hayat tarzı süren sosyete kesiminden Adnan Bey'in ve ailesinin Batılılaşmış yaşayışlarını işlemiştir. Bu çevrede yaşanan yasak bir aşkı ve sonucundaki hüsranı konu etmiştir.

Halit Ziya'nın bir başka başarılı eseri de 1901 yılında yazdığı*"Kırık Hayatlar"* romanıdır. Bu romanda yazar Beyoğlu'nda düşmüş bir kadınla metres hayatı yaşayan Doktor Ömer Beliç'in ailesine karşı yaşadığı pişmanlığı, yaptığı

yanlışlıktan dönerek çocuklarının ve karısının yanında ailesine kavuşarak yeniden mutluluğu yakalamasını anlatıyor.

Servet-i Fünun'un dağılması üzerine (1901) Halit Ziya yazı hayatından çekildi. II. Meşrutiyet'in ilanı ile 1909'da Sabah gazetesinde *"Nesl-i Ahır"* romanı tefrika edildiyse de, değişen edebî zevkler atmosferlerinde pek fazla rağbet görmedi.

Halit Ziya, romanları kadar hikâyelerinde de başarılıdır. Sayıları 200'ü aşan kısalı uzunlu hikâyelerini *"Bir İzdivacınTarih-i Muaşakası"* (1888), *"Bir Muhtıranın SonYaprakları"* (1888), *"Nakil"* 4 cilt (1894), *"Bu Muydu"* (1896), *"Heyhat"*(1896), *"Küçük Fıkralar"* (1896), *"Bir Yazın Tarihi"* (1900), *"Solgun Demet"* (1901), *"Bir Şi'riHayal"* (1916), *"Sepette Bulunmuş"* (1920), *"Bir Hikâye-i Sevda"* (1922), *"Hepsinden Acı"* (1934), *"Aşka Dair"* (1935), *"Onu Beklerken"* (1935), *"İhtiyar Dost"* (1937), *"Kadın Pençesi"* (1939) ve *"İzmir Hikâyeleri"*(1950) adlı kitaplarında toplamıştır.

Servet-i Fünun şairlerinde olduğu gibi Halit Ziya da hikâye ve romanlarında Arapça-Farsça kelime ve tamlamalarla yüklü ağır bir dil tercih etmiştir.*"Eylül"* romanıyla yaptığı çıkışla Mehmet Rauf da (1875-1931),Servet-i Fünun devrinde ün yapan yazarlardandır. *"Eylül"* aşk duygusu etrafında gelişen başarılı bir psikolojik romandır. Mehmet Rauf, "Eylül"deki başarıyı yakalayamasa da II. Meşrutiyet'ten sonra da bir takım roman ve hikâye kitapları yayımladı. Bunlardan bir kısmının isimleri şöyledir:

Romanlar: *"Ferda-yi Goram"* (1913), *"Genç Kız Kalbi"* (1914), *"Böğürtlen"* (1926), *"Son Yıldız"* (1927), *"Kan Damlası"* (1928), *"Halas"* (1929).

Hikâye kitapları: *"Aşıkane"* (1909), *"İntizar"* (1909), *"Bir Aşkın Tarihi"* (1914), *"Hanımlar Arasında"* (1914), *"Safo ve Karmen"* (1920), *"Pervaneler"* (1920), *"İlkTemas, İlk Zevk"* (1922), *"Kadın İsterse"* (1923).

Mehmet Rauf, tenkitte de üslupta da Halit Ziya kadar başarılı ve itinalı değildir. Servet-i Fünun kadrosunun roman cephesinde yer alan genç yazarlardan biri de Hüseyin Cahit Yalçın'dır (1874-1957). Hüseyin Cahit'in *"Nadide"* (1890), *"Hayal İçinde"* (1901) adlı romanları vardır: Ayrıca *"Hayat-i Muhayyel"* (1899), *"Hayat-i Hakikiyye Sahneleri"* (1909) ve*"Niçin Aldatırlarmış"* (1922) isimli mensur, şiir ve hikâye kitapları vardır.

Hüseyin Cahit gerek roman ve gerekse hikâyelerinde realist bir bakış açısı ve anlatışı kullanmıştır.

Servet-i Fünun topluluğu içerisinde eserler veren, fakat topluluk dağıldıktan sonraki yıllarda Türkçü akımı tercih eden Ahmet Hikmet Müftüoğlu, 1901 yılında Servet-i Fünun edebiyatı müddetince yazdığı ve romantik yönü ağır basan hikâyelerini *"Haristan ve Gülistan"* başlığıyla kitaplaştırır. 1922 yılında *"Çağlayanlar"* adlı ikinci hikâye kitabını, 1920 yılında ise tek romanı *"Gönül Hanım"*ı neşrettirir.

Servet-i Fünun döneminin roman kadrosunda yer alan bir diğer önemli isim de Safvetli Ziya'dır (1875-1929). Safveti Ziya hikâye ve roman yazarı olarakbilinir *"Bir Safha-i Kalp"* (1912), *"Kadın Ruhu"* (1914) ve*"Silinmiş Çehreler- Beliren Simalar"* (1912) başlıklı üç hikaye kitabının ve Salon Köşelerinde isimli bir romanın yazarıdır. Yazar romanında İstanbul'un kozmopolit sosyete çevrelerini anlatır.

2.9. SERVET-İ FÜNUN DÖNEMİNDE TİYATRO

Servet-i Fünun edebiyatçıları tiyatroya rağbet göstermemişler, ancak bu topluluğa mensup bazı yazarlar II. Meşrutiyet sonrasında bu edebî türde bir takım eserler vermişler. Bu rağbetsizliğin sebeplerinden biri devrin siyasî yapılanışının gereği idarenin sıkı disiplini ve kontrolüdür. Tiyatrolar hükûmetçe sıkı bir şekilde denetleniyordu. Bunun neticesi olarak zaten mizaçları gereği ferdiyetçi ve marazi santimantal Servet-i Fünuncular en fazla sosyal ve kitleleri etkilemeye açık bir sanat olan tiyatrodan uzak durmayı tercih etmişlerdir.

Servet-i Fünun topluluğundan olup da II. Meşrutiyet'ten sonra tiyatro oyunu yazanların başında Hüseyin Suat gelir. İlk oyununun "Şeh Bal Yahut İstibdadın Son Perdesi" adıyla 1908 yılında yayımlayan yazar, bu eserden sonra manzum ve mansur komediler de kaleme almıştır. Bunlardan bazıları yazarın *"Deva-i Aşk"* (1910), *"Çifteli Mikroplar"* (1920), *"Ahirette Bir Gün"* (1943), *"Ana Karnında Son Gece"* (1943) gibi oyunları vardır. Ayrıca Cenab Şehabeddin'le birlikte 1920 yılında Küçük Beyler adıyla bir komedi de yazan Hüseyin Suad'ın Fransızca'dan başarılı tercüme ve adaptasyon komedileri de vardır.

Mehmet Rauf da II. Meşrutiyet'ten sonra tiyatro oyunu kaleme almış Servet-i Fünunculardandır. Daha çok romanları ile ün kazanan yazar tiyatro alanındaki ilk denemesini dramını 1909 yılında *"Pençe"* dramı ileyaptı. Oyunları teknik bakımından zayıf olan M. Rauf'un en başarılı sayılabilecek çalışması 1920 yılında yazdığı *"Sansar"* piyesidir. Diğer oyunları ise *"Cidal"* (1911), *"Diken"* (1917), *"Ceriha"* (1923) ve *"Pembe Köşk'tür"* (1924).

Bu dönemde ayrıca Ali Ekrem Bolayır 1908'de *"Baria",* 1911'de *"Sukut"* ve 1919'da *"Mama Dadım Darılır";* Cenab Şehabeddin *"Yalan Körebe"* (1917),

Safveti Ziya, *"Haralambos Cankiyadis";* Halit Ziya, *"Kabus"* (1918) ve Faik Ali,*"Payitahtın Kapısında"* (1918), *"Nedim ve Lale Devri"* (1950) gibi birer ikişer tiyatro oyunu yazmayı denemiş Servet-i Fünun yazarlarındandır.

2.10. SERVET-İ FÜNUN DÖNEMİNDE TENKİT

Edebî tenkit ve muhasebeler Servet-i Fünun edebiyatı içerisinde oldukça önem kazanmıştır. Bundan Servet-i Fünun edebiyatının devrin bu topluluğa dâhil olmayan yazarlarınca gayri millilik, sosyal problemlere temas etmeme, kelimeleri özellikle sıfatları ve terkipleri yanlış kullanma, Türkçenin gramerini bozma, alafrangalık, kendi kültür ve edebiyatımızı tanımama, müstehcenlik gibi noktalardan sıkı bir tenkide tabi tutulmuş olmaları ve kendilerini bu tenkitlere cevap vermek zorunda hissetmelerinin rolü büyüktür. Ahmet Mithat Efendi tarafından kendilerine verilen ve diğer edebiyatçılar tarafından da desteklenen "Dekadanlar" (Bozguncular) sıfatının sebebi de eserlerinde gösterilen bu tenkide açık noktalardır.

Başta Hüseyin Cahit olmak üzere Servet-i Fünun dergisinin Müsahabe-i Edebiyye sütunlarında Tevfik Fikret, Ali Ekrem ve başka yazarlar kendilerine ve topluluklarına yöneltilen eleştirilere cevap vermeye çalışmışlar. Hüseyin Cahit, zaman zaman cevaplarını ve eski edebiyat taraftarlarına yönelttiği karşı tenkitlerini keskin ve saldırgan bir üsluba dökmüş,bu tarzda yazılan yazılarından bir kısmını *"Kavgalarım"* adlı bir kitapta toplamıştır.

Servet-i Fünun kadrosuna dâhil olan Ahmet Şuayb (1876-1910), Batılı edebiyatçıları ve eserleri tanıttığı objektif tenkit türünde yazılar kaleme almış bir yazardı. Genç yaşta ölümünden sonra bu yazıları *"Hayat ve Kitaplar"* (1913) adıyla kitaplaştırılmıştır.

Servet-i Fünun edebiyatı 1901'e kadar sürmüştür. Bu tarihe kadar zaman zaman dergideki kadroda bazı ayrılmalar, kopmalar meydana gelmiştir (Ali Ekrem, Ahmet Reşit v.s.). Ayrıca yapılan yayın dolayısıyla sansüre uğrayarak sürekli kapatılma cezası da alandergi zaman zaman da yayınına ara vermek zorunda kalmıştır. 1901 yılında Hüseyin Cahit'in "Edebiyat ve Hukuk" başlıklı tercüme yazısının hükûmet tarafından sakıncalı bulunarak derginin kapatılması ve zaten daha önce de Tevfik Fikret'in Ahmet İhsan ile bozuşup dergiden ayrılmış bulunması üzerine dergi, giderek eski ününü kaybetmiş ve topluluk giderek dağılmaya başlamıştır.

2.11. SERVET-İ FÜNUN TOPLULUĞU DIŞINDAKİ EDEBİYAT

Bu tarihe kadar dönemin edebiyat ortamında yalnız Servet-i Fünun topluluğu faaliyet göstermez. Edebiyat dünyasına bu dönemde girerek edebî kimliklerini bu yıllarda kazanmış bazı isimler de vardır ki, bunlar Servet-i Fünun topluluğuna katılmayarak, diğer dergi ve gazetelerde eserlerini neşrettirmiştirler. Fakat Servet-i Fünuncular bu döneme güçlü ve baskın edebî faaliyetleriyle damgalarını vurmuşlardır. Bundan dolayıdır ki, bu yıllar Servet-i Fünun dönemi diye anılmıştır.

Servet-i Fünun kadrosunun dışından kalmış olan bu edebiyatçılar Mehmet Akif, Rıza Tefik, Mehmet Emin, Hüseyin Rahmi ve diğer bazı yazarlardır.

Dönemin fikir hayatı içerisinde önemli bir yeri olan yazarlardan biri Mehmet Akif Ersoy (1873-1936)'dur. İlk şiirlerini Muallim Naci, Abdülhak Hamit gibi yazarların etkisiyle ağırlıklı olarak dinî ve hissî konuları işleyerek yazdı. Gittikçe hissî ve şahsî konulardan uzaklaşarak sosyal ve fikrî yöne ağırlık veren şair İslâm ümmetinin problemlerini anlatmaya, Müslümanların birliği ve ilerlemesi gereğini dile getirmeye önem verdi. Toplumun cahilliği, fakirliği, tembelliği ve gayretsizliği

daha ilk *"Safahat"*tan itibaren şiirlerinin sosyal yanını oluşturur. O bütün şiirlerinde sosyal sorunlara çare arayan bir tutum içerisindedir. *"Süleymaniye Kürsüsünde", "FatihKürsüsünde"* ve diğer eserlerinde Mehmet Akif, artık bir makale yoğunluğunda İslam'ın Batı karşısında gerileyişinin sebeplerini araştırır. Müslümanların Avrupa medeniyeti ve teknolojisi karşısında yapmaları gereken konuları anlatır. Ona göre eğitim, ilim ve çalışma her şeyin başıdır.

Dönemin fikir adamlar içerisinde Mehmet Akif, İslâmcılığa inanmış, bu doğrultuda yazdığı şiirleri ile İslâm ümmetinin dertlerini göstermekle kalmamış, uyanmalarını sağlamak amacı ile yazılar, şiirler yazmıştır.

Kurtuluş Savaşı'na da katılan Mehmet Akif, birinci devre milletvekili olarak *TBMM*'ye girmiş, İstiklal Marşı'nı yazmış fakat ikinci meclisin dışında bırakılmıştır. Millî mücadele sonrasında Türkiye'de kurulan sistemle barışık kalamayan Mehmet Akif Mısır'a yerleşmiştir.

1925-1936 yılları arasında Mısır'da yaşamıştır. 1936 yılında hastalanması üzerine memlekete dönmüş ve İstanbul'da vefat etmiştir.

Akif'e göre sanat süs değil, bir eğitim aracıdır. Edebiyat sosyal konulara yönelerek toplumu eğitmelidir. Onun şiirlerinde çok güçlü bir gözlem, tespit ve kuvvetli bir realizm kendisini gösterir. Aruz veznini Türkçeye en iyi uygulayan şair de Mehmet Akif'tir. Şiirlerinin büyük çoğunluğu *"Sırat-i Mustakim","Sebilü'r-Reşad"* mecmualarında yayımlanmıştır.

Akif, şiirlerini *"Safahat"* genel başlığı altında topladı. *"Safahat"* şu eserlerden oluşmaktadır: *Safahat* (1911), *Süleymaniye Kürsüsünde* (1912), *Hakkın Sesleri* (1913), *Fatih Kürsüsünde* (1914), *Hatıralarım* (1917), *Asım* (1924) ve *Gölgeler* (1933).

Bu dönemin Servet-i Fünun dışında ün kazanmış şairlerinden birisi de Türkçülük ideolojisi içerisindeki düşünceleri ve bu doğrultuda yazdığı şiirleri ile tanınan Mehmet Emin Yurdakul'dur (1869-1944).

Şiirlerinde Arapça ve Farsçadan uzak, terkipsiz bir Türkçeyi kullanan şair, bütün şiirlerini hece vezni ile yazmıştır. Halkın anlayacağı sade bir dille eserler yazmıştır.

Mehmet Emin, 1897 Türk-Yunan Savaşı esnasında yazdığı "Anadolu'dan Bir Ses Yahut Cenge Giderken" şiiriyle en güzel örneğini verdiği basit, anlaşılır bir söyleyişe dayalı, millî duygu yüklü şiirlerini, 1900'de *"Türkçe Şiirler"* adı altında kitaplaştırdı.

1908 yılından sonra gelişen Türkçülük hareketi içerisinde bütün dünya Türklerinin birleşmesi fikrini şiirlerinde daha çok işleyen Mehmet Emin Yurdakul'un eserlerinde çok işlenmiş bir nazım tekniği ve akıcı, canlı bir dil görülür. "Türkçe Şiirleri"nden sonraki eserleri şunlardır:

"Türk Sazı" (1916), "*Ey Türk Uyan"* (1915), "*Tan Sesleri"* (1915), "*Ordunun Destanı"* (1915), "*Dicle Önünde"* (1916), "*Hastabakıcı Hanımlar"* (1917), "*Zafer Yolunda"* (1918), "*Turan'a Doğru"* (1918), "*İsyan ve Dua"* (1918), "*Aydın Kızlar"* (1925), "*Mustafa Kemal"* (1928) ve "*Ankara"* (1939).

Bu dönemin Servet-i Fünun topluluğu dışında yazmış ünlü yazarlarından biri de Rıza Tevfik Bölükbaşı'dır (1869-1949). Şiirlerini *"Serab-i Ömrüm"* (1934 ve 1949) adı altında toplamıştır. Şiirlerinde hece vezni ve halk edebiyatı nazım şekillerini ustalıkla kullanmıştır. Yazarın felsefeye olan ilgisi yüzünden devrinde "Filozof" adıyla da anılmıştır.

Servet-i Fünun topluluğu dışındaki edebiyatçılar içerisinde romancılığı ile tanınmış yazarlardan biri de Hüseyin Rahmi Gürpınar'dır (1864-1944). İlk romanı*"Şık"* (1888)'tan itibaren kaleme aldığı çok sayıdaki romanlarında, sosyal eleştiriyi toplumun aksayan yönlerini, halkın cehaletini, örf ve adetten gelen yanlışlıkları, bilgisizliği, kuvvetli bir üslupla işleyerek romanlarına konu edinmiştir. Hüseyin Rahmi'nin romanları, konuları ve konularını işleyiş tarzı dolayısıyla devrinin İstanbul insanı tiplerini, günlük yaşayışını ve folklorunu çok canlı olarak aksettiren eserlerdir. Fransız realist ve natüralist akımda olduğu gibi ayrıntıyı yakalayan bir gözlem ve tecrübeye dayanan romanları tam anlamıyla birer sosyal hicivdir.

Hüseyin Rahmi'nin hikâyeleri ve tiyatroları da vardır. Fakat yazar daha çok roman türü yazmakla uğraşmış ve gerçek başarıyı ve ünü de bu alanda yakalamıştır. Sayısı çok fazla olan romanlarından en ünlüleri şunlardır: *"Şık"* (1888), "*Mürebbiye"* (1897), "*İffet"* (1898), "*Bir Muadele-i Sevda"* (1899), "*Metres"* (1899), "*Hakka Sığındık* (1919), "*Ben DeliMiyim?"* (1925), "*Evlere Şenlik, Kaynanam Nasıl Kudurdu"* (1927) ve "*Kokotlar Mektebi"* (1929).

Ara Nesil denilen devrin kadrosu içerisinde sayılabilmekle beraber, edebî faaliyetini bu devrede daha yoğun olarak sürdüren Ahmet Rasim de *"Güzel Eleni"* (1891), *"Tecrübesiz Aşk"* (1895), *"Kitabe-i Gam"* (1899), *"Hamamcı Ülfet"* (1899), "İki Güzel Günahkâr" (1922) romanlarındaki romantik anlatışı ve üslubu ile öne çıkar. Romanlarından başka gazete yazıları ve hatıralarını topladığı eserlerinden bazıları;*"Şehir Mektupları"* (1912-1913, 4 cilt), *"Eşkâl-i Zaman"* (1918), *"Fuhs-i Atik"* (1922), *"Muharrir Şair Edip"* (1924), *"Gülüp Ağladıklarım"* (1926), *"Muharrir Bu Ya"* (1926) ve *"Falaka"* (1927)'dır.

2.12. FECR-İ ÂTÎ EDEBİYATI

II. Meşrutiyet sonrasının genç edebiyatçıları, 20 Mart 1909 tarihinde bir araya gelerek Fecr-i Âtî adlı bir edebî topluluk kurduklarını açıkladılar. Kendilerine yayın organı olarak Servet-i Fünun dergisini seçen bu topluluk yaklaşık bir yıl sonra da Batılı edebiyat akımlarına özenerek görüşlerini açıklayan bir bildiri yayınladılar; Fecr-i Âtî Encümen-i Edebisi Beyannamesi.

Fecr-i Âtî topluluğu şu isimlerden oluşuyordu: Ahmet Haşim, Refik Halit, Köprülüzade Mehmet Fuat, Ali Cenab, Yakup Kadri, Şahabeddin Süleyman, Tahsin Nahid, Müfid Ratib, Hamdullah Subhi, İzzet Melih, Emin Bülent, Cemil Süleyman, Celal Sahir, Faik Ali ve diğerleri.

Fakat topluluk çok uzun ömürlü olamadı ve"yeni hiçbir şey getirmeyen sun'i bir topluluk"oldukları yolundaki tenkitlerin de etkisiyle 1912 yılı sonlarında dağıldı.

Fecr-i Âtî bir bakıma Servet-i Fünun edebiyatının takipçisi idi. Onlar gibi "sanat için sanatı" savunan bu gençler, yine eserlerinde onlar gibi Arapça ve Farsça'ya bolca yer verdiler. Servet-i Fünuncular dan farklı olarak Fecr-i Âtîciler de kuvvetli bir sembolizm etkisi görülmektedir.

Fecr-i Âtî kadrosu içerisinde sembolizmi şiirlerinde ustaca kullanan şair Ahmet Haşim'dir (1884-1933). 1908'e kadar değişik dergilerde şiirlerini yayımlayan Haşim, topluluk içerisinden 1909 yılında yayınladığı "Şi'r-i Kamer" ile ün kazandı. Arkasından *"Gol Saatleri"* (1921) ve *"Piyale"* (1926) ile Türk edebiyatının en büyük şairleri arasına girdi. Ahmet Haşim, şiirdeki ustalığı ve geniş ufukluğu ile cumhuriyet sonrası şairlerini en fazla etkilemiş isimlerden birisidir. Bütün şiirlerini aruzla yazmıştır.

Ahmet Haşim şiirlerinin yanı sıra nükteli ve akıcı nesriyle de tanınmış bir yazardır. *"Gurebâhâne-i Laklakan"* (1928), *"Bize Göre"* (1928) ve *"Frankfurt Seyahatnamesi"* (1933) yazarın en çok tanınmış nesir eserlerindendir.

Ahmet Haşim'den başka şiirlerini bu dönemde *"Ruh-i Bikayd"* (1910) adı altında toplayan "Tahsin Nahit" (1887-1917), *"Erganun"* (1914) adlı kitabıyla Mehmet Behçet Yazar (1888-1980) ve 1943 yılında bir araya getirilen şiirleri ile Emin Bülent Serdaroğlu Fecr-i Âtî'nin şiir anlayışına bağlı kalarak eser veren şairlerdendir.

Fecr-i Âtî kadrosunda Müfid Ratip (1887-1917), Şahabeddin Süleyman (1885-1921) ve Tahsin Nahit, 1911 sonrasında oldukça başarılı bir takım tiyatro eserleri de kaleme almışlardır.

Cemil Süleyman Alyanakoğlu (1886-1940) ve İzzet Melih Devrim (1887-1996) ise topluluğun daha sonraki yıllarında romanlar kaleme almış isimleridir.

"İnhizam" (1911), *"Siyah Gözler"* (1912) ve *"Kadın Ruhu"*(1914) Cemil Süleyman'ın; *"Tezad"* (1912) ve *"Sermed"* (1918) ise İzzet Melih'in romanlarıdır.

Fecr-i Âtî topluluğu mensuplarından Fazıl Ahmet Aykaç (1884-1967), mizahî yazıları ile tanınan bir edebiyatçıdır. *"Harman Sonu"* (1919), *"Kırpıntı"* (1924) *"Şeytan Diyor ki"* (1927) yazarın bu tür eserlerindendir.

Köprülüzade Mhmet Fuat, topluluk içerisinde şiirleri kadar ilmî makaleleri ve 1916 yılında Şahabeddin Süleyman'la birlikte neşrettikleri *"Osmanlı Edebiyatı Tarihi"* ile de adını duyurdu. Mehmet Fuat daha sonraki senelerde de edebiyat tarihi çalışmalarını ve ilmî makaleler yazmayı sürdürdü.

2.13. MİLLÎ EDEBİYAT DÖNEMİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1908'den sonra içinde bulunduğu siyasî ve sosyal çalkantılar, azınlıkların isyanları, savaşları kaybedilen topraklar gibi yaşanılan olumsuz olaylar Osmanlıcılık görüşünün gittikçe zayıflamasına, buna karşın Türkçülük akımının güçlenmesine yol açtı. Özellikle Balkan Savaşı'ndan sonra (1913) Balkan halklarının hepsi imparatorluktan kopunca ülkenin aydınları arasında Türkçü düşünceler daha da yaygınlık kazanmaya başladı. 1908'de "Türk Derneği" kuruldu. Dernek 1911 yılında aynı adla bir dergi yayımlamaya başladı. Türkçü düşüncenin ilmî yerini hazırlayacak eserler, nesir alanında yavaş yavaş çıkmaya başladı. 1911 yılında Türk Yurdu Derneği kuruldu ve *"Türk Yurdu"* dergisinin neşrine başladı. 1912 yılında ise "Türk Ocağı" açılarak, *"Türk Yurdu"* dergisini kendi yayın organı olarak yayınlamayı sürdürdü. 1913 yılından itibaren *"Bilgi Mecmuası"* (1913), *"Millî Tetebbular"* Mecmuası (1915) gibi Türkçü ilmi dergiler yayınlandı. 1917'de *"Yeni Mecmua"* çıkmaya başladı. Bunları *"Büyük Mecmua"* (1919), *"Halka Doğru"* (1913) ve *"Türk Sözü"* (1914) gibi dergiler izledi.

II. Meşrutiyet'ten sonra da bu doğrultudaki gelişmelerden birisi de Ömer Seyfeddin ve Ali Canib'in çevresinde Selanik'te kendisini gösterdi. Ömer Seyfeddin 1911 yılında *"Genç Kalemler"* adlı bir dergi çıkararak burada Aka Gündüz (Enis Avni), Ziya Gökalp, Kazım Nami ve başkaları ile birlikte edebiyatın ve dilin millileşmesi, Türkçenin, Arapça ve Farsça'nın gramer unsurlarından ve kelimelerinden arınması gerektiğini savundu. "Yeni Lisan" hareketi adıyla anılan bu çıkış, Fecr-i Âtîciler ve dönemin diğer bir takım edebiyatçıları tarafından tepkiler alsa da kadroya zamanla Hamdullah Suphi, Köprülüzade Mehmet Fuat, Celal Sahir gibi isimler de katıldı. Bu aydınlar faaliyetlerini daha sonraları İstanbul'da da

sürdürdüler. Millî edebiyat cereyanı 1908 Meşrutiyeti'nin hemen arkasından kendisini iyice gösteren Türkçülük hareketi ile beraber ilk tohumları atılsa da, dil ve edebiyat alanında uyacak ilkeler ise eserlerle belirginleşmesi 1911 yılında Yeni Lisan hareketiyledir. Millî edebiyat, Cumhuriyet sonrasının son birkaç yılının da hâkim edebîeğilimiydi.

2.14.MİLLÎ EDEBİYAT DÖNEMİNDE ŞİİR

Genç kalemler kadrosunun ve devrinin Türkçülük hareketinin içerisinde en dikkate değer isim olarak Ziya Gökalp (1876-1924) karşımıza çıkar. Genç Kalemlerde yayınlanan "Turan" adlı şiiri ile "Türk Birliği" düşüncesinin edebiyatta ilk örnek metinini neşretti. İttihat ve Terakki Partisi içerisinde de yer alan Gökalp, 1923 yılındaki *"Türkçülüğün Esasları"* adlı kitabı ile Türkçü düşüncelerini bir sistem haline dökerek yayınladı.

Fikrî yazılarının yanısıra yazdığı şiirleri ile de Türkçülüğün yayılmasına çalışan Ziya Gökalp'ın şiirlerini topladığı eserleri;*"Kızıl Elam"* (1914), *"Yeni Hayat"* (1918) ve *"Altın Işık"*tır (1923).

Aydınlar arasında hızla gelişen Türkçülük akımıedebiyata da hızla yansıyordu. Bu doğrultuda Türk yazarları arasında "Millî Edebiyat" kavramı tartışılmaya "millî" bir edebiyatın esaslarının ve estetiğinin ne olduğu konuşulmaya başlandı.

Bu tartışmaların neticesi olarak, şiirde aruz vezni yerine hece vezninin kullanılması ve şiir dilinde de Arap ve Fars kelimelerinden arınmış sade Türkçe'nin kullanımı yazarlar arasında yaygınlaştı. Eserlerin muhtevasını,konusunu Türk tarihinden, yerli hayattan, halk şiirinden ve millî zevkten alan şiirler yazılmaya başlandı. Millî edebiyat devresinde şiirler yayınlayan şairlerin en önemlisi Yahya

Kemal Beyatlı'dır (1884-1958). Fransa'daki yıllarında Fransız şiirini incelemiş ve tarihçi Albert Sorel'in derslerini dikkatle dinlemiş olan şair, uzun süren bir fikrî ve estetik hazırlanış sonrasında İstanbul'a döndükten sonraki yıllarda Osmanlı tarihinin muhteşem olaylarından millî zevki gözeten bir estetik çerçevesinde eserler vermeye başladı. 1918 yılında Yeni Mecmua'da da şiirlerini yayınlayan Yahya Kemal, divan şiirinin klasik nazım şekilleri kadar Batılı nazım şekillerini de kullandı. "Ok" şiiri hariç bütün şiirlerini aruz vezniyle yazdı. Şiirlerini büyük bir titizlik ve üslup hedefi ile işleyen şairin şiirlerinde teknikle beraber kuvvetli bir şiiriyat içerisinde kendini göstermektedir.

Yahya Kemal tıpkı Mehmet Akif ve Ahmet Haşim gibi eserleri ile beraber tesirleri açısından da Cumhuriyet devri şairlerinin üstadıdır. Şiirlerinde, divan şiirini muhteva ve teknik olarak işlemiş olan Yahya Kemal bunu gelenekseli modernle birleştirerek yapmıştır. Bu yönüyle de Cumhuriyet Dönemi şiirine en çok tesir eden, divan şiiri geleneğini yeni şiire yönelten bir isim olmuştur.

Şiirlerinin büyük çoğunluğu 1923 sonrasında yayınlanan şairin ölümünden sonra neşredilen üç şiir kitabı vardır: *"Kendi Gök Kubbemiz"* (1961), *"Eski Şiirin Rüzgârıyla"* (1962), *"Rubailer"* ve *"Hayyam'ın Rubailerini Türkçe Söyleyişi"* (1963). Yarım kalmış şiirleri ise 1976 yılında "Bitmemiş Şiirler" adıyla bir araya getirilmiştir. Yahya Kemal'in aynı zamanda çok sade ve akıcı bir üslupla yazılan nesir eserleri de vardır. Bunlar; *"Aziz İstanbul"*(1964), *"Eğil Dağlar"* (1966), *"SiyasîHikâyeler"* (1968), *"Siyasîve Edebî Portreler"* (1968), *"Edebiyata Dair"* (1971), *"Mektuplar", "Makaleler"*(1977) başlıkları altında ölümünden sonraki yıllarda adına kurulan Yahya Kemal Enstitüsü tarafından kitap olarak yayınlanmıştır.

Millî edebiyat devresinin, Cumhuriyet devrinde de eser vermeyi uzun yıllar sürdürmüş olan şairlerden; Faruk Nazif Çamlıbel'i (1898-1973), Orhan Seyfi Orhan'u(1890-1972), Halit Fahri Ozansoy'u (1891-1971) ve Yusuf Ziya Ortaç'ı (1891-1967) sayabiliriz.

Bu şairlere,*"Miras"* (1927), *"Güneşin Ölümü"* (1951) ve *"Varidat-i Süleyman"*(1949) adlı şiir kitaplarıyla Enis Behiç Koryürek'i (1992-1944) de eklersek devrinde hecenin "Beş Şairi" diye tanınan kadro karşımıza çıkar. Bu isimlere İhsan Rauf, Necmeddin Halil Onan, Kemalettin, Kamu Şüküfe Nihal, Halide Nusret Zorlutuna, Mithat Cemal Kuntay, Ali Mumtaz Arolat, İbrahim Alâeddin Gövsa'yı da ekleyebiliriz.

Bu isimler şiire cumhuriyetten önce başlamış, cumhuriyetten sonra da yazmayı sürdürmüşlerdir. Hatta bunlar arasında Cumhuriyet öncesinde ilk şiirlerini yayınlamaya başlamakla beraber edebî faaliyetlerine cumhuriyet sonrasında daha faal bir şekilde devam edenler de vardı. Bunlara Necip Fazıl Kısakürek ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ı örnek olarak gösterebiliriz.

2.15. MİLLÎ EDEBİYAT DÖNEMİNDE ROMAN VE HİKÂYE

Bu dönemde roman ve hikâye alanında ilk hatırlanacak isim; Halide Edip Adıvar'dır (1884-1964). *"Yeni Turan"* (1912) romanıyla Türkçü düşüncenin güzel roman örneklerinden birisini veren yazar, edebî faaliyetlerini Cumhuriyet sonrasında da pek çok roman yazarak sürdürmüştür.

Türk birliği fikrini işlediği *"Yeni Turan"*dan sonra katıldığı "Mili Mücadele" harekatını anlatan *"Ateşten Gömlek"* (1922), "Dağa Çıkan Kurt" (1922) adlı eserlerini kaleme alan Halide Edip, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra bazı siyasî olaylar yüzünden uzun bir süre yurt dışında yaşamıştır. Halide Edip'in Cumhuriyet'e kadar

yayınlanmış romanları daha önce saydıklarımızın dışında şunlardır: *"Seviyye Talip"* (1909), *"Handan"* (1912), *"Son Eseri"*(1912) ve*"Mev'ûd Hüküm"* (1919).

Edebî faaliyete Cumhuriyet öncesinde başlamış olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974), Cumhuriyet döneminde de roman yazmaya devam etti. Hikâyelerini;*"Bir Serencam"* (1913), *"Rahmet"* (1922) ve Cumhuriyet döneminde *"Millî Savaş Hikayeleri"* (1947) adlı kitaplarında topladı.

Edebiyat hayatına Fecr-i Âtî topluluğu içerisinde başlayan Refik Halit Karay (1888-1965),*"Memleket Hikâyeleri"*(1919) adı altında topladığı küçük hikâyeleri ve *"İstanbul'un İç Yüzü"* (1920) romanı ile cumhuriyet döneminde de yazdıkları ile Millî Edebiyat romancıları arasındadır. Millî Edebiyat romancıları listesine Reşat Nuri Güntekin'i (1889-1956), ayrıca Müfide Ferit Tek (1892-1979), Halide Nusret Zorlutuna gibi isimleri de eklemeliyiz.

Millî edebiyat döneminin en ünlü hikâyecisi ise Ömer Seyfeddin'dir (1884-1920). Ömer Seyfeddin, modern Türk hikâyeciliğini eserleriyle etkilemiş bir edebiyatçıdır. Genç kalemlerdeki *"Yeni Lisan"*makalesiyle Türkçü fikirleri doğrultusunda, Osmanlıcılığa karşı Millî Şuuru uyandırıcı hikâyelerinin bir kısmı sağlığında, büyük bir çoğunluğu ölümünden sonra kitaplaştırılmıştır. Ölmeden önce yayınlanan eserleri şunlardır:

"Ashab-i Kehfimiz" (1918), *"Harem"*(1918), *"Efruz Bey"* (1919), "*Yalnız Efe"* (1919), ölümünden sonra yayınlananlar: *"Yüksek Ökçeler"* (1920), *"Gizli Mabet"* (1926), *"Bahar ve Kelebekler"* (1927), *"Beyaz Lale"* (1935), *"Asılzadeler"* (1938), *"Mahcubluk İmtihanı"* (1938), *"Tarih Bir Tekerrürdür"* (1938), *"Damla"* (1938), *"İlk Düşen Ak"* (1943), *"Dalga"* (1956), *"Eski Kahramanlar"* (1963).

2.16.MİLLÎ EDEBİYAT DÖNEMİNDE TİYATRO

Millî edebiyat devresinde tiyatro sahnesinde çok fazla eser verilmedi. Fransa'dan getirilen ünlü Fransız oyuncusu Pierre Antoine'in yönetiminde 1914 yılında açılan Daru'l-Bedayi-i Osmanî adlı şehir tiyatrosu İstanbul'da tiyatro faaliyetlerinin kısmen canlanmasını sağlamıştır. 1926 yılında Şehir Tiyatrolarının kuruluşuna kadar faaliyetini sürdüren bu tiyatroda Fransızca'dan tercüme komediler ve yerli piyesler oynanmıştır.

Bu dönemin iki ünlü tiyatro yazarı İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci (1866-1935) ile Musahipzade Celal'dir (1868-1959).

"Kadın Tertibi" (1918), *"Gücü Gücü Yetene"* (1918), *"Fırsat yolunda"*(1918) ve*"Kısmet Değilmiş"* (1920) oyunları İbnürrefik Ahmet Nuri'nin bu dönemde yazdığı piyeslerdir. Musahipzade Celal ise çoğunlukla Cumhuriyet'ten sonra yazılan oyunlarında halkın örf, adet ve geleneklerini bunlardan gelen yanlışlıkları, ahlak bozuklukların abartılı bir üslupla tenkit etmiştir. Cumhuriyet öncesinde 1920 yılında *"İstanbul Efendisi"* adlı oyunu yayınlanmıştır.

Bunlardan başka *"Baykuş"* (1916) ve *"İlk Şair"* (1923) piyesleri ile Halit Fahri; "Binnaz" (1918) ile Yusuf Ziya Ortaç; *"Hançer"* (1920), *"Eski Rüya"* (1922) ile Reşat Nuri Güntekin; *"Muhterem Katil"* (1914) ve *"Yarım Türkler"* (1919) ile de Aka Gündüz dönemin tiyatro yazarları arasına girerler.

2.17. MİLLÎ EDEBİYAT DÖNEMİNDE MİZAH VE EDEBÎ TENKİT

Bu dönemde mizah ve tenkit sahasında yazarlar arasında akla gelen ilk isimlerin başında "Kirpi" takma adıyla yazan Refik Halit Karay yer alır.

Yazarın sosyal ve siyasî tenkit olan mizahi yazılarını topladığı eserleri: *"Kirpi'nin Dedikleri"* (1918), *"Sakın Aldanma, İnanma, Kanma"* (1919)*"Ago Paşa'nın Hatıratı"* (1922) ve *"Guguklu Saat"* (1922). "Fiske" adıyla yazan Orhan Seyfi Orhan'ın *"Fiskeler"* (1922); "Çimdik" ismiyle yazan Yusuf Ziya Ortaç'ın *"Şen Kitap"* (1920) ve Ercüment Ekrem'in *"Evliya-yi Cedid"* kitapları, dönemin mizah eserleri içindedir.

Ercüment Ekrem ayrıca *"Meşhedi"* serisindeki romanları ile de bu alanda ün yapmıştır.

Bu isimlere nükteli şiirleri ile Halil Nihat Boztepe (1882-1919) ve keskin hicvi ile şöhret kazanmış olan Neyzen Tevfik Kolaylı (1879-1953)'yı da ekleyebiliriz. Halil Nihat şiirlerini "Siham-i İlham" (1921), "Ayine-i Devran" (1924) ve "Mahitab" (1924) da topladı. Şairin ayrıca döneminin pek çok problemini tenkit ettiği 1500 beyitlik uzun bir şiiri olan *"Ağaç Kasidesi"* (1974) adlı bir eseri de vardır.

Millî Edebiyat kadrosu içerisinde yer alan Mehmet Fuat Köprülü (1890-1966) ile Ali Canip, Yöntem, ilmî çalışmaları, edebî tenkit ve edebiyat tarihi alanındaki araştırmaları ile tanınmış isimlerdir. Türk edebiyatında ilk *"Mutasavvuflar"* (1919), *"Türk Edebiyatı Tarihi"* (1920), "*İslamiyet'ten Sonraki Türk Edebiyatı Tarihi, Vezin ve Şekil"* (1921), *"Bugünkü Edebiyat"* (1924), *"Hayat-i Fikriye"* (1914), Köprülüzade Mehmet Fuat'ın edebiyat tarihi ve edebî ilmî tenkitlerini kitaplaştırdığı eserleridir.

"Millî Edebiyat Meselesi" (1918) ve *"Epope ve Edebî Nevilerle Edebî Mesleklere Dair"*(1927) adlı eserler de Ali Canip'in bu sahadaki çalışmalardır.

III. BÖLÜM

HÜSEYİN CAVİD'İN HAYATI, SOSYAL VE PSİKOLOJİK DÜNYASI

3.1. HÜSEYİN CAVİD'İN HAYATI

Rasizade Hüseyin Cavid, 24 Ekim 1882 tarihinde Azerbaycan'ın Nahçıvan şehrinin, Şahtahtı köyünde doğdu.Nahçivan, o devirde Azerbaycan'ın kültür ve ticaret merkezlerinden biri olup, Cenubi (Güney) Azerbaycan ile Şimali (Kuzey) Azerbaycan arasında önemli irtibat noktası idi. Bunun yanı sıra Nahçivan, o dönem Azerbaycan'ın da dinî muhafazakârlığını ağır bir şekilde yaşandığı şehirlerden biriydi.[50]Dedesi Meşhedi Guluçiftçilikle uğraşmıştır. Meşhedi Gulu'nun dört oğlu var idi:

1- Meşhedi Ennağı

2- Meşhedi Tağı

3- Kerbelayi Mirzalı

4- Hacı Molla Abdullah

Cavid'in babası Hacı Molla Abdullah, 1843 yılında Şahtahtı köyünde doğdu. Molla Abdullah din adamı idi, ama bunun yanı sıra güzel şiir okuması ve güzel sesiyle de çevresinde ün yapmıştı. Sesinden dolayı onu sık sık Bakü, Şamahı, Gence, Nuha, Erivan ve Güney Azerbaycan'a davet ediyorlardı. 1877 yılında Şahtahtı'dan Nahçivan'a taşınmıştır. Hacı Molla Abdullah iki evlilik yapmıştır. Rasizadeler sekiz kardeştirler: Beşierkek ve üçü kızdır. 1877 yılına kadar Molla Abdullah'ın eşi Ümmi

[50] *M. H. Türkekul,* ***Azerbaycan Türk Şairi Hüseyin Cavit,*** *İstanbul, 1963, s. 7.*

Leyla'dan kızları; Fatime, Hurşid, Ümmi Selime; Nahçıvan'a taşındıktan sonra ise Muhammed, Hüseyin, Ali Rıza isimli çocukları olmuştur. İkinci eşi olan Şamahılı Töfhe'den ise; Ahmet ve Ali Asker isimli çocukları doğmuştur.

Bazı kaynaklarda Molla Abdullah'ın ilk karısı olarak Şamahılı Töfhe geçiyor, ama Hüseyin Cavid'in kızı Turan Hanım'ın verdiği bilgilere esasen Molla Abdullah'ın ilk karısı Hüseyin Cavid'in annesidir.[51]

1877 yılında Nahçıvan'a taşınan Molla Abdullah'ın ailesi şimdi kurumuş olan Bazar Nehri'nin sahilinde yer alan Alihan mahallesine yerleşmişlerdir. Hüseyin Cavid, 24 Ekim 1882 tarihinde Nahçıvan'da bu evde doğdu ve günümüzde de Hüseyin Cavid'in makberi o dönemde Bazar Nehri'nin aktığı yerde inşa edildi.

Alihan mahallesinin özel bir yanı daha vardır. O zamanlarda bu mahallede tarikat ve tekkelerde mevcuttur XX. yüzyılın başlangıcında Ali Bey Hüseyinzade'nin "Hali Vatan" şiirlerini söyleyen dervişlerin tekkeside bu mahallede idi.

Rasizade kardeşlerinin hikâyesi de ilginçtir. Hüseyin Cavid'in küçük kardeşi Ali Rıza 1923 yılında tedavisi için Bakü'de "vodyanka"[52]hastalığından vefat eder.

Babasının ikinci evliliğinden olan kardeşi Ali Asker'de erken yaşta dünyasını değiştirmiştir.

Molla Abdullah'ın güzel sesi ve bilgili olması evlatlarına da yansımıştır. Molla Abdullah'ın evlatları, Şeyh Muhammed ve Ahmet dedelerinin güzel sesini, Hüseyin ise şiir tutkusunu miras edinmiştir.

Hacı Molla Abdullah ve ağabeyi Şeyh Muhammed din adamıydı. Cavid'in ağabeyi Şeyh Muhammed iki evlilik yapmıştır. İlk eşi Banu'dan; Zehra, Tahir, ikinci eşi Zerri Maksut kızından ise; Rana, Hamid, Yasir, Gövher doğmuştur.

---

[51] *A. Turan, **Cavidname**, Bakü, 2010, s. 8.*
[52] *vücudun su toplaması.*

Ablası Fatma Hanım'ın evlatları: Seher ve Hacı Süleyman'dır.

Kızı Hurşid'in evlatları: Kazım, Sitare ve Abbas'tır. Diğer kızı Ümmi Selime'nin evlatları ise Saltanat ve Rübabe'dir. Hacı Molla Ahmet'in evlatları ise: Aziz ve Hanım'dır.

1923'de vefat eden Ali Rıza'nın oğlunun adı ise Şamil'dir. Hüseyin Cavid'in çocukluğu Nahçıvan'da o dönem Rus baskısına rağmen tekkelerin, tarikatların ve dinin en yoğun yaşandığı bir yerde geçmiştir.

Hüseyin Cavid çocukluğunda, çok yaramaz ve hiperaktif bir çocukmuş. Şöyleki, komşu kadınlar Hüseyin'in okula kaydı yaptırılınca "Hiç olmazsa çocuklarımız birkaç saat dinlenmiş olurlar" demişler. Sessiz ve sakin olduğu vakitlerde annesi Hüseyin'i şöyle severmiş:

"Hey kara Hüseyin,Gök Hüseyin, Çocukları döv Hüseyin".[53]

3.2. HÜSEYİN CAVİD'İN ÖĞRENİM HAYATI

Babası Hacı Molla Abdullah ve ağabeyi Şeyh Muhammed din adamıydı. Hüseyin'i de kendileri gibi yetiştirmek istiyordu. Bu sebepten de ilk tahsiline Hüseyin Cavid'i Türkiye'deki medreselere eşdeğer olan Mollahane'ye kaydettirdiler.

Hüseyin Cavid ağabeyinden Arapça'yı ve dinî ilimler öğrendi. Ama Mollahane'deki dersler yazarın ilgisini çekmiyordu. Daha mollahanedeki yıllarında ilk şiirini yazmıştır. Hüseyin'in ilk şiir deneyimi mollahanede sınıf arkadaşına yazdığı şu küçük parçadan ibarettir:

[53] *A. Turan, a. g. e., s.10.*

Gettim gördüm mescitte bir kişi,

Kürkü yırtılıp, xarabdır işi.

Saggalı ağarıb, yavşana benzer,

Sırtıg nevesi yanında dovşana benzer.

Gittim gördüm camide bir adam

Kürkü yırtılmış, bozuktur işi.

Sakalı kırlaşmış yavşana benzer,

Yüzsüz torunu yanında tavşana benzer.[54]

1894 senesine kadar tam altı sene mollahanedeki eğitimine devam eder. Bunun yanı sıra babası mersiyehanlığı[55] ona sevdirmek amacıyla küçük Hüseyin'i kendisinin davetli olduğu meclislere götürür. Fakat "ruhi yapı itibarı ile din ve dinî taassuptan hoşlanmayan Hüseyin Cavid"[56]mersiyehanlıktan ve buradaki eğitimden sıkılır, bir yandan dahocadan azar duyduğu için medresedeki eğitiminden de soğur. Bu dönemde Nahçivan dinî taassubun merkezi olmakla beraber, burada açık fikirli, yeni usulleeğitim terbiye taraftarlarıda az değildir. O zaman Nahçivan'ın yenilik taraftarı ve açık fikirli adamlarından Seyit Azim Şirvani'nin Şamahı'da esaslarını koyduğu Usul-i Cedid Mektebi'nin aynısı olan ve o devrin ileri görüşlü insanlarının çocuklarını gönderdikleri, oldukça tutulan "Mekteb- i Terbiye" adıyla bir okul açmışlardı. Azerbaycan'ın Kültür tarihinde Usul-i Cedid Mektebi'nden az rol oynamamış bu mektebin teşkilatçısı ve başöğretmeni dönemin tanınmış edip ve şairi Muhammed Tağı Sıdkı idi.

Birkaç arkadaşının teşviki ile Cavid, 14 yaşında iken, mollahaneden kaçıp, babası Hacı Molla Abdullah'tan izinsiz, Muhammed Tağı Sıdkı'nın müdürlüğünü

[54] *A. Turan, a. g. e., s. 15.*
[55] *Mersiyehanlık: ağıt söylemek*
[56] *M. H. Türkekul*, ***Azerbaycan Türk Şairi Hüseyin Cavit****, İstanbul, 1963, s.7.*

yaptığı "yeni usulle" ders anlatılan ve Nahçıvan'da da ünlü olan Rus-Tatar (Azeri) mektebi Mekteb-i Terbiye'ye kaydoldu. Hüseyin Cavid, Fars ve Türk edebiyatlarına dair ilk bilgileri de burada edindi aynı zamanda da Rus, Fars, Türk dillerini de burada öğrendi. Cavid'in bilime ve eğitime olanilgisini, derin müşahede yeteneğini, şairlik istidadını ona öğretmenlik yapan hocası Muhammed Tağı Sıdkı farketmiş ve öğrencisini yeteneği doğrultusunda doğru yola yönlendirmekte de geçkalmamıştır. Fakat bir müddet sonra babası Hacı Molla Abdullah, Cavid'in medresedeki eğitimini bıraktığını duyunca onun okula gitmesini yasaklamıştır. Cavid, meseleyi hocası Muhammed Tağı Sıdkı'ya anlatmıştır. Hocası Muhammed Teğı Sıdkı, Cavid gibi yetenekli öğrencisini kaybetmek istemezve babasıyla onu ikna etmek için birkaç kez konuşur, ama babası kararını değiştirmez. Durumu böyle gören Tağı Sıdkı, Hüseyin'in babasıyla konuşması ve onu ikna etmeleri için aracılar bulur. Bunlardan yalnızca o dönemde ilçe yönetimini yapan ve "naçalnik"[57]denen devlet memuru Molla Abdullah ile konuşması işe yarar, onu ikna eder. Böylece Nahçivan naçalniki, Cavid'in babasıyla konuşur, bir eğitimci olarak oğlunu okula göndermemesinden dolayı hayal kırıklığına uğradığını ve kendisine kırıldığını söylemesi üzerine Molla Abdullah inadından vaz geçer.O dönemde de ilçe yönetimini yapan "naçalnik"ler ahali içinde saygı görüyorlardı. Bundan dolayı da oğlu Hüseyin Cavid'in Mekteb-i Terbiye'ye geri dönmesine izin verir.Bu okula kayıt yaptırmakla yazarın gelecek hayat çizgisi de belirlenmiş olur. Eğer bu okula kayıt yaptırmasaydı belki Cavid de babası ve ağabeyi gibi "gazelhan"[58] şair veya molla olacaktı. Mekteb-i Terbiye'de eğitim aldığı senelerdehocası Tağı Sıdkı, her fırsatta sevimli talebesiyle ilgileniyor, onu şiir yazmaya teşvik ediyor, şiir sanatının sırlarını öğretiyor ve Türkçe yazmasına

[57] *Rusça'dan kalma bir kelime. Devlet memuru, müdürü.*
[58]*Özel toplantılarda, düğünlerde şiir söyleyen kişi.*

özellikle dikkat gösteriyordu. Huseyin Cavid'de millî hislerin oluşumu, Türklük şuurunun filizlenmesi hocası Sıdkı sayesinde olmuştur. Cavid'in ona hocalık yapmış Tağı Sıdkı'yla ve Kurbanali Şerifov'la da hoca öğrenci ilişkileri zamanla sıkı arkadaşlığa geçer ve okul bittikten sonra da devam eder.[59]*1898* yılında Mekteb-i Terbiye'de dört sene eğitim aldıktan sonra buradan başarıyla mezun olur. Yazarın hayatıyla ilgili farklı kaynaklarda tarihlerle ve bazı olaylarla ilgili çelişkiler vardır. Mesela Mekteb-i Terbiye' ye 1894'te değil de 1896 yılında kayıt yaptırıp burada sadece iki sene okuduğunu 1898'de mezun olduğunu görebiliriz. Ama biz araştırmamızda yazarın mektuplarını ve aile bireylerinin hatıralarını esas alarak kıyaslama yaptığımızda tespit ettikleri; yazarın 1894'te okula kayıt yaptırıp dört sene eğitim aldıktan sonra mezun olduğu hususyazarın ev müzesinde korunan evrak ile de sabittir. Cavid'in mezuniyet yılı ve bu okuldaki eğitim süresi 21 Mart 1938 tarihinde hapsedildiği zaman soruşturma amirine verdiği bilgilerle de tutarlıdır.[60]

Hüseyin Cavid Mekteb-i Terbiye'yi bitirdikten sonra eğitimini sürdürmek isterken gözlerinden rahatsızlanmıştır. Babası Abdullah Efendi, zaten oğlunun dinî eğitim almasını istiyordu. Gözlerinin rahatsızlanmasıyla babası tarafından, hem gözlerini tedavi ettirmek hem de dinî tahsilini sürdürmesi arzusuyla Cavid'i o dönemde Tebriz'de Talibiyye Medresesi'nde eğitim almakta olan ağabeyi Muhammed Rasizade'nin yanına gönderdi. Ancak babasının bu girişimi yeni usul okulu bitiren Hüseyin Cavid'in tekrar dinî eğitime dönmesini mümkün kılmadı. Cavid'in Tebriz'e gitme tarihi kesin olarak bilinmese de 1898 veya 1899 yılında

[59] *A. Turan,* ***Cavidname****, Bakü, 2010, s.10.*
[60] *İ. Atilla,* ***Hüseyin Cavit, Mert Olun Mert Ölün****, Bakü, 2010, s.12.*

gittiği muhakkaktır.[61]Tedaviden sonra birkaç yıl Tebriz'de kalan Cavid medreseye kayıt yaptırmış ve burada 6-7 sene kalmıştır.

1901-1903 yıllarında Cavid,Tebriz'de "Talibiyye" medresesinde eğitim almıştır. Talibiyye'de eğitim aldığı süreçtetemellerini Nahçivan' da attığı Farsça ve Arapça lisanlarını ilerletmiş, bundan başka klasik şark edebiyatı ve felsefesini de öğrenmiştir.

Cavid, Arapça'nın grameri ile ilgili;*"Emsile", "Şerhi Evamil",* Hafız'ın çağdaşı Mir Seyid Şerif Corca'nın *"Serfi Mir"* eserlerini okumuştur.

Tebriz'deyken Cavid,*"Nasiri", "Ettila"* gazeteleri aracılığıyla basın hayatını da sürdürmüştür. Bu arada şiddetli göz ağrıları nedeniyle bir dönem eğitimine ara vermiş ve bu dönemde de ticaretle uğraşmış, iyileştikten sonra tekrar eğitimine devam etmiştir. Cavid'in kalem arkadaşlarından Abdullah Şaik hatıralarında bu dönemi şöyle anlatıyor:

"Mersiyehanlıgdan yakasını gurtardıgdan sonra büyük gardaşının yanına Tebriz'e getmiş, orada Farsça, Erebce (Arapça) okumaya başlamıştı. Bu arada şiddetli göz ağrısına tutulduğundan tehsilden el çekip halça (halı), palaz(kilim) ticaretine başlamıştı".[62]

1903–1904 yıllarında medrese eğitiminin bitmesine rağmen Tebriz'den Urmiye'ye geçmiş ve Tebriz'de başladığı gözünün tedavisini orada devam ettirmiştir. Cavid'in Urmiye'de yaşadığı dönemki hatıralarında dikkatimizi çeken şöyle bir not vardır:

"Lakin binlerce kez teessüf olsun ki İngiliz ve Rus kiliseleri zillerinin gürültüsü, içine dönük Müslümanların ve İranlıların ezan sesini bastırıyordu. Onların

[61] *M. H. Türkekul**, Azerbaycan Türk Şairi Hüseyin Cavit**, İstanbul, 1963, s. 8.*
[62] *Abdullah Şaik, **Hatıralarım**, Bakü, 1961, s. 12.*

Müslüman toplumuna, İslâm âlemine katiyen saygıları yoktur… Şehrin güzel olan bütün semtleri "Dilgüşa" bahçesi bile İngilizler tarafından satın alınmıştır. Bu sahalarda güzel evler, hastaneler, okullar yapılmış, kiliseye benzer önemli yapıtlar yapmışlar."[63]Bu konu Hüseyin Cavid'i o kadar etkilemiş ki, sonralar *"Azer"* manzum dramında da Urmiye civarındaki Afşar kabilesinden olan Kör Neyzen prototipi vasıtasıyla yeniden Urmiyekonusunu ele almıştır.

Hüseyin Cavid'in eğitim ve tedavisi için bulunduğu üç önemli ülke onun dünya görüşünü belirlemiş, sanatçı kimliğinin oluşmasında ve sanatının temel prensiplerinin deoluşmasında etken olmuştur. Bu şehirlerden ilki yazarın doğup büyüdüğü iki istilacı kuvvetin İran ve Çar Rusyası'nın menfaatlerinin çarpışma noktasında yerleşen Nahçivan, ikincisi istilacı Farsların zulmü altında olan kendi öz toprakları Tebriz ve en nihayet Cavid'i Cavid yapan şehirkardeş ülke Türkiye'de İstanbul olmuştur. Cavid'in eğitim hayatındaki son evre ve hem de sanatçı kimliğinin son şeklini almasına etken olan şekillendiren dönem Türkiye'de İstanbul'da yaşadığı günler olmuştur.

3.3. HÜSEYİN CAVİD'İN İSTANBUL DÖNEMİ

Hüseyin Cavid'in hayatında dönüm noktası 1903 yılında Turkiye'ye (İstanbul'a) gelmesiyle başlar. Bazı yazarlar Hüseyin'i Cavid'leştiren şehrin İstanbul olduğunu yazıyorlar. 1905-1909 yılları yazarın hayatında önemli bir dönemdir. İstanbul, yazarın burada bulunduğu edebî ortam onun fikrî ve edebî yönden gelişimini büyük ölçüde etkilemiştir.

Hüseyin Cavid Güney Azerbaycan'da 1903 yılının Mayıs ayına kadar kalmıştır. Buradan Nahcivan'a geçmiş kısa bir süre sonra da yüksek eğitimine devam

[63]*M. Cavid*, ***Cavid Hakkında Hafızamda Kalanlar****, hzl. Turan Cavid, Bakü, 2005, s.13.*

etmek için Türkiye'ye İstanbul'a gelmiştir. Fakat burada ağır hastalandığından 1904 yılında Nahçivan'a geri dönmüş bir süre burada kalıp iyileştikten sonra Hüseyin Cavid Bakü'ye gitmiştir. 20 Mayıs 1905 tarihinde Türkiye'ye, 22 Mayısta da İstanbul'a gelir Cavid, kendi hatıralarında İstanbul'a gelişini şöyle anlatır: "Ayın 20'sinde sabah vapurumuz Trabzon'a yanaştı… Sonuncu İskele ki, Anadolu'dan ibarettir 3 saat oraya yanaşıp, sonra bir buçuk gün- 36 saat yol gelip gece üç buçukta İstanbul'un boğazına girdik. Ele ki (öyleki) sübh açıldı. Temaşa ettik. Boğaz ne boğaz... Allah zeval vermesin… Muhtasar üç saat gözetlemeden sonra topçu askerlerden ve iki nefer kapitan[64]teşrif getirip, vapuru muayene edip, sonra icaze verdiler. Bir buçuk saat Boğazın içiyle yol gelip, akıbet köprüye yanaştık. Ve boğazın evvelinden köprüye kimi (kadar) her bir taraf imaret, mescid seyahat etmeli ve sefalı yerler idi… Gayıga minip, rıhtıma çıktık. Amma Boğazın içinde silah ve bir para(kısım) yazıdan dolayı bizi aradılar. Lakin heç bir şey bulamadılar. "Haydi yavrum, haydi oğlum Allah'a ısmarladım."deyip bıraktılar.[65]

O dönem Çarlık Rusya'sından Türkiye'ye "İkmal-ı Tahsil" için bir grup gönderilmiştir. Bunlardan biri Bakü'den diğeri Nahçıvan'dan ve diğerinin de Gence'den toplam üçü Azerbaycan Türkü olmak üzere İstanbul'a gelmişlerdir.

Hüseyin Cavid'in İstanbul'da eğitim alması konusunda üç büyük şahsiyetin tartışmasız rolü vardır. Bunlar, Ali Bey Hüseyinzade, İsmail Bey Gaspıralı ve en nihayet Rıza Tevfik'tir.

Rıza Tevfik 1927 yılının Eylül ayında dostu Rıza Turgut Bey'e Amman'dan yazdığı mektubunda bu durumu şöyle anlatıyor:

---

[64] *Yüzbaşı.*
[65] *E. Şerif,* ***Geçmiş Günler'den Hüseyin Cavid'in Meşedi Gurbaneli'ye Yazdığı Mektup****, Bakü, 1977, s. 39.*

-“İlan-i Meşrutiyetten uzun zaman önce büyük filozof Rıza Tevfik bütün Türk alemini, uyandırmak, fikir ve himmetinde bulunmuş ve Sultan Hamit’in bu mütevehhim zamanlarında Rusya’dan meşhur muharriri milliyetperver İsmail Gaspıralı üç diğer arkadaşıyla beraber İstanbul’a mütenekkiren (tanınmamak üzere kıyafetlerini değişerek) gelmiş ve filozof Rıza’yı sormuş ve onun eski mektep arkadaşı ve dostu olan Kafkasyalı Doktor Hüseyizade Ali Bey vasıtasıyla Rıza Tevfik’e mülaki olmuş ve Kadıköy’de Cevizlikte’ki köşkünde üç gece misafir olarak Türklerin uyandırılması konusunda bu muteber şahıslar büyük filozoftan bilgi almışlar.

Aynı zamanda Meşrutiyet’ten çok önce İsmail Gaspıralı’nın rica ve iltiması üzerine Rusya’dan gönderilecek on bir Türk, Tatar ve Azerbaycanlı gençlere Rıza Tevfik kimseye sızdırmadan, kendi evinde 2 sene ders vermiştir. Bunun büsbütün kişisel ve sırf medeniyet-i cedideye tevcih ve zihinleri açmak için bu dersleri vermiştir. Daha sonra Rıza Tevfik’ten ders alan şahıslar memleketlerine dönerek büyük adamlar olmuşlar. Demek, Meşrutiyetten çok önce yahutTurancılığın esasını yine filozof kurmuş ve işi laf ile nazariyat derecesine bırakmayarak Türk âleminde bir cereyan açmış. Sonra on dört kişiyi iki sene terbiye edip memleketlerine mürşit olarak göndermiş.”[66]

Hüseyin Cavid İstanbul’a yalnızca eğitim için gelmemişti. Kendi hatıralarından ve tutuklandıktan sonra 10-11 Kasım 1938 tarihlerinde savcıya verdiği ifadelerinde gözlerindeki rahatsızlığı nedeniyle İstanbul’da da tedavi olunduğunu belirtmiştir. Hüseyin Cavid, ömrünün sonuna kadar gözlerinden rahatsız olduğu,

[66] *A. Turan, **Cavidname**, Bakü, 2010, s. 17.*

sürgündeyken zor şartlardaki hayat tarzından dolayı da ölmeden önce yazarın gözlerinin tamamen görme yetisini kaybettiği de kaynaklarda geçiyor.[67]

Kendi hatıralarında İstanbul'daki tedavisini söyle anlatıyor: "İstanbul'a yetişen gibi Ziya Efendi ki, Almanya'nın göz doktorluğunun mektebini birinci rütbe ile bitirmiş diplomatlardandır, yanına gidip gözümü gösterdim. Bir deva ve ilaç verip, bir gözlük numarası yazdı. Arayıp İstanbul'da bulamadım, Paris'e gönderip üç dört günden sonra aldım. Şimdi onun vasıtasıyla bu saadete muvaffak oldum. Bu hususta 3 Lira masraf yaptım. Ama şükürler olsun ki tahsil-i İlime iyice devam edebiliyorum".[68]

Hüseyin Cavid bundan sonra uzunca bir süre gözleriyle ilgili rahatsızlık yaşamıyor. İstanbul'da olduğu zamanda önce burada İdadi'de eğitim alıyor. Bu dönemde İdadi'nin sınavlarını verirken Fransızca da öğrenmeye başlamıştır. Cavid, İstanbul'daki eğitim hayatının başlangıcını arkadaşı Kurbanali'ye yazdığı mektupta şöyle anlatır: "Efendi, bendeniz ta Ramazan'a kadar beş-altı ay idadi programını ikmale çalışırdım. Her hafta de meşhur filozof Rıza Tofig (Tevfik) Bey'den bazı hagayıga dair bir iki ders program haricinde okuyordum. Sonra Ramazan'da Daru'l-Fünun'a edebiyat şubesine kayıt ve kabul olundum. Şimdiye kadar da devam ediyorum."[69]

Hüseyin Cavid, 1937 yılında tutuklanınca savcının Türkiye'de kalması ve gözlerinin tedavisi için parayı nasıl temin etmesiyle ilgili sorusuna verdiği ifadesinde durumunu şöyle açıklamıştır:

---

[67] *M. Cafer,* ***Hüseyin Cavid****, Bakü, 1960, s. 23.*
[68] *E. Şerif,* ***Geçmiş Günler'den Hüseyin Cavid'in Meşedi Gurbanali Şerifzade'ye Yazdığı Mektuplar****, Bakü, 1977, s. 41.*
[69] *E. Şerif, a. g. e., s. 53.*

"Türkiye'ye gider, bir kaç xaçla[70]aldım. Bunların toplam değeri 2000 rubul idi, onları satandan sonra parayla gözümü müalice (tedavi) ettirmek için İstanbul'un meşhur göz hekimi Ziya'ya müracaat ettim ve bir il (sene) sonra Rıza Tevfik'in zemanetiyle de Daru'l-Fünun'un Tarih-Edebiyat fakültesini kazandım."[71]Aynı zamanda Rıza Tevfik'ten evinde de özel ders almıştır. İdadiyi bitirdikten sonra bir sene okula alınmıyor. Dolayısıyla Rıza Tevfik'in yanında özel ders alıyor. Bir sene sonra Rıza Tevfik edebiyat fakültesinin başkanlığına geçince Rıza Tevfik aracılığı ve referansıyla İstanbul Daru'l-Fünun'un edebiyat Fakültesine kaydını yaptırır. Hüseyin Cavid, Daru'l-Fünun'da eğitiminin ilk senesinde 1. sınıfın derslerini ve 2. sınıfın birinci sömestirine ait dersleri birlikte alır. Sonraki yıl 2. sınıfın ikinci sömestirinin derslerini alır ve 3.sınıfın derslerine dedinleyici olarak katılır. Böylece, edebiyat fakültesinden ikinci sınıftan 1909' un sonunda mezun olur. Cavid'in eğitim aldığı dönemde adı geçen üniversitede üç yıllık bir eğitim programı uygulanmaktaymış.[72]

Daru'l-Fünun'daki eğitim süresince, dönemin edebî şahsiyetleri ve aydınlarıyla yakın münasebetler kurar.Tevfik Fikret ve Abdulhak Hamit ile tanışır, Rıza Tevfik'ten felsefe ve edebiyat dersleri alır.[73]

Cenab Şehabettin, Halit Ziya ve Mehmet Akif gibi Türkiye'de önemli olan fikir ve edebiyat adamları da bu dönemde Daru'l-Fünun'da ders anlatıyorlardı. Böylece yazara Türk edebiyatının en mümtaz şahsiyetleriyle tanışmak onlardan ders almak ve eserlerini mütalaa etmek fırsatı olmuştur. Daru'l-Fünun'dan mezun oluncaya kadar yılmadan çalışan, araştıran yazar Tanzimat ve Servet-i Fünun yazarlarının bakış açılarını ve eserlerini iyice incelemiştir. Özellikle İkinci

---

[70] *Halı.*
[71] *T. Cavid,* ***Hüseyin Cavid Eserleri,*** *4. cilt, Bakü, 1985, s. 26, 2263.*
[72] *T. Cavid. a. g. e., s. 262-263.*
[73] ***Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Azerbaycan Edebiyatı****, 4. cilt, Ankara, 1992, s. 276.*

Meşrutiyet'in ilanından sonra hızlanan kültür ve sanat faaliyetlerinin şahidi olmuştur. Üniversitedeki eğitimi süresince edebiyat-ı Osmanî, edebiyat-i Farsi, tarihi-edebiyat, mebadiyi-felsefe, tarihî-umumi ve siyasî, coğrafiya-i tarihi, tabii ve ümrani derslerini almıştır. Eğitimi süresince aynı zamanda özel olarak Fransızca dersleri de almaktadır ve Fransız edebiyatı ile ilk tanışması bu dönemde başlar.

Şairliğinin yanında büyük bir dramaturg olan Hüseyin Cavid'in tiyatro eğilimi Türkiye'de daha da artmıştırki bu da tesadüfî değildir. Çünkü bu dönem Namık Kemal ve Abdulhak Hamit'in tiyatro dönemi idi.Adı geçen yazarların piyeslerini derinden mütalaa etmekle beraber, Türkiye'de tiyatro sanatına büyük ilgi ve merak beslemiş, Türk tiyatrosunu yakından seyredebilmiştir.

Hüseyin Cavid'in İstanbul'dan yazdığı mektupları esas alarak onun ilgi alanına buradaki tiyatroların, müzelerin ve matbuatın girdiğini söyleyebiliriz. Yine arkadaşı Kurbanali Şerifzade'ye yazdığı mektuplarda dönemi şöyle anlatıyor: "Dört beş sene bundan egdem[74]Türkiye'de hür eserler var imiş… Amma (ama) şimdi yasak olmuş. Müteeddit ve gunagun teatrolar var…Müze sanatına terakki vermeye çok telaş ve şey (gayret) olunur…İçkide acnebilere mümaniet yog, amma (ama) Müslümanlara hep yasagdır…Kart vereg[75]bilümum yasagdır…İstanbul'da çok böyük (büyük) kıraathane ve kütüphaneler var, amma layigince[76] kitaplarıve gazeteleri yogdur[77]…"[78]

İstanbul Daru'l-Fünun'da çıkan yangından dolayı üniversitenin arşivinde 1927 yılından önceki kayıtlara rastlanmıyor. Ama yazarın o dönem samimi olduğu kişilerle mektuplarına, notlarına dayanarak ve Bakü'deki ev müzesinde

[74] *Önce, evvel.*
[75]*Kağıt.*
[76] *Yeterince.*
[77] *Yoktur.*
[78]*E. Şerif,* ***Hüseyin Cavid'i Hatırlarken****, Bakü, 1982, s. 270.*

üniversitedeki eğitimiyle ilgili belgeler, onlara dayanarak yazarın bu dönemde üniversite eğitimi aldığını kesin söyleyebiliriz. Yine yazarın kendi hatıralarına ve yazılarına dayanarak üniversite hayatında XVI. yüzyılda IV. Murat'ın annesi Kösem Sultan tarafından yaptırılmış, günümüzde de muhteşemliğini korumuş Validehan hanında yaşadığını öğrenmiş oluyoruz.[79]

Hüseyin Cavid'in İstanbul'daki eğitim dönemi çok büyük sıkıntılarla geçmiştir. Bu dönemde ağabeyi Muhammed Rasizade'nin maddi anlamda çok büyük desteği olmuştur.

Cavid, İstanbul'a geldiğinde artık "Servet-i Fünun" dergisi eski ününü kaybetmişti. Fakat Servet-i Fünunculardan; Tevfik Fikret, Halit Ziya Uşaklıgil, Nigar Hanım, Cenab Şehabettin, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit Yalçın ve Hüseyin Suat Yalçın'ın temsil ettiği Edebiyat-i Cedide oluşmakta ve gelişmekteydi.

Cavid'in İstanbul'da eğitim aldığı dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun en gergin yıllarıydı. Meşrutiyetin ilanı, 31 Mart olayları, İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesi, Sultan II. Abdülhamit'in 35 yıllık hâkimiyetinden sonra istifaya mecbur edilmesi ve V. Reşad'ın sultan ilan edilmesi, imparatorluktaki azınlıkların dış güçlerce kışkırtılması sonucunda milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkması ve imparatorluğun ayakta kalması yıkılmaması gibi tarihî gerginliklere sebep olan olaylardan en önemlileriydi. Böyle gergin bir ortamda çözüm arayışlarına girerler ve farklı cereyanlar akımlar meydana gelirki bu dönemde bunlara örnek olarak Osmanlıcılık ve İslâmcılık fikir akımlarının yanı sıra o dönem olaylarının doğal sonucu olarak Türkçülük akımı da oluşmuş ve diğer akımların yanında yer almıştır. Hüseyin Cavid'in eserlerinin tahlili yapıldığında açıkça Türkçülük ve milliyetçilik

[79] *Hüseyin Cavid Eserleri, 4. cilt, Bakü, 1985, s. 264.*

akımlarının etkisinde kaldığı söylenebilir. Bunun sebeplerinden biri olarak, Türkiye edebî vesiyasî muhitinde oluşmasını istediği millî hassasiyetin, kendi ülkesinde Çar despotizmi altında yurttaşlarının ezilmesine tepki olarak zuhur ettiği söylenebilir.

Sanatın da olduğu gibi özel hayatında da şahsiyetlere karşı, hassas davranan Cavid, sonralar Sultan Abdülhamit'in despotizmine karşı gençlik çılgınlığı ile konuşsa bile, yeri geldiğinde sultanın olumlu anlamda yaptıklarını da görebiliyordu.

Hatta Osmanlı sultanını İran şahı ile kıyaslarken daha çok Sultan Abdülhamit'e üstünlük tanıyordu. Sultanıneğitim alanında yaptığı reformları takdir ederken şöyle derdi:

"Sultan Abdülhamit on binlerce idadî, rüştü, iptidaî, tıbbî, mülki, askerî okullar açılmasına müsaade etti. Hamit'in sonunu getiren, mahvına sebep olan ve saltanatına son veren de kendisinin açtırdığı okullar oldu".[80]

Hüseyin Cavid'in İstanbul'da eğitim aldığı dönem aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğunun çözülmeye başladığı dönemdir. Abdülhamit tahtan indirildikten sonra ülkede hâkimiyete gelen, Sultan Reşat değil esasen İttihat ve Terakki mensuplarının oluşturduğu millet meclisiydi.17 Aralık 1908 tarihindeII. Meşrutiyet Meclisi ilân edilmiş ve 27 Nisan 1909 tarihinde Abdülhamit tahtan indirilmişti.

Cavid hürriyetin, özgürlüğün tarafındaydı. 1908 yılında arkadaşı Kurbanali Şerifzade'nin Meclis-i Mebusan'ın açılışı ile ilgili tebrikine yazar şöyle cevap vermiştir.

"İdarey-i ürfiyye kalkmış, sükûnet, emniyet, hökümferma, ciddiyet ve faaliyet azacık görülmeye başlıyor. Bendenizi mesut Türkiye'nin büyük başarısı ile

[80] *E. Şerif,* ***Geçmiş Günler'den Hüseyin Cavid'in Meşedi Gurbanali Şerifzade'ye Yazdığı Mektuplar****, Bakü, 1977, s. 53.*

Meclis-i Mebusan güşadı ile tebrik ediyorsunuz. Filhakika mesut gibiyim, belki de mesudum."[81]

İstanbul'da eğitim aldığı dönemde Cavid'in sanatının temel ilkeleri olan; hakikat ve aşk ideali oluştu ve şekillendi.

Yine arkadaşı Kurbanali Şerifzade'ye yazdığı mektuplarından birinde büyüdüğü sosyal ve siyasî ortamı eleştiriyor. Hemen söyleyelim ki, bu döneme kadar açıktan rejime karşı çıkmamıştır. Ama yukarıda sözünü ettiğim arkadaşına yazdığı mektupta açık bir şekilde şöyle demektedir:

"Fakat, işte olayın şu en yaralı noktası istifhamlı, bu acayip fakat, Neden mürekkeptir. Çünkü bu fakat… Çocukluğumdan itibaren görmediğim, bilmediğim, sevmediğim, sevemeyeceğim o korkunç, o müthiş hiçliye (dilencilik) denilen o kuduz illete yalvartmak istiyor. Fakat efsus, benim doğam, yaratılışım, bütünü bütüne bu illetten kaçar. Bu zilletten korkar. Ben hamallığı, hizmetkârlığı pek ziyade severim. Fakat böyle bir Devr-i Hürriyet ve Zaman-i Saadete benliğimi satmak, rehin olmak istemem. Kölesi olduğum bir şey varsa o da hakikat ve aşktır."[82]

Buradan anlayabileceğimiz gibi köleliğe razı olmuyor. Fakat Hüseyin Cavid İstanbul'da yaşadığı dönemde, tek bir köleliği kabul ediyor, o da aşka ve hakikate bağlılık köleliği idi. Hüseyin Cavid bu manevî kanaate vardı.

İstanbul döneminde Hüseyin Rasizade çok önemli bir olay daha yaşamıştır. O da soyadı Rasizade'yi Cavid'le değiştirmesi. Şöyleki, hayatının bu döneminde Cavid soyadını, imzasını kullanmaya başlar. Hatta hapsedilip 1938 yılında sürgüne gönderildiği zamanlarda bile bütün evrak kayıtlarda artık Rasizade ismini

[81] *E. Şerif, a. g. e., s. 53.*
[82] *E. Şerif, a. g.e., s. 54.*

göremezsiniz. Bundan dolayıdır ki, birçok araştırmacılar İstanbul dönemine, buradayken eğitim sürecine Cavidleşme dönemi de diyorlar.

İstanbul'dayken *"Sırat-i Mustakim"* dergisinde Hüseyin Cavid'in; "Yâdi Mazi", "Son Bahar", "Elm-i Beşeri" şiirleri yayımlanır. İstanbul'a Hüseyin Salik Rasizade olarak gelen şair, burada Cavid'leşiyor. Yani arkadaşı Kurbanali'ye mektuplar dışında Rasizade'yi kullanmıyor. Bu tarihlerde *"Sırat-i Mustakim"* dergisiyle edebiyat camiasında Hüseyin Cavid olarak tanınmaya başlıyor.

3.4. HÜSEYİN CAVİD'İN ÇALIŞMA HAYATI

3.4.1. İstanbul'dan Sonraki Dönemde Öğretmenlik Faaliyeti

Darü'l- Fünun'u başarıyla bitiren Hüseyin Cavid, 1909 yılının sonunda doğduğu şehirden Nahçıvan'a döner. Memleketine büyük umutlarla dönen, yeni yetişen gençlere faydalı olmak, büyük işler yapmak arzusuyla gelen Hüseyin Cavid, çok kısa zaman sonra bedbinleşiyor.

Yazarın bedbinleşmesine sebep olarak o dönemde Nahçivan'a dönünce Azerbaycan'ın milliyetçi aydınlarına özellikle Türkiye'de eğitim almış açık fikirli gençlere iş kapılarının kapalı olduğunu anlamasıdır. Diğer taraftan yaklaşmakta olan Balkan Savaşları'nın gergin havası yüzünden, ister Azerbaycan'da olsun isterse Türkiye'de aydınların çalışabilme imkânları kısıtlı hale gelmiş, vatanperver öğretmenler çeşitli sebeplerle okullardan uzaklaştırılmışlardı.[83]Bedbinliğinin bir diğer sebebini yine arkadaşı Kurbanali Şerifzade'ye yazdığı "yalnız kendiniz okuyacaksınız" başlıklı yazısından anlayabiliriz:- "Terbiyey-i medeniyeye gelince esas odur- elhamdülillah, o külliyen mefkuddur. Bu sebeple bendeniz İranlıların ve

[83]*H. Aslan,* ***Türk Kültürü, Hüseyin Cavid****, s. 232, 1982.*

Kafkas'ın henüz medeniyete yaklaşmamış taraflarının âtisini yirmi, otuz seneye kadar pek zahmetli ve karanlık görüyordum. Niçin? – diye soracaksınız… Çünkü esas yoktur. Efendim esas! Esas kökü berkitmek[84]için yalnız "evolusyon" kanuni tekâmüle ihtiyaç vardır.

Cüzi ve sathi bir mumarise işleri yoksa işte esas olmaz ise inkılâp hiçbir fayda vermez. Fakat men Kafkasya'nın istikbalini- İran'a nispeten daha ziyade görüyorum.[85]

Buradan da anlaşıldığı kadarıyla yazar Türkiye dönüşünde karşılaştıkları karşısında biraz umutsuzdu. Daha sonraları eleştirmenler tarafından bir inkılâp yapamadığı için inkılâp şairi olamadığı için eleştirilen yazarın, aslında Türkiye'den dönerken düzeyi belliymiş. Onun amacı evrim yapmak değil, tekâmül yapmaktan yanaydı. Aynı zamanda mektuplarından yazarın dönmeden önce bile çalışmak istediği yerler çok belliymiş. O dönemde Kafkasya'da Bakü ve Gence'de öğretmenlik yaptığı gibi Erivan'da ve Tiflis'te de çalışmak istiyordu. Öyle de yapmıştır. Şöyleki, 1909 yılının sonunda memleketine dönen yazar, üç ay gibi kısa bir süre Nahçivan'da kaldıktan sonra Erivan kazasının Millî köyünde öğretmen olarak çalışma hayatına atılıyor. Önce Azerbaycan'ın aydınlarından ünlü yazar, satirik ve dram yazarı Celil Memmedguluzade'nin öğretmenlik yaptığı bu mektep, iki sınıflı ilk okuldu.

Cavid gibi yüksek eğitimli, derin bilgiye sahip Arapça, Farsça, Rusça ve Türkçe dillerini iyi düzeyde bilen bir aydının ilkokulda öğretmen olması ilk bakışta tuhaf görünse de bu sebepsiz değildi.

---

[84] *Esasları sağlama almak.*
[85] *H. Aslan, a. g. e., 271.*

Azerbaycan halkının yüz seneye yakın bir müddette müstemleke boyunduruğunda ezen Rus Çarlığı, bütün vasıtalardan istifade ederek, yerli halkı, Türkleri cehalette tutmak istiyordu.

Azerbaycanlıların gözleri açılmasın, elleri silah tutmasın diye orduya alınmıyor. Azerbaycan'da maarifin, ilmin yayılmasına çeşitli yollarla engel oluyorlardı. Fakat Azerbaycan'ın milliyetçi aydınlarının devamlı ve etkili mücadeleleri sonucunda, Çar makamları Azerbaycan'ın bazı yerlerinde ilk okullar açmak zorunda kaldı. Bu okullarda eğitim Rus dilinde olmakla beraber çocuklara Türk dili ve Türk dilinde şeriat da öğretiliyordu. Hiç olmazsa bu fırsatı kar olarak değerlendiren Azerbaycanlı aydınlar bir takım maddi zorluklara ve mahrumiyetlere katlanarak seveseve bu okullarda öğretmenlik yapıyorlardı. İşte bu sebeple Cavid de Erivan'a geliyor. İlk öğretmenlik faaliyeti için Azerbaycan maarifi tarihinin şerefli ve fedakâr askerlerinden biri de Cavid'dir. XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılda yaşamış Azerbaycan şair ve ediplerinin aşağıyukarı hepsi aynı zamanda hem edip, şair hem de öğretmenlik yapmışlardır.

Cavid, Erivan'dan sonra 1912 senesinde Gence'de öğretmenliğe başlar. Birkaç ay sonra işinden uzaklaştırılıyor. O dönemde aydınlara karşı böyle muameleler çok yaşanmaktadır. Mirze Cafer'in Hüseyin Cavid isimli kitabında bu durumu şöyle açıklıyor: "Mektepten meni, Mirza Mehemmed ve Mirza Hebib kenar edibler. Anlaşılan Türkiye-Rusya savaşı münasebeti ile bizden şüphelenirler."[86]

Medrese-i Ruhaniye'den sonra Cavid, Gence'de demir yolu idaresinde bir süre ihtiyaçlarını karşılamak için muhasebecilik yapmıştır. 1912 yılının Ağustos ayında yazar, Tiflis'e gidiyor ve 1912 yılına kadar burada öğretmenlik yapıyor.

[86] *M. Cafer*, ***Hüseyin Cavid****, Bakü, 1960, s. 34.*

Okulun maddi harcamalarını kimse üstlenmediğinden okulun kapatılma tehlikesi vardı. Okulun harcamalarını üstlenmiş. "Simurg" ve Kimya" Hayır Vakıfları arasındaki anlaşmazlık okulun kapatılma tehlikesini hızlandırıyordu. Bu okulda çalıştığı dönemlerde Hüseyin Cavid, Çar Gizli Polisi'nce çağrılmış ve *"ÇGP"* onun İstanbul'daki eğitimiyle ilgili sorular sormuş ve Sosyal-Demokrat Partisi ile bir bağlantısının olup olmadığını sorgulamıştır. Hüseyin Cavid'in hiçbir zaman ne saklı ne de açık bir siyasî partiye üyeliği olmamıştır. Kendi hatıralarından *ÇGP'*ne çağrılıncaya kadar, onun yaşadığı eve ve çalıştığı okula bazı kişiler gelmiş hakkında bilgi toplamışlardı.

Tiflis'te yaşadığı ve çalıştığı dönemde şehrin tiyatro hayatıyla da ilgileniyordu. "Tiflis Türk Dram Destesi" isimli tiyatro grubunun tiyatrolarını takip ediyor ve bununla ilgili olarak da (oyunlarla ilgili) *"İkbal"* gazetesinde yazılar yazıyordu. 1914-1915 yıllarında tiyatro grubu Namık Kemal'in *"Zavallı çocuk", "Vatan yahut Silistre"* ve *"Akif Bey"* piyeslerini sahneliyordu.

Hüseyin Cavid, Tiflis'te çalıştığı dönemde *"Şeyh Senan"* dramının bazı perdelerini burada yazmıştır. İlk kitapları olan *"Ana"* piyesi ve *"Keçmiş Günler"*şiir kitabı 1913 yılında Tiflis'te basılmıştır. 1914 yılında Hüseyin Cavid, sıhhatiyle ilgili sorunları nedeniyle Tiflis'ten Kahetiya'ya gider ve burada olduğu dönemde de geçici olarak bir demir yolu idaresinde geçimini sağlamak için memurluk yapar. Buradan da yine tedavi olmak niyetiyle Yessentuki'ye gider. (Bazı kaynaklarda Kıslavodsk yazar.) Fakat 1937 yılında tutuklandığı zaman sorgulandığı sırada kendi ifadelerinde yargıca Yessentuki'ye gittiğini söylemiştir.[87]

[87] *M. Cafer, a. g. e., s. 40.*

Bir süre sonar yazar 1915 yılında Bakü'ye döner. Bu bilgi, yazarın arkadaşlarına yazdığı mektuplar ve o dönem *"Yeni İkbal", "Basiret", "Sedayı Kafkas"* gazetelerindeki yazılarının tarihiyle de tutarlıdır. 1915 yılında Bakü'de ünlü iş adamı, hayırsever Tağı Nağıyev'in "Sefa" isimli okulunda öğretmenlik yapmıştır. Hüseyin Cavid, Bakü'de İran Büyükelçiliği'nin Bakü'de yaşayan İranlılar için açtığı "İttihad" isimli okulda Azerbaycan Türkçesi öğretmeni olarak da çalışmıştır. Yazar, bu okulda onunla beraber İstanbul Üniversitesi'nde eğitim almış Abdullah Memedzade'nin ve Abdullah Sar'un referansıyla çalışmaya başlamış ve bir buçuk yıl burada öğretmenlik yapmıştır.

1917 yılında Bakü'de kurulan "Muharrirler ve Edipler Cemiyeti"nin edebiyat komisyonuna üye seçilir. Buradaki dostları arasında Abdullah Sadık, Cafer Bünyadzade, Seyid Hüseyin, Üzeyir Hacıbeyov, Neriman Nerimanov ve Salman Mumtaz gibi dönemin önemli edebiyat adamları ve sanatçıları vardı. Bunların bir kısmı ve başka dostlarının da katılımıyla, Tebriz Oteli'nde bir araya gelerek sıcak ve samimi edebiyat sohbetlerine dalarlardı. Bu dönemde de Hüseyin Cavid Tebriz Oteli'nde yerleşmiş orada yaşamaktaydı. Bu şekilde sohbetler de bu otelde onun odasında düzenleniyordu. Bir araya geldikleri toplantılarda Fars, Arap, Osmanlı ve Azerbaycan şairlerinin eserlerinden buldukları güzel örnekleri okur, onların tahlilini yaparlardı.[88]

1918 yılının Mart ayında Ermenilerin Müslüman Türklere karşı yaptıkları kanlı eylemlerde "Kaspi" matbaası, *"Açık Söz"* gazetesinin binası ve İsmailiyye Hayır Vakfının binası da Ermeniler tarafından yakıldı. Tarihte "Mart Hadiseleri" olarak bilinen Ermenilerin Kafkasya'da yaptıkları (Bakü'de) Türk katliamı üç gün

[88] *R. Tehmasib,* ***"Dostluğum Cavid'i Hatıralarken"****, Bakü, 1982, s. 267.*

geceli gündüzlü sürmüştür. Mart Hadiseleri'nde Ermeniler, Tebriz Oteli'nde kalan diğer insanlarla beraber Hüseyin Cavid'i de esir alırlar, gözü önünde altmış Türk kurşunlanır. Kendisi ve arkadaşı Hüseyin Sadık tesadüf eseri ölümden kurtulur. Bu olaydan sonra arkadaşıyla Enzeli'ye kaçarlar. Cavid oradan önce Tebriz'e sonra da Nahçivan'a gider. Nahçivan'da bir yıl "Rüşdiyye" mektebinde öğretmenlik yapar.

1918 yılında evlenir, 1919 yılında yeniden Bakü'ye taşınır ve bu tarihten sonra hapsedilip sürgüne gönderilinceye kadar Bakü'de çalışır ve buradan hiç ayrılmaz. 1921-1922 yıllarında yeni bir eğitim programı başlatan Bakü'deki "Darü'l-Müellim Mektebi"nde Türk Dili ve Edebiyatı dersleri okutmaya başlar. Cavid, burada 1933 yılına kadar çalışmıştır. Burada öğretmenlik sırasında okulda Cavid'in rehberliği altında "Dram Derneği" kurulur. Çeşitli tiyatro eserleri dernek tarafından başarıyla burada sahnelenir.

1923 yılında Azerbaycan Yazıcılar İttifakı'nın[89] çeşitli komisyonlarında görevlendirilir. 1926 yılında Bakü Türkoloji Kongresine katıldı. 1926 yılında Halk Maarif Komiserliği tarafından Batı Edebiyatını öğrenmek ve gözlerini tedavi ettirmek için Berlin'e ve Paris'e gönderilir.[90]

1932 yılında Azerbaycan Yazarlar Birliğine kabul edildi. Azerbaycan'daki yeni rejimin yapılanma sürecinde idarecilerin yazarlardan istediği türden eserler vermemesi Cavid'e duyulan tepkilerin artmasına sebep olur. Sovyet yönetiminin Stalin döneminde Hüseyin Cavid'e karşı tenkitler; haksız ve acımasız şekil almaya başlar. Yazara karşı üstlerin tutumu ve yazara karşı yapılan baskılar sert bir şekil almıştır ve 1937 yılında yazarın hapsedilmesiyle sonuçlanmıştır.

[89] *Yazarlar birliği.*
[90] *T. Ahmedov, **Azerbaycan Sovyet Yazıcıları**, Bakü, 1987, s. 622, 623.*

3.5. HÜSEYİN CAVİD'İN EVLİLİĞİ VE AİLE BİREYLERİ

1918 Mart hadiselerinden sonra Hüseyin Cavid bir hafta Ermenilerin elinde rehin kaldıktan sonra arkadaşı Hüseyin Sadık'la Enzeliye kaçarlar. Mart olaylarında matbaanın yakılması ile yazarın sekiz bin kitabı yakılır. Dolayısıyla elinde hiç parası kalmaz, gidecek ve kalacak yeri bile artık yoktur. Tebriz Oteli'de yakılınca çaresiz kalıp saatini birine satar. Tebriz'e gider burada iki ay kaldıktan sonra oradan da Nahçivan'a geçer. Nahçivan'da bir yıl kalır ve "Rüşdiye Mektebi'nde" öğretmenlik yapar. Bu dönemde Hüseyin Cavid 36 yaşındadır ve ailesi tarafından sürekli evlendirilmek istenmektedir. Ama yazar ısrarla ben evleneceğim kadını görmeden evlenmem demektedir. Yazar, görmeden sadece görücü usulü ile evlenmek istemiyordu. O dönemde Azerbaycan'da ve özellikle Nahçivan'da evlilikler hep görücü usulü ile yapılırdı. Hatta damat ve gelin sadece düğünde ya da evlendikten sonra birbirlerini görüyorlardı. Hüseyin Cavid de ısrarla böyle bir evlilik yapmak istemiyordu. Çünkü kendisi aşk ve özgürlük şairiydi. Böyle evlilik düşüncesi de onun yapısına ve doğasına tersti. Hüseyin Cavid'in ablası Ummu Selime, kızları Rübabe ve Saltanatın arkadaşı olan; onların evinin karşısında Yeni Bazar Nehri'nin karşı kıyısında oturan Müşkinaz isimli bir kızı kardeşine, yani Hüseyin Cavid'e yakıştırıyormuşlar. Kardeşi bu düşüncesini Cavid'e açar ama Cavid ona- "Hangi dönemde yaşıyoruz abla" -der. "Sen beni evlendiriyorsun. Ben şiirlerimde hür ve özgür aşktan, sevgiden yazıyorum ve sen beni tanımadığım, görmediğim biri ile evlendiriyorsun. Önce bana söyle kim bu kız kimlerdendir? Belki hiç benimle evlenmek istemez, ben beğenip âşık olsam bile, o zaman sen ne yaparsın?" [91]

[91] *M. Cavid*, ***Hüseyin Cavid'i Hatırlarken****, Bakü, 1982, s. 241.*

En sonunda, Cavid'i evleneceği kızı görme koşuluyla ikna ediyorlar. Yine eşi Müşkinaz Cavid kendi hatıralarından bu olayı şöyle anlatıyor; "Beni evlerine yemeğe davet ediyorlar, birkaç gün sonra o zaman evlerinde iki tane sandık vardı ve üstünde de bir yığın yorgan döşek koyulmuştu. Meğer o sandıkların arkasındaymış. Beni de o sandıkların karşısına oturttular. Bu zaman benim arkamdan gelen ışık Cavid'in beni görmesini engellemiş, bir kere daha görmem lazım demiş. Bu defa beni onların evindeki dikiş makinesine bakma bahanesi ile eve davet ettiler. Gittim önceden belirlenmiş yere beni oturttular. Cavid beni görmüş ve olur demiş ama benim de görüşümü sormalarını söylemiş. Ben onu zaten nehrin kıyısında evlerine geldiği zaman gördüğümden hemen olur dedim. [92]

Hüseyin Cavid ve Müşkinaz Hanım 1918 yılının Ağustos ayında mütevazı bir düğünle evlenirler. Müşkinaz Cavid, döneminin diğer kızları gibi eğitim almamıştı. Düğünden birkaç gün sonra Cavid, onun yazdığı yazıların ilk okurunun olmasını istediğini söyler ve bunun üstüne ona her gün ders anlatmaya başlar. Müşkinaz Cavid bu olayı şöyle anlatır: "Bana alfabeyi öğretti, giderek derslerimiz yoğunlaşıyor, zorlaşıyordu. En büyük arzularımdan birisi eğitimli olmaktı. Benim bu hayalimi, arzumu Cavid gerçek etti".[93]

Hüseyin Cavid evlendikleri dönemde Nahçıvan'da öğretmenlik yapıyordu. Birkaç ay sonra çalışmak için onu Maarif idaresinden Bakü'ye davet ediyorlar. Cavid, gidip Bakü'ye yerleştikten sonra ağabeyine mektup yazıp eşini münasip biriyle Bakü'ye göndermesini rica eder. Böylelikle Müşkinaz Hanım Cavid'in küçük kardeşi Ali Rıza ve onun ailesiyle Bakü'ye gelir. Yolculuğu zor geçer, çünkü o zaman Tiflis üzerinden bir haftaya Bakü'ye geçiyorlardı. Bakü'de Cavid ile

[92] *M. Cavid, a. g. e., s. 242.*
[93] *M. Cavid, a. g. e., s. 242.*

Müşkinaz Hanım eski Krupskaya sokağındaki ilk evlerine daha doğrusu ilk kiraladıkları odaya yerleşiyorlar.

Evliliklerinin ilk yılları sıkıntılarla geçmiştir. Çünkü Cavid'in derslerinin saati giderek azalıyordu. Krupskaya sokağında yerleşen bu küçük odada ne kadar sıkıntı yaşasalarda güzel anıları da oluyor. Şöyleki ilk evlatları Ertuğrul, 22 Ekim 1919 tarihinde bu evde doğuyor. Cavid'le Müşkinaz Hanım'ın ikinci evlatları Timrus 23 Ağustos 1921 tarihinde doğuyor. Fakat daha doğar doğmaz hastalanıyor ve bir yaşını doldurmadan ölüyor. 23 Ekim 1923 tarihinde kızı Turan doğar.

Şair için 20'li yıllar yeni doğmuş bebeğinin ölümü, sonra çok sevdiği kardeşi Ali Rıza'nın hastalığı ve ölümü sebebiyle buhranlı, inişli çıkışlı geçmiştir. Gerçi çok sevdiği Turan'da bu dönemde doğar. Ama 40 yaşındaki yazar, zor günler geçirmiştir ve bu dönem yazı hayatına da yansımıştır. Eleştirmenler yazarın yaratıcılığının bu dönemini "Mefkürevi tereddüt, buhran yılları" diye nitelendiriyorlar.[94]

Hüseyin Cavid, iyi bir aydın ve münevver olduğu gibi, aynı zamanda da çok iyi bir aile reisi ve şefkatli bir babaydı, çocuklarının kahvaltısını o hazırlar ve okula da o götürürdü. Eşini sabahları, uyandırmaya kıyamazmış. Hayattan erken ayrılmasıyla Azerbaycan halkı emsali olmayan aydınını, münevver bilim adamını, örnek bir aile reisini kaybetmiştir.

1937 yılında Hüseyin Cavid'in tutuklanması ile eşi Müşkinaz Hanım zor bir döneme girer, hem metin olmalı eşine destek olmalı, hem de çocuklarına sahip çıkmalıydı. Çünkü eşini "Halk düşmanı" ilan etmişlerdi. Yaşadıkları ev dâhil her şeylerine icra gelmişti. Hayatında hiç çalışmayan Müşkinaz Hanım çocuklarını geçindirmek için çalışmaya başlar. Temizlik, dikiş işleri yapar. Eşinin hapiste olduğu

[94] *A. Turan,**Cavidname**, Bakü, 2010, s. 65.*

dönemlerde onun ziyaretine gidebilmek için en güzel eşyalarını satar, bir tek nişan[95]yüzüğünü satmaz. Onu da oğlu Ertuğrul hastalanınca eşinin yüzük emanetini evlat emanetini kurtarmak için satar. Müşkinaz Hanım, gerçekten metaneti ve iradesi ile örnek bir eş ve anne olmuştur.

Cavid ailesinin bir başka bireyi, yazarın ilk göz ağrısı, çok sevdiği oğlu Ertuğrul, XX. yüzyılda Azerbaycan'ın fikir tarihinin yetenekli simalarından biriydi. 1926-1927 yılında Azerbaycan Darü'l-Müallimatı yanındaki Numune Okulu'na kayıt yaptırmış, daha sonra iki yıl orada eğitim aldıktan sonra 8. Şura okuluna geçiş yapmış ve 1935-1936 yıllarında başarılı bir şekilde okul ikincisi olarak bitirmiştir. 1936-1937 eğitim yılında Azerbaycan Pedagoji Üniversitesi'nin (Öğretmenlik Enstitüsü) dil ve edebiyat bölümünü kazanmıştır. Babasını örnek alarak o da öğretmenlik mesleğini seçmiştir ve yine babası gibi o da şiir yazmış ve hikâye derlemiştir. Bunun yanı sıra müziğe olan ilgisi nedeniyle müzik eğitimi almış ve yeteneği sayesinde Azerbaycan Devlet Konservatuarı'na Müzik İlmi Araştırma Odası'na asistan olarak alınmıştır. Ailenin tek geçim kaynağı bu genç delikanlının bursu ve maaşı idi. Bu kadar genç yaşta kaderin sert yüzüyle tanışmış, ağır sorumluluklar üstlenmiş olan Ertuğrul; yılmadan, içine kapanmadan, kendini geliştirmeye, tarihte ve bilimde bir iz bırakmaya çabalıyordu. Üstün yetenekli bir genç olan Ertuğrul Cavid, sanatın değişik dallarında denemeler yapmıştır. Şiir yazmış, resim çizmiş, beste yapmış, dram eserleri yazmış, folklorla uğraşmış ve bu alanda ciddi araştırmalara imza atmıştır. Ertuğrul daha 20'lı yaşındayken Azerbaycan Türkçesi dilinin millî iflas döneminde, dilimizin siyasî tuzağa uğradığı bir dönemde folklorumuzu araştırmış, araştırmalarında her kesin ilgisini öz Türkçedeki dil sorununa çekmeye çalışmıştır. Ertuğrul Cavid'in dil konusundaki bu çabaları boşuna

[95] *Nişan yüzüyü, alyans.*

değildi. O, babası Hüseyin Cavid'in kullandığı ortak Türk dilini kullanmak istiyordu. Bu dönemde pek sık rastlanmayan bir üslup ve dilde şiirler yazıyordu.

Bizim yerin iyitleri[96]

Girer meydana merd olu[97]

Ölünce meydandan dönmez

Ağzı kanlı bozgurt olu

Şiir parçasından da görüldüğü gibi babasının yazı dilini şiirlerinde takip ediyordu. Hep geçmişimizi, millî köklerimizi araştıran Ertuğrul bir senfoni de bestelemiştir. 1940-1942 yıllarında Azerbaycan Devlet Konservatuarı'nda en ünlü müzisyenlerden, duayenlerden eğitim almış ve pek iyi bir dereceyle buradan mezun olmuştur. Ertuğrul, klasik eserlerini de Azerbaycan Türkçesine çevirmiştir. Yani o kısacık ömründe kalemini çevirmen olarak da denemiştir. Çevirileri içinde F. Şubert'in "Öğrenci"; Rimski-Korsokov'un "Hindi Konuğun Nağmesi"; T. Cordani'nin "Ey Sevgilim"; S. Rahmaninov'un "Jasmin"i; Motsart'ın "Beşik Nağmesi; İohan Şrtaus'un "Bahar Nağmesi" gibi klasik parçalar vardı.

Ertuğrul Cavid yazılarında TOEC imzasını kullanıyordu.Bu İmzanın açıklaması da, Türk Oğlu Ertuğrul Cavid idi.

Ertuğrul Cavid, zorluklarla dolu bir hayatın içerisinde, geçim sıkıntısının yükünü çekti ve genç yaşta omuzlarına yüklediği sorumluluklar karşısında pes etmedi. Tam tersi sabah akşam millî medeniyetin gelişmesine bir katkıda bulunmak için çabaladı durdu. "Halk Düşmanı'nın" oğlu halkı için çabalıyordu.

1941 yılında II. Dünya Savaşı'nda Ertuğrul Cavid'i de savaşa aldılar. Aslında Ertuğrul'un savaşa alınması çok tuhaftı. Çünkü "Halk Düşmanı'nın" oğlu olduğu için

[96] *Yiğit.*
[97] *Oğlu.*

ona silah verip ön cepheye almak, Sovyet Rusyası'nın prensiplerine aykırı idi. Böyle siyasî anlamda damgalanmış ailelerin çocukları sadece arka cephede çalıştırılıyordu. Ama tuhaf olanı yalnızca bu değildi. Ertuğrul'un fiziksel yapısı onun savaşa alınmasına müsaade etmiyordu. Ertuğrul, 1.68 cm. boyunda 51 kg ağırlığındaydı. Fakat bunlara rağmen savaşa alınıyor ve 1943 yılında cephede verem hastalığına yakalanarak, ağır bir durumda Tiflis hastanesine gönderiliyor. Ertuğrul'un durumu çok kötü olduğundan yapılacak bir şey kalmadığını söyleyerek onu evine gönderiyorlar.

Babasının sadık arkadaşlarından olan Aziz Şerif, Ertuğrul'u alarak Nahçivan'a götürüyor. Fakat rahat etmesi ve son günlerini huzurlu geçirmesi için getirildiği burada da huzur bulamıyor. Çünkü kimse onunla konuşmuyor, ziyaretine gelmiyor. En yakın akrabaları bile onu ziyaret etmeye korkuyorlar. Onunla konuşmaktan başlarına geleceklerden korkuyorlardı. Çünkü Ertuğrul "Halk Düşmanı" adı almıştı. 14 Ekim 1943 tarihinde dünyasını değiştirdi. Herkese küskün gitti hayattan. Annesine yazdığı son mektubunda; "Kimseye selam söylemiyorum"– diye yazıyordu.[98]

Akrabalarından sadece halası ve kuzeni Süleyman vardı son günlerde yanında. Annesi ve kardeşi bile defnine gidemediler. Çünkü o zaman Bakü dışına çıkmaları için yönetimden özel izin almaları gerekiyordu.

Böyle zor şartlarda ağır baskılarla hayat mücadelesi veren bir ailenin bir diğer üyesi Hüseyin Cavid'in kızı Turan Cavid idi. Turan Cavid, bütün ömrünü hayırlı evlat olarak babasının elyazmalarını, kitaplarını toplayarak, tarihten izinin silinmesini önlemek adına her şeyi yaptı. Çünkü o dönem Sovyet Hâkimiyeti

[98] *A. Turan,* ***Cavidname****, Bakü, 2010, s. 315.*

"Repressiya"[99] sırasındaRuslar, temizledikleri milliyetçi aydın kesimin toplumun hafızasından ve tarihten izini silmek adına her şeyi yaptılar.

Hüseyin Cavid ailesinden arda kalan tek birey olan Turan Cavid ise zaman zaman sessiz kalıp susmayı öğrendi. Sessizliği ile konuşması gelecek zamanı, beraat zamanını bekledi. Çünkü bugünün geleceğini biliyordu. Adaletin yerini bulacağını, babasının hakketmediği damga "Halk Düşmanı" isminin üstünden kalkacağını biliyordu. Turan Cavid, okulu bitirdikten sonra babasının isteği üzerine Tıp Fakültesi Pediatri bölümünü kazanmak için sınava girdi ama kazanamadı.

Ağabeyi Ertuğrul, askere gitmeden önce babasının arkadaşı ve kendisinin öğretmeni, o dönemin ve çağımızın ünlü besteci ve müzisyenlerinden olan Üzeyir Hacıbeyov'a mektup yazarak, kız kardeşine iş konusunda yardımcı olmasını istemişti.

1940 yılında savaş zamanı Turan Cavid'i işe almaya babasının iyi arkadaşları bile rejim baskısı yüzünden cesaret edemiyordu. Fakat Ertuğrul'un Üzeyir Hacıbeyov'a yazdığı mektupla "halk düşmanının kızını" Radyo Komitesi'nde işe aldılar. Üzeyir Hacıbeyov sayesinde Turan Cavid, bu komitede farklı farklı şubelerde çalışmış, sık sık şube değiştirmişti. Beraattan sonra Turan Cavid, öğrenmiş ki, o dönem Çaparıdze ilçesinin valisi ermeniymiş ve komitenin müdürünü her gördüğünde o kızı işten çıkar diyormuş, müdür de Turan Cavid'in şubesini değiştirerek zaman kazanıyormuş.[100]

1944 yılında Turan Cavid, Tıp Üniversitesi'ni kazanmak için sınava girmiş, bu sefer sınavı kazanmıştı. Ama derslere devam etmek istememiş. 1945 yılında yeniden sınava girmiş, Tiyatro Üniversitesi'ni kazanmıştı. Turan Cavid, 1950 yılında

[99] *Zabtetme, zorla önlemek, eylemi bastırma.*
[100] *A. Turan, a. g. e., s. 477.*

buradan mezun olmuştur. Turan Cavid, hatıralarında, ilk kez bu tiyatro ortamında rahat ve dışlanmamış olduğunu hissettiğini anlatıyor. Buradan mezun olunca Üzeyir Hacıbeyov'un adına Sanat Üniversitesi'ne atanmıştır.

Bu üniversitede, tiyatro tarihi dersini anlatıyordu. 1953 yılından 1991 yılına kadar tiyatro müzesinde çalışmıştır. 1968 yılından sonra da bu müzenin müdürlüğü görevini üstlenmiştir. Bütün ömrü boyunca, babasının kitaplarını derlemiş, toplamış, ev müzesinin açılması için çabalamıştır. Babasının naşını sürgünde olduğu topraklardan doğduğu Nahçivan'a getirmiş, makberini yaptırmış ve 12 Eylül 2004 tarihinde 81 yaşındayken dünyasını değiştirmiştir. Bütün ömrünü Hüseyin Cavid'in tebliğine adayan, Cavid ailesinin yaşadığı facianın son kahramanı Turan Cavid de ailesi karşısında üstlendiği bu görevi başarıyla yerine getirerek gözlerini ebediyen bu dünyaya kapattı.

3.6. HÜSEYİN CAVİD'İN YURT DIŞI GEZİLERİ

Hüseyin Cavid'in çok fazla yurt dışı gezileri olmamıştır. Bunun birkaç sebebi vardır. Bunlardan en önemlisi yazarın yaşadığı ekonomik sıkıntılar ise başka ve bir o kadar da önemli olan sebep ise, o dönem diğer Sovyet müstemlekelerinde (ülkelerinde) olduğu gibi ülkeden çıkmak için bir sürü evrak ve izin almak gerekiyor olması idi. Hüseyin Cavid, gözlerinden dolayı yaşadığı rahatsızlık yüzünden ilk İran yönetiminde olan Tebriz'e gitmiş ama yalnızca tedaviyle sınırlı kalmamış, gezisi sırasında eğitim de almıştır. İkinci yurtdışına çıkışı, Azerbaycan Sovyet sınırlarını geçmesi yine de göz rahatsızlığından olmuş, ama bunun yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek eğitim de almıştı. Bir süre İstanbul'da yaşadıktan sonra memleketine geri dönmüştür. Uzun süre Sovyetler dışına çıkmayan Hüseyin Cavid, sadece eski Sovyet ülkelerine gidebilmiştir. Bunların dışında meslek hayatıyla ilgili

ilk yurt dışı gezisi olarak Almanya'ya gitmiştir. Yazarın Almanya'ya devlet tarafından o zaman yönetim sistemiyle "Halk Maarif Komiserliği" tarafından yapılan toplantıda oy birliği kararı verilmiş ve resmi senette de Hüseyin Cavid'in Almanya'nın Berlin şehrine, sonra da Paris'e gönderilme sebebi olarak uygar Avrupa, Batı edebiyatını tedkik etmesi, öğrenmesi ve aynı zamanda da gözlerinin tedavisi için gönderildiği hususu belirtilmiştir.[101]Belgedeki kayıtlara göre Cavid, 10 Nisan 1926 tarihinden 1 Ekime kadar Berlin ve Paris'e gönderiliyordu.

Bu dönemde Almanya'da "Turan" topluluğu da faaliyet göstermekteydi. Yazar ona ayrılan altı ayın sadece üç ayını Almanya'da durmuştur. Tedavisini yaptırıp araştırmalarını bitirdikten sonra Paris'e gitmeden Azerbaycan'a geri dönüyor. Bu bilgiler, Cavid tutuklandığı zaman soruşturma amirine verdiği ifade ve verdiği soruşturma tutanaklarıyla da tutarlıdır. Maalesef, yazar Almanya'dan döndükten sonra bir daha Sovyet sınırlarını geçemiyor ve 1939 yılında haksız yere hapsedilip Sibirya'ya sürgüne gönderildiği güne kadar da Bakü'de yaşamıştır.

3.7. HÜSEYİN CAVİD'İN ÇEKTİĞİ SOSYAL, SİYASİ VE EKONOMİK SIKINTILAR

Hüseyin Cavid hayatının farklı evrelerinde farklı sıkıntılarla karşılaşmıştır. Daha İstanbul'daki yüksek öğrenimi sırasında ekonomik sıkıntılarla karşılaşmıştır. Zaman zaman ailesinden özellikle de eğitim almasında büyük emeği olan ağabeyi Şeyh Muhammed Rasizade'nin maddî ve manevî yardımları ve desteğiyle yaşadığı ekonomik sıkıntıları aşmıştır. Bu sayede de eğitimini bitirip memleketine dönebilmiştir. Fakat, memlekete döndükten sonra da iş hayatında bir süre yaşadığı sıkıntılar yüzünden ekonomik sorunlar yaşamıştır.

[101]*A. Turan, a. g. e., s. 77.*

Eğitim hayatını anlatırken şunları belirtmektedir:- "Boyum çıktıktan sonra yarı aç yarı tok okudum. Eğitimim bittikten sonra da beni yalnız ve yalnız yaratıcılık meseleleri düşündürdü. Eğitime, bilime, edebiyata olan bu sönmez aşkım, hayatta çektiğim, karşılaştığım bütün zorluklara karşı dayanma gücü veriyordu."[102]

Genellikle yazarın hayatını yaşadığı ekonomik sıkıntılar anlamında özetleyecek olursak sadece hayatının son 10 yılı maddi sıkıntılar yaşamadığını, refaha çıktığını söyleyebiliriz.

1918 yılında 36 yaşındayken Bakü'de Mart olayları yaşandığı sırada, yazarın esir alındığı ve bir hafta Ermenilerin elinde kaldıktan sonra parasız kaldığı ve cep saatini satarak Tebriz'e oradan da Nahçivan'a dönebildiği bir gerçektir. Bir süre öğretmen olarak çalışan yazar, maddî anlamda sıkıntısını giderdikten sonra evlenir. Evliliğinin ilk yıllarında Bakü'de bir liseye öğretmen olarak atanır ve küçük bir ev daha doğrusu oda kiralayarak eşini de yanına alır. O dönemde okulları hayır kurumları veya hayırsever zengin kişiler finanse ediyordu. Durum böyle olunca da maaşlar çoğu zaman geç kalıyor, zamanında ödenmiyordu. Kimi zaman öğretmenler bir ay maaş almadan çalışmak durumunda kalıyorlardı. Genç öğretmenlerin kimi zamanda dersleri azalıyordu, bu da maaşlara yansıyordu. Bu zor zamanlarda yeni evli olan genç öğretmen ve yazar Hüseyin Cavid tabii ki ekonomik sıkıntılar yaşıyordu. Çoğu zaman ihtiyacı olduğu için çok değer verdiği kitaplarını satmak zorunda kalıyordu. Bazen kişisel eşyalarını da satıyordu. Eşi Müşkinaz Hanım'ın hatıralarında böyle zor sıkıntılı günlerin de anısı yer alıyor. 1921 yılında eşi Müşkinaz Hanım ameliyat olunca yine böyle sıkıntılı bir döneme girerler, bu dönem eşinin hatıralarında şöyle anlatılıyor:

[102] *E. Şerif,* ***Hüseyin Cavid'i Hatırlarken****, Bakü, 1982, s. 270.*

"Bir gün kitaplarından birkaçını ayırdı. Sordum, onları ne yapacaksın diye. Bir arkadaşının istediğini ona götüreceğini söyledi bana. Her kitabı birkaç kere eline alıp evirip çevirip, sonra geri bırakıyordu. Sonra toplayıp gitti. Birkaç saat sonra elinde ilaçlarım, şeker, çay, et, ekmek,alıp geri geldi. O zaman kitapları sattığını anladım. Çünkü paramız yoktu. Çok düşünceliydi. Onu böyle efkârlı görünce ağladım. Beni ağlarken görünce:- "İnsan zor günde sabırlı olur, her zaman böyle olmayacak", dedi."[103]

Cavid'in 1921 yılında ikinci evladı yani kızı Timrüs doğar. Yazar yine maddi anlamda zor günler yaşarken çocuğu hastalanır.Yazar bu durumdaeşinden satmak için beyaz yün kumaştan olan takım elbisesini ister. Ama çocuğu hastalıktan iyileşemez ve vefat eder. Bu dönemde Cavid'in çok sevdiği kardeşi Ali Rıza'da hastalanır ve ölür. Hem maddî hem de manevî anlamda zor günler yaşayan yazar, yazdığı bir eserini de sinirli anında yırtıp atmıştır. "Böyle moralle yazılan yazıların hiçbiri, işe yaramaz" diyerek göz nuru eserini çöpe atmıştır.[104]

1925-1926 yıllarında Hüseyin Cavid'i Darü'l-Müallim'ine öğretmen olarak atarlar. Bu dönemden sonra yazar hapsedildiği güne kadar ekonomik sıkıntılar yaşamaz. 1937 yılında Cavid, tutuklandıktan sonra 2 yıl hapiste kalır, 1939 yılında da kendisini Sibirya'ya sürgün ederler. Ama yazara yapılanlar bununla sınırlı kalmaz, çünkü rejimin hedefinde onun ailesi de vardır. Daha hakkında açılmış asılsız dava sonuçlanmadan yazarın hapsinden 4 ay sonra ailesini oturdukları evden çıkarmışlardı. Üç kişilik aileye, tek odalı, penceresi dahi olmayan üç kişilik aileye küçük alanda birkaç ailenin beraber yaşadığı bir yerde bir tanecik oda verilir. Hayatında hiç çalışmayan hep eşine ve çocuklarına hizmet eden Cavid'in eşi

[103]*M. Cavid, **Hüseyin Cavid'i Hatırlarken**, hzl. Turan Cavid, Bakü, 1983, s. 242.*
[104]*A. Turan,**Cavidname**, Bakü, 2010, s. 65.*

Müşkinaz Hanım ailesini ayakta tutmak, eşinin ona emanetlerini büyütmek için bir terzi atölyesinde dikiş işi yapmaya başlar. İşleri çok olduğundan eve de iş getirmektedir. Zaman bulunca da hastanede temizlik işi de yapıyordu. Ailenin geçim kaynağı senelerce terzilikten ve temizlikten aldığı maaş, oğlu Ertuğrul'un bursu ve onun asistan olarak müzik konservatuarından aldığı maaş olmuştur. 1937 yılından Hüseyin Cavid'in beraat almasına kadar (1956) ailenin bütün bireyleri ekonomik, sosyal ve siyasî anlamda "Halk Düşman"ının ailesi diye hep baskı altında kalmışlardır.

Hüseyin Cavid'in yazıp yarattığı dönem, Azerbaycan'da yeni rejimin yapılanma sürecine tesadüf ediyor. 1905 yılında Büyük Rus İhtilal'inden sonra Çarlık Rusya'sı Hükümdarlığı altında olan diğer milletler arasında özgürlük hareketleri olmuş, hükümet bu tür siyasî faaliyetler gösteren kişileri hapsetmiştir. Ama bunun yanı sıra da ayaklanmış halklara sınırlı özgürlükler de getirmişti. Bu dönemlerde Azerbaycan'da da okullar, matbaalar açılıyor, halk aydınlanmaya, halkta millî şuur oluşmaya başlıyor. 1918'deki Bolşevik Devrimi sonrasında oluşan otorite boşluğunda, 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir. Fakat kısa süre, yani 23 ay faaliyet gösteren Azerbaycan Cumhuriyeti, Sovyet Rusyası'nın Kızıl Ordu'su tarafından işgal edilmiş ve böylece Azerbaycan 1920 yılından 1991 yılına kadar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin idaresinde kalmıştır.

Bütün bu olaylardan tabii ki, en çok kalem sahipleri, aydın kesim etkilenmiştir. Şöyle ki, Rusya yeni bir sistem kurduktan sonra ilk görünüşte adaletli bir şekilde azınlıklara sözde özgürlükler tanıyarak aydın kesimi kontrolü altında tutup, halkı zamanla kendi millî köklerinden koparma politikası uyguluyordu. Yeni komünist rejimi yazarlardan onların istediği konularda eser yazmalarını istiyordu.

Yazılacak konular işçileri anlatacak, yeni yapıyı anlatıp övecek, özetle yeni sistemle ilgili olmalıydı. Devlet politikasının temelinde idaresi altında olan halkların dil ve din birliğini öldürmekti. Bu dönemde camiler yasaklandı. Hüseyin Cavid, *"Peygamber"* piyesini bu dönemde yazdı ve yönetim tarafından mercek altına alındı. Ama mercek altına alınma sebeplerinden biri ve en önemlisi Türkiye geçmişinin olmasıydı. Dil birliğine gelince ise Hüseyin Cavid, çevresindeki kalem arkadaşlarından farklı olarak hep ortak edebî Türkçeyle eserlerini yazdı. İlk dönem yazdığı şiirler sayılmazsa bu şiirleri Farsça yazmıştır. Geri kalan edebî mirası hep ortak Türkçeyle ve daha çok Türkiye Türkçesine yakın bir dille yazılmıştır. Bütün bu sebepler göz önünde bulundurulursa yazar hep takip ve baskı altında tutuluyordu. Bu dönemde haksız baskılara ve eleştirilere maruz kalan yazar, bununla ilgili 3 Ekim 1936 tarihinde o dönemin Merkez Komünist Müdürü olan Mir Cafer Bağırov'a mektup yazıyor. "Muhterem Mir Cafer Bağırov yoldaş[105]! Son zamanlarda bana ve yazılarıma karşı ister manevî ister maddî açıdan kaba ve soğuk geçimsizlik var. Bu da yalnız tek tek şahısların kaprisinden ileri gelmektedir. Tarafımdan cesaret olsa da fikrinizi bu noktaya celb etmekle, 30 yıldan fazla emek sarf eden hasta ve yorgun bir yazarın halini düşünmenizi rica ediyorum." [106]

Yazarın yaşadığı dönemde, idarecilerin istediği türde eserler vermemesi, eserlerini Türkiye Türkçesiyle yazmasından dolayı ona karşı duyulan tepkilerin artmasına sebep olmuştur.

Yazarın bu dönemde beraber yazdığı kalem arkadaşları işledikleri konuları; millî konuları doğrudan değil dolaylı yoldan anlatarak kendilerini koruma altına alabildiler. Fakat, Hüseyin Cavid kendini koruyamadı. 1937-1941 yıllarında Sovyet

[105] *Arkadaş.*
[106] *A. Turan, a. g.e., s. 82.*

Dönemi'nde Stalin ile başlayan aydınlara baskı ve temizleme politikasında Hüseyin Cavid de Türkçü, Turancı, vatan haini, ajan gibi suçlamalarla tutuklanıp sürgüne gönderildi. Hiçbir siyasî partiye üye olmayan yazar sadece düşünceleri ve prensipleri yüzünden siyasî hüküm giymiş ve haklarından mahrum bırakılmıştı.

3.8. HÜSEYİN CAVİD'İN HASTALIĞI VE ÖLÜMÜ

Daha önceki bölümlerde de anlatıldığı gibi, Cavid bütün ömrü boyu gözlerinden tedavi olmuş ve zaman zaman tedavisi için Sovyet Rusyası'nın dışına da çıkmıştır. Gözlerindeki uzağı görme rahatsızlığının dışında, ayrıca 1926 yılında göz tedavisi için gittiği Almanya'da kalbini de doktorlara muayene ettirmiştir. Böyle bir kanaate; ağabeyi Şeyh Muhammed'in oğlu Tahir Rasizade'nin babasına, amcasının Almanya seferiyle ilgili yazdığı mektuptaki cümlelerden varıyoruz:

"Emim[107] ve aileler eyidirler (iyidirler). Bugünler emimin gözü bir kadar (biraz) ağrıyor. Emim bu mayısta Berlin'e gidecek. Zaruren bir takım hastalıklarının tedavisi için. Emimin (amcamın) söylediğine göre bu aralar kalbi de rahatsızlık veriyor. Özü Almanya'da iken meni (beni) ailesiyle beraber yazlığa gönderecek."[108]

Hüseyin Cavid'in ölüm sebebi tam olarak belli değil, çünkü sürgündeyken, sürgün hayatının zor şartlarında öldüğünden, yazarın ölüm sebebi kesin olarak bilinmiyor. Genellikle Hüseyin Cavid'in hayatını araştırırken meçhuller içinde bir arama yapmak zorunda kalıyorsun. Çünkü yazarın 1936 yılına kadar ne kendisi ne de aile bireylerinin bir resmi yoktur. Kızı Turan Cavid şöyle açıklıyor bu durumu:- "Ya resim çekilmemiştir bu dönemde ya da Hüseyin Cavid hapsedildiği gece evden müsadire edilen evraklar, el yazıları, kitapları içinde resimleri de alınmıştır." İkinci

[107] *Amcam demektir.*
[108] *A. Turan. a. g. e., s. 77.*

iddia daha mantıklı ve dönemin gerçeklerine yakındır. Günümüzde, elimizde bulunan bilgilere arkadaşlarının hatıralarından, ailesine, yakınlarına yazdığı mektuplardan, eserlerinden ve çok az sayıda kalan fotoğraflardan yola çıkarak ulaşmaktayız.

Hüseyin Cavid'in hapsolduğu günle ilgili bilgilere, eşinin hatıralarından yola çıkarak ulaşmaktayız. Müşkinaz Hanım, o geceyi "Uğursuz Gece" diye hatırlıyor. 1937 yılı Haziran'ın üçüncü gününü dördüncü gününe bağlayan gecede Hüseyin Cavid'in evine, Azerbaycan Gizli Servisi'nin üç elemanı gece saat birde evi aramaya gelmişler. Hüseyin Cavid'in evinde arama yapan Gizli Servis elemanlarından biri Ermeni Sarkisyan, ikisi de Rus Pavlov ve Federenko'ydu. Evinden müsadere edilen eşyaların listesi şöyleydi:- 1 çuval Türk, Fars ve Arap dillerinde 115 nüsha kitap, 23 adet foto resim, 549349 NO'lu pasaport, notları, el yazıları olan 5 not defteri vb.[109]

Evde aramalarını bitirdikten sonra yazara yanına eşyaların almasını söylediler ve 4 Haziran 1937 tarihinde gece evinden *NKVD*(Milli İçişleri Komitesi) elemanları tarafından alındı. O gece evinden alınan yalnız Hüseyin Cavid değildi, birkaç aydın ve yazarımız daha aile ocağından alındı. Soruşturma 2 yıl sürdü. Yazar, 8 Temmuz 1939 tarihinde ailesiyle son kez görüşmüştür. 8 Temmuz'da Hüseyin Cavid sürgüne gönderilmeden önce son kez bütün aile bireyleri ile görüşünde onun son sözlerini eşi Müşkinaz Hanım'ın hatıralarından okuyoruz. Hüseyin Cavid'in eşine olan son sözleri şöyledir:

-"Kederli kalbimin sönmez yıldızı olan halkımın yenilmesidir. Ağır kederim[110] yenilmez halkımın yenilmesidir. Ellerde kalkan olarak kullanılmasıdır. Neler oluyor neler yaşanıyor? Her şey olduğu gibi şu zavallı insanlara anlatılacak mı? Ne kadar rezil insanlar varmış. Mert ölmek namertçe (korkak) yaşamaktan

[109] *AR. SPIHMAD,* ***Azerbaycan Cumhuriyeti****<Siyasal Partiler ve Sosyal Olaylar Merkez Devlet Arşivi. (Resmî Yayınlanmış Belgeler).*
[110] *Keder, hüzün.*

üstündür. Zaman gelecek yazılmamış eserlerime, karanlık zindanıma halkım da ağlayacak. Azerbaycan'a vurulan yara çok derindir. Namert ellerle mert âlim, aydın oğullar yaratılıyor. Bu yaralar asırlar boyu sızlayacak."[111]

Hüseyin Cavid'in sürgünden ailesine mektup yazma hakkı vardı. Bundan sonraki senelerde ailesiyle haberleşme şekli hep mektuplarla olmuştur.

Hüseyin Cavid'in soruşturması iki yıl bir ay sürmüş ve 9 Haziran 1939 tarihinde ellerinde hiçbir kanıt olmaksızın anti-Sovyet teşkilatlara çalışmakla, Pantürkizm ve Türkiye casusluğu yapmakla suçlanarak sonuçlanmıştı. Cavid, İran, Dağıstan, Ermenistan ve Gürcistan arazilerindeki Azerbaycan topraklarını birleştirip, bağımsız burjuva eğilimli Azerbaycan Devleti yaratmak için faaliyet gösteren teşkilatın üyesi olmakla da suçlanıyordu. Bu suçlamalarla sekiz yıl hüküm giyen yazar 4 Temmuz 1939 tarihinde Valadivastok'a sürgün edilir. Bakü'den Valdivastok'a kadar kapalı sürgün treninde 1 ay 18 gün yol gider. Valadivastok'un Magadan eyaletinde sürgün kampına yerleştirilir. Sürgün kampında Almanya'ya tedavi için gittiği dönemde orada tanıştığı tıp okuyan Mürsel Şahsavarov ile buradaki mahkûm kampında da karşılaşıyor. 1939 yılının Ağustos'undan 17 Kasım 1941 tarihine kadar Mürsel Şahsavarov yazarın sıhhati, sağlığı ile bizzat ilgilenmiştir. 17 Kasım 1941 tarihinde Cavid'i, Magadan'dan İrkutsk'a gönderiyorlar. Sürgün döneminde burada öğretmenlik yapan Azerbaycan Türkü Hacıbala Guliyev hatıra yazılarında, yazarın 1941 yılının Mayıs'ında artık gözlerinin görme yetisini tamamen kaybettiğini söylüyor.[112]

Yazar, 17 Kasım'da Magadan'dan İrkutsk'a nakledildikten sonra sadece 18 gün hayatta kalmıştır. Tedirgin ve yaralı bir ruh, hep şiirlerinde konu olan sonsuzluğa

[111] *M. Cavid,* ***Hüseyin Cavid'i Hatirlarken****, Bakü, 1982, s. 243.*
[112] *H. Guliyev,* ***Hüseyin Cavid,*** *Bakü, 1982, s. 327.*

kavuşmak için yorgun ve hasta olan cismini terk eder. Yazarın ailesi Magadan'dan gelen mektupları alamayınca; mektup almadıklarını yetkililere yazmışlar. Mektuba cevap olarak onlara; yazarın İrkutsk'a nakledildiği bildirilir ve yeni adresi tedirgin olan aileye iletilir. İrkutsk'un Bıyansk sahiline yazılan mektuplar cevapsız kalır. Nihayet 1948 yılında yetkili kurumlar Müşkinaz Hanım'ı çağırıp yazarın ölüm şahadetnamesini vermişler. 1956 yılına kadar aile "Halk Düşmanı" damgasıyla yaşadı. 1956 yılında Yazarlar Birliği tarafından 1937 yılında "Repressiya" kurbanlarının beraatı ile ilgili senet imzalandı. 1982 yılında yazarın İrkutsk'ın Taşyet ilçesinde Şevçenko köyünün çevresinde defin olduğu 59 numaralı mezarından naaşının kalıntıları, doğduğu yer olan Nahçivan'a nakledildi. Böylece, yazarın doğumunun 100 yıllık yübilesi nedeniyle kutlamalar yapılmış ve 43 yıllık bir ayrılıktan sonra Hüseyin Cavid hasret, kaldığı doğduğu topraklara geri dönmüştür.

3.9. HÜSEYİN CAVİD'İN KİŞİLİĞİ VE PSİKOLOJİK DÜNYASI

Hüseyin Cavid'in kişiliği, psikolojik dünyası,"yazarın karakteristik özelliklerinelerdir?" sorusunu incelerken bize yardımcı olacaktır. Hüseyin Cavid'in kişisel özelliklerini ana hatlarıyla anlatmaya başlamadan önce bu tahlilde eşinin, çocuklarının, arkadaşlarının ve öğrencilerinin verdiği bilgilerden, anılardan yazılmış mektuplardan yararlanacağımızı belirtmek isterim. Hüseyin Cavid karakterini araştırırken kişiliğinin nasıl da eserlerindeki kahramanlara yansıdığını yorumlayabiliriz. Çünkü yazar duygusal ve romantik bir ruha sahiptir. İnanmadığı, hissetmediği, hiçbir şeyi kahramanına söyletmez. Okurunu da kendisi inanmadığı veya sahip olmadığı bir duygu ve bilgiyle yüklemezdi.

Günlük yaşantısında yazarı, ev ve aile işlerinde titiz olan iyi bir eş ve babadır. Yazarın hayatı, eviyle okulu arasında geçmiştir. İşinin dışında evinde genellikle

eserlerini yazmakla uğraşmış, mütalaa etmiştir. Çok yoğun bir şekilde çalışmasına rağmen yazar ailesini, eşini ve çocuklarını da ihmal etmemiştir. Çalışmadığı, dinlenmek için kendine ayırdığı zamanlarda da çocukları ve eşiyle konuşarak zaman geçirmiştir.

Yeni bir dram eseri üzerinde çalışıyorsa, çok dalgın, bazen asabî, heyecanlı, dışarıdaki olaylara karşı ilgisiz, kayıtsız, soğukkanlı davranır, yalnızca kendi hayal dünyasında tutuklu kalırdı. Bazen çalışma odasında yazdığı diyalogları yüksek sesle odanın içinde yürüyerek söyler, sonra yine çalışma masasına geçip söylediklerini yazıya dökerdi. Eşi ve çocukları böyle zamanlarda onu rahatsız etmez, etrafında fazla dolaşmaz, yazarın gerektiği zaman onlarla konuşmasını beklerlerdi.[113]Genelde yaratıcılık dönemlerinde geceleri çalışırken, kahve içmeyi severdi. Özellikle Türk kahvesi içmeyi çok severdi. Eşi uyuyorsa eğer uyandırmaya kıyamaz, kendisi kahvesini yapardı. Sabahları erken kalkıp çay yapar, kahvaltıyı hazırlayıp çocuklarını okula o yolcu ederdi, eşini uyandırmazdı.

Hüseyin Cavid kişilik olarak düzenli, titiz, prensipli bir insandı. İster çalışma şekli, ister aile düzeninde olsun titiz ve hassastı. Günlük rutin programı eşinin anlattığına göre sabahları yedide kalkar çay demler, kahvaltı dışında gün boyu çay içmezdi. Kahvaltı sofrasını özenle hazırlayıp çocuklarını uyandırıp okula gönderir, sonra gece yazdığı yazılarını yeniden gözden geçirip, düzeltmeler yapmak için çalışma odasına geçerdi. Gündüzleri, geceleri yazacak olduğu eserlerinin ham maddesini hazırlamak için okurdu, araştırma yapardı, dersi varsa işe gider, yoksa öğleyin üç dört gibi bir saatliğine âdeti üzerine yatardı. Öğle uykusundan onu

[113]*M. Cavid, **Hüseyin Cavid'i Hatırlarken**, Bakü, 1982, s. 249.*

uyandırmak kızı Turan'ın göreviydi. Daha sonraları hapsedildiği zaman, onunla aynı kaderi paylaşan arkadaşları geceleri hiç uyuyamadığını anlatıyorlardı.[114]

Hüseyin Cavid ev işlerinden pek anlamazdı. Çarşı pazar işi de eşinin görevleri içindeydi. Eşi hatıralarında, bir kere Cavid'in pazara gittiğini fakat alınması gerekenleri yanlış aldığını anlatır. Bunun üzerine yazar eşine "çarşı-pazar işinde ben beceriksizim"- demiş ve bu görevi hepten eşine bırakmıştı. Yazar, yemek konusunda çok titizdir, önüne getirilen her yemeği yemez, genelde eşinin yaptığı yemekleri yer, evde beslenmeyi, sağlıklı şeyler yemeği tercih ederdi. Yazar evlatlarına vitaminli yemekler yemeği öğretmiş ve "Sağlıklı insan basit giyinse bile güzel görünecektir." demiştir.[115]En çok sevdiği yemek kiremitte pişirilen köfteydi. Bu yemeğe "Cennet yemeği" dermiş.[116]

Ailesiyle geçirdiği zaman; gününü geçirme şekli, çalışma alışkanlıklarına dayanarak, yazarın düzenli ve titiz bir kişiliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Hüseyin Cavid'in karakteristik özelliklerinden biri de giyinme alışkanlığıdır. Yazar, hep esa[117] kullanır, bu yürüme zorluğu yaşadığından değil, sadece alışkanlıktandı. Çoğu zaman ders anlatırken, konuşurken fikrini doğrulamak için bastonunu yere vuruyormuş. Kullandığı baston ve şapkası Hüseyin Cavid'in vaz geçemediği aksesuarlardan idi. Eşyalarının kullanılmasın da ve eşya seçiminde seçici, titiz idi. Kitaplarına, şahsi eşyalarına karşı oldukça dikkatli davranmıştır. Yazarın bu tavırı onun titiz karakterinin göstergesidir. Hüseyin Cavid, hayatta çok sıkıntılar yaşamış bir insandır. Yaşadığı sıkıntılar içinde, özellikle ekonomik sıkıntılar, zor geçen öğretmenlik hayatı onu toplumun yoksul insanlarına karşı duyarlı yetiştirmiştir. Şöyleki o her türlü

---

[114] *T. Cavid, 2010, s. 462.*
[115] *A. Turan, **Cavidname**, Bakü, 2010, s. 470.*
[116] *T. Cavid, 1982, s. 325.*
[117] *Baston.*

sıkıntılı dönemlerde okumaktan, yazmaktan yılmamıştır. Bu sebeple de mesleki hayatında da öğrencilerine karşı aşırı duygulu davranmış, onlara sadece ilgi göstermekle yetinmemiş, sıkıntılı zamanlarında da sahiplenmeye çalışmıştır. Eşi Müşkinaz Cavid, hatıralarında eşi sürgündeyken sonra yolda bir öğrencisine rastladığını ve onun okulu öğretmeninin özel ilgisi ve maddi desteği olmasa idi bırakacağını anlattığını yazmaktadır. Bu bölüm hatıratında şu şekilde geçer:

"Sene 1942, II. Dünya Savaşı, yaşam şartları çok zor, biri bana selam verdi ve eşimin öğrencisi olduğunu söyledi ve bana eşlik etti yol boyunca. Öğretmenim olmasaydı ben eğitim alamayacak, mezun olamayacaktım."- dedi yeni tanıştığım şahıs. Derste dalgın ve üzgün olduğumu fark eden, Cavid Efendi beni odasına çağırıp sebebini sordu. Ben de okulu bırakacağımı söyledim, önce kızdı, sonra sebebini sordu. Ben de annemin hasta olduğunu ve benden başka çalışıp ona bakacak kimsesinin olmadığını söyledim. Cavid efendi, beni dinledikten sonra, daha mülayim ama kararlı bir sesle "Senin annene bakmak ve iyi bir evlat olman için okuman şart. Sen okumalısın, dedi. Ertesi gün beni odasına çağırıp okumam için bir kitap verdi.Ve muhakkak okumam konusunda tembihledi orada. Evde kitabı okurken içinde para ve bir not buldum. Parayı annene ver ve sen de eğitimine devam et." yazıyordu.[118]

Hüseyin Cavid, anlatılan anıdan da görüldüğü üzere iyi bir eğitmen olmanın yanı sıra çok duyarlı ve hassas bir kişiliğe de sahipti. Muhatabının gururunu kırmadan ona yardım etmek, dertlerine ortak olmak, yükünü hafifletmek için çok ince düşünerek hareket ederdi. Hüseyin Cavid aynı zamanda iyi bir eğitmendi, iyi bir yazar olduğu kadar. O sadece okulda değil, evinde de eşinin ilk öğretmeni olmuştur. Okuma yazması olmayan eşine mükemmel düzeyde Arapça ve Türkçe (Azerbaycan

[118]*M. Cavid, **Hüseyin Cavid'i Hatirlarken**, Bakü, 1982, s. 236.*

Türkçesi) yazmayı, okumayı öğretmiş, eserlerinin hep ilk okuyucusu olmasını istemiştir. Çocuklarının eğitimine de özenle dikkat etmiş, okudukları kitapları seçmiş, dersleriyle ilgilenmiştir. Onları gerçekten güzel yetiştirmek için sosyal aktivitelerine de zaman ayırmış, sinemaya, tiyatroya götürmüştür. O zaman çocukların 16 yaşını doldurmadan böyle sinema, tiyatroya gitmesi yasaktı. Kızı Turan Cavid, anılarında her gün babasının yeni basılmış kitaplarından arkadaşları ve yakınlarına vermek için yazdığını anlatıyor. Birgün sabırsızlıkla babasına yaklaşmış, "Peki ya benim kitabım nerde? diye sormuş. Babası gülmüş önce, sonra da "Benim kitaplarım senin değil mi? diye yanıtını vermiş ve kitabından birini Ertuğrul, birini de benim için imzalamıştı. Kitaplar günümüzde Hüseyin Cavid'in ev müzesinde sergilenmektedir."[119]Yazar, aile içinde sevecen, hassas, duyarlı, mülayim ve uyumlu bir kişiliğe sahipmiş.

Şairin, aslında bütün şairlerde yazarlarda olduğu gibi güzellik hayranlığı vardır. Güzel olan her şeye hayranlık duyar severdi. Fakat yazardaki bu güzellik kavramı sadece dış güzellik değil. Güzel olan vahdet halinde olacak. Dışı güzel olanın içi de güzel olacak. Yani faydası olmayan bir güzelliği güzel olarak görmezmiş yazar. Şair eşine "O ağaç ki, gölge etmiyor, onu kökünden çıkarıp atmak lazım. O, güzellik ki, insanlara hizmet etmiyor, ben ona hayran olmam." demiştir.[120]Hüseyin Cavid çiçeklerden kırmızı gülü severdi. Çünkü bu gül çok güzel, ama güzel olduğu kadarda faydalı, reçeli yapılıyor, kokusu var… ve bu gibi sebeplerden gülü seviyor. Çünkü doğa gülü insanlığa hizmet için yaratmıştır.

Şair genel olarak yalnızlığı sevmezdi. Sadece çalışırken yalnızlığı, sessizliği tercih edermiş. Sadece önemli bir eser üzerinde çalışacağı zaman kendisine

[119]*T. Cavid, 1982, s. 328.*
[120]*M. Cavid**, **Hüseyin Cavid'i Hatırlarken**, Bakü, 1982, s. 264.*

çalışmasına uyacak bir mekan seçer ve işini bitirinceye kadar da inzivasından çıkmazamış. Hatta Dağıstan'dayken 1916 yılında iyi motive olmak için bir köy evine gider. Ev sakinleri değerli misafiri ağırlar. Ama köyde olduğu gibi ev sakinleri sabah erkenden tarlada işini yapmaya gider. Evde sadece bir genç kalır, birkaç gün böyle devam eder. Bu sırada şair ev sakinleri dönünceye kadar eserinin üzerinde çalışır. Bir gün yazar merak eder ve sorar ev sahibine, kardeşin neden çalışmıyor sizin gibi diye. Ev sahibi de:- "Olur mu hiç Cavid efendi. Bizde misafir yalnız bırakılmaz, yanıtını verir. Şair güler bu kadar samimi, içten bir cevaba ve ilave eder:- "Yarından itibaren kardeşini de yanınıza alın. Ben çalışırken yalnız kalmıyorum, yaratmakta olduğum nice öğretmen, doktor, sıradan insan karakterleri, kahramanlarım beni yalnız bırakmıyorlar, sıkılmam ben. Beni merak etmeyin"-der.[121]Anlatılan hatıralardan yola çıkarak söyleyebiliriz ki, yazar yalnızlığı sevmez, çalışması için tercih ettiği yalnızlıkta bile hayali kahramanlarıyla zaman geçirir, hiç yalnız kalmazdı.

Hüseyin Cavid, mütevazı bir kişiliğe sahiptir. Övünmez, yaptıklarını anlatmaz, eleştirildiği zaman eleştirileri değerlendirirken derin bir karaktere sahip olmuştur. Arkadaşı Rıza Tahmasip, onun mütevazı kişiliğini anlatırken hatırlıyor: "Yazdığı şiirleri ilk bize (Eziz Şerif kast ediliyor burada) okurdu. Biz de şiirle ilgili düşüncelerimizi söylerken not defterine not düşerdi, biz konuştuğumuz esnada"[122]Şairin karakter özelliklerinden biri de haksızlığa, adaletsizliğe karşı tahammülsüzlüğüdür. Düşüncelerine, karakterlerine ters düşen her şeyi sakınmadan söyleyen inandığı doğru bildiği gerçekleri sonuna kadar savunan, bildiğinden dönmeyen, adaletli, prensipli bir insandı. Yarattığı kahramanlarda da böyle karakter özellikler görebiliyoruz. Yazar bu noktada işine karşı çok sorumludur. Çünkü bir

[121]*M. C. Cəfərov,* ***Hüseyn Cavid, Azərbaycan Edəbiyyatında Romantizm****, Bakü, 1985, s. 85.*
[122]*R. Tahmasib,* ***"Dostluğumuz" Cavid'i Hatıralarken****, Bakü, 1982, s. 216.*

kahraman yaratmak, bir insan yaratmaktır. Milyonların tanıyacağı yeni bir insan ve bu insan dış yapısı olduğu gibi iç dünyaya da sahiptir. Yazara düşen sorumluluk örnek olacak, ya da ibret olacak iç dünyası olan bir karakter yaratmaktır. Bundan dolayıdır ki, o bir eseri bitirinceye kadar üzerinde çok çalışır, çok düzeltmeler yapardı. Hayattan aldığı bu kahramanlara hayatın adaletsizlikleriyle mücadele ettiriyordu. Nitekim kendisi de yaşadığı ortamın sosyal, siyasî dengesizliğiyle savaştığı gibi.

Şair daha küçük yaşından onun hayatını yönlendirmeye çalışan mutaassıp ailesiyle mücadeleye girişmiş ve son anlarına kadar da çevresinde karşılaştığı adaletsizliklere karşı mücadele vermiştir. Eşi hatıralarında 1931 yılında Yesentuki'de tatil yaptıkları dönemde hasta 18 yaşlarında genç kızın olayını anlatıyor. Bu kızı babası zengin olduğu için kendinden çok büyük dul iki çocuklu biriyle evlenmeye zorluyormuşlar. Cavid, bunu eşinden duyar, kızın babasıyla konuşur.Bu dönemde artık yazar tanınmış, toplumda sevilen bir yazar aydın olduğu için adamı ikna eder ve babası kızını sevdiği fakir olan öğretmenle evlenmesine müsaade eder. Bu olaydan sonra yazar, eşine insanları birbirinden ayıran, sınıflandıran, aralarında nifak (ayırım yapan) salan tek gücün var olduğunu bununda devlet ve para- pul olduğunu söyler. "Eğer o bir canlı varlık olsaydı, ben onunla bütün gücümle mücadele eder, savaş verirdim, diye söylemiştir".[123]Anlatılan anıdan görüldüğü üzere haksızlığa, adaletsizliğe gelemez, karşılaştığı haksızlığa karşı hemen sesini yükseltirdi.

Memmed Rahim, bir yazısında sanatçının şakacı, esprili kişiliğini şöyle bir hikâyeyle anlatıyor. Bir gün komşusu ve arkadaşı olan Camo Cebrayıl Beyli'yi hasta ziyaretine gitmişler. Camo Bey, dış kapısında delik açtırmışmış posta için, bunu

[123]*M. Cavid,* ***Hüseyin Cavid'i Hatırlarken****, Bakü, 1982, s. 253.*

görünce "Cavid Efendi espriyle:- Camo Bey, sen herhalde kapındaki delik yüzünden üşüttün, dedi. Biz hepimiz güldük".[124]

Şairimiz, ayrıca fazla konuşmayı sevmeyen bir mizaca da sahiptir. Arkadaşı Abdullah Şaik, bu özelliğini bir yazısında şöyle anlatır: "Cavid az fakat anlamlı konuşurdu. O konuşurken herkes susar, onu hayranlıkla dinlerdi. O, yüksek sesle konuşmayı, bağırıp çağırmayı sevmezdi."[125]

Hüseyin Cavid, hayatını mercek altında, dikkat merkezinde yaşamıştır. Çünkü sosyal bir kişilikti: Mesleği ve yeteneği dolaysıyla hep kalabalığın dikkati üstünde olmuştur. Fakat buna rağmen ne kadar sosyal bir kişilik olursa olsun şair, hoşuna gitmeyen insanlarla aynı ortamda bulunmayı, muhatap olmayı sevmezdi.[126]

Hüseyin Cavid, fotoğraf çektirmeyi sevmezmiş, çünkü onların gerçekliği yansıtmadığı kanısındaymış. Bundan dolayıdır ki, çok fazla fotoğrafı yoktur. Çektirdiği resimler 1907 yılından sonra ki döneme aittir. (İstanbul'daki öğrencilik dönemi). Ünlü dram yazarının belirgin bir başka özelliği de fiziksel yapısıydı. Buhara şapkalı, gözlüklü ve bastonlu, şık giyimli orta boylu bir yapıya sahipti.

Hüseyin Cavid'in kişiliğini, psikolojik yapısını oluşturan başlıca özellikler ayrı ayrı anlattıktan sonra kişiliğiyle ilgi anlattıklarımızı özetlersek şu yargıya varabiliriz: Hüseyin Cavid mesleğine düşkün, adaletli, haksızlığa tahammülü olmayan mütevazı, iyiliksever, duygusal, hassas bir yapıya sahiptir. Alışkanlıklarına düşkün, düzenli olmayı seven, çok konuşmayı sevmeyen, daha çok gözlemleyen, iyi bir aile reisi, sosyal bir insandır.

---

[124] *C. Cebrayıllı, **"Derin Düşünceli İnsan", Cavidi Hatırlarken,** Bakü, 1982, 214, 215.*
[125] *A. Şaik, Hatıralarım, Bakü, 1961, s. 12.*
[126] *R. Z. Handan, **Cavid Sanatı:** H. Cavid-100, Bakü, 1981, s. 88.*

IV. BÖLÜM

HÜSEYİN CAVİD'İN SANAT HAYATI

4.1. HÜSEYİN CAVİD'İN EDEBİYAT İLE İLGİLENMEYE BAŞLAMASI

Hüseyin Cavid'in sanatçı kişiliğinin oluşmasında ve sanat hayatına atılmasında aile bireyleriden babası Hacı Abdullah ve ağabeyi Şeyh Muhammed'in etkisi olmuştur. Daha öncede belirttiğimiz üzere şairin babası güzel sese sahip mersiye söyleyen biri idi. Yazar, edebiyata, şiire ilgisinin oluşmasında babasının etkisini kendisi şöyle anlatıyor: "Güzel sesi ve yorumlarıyla ünlü olan babam beni küçüklükten ilimle uğraşmaya sevk etmiştir."[127]

Daha ilk çocukluk hatıralarını anlatırken, babasıyla tarih, edebiyat ve sanat üstüne çok ciddi sohbetler ettiklerini görüyoruz. Doğu edebiyatını ve Azerbaycan tarihiyle ilgili bilgilerini babasından öğrendiğini ve ilk öğretmeninin babası olduğunu da vurguluyor.[128]Babasının etkisiyle yazarın bilime, edebiyata olan ilgisi başlar ve ilerleyen dönemlerde "Mekteb-i Terbiye"deki hocası M. T. Sıdkı'nın etkisiyle de pekişip güçlenmiştir. İlk şiirini 12 yaşındayken "Mekteb-i Terbiye"deki öğrencilik döneminde yazmıştır. İlk kalem tecrübesi "Gönlüm" başlıklı şiirini, klasik edebiyatın etkisiyle Farsça yazmıştır. İlk şiirlerini "Gülçin", "Salık" mahlaslarıyla yazmıştır.

İlk kalem tecrübesi olan şiirleri maalesef günümüze kadar muhafaza edilememiştir. Birkaç küçük şiir dışında, onlar da arkadaşları tarafından

[127]*T. Cavid, **Cavid Efendi**, Bakü, 2004, s.128.*
[128]*T. Cavid, a. g. e., s. 128.*

hatıralarında, günlüklerinde muhafaza edilerek günümüze kadar ulaşmıştır. Hüseyin Cavid'in sanat hayatında silinmez bir iz bırakan hocası ve arkadaşı M. T. Sıdkı onun şiirlerinde ilk yol göstereni, ilk okuyucusu ve eleştirmeni olmuştur. Öğretmeninin ölümü üstüne yazdığı şiir "Salık" mahlasıyla *"Şarkı- Rus"* gazetesinde 28 Ocak 1904 tarihinde (8 No'lu sayısında) basılmıştır. Bu şiiri Farsça yazmış ve öğretmeninin hatırasına ithaf etmiştir. Öğretmeni M. T. Sıdkı'dan sonra sanatçı kişiliğini geliştiren, şiirle ilgili bilgilerinde yeni ufuk açan bu defa İstanbul Üniversitesi'nde öğretmeni olan R. Tevfik Bölükbaşı olmuştur.

On iki yaşından ilk şiir denemeleri yapmaya başlayan Hüseyin Cavid, 1895-1900 yıllarında esasen Divan edebiyatının etkisiyle Farsça ve Azerbaycan Türkçesiyle lirik şiirler yazmıştır. Bu dönem genç şairin ilk denemelerini yaptığı dönemdir. 1900 yılından I. Dünya Savaşı'na kadar 1914-1915 yıllarına kadar yazar İran'da, Türkiye'de sonraları Tiflis, Gence ve Bakü'de farklı zamanlarda farklı tarzlarda şiir, manzume ve tiyatro eserleri yazmıştır. Edebiyat eleştirmenlerinden H. Zeynallı, bu dönemi, Cavid sanatının ikinci dönemi olarak belirlemiştir.[129]

Hüseyin Cavid'in sanat hayatının üçüncü dönemi 1916-1926 yıllarını kapsar. Yazarın sanat hayatının bu dönemini edebiyat eleştirmenlerinden Yaşar Karayef buhranlı, fikri arayış, bir nevi geçit dönemi olarak nitelendirmiştir.[130]Fakat yazarın hayatının bu döneminde eserlerine de yansıyan bedbinlik, hayatında yaşadığı büyük kaygılardan kaynaklanmıştır. Bu dönemde yazar evladı Timrus'un ve kardeşi Alı Rıza'nın öümlerini görmüştür.

Hüseyin Cavid'in sanat hayatının evrelerini daha detaylı bir şekilde incelemeye geçmeden önce, yazarın sanatçı kişiliğinin oluşup gelişmesi, sadece ilk

[129]*M. Celal, F. Hüseynov,* ***XX. Asır Azerbayacan Edebiyatı****, İstanbul, 2000, s. 547.*
[130]*Y. Karayef,* ***Facia ve Kahraman,*** *Bakü, 1965, s. 95.*

bilgileri aldığı babasının, öğretmeni M. T.Sıdkı ve İstanbul Üniversitesi'nde derslerine girdiği R. Tevfik Bölükbaşı'nın etkisiyle sınırlı kalmadığını söylemeliz. Farklı zamanlarda bulunduğu edebî ortamlara sanat çevreleri, dönemlerinin şair ve yazarlarının da eserlerinde etkisi olduğu görülüyor. Fakat yukarıda isimlerini yazdığımız üç ismin sanatla ilgilenmesinde Hüseyin Cavid'in şair ve yazar olmasına sebep olmuş büyük isimler ve etkenlerdir.

4.2. HÜSEYİN CAVİD'İN ŞİİRE BAŞLAMASI

Şiir yazmaya on iki yaşından başlayan Hüseyin Cavid, ilk şiiri "Talibiyye" okulunda öğrenciyken yazmaya başlamıştır. Şairin bu dönemde yazdığı şiirlerde klasik edebiyat anlayışına uygun olarak klasik nazım şekilleri hâkimdir. Bu dönem şiirlerinden görüyoruz ki, yazar şiirlerini kendinden önceki ünlü klasik yazarlarımız gibi Farsça ve aruz vezninde yazmıştır. İlk dönem şiirlerinde Azerbaycan klasiklerinden Nesimi, Seyit Azim Şirvani, Sabir gibi şairlerin etkisi görülmektedir. Sanatsal kişiliğinin oluşmasında ilk etken olan öğretmeni M. T. Sıdkı'nın etkisiyle şiirlerini Azerbaycan Türkçesiyle yazmaya başlamıştır. İlk şiirlerini *"Füyuzat"* dergisinde "Hüseyin Salik" mahlasıyla yazmıştır. Şair bu dönemdeki şiirlerinde "Gülçin"; "Arif" ve "Salık" mahlaslarını kullanmıştır. Hüseyin Cavid'in bu dönemde yazmış olduğu yazılarının en önemlisi *"Şarkı- Rus"* gazetesinde öğretmeni M. T. Sıdkı'nın ölümüyle ilgili "Urmiye'den Mektuplar" başlıklı yazısıdır.

Ez cihan reft hazreti- Sıdkı

Sed hezaran drığa sed efsus

Mısraları "Urmiye'den Mektup" şiirinden bir parçadır. Mısraların anlamı:

"Yüz binlerce kez efsus olsun ki, Hazreti Sıdkı dünyadan göçmüştür."

Daha önceki bölümlerde de yazdığımız gibi M. T. Sıdkı'nın yazarın sanatçı kişiliğinin; sanat alanındaki kaderinin belirlenmesinde önemli bir yeri ve büyük bir katkısı vardır.

Şair, yaratıcılığının ilk döneminde sadece şiir yazmıştır ve şiirleri 1904 yılında *"Şarkı-Rus",* 1905'te *"Hayat",* 1906'da *"İrşad",* 1907'de *"Füyuzat",* 1909'da *"Sırat-ıMüstakim", "Hifak",* 1910'da *"Hakikat",* 1911'de *"Yeni İrşad",* 1912'de *"Işık","Mektup", "İkbal", "Molla Nesreddin",* 1915'te "Açık söz", "Kurtuluş" ve nihayet 1917 yılında da *"Gardaş Kömeyi"*[131] ve *"Yeni İkbal"* gibi gazete ve dergilerde yayınlanmıştır.[132]

İlk dönem şiirlerini klasik uslupta aruz vezniyle yazdığı için konusu itibarı ile de o dönem klasik yazarlarının etkisinde kalarak aşk, sevgi, tabiat tasvirleri, güzellik konularını işlemiştir. 1909 yılına kadar sadece yirmiye yakınşiir yazan Cavid, bu şiirleriyle lirik bir şair olarak tanınmaya başlar.

"Rags"[133], "Her Yer Safalı", "Çekinme Gül", "Hıraman Hıraman", "Uyuyur", "Men İsterem", "Küçük Bir Levha", "Deniz Perisi" gibi şiirler, yazarımızın insan ve tabiat güzellikleri karşısında hislerinin ifadesidir. Bu şiirlerin büyük çoğunluğu Türkiye'deki eğitim döneminde yazılmıştır. Yazarın hayatında Türkiye- İstanbul dönemi ister sanatçı kişiliğinin isterse de birey olarak karakterinin olgunlaşıp kâmilleşmesindeçok büyük katkısı olmuştur. İstanbul'da eğitim aldığı dönemde Türk edebiyatının dehalarıyla tanışma, onlardan ders alıp, onların ekolunu öğrenme gibi büyük bir fırsatı yakalamıştır.

Türkiye'de Rıza Tevfik, Tevfik Fikret, Namık Kemal ve Abdulhalk Hamit gibi sanatkârların Hüseyin Cavid'in sanat anlayışının, sanatçı kişiliğinin yeni bir

[131] *Kömek - Yardım.*
[132] *T. Memmed,* ***XX. Yüzyıl Azerbaycan Dramaturgiyasının Poetikası,*** *Bakü, 2004, s. 65.*
[133] *Dans.*

şekil almasında büyük katkıları olmuştur. Bu açıdan yazarın Türkiye'ye gelmeden önceki şiirlerine baktığımızda ve Türkiye'de eğitim aldığı ve sonraki dönemlerde yazdığı şiirlerini değerlendirdiğimizde, şiirlerinde kişekil vekonu zenginliğini açık bir şekilde gözlemleyebiliyoruz. Bu konuyla ilgili edebiyatçı eleştirmen Eziz Şerif, Hüseyin Cavid'in İstanbul'dan döndükten sonra hala aruz vezninde yazmasına rağmen, artık yeni kalıplarda ve konu olarak önceki şiirlerinden farklı konularda şiirlerle gündeme geldiğini yazıyor. Hüseyin Cavid'in, bu dönemi Hüseyin Salık mahlasıyla yazdığı şiirlerin son örneğidir.[134]

Yazarın sanat hayatında dönüm noktası olan Türkiye-İstanbul dönemiyle ilgili edebiyat araştırmacısı Refik Zekâ Handan şunları söyler:

- "Türkiye'ye giden, İstanbul'da tahsilini devam ettiren genç şaire, Türkiye'nin görkemli söz ustalarından Namık Kemal, Rasizâde Mahmud Ekrem, Abdulhak Hamid ve Tevfik Fikret gibi açık fikirli sanatkârların tesiri olmuştur." [135]

20. yüzyılın başlarından itibaren Türkiye'de tahsil gören, fikir ve sanat cereyanlarını yakından takip eden Azerbaycanlı genç yazarlar, geri döndüklerinde Türkiye'deki fikir ve sanat cereyanlarının etkisinde kalarak bunları eserlerine de yansıtmışlardı. Türkiye'den döndükten sonra görgü ve bilgisi genişleyen şair, eserlerine eskiden hiç işlemediği konuları;siyasî ve sosyal konuları işlemeye başlamıştır. 1909-1910 yılları arasında Erivan'ın Millî köyünde, Nahçivan ve Tiflis'te öğretmenlik yaptığı dönemde kaleme aldığı şiirlerin ekseriyeti siyasî ve toplumsal konularda olmakla beraber süjeli şiirlerdir. Süjeli şiir bedii formu onun bütün sanat hayatı süresince en çok kullandığı bir formdur. "Öksüz Enver", "Küçük Serseri", "Geseydi", "Bir Kızın Son Feryadı", "Veremli Kız", gibi şiirlerinde Cavid

[134] *E. Şerif,* ***Hüseyin Cavid'i Hatırlarken****, Bakü, 1982, s.267-268.*
[135] *R. Z. Handan,* ***XX. Yüzyıl Azerbaycan Romantizminin Estetik Prensipleri,*** *Bakü, 1967, s. 95.*

süjeli şiir formunu kullanarak sosyal konularda şiirler yazmıştır.İster form isterse de muhteva açısından Türk edebiyatından etkilenmelerinin örneklerini yazarın şiirlerini tahlil ederken daha fazla göreceğiz.

Sanat hayatının ilk evresi sayılan 1895'den 1909'lara kadar olan dönemde Hüseyin Cavid, sadece şiir yazmamıştır. Hüseyin Cavid'in ilk sanatkârlık dönemine ait şiirlerin büyük çoğunluğunda "Servet-i Fünun" edebiyatının etkisi görülmektedir. Fuad Köprülü, Servet-i Fünun şairlerinden Hüseyin Cavid'in üzerinde Abdulhak Hamid ve Tevfik Fikret'in etkisinin büyük olduğunu ifade eder. [136]

Hüseyin Cavid sanat hayatının ilk döneminde kaleme aldığı şiirlerini*"Keçmiş Günler"* başlığı altında 1913 yılında Tiflis'te "Şark" matbaasında bastırmıştır. 1917 yılında Bakü'de "Açık Söz" matbaasında da kitabın II. baskısı yapılmıştır.

"Keçmiş Günler" kitabında şair, 1905 ile 1913 yılları arasında yazdığı şiirlerini toplamıştır. Kitapta dördü gazel olan 27 tane şiir bulunmaktadır. Bu kitapta toplanan şiirlerde "Servet-i Fünun" şiirlerinin dili, üslubu, şekil ve muhteva yönünden tesiri bariz bir şekilde görülmektedir.*"Keçmiş Günler"* kitabı, şairin basılan ilk kitabı olması açısından da önemlidir.

Hüseyin Cavid'in basılan ikinci şiir kitabı "Bahar Şebnemleri"dir. Yazar bu şiir kitabında 1905 ile 1916 yılları arasında yazmış olduğu şiirlerinin bir kısmını toplamıştır. Kitapta toplamda 35 şiir yer almaktadır. Hüseyin Cavid, bu şiirlerinde dil olarak İstanbul Türkçesi'ne sadık kalmış birçok nazım şekillerini deneyerek lirik eserler yazmıştır.

Yazarın *"Bahar Şebnemleri"*kitabı da1917 yılında Bakü'de "Açık Söz" matbaasında basılmıştır. Yazar, aynı zamanda bu dönemde darm eseri olan bir

[136]*F. Köprülü,* ***Müasir Azerbaycan Edebiyatı****, Bakü, 1986, s. 147.*

perdelik *"Ana"* piyesini de yazmıştır. Aruz vezniyle yazılan bu eser, şairintiyatro alanında ilk denemesi olmasına rağmen, şiir akışı, sahne tekniği açısından eleştirmenler tarafından oldukça başarılı değerlendirilmiştir. *"Ana"* piyesi Azerbaycan tiyatro tarihinde yazılan ilk manzum dram eseri olma özelliğine de sahiptir.

"Ana" manzum piyesinden sonra Hüseyin Cavid, daha çok tiyatro eserleri yazmaya odaklanır ve sanatındaki gerçek başarıyı yazdığı manzum tiyatroları sayesinde yakaladığını da söyleyebiliriz. Hüseyin Cavid, 1910 yılına kadar sadece şiir yazmıştır. 1910'da ilk tiyatro (dram) eserleri, makale, mektup türlerinde de eserler vermiştir. Ayrıca Abdullah Şaik ile beraber *"Edebiyat Dersleri"* adlı ders kitabıda yazmıştır. Bu eser 1919 yılında Bakü'de yayınlanmıştır.

4.3. HÜSEYİN CAVİD'İN SANAT ÇEVRESİ

1905-1909 yılları Hüseyin Cavid'in Türkiye'de eğitim aldığı dönemdir. Bu dönemde genç yazar, Türk münevverlerinden R. Tevfik Bölükbaşı'ndan ders almış, aynı dönemde İstanbul Üniversitesi'nde Batı Edebiyatı'nda profesörlük yapan Halid Ziya Uşaklıgil ve yine aynı bölümde öğretmenlik yapan Cenab Şehabettin ve Mehmet Akif Ersoy'un da derslerine katılmıştır. Üniversite ortamında o dönemin ünlü edebiyatçılarıyla tanışmıştır. Hüseyin Cavid'in İstanbul'daki edebî evresi yalnızca ders aldığı öğretmenleriyle sınırlı kalmamış, Tevfik Fikret, Abdulhak Hamid gibi "Servet-i Fünun"cularla datanışma fırsatı, yazarın kendini sanat ve dünya görüşü anlamında geliştirmesi açısından çok önemli etkenler olmuştur.

Hüseyin Cavid İstanbul'da öğretim aldığı döneminde *"Sırat-ıMüstakim"* dergisinde "Yadi Mazi", "Son Bahar", "İlmi Beşer" şiirlerini yayınlatmıştır.*"Sıratı-Müstakim"* dergisinin başyazarlığını o dönemde Mehmet Akif Ersoy yapıyordu.Genç

şair, hayatının önemli dönemini oluşturan İstanbul'daki eğitim süresince Türk edebiyatının büyük mütefekkirleriyle tanışıp onlardan ders almıştır. Yazarın hayatındaki bu dönemde sanat çevresi böyle üstadlardan oluşuyordu.

1909'dan sonra Azerbaycan'a dönen Hüseyin Cavid, bir süre memleketinin farklı illerinde öğretmenlik yaptıktan sonra 1919 yılında Bakü'ye yerleşmiş ve bu dönemden sonra 1925 yılından ölümüne kadar şimdiki Bakü Devlet Üniversitesi'nde eski ismiyle Daru'l- Muallimun'da öğretmenlik yapmıştır.1925 ile 1937 yılları arasında Azerbaycan halkının en önde giden aydınlarıyla aynı sanat ortamında çalışmış, halka hizmet etmiştir. Hüseyin Cavid'in sanat çevresini Abdullah Şaik, Süleyman Sani Ahundov, Samed Vurgun, Ebdürrehim Bey Hakverdiyev, Mehmet Emin Resulzade, Eziz Şerif, S. Hüseyin Cafer Bünyadzade, N. Nerimanov, Salman Mümtaz, Üzeyir Hacibeyev ve Müslim Magamaev gibi XX. yüzyıl Azerbaycan edebiyat ve sanat tarihinde önemli yere sahip münevverler oluşturuyordu. Sanat arkadaşlarıyla üniversitede ve aile ortamlarında ve eskiden "Gubernator" parkı olan parkta görüşüp; sanat,edebiyat ve şiir üstüne sohbetler yapıyorlardı. Dönemin önemli içtimaî ve kültürel olaylarını tartışırlardı.[137]

Azerbaycan'da Sovyet sistemi kurulduktan sonra yöneticiler işgal ettikleri topraklarda kendilerini sağlama almak için halklara nisbî özgürlükler tanıdılar. Fakat bu politikanın amacı aydın kesime kendini dost göstererek siyasî görüşlerine ters düşen aydınları temizlemekti. Yine bu politikalarını uygulamak için de halkın içinden kendilerine sadık yazar ve gazeteci grubu yetiştirmek, onların siyasî görüşlerine uymayan aydınları böylelikle toplumun gözünden kendi meslektaşlarının aracılığı ile düşürüp daha sonra resmi olarak hapsedip veya sürgün edip edebiyat

[137] *R. Tahmasib,* ***Hüseyin Cavid ve Tiyatro****, Bakü, 1988, s. 130.*

camiasını denetlemekti. Hüseyin Cavid'in en samimi arkadaşı ve döneminin en iyi gazetecilerinden olan Eziz Şerif'le uzun süren arkadaşlıkları 1935 yılında devletin uyguladığı bu politika yüzünden bozuldu. Şöyleki bu yıllarda yazar komünistler tarafından sanat ile ilgili haksız eleştirilere hedef oluyordu. Bu sırada arkadaşı tarafından da hak etmediği bir şekilde eleştirilince birbirlerine darılmış ve bir daha hiç konuşmamışlar.[138]Bizim yazarla ilgili elde ettiğimiz en eski kaynaklar yazarın Eziz Şerif'e yazdığı mektuplardır. Bilindiği gibi Hüseyin Cavid hepsedilince bütün el yazıları, notları ve kitapları polisler tarafından alındığından elimizde sadece arkadaşlarına ve ailesine yazdığı mektuplar ve çok az sayıda kurtarılan eserleri kalmıştır.

4.4. HÜSEYİN CAVİD'İN SANATÇI KİŞİLİĞİ

XX. yüzyılda Azerbaycan'daki idari ve yapısal değişiklikler edebiyat sahasında da yeni yaklaşımlar ve yeni yorumları beraberinde getirdi. Azerbaycan'daki yeni rejimin yapılanma süresinde, idareciler yazarlardan istedikleri türde eser vermelerini istiyorlardı. Yani Sovyet Rusya'sı kurulduktan sonra yazarların üst yöneticilerin siparişi ile eser vermesi bekleniyordu. Fakat romantik ve idealist yazar olan Hüseyin Cavid idarecilerin bu beklentilerini yerine getirmez. Çünkü yazar için sanat kutsaldır, dokunulmazdır. Azerbaycan Yazarlar Birliğinin üyelerinden biri Memmed Rahim sanatçının sanata olan düşkünlüğünü şöyle anlatıyor:

"Bir gün yine cemiyetimizin düzenlediği sohbetlerden birinde Hüseyin Cavid konuşuyordu. Konuşmasında, şiir söylerken, aynı ortamda bulunan diğer bir genç yazar: Cavid Efendi, ben sizin romantikayı çok seviyorum. Fakat herkesin daha

[138]*E. Şerif,* ***Hüseyin Cavid'i Hatırlarken****, Bakü, 1982, s. 322.*

kolay anlayabilmesi için biraz daha sade yazmanız gerekmez mi?- diye sormuş. Cavid: "Siz sade yazın, benim kendi yolum var, kendi edebî tahsil ve terbiyem vardır. Ayrıca da şiiri sadeleştirmek olmaz!" demiş.[139]

Anlatılan anıdan da görüldüğü üzere Cavid kendi sanat yolundan ve prensiplerinden dönmez. Onun için sanatı, şiirleri, tiyatro oyunları dokunulmazdır. Tiyatro oyunlarının basım sırasında herhangi bir şekilde değiştirilmesine karşı olan yazar, aynı zamanda sahneye konulacak oyunlarında da "İmlasına dokunulmasın" şartıyla basılmasına ve oynanmasına izin veriyordu. Eleştiriye açık bir kişiliğe sahip olan şair, mevzu şiirleri, sanatı olunca eleştiriye gelmiyordu. Eleştirmenlere sert tepkiler veriyordu. Yazdığı eserler üzerinde uzun zaman ve büyük titizlikle çalışıyordu. Hüseyin Cavid, eseri okuyucuya sunulunca da tek kelimesinin bile değiştirilmesine, eleştirilmesine tahammül edemiyor, buna fırsat vermiyordu. Oyunlarının değiştirilmesine izin vermediği için de, oyunlarının sahnelenmeden kaldırıldığı da olmuştur. Bir gün öğrencilerinden biri Hüseyin Cavid'e sormuş:- "Eğer oyunlarınız da sahnelenmeyecekse, değişiklik yapılmasına izin vermeyecekseniz. Peki o zaman neden yazıyorsunuz ki?" Yazar genç öğrencisine şöyle cevap vermiş:- "İzin vermem değiştirmelerine. İster sahneye koyarlar oynanır, ister oynanmaz, kendileri bilirler. Benim tek bildiğim gerçek; benim yazmam lazım", demiş. Bir süre sustuktan sonra da eklemiş:- "Ben yazmadan duramam."[140]Anlatılan anılar bizim yazarın sanatçı kişiliği ile ilgili şu sonuca varmamızı sağlar; Hüseyin Cavid, yazılarına karşı çok hassastır, eserlerini büyük titizlikle uzun zaman üzerinde çalışarak yazar ve herhangi bir şekilde değiştirilmesine izin vermezdi. Hüseyin

---

[139]*Q. Memmedli,**Cavid Ömrü Boyu: Hayat ve Yaratıcılık Salnamesi**, Hzl: Y. Karayev, Bakü, 1982, s. 223.*

[140]*M. Alioğlu, **Hüseyin Cavid'in Romantizmi**, Bakü, 1975, s. 57.*

Cavid, aynı zamanda kendisiyle ilgili, şiirleriyle ilgili, sanatıyla ilgili konuşmayı sevmezdi.[141]

4.5. HÜSEYİN CAVİD'İN SOYADI VE YAZI HAYATINDA KULLANDIĞI İSİMLER

Hüseyin Cavid ilk şiirlerini "Mekteb-i Terbiye"de öğrenciyken şair Raci'nin etkisiyle "Gülçin" mahlasıyla yazmıştır. İlk kalem tecrübesi olan "Gönlüm" şiirinde de "Gülçin" takma ismini kullanmıştır. [142]Yine aynı dönemde bir takım şiirlerini "Salık" ismiyle de yazmıştır. Aynı zamanda şair "Arif" ismini de kullanmıştır.[143]Bu isimlerden en çok kullandığı "Salik" ismidir.*"Sırat-ı Müstakim", "Füyuzat" ve "Şarkı Rus"* mecmualarında bu isimlerle şiirleri yayınlanmıştır.

Daha önceki bölümlerde de söylediğimiz gibi Hüseyin Cavid'in hayatında en önemli dönem tedavisi için gittiği ve eğitimi için dört yıl kaldığı Türkiye-İstanbul dönemidir. Hüseyin Rasizade; İstanbul Üniversitesi'nde eğitim aldığı dönemde ilk senelerde "Salik" ismini bir süre kullanmış, fakat 23 Şubat 1908 tarihinde arkadaşı Kurbanali Şerifzade'ye yazdığı mektubun dışında hiç "Salik" ismini kullanmamıştır. 1909 yılının Mart, Mayıs ve Ağustos aylarında *"Sırat- Müstakim"*in sayfalarında Hüseyin Rasizade'nin Cavidleşmesi gerçekleşiyor. Şöyleki, *"Sırat-ı Müstakim"* mecmuasının belirttiğimiz sayılarında "Yâd-i Mazi", "Son Bahar", "İlmi Beşer" şiirlerinde Cavid ismini kullandığını görüyoruz. Hüseyin Rasizade 1939 yılından sonra sürgün edilip, Sibirya çöllerinde ölünceye kadar Cavid ismini kullanmıştır. O, Cavid ismini resmileştirerek bütün resmi evraklarda Hüseyin Cavid olarak geçer. Hüseyin Cavid, Cavid soyismini sadece yazı hayatında mahlas olarak kullanmıyordu.

---

[141]*Y. Karayef, **Azerbaycan Edebiyatı XIX. ve XX. Yüzyıllarda,** Bakü, 2002, s. 361.*
[142]*M. Cafer, **Hüseyin Cavid**, Bakü, 1960, s. 23.*
[143]*Azerbaycan Sanat Yazıcıları, 1987, s. 624.*

Yazarın kızı Turan Cavid'in anılarından aldığımız bilgilerde, 1930-1931 eğitim yılında Bakü ikinci daire, 48 No'lu okulunun öğrencisi Turan'a sınıf değiştirmesi ile ilgili verilen "Uçot Veregi"[144] denilen evrakta ismi ve soyismi "Turan Cavidzade" diye yazıyordu. [145]

1937 yılında Gizli Servis elemanlarınca hapsedilip, sorgulandığı dönemde bütün resmi tutanaklarda da yazarın ismi ve soyismi geçen evraklarda hep Hüseyin Cavid soyadını görüyoruz. Rasizade soyadına 1909 yılından sonra resmî veya gayri-resmî hiçbir yerde rastlamıyoruz.

4.6. HÜSEYİN CAVİD'İN SANAT, EDEBİYATLA İLGİLİ KURUMLARDA ALDIĞI GÖREVLER VE KATILDIĞI SOSYAL FAALİYETLER

Hüseyin Cavid hayatı boyunca sanat ve edebiyatla uğraşmıştır. Şairin yaşayıp yazdığı sanat eserlerini verdiği dönem siyasî olayların, savaşların, inkılâpların *(1905 Ekim; 1917 Rus inkılâbı)* yaşandığı karışık bir dönemdi. Bu sebeple yazar sadece öğretmenlik mesleğine ve sanatına odaklanıp, şiir, tiyatro eseri yazmakla yetinmemiştir. Siyasî olaylarda iktidara veya muhalefete yaslanmadan kendi tarafını, safını çizer. Dışarıdan hayatı boyunca herhangi bir siyasî partiye üye olmadığından tarafsız gibi görünse de aslında safını kendi sanatına adayarak, bu yolla, vatanının kültürel ve millî değerlerini yaşatmakla yükümlü kılarak belirlemiştir. Kendi zamanında yazarın Stalin'in represiya (kıyım) kurbanı olarak gözden düşürülmesi ve haksız yere eleştirilmesine rağmen halk tarafından sevilmiştir.

---

[144] *Kütük kaydi olan evrak.*
[145] *T. Cavid,* ***Hüseyin Cavid Bütün Eserleri,*** *IV. cilt, Bakü, 1985, s. 392.*

Hüseyin Cavid, edebiyat adına, Türk dili adına Azerbaycan'ın çeşitli illerinde öğretmenlik yapmıştır. En son da 1925-1926 yılında işe başladığı şimdiki ismiyle Bakü Devlet Üniversitesi'nde öğretmenlik yapmıştır. Hapsedilinceye kadar milletini, gençleri eğitmek için edebiyat dersleri anlatmıştır. 1927-1928 yılında Bakü'de Devlet Tiyatro Yüksek Okulu açılınca, Cavid, burada da edebiyat derslerine girmiş ve tiyatro çalışmalarına da katılmıştır.

1920 ile 1922 yılları arasında "Yeni Türk Alfabesi" komitesi kuruldu ve faaliyetlerine başladı. Bu komitenin amacı Azerbaycan halkının millî değerlerini yansıtacak yeni bir alfabe oluşturmaktı. Yeni Türk Alfabesinin oluşturulması için kurulmuş olan komitenin üyeleri içinde Hüseyin Cavid'de vardı.

1926 yılında Azerbaycan'ın Bakü kentinde gerçekleştirilen I. Türkoloji Kurultayı'nda Hüseyin Cavid, kurultayın resmi temsilcisi olmasa da buraya davet edilmiştir. Dönemin diğer ünlü yazarları arasında kendi yerini almıştı.

Hüseyin Cavid, halkının maariflenmesi için elinden geleni yapmış. Azerbaycan'ın önde gelen aydınlarından biri olmuştur. Hayatını öğretmenlik mesleğine ve tiyatro yazarlığına adamasının dışında 1919 yılında arkadaşı ve meslektaşı Abdullah Şaik ile beraber *"Edebiyat Dersleri"* kitabını da yayınlatmıştır. Bu kitap Türkiye ve Azerbaycan'da ortak edebiyat tedrisinin genellikle ortak bir okulun yaratılması gibi bir düşünceyi ifade etmesi açısından da faydalı eserlerden biridir.

4.7. HÜSEYİN CAVİD'İN EDEBİYAT ALANINDAKİ BAŞARILARI, ALDIĞI ÖDÜLLER

Hüseyin Cavid yaşadığı dönemde gerektiği ve hak ettiği ilgiyi maalesef görmedi. Kendini sanatına ve yazı hayatına adamış şair ve dramaturg, sanat hayatının

en verimli dönemlerinde haksız eleştirilerle uğraştı, ama yine de yazmaktan vazgeçmedi. Yılmadan da doğru bildiği gerçeği anlatmaya ve yazı yazmaya devam etti.

Sanat hayatında hayattayken aldığı resmi kaynaklara da geçen sadece bir ödülü vardır. O da 1935 yılında Azerbaycan *SSR*'nin kuruluşunun 15. yılı dolaysıyla ilan edilmiş yarışmada, yazarı olduğu *"Hayyam"* eserinin en iyi eser olarak birincilik ödülünü kazanmasıdır. Yazarın bu eser dışında aldığı resmi belgelerle kanıtlanmış bir ödülü yoktur. Fakat ünlü edebiyatçılarımızdan biri Abdullah Şaik, Hüseyin Cavid'in "Veremli Kız" şiiriyle İstanbul'da bir yarışmaya katıldığını ve ödül kazanarak birinci olduğunu anlatıyor. Abdullah Şaik'in anılarında bu olay şu şekilde Hüseyin Cavid'in dilinden anlatılmaktadır:

"Bir kere İstanbul'da gazetede şiir yarışması ilân edildiğini okudum. Ben de, şu şiirimle yarışmaya katıldım", deyip şiir okuyor!

Sarı gül, ey şikeste solgun nur!

Çeşm-i nazinde başka rezm okunur

Niçin aludey-i gubar oldun,

Söyle bir, söyle sen niçin soldun?!

Hiç beklemediği halde, verem hastalığına yakalanmış bir kıza ithafen yazmış olduğu bu şiiri birincilik ödülünü aldı".[146]

Bu anlatılan anıda, ne yarışmanın ilân edildiği gazetenin ismi ne de ödülle ilgili kesin bilgiler olmadığından, fazla yorum yapmadan elde ettiğim bilgileri sizlerle paylaşmak istedim.

[146] *A. Şaik, a. g. e., s. 223.*

4.8. HÜSEYİN CAVİD'İN ADINA KONAN ÖDÜLLER VE DÜZENLENEN FAALİYETLER

1920 yılında kurulmuş olan Şûra Hükümeti'nin Hüseyin Cavid'e karşı yaklaşımı ılımlı olmuştur. Bu yıllarda Şûra Hükümetinde önemli kişilerden biri olan N. Nerimanov, Hüseyin Cavid'le arkadaş idi. Belki bu sebeple hükûmetin yazara karşı tutumunda olumlu bir değişim o dönemde olmuştur. N. Nerimanov'un teşebbüsüyle 20'lı yıllarda Hüseyin Cavid'in isminin verildiği kız okulu açılmıştır.

Hüseyin Cavid'in ölümünden sonra 1989 yılında, doğumunun 100. yılı dolayısıyla 1920 yılından 4 Haziran 1937 tarihinde kadar 17 sene yaşadığı, eserlerini yazdığı ev; Hüseyin Cavid'in ev müzesi olacaktır. Müzenin açılması, eserlerinin toplanması, doğumunun 120. yılına kadar uzadı ve nihayet 24 Ekim 2002 tarihinde Hüseyin Cavid'in ev müzesi resmen açılmış oldu.

Doğumunun 100. yılı dolayısıyla naaşı, dünyasını değiştiği İrkutsk'tan memleketi Nahçivan'a taşındı ve makberinin yapılmasıyla ilgili Cumhurbaşkanı Hayder Aliyev'in emriyle 1992 yılında sunulmuş proje onaylanmıştır. Yazarın makberi de doğumunun 120. yılına hazırlandı ve resmen halka, Hüseyin Cavid'in sevenlerin ziyaretine 2002 yılında açılmış oldu.

Yazarın adı Bakü'de bir parka da verilmiştir. Bu park şimdiki ismiyle N. Nerimanov Caddesi'ndedir. Bu parkta yazarın heykelide mevcuttur.

Ayrıca yazarın isminin verildiği Hüseyin Cavid Caddesi'de vardır.

Ukraynalı bilim adamı Nikolay Çernıxın'in keşfettiği, 6262 sayılı küçük galaksilere Uluslararası Astroloji İttifakı tarafından 24 Haziran 1997 tarihinde büyük Azerbaycan şairi ve tiyatro yazarı Hüseyin Cavid'in ismi verilmiştir.

4.9. HÜSEYİN CAVİD'İN ÇALIŞMA BİÇİMİ

Hüseyin Cavid, genellikle çalışma odasında yalnız kaldığı zamanlarda yazı yazmayı seviyordu. Yazıya odaklandığı zaman rahatsız edilmeyi sevmezdi. Eşi anılarında bu olguyu şöyle anlatmaktadır:

"Bazen yemek yediğimiz sırada hiçbir şey söylemeden masadan kalkar, yazı masasına geçip bir şeyler yazmaya başlardı. Böyle durumlarda biz hiçbir zaman onu rahatsız etmezdik".[147]

Sessiz ortamda çalışmayı sevdiği için genellikle geceleri çalışır, gündüzleri gece yazdığı yazıları temize çeker, kitap okurdu. Genel olarak titiz bir kişiliğe sahip olduğu için eserlerinin üzerinde de uzun çalışırdı. Bitirmediği hiçbir yazısını, eserini kimseye okutmazdı. Eserlerini bitirdikten sonra ilk olarak eşine okuturdu.

Eşi anılarında, Hüseyin Cavid'in yazı yazarken, çalışma sırasında Türk kahvesi içme alışkanlığı olduğunu anlatıyor.[148]Yazar bir eser üzerinde çalışmaya başladığında, kimseyle konuşmaz, kitaplar okur, notlar alırmış. Bazen saatlerce odasından çıkmazmış. Böyle zamanlarda da kimse onu rahatsız etmeye cesaret etmezmiş.

Yazarın, dışarıda olduğu zamanlarda da not alabilmek için bir not defteri taşıma alışkanlığı varmış. Dışarıda bir yere giderken veya bir yerden gelirken yazı yazdığı da olurmuş.[149]Hüseyin Cavid, yazı yazarken, bazen çalışma masasından kalkar, odada kendi kendine bir şeyler konuşarak dolaşır, sonra yine de masasına dönüp yazısına devam edermiş.

---

[147]*M. Cavid, **Hüseyin Cavid'i Hatırlarken**, Bakü, 1982, s. 260.*
[148] *M. Cavid, a. g. e., s. 261.*
[149]*T. Cavid, a. g. e., s. 320.*

Yazarın daha genç yaşlarında gözlerinden rahatsızlandığını ve zaman zaman gözlerinin tedavisi için yurtdışına bile çıktığını daha önceki bölümlerde de anlatmıştık. Gözlerindeki rahatsızlıktan dolayı bazen yeni bir eser üzerinde çalışmadan önce okuyacağı kitapları çocuklarına, eşine okutur ve bu sırada da notlar alırmış.[150]

4.10. HÜSEYİN CAVİD'İN SANAT ANLAYIŞI

XX. asrın başlarında Azerbaycan ve Türkiye aydınları arasında sıkı bir ilişki, bağlantı oluşmaya başlamıştı. Türkiye'ye eğitim almak için giden yazarlar, Azerbaycan'a romantizm gibi yeni bir felsefi anlayışla dönerler. Sanatçılar, özellikle şairler Türkiye'deki siyasî ve edebî akımların ortaya koyduğu yeni düşünce ve üslubu şiirlerinde kullanmışlardır. Hüseyin Cavid de Türkiye'de eğitim almış, genç şair olarak bu tesirleri eserlerinde bariz olarak yansıtmıştır. Hüseyin Cavid, Türkiye'deki Servet-i Fünuncuların etkisinde kalmış ve bütün sanat hayatında "Sanat Sanat İçindir" prensibine sadık kalarak eser üretmiştir. Hüseyin Cavid Azerbaycan edebiyatına "sanat sanat içindir" prensibini getiren ilk yazardır.

Hüseyin Cavid'in şiir ve dramlarındaki romantik özellikler, romantik unsurlar, onun Azerbaycan edebiyatında romantizmin temsilcisi olarak kabul edilmesine yol açmıştır.

Hüseyin Cavid, sanat anlayışı ve tutumu bakımından romantizm akımının doğrultusunda şiirler, manzumeler ve tiyatrolar yazmıştır. Hüseyin Cavid'in romantizm sanat anlayışını benimsemesinde, Servet-i Fünuncuların etkisi büyük olmuştur. Şöyleki, 1905-1909 yılları arasında Darü'l- Fünun'da eğitim alan yazar Türkiye'deki siyasî, içtimaî, edebî, havayı teneffüs etmiş, Namık Kemal, Abdülhak

[150] *A. Turan,* ***Cavidname****, Bakü, 2010, s. 462.*

Hamit, Tevfik Fikret, Rıza Tevfik, Mehmet Akif Ersoy gibi fikir ve sanat adamlarının etkisi altında kalmıştır. Bu edebiyatçıların sanat- edebiyat anlayışları, içtimaî fikirleri Hüseyin Cavid'in sanat anlayışını ve dünya görüşünü etkilemiştir.

Hüseyin Cavid'in şiirlerinde felsefi düşünceler geniş yer tutar. Ayrıca şiirlerinde vatan, hürriyet, zulüm ve haksızlık gibi sosyal konulara da yer vermiştir. Fakat halkının yaşadığı haksızlıklar, gerçekleri yansıtırken de yazar kendi üslubundan vazgeçmemiştir. Hüseyin Cavid, Azerbaycan edebiyatında romantizmin temsilcisi olarak kabul edilmiştir.

Hüseyin Cavid, şiirlerinde, tiyatrolarında kendi döneminde moda olan devrimcilikle ilgili konulara ve tasvirlere yer vermemiştir. Azerbaycan'da Sovyetler Cumhuriyeti kurulduktan sonra idareciler yazarlardan devrimi ve yeni sistemi methetmelerini istemişler. Dönemin birçok yazarı, idarecilerin gazabından ve tenkidden kurtulmak için siparişle eserler yazmaya başlamışlardı. Fakat "Sanat Sanat İçindir" ilkesi ile yazan romantik yazar Hüseyin Cavid, kaidesini bozmadı, sanatını basitleştirmedi. Bu sebeple de yazar siparişle yazı yazan eleştirmenler tarafından güncel olayları anlatmamakla eleştirildi. Hüseyin Cavid'in sanatında dil anlayışı da çok önemlidir. Şöyleki, eserlerini Türkiye Türkçesiyle yazmıştır. Bu sebeple de döneminde bazı kalem arkadaşları tarafından eleştirilmiştir.

Hüseyin Cavid yazdığı eserlerde vermek istediği fikir ve felsefeye dikkat eder ve bunu yaparken şeklin ve dilin bozulmamasına da özen gösterirdi. Eserin yüksek sanat eseri olmasına dikkat ederdi. Hüseyin Cavid'e göre böyle yüksek sanat eseri yazabilmek için ilhamın olması şarttır. Yazar ilhamsız yazılan sanat eserlerine karşıydı.[151]

[151] *M. Türkekul,* ***Azerbaycan Türk Şairi Hüseyin Cavid,*** *İstanbul, 1963, s. 56.*

V.BÖLÜM

HÜSEYİN CAVİD'İN ESERLERİ

5.1. HÜSEYİN CAVİD'İN ESERLERİ

5.1.1. Hüseyin Cavid'in Şiirleri

Hüseyin Cavid sanatını aşama aşama yaşayan sanatçılardan olmuştur. O sanatının ilk döneminde daha çok şiir sanatı üzerinde yoğunlaşmış, şiirler yazmıştır. Sanat hayatının daha sonraki yıllarında, olgunlaşma döneminde şiir yazmayı bırakmış, sahne eserleri, dramlar yazmaya başlamış ve bu alanda gerçek başarıyı yakalamıştır. 1913 yılında Hüseyin Cavid'in,*"Keçmiş Günler"* başlıklı ilk kalem tecrübesi şiirlerini topladığı ilk şiir kitabı yayınlanmıştır. Şair lirik ve romantik özellikler gösteren ilk şiirlerinde çağdaş sosyal ortamı eleştiriyor, eski inanışlara, batıl inanışlara karşı çıkıyor, aynı zamanda, kişinin arzuları ile toplumun talepleri arasındaki çelişkileri gösteren konuları şiirlerine konu ediyordu. Yazar, sanatı insanları eğitmek, onları gaflet uykusundan uyandırmak için eğitici ve öğretici önemli bir araç olarak görüyordu. Hüseyin Cavid'in mevcut hayattan razı olmayışı, arayışlar içinde çırpınan belirsiz ruhî, fikirî arayışlarını onun *"Bahar Şebnemleri"* adlı ikinci kitabında toplanmış şiirlerinde de görebiliriz.

Hüseyin Cavid Azerbaycan edebiyatı tarihinde önde gelen, kendine özgü bir yeri ve tarzı olan, eşi olmayan değerli yazarlardan biridir. Genellikle onu edebiyatımızın Nizami Gencevi, Fuzulî, Mirza Fethali Ahundzade, Celil Memedguluzade, Cafer Cabbarlı gibi klasik sanatçılar ile kıyaslıyorlar. Fakat

bununla birlikte, Hüseyin Cavid sanatta kimseye benzemeyerek, orjinal bir sanat yolu seçmiş ve kendisinden sonra edebiyat tarihinde ölümsüz eserleriyle silinmez iz bırakarak giden söz ustalarından biridir. Azerbaycan edebiyatının gelişim aşaması sayılan XX. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında, Batı romantizminin etkisiyle romantizm edebî akımının Azerbaycan edebiyatında yerleşmeye başladığı bir dönemdir. Bu dönemden bahsederken hiç şüphesiz ki bu akımın ilk temsilcilerinden biri olan Hüseyin Cavid'den bahsetmemek mümkün değildir.

Hüseyin Cavid yukarda belirttiğimiz gibi edebiyat âlemine şiirle gelmiş ve bütün ömrü boyunca şiirsel sanatını sürdürmüştür. Hüseyin Cavid'in ilk dönemde kaleme aldığı şiirleri *"Keçmiş Günler"* ve *"Bahar Şebnemleri"* başlıklı kitaplarda toplanmıştır.

Keçmiş Günler

Şairin *"Keçmiş Günler"* adlı eseri, 1913 yılında Bakü'de yirmi altı sayfa olarak basılmıştır.

Bu eser Hüseyin Cavid'in ilk şiir kitabıdır. Şair, 1905 - 1913 yıllları arasında yazmış olduğu şiirlerinin büyük bir kısmını bu eserde toplamıştır. İçerisinde 13 şiir bulunan bu kitap, 1913 yılında Tiflis'te basılmıştır. "Hüseyin Cavid'in Eserleri- üç ciltte" adlı kitabın birinci cildinde, bu kitap içerisinde yer alan şiirler mevcuttur.

Bahar Şebnemleri

Bahar Şebnemleri, 1917 yılında Bakü'de yetmiş sayfa olarak basılmıştır.

1917 yılında "Açık Söz" matbaasında basılan bu eser, sanatçının ikinci şiir kitabıdır. *"Bahar Şebnemleri"* isimli eserde şairin 1905- 1917 yılları arasında yazmış olduğu şiirler bulunmaktadır. İçerisinde 46 tane şiir bulunan kitap, az sayıda

basılmış olduğu için bugün bulunması çok zordur. "Hüseyn Cavid'in eserleri üç ciltte" adlı kitabın birinci cildinde, burada bulunan şiirler yer almaktadır. Şair, kitapta yer alan bazı şiirlerde Türk ırkının kahramanlığından söz etmiştir:

Bir zamanlar şerefli Turan'ın,

O cihani gayur-i kavğanın,

Kahraman, bergüzideevladı,

Türklerin anlı - şanlı ecdadı,

Saldırıp titratirdi yeryüzünü,

Hükmeder, dinletirdi her sözünü,

Ne zaman kişneseydi Türkün atı,

Kırılırdı bir ülkenin kanatı."[152]

Yazarın bu iki şiir kitabından başka 2003 yılında basılmış olan Kemal Abdulla tarafından "Muhtelif Şiirler" başlığıyla derlenmiş bir şiir kitabı daha vardır. "Hüseyin Cavid, Eserleriüç-ciltte" isimli kitabın birinci cildinde yirmi sayfa olarak yer almıştır.

Hüseyin Cavid'in çeşitli matbaalardan ve şahsi arşivlerden toplanmış on dört tane şiiri "Muhtelif Şiirler" başlığı altında *"Hüseyin Cavid eserleri üç ciltte"* adlı kitabın birinci cildinde toplanmıştır. Bu bölümde yer alan dört gazelden üç tanesi Farsça'dan tercüme edilmiştir. Bu gazeller,

"Olubdu kalbime hakim manim malali vatan,

Başımda şur ile maskan salıb hayali vatan."[153]mısraları ile başlayan vatan konulu gazeli ile

[152] *Hüseyin Cavid,* ***Bütün eserleri, "Harb ve Felaket",*** *hzl: A. Turan, İstanbul, 2013, s.863.*
[153] *Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 38.*

"kalbimi çaldı yarın nazla mesiha nefesi,

Na edim yoktu yazık aşikinin dedresi.,

Ruhumda yar üçün yana sevda calalı var,

Hüsnünde gör onun nece Yusif camalı var!" [154]mısraları ile başlayan aşk konulu eserleridir.

İlk kalem tecrübelerinden onun yetenekli bir şair olduğu belli oluyor. Sanata şair ve yazar olarak başlamış Hüseyin Rasizade ilk matbu eserlerini 1904 yılında *"Şarki-Rus"* gazetesinde okurlara sunmuştur. Sevgili öğretmeni Muhammed Tağı Sidgi'nin vefatı dolayısıyla Urmiya'ya yazdığı mektup, gazetenin 23 Ocak sayısında yayınlanmıştır. Bundan sonra genç edibin şiirlerinin, yazılarının düzenli olarak *"Hayat", "İrşad", "Terakki", "Gerçek", "İkbal", "Açık söz"* gibi gazete ve dergilerde basıldığını görüyoruz.

1913 yılında Hüseyin Cavid'in bir takım şiirleri *"Keçmiş Günler"* adı altında Tiflis'te yayımlanmıştır. 24 sayfadan oluşan bu küçük mecmuada Cavid'in 1905-1913 yılları arasında yazdığı lirik ve duygusal, sosyal ve özel içerikli eserleri sergilenmiştir. Bu şiirlerde Hüseyin Cavid, bireyin arzuları ile toplumun talepleri arasındaki çelişkileri duygusal şair olarak açıp okurlarına sunuyor.

Hüseyin Cavid'in insan kaderinin problemleri konusunda rahatsızlığını ve kendi milletinin geçmişi, bugünü ve geleceği hakkında kaygılarını konu olan şiirleri; 1905-1917 yılları arasında kaleme almış olduğu ve *"Bahar Şebnemleri"* başlıklı ikinci şiir kitabında toplanmıştır.

1906-1908 yıllarında İstanbul Üniversitesi edebiyat bölümünde eğitim aldığı zaman Türkiye basınında şiirleri yayınlanan Hüseyin Cavid, kardeş ülkenin

[154] *Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 39.*

edebîortamında da tanınmış, "Veremli Kız" adlı şiirsel eseri İstanbul'da yapılan şiir yarışmasında ödüle layık görülmüştür.[155]

Hüseyin Cavid büyük oyun yazarı olmadan önce büyük şair, büyük lirik sanatçıdır. Lirik-felsefî sanatını tüm ömrü boyunca sürdürmüştür. Onun şiirlerini okudukça sanki başlangıçta sakin akan, taşlardan döküldükçe nara çeken dağ çeşmesinin, dağ ırmağının sesini duyuyorsunuz. Buna göre, Hüseyin Cavid'in şiir dili samimi, saf insan duygularının ifadesinde ne kadar hazin, kırılgan, şair ise de, insanlara zulüm ve yıkım getiren siyasî güçlere, hayvansal içgüdülere bağlanıp kendi hemcinslerini karanlık ve cehalette barındıran riyakârlara karşı mücadelede de bir o kadar keskin, acımasız ve sert mizaça sahiptir. Bu açıdan Hüseyin Cavid'in şiirinde romantizm ile realizmin şaşırtıcı sentezini, birlikteliğini görüyoruz. Hüseyin Cavid, bir şair gibi orjinaldir. Ayrıca, sadece kendine, kendi sanatına özgü olan şiirsel ifade ve araçların yazarı olarak çok başarılı,yetenekli bir yazar olarak karşımıza çıkar.

Cavid'in şiirlerindeki duygusal karamsarlık, hayal kırıklığı ve umutsuzluk zaman geçtikçe mücadeleci bir tesirle, direnişçiye dönüşüyor. Şairin ilk şiir örnekleri eğitici içeriği ile belirginleşmektedir. "Hübût-i Âdem" (Âdem'in cennetten inmesi), "Yâd-ı Mazi" (Geçmişin hatırlanması) gibi *"Keçmiş Günler"* kitabına dahil olan şiirler bu kabildendir.

Lerzan ediyor ruhumu bin türlü mezalim,

Efsus... ki, mazi adem, ati ise müzlim...

Hüseyin Cavid, şiirinin bu dönemi için solgun, hasta yüzlü güzellerden, onların yakında hiçliğe kavuşacağından bahsetmesi o dönem romantizminin ayrılmaz

[155]*A.TURAN, **Hüsnü Huda Şairi**, Bakü, 2000,s.56. Daha önceki bölümde de yazdığımız gibi bu bilginin evraklarla bir tutarlılığı yoktur. Sadece yazarın arkadaşına anlattığı anıdan yola çıkarak bir takım yazarlar Hüseyin Cavid ile ilgili yazılarında bu bilgiye yer vermişler. Bundan dolayı ben de ilgili bilgiye kaynağı ile beraber çalışmamda yer verdim.*

belirtilerinden biri olarak dikkatiçeker. Ancak ilginçtir ki, evrensel sorunlarda karamsarlık gösteren şair, güzellik konusunda adeta bu bedbinlikten silkinip çıkıyor, insanlığın kurtuluş yolunu güzellikte görmektedir: Buna "Benim Tanrım" başlıklı şiiri örnektir:

Her kulun cihanda bir penahı var,
Her ehli-halın bir kiblegâhı var.
Her kesin bir aşkı bir ilahı var;
Benim Tanrım güzelliktir, sevgidir.
Hazzetmedim firgeden, cemiyetten,
Zevk alamam harpten, siyasetten,
Bir şey duymam felsefeden, hikmetten;
Benim ruhum güzelliktir, sevgidir.
Güzel sevimlidir, cellât olsa da
Sevgi hoştur, sonu feryat olsa da.
Uğrunda benliğim berbat olsa da,
Son dildarım güzelliktir, sevgidir.
Güzelsiz bir gülşen zindana benzer,
Sevgisiz bir başta akrepler gezer,
Ne görsem, hangi bezme etsem güzer,
Hep duyduğum güzelliktir, sevgidir.

Koşma şiir türünde yazılmış bu eserde "Sevgisiz Bir Başta Akrepler Gezer" şiirsel ifadesi Fuzuli'nin Habibi'ye yazdığı tahmisinde geçen "kellemin kemikleri içinde akrepler mesken bırakınca bile senin muhabbetini unutamam" anlamlı mısralarını bizlere anımsatıyor. *"Keçmiş Günler"* şiir kitabında şairin az sayıda olsa

da, gazelleri vardır ki, bunlar bu dalda kaleme alınmış en iyi örneklerle kıyaslanabilir. XIX. yüzyılın edebî geleneğine uygun olarak, Cavid Farsça da gazeller yazmıştır. Fakat yazarın ana dilinde kaleme aldığı gazelleri edebî-estetik açıdan Fars dilinde yazdığı şiirleri ile kıyaslanamayacak kadar güzeldir.

Cavid'in bir Türkçe, iki Farsça gazeli vardır.

Türkçe gazeli:

Menden ayırdı felek cefa pişe yârimi,

Taretti zülfi-yâr gibi rüzgârımı.

beyti ile başlar.

Yazarın yazdığı Farsça gazellerin biri vatan konusunda, öteki ise aşk konusundadır. Hüseyin Cavid'in ilk kalem tecrübelerinden biri olarak, Hacı Zeynelabidin Tağıyev'a ithaf ettiği Farsça kaside türünde yazılmış şiirde ilgi çekmiştir. Genellikle, Cavid'in şiirlerinde derin bir hayat felsefesi, sağlıklı bir mantık, insanın kemaline sıkı güven kendinî göstermektedir. Cavid gelecekte kaleme alacağı dramlarında çözeceği birçok problemlerin çizgisini şiirlerinde çiziyor:

Pek tuhaf!... Bir firge diğer firgenin

Haliginden diksinib olmaz emin.

Oysa, her kesce hak bir, Tanrı bir ...

Ya bu sersemlik, bu azgınlık nedir?

Ancak şiirinde Cavid her şeyden önce, büyük bir lirik, saf bir aşkla seven ve bazen de sevdiğini yakan, hatta ondan küsen bir âşıktır:

Bana anlatma ki aşk, âlemi-sevda ne imiş,

Bilirim ben seni, git! Her kelimen efsane imiş.

Git, gülüm, git, güzelim! Başka bir âşık ara, bul!

Duydum artık senin aşkında anlam ne imiş! ..

Bivefasın, melek olsan bile uymam daha, git!

Kim ki uymuş sana, gönlüm gibi divane imiş.

Yetişir, git! Beni kahreden eyleme, tersa kızı, git!

Anladık şefkati-ayini-Mesih ne imiş...

Azerbaycan kadınının toplumda sahip olduğu sosyal eşitliğin, eğitim hakkının onu değerli bir insana çevirmesi şairin "Doğu Kadını" şiirinde geniş şekilde verilmiştir. Kadının devrimden önceki bağlı, sade durumu ile sonradan ona verilen özgürlüğü karşılaştırmalı olarak veren şair Azerbaycan kadınlarının şahsında tüm Doğu kadınlarının cinsiyet açısından arzu ve isteklerini şiirsel şekilde şöyle ifade ediyor:

Ben ne idim? Doğulmuş ezilmiş kadını!

Ben ne idim? Uf, onu hiç sormayınız!

Doğu Kadını.

...Bir zamanlar ben, evet bir hiç idim

Kısmetim sille, dayak, gönlüm esir,

Bir böcekten de hakir,

İmdi, lakin o dikenlerden uzak

Gülerek, oynayarak,

Yaşamak zevkini duymaktayım ancak, ancak

Yok ben artık sürünen bir hiç değilim,

...İşte, en şanlı ufuklarda uçan

Doğunun azade, güler bir kızıyım;

Uca haşmetli fezalardan aşan

Pembe bir yıldızıyım.[156]

Hüseyin Cavid, sanatı ve kişiliği ile sadece tarihin belli bir aşamasında değil, tüm zamanlarda yılmama ve ölümsüzlüğün örneği sayılmaya değer bir yazar ve şahsiyettir. Bu fikri onun aydın şahsiyeti ve hiçbir zaman eskimeyen edebî sanatı kanıtlamaktadır.

Hüseyin Cavid'in eserleri fikir ve konu zenginliği geçen yüzyılın başlarında toplumda oluşan zor ve çelişkili sosyal-toplumsal olayların karakteristik yönlerini kapsayan, şairin edebî-felsefî düşüncesinin de edebî ifadesine dönüşmüştür. Şair sanatı boyu romantizm akımının etkisi ile ortaya çıkan geleneksel konulara yönelmekle beraber, Doğu ve Batı ilişkileri gibi çözümü önemli çağdaş sorunlar da eserlerinin konusu olmuştur.

Hüseyin Cavid'in eserlerinde insan ve onun haklarının kaba şekilde ihlali, sosyal adaletsizlik bir sorun olarak sunulur. O, çağdaş siyasî hareket, hiçbir parti ve kurumda yer almasa da, yeri geldiğinde kendi konumunu, olaylara kendi tutumunu bildirmeyi de unutmuyordu. Sayısız eserlerinde insan, beşer ve onların kaderi, çağdaş zamanımızın isteklerini kaleme almıştır. Bütün bunlar şairi Azerbaycan'ın istiklal mücahitleriyle birleştiriyordu. 1918 senesinde yazarın kaleme aldığı "Hakkını Sen Mübarize[157] ile Alırsın" şiirini kağıtlar halinde yaymışlar.[158]

---

[156] *Hüseyin Cavid;* ***Bütün Eserleri, "Doğu Kadını",*** *hzl: A. Turan, İstanbul, 2013, s.859.*
[157] *mücadele*
[158] *İ. A. Hebibbeyli,* ***XX. Asrin Evvellari Azarbayjan Yazıçıları****, Bakü, 2004, 160 s. 94.*

Gönlüm kuşu giyip yine matem giysilerini,

Ağaz edibdi nağmeyi - mihnet fezasını

Oldu belayı millete herkes ki, mübtela

Dilhun olmuş Saliki biçare bermala

Millet gamı ile az kalır akıyor cünun olabilir

Her dem odur ki ney tek yüceltebiliriz sedasını

Hüseyin Cavid'in bu şiiri yazı hayatının ilk yıllarında, *"İrşad"* gazetesinin 19 Ocak 1906 tarihli sayısında yayınlanmıştır. Dikkat çeken şudur ki, Cavid bu şiirde kendinî "Salik", yani sufizmin tarikat yolcusu diye sunuyor. Hüseyin Cavid Azerbaycan edebiyatı tarihine millî romantizmin öncülerinden biri olarak dâhil olmuştur. Böyle anlaşılıyor ki, o, duygusal olmaktan önce sufî (mistik) bir şair imiş. Şair aynı zamanda ilk dönem şiirlerinde de "Salik" takma ismini kullanıyordu.

Hüseyin Cavid, derin felsefi içeriğe sahip edebî eserlerin yazarı olarak Azerbaycan edebiyatının parlak sayfalarından birini teşkil ediyor. Tesadüfî değildir ki, Azerbaycan halkının millî görüşlü aydınları Hüseyin Cavid'in eserlerinin Türk dünyasında, gençlerimiz arasında tanıtılmasının günümüzde hava-su gibi gerektiği ve eserlerin yalnızca edebî açıdan değil, hem de felsefi, bilimsel açıdan değerlendirilmesi gerektiği düşüncesini savunuyorlar.[159]

Cavid samimi bir sanatkâr idi. Onu ne düşündürdüyse, ne rahatsız ettiyse, ona kalemi ile can verip sanata getirdi. "Benim Kendi Pencerem Var"[160]- diyen Cavid dünyaya kendi penceresinden bakarak kendi ideallerini yansıtıyordu. Bu anlamda, onu tüm yaratıcılığı boyu düşündüren esas mesele "İnsan ve Muhabbet[161] "meselesi

[159] *Azerbaycan Edebiyatı. Bakü, s. 99.*
[160] *İ. A. Hebibbeyli**, Ustad Mirza Fatali Axundov Haqqında Söz**, "Şark Kapısı", s. 9.*
[161] Aşk, sevgi.

idi.” Muhabbettir en büyük din”, “Muhabbettir neden şu pürefsane hilkatten ...” ideali onun her zaman için sanat ideali olmuştur. Buna göre de sanatçı:

Ben fakat hüsn-Hüdâ şairiyim,

Yere inmem de, sema şairiyim[162]

diyerek kendinin sanat idealini her zaman belirlediğini gururla bildiriyordu. Hüseyin Cavid sanatının asıl değeri, kıymeti eserlerinde, ciddi arayışların sonucu olarak hiçbir sosyal- siyasî yapı tanımayan, yenilmeyen, değişilmeyen bir fikir ideali sunmasıdır. Cavid’in bütün sanatının altında aşk ideali durur. Bu konuyla ilgili Kamran Aliyev şöyle yazıyor: “Hüseyin Cavid’in birçok lirik şiirlerinde ve tüm dramlarında aşk ve sevgi çizgisi önemli yer tutmaktadır”[163]Eserlerinde dünyanın gelişiminin topluma mutluluk ve özgürlük bağışlamaktan, geçtiğine inanan yazar toplumda, sevgi yaratmak yerine nefret, kin, ayrımcılık ve düşmanlık yaratılması karşısında üzülüyordu. Eserlerinde şairi en çok düşündüren ve çözümüne sevk eden konulardan biri de bu idi. Buna göre de uzun zaman felsefî- edebî açıdan arayış içinde olan sanatçı dünyanın, insanların, tüm insanlığın yegâne kurtuluş yolu olarak sevgiyi buluyordu. Çünkü Cavid için sevgi de ancak insanın ezelî mahiyetinden doğan ve ebedi olarak yaşayan, insanlığa hizmet eden ve ebedilik yaşatan bir içerik taşıyan bir idealdir. Büyük sanatkâr Hüseyin Cavid, şöyle düşünüyordu; hayatta yegâne hakikat aşktır ve gerçeği de sadece sevginin gözü ile bulmak mümkündür. Sanatkâr böyle düşünüyordu ki, dünyayı anlamak için âşık gözü gerekir. Nitekim Cavid kendisi de yazıyordu: “Onu idrak için kemal ister, ehl-i zevk ister, ehl-i hâl ister”.[164]Şairin düşüncesine göre, o şeye karşı ki sevgi, duygu var, işte o şey gereklidir ve gerçekten vardır, sevginin tanımadığı şeyler boş ve gereksizdir. Hüseyin Cavid, insanın

[162]**Hüseyin *Cavid Seçilmiş Eserleri,*** *Hzl, A. Turan, Bakü 2004, s. 409, 640.*
[163]*G. Babaxanlı ,**Hüseyin Cavid İrsi ve Muasir Devir,** Bakü: Çaşıoğlu, 2010, 244, s. 165.*
[164] *G. Babaxanlı, a. g. e.,, 244, s. 273.*

yaratılışın en mükemmel örneği olduğunu düşünüyordu. O güzellik ki insana hizmet etmiyor, boş bir efsane ve saçmadır. Hüseyin Cavid: "O güzellik ki, insanlara hizmet etmiyor, ben onu tanıyorum" demiştir.[165]

Cavid'e göre, insanlar birbirilerinde güzelliği duyduğu içindir ki, bir birilerine sevgi ile bağlanır ve kâmilleşirler. Çünkü mükemmel şeyler bütündür. İnsan da bir birinden tecrit edilmiş, ayrılmış ortamda kusurludur. Sevgi yoksa demek, insan kendinden özünden uzaklaştığının işaretidir. Hüseyin Cavid'in varlığı felsefi algılanmasına göre, insanın özünü ortaya çıkarmaya güzellik gerekir. Yazarın kanaatine göre güzelliği küçümseyen ve güzellik duyumu olmayan insan, insan değildir.

Hüseyin Cavid haklı olarak edebiyat bilimcilerinin söylendiği gibi filozof şairdir. Onun sanatında idealle hakikat; hayalle hakikat arasındaki zıtlık, bu zıtlıktan doğan beşeri kederin edebî düzenlemesinin ve olayların iç anlamına derinden varmak felsefi açıdan araştırılmıştır.

Hüseyin Cavid için sanatı kutsaldır, çünkü o yazdıkları ile toplumun en değerli bireyi olan insanı, onun yaşadığı ve karşılaştığı sorunları ele alıyor. Bu sebepledirki onun sanatı, ideali her şeyin üstünde gelir. Yazar "Benim Tanrım" şiiri ile sanat idealini bakış açısını dile getirmiştir.

Ancak Cavid'de bu ruh hali süreklilik arz etmez. Değişen şartlara bağlı olarak şairin "Yad-i Mazi", "Elm-i Beşer", "Dün ve Bugün", "Ben İsterim ki" gibi şiirlerinde karşımıza çıkan farklı ruh hâlleri geçici bir nitelik gösterir. Şair hürriyet uğrunda her türlü mücadeleye hazırdır.[166] O geleceğe umudunu yitirmez. Bu

[165] *İ. A. Hebibbeyli,* ***Ustad Mirza Fatali Axundov Haqqında Söz****. "Şerq kapısı".*
[166]***Hüseyin Cavid, Bütün Eserleri,*** *IV ciltte, hzl. T. Cavid, Bakü, 1982, s. 99.*

psikolojisi Çar Rusyası rejiminin son bulduğu 1917 yılında yazdığı bir şiire de şu dizelerle yansır:

Zulmet dağıldı, zulmü fesat oldu payimal,

Her yerde sanki hakkü adalet gülümsüyor.

Al bayrağın kanatları altında, pürmeal,

Her çehre, her dudak saçıyor leme leme nur.

Hürriyet? Ah, o bence fakat tatlı bir hayal…

Dünyada var mı hürr acaba? İşte bir sual!..

Hüseyin Cavid, çağdaşları arasında vatan kavramını, tarihî ve kültürel kimliği ile birlikte en çok eserlerine konu etmiş isimlerdendir. Cavid doğup, büyüdüğü vatanın hayranıdır.[167] Vatan sevgisi, "Deniz Temaşası" adlı şiirinde idealize ettiği seksen yaşındaki cesur ihtiyarın en önemli özellikleri arasındadır.[168]

Kendisini kutsal bildiği vatanına karşı sorumlu sayan şair, bu duygularını daha şiire başladığı ilk yıllarda şöyle ifade etmiştir:

Olupdu kalbime hâkim benim melal-i vatan,

Başımda şur ile mesken sali hayal-i vatan.

Vatan, vatan diyerek her diyara ses salarım,

Düşer mi bir tek dilimden benim megali-vatan?[169]

"Dün ve Bugün", "Ben İsterim ki" gibi şiirlerinde vatanın içler acısı durumu karşısında infial içerisinde olan Cavid, vatana hizmet kaygısı ile yaşadığı bu psikoloji yıllarca sürecek ve gurbette iken düşüncelerini daha fazla işgal eder hâle gelecektir. Gulam Memmedli, onun bu yöndeki endişelerini şu sözlerle dile getirir: "Şairin 1909. yılında İstanbul'dan gönderdiği bir mektup onun vatan hissini ve vatana

[167] *M. H. Türkekul,* ***Azerbaycan Türk Şairi Hüseyin Cavid****, İstanbul, 1963, s. 43.*
[168] *Hüseyin Cavid, a. g.e., s. 64 .*
[169] *Hüseyin Cavid, a. g.e., s. 30.*

hizmet ihtiraslarının büyüklüğünü ifade ediyor: "Kafkas'ın istikbalini İran'a nispeten daha ziyade ve parlak görürüm… İndi esil maksat vatana hizmet, hem de laikince hizmet etmektir."[170]

Şair herhangi bir fikrin ifadesi sırasında aynı fikrin okuyucu tarafından benimsenilerek algılanmasını sağlayabilecek ve aynı zamanda düzgünlüğü ile zevk vererek ifade biçimlerini ustalıkla kullanır. Cavid'in okuyucuya ulaştırmak istediği fikri onun kalbine, beynine hitap ediyorsa, aynı fikrin sunulduğu bedii "kılıf" ise kendi akıcılığı ile hedef alıyor.

Hüseyin Cavid eserlerinin dilinde yer alan sesbilimsel tekrarlar sesbilimsel anlam sınırlarını aşan ek anlamsal yük kazandığını net şekilde ortaya koyuyor. Daha doğrusu, tekrarlanan sesler Cavid'in isteğine göre, o anlam yükünün altına girmiyor.

Cavid şiirini de dinledikçe bu ölmez eserlerin yazarının müzik duyumunun oldukça güçlü olmasına güvence oluşur. (Onu da hatırlatmak gerekir ki, hiç rastlantı değil ki, büyük şairimizin erken yaşta ölmüş oğlu Ertuğrul Cavid de besteci idi.)

Gülmez, yüz bahar olsa, gülmez yüzüm,

Yardan başka bir güzel görmez gözüm

Yukarıda sunulan Cavid mısralarında edebiyatımıza özel oluşu ile seçilen bir olay ile karşılaşıyoruz. Şair bir arada hem alliterasyon, hem de assonans tekrarlardan yararlanarak şiirsel ifadenin özellikle güçlendirmeği başarmıştır.

Hüseyin Cavid şiirinin kendi iç müziği, kelimenin gücünü artırır, onun hafızalara etki yaparak kalp evinin zamansız sakinine dönüşümünü sağlıyor. Ancak bu iç müzik Cavid şiirinin gizli silahlarından biri olarak kabul edilebilir. Yazarın tonlama, duraklatma ve ritim oyunu aracılığıyla notalara ihtiyaç duymadan

[170] *G. Memmedli,* ***H. Cavid Ömrü Boyu,*** *Bakü, 1982, s.129.*

oluşturduğu canlı müzik “Pano”ları herhangi bir durumun dramatizminin açılmasına, bu veya diğer kahramanın iç âleminin gizemlerinin açığa çıkarılmasında önemli bir rol oynuyor. Bu tarz müzikli şiirin akustik vahdeti okuyucuyu etkiliyor.

Kesse herkes tökülen kan izini,

Kurtaran dahi odur yeryüzünü

Cavid şiirinde kullandığı tonlama- duraklatma değişiminde sergilediği mükemmellik dahi ressamın ışık-gölge oyunundan ustalıkla yararlanmasıyla kıyaslanabilir.

Azerbaycan edebiyat, sanat ve felsefesinin önde gelen isimlerinden biri olan çok değerli şair Hüseyin Cavid, sadece duygularını şiirlerine aktaran duygusal bir sanatçı değil, aynı zamanda şiirlerinde felsefi bir derinlik bulunan bir düşünürdür. Bu bakımdan ona şair- filozof demek yanlış olmaz. O, şiirlerinde değişik konulara yer vermiş, özellikle insan ve onun karşılaştığı maddî ve manevî sorunlarını ele almıştır. Cavid, şiirlerinin merkezinde insan faktörü durur. Bazı şiirlerinde insanların derin psikolojik tahlillerine yer verirken, bazı şiirlerinde toplumsal konulara yer vermiştir. Bazı şiirlerinde de yaşadığımız, yaşarken karşılaştığımız sorunlara felsefi bir bakışla yaklaşmıştır. Hüseyin Cavid şiirlerinde kadına büyük değer vermiş ve onu yüce duyguların kaynağı olarak, felsefi bir söylemle şiirlerine konu etmiştir.

Birçok konuda şiir yazan Hüseyin Cavid, şiirlerinde kadın konusuna da önemli bir yer ayırmıştır. Bu, onun bir şair olarak hem duygusal tarafını ortaya koyarken hem de kadının toplumdaki yerinin belirlemesi bakımından önemlidir. O, şiirlerinde toplumun kadına bakış açısını tespit etmekle, toplumun kadına biçtiği görevini ortaya koymakla ve işte bu noktada da bir eleştiri geliştirmektedir. Kadının

toplumdaki mevcut durumu ile buna karşılık bulunması gereken yeri ve mevkiinin ne olması gerektiğini etkili bir ifade ve üslupla işlemektedir.

Hüseyin Cavid, her şeyden önce bir şairdir ve ele aldığı her konuyu bir şair duyarlılığı ile işlemektedir. Bu bakımdan o, kadın konusunu da öncelikle estetik bağlamında ele almaktadır. Şu satırlar onun kadına estetik bakışını tüm açıklığıyla ortaya koymaktadır

"O, bir ulvi hayale benzetilir

Ki, eder her bakışta şair için

Pürmeali neşideler telkin

Söylüyor işte her bir a'zası

Ki, benim asrın en güzel Venüsi".[171]

Sanatın bütün dallarında olduğu gibi şiirde de hayal gücü oldukça önemli bir faktördür. Hayal olmadan sanat uygulanamaz. Şair de hayal etmeden duygularını harekete geçiremez. İşte Hüseyin Cavid de kadını yüce bir hayal olarak nitelendirmektedir. Kadının hayal edilmesi bile şaire anlamlı şiirler söyletir. Çünkü Hüseyin Cavid'in hayal ettiği kadının her bir zerresi, adeta yaşadığı devrin Venüsü olduğunu haykırmaktadır.

Onun bu olağanüstülüğü, insanı hayretler içinde bırakmaya yeterlidir. Şaire göre dünya, kadınla anlamlıdır, kadınsız bir dünyanın anlamı yoktur. Bu nedenle, Hüseyin Cavid, "İki Hemşireyi Letafetvan" başlıklı şiirinin son mısralarında kadına hitaben şöyle demektedir:

"Kadın! Ey muhterem enis-i beşer

Sensiz öksüz kalırdı hiss-i beşer".[172]

---

[171] ***Hüseyin Cavid Bütün Eserleri,*** *hzl: T. Cavid; T. Kerimli, Bakü, 2005, s. 275.*
[172] ***Hüseyin Cavid,*** *a. g. e., s. 94.*

O, bu mısralarıyla kadının, beşeriyetin dostu ve mutluluk kaynağı olduğunu belirtmekte, kadınsız bir dünyanın insanın hissiyat dünyasının öksüz kalması anlamını taşıdığını vurgulamaktadır. Böylece Hüseyin Cavid, kadına ulvi bir anlam yüklemekte, onu süflî duyguların kaynağı, bayağı duyguların tahrikçisi olan bir varlık olarak gören anlayışlara ise karşı çıkar.

Hüseyin Cavid'e göre kadın, çiçek bahçesindeki bir güldür.

"Bu çiçeklikte, siz emin olunuz,

Böyle bir gül yetişmemiş asla"[173]Mısralarında kadın, gülden bile daha değerli bir çiçek olarak nitelendirilir. Hatta ona göre kadın, sadece cennete yakışan bir çehredir.

"Kim bilir! Düşse cennete yolunuz,

Bulunur belki böyle bir sima[174],,[175]

Elbette bireysel olarak kadınların da erkeklerin de, iyisi de kötüsü de vardır. Ancak Hüseyin Cavid, kadın konusuna tikel (bireysel) anlamda değil, tümel olarak bakmakta ve kadınlık kavramının yüceliğine ve kutsallığına dikkat çekmektedir. Bu düşünce kapsamında kadının tümel anlamının bireysel olarak da gerçekleşmesini beklemektedir. İşte Hüseyin Cavid, bütün bu mısralarıyla, tümel anlamda kadının yerinin cennet olduğuna vurgu yapmak istemektedir. Çünkü kadın, egoist değil altruisttir. Yani kadınların genel özelliği, fedakâr olmaktır, kendi çıkarlarından çok çocuklarının, yakınlarının ve nihayet ait olduğu toplumun çıkarlarını düşünmektir. Yazara göre toplumda kadının birçok vasfı vardır. Hüseyin Cavid, "Kadın" şiirinde kadının toplumda taşıdığı vasıflarını mısralarında şöyle sıralamaktadır: "Sevgili Hemşire", "Ana", "Nazlı", "Şefkatli Melek", "Sevgili". İşte Hüseyin Cavid, bu

[173]***Hüseyin Cavid,*** *a. g.e, s. 67.*
[174] *Sima= yüz.*
[175]***Hüseyin Cavid,*** *a. g. e., s. 67.*

vasıflara sahip olan, kendisinden çok evladını, eşini, kardeşini, milletini düşünen kadının asıl yerinin de cennet olduğunu okurlarına güzel benzetmeler kullanarak anlatmak istiyor. Nitekim kadınlarda daha eski tarihlerde, Arabistan'da İslam dinî kabul edilmeden önce değer görmüyorlardı Peygamberimiz de "Cennet Anaların Ayakları Altındadır!" hadisiyle kadının ve özellikle de ananın değerine dikkat çekmiştir.

Bilindiği gibi insan, hem semavî dinlerde, hem de bütün kültürlerde cennette yaratılmış ve sonra yapmaması gereken bir şey yapmış olmasından dolayı cennetten çıkarılmış bir varlıktır. Hüseyin Cavid de şiir kitabına böyle bir şiirle başlamaktadır. "Hübut-i Âdem", yani cennetten düşmüş, inmiş insan. Hüseyin Cavid, insanın cennetten düşmüş bir varlık olduğunu söylerken konuya bir bütün halinde yaklaşmaktadır. Yani cennetten kovulan ne tek başına erkek, ne de tek başına kadındır. Cennetten kovulan, insandır. Ama bu kovulmaya rağmen cennete en layık olan varlık yine de insandır. Yazara göre kadınlar cennete girmeyi doğaları ve toplumda üstlendikleri sorumlulukları gereği daha çok haketmektedir.

Hüseyin Cavid, "Uyuyor" adlı şiirinin aşağıdaki mısralarında sembol olarak seçtiği bir kadınla, bir çocuğun saf ve temiz ruhu arasında bir benzerlik kurmaktadır.

"Bir çocuk ruhu var bu fıtratta
Hâlâ rast gelmemiş bu taleyi şum
Böyle bir nazenine hilkatte
Hüsn-i mutlak inerse yeryüzüne
Konar ancak bunun güler yüzüne".[176]

[176] ***Hüseyin Cavid,*** *a. g. e., s. 68.*

Cavid'e göre, hayalinde canlandırmış olduğu kadının yaratılışında bir çocuk ruhu gizlidir. Eğer yeryüzüne mutlak bir güzellik inecek olsa, sadece uğursuzluk rastlamamış bu nazenin yaratılıştaki kadının yüzüne yakışacaktır.

Fakat Hüseyin Cavid, kadının, toplumun çok önemli bir bireyi olmasına rağmen tarih boyunca gerçek değerini bulamamış olmasına dikkat çekerek, bu konuya sadece duygusal açıdan da yaklaşmamıştır. Neredeyse bütün toplumlarda itilip kakılmış olan kadın, çoğunlukla bir cinsel obje olarak görülmüştür. İşte Hüseyin Cavid, bu tutuma karşı isyan etmiş, realist bir bakışla önce kadının toplumdaki ve ailedeki yerini ortaya koymuştur; sonra da kadının asıl olması gereken mevkiîni göstermiş, bu mevkiye ulaşmak için kadının yapması gerekenlerin neler olduğunu ortaya koymuştur. Böylece o, kadının toplumdaki yerini ve değerini yeniden, fakat bu kez kadının lehine olmak üzere belirlemek istemiştir.

Bilindiği gibi kadın cennetten kovularak önemli bir kişilik kaybına uğramış, sömürülen, birçok hakkı verilmeyen, üstelik de yarım olduğu iddia edilen bir varlık haline gelmiştir.

Ancak cennetten kovulan, yalnızca kadın değildir; cennetten kovulan iki varlıktan biri de erkektir. Fakat erkek, bu süreçte kendi değerini yücelterek belli bir statü kazanabildiği halde kadın, aynı konuma ulaşamamıştır. Kadın hep güçsüz, zayıf, düşünemeyen, üretemeyen bir varlık olarak düşünüldüğü için geri plana itilmiştir.

Hiç kuşku yok ki erkek ile kadın, birbirlerinden yapısal olarak da, ruhsal bakımdan farklı yapıya sahiptir. Ancak yapısal ve ruhsal bakımdan farklı olan bu iki cins, güç bakımından mukayese edilmemelidir. Çünkü kadınlar, ruhsal açıdan erkeklerden daha dayanıklı bir yapıya sahip oldukları gibi, güç bakımından da

erkekten daha güçsüz sayılmamalıdır. Ancak yine ifade etmek gerekir ki kadın ile erkek arasında hem yapısal, hem psikolojik açıdan ciddi farklılıklar bulunmaktadır.

Psikolojik bakımdan kadınlar daha duygusal olmalarına rağmen acıya erkeklerden daha dayanıklıdırlar. Erkekler sinirlerine daha çabuk yenik düşerken kadınlar sinirlerine daha hâkimdirler. Ancak kadınların en güçlü oldukları yönleri sahiplenme duygusudur. Bu bakımdan kadınlar erkeklerden daha üstündürler. Bu açıdan her kadında, sahiplenme duygusu erkeğe nispetle daha fazla gelişmiştir. Bu sahiplenme duygusu, kadınların daha narin, daha duygusal ve daha romantik olmaları sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Kadının sahiplenme duygusunun temelinde ise kadının doğurganlık özelliği duruyor. Yazar kadının erkeğe karşı üstünlüğünün de bu doğurganlıktan kaynaklanan annelik vasfı olduğu düşüncesindedir.

Nitekim Hüseyin Cavid şiirlerinde kadının annelik vasfını öne çıkaran bir şairdir. "Kadın" isimli şiirinde kadına bu annelik vasfıyla seslenmektedir.

Kadın! Ey sevgili hemşire, uyan!

Ana! Ey nazlı kadın, kalk! Uyan.[177]

Ancak bu mısralarda da görülüyor ki insanlar arasında annelik vasfından dolayı özel bir yere sahip olması gereken kadın, uyutulmuş, kendi varlığının bile farkında olmasına izin verilmemiştir.

Aslında annelik, öyle bir vasıftır ki kız çocuklarında daha küçüklükten itibaren kendini hissettiren bir niteliktir. Kız çocuklarının bebeklerle oynamasının asıl nedeni, ilerde sahip olacağı yavrusuna, sezgisel olarak hazırlık yapmaktan başka bir şey değildir. Kadın adeta içgüdüsel olarak anneliğe hazırlanmaktadır.

[177] ***Hüseyin Cavid,*** *a. g. e., s. 43.*

Evlenip de içinde kıpırdanmaya başlayan bebeğini hisseden kadın, artık anneliğe ilk adımını da atmış sayılmaktadır. Bebeğini kendi kanından kan, canından can katarak içinde besleyen anne, daha doğurmadan ona bütün varlığından katmakta, onu besleyip büyütmektedir. Evladının sevinciyle sevinip onun parmağına diken batsa bunu kalbine hançer saplanmış gibi hisseden ana, çocuğunun yaşamasını kendi yaşamından daha fazla önemser. Onun için kendinî feda etmekten kaçınmaz. Hüseyin Cavid'e göre de kadın, tarihin her devrinde zulümle, ölümle, işkenceyle, haksızlıkla omuz omuza olmuş, her türlü sıkıntının gölgesinde kalmıştır. Bu kadar sıkıntı içinde bulunan kadın sadece kendi kanından olan çocukları için değil, aynı vatanı paylaştığı tüm vatan evlatları için de annelik etmektedir. İşte tüm bu özelliklerinden dolayı Hüseyin Cavid, kadınların ve annelerin, içinde bulundukları uykudan uyanarak sıkıntı içindeki Türk Milletinin dertlerine deva olmalarını istemekte ve bu uyanışı tetiklemek için kadını konu eden eserler yazıp yaratmaktadır. Milletin en sıkıntılı zamanlarında sığındığı göğüs anne göğüsüdür ve bize analık yapmış vatanın yanık bağrıdır. Burada Hüseyin Cavid'in kastettiği millet, Türk Milletidir. Türk Milleti, sürekli iç ve dış savaşlarla sınanmaktadır Bu imtihan, milletin varoluş sınavıdır. Türk Milleti, tarih boyunca hep başka milletlerin saldırılarına maruz kalmış ve hep bir var oluş savaşı vermiştir. Bu var oluş savaşında ölümle, yok olmakla burun buruna gelmiş, fakat her defasında adeta küllerinden yeniden var olmuştur. İşte Hüseyin Cavid de "Kadın" şiirinde anneliğin bu vasfını öne çıkarmaktadır.

Daima mevtle hemduş oluyor,

Zillü mihnetle hemağuş oluyor

İşte sıyrılmada hep zulmetler!...

Ağarır dan yeri kalk, işte seher!

Uyan, etrafını seyret de düşün!

Bütün evlad-ı vatan işte, bugün

Yalınız senden umar sadra şifa

Yalınız sende bulur ruha gıda.

Ana evladını besler, büyütür

Anasız millet, evet öksüzdür.

Senin âlemde vazifen, hissen

Ne büyük hem ne ağırdır bilsen?![178]

Hüseyin Cavid, şiirinin bu bölümünde, fedakârlıklarına rağmen, kadına ilgisiz kalındığından ve onun da bu ilgisizliğin bir sonucu olarak kendini kenara çektiğinden yakınmaktadır. Kadının senelerce uyutularak memleket meselelerinden uzak tutulması pek de uygun olmayan bir davranıştır. Memleket sıkıntıya girdiğinde kadının, bu gaflet uykusundan uyanıp bir an önce vazifeye atılması gerekmektedir. Çünkü kadın, cesur ve atılgan bir yapıya sahiptir. Onun bu cesareti, erkeğe daha büyük bir cesaret katar. Bütün cihan, kadının kendilerine aşılayacağı bu cesaret iksirini beklemektedir.

Bu kadar ulvi ve bütün bir milleti bağrına basacak kadar şefkatli olan kadın, adeta bir melektir. Bu melek gibi varlık, bu kadar sıkıntıyı taşıyıp fedakârlık ederken kendi varoluşunu gerçekleştirmeyi ihmal etmiştir. Onun kendisini ihmal etmesinden dolayı da kadına her türlü esaret, hakaret reva görülmüştür. Yani kadının âlicenaplığı, onun zaafı olarak görülmüş ve hep sömürülmüştür. Buraya kadar söylediklerimize örnek olarak aşağıya şiirden bir bölüm alıyoruz.

[178] ***Hüseyin Cavid,*** *a. g. e., s. 43.*

Kadın! Ey sevgili, şefkatli melek!

Bu kadar sabrü tahammül ne demek?

O letafet, o necabetle sana

Bu esaret, bu hakaret ne reva!?

Sen nesin?.. Kendinî bil, zaafı bırak!

Hep nasibin mi senin sille, dayak?[179]

Hüseyin Cavid, kadının, artık bu kahırlardan kurtulup kendi varoluşunu gerçekleştirmesini istemekte ve kendisine reva görülen her türlü haksızlık ve mihnete isyan etmesi gerektiğini belirtmektedir.

Peki bu isyan nasıl olacaktır? Hüseyin Cavid, kadının kendisine karşı yapılan haksızlıklara karşı sessiz kalmamasını, sesini yükseltmesini, hakkını aramasını istiyor:

Çekme ah, öyle mükedder, mahzun,

Ağla, göz yaşların aksın, coşsun!

Ağla feryadını duysun erler,

Belki insafa gelir rahm ederler.[180]

Ağlamak, kadının en önemli savunma mekanizmasıdır. Kadınlar, hem seslerini duyurmak, hem de dikkat çekmek için ağlarlar. Bu içli ağlamalar, oldukça etkilidir, dikkat çekicidir. Hüseyin Cavid, bu ağlamaların belki onları ikinci plana iten erkekleri merhamete getirip onlara bazı haklar tanırlar diye düşüncesindedir. Fakat, yazar erkeklerin merhamaet duygusuna da çok güvenmiyor O yüzden belki merhamet ederler diyor. Hatta bu ince, etkili ve çınlayan ses, dalgalanıp göklere

[179] ***Hüseyin Cavid,*** *a. g. e., s. 43.*
[180] ***Hüseyin Cavid,*** *a. g. e., s. 43.*

yükselirse gökler ve yerler bile bu acıdan titrer de kadına reva görülen davranışlar belki böyle son bulur.

Ağla, çırpın! O latif, ince sesin

Çınlasın, mevclenip yükselsin.

O sesin kuvveti, tesiri büyük…

Ağla, ta lerzeye gelsin yer, gök.[181]

Hüseyin Cavid'e göre ağlamak, belki kadının sesini duyurmak için yeterli olabilir, ama kadının kendi varoluşunu gerçekleştirmesi için yeterli midirki? Hatta Cavid, kadına ağlamasını telkin etmesinin bile yanlış olduğunu belirtmektedir.

Bak, bak insan ne kadar aldanıyor?

Hayır, asla beni sen dinleme, dur![182]

Diyen Hüseyin Cavid, kadınların, ancak bilgiyle, irfanla ve çalışmakla içinde bulundukları sıkıntılardan kurtulabilecekleri sonucuna ulaşmaktadır.

Ağla, hep ağla!" dedim pek yanlış

Ağlamaktan ne çıkar sanki? Çalış!

Oluyor işte hukukun pamal,

Çalış, öğren, ara, bul, hakkını al!

Perde-yi zulmet içinden sıyrıl!

Kahramanlar gibi kavgaya atıl!

Fazl-ü irfanla mücehhez olarak

Cehli yık, gafleti yak, aczi bırak![183]

Hüseyin Cavid, önemli bir konuya dokunmaktadır. Ünlü filozof Sokrates'in "her kötülük, cehaletten doğar!" sözü gibi o da kadınların asıl sıkıntısının, cehalet

[181] ***Hüseyin Cavid,*** *a. g. e., s. 43.*
[182] ***Hüseyin Cavid,*** *a. g. e., s. 43.*
[183] ***Hüseyin Cavid,*** *a. g. e., s. 44.*

olduğunu, yalnızca cehaletten kurtularak bireysel ve toplumsal problemlerini aşabileceklerine dikkat çekmektedir. Aslında kadınların asıl ağlamaları, üzülmeleri gereken durum de cahil bırakılmaları durumudur. Bu nedenle şiirinin son kısmında

Kimseden gözleme yardım asla;

Yalınız kendine kendin ağla![184]

Diyerek kadına yapılan asıl haksızlığın onun bilgiye ulaşan yolda tökezletilmesi, eğitim ve öğretiminin engellenmesi olduğunu belirtmektedir. İşte kadının asıl ağlaması gereken durum budur. Eğer kadınlar eğitim ve öğretimden pay alır da bilgi sahibi olursa gafletten uyanır, bilgisizlikten kurtulurlar. Çalışıp kendi ayakları üzerinde durur, ekonomik açıdan da erkeğe bağlı olmazlar. Bilimde ve sanatta kendini ispat eden kadın, artık kendi varoluşunu da gerçekleştirmiş ve bütün dünyaya "ben varım!" diyerek varlığını işleri ile kanıtlamış olur.

5.2. HÜSEYİN CAVİD'İN POEMALARI

Hüseyin Cavid'in şiir sanatı yukarda bahsettiğimiz iki şiir kitabı ile sınırlı kalmamıştır. O bunlardan başka *"Azer"* adlı poemada[185] kaleme almıştır. 1958 yılında Bakü'de yüz sayfa olarak basılan bu eser Cavid'in yazmış olduğu ancak tamamlayamadığı manzum bir destandır. Hüseyin Cavid, 1920'de yazmaya başladığı eserini 1937 yılına kadar devam ettirmiş; fakat bitirememiştir. İlk basımı 1958 yılında yapılan bu eserde Hüseyin Cavid, kahramanı Azer'in diliyle kendi görüş ve düşüncelerini ortaya koymuştur.

---

[184] ***Hüseyin Cavid,*** *a. g. e., s. 44.*

[185] *Belli bir duygu ve düşünce dünyası üzerine kurulmuş olan şiirlere verilen addır. Poemlerde felsefe ya da hissi özlem ağırlık taşır. Türk edebiyatına Batı'dan gelmiştir. İlk örnekleri Tanzimat'tan sonra görülmeye başlamıştır. Bu türde Abdülhak Hamid Tarhan ilk başarılı eserler veren şairidir. Onun "Makber", "Hacle", "Bunlar O'dur", "Bâlâdan Bir Ses" vs. gibi eserleri bu türe örnek olabilir.*

Hüseyin Cavid, *"Azer"* poemasında Doğu ile Batıyı karşılaştırmış her ikisinin benzer ve farklı yönlerini ortaya koyarak, özelde doğu insanına, genelde bütün insanlığa bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Eserin başında Cavid, doğunun birtakım eksikliklerini dile getirmiştir. O dönemde doğuda var olan bazı yobazların dinî kullanarak halkı sömürdüğünü vurgulayan Hüseyin Cavid, halka seslenerek bu kişileri dinlememesini öğütlemişti. Doğuda bazı cahil insanların kendi kızlarını, kendi mutlulukları için feda ettiğini vurgulayan şair, halkı aydınlatmayı kendisine görev sayıyor. Eserin devamında Cavid, insanlara azimli ve sabırlı olmayı öğütlüyor. Azimli ve sabırlı insanın her zaman başarılı olacağını belirtiyor.

Hüseyin Cavid eğitimle yakından ilgilenmiş, eğitimin bir ülke için çok önemli olduğunu eserlerinde vurgulamaya çalışmıştır. *"Azer"* poemasında da eğitimin önemine değinen şair, bilim ile her türlü felaketin önlenebileceğini belirtmiş, bilgi sayesinde ülkenin aydınlığa kavuşacağını söylemiştir. Eserde Hüseyin Cavid, insanlığa çalışmayı öğütlemiş, çalışmayan insana merhamet gösterilemeyeceğini vurgulamıştır. Aşırı merhametin insanlığı zehirleyebileceğini belirten şair, doğu insanında görülen bu aşırı merhametin batıda olmadığını söylüyor.

Hüseyin Cavid, ülkede el etek öpme alışkanlığının yaygınlaştığını ve bu sayede insanların bir yerlere geldiğini söylemiştir. Şair, insanların cennete gitmesi için, eğitime yatırım yapması gerektiğini belirtmiş ve halka şu şekilde seslenmiştir:

Könlünüz cennet isteyirse eğer,

Hocanız başka nağme bilmelidir.

Mütevekkil duran bu mabedler,

Hep kütüphane, mektep olmalıdır.

O zaman fazl-ü marifet güneşi,

Olgün, ağzın cahanı hep süsler.[186]

Küçük hatalardan büyük felaketlerin doğabileceğine değinen Cavid, yaşamak için savaşmanın şart olduğunu ve bu savaşın ilim savaşı olması gerektiğini vurguluyor. Hüseyin Cavid savaşı kazanmak için sadece güçlü olmanın yetmediğini, aynı zamanda akıllı olmak gerektiğini söylemiştir.

Hüseyin Cavid, Doğu- Batı karşılaştırmasını yaparken Batı'nın güzelliklerle dolu olduğunu, bilgiye önem verdiğini, hürriyete düşkün olduğunu, daha gerçekçi olduğunu, öldürmeye meyilli olduğunu ve buna karşın Doğu insanının düşünce özgürlüğünün olmadığını söyleyen şair aynı zamanda doğu insanının hayal peşinde koştuğunu, aşırı merhametli olduğunu da vurgulamıştır.

Hüseyin Cavid eserinin ilerleyen bölümlerinde Amerika'nın, zenginliği ve gücü sayesinde Avrupa'yı sömürdüğünü vurgulamıştır.

Cavid, eskiden Kafkasya'da ve Afrika'da kızların satıldığını ve Avrupa'nın bunu nefretle kınadığını söylemiş, fakat günümüzde aynı şeyi Avrupalıların farklı bir yolla yaptığını gözlemlemiştir.

İnsanın aç olsa bile ancak kendi yurdunda mutlu olabileceğini söyleyen Cavid, Doğu'da insanların açlıktan ezildiğini, Batı'da ise daha mutlu olduklarını belirterek, doğunun felaketinden Batı'nın beslendiğini söylüyor.

Yaşamak ve yaşatmanın hak olduğunu söyleyen şair, dışı güzel görünen ancak kalbi kötü olan insanlardan herkesin korkması gerektiğini, dış güzelliğin geçici olduğunu, esas güzelliğin akıl olduğunu vurguluyor.

[186] ***Hüseyin Cavid Bütün Eserleri, "Azer",*** *Bakü, 2010,s. 141.*

Bir kısım kadınlara hor baktığını söyleyen ve birçok kadının bu yolda öldüğünü vurgulayan şair, dertler ve sıkıntılar karşısında insanlara umutsuz olmamayı, dünyadaki kısa ömürlerini çalışarak, ülkelerine faydalı birer birey olmayı öğütlüyor. Hüseyin Cavid eserin sonuna doğru çocuklara çalışmayı ve eski zihniyetli insanları dinlemeden, cesaretle ilerlemeyi öğütlemektedir.

Cavid, *"Azer"* poemasının sonunda doğru bilginin, karanlık yurtlara ışık olduğunu, emeğin ve çalışmanın insanı mutlu ettiğini, ayrıca yenileşmenin ülke için kurtuluş yolu olduğunu vurgulamıştır.

"Azer" felsefi bir poemadır.Şair ömrü boyunca onu düşündüren sorunları bu orjinal yapılı poemade sanatsal şekilde tespit etmiştir. *"Azer"* aslında, manzume ile manzum oyun arasında geçiş konumunda duran bir eserdir. Cavid kendi sanatsal-estetik ve fikir âmâlını ifade etmek için şiirsel türün tüm biçimlerini kullanır.

Cavid'in *"Azer"* eseri Azerbaycan edebiyatının manzume dalında özel bir yere sahiptir. İster anlam ve içeriğine, ister fikir kapasitesine, isterse hacmine bakılsın, bu eser, yazarın en ünlü eserlerindendir. Hüseyin Cavid'in beş ciltlik eserine giriş sözü yazan edebiyatçı Yaşar Karayev, *"Azer"* eserininin "lirik-epik, felsefî" manzume olduğunu söylüyor ve bu hususu şöyle yazıyor; "tüm sanatı boyu 'Hayır ve Şerri' kıyaslayan sanatçı kaleminin bu son döneminde hem de iki farklı yaşam ve düşünce görüşü, tarzı gibi Doğu ve Batı'yı kıyaslamış, sonuçta avantajı yine de insanlığa bildirdi".[187]

"Azer" eseri ayrı başlıklarla bölümlere ayrılmıştır. Yazar, "Camide" başlıklı bölümünde şeyhleri anlatır.

[187] *Y. Karayev, **Hüseyin Cavid**, 5 ciltte. I. c., Bakü, 2005, s. 7, 24.*

Camide vaveyla sesleri duyuluyor,

Kimi güler, kimi sızlar, inler,

Şeyh de bu insanlara cennet vaat ediyor,

Onları cehennemle korkutur.

En nihayet bitirip sözlerini,

Açtı etrafı süzen gözlerini.

Şimdi artık sıra gelmiş paraya,

Gümüş, altın birikip bir araya,

Doldu bir lahzada şeyhin kucağı.[188]

Bu hali gören şair kahramanı Azer'in aracılığı ile şöyle sonuçlandırıyor: "Satılık altın cennet bucağı".

Azer şaşırır, içinden acılar duyuyor, düşünüyor ki:

"Ne acayip sürü, yahu, bunlar".

Azer şeyhe yakınlaşır:

Şeyhim! Biraz da insaf et,

Ne olur, biraz da düz yol git.[189]

Böylece, Azer şeyhi cezalandırıyor, onu hakikat yoluna çağırıyor, ya da gerçekleri görebilmesi için ona malzeme vererek düşündürüyor. Hüseyin Cavid, Azer'in dili ile konuşuyor yine:

O gerçek bugün hayal oluyor,

Dünkü neşeli bahçeler bugün soluyor.

Değişirken, evet beşer kafası,

Değişiyor Tanrı'nın da siması.

[188] *Y. Karayev, a. g. e., s. 25.*
[189] *Y. Karayev, a. g. e., s. 26.*

Poemada Azer, bir köre rastlar, o kör İranlıdır. Bir olay yüzünden oradan kaçmştır. Kör bütün öyküsünü Azer'e anlatır ve hüngür hüngür ağlar. Burada şair, Azer'in dilinden topluma sosyal anlamlı, hikmetli mesaj veriyor: "Şu ağlamak doğru yoldur".

Azer Avrupa'dan gelmiştir. İnsanlar onun etrafına toplanıp o günlerden bir şey öğrenmek istiyorlar. Azer her yerde "insan- insandır" diyor: "Benim gördüğüm insanlar birbirinden ayrı değil, hepsi bir yuvanın kuşu, hepsi bir bahçe meyvesi". Ancak gaye, davranış ve istekleri farklıdır. Şair, Azer'in dilinden Avrupa ile Doğu'yu karşılaştırmıştır:

Doğu illeri erişilmez "Hayal" için yaşarken,

Batı âlemi, az da olsa "gerçek" ten hoşlanıyor.

Doğu'nun sönük duygusunu afyon ruhu okşarken,

Onlar yeni bir silah keşfini saadet sanıyor.

Doğu uğraşır sadece "ölmem" diye,

Batı illeri mail[190] öldürmeye...[191]

Yazar *"Azer"* eserinin başka bir bölümünde ise bir ihtiyar ile genci karşılaştırarak konuşturur. Bir ihtiyar ve bir genç söze karışır. İhtiyara göre:- "İnsanların, bence, en başarılısı «yaşatmak» zevkini duyan kimsedir", "Hiç bir şeref vermez hudkamlık sana, yükselmek istersen, acı düşmana". Gencin görüşü ise farklıdır:- "Bu yük bulanık, hayır! Sefil toprakta henüz bir kimseye nasip olmadı"; "Her şey yalan, güçlü olmaya çalış! Ezilmeye değil, ezmeye alış!" Azer bu diyaloğu dinliyor, düşüyor, dünya hakkında derin düşüncelere dalıyor. Aslında dinleyen ve

[190] *Eğilimli olan.*
[191] *Y. Karayev, a. g. e., s. 27.*

düşünen "Azer" yazarın kendisidir. Kahramanı aracılığı ile kendi sosyal-felsefî düşüncelerini okurlarına şu şekilde aktarıyor:

Hey ihtiyar dünya. Hey! Sende neler var?

Her gelen seni bir başka şey sanıyor.

Kimi bir bataklık diye hor görür,

Kimi, ifratır diye kanıyor.

Kimi zindan diye kızarken sana,

Üstün dar gelince, geçer altına.[192]

Bu yargılardan sonra Azer yüzünü ihtiyara ve gence tutup kendi düşüncelerini dile getirir. O, sözlerine şöyle başlıyor: "Hayır, dünya neşeli bir gülzara benzer" der. Daha sonra dünya, canlılık, insan hakkındakigörüşlerini söyler, insanı her şeyden üstün tutar. Onu haklı ve mücadeleci olmaya çağırır. İnsana yüzünü tutarak der:

Sen ne meleksin, ne de bir kaplansın,

Ne gülsün, ne diken, sadece insansın.

Çalış, parla, yüksel! Unutma ancak.

Yaşamak bir haksa, yaşatmak da hak!

"Azer" eserinin "Yurtsuz Çocuklar" bölümünde aç, fakir ve bir lokma ekmeğe muhtaç olan çocukların hayatı anlatılmıştır. Bu çocuklar da her şeyden bıkmıştır. Azer kimsesiz çocukları seyredereken kendi kendine şöyle der:

[192]*Y. Karayev, a. g. e., s. 29.*

Nazı nemetle yaşarken onlar,

Siyah ekmek bile, bulmaz bunlar.

Geceleri... Böyle kar altında yatar,

Yine sağlıklı ve demir canları var.

Burada şairin hikmeti sesleniyor:

Kim bilir, belki, tüm insanlar

Örnek alsaydı da hayvanlardan,

Daha sağlıklı, daha gürbüzce yaşar,

Belki, ummazdı doktordan ilaç.

Azer, Cafer Cabbarlı'nın *"Oktay Eloğlu"* eserindeki Oktay gibi, gerçek arayışçısıdır. Her türlü boya, dış görünüşün altında olan gerçeği görmek istiyor. Azer eserinin iki bölümü bu eserle oldukça benzerdir. Azer'in bir başka bölümünde insanları ısırmasın diye bir köpeğe ağızlık takıldığı sahnesi yer alıyor. Şair, Kahramanı Azer'i bu sahneye sosyal anlam yükleyerek şöyle konuşturuyor:

Tanrım öyle sapkın insanlar

Ki, ağızlık vurulmadıkça ısırır.

Bazı arkadaşlar da var ki, yüzleri neşeli,

İçi fakat taşar zehirli diken,

Kalbi kin püskürür, yüze gülen

Daha korkunç olur köpeklerden.[193]

"Azer" eserinin ikinci bölümünde aynı sosyal düşünceyi veren başka bir sahneyle karşılaşıyoruz. Bahçede güzel kadınlar Azer'i görünce ona:

"En güzel kim acaba, hangi kadın?"

[193]*Y. Karayev, a. g. e., s. 30.*

- diye soruyorlar:

Azer güler ve şöyle der:

Söz yok, her ikiniz şimdi güzel.

Seçemem birbirinizden sizi ben,

En önce sıyrılın her boyalardan, tozdan,

O zaman ayrılır, elbette, güzelden çirkin,

O zaman belli olur doğru, yalan.[194]

Hüseyin Cavid, Azer'in dili ile genelde, beşer durdukça kendi anlamını kaybetmeyen koruyan sözler söyler. O, sözlerini şöyle bitiriyor:

Korkun, sapkın lekelerden korkun,

Ev yıkan tehlikelerden korkun!

Yazar, Azer'in dilinden, insanları bayağılıktan kurtulup özlerine dönmeye, doğallığa çağırıyor. Lale adlı bir güzel, içkinin etkisi ile bekâretini kaybeder ve kendisini öldürür. Azer mezarlıklardan geçerken görür ki, "solmuş bir gölge"- Genç âşık mezarın önünde durup inliyor. Azer dışarıdan onu dinliyor ve diyor: "O Çürümüş, toprak olmuş, eşit[195], ölsen bile, umut yok yüzün güle". Azer yaşam ve ölüm hakkında sözlerini de söyler ve şair, Azer'in dili ile bu konudadaki felsefî düşüncelerini şöyle ifade eder:

Ölüm var ki, yaşam kadar değerli,

Hayat var ki, ölümden de zehirli.

Veya:

Bahtiyarsın, eğer çektiğin emek

[194] *Y. Karayev, a. g. e., s. 31.*
[195] *Duy. Duymak.*

Cihan sergisine verirse bir çiçek.[196]

Eserin bir başka bölümünde köy hayatı tasvir edilir. Azer bir kahvede manzarayı seyrediyor: Derviş, âşık, köy düğünü, yeleli güreş, pehlivanlarının yarışı. Bu tablodan şairin izlenimi ve insanlara gönderdiği toplumsal mesaj şöyledir:

Tuttuğun yol büyük... Sen el rehberisin,

Tüm seslerden üstündür senin sesin.

Bağır, haykır, can ver ıssız açılardan,

Bilgi nuru yağdır sönmüş ocaklara.

Kötü bileklerden baston kollar oluştur!

Her uyuşmuş beyine bir kıvılcım at!

Çalış, tüm boşluklar azminle dolsun,

Her bataklık çiçekli bir cennet olsun.

Bilgi saçar her karanlık yurda ışık,

Sadece emek verir bize bahtiyarlık.[197]

Eser "İsyan" adlı bölüm ile sona eriyor. İçeriğine göre, "İsyan" devrim anlamında kullanmıştır. Şair büyük sevinç duygusu ile her şeyin değiştiğini, yenileştiğini kaleme alıyor, olayı "Bir velvele koptu, bir fırtına, bir deprem koptu" gibi anlamlandırır; "Her pembe dudaklarda zafer şarkısı gürler": [198]

İsyan!

İsyan! diye her gözden, ağızdan

Bir nefret uçardı.

İsyan!

Tapınaklara, kapaklar, çarşaflara isyan!

---

[196] *Y. Karayev, a. g. e., s. 31.*
[197] ***Hüseyin Cavid Bütün Eserleri**, hzl. T. Cavid, 4 cilt, Bakü, 2005, s. 58.*
[198] ***Hüseyin Cavid Bütün Eserleri,"Azer",** hzl. T. Cavid, 4 ciltte, Bakü, 2005, s. 60.*

Şaşkınlığa yok zerrece imkân.

Her felsefe, kanun değişirken,

Bir noktada dursan da, düşünürsen,

Makber yapacaklar kemiğinden.

İsyan!

Her eski hurufata da isyan!

İsyan!

Her eski hurafeye da isyan.

Hüseyin Cavid'in yazdığı, oluşturduğu bir takım kadın imgeleri erkeklerle kıyaslanabilir kadar cesarete, güce, iradeye, mücadele yeteneğine sahiptirler. *"Azer"* eserinde de en ilginç karakterlerden biri olan Şemsa karakteri ile şair her zaman sanatında kullandığı öncelikli konulardan biri olan kadın meselesine daha geniş açıdan bakıyor. Şair *"Azer"*eserinde kadının toplumdaki yeri ve sorununa tek taraflı bakış açısıyla bakmıyor. Eserde, kadınların hakları korunmayan toplumlarda ezilerek kurbana dönüştüklerini ifade etmekle, onların korunmaya ihtiyacı olan zarif yaratıklar olduğunu hatırlatmakla kalmıyor. Eserin "Nil Yavrusu" adlı bölümünde şair ezilen, hakaret edilen, esir bir ülkeye mensup "Şemsa" adlı kızın düşmanlarına karşı kinini, cesur, kararlı doğasını yansıtarak büyük kalbe sahip; köleliğe, esarete nefret eden muhteşem karakterli ve güçlü bir insan tipi yaratmıştır. İngilizler tarafından esarete alınmış Mısır'ın vatandaşı olan Şemsa'nın babası ulusal özgürlük ideallerini teşvik ettiğinden bir İngiliz lordu tarafından "ölümlü bir adaya" sürgün edilmiştir. Şemsa da yedi yıldır amcası ile Batı'ya taşınmıştır. Burada herkes onun güzelliğine hayran iken Şemsa:

"Düşünür... işte, daima dalgın,

Çırpınan ruhu nese çılgın.

Daima kinli bir payam arayır,

Anarak Mısr'ı intikam arayır".

Şemsa babasının, esir olmuş memleketinin intikamını almak için yollar arar ve düştüğü duruma uygun hareket ederek amacına ulaşır; bir İngiliz lordunu katleder.

"İşte katil bu güzel kız! ..." - Diye erkek ve kadın,

Süzdüler hep onu şaşkın - şaşkın...

Dünkü arkadaşları nefretler atarken salona,

Şimdi izlerdi onu.

Bir ilaheydi o hürriyeti temsil ederek,

Görmek isterdi dikenlikte çiçek.[199]

İlginçtir ki, meşakkatli hayat geçirmiş Hüseyin Cavid, "Azer" şiirinde "hayat ve ölüm" hakkındaki felsefî görüşlerini aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

Ölüm var ki, yaşam kadar değerli,

Hayat var ki, ölümden de zehirli...

Yaşamak da hoştur, ölmek de hoştur,

Gayesiz hayatta ölüm de boş.[200]

Hüseyin Cavid'in şiirlerinin üslup açısından incelersek aşağıdaki sonuçları elde etmiş oluruz. Yazarın şiirlerinde insan hakkı, hoşgörü, insanların yaşadığı maddî ve manevî sıkıntılar; savaşlarasebep olan güçlere tepki; din, dini insanları kullanmak için elinde alet etmiş din rehberlerine itiraz; aşk, sevgi, kadın; kadının toplumda ve ailede yaşadığı sıkıntılar yoğun olarak çalışılmış konulardır.

---

[199] ***Hüseyin Cavid Eserleri:*** *4 ciltte, c. I, Bakü, 1985, s.173.*
[200] ***Hüseyin Cavid. Eserleri:*** *Beş cilt. C. I, Bakü, 2005, s. 210.*

Hüseyin Cavid'in şiirleri, düşünsel boyutu itibariyle ideolojik şiirlerdir. Onun şiirleri Türklük ve Turan ideolojisi ile beslenmiştir. Türk milleti ve Türk dilli halkların birliği düşüncesi onun şiirlerinin kültürel kaynağını oluşturuyor. Bu düşünce şiirinde doğrudan doğruya verilmez, şiirlerin içinde Azerbaycan simgesel olarak Türk yurdunun Türk milletinin sembolüdür. Şiirlerinin amacı çok da uzak tarihte olmayan tarihi olayları kapalı simgelerle ve duygu ağırlığıyla geç olmadan Türk gençliğine hatırlatmaktır.

Onun şiirleri düşünsel boyutu itibariyle mistik bir şiirdir. Mistisizm çok önem verilen ve benimsenen bir değerde kişinin kendi varlığını eritmesi, onun ile hemhal olması, özdeşlemesi halidir. Bu açıdan şair şiirlerinde düşünceleri ile sufistik yaklaşımlar sergilemiştir.

Cavid'in şiirlerinde olay çizgisi onun aktarmak istediği düşünce ve hislerin bağlamında devam eder. Örneğin o, *"Azer"* eserindeki "Köyde" bölümündeki genç ve yaşlı adamla Azer'in konuşmasından bahsederken kullandığı olay çizgisi gibi. Yazarın şiirlerinde, dram eserlerinde gördüğümüz gibi bir süje, olay örgüsü görülür. Hüseyin Cavid'in şiirleri süjeli şiirlerdir.

Hüseyin Cavid'in şiirlerinde hayal, düşler, adalet dürüstlük, sevgi, aşk, Tanrı, gönül gibi bazı nesneler; sezgici, idealist açıdan değerlendiriliyor.

Hüseyin Cavid'in duygusal yapıya sahip yazar olarak, duygu yükü ağır basan şiirler yazmıştır. Şiirlerinde ağırlık verdiği duygular: Sevgi, hasret, özgürlük, cehaleti eleştirme; hasret ve hayaller vb. şiirlerine hâkim olan duygu aşk, sevgi duygusudur. Yazar şiirlerinde iyimserliği, hoşgörüyü tebliğ eder.

Hüseyin Cavid'in şiirlerinde somut anlamda var olan, görülen ve yaşayan nesnel görüntüye sadece birkaç şiirde rastlıyoruz:

Kadın! Ey sevgili hemşire, uyan!

Ana! Ey nazlı kadın, kalk! Uyan.[201]

Yazarın şiirlerinde sunulan görüntüler hayalî bağlamda özneldir:

Ağla, çırpın! O latif, ince sesin

Çınlasın, mevclenip yükselsin.

O sesin kuvveti, tesiri büyük…

Ağla, ta lerzeye gelsin yer, gök.[202]

Hüseyin Cavid, kaleme aldığı şiirlerinde edebî türün birçok kalıbını kullanmıştır. O şiirlerinde vezin olarak hem aruzu hem de hece veznini kullanmıştır. Son dönemde yazdığı manzum eserlerinde ise serbest vezni kullandığını görüyoruz.

Yazarın eserlerinde kullandığı Türkçe ne Azerbaycan Türkçesi ne de Türkiye Türkçesi'dir. O ortak Türkçe kullanıyor. Hüseyin Cavid'in Türk dilleri ile ilgili ortak Türkçe arayışları, özellikle Türkiye Türkçesinin ortak iletişim aracı olarak kullanılması veya ortak Türkçe kullanmak alanında birçok çalışması olmuştur. Hüseyin Cavid'in ortak Türkçe siyasetinde önemli nokta Osmanlıca'ya dayanan Azerbaycan Türkçesi'nin ve Türkiye Türkçesi'nin dil özelliklerini kapsayan ortak Türk dili oluşturmaktı. Hüseyin Cavid, dil özelliklerinin korunmasını isteyen, millî dilin yanlısı olarak ortak Türkçe kelimeleri daha çok kullanılmasını savunan sanatkârlardan biriydi. Hüseyin Cavid'in, dil üzerine yaptığı çabalar ortak Türk dili meselesinden kaynaklanıyordu. Yazar tarafından dil birliği sorunu ilk kez *"Tercüman"* gazetesinin sayfalarında ileri sürülmüştür.[203]

---

[201] ***Hüseyin Cavid Eserleri**, Bakü, 2005, s. 43.*
[202] *Hüseyin Cavid, Bakü, a. g. e., s. 43*
[203] *G. Memmedeli**, Cavid Ömrü Boyu Hayat va Yaratıcılıq Salnaması**. Bakü, 1982, s.157, 300.*

1909 yılına kadar sadece yirmiye yakın şiir yazan Cavid, Servet-i Fünun yazarlarının etkisi altındadır. Yazarın bu dönemde kaleme aldığı bütün şiirlerde Servet-i Fünun etkisi tema ve üslup olarak karşımıza çıkar.

5.3. HÜSEYİN CAVİD'İN TİYATRO ESERLERI

Hüseyin Cavid, facianın kurallarını iyi bilen bir yazar idi. Okul için hazırladığı ders kitabında şöyle yazıyordu: "Facia kahramanın zahiri mânâlarla, kendi öfke ve vicdani ile çarpışmasını araştırıyor, şu çarpışma kalbinin en derin ıstırap ve çırpıntılarını gösteriyor ki, bu hal bizde hayret, gazap ve ıstırap gibi durumlar doğuruyor. Genelde facia dört ve beş sahneden ibaret oluyor." [204]

5.3.1. Ana Piyesi

Hüseyin Cavid'in ilk tiyatro eseri *"Ana"*dır. 1913 yılında Bakü'de altmış dört sayfa olarak basılan bu oyun, Hüseyin Cavid'in 1910 yılında kaleme aldığı ilk tiyatro eseridir. Eser manzum- mansur karışık bir şekilde kaleme alınmıştır. Eser içerisindeki olaylar, Selma, oğlu Kanpolad, gelini İsmet, gelinine gizlice âşık olan Orhan, İsmet'in abisi Semih ve Kanpolad'ı öldüren Murad arasında cereyan eder.

Yoksul bir kadın olan Selma'nın oğlu Kanpolad para kazanmak ve evlenmek için köyünden ayrılır. Uzun süre kendisinden haber alamayan anası, oğlunu çok merak eder. Bu arada Orhan, Kanpolad'ın nişanlısı İsmet'e ilân-ı aşk eder ve İsmet bunu kabul etmez. Bunun üzerine bir gün Kanpolad'ın köye geri döneceğini öğrenen Orhan, arkadaşı İzzet ve Murad'la birlikte ona pusu kurar. Kanpolad, Orhan ve onun arkadaşı İzzet'i öldürür; fakat Murad da Kanpolad'ı vurarak öldürür. Oğlunu

[204] *Ş. Abdullah, a. g. e., s. 74.*

öldürmesine rağmen Selma, Murada kaçması için yardım eder ve onu vicdanı ile başbaşa bırakır.

Eserin konusunu Hüseyin Cavid, Dağıstan hayatından almıştır.Araştırmacıların kanaatine göre Cavid, kendisi de Dağıstan coğrafyasında yetiştiğinden dolayı eserlerinin konusunu Dağıstan hayatından seçmeyi tercih etmiştir.[205]

Eser, 1913'te Tiflis'te basılmış fakat sahnelenmemiştir.

Yazarın oyun yazarlığına; oğlunun katilini affedecek kadar muhteşem bir karaktere sahip bir kadın-Ana[206] karakteri oluşturmakla başlaması rastgele bir hadise değildir. Öyle ki, XX. yüzyılın başlarında dünya edebiyatında ve Batı felsefesinde insan sorununa yeni bakış, yeni yaklaşım başlamıştı. İlginçtir ki, Hüseyin Cavid sanatının ana fikir yönlerinden birini teşkil eden insan anlayışı XX. yüzyıl Batı yazarlarının ve filozofların görüşleri ile yakından ilişki kuran birçok felsefî fikirlerde, yazarın kendine özgü felsefi kanaatlerde yer almıştır. Öyle ki, büyük düşünür her zaman felsefenin tartışma nesnesi olan birçok sorunlarla ilgili ilginç fikirler ileri sürmüş, çeşitli teorik ve ideolojik düşüncelere karşı kendi yaklaşımını eserleri ile ortaya koymuştur.

Belirtildiği gibi, bu dönemin felsefî fikrini daha çok meşgul eden konulardan biri de insanın karmaşık bir varlık olarak mahiyetinin öğrenilmesi idi. Bu açıdan, hem sanatsal fikir hem de felsefe tarihinde insan sorunu ile ilgili çeşitli görüşler; insanı "kadın ve erkek" diye zıt olan varlıklar gibi kategorize eden fikirler yer aldı. Birçok yazar ve filozoflardan farklı olarak Hüseyin Cavid, insanı kadın ve erkek olarak iki farklı kutba değil, dünyadaki Şer'e galip gelebildiğine yahut dünyadaki

[205] *K. Talıbzâde – Y. Garayev,* ***Azerbaycan Romantikleri,*** *Bakü, 1985. s.40.*
[206] *Anne*

Şer'e mağlup olduğuna göre galip ve mağlup varlıklar olarak sınıflandırmıştır. Onun *"Ana"* piyesindeki Selma karakteri geniş anlamda insana özgü tüm yüksek nitelikleri kendinde birleştiren galip insan karakteridir. Yani yazar, insanın kendi nefsi üzerindeki zaferini; toplumda yaşanan yazılmış ve yazılmamış kurallara karşı kendi tutumunu belirleyip karakterini ortaya koymasını bilen insan tipinin arayışında belirginleştiriyor. Böyle insan tiplerini dram ve piyeslerine kahraman olarak seçiyor. Selma karakterini oluşturmakla da yazar bu karakterin şahsında en yüksek insanî nitelikleri aksettirerek, insanın yüksek bir varlık olarak ortaya çıkan her bir duygunun yanı sıra toplumda sosyal ilişkiler çevresinde meydana gelen her türlü olayların ve tüm bu hallere neden olan çeşitli faktörlerine işaret ediyor.

Eserin konusu Dağıstan hayatından alınmıştır. Yazarın canlandırdığı Selma karakteri de taşıdığı anlam itibari ile karmaşık ve çok yönlü felsefi içeriğe sahiptir. Başka bir deyişle, yazar yüksek sanatsal niteliklerle yarattığı kadın imgeleri aracılığıyla, sadece herhangi bir şahsın hayat yolunu sanatsal şekilde tarif etmiyor, kahramanını soktuğu sosyal,psikolojik olaylar örgüsünden geçirerek ciddi edebî-felsefi fikirler sunmaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere, yazarın yarattığı *"Ana"* eserinin kahramanı Selma; iç gücüne, manevi büyüklüğüne inanarak yarattığı kadın karakterdir.

Hüseyin Cavid'e göre, annenin-babanın çocuğuna verdiği terbiyenin seviyesi, onun mensup olduğu toplumun şahsında ve aynı zamanda hayatında tezahür ediyor. Güçlü devlete, kültürel topluma, aydın vatandaşlara sahip olmak için her bir milletin zeki, içten güçlü kadınlara-annelere ihtiyacı vardır.

Hüseyin Cavid,*"Ana"* eserindeki Selma karakteri ile önce anne sonra ise çeşitli insan karakterleri; cihangir, hükümdar, şeyh, şair ve benzeri muhteşem

karakterler oluşturmuştur. Birçok âli değerler yüklediği Selma karakterinde yüce değerlerin toplandığını ve anneliğin yüce bir noktada durduğunu örnek bir sembol olarak ortaya koymuştur.

Hüseyin Cavid, kendi sanatında kadın hakkını, şeref ve haysiyetini savunmaya kalkan dönemin klasik yazarlarından ve çağdaşlarından farklı olarak, kadının şahsında mazlum, zayıf, yardıma ihtiyacı olan varlık değil, kendi azmi, manevi gücü ve ahlâkı ile toplum hayatına etki gösterebilecek güçlü bir varlık, karakter canlandırıyordu.

1910 yılında yazdığı bir perdelik ilk oyunu ile Hüseyin Cavid, gelecekte önemli bir tiyatro üstadı olacağını vadediyordu. Bu eser kendi ilginç trajik durumları ile dikkati çekmektedir; yüce gönüllü yürekli anne, kendi yavrusunun henüz sıcak cesedi üzerinden ayrılmadan, onun katiline kurtuluş yolu gösterecek kadar güçlü bir karaktere sahiptir. Ulusal annelik sevgisi kendi kişisel öç duygusu üzerinde zafer kazanıyor. Bu husus, insan olarak taşıdığı güven, âli duyguların eserlerine aksi, sonraları Cavid'in bütün eserlerinin temel özelliklerinden biri olarak ortaya çıkacaktır.

Hüseyin Cavid, oyun yazarlığına 1910 yılında yazdığı *"Ana"* eseri ile başlamıştır. Eser 1913 yılında Tiflis'te yayınlanmıştır. Oyunun konusu ortaçağ İtalyan novellasından alınmış olsa da Cavid onu yerel koşullara, Azerbaycan-Türk zihniyetine uyarlayarak orjinal bir eser meydana getirmiştir. Burada daha parlak imgeler yaratmaya muvaffak olmuş, eserin orjinalliğinden ustalıkla faydalanarak ortaya güçlü bir eser çıkarmıştır.

Yazar *"Ana"* eserinde oğlunun katilini bilmeden evinde saklayan, sonradan oğlunu öldürdüğünü öğrendiğinde bile verdiği sözden geri dönmeyen bir karakter yaratmıştır.

Yazar, her eseri ile farklı bir hayatı anlatırken, her hayattan ayrı bir gerçeği sunar. Evrenin gelişimini kadına bağlayan yazar; insanî ilgi duyulmasının, onun toplum içindeki yerinin güçlenmesinin ve ona erkeklerle eşit hakların verilmesinin insanlığın yükselmesine neden olacağını şöyle vurguluyordu: "Kadın gülecek, bu ızsız muhitimiz gülecek, sürüklenen insanlık kadın ile yükselecek!"[207] Cavid'in kadınlara karşı olan ilerici tutumu, Türk kadınına olan hüsnü-rağbeti onun *"Ana"* dramında da kendine özgü şekilde ele almıştır. Eserdeki Selma-ana karakteri insani nitelikleri ile en mağrur erkekler ile aynı düzeyde durmaktadır.

Sovyet döneminde Hüseyin Cavid sanatı üzerinde yönetimin baskıcı yaklaşımı çok güçlü olsa bile onun, kadın özgürlüğü ile ilgili görüşleri, toplumda kadının yerini ve rolünü net belli etmesi onu etkin bir yazar olarak öne çıkarmaktadır. Yazara göre terbiyenin daha iyi sonuç verebilmesi için hem babanın hem de annenin bilgi düzeyinin, eğitiminin göz önünde bulundurulması, topluma faydalı birey yetiştirmek adına dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan birisidir. Kadına değer veren toplumun iyi bireyler yetiştirerek, gelecek nesillerin gelişiminin ancak böyle sağlanabileceği fikri Cavid ve onun sanatının yüksek eğitici karakterinin göstergesidir.

[207] ***Hüseyin Cavid, Bütün Eserleri****, hzl: A. Turan, İstanbul, 2013, s. 443.*

5.3.2. Maral

1912-1918 yılları Hüseyin Cavid sanatında tiyatro eserlerine ağırlık verdiği yıllarda *"Maral"*[208] Bakü'de 1917 yılında kırk altı sayfa olarak basılmıştır. Bu eser, Hüseyin Cavid'in 1912'de kaleme almış olduğu bir eserdir. Nesir türünde yazılmış dört perdelik bir oyun olan eser, 1917 yılında basılmış fakat sahnelenmemiştir.

Hüseyin Cavid, bu eserinde yanlış ve zorla yapılan evliliklerin doğurabileceği kötü sonuçları anlatmış, kadın özgürlüğünü savunmuştur. Yazıldığı dönemde bu tür fikirlerin ileri sürülmesi çok tehlikeli olmasına rağmen, Hüseyin Cavid bu konuyu korkusuzca ve açık yüreklilikle işlemiştir.

Eserin konusu Azerbaycan kadınlarının trajedisini yansıtır. Kendisinden hayli yaşlı olan zengin Turhan beyle baskı altında evlendirilen Maral, kendi kaderi ve Müslüman kadınının ezikliği ile barışmak istemiyor, o dönem kadınlarına özgü olmayan şeyi yapıyor. Kalbinin sesini dinleyerek hareket etmeye karar veriyor. Ama bu, arzusunda sonuna kadar istikrar gösteremiyor. Zaman zaman geleneğin kadınlara koyduğu tabular, yasaklar onun özgürlüğe doğru giden yolunu acımasızca kesiyor, onu fiziksel yokoluşa sürüklüyor.

Klasik trajedi gibi *"Maral"*da da birçok eksikliklerin olduğunu görüyoruz. Eserde Turhan Bey adlı birisi kendi oğlundan bile daha genç olan 16 yaşında bir kızla evlenmiştir. Kızın sevdiği Arslan Bey'den uzaklaştırılmasına sebepse Turhan Bey'dir. Çünkü o daha zengindir. Yazar, eserde aile içi çelişkilerin ve aynı zamanda zengin insanların toplumda paralarına güvenerek, insanlara karşı yaptıkları haksızlıkları ve bu yanlışlardan, haksızlıklardan dolayı doğan sorunları, oluşan kör düğümleri anlatmaktadır. Bu eserde Hüseyin Cavid daha kendisini bir oyun yazarı

[208] *Geyik.*

olarak tam anlamıyla keşfedememiştir. Bundan dolayıdır ki, bu eserin olay örgüsünde, gelişim ve sonucunda eksikler görülmektedir. Daha sonraki eserleri ile kıyasladığımızda bu piyesinin daha çok eksikleri olduğunu ve daha profesyonel şekil almadığını söyleyebiliriz. Bu nedenle eleştirmenler tarafından Hüseyin Cavid'in *"Şeyh Senan"* adlı eseri daha olgun ve ulvî bir sevgi destanı olarak değerlendirilmiştir.

Cavid, ruh tahlilleri yaparken, çevresinde olan bitenleri yakından takip etmiştir. Yazar, tüm eserlerinde sevgi ve aşk temasını yoğun olarak çalışırken, yazdığı karakterlere de farklı görevler yüklemiştir. Her karakter, olaylara kendi ruh dünyasından bakıp yaklaşırken birkaç karaktere de olayların içerisinde daha çok yoğunlaşmıştır.

İnsanların psikolojik dünyasında, ruhlarında yaşananların birçoğu dış dünyaya yansımaz. İnsanlar yaşadıklarını dışa yansıtmazlar çoğu zaman, bazıları da kader der sineye çeker. Bazıları da, alay edilme korkusuyla kendilerini anlatmaya çekinir.

"Maral" dramında Maral, kendisinden yaşça büyük olan Turhan'ı sevmediği halde katlanır, kaderine boyun eğer.

Cavid, hayata çok farklı pencereden bakar. Eserlerindeki karakterler mutlaka bir yanlışı ya da bir doğrunun meydana getirdiği olayın sorumluluğunun veya sorumsuzluğunun doğurduğu gerçekleri anlatır.

Hüseyin Cavid'in fikir dünyasının zenginliğinde ve dünyaya bakış açısının olgunlaşmasında, 1905-1908 yılları arasında yaşadığı İstanbul edebî ortamının, yaşadığı kültür ve medeniyet çevresinin önemli bir yeri vardır. Yazarın, daha sonraki yıllarda yazdığı şiirlerde en sık başvurduğu konular olan vatan, millet ve adalet gibi

kavramların onun kaleminde ilk şekillerini İstanbul yıllarından itibaren almaya ve çalışılmaya başlandığını görüyoruz. Özellikle *"Ana", "Maral", "Uçurum" ve "Afet"* gibi eserleri üzerine yapılan yorumlarda, bu eserlerde anlatılanların, alınan örneklerin o dönem İstanbul hayatından, Türk edebiyatında sıkça başvurulan konulardan esinlenerek yazıldığını da söyleyebiliriz. Bu da onun fikir ve sanat dünyasında ilk şekillenmelerinin İstanbul'daki yaşamıyla doğrudan doğruya bağlantılı olduğunun göstergesidir.

Hüseyin Cavid her ne kadar sonraki yıllarda kasıtlı olarak Türkçülük, Turancılık mefkûresine hizmet etmiş isimlerden ayrı tutulmuş olsa da, kendisini Türkçülük mefkûresinden ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Yazar *"Seyavuş", "Topal Teymur", "Uçurum", "Maral", "Hayyam", "Şeyda", "Peygamber", "İblis'in İntikamı"* hatta en zor dönemlerde kaleme aldığı *"Azer"* gibi çeşitli türlerde yaptığı çalışmalarında Türk ve İslâm tarihine, millî kimliğe, gelenek ve göreneklere atıflarda bulunması, her fırsatta ideolojisini belirtmesi bu ideolojiye hizmet ettiğinin göstergesidir. Yazarın *"Maral"* adlı piyesinde yer alan ve Mehmet Emin Yurdakul'a ait olan ,

Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur,

Sinem, özüm ateş ile doludur."[209]mısralarında da gördüğümüz üzere yazar ömrü boyu belli bir ideolojiyi savunmuş, bunu zaman zaman dönemin baskısı yüzünden açıktan açığa yapamasa da eserlerinde kahramanlarının diliyle ifade etmiştir.

[209]***Hüseyin Cavid Bütün Eserleri,*** *a. g. e., s. 705.*

5.3.3. Şeyh Senan

Yazarın kaleme aldığı bir başka eseri *"Şeyh Senan"*dır. Cavid, *"Şeyh Senan"* isimli tiyatro eserini 1917 yılında Bakü'de yüz yetmiş dört sayfa olarak bastırmıştır.

Hüseyin Cavid, konusunu Kafkasya halkı arasında dolaşan bir efsaneden almış olduğu bu eserini, 1912 - 1914 yılları arasında yazmıştır.

Bu efsaneye göre Arabistan'dan gelen bir Müslüman Şeyhi olan Senan, Hıristiyan bir Gürcü güzeli olan Humar'a âşık olur. Şeyh Senan, duymuş olduğu bu büyük aşk ile üzüntü içerisinde hayata gözlerini kapar.[210]

Oyunda romantizm akımının etkilerini açık bir şekilde görmekteyiz: *"Şeyh Senan"*da, Doğu'nun büyük düşünce ve dünya görüşünü temsil eden tasavvufun çağdaş bir yorumu ile karşılaşırız. Mekke'nin tanınmış şeyhi, bir aşk darbesi ile sarsılır, kuru bilgiden ibaret dünyası yıkılır. Kendini, dünyayı yeniden sorgulamaya başlar. Ben kimim, iyi ve doğru nedir? Bu gibi sorular, XX. yüzyılın başında, Batı kültürünün darbeleriyle sarsılmış Türk - İslâm aydınlarının kendilerine sordukları sorulardır. Cavid, tarihî bir konuya aktüel insan problemlerini sokmuştur. Manzum olarak yazılmış bu dram, Azerbaycan tiyatrosunda romantik temayülün ilk eserleri arasında yer alır.[211]

Eserin ilk şeklinde Senan ile Humar kendilerini uçurumdan aşağı atarak ölüyorlar ve oyun sona eriyor. Ancak, Cavid esere bir ekleme yapmış ve bu eklemede Senan, Humar'ın öldüğüne bir türlü inanamamış daha sonra öldüğünü anlamış ve kendi de intihar etmiştir.

Facia türünde yazılan bu eserde olaylar Arabistan ve Kafkaslarda geçer. Senan döneminin ünlü İslâm âlimlerinden olan Şeyh Kebir'in murididir. Başarılı ve

---

[210] *M. H. Türkekul, a. g. e., s. 100.*
[211] *Y. Akpınar,* ***Azeri Edebiyatı Araştırmaları****, İstanbul, 1994, s. 64.*

irfanlı bir genç olarak herkes tarafından sevilir, mürşidinin kızı Zehra da ona âşıktır. Fakat o rüyasında Humar adlı bir kızı görür ve ona âşık olur. Rüyasını hocasına anlatan Senan'a hocası kendi fazileti ve irfanı ile yükseleceğini fakat bir kadına olan sevgisi ve şehveti yüzünden kazandığı saygı ve sevgiyi kaybederek alçalacağını bildirir. Bunun üzerine Senan hiçbir zaman kadınlara bakmayacağına, kendini İslâm dinini yaymaya ve bilimini artırmaya adayacağına yemin eder. Tam 10 sene yeminine sadık kalarak, İslâm dinini tebliğ ederek Kafkaslara kadar gelir. Burada rüyada gördüğü Humar'a rastlar ve herşeyi unutur. Humar Hıristiyan bir ailede büyümüş Gürcü kızıdır. Şeyh Senan kızı babasından istemeye gider fakat kızın babası papazdır ve onun Müslüman, kızının ise Hıristiyan olması gerekçesiyle kızını vermez. Bunun üzerine Senan dinini değiştirir. İki sene boyunca Humar'ın babası tarafından çeşitli sınavlara tabi tutulur, Humar'ın babasının talebi ile içki içip haç takar. Bunlar çevrede duyulur ve Seyh Senan'ın yaptıklarından dolayı toplumda saygısı kaybolur, taraftarları ondan yüz çevirmeye başlarlar. Sınavlarının ve vaad edilen sürenin bitiminde papaz vaadini tutmaz ve Senan ile Humar kaçarlar. Kendilerini takip edenlerden kurtulmak için beraber Kür nehrine atlarlar ve onları takip edenler genç âşıkların ruhlarının meleklere dönerek nasıl gökyüzüne kanatlandıklarının şahidi olurlar. Böylelikle de yazar, gerçek aşkın bütün millî ve dinî farkları kaldırdığını bu eseri ile okurlarına iletmiştir.

"Şeyh Senan" (1914) eseri eleştirmenler tarafından Cavid'in ilk başarılı tiyetro eseri olarak değerlendiriliyor. Yazıldığı günden itibaren eser, Azerbaycan tiyatrosunda düzenli olarak sahnelenmiş, izleyicilerin büyük beğenisini ve sevgisini kazanmıştır.

Daha bu faciayı kaleme almadan önce yazdığı *"Şeyh Senan"* eserinde Cavid, kendi sanatsal estetik gayesini şu şekilde ifade ediyordu:

"Nedir anlamı aşkın?" Söyleyenler nerde, bir gelsin,

Görüp küdsiyyeti - Senâyi lal olsun xecaletden.[212]

"Şeyh Senan'ın yazılmasından çok önce poeziyamızda "aşkın anlamı" hakkında sanatçı kelimesini henüz XII. yüzyılda Genceli dâhi Nizamî, *"Hüsrev ve Şirin"*de *"Leyla ve Mecnun"*da kaleme almıştır. Nizamî ilahî seviyeye yükselen insan sevgisinin yarattığı mucizeleri bu eserleri ile açıp ortaya koymuşsa da, Cavid de âni bir bela gibi insan kalbini kapsayan aşkın büyülü, insanın kimyasını değiştirici gücünü dramatik bir dille ifade etmiştir.

Hüseyin Cavid bu eserinde sembolik imgeler gibi kullandığı Şeyh Senan aracılığıyla dünyevî aşkı inkâr eden din adamlarını ister Müslüman, ister Hıristiyan olsun şiirsel dille eleştiriyor ve doğanın güzelliğe çağrısı gibi anlamlandırdığı insanî aşkın tebliği tarafında duruyor. Ona göre, kadınlardan uzak durmak felsefesi ile yaşayan Şeyh Senan ve manastıra giderek kendisini Tanrı'ya ibadete adamak isteyen Humar aynı bir belaya; aşk belasına tutulurlar.

Bu büyük zekâ sahiplerinin kapsamlı faaliyetlerinin önemli bir yönü de kadının toplumda karşılaştıkları sorunlardır. Kadının sosyal hayattaki rolü ve etkinliği, daha doğrusu, faaliyetsizliği hep toplumun büyük sorunlarından olmuştur. Bu sorun Cavid'i de daima düşündürmüştür ve yazdığı eserlerde bu konuya az ya da çok derecede muhakkak değinmiştir. Cavid "Şeyh Senan" da Şeyh Kebir'in dilinden

"Yaşamak için Hicab ciddidir,

[212] *Utancından*

Utananlar pek az muvaffak olur" - diyerek kadınları bu kargaşadan kurtarmaya çalıştı. Cavid, kültürel ilerlemeye değer veriyordu. Yarının anneleri olarak kızların da eğitime yönelmesi gerektiğini belirten Cavid, erkek kısmının maddî olarak doğup büyümesine kadınlar neden olduğu gibi maneviyata da, ilerici olmalarına yine tek araç kadınlardır. Ayrıca, ilerlemenin ilk aracı kadın ve kız okulları diyen yazar, kızların eğitime yönelmesinin gerekli olduğunu sürekli vurgulamaktadır. Ancak burada bir konuyu da belirtelim ki, *"Şeyh Senan"* eserinde Senan'ın:

Hangi şeydir neden felaketime?

- sorusuna Şeyh Kebir:

"O sadece kadındır, işte kadın!"[213]

Mürşidinin bu sözlerinden sonra Şeyh Senan kadınlara bakmayacağına, kendini sadece dine ve gerçek bilime adayacağına yemin eder. Gerçektende böyle yapar senelerce ilmini artırmak için gece gündüz çalışır ve çevresindekilerin saygısına ve sevgisine mazhar olur. Kendisini İslâm dinini yayıp sevdirmeye adar ve bu yaptıklarından dolayı kendisine "Şeyh" demeye başlarlar.

Hüseyin Cavid'in *"İblis"*eserinden sonra *"Şeyh Senan"* eseri sahneye konulmuştur. *"Şeyh Senan"* eseri sahne düzenlemesinin tiyatrodan çok büyük ve zengin uygulama imkânları talep etmesine rağmen, aynı yıllarda tiyatronun böyle geniş imkânları olmamıştır.

Basında 11 Ekim 1921 tarihinde yapımcı A. M. Şerifzade tarafından sahnelenmiş *"Şeyh Senan"* faciası hakkında eleştirel kayıtlardan biz sahnenin genel görünümü hakkında bilgi alıyoruz. Eleştirmenler, *"İblis"* eserinden farklı özellikler

[213]***Hüseyin Cavid Eserleri,*** *4 ciltte, II. cilt. Bakü, 1982, s. 198.*

sergileyen bu eserin olarak sahne tertibatının dönemin şartlarına göre zengin olduğunu kaydetmişler.[214]

Tabii ki, onun şiirlerinde mistik-sufi deyimlerde vardır. Fakat Cavid'in eserlerinin içinde sufizm, XX. yüzyıl tasavvufu en çok *"Şeyh Senan"* faciasında yer almıştır. Bugüne kadar *"Şeyh Senan"* çeşitli açılardan tetkik ve tahlil edildi. Cavid araştırmacısı Zahid Akberov, 1967 yılında Cavid'in "Şeyh Senan faciası" konusunda doktora tezi yapmış ve on yıl sonra bu eser kitap halinde "Bilim" yayınları arasında yayınlanmıştır.

Şeyh Senan konusu her zaman Hüseyin Cavid'i rahatsız ediyormuş. Azerbaycan'ın halk sanatçısı, Prof. Dr. Rıza Tehmasib anılarında bunu şöyle anlatmıştır: "Cavid kendisinin ilk manzum dram eseri*"Şeyh Senan"*ın ayrı ayrı sayfalarını henüz 1912-1913 yıllarında Tiflis'te bana okumuştu. Hatırlıyorum, Cavid Tiflis'te Şeytanbaza'da bir ev kiralamıştı. Oradan Şeyh Senan Dağı net görünüyordu. Cavid, Eziz Şerif ve ben birkaç kez bu dağa gezmeye giderdik. Cavid burada Şeyh Senan'a atfedilen kabrin yanında durar, dikkatle ona bakardı. Sonraları anladım ki, bu eseri yazarken o ruhen ve fikren bu yerlere yakın olmaya gerek duyuyormuş".[215]Hüseyin Cavid, Şeyh Senan konusuna birdenbire gelmemiş görünüyor, bu konunun ağırlığı üzerinde uzun süre düşünmüştür. Bunu biz *"Şeyh Senan"* (Türbesi önünde) adlı şiirini okurken de hissediyoruz.

Oyan, ey piri-hoşdil! Kalk, uyan bir habi-rahetden!
Kıyamettir, kıyamet!... Kalk, uyan, zevk al bu fırsattan.
Melekler gökten inmiş, feyz alırlar haki-pakinden,
Seçilmez şimdi asla makberin gülzari- cennetten.

[214]*İ. Hebibbeyli,* ***Cavid Ömrü Boyu, Hayat va Yaradıcılıq Salnaması****, Bakü, 2007, s. 180.*
[215]*E. Şerif, a. g. e., s. 35.*

Fakat hoş bir tarikat koydun, asla yok olup gitmez,

Cihan durdukça parlar, yükselir, düşmez taravetten.

"Nedir anlamı aşkın?" Söyleyenler nerde? Bir gelsin,

Görüp kutsiyeti - Senâyi, lal olsun hecaletden.

Muhabbetsiz tüm manayı- hilkat şüphesiz hiçtir;

Muhebbetdir, evet, amaç bu pürefsane hilketten.[216]

Bilindiği gibi, *"Şeyh Senan"* Azerbaycan edebiyatında ilk manzum tarihî trajedi olma özelliğine sahiptir. Bu konunun tarihi veya efsanevi olup olmaması farklı bir konudur. Bu eserin bir diğer önemli tarafı şudur ki, Hüseyin Cavid bu muhteşem eserinde duygusal faciada ilahî aşk sorununu tema olarak kullanmıştır. Cavid, sanatını araştıranlardan Zahid Akberov, Cavid'in *"Şeyh Senan Faciası"* (1977) araştırma kitabında elde olan araştırmalara dayanarak aşağıdaki bilgileri aktarır: "Bazıları *"Şeyh Senan"* destanını sufi sanatçı Ferideddin Attarın (1119-1230) şair hayalinin ürünü zannediyor. Şeyh Senan karakterini yaratırken onun kendi prototipini yarattığını sandılar. Dastan, hiç şüphesiz folklor malzemesini temel alarak yazılmıştır.*"Şeyh Senan"*efsanevi bir kahramanının adıdır, "Şeyh Senâyi tarihî şahsiyet olarak Kabul edilir, bazıları Şeyh Senâyi Attarın mürşidi sayar. Senan, Şam'da, yedi yüz müridi olan bir kişinin adıdır. Şeyh Senan ve İbn Segga ayrı kimlikler değil, aynı kişinin isimleridir. Şeyh Senan adlı tarihi bir şahsiyeti aramak boşuna zaman kaybetmekten başka bir şey değildir.*"Şeyh Senan"* kıssasının kahramanı Şeyh Senan efsanesi değil, XI-XII. yüzyıllarda yaşamış, tarihî bir kimlik olmuştur.[217]Bizce bu fikir gerçeğe daha uygundur. Birçok efsaneyi veya tarihî olayı temel olarak alan ve daha sonra sadece kahraman isimlerini koruyarak olay örgüsünü

[216]*Hüseyin Cavid, Bütün Eserleri, İstanbul, 2013, s. 172.*
[217]*Z. Akberov,**"Cavid'in Şeyh Senan Faciası"** , Bakü, 1977, s. 198.*

kendi hayal dünyasına ve düşüncesine göre yeniden yazan ve böylelikle de özgün bir eser yaratan yazarların eserlerine edebiyatta rastlıyoruz.

"Cavidname" (2010) yazarı Azer Turan, *"Şeyh Senan"* dramını değerlendirirken; "*Şeyh Senan* Dünya edebiyatında tasavvuf anlamlarının bir toplu halinde oyunlarının uygulandığı ilk eserdir"- demiştir.

Şeyh Senan kimdir?

Seni annen doğurdu Turan'da,

Yaşadın bir zaman da İran'da,

Kesb-i İrfan için, fazilet için

Sonra İran'ı terk edip geldin,

Arabistan'ı ihtiyar ettin.

Genç iken kesb- iştihar ettin.

Fakat en son yerin, zeki Senan!

Olacak son nefeste Gürcistan.

Kapılıp hisse olmasan gümrah[218],

Olacak makberin ziyaretgâh.[219]

Mürşid- a'zam Şeyh Kebrin bu sözleri, Şeyh Senan'ın sadece biyografisini değil, hem de kaderinin ifadesidir. Mürşid-i a'zam Şeyh Senan'ın aşkın belasına, tutku ve nefsinin dramına uğrayacağını bildirir. Şeyh Senan üstadına şöyle cevap verir:

Ben otuz yıl cihanda zahidvar,

Bilmedim kız- kadın nedir zinhar.

Ne kadar bende varsa hissü hayat,

---

[218] *Yolunu şaşırmış.*

[219] ***Hüseyin Cavid Seçilmiş Eserleri****. İstanbul, 2013, s. 22.*

İhtirasata düşmanım... heyhat!

Bana bigane, zevki - nefsâni,

Sevdiğim yalnız aşk-ı ruhani...[220]

Otuz yaşlı, sağlıklı ruha sahip büyük din iman sahibi, ünlü bir şeyh, şeyhlerin başkanı zaman gelir ki, hayalet âleminde farklı bir dine mensup kızı, Hıristiyan imanlı Gürcü kızı Humarı görür ve aşık olur.

Eserde Şeyh Senan'a karşı olumsuz karakter olan Şeyh Mervan, Senan'a sorduğunda, "Sen ki kadından ürkerdin, şimdi neden fikrini değiştirdin?" Şeyh Senan ona şöyle cevap verir:

Onu seçmez senin gözün asla,

O melektir, kadın değil, haşa!...

Okunur gözlerinde ülviyyet,

Sanki bir heykel-i ulûhiyet!

Vatanım, cümle niyetim, Kabem,

Şimdi yalnız odur, O, vaz keçemem.[221]

Şeyh Senan sevdiğine kavuşmak için karşısına konulan tüm şartları kabul eder: Dininden vazgeçip, şeyhlerden ayrılır, boynuna haç takar, şarap içer, iki yıl domuzlara çobanlık yapar, sadece bir şart-ı Kur'an'ı yakmak teklifini kabul etmez. Tüm bunlar edebiyat eleştirmenlerini, Şeyh Senân'ı duygusal bir sevgi kahramanından çok, ilahi aşk sahibi, sufi- mistik filozof olarak değerlendirmelerine sebep olmuştur. Artık onun için dinlerin, cami ve kilisenin, cami ve meyhanelerin hiçbir farkı yoktur.

"Şeyh Senan"da sufi karakterlerden bir derviş karakteridir.

[220] ***Hüseyin Cavid, Bütün Eserleri,*** *İstanbul, 2013, s. 24.*
[221] ***H.Cavid, Bütün Eserleri,*** *hzl: A. Turan,İstanbul, 2013, s. 193.*

Humar'ı görünce, "La İlahe İllallah" - diye kelime- i şahadet getiriyor, ona ilahi bir varlık gibi secde kılıp, onu "Nur-i Hakk" adlandırır.

Evet, en muhterem, asil insan...

Hele dursun kemalı, marifeti

Onda var sanki evliya sıfatı.[222]

Bu, artık ilahi-mistik bir değerlendirmedir. Şeyh Senan, sevgiyi yüceliğe doğru hareket, ulvî bir yükseliş gibi görür: "Beni her kim severse, yükselsin! der, *"Şeyh Senan"* eseri mistik-sufi bir sonla biter. Duygusal facianın nedeni ilahi aşktır.

Eserin sonunda Şeyh Senan, Humarın elinden tutup "Ya Allah!" diyerek uçuruma atlar. "Uçalım, Hakk'a doğru, gel uçalım!" - der Şeyh Senan.

Böylece, Hüseyin Cavid ilahi aşk sahibi Şeyh Senan'ın Tanrı'ya kavuşma mekânı olarak uçmayı yani cenneti seçer. Tasavvuf kültüründe genel olarak insanî aşktan tanrısal aşka geçiş vardır. Burada ibadet, şiir, müzik, dans gibi araçlar mevcuttur. Cavid de bu uçuşla sufi yaklaşımını sona erdirmiştir.

Belirttiğimiz gibi Senan ilahî aşkın trajedisini yaşar ve o, aslında bu facianın kahramanı gibi yücelir. Cavid'in cesareti ve aslında eserin sufi gücü şu ki, o, Hristiyan kızı Humarı seçer. Şeyh Senan'ın mürşidi Şeyh Kebir'in kızı ülviyyet sembolü olan Zehrayı da tercih edebilirdi.

*"Şeyh Senan"*eseri gerçekten de Hüseyin Cavid'in, "Hüsn-ü-Huda Şairi" olduğunu belirten muhteşem sanat eseridir.

Hüseyin Cavid'in *"Şeyh Senan"* adlı eseri, Azerbaycan tiyatro tarihinde romantik trajedi olmakla beraber, aynı zamanda sufizmi sahneye getiren ilk dram eseri olma özelliğine de sahiptir. Yazarın bu eserle ilk manzum tarihî facianın, şiirsel

[222]*H. Cavid, a. g. e., s. 207.*

tiyatronun, aynı zamanda hem de sufi-mistik tiyatronun Azerbaycan edebiyatında temelini attığını söyleyebiliriz.

Bu görüşlerden de anlaşıldığı üzere, her iki sanatçının tabirince aşk ve güzellik (hüsn); varlığın mahiyetinin gerçeklikteki olayı belirtir, bu açıdan güzelliği, yukarıdaki örnekler temelinde fikir yürüterek, varlığın mahiyetinin tezahürü olarak değerlendirmek mümkündür. Aşk öyle bir ruhani ilişkidir ki, bu sadece delicesine olduğunda mümkün olur. Hüsn (güzellik) kendi teması, etkisi ve teşviki ile aşkı ortaya çıkarır, onu yaratır. Hüsn aşkı yaratır, aşk ise hüsnü belirler. Başka şekilde, hüsn nesnedir, aşk ilişkisidir, ilişkidir, bağlantıdır. Bu iki olayın birbirine karşılıklı temasından aşk doğar. Aşk ve güzellik, muhabbet fikrinin ifadecileridir. Aşk ideolojidir, ayrıca varlığın özünün ifadesidir. Bu anlamda, aşk öze yakın, ona uygun bir kavramdır. Cavid, artık varlığın varlık gibi sebebinde aşkı görüyor. Aşk ve güzellik demek, özün gerçeklikte bir olayı olarak kendilerini gösterirler. Aynı zamanda belirttiğimiz gibi, aşkın ifadesidir. İnsan da bir varlık olarak gerçeğe olan ihtiyacını, kendi iç manevî kapasitesini aşkla ifade ediyor. İnsan kendini aşkla hakikat aşığı, gibi onaylar.

Böylece aşka; insanın varlığının mahiyeti gibi bakmanın yolu belirlenir. Beşeriyetin, evrenin muhabbetle, sevgi ile kurtulacağını; insanların birbirlerine karşı içinde sadece sevgi besleyerek kurtuluş yolu bulacaklarına inanır. Cavid de bu fikirlere bağlılığını kendi sanatında farklı şekillerde ifade eder. XX. yüzyılın en karışık, karmaşık, tehlikeli zamanında yaşayan sanatçı şöyle bir kanaate varıyor; gerçekten de, insana din, iman, siyaset, harp eğer gerekiyorsa, bunların hepsinin sonucunda aşk doğmalıdır; sevgi verilmeli, güzellik oluşturulmalıdır. Cavid'e göre

toplumun huzuru ve mutluluğu sevgide, insanın özgürlüğü ve kurtuluşu ancak sevgiyledir.

5.3.4. Şeyda

Cavid'in evrensel, küresel konulardan daha somut konulara geçiş yapıp çalışmasını 1916 yılında tamamladığı *"Şeyda"*adlı eserinde görüyoruz. Eser, Bakü'de 1916 yılında kırk bir sayfa olarak basılmıştır.

Konusunu Çar devrinde Bakü'de yaşayan matbaa işçilerinin hayatından alan eser, Hüseyin Cavid tarafından 1916 yılında kaleme alınmıştır. Eser, yazıldıktan sonra bizzat Hüseyin Cavid tarafından tekrardan kontol edilerek bazı yerleri değiştirilmiş ve bir perde daha eklenmiştir. Eserin ismi önceden "Remzi" iken daha sonra değiştirilerek *"Şeyda"* ismi verilmiştir.*"Keçmiş Günler"* adlı şiir kitabının arkasında basılmamış eserleri arasında "Remzi" isminde bir eserden söz edilmesi ve daha sonra bu eserin bulunamaması da bu söylemiş olduklarımızı doğrular niteliktedir.[223]

"Şeyda" eserinde matbaa sahibi Mecit Efendi insafsız, sadece kendini düşünen bir adamdır. Matbaasında çalışan Yusuf'un verem olması ve onun kardeşi Kara Musa'nın da matbaada bir kolunu kaybetmesi; kendisini vicdanen hiç rahatsız etmemektedir. Hatta Mecit Efendi, Musa'nın saflığından faydalanarak onun evini de elinden alır. Bunun üzerine Musa intikam için matbaadan ayrılır. Diğer taraftan matbaada muharrir olarak çalışan Şeyda ve Rauf, işçilerin ağır yaşamlarının farkındadırlar ama bu hususta yapabilecekleri şeyler de sınırlıdır. Birgün Şeyda'nın yazdığı bir şiirin işçileri kışkırttığını öne süren Mecit Efendi, Şeyda'yı işten çıkarır. Matbaanın ressamı Max Müller'in kızı Roza'ya âşık olan Şeyda, Roza'nın kendisini

[223]*M. H. Türkekul, a. g. e., s. 109.*

değil de Mecit Efendi'nin oğlu Eşrefi sevdiğini öğrenince karamsarlığa kapılır. Şeyda işçilere haklarını zorla almalarını önerir ve yalnız Mecit efendinin değil, onları himaye eden Çarlığın da devrileceğine inanır: "Macid Efendi kimdir?...Yalnız o deyil, hatta onu gudurdan kocaman rus çarlığı bile bugün yarın yerin dibine batar."[224]

Kara Musa intikamını almak için uygun bir zaman bekler ve matbaa işçilerinin düzenlediği bir kır gezisinde Mecit Efendiyi, oğlu Eşrefi ve kendini öldürmeyi planlar. Ancak düşündüğü olmaz ve Eşrefi yaralayarak onun sevgilisi Roza'yı öldürür. Kara Musa, kaçarak mezarcının evine sığınır. Bu arada Şeyda, Roza'nın öldüğüne bir türlü inanmak istemez ve sürekli onun mezarı başında bekler. Arkadaşları Rauf ve Mesud'un ısrarına rağmen oradan ayrılmaz. O sırada mezarı ziyarete gelen Eşrefi de öldürmek için Kara Musa saklandığı yerden çıkar ama Şeyda buna izin vermez. İntikamını alamayan Musa, Şeyda ve geri dönen Mesud ile Rauf da polisler tarafından tutuklanır. Eserin ilk varyantı burada sona erer. Daha sonra ilave edilmiş manzum kısımda ise; Şeyda hapishanede bunalım geçirerek ölür.Çar imparatorluğu yıkılır ve Çar boyunduruğu altında ezilen milletler bağımsızlıklarına kavuşur. Halk hürriyet marşları söyler ve Rauf da bu inkılâbı sevinçle karşılar. *"Şeyda"* dramında edib işçi herekatının müteşekkil dönemini göstermeye çalışır, inkılap dalgalarının Bakü'deki yankısını terennüm etmiştir. Yoksul ziyalılarla birleşen matbaa işçilerinin sahibkarlara karşı mübarizesinin tasvirini ön plana çeken Hüseyin Cavid, son hapishane sahnesinde Çar hökümetinin devrilmesini kendi kahranlarının dili ile haber veriyordu. [225]

Eser, 1916 yılında basılmış, fakat ilk kez 1922 yılında sahnelenmiştir.

---

[224] *Hüseyin Cavid;* ***"Şeyda", Hüseyin Cavid Eserleri,*** *üç ciltte, hzl: Kemal Abdulla - Turan Cavid, Azarbaycan Madaniyyat Fondu, C. II, Bakü, 2003, s.22.*

[225] ***Azerbaycan Sovyet Edebiyatı Tarihi*** *"1917- 1920. Yıllarda Edebiyat, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşr, C. I, Bakü, 1967, s. 22 - 23.*

Eser işçi konusunu, bir çeşit devrimci ve sosyalist fikirleri anlatsa da, onun kahramanlarını bu yolda fanatik Bolşevik karakterinde görmüyoruz. Cavid büyük bir sanatçı gibi, daha çok çevresinde görüp gözlemlediği gerçek insanları ve olguları kaleme almıştır. Şöyleki eserlerinde kaleme alınan olgular, gerçekler günümüzde de insanlararası ilişkilerde hâlâ geçerlidir.

"Şeyda" hayat anlamına gelmektedir. Eserin kahramanının her gün aynı şeyleri yapmaktan usandığını dile getirmesi nasıl bir ruh hali içinde olduğunu gösterir.

Eserlerinde okuyucusunun gereksiz bilgi ve hayal ürünü gerçeklerle yüklemeyen, günlük hayatımızda var olan sosyal ve toplumsal sorunlar; tarihî ve dinî birliğimizi konu alarak meşakkatli bir yola giren Cavid, edebiyat dünyasının en gizemli bahçesinden aldığı güllerle sihirli satırlar yoğurarak, okuyucusuyla buluşturdu.

Hem *"Knyaz"* hem de *"Şeyda"* da mistik sahneler sarsıntı yaşayan başkahramanın fikir dünyasının ifade biçimi olarak ortaya çıkıyor. Devrimin işlediği felaketler hakkında düşünürken Knyazın gözüne hayali yangınlar görünüyor. Ölümle cebelleşen Şeyda siyah kılıklı meleğin (Azrâil'in) muhatabına dönüşüyor.

Mitolojik düşüncede ölüm meleği hiç de kötü niyetli kuvvet değildir. Yaratanın emrini yapan bu melek neredeyse hak, adalet için savaşan güçtür. İyi insanlarla birlikte, kötü adamların da canını alması ölüm meleğinin adaletini gösteren bir özellik olarak hayal edilir. Ölüm meleği kötü niyetli güç sayılsaydı, ecel vakti azrailin kötülere sıkıntı vermesi, iyi adamlara ise gül kokusu koklatması ile ilgili motif mitolojik metinlerde bu kadar tekrar olunmazdı.

Ölüm meleği ile ilgili bilinen mitolojik tasavvur, Şeyda'nın ölüm öncesi düşüncelerini kaleme almakta yazara yardımcı olur. Umut ışığını kaybeden Şeyda, Siyah giysili meleği korkulu kuvvet olarak değil, saygılı bir varlık olarak karşılıyor. Bu varlığın "derin ve durgun" bakışları ne kadar korkunç olsa da, o gülüyor. En önemlisi de odur ki, bu gizemli varlık Şeyda'nın gözüne canından fazla sevdiği ve zamansız kaybettiği Rozanın hayali (mistik gölgesi) ile aynı anda görünür. Roza sıradan kıyafette değil, gelinlik kıyafetindedir. Yüzünde dantelli duvak, yakasında beyaz gül var. Kara giysili melek elmas yüzük vererek Rozayı "ebedi olmak üzere" Şeyda'ya nişanlamak istiyor. Siyah giysili melek:

"Evet... Çok âşıkları sevgilisine hasret koydum. Fakat sizi ayırmak değil... Sönmez bir aşkla kavuşturmak isterim "diyerek Roza'nın yakasını süsleyen beyaz gülü Şeyda'ya uzatır. Şeyda "Cennet fidanlarından koparılmış" bu gülü koklayarak, hayatla vedalaşır yahut "Şeyda"ya kavuşuyor. Mitolojik metinlerde Azrâil'in ölümden önce iyi insanlara gül koklatması gibi kurgulanan bu sahne özellikle ilgi çekmektedir.

Hüseyin Cavid, sanatında kendi sınırlarını genişleterek hem zahiri hem de iç tezatları ortaya çıkarır. Dikkate alınmalıdır ki, zahiri ikileşmede iç ikileşmesi gibi, eserde asıl içerik ve anlamından haber verir. Yani aynı eserde iki karakterin birbiri ile ne kadar paralellik yarattığını hareket ve davranışlar noktası nazarından bakıldığında bazı bölümlerde ortaya çıkarmak mümkündür.

"Şeyda" eserinde zahiri tezada en uygun örnek Şeyda ve Kara Musa ilişkisinden doğan karşılaşma örnek gösterilebilir.

Hüseyin Cavid'in sanatında, fikir ve konu zenginliği, geçen yüzyılın başlarında toplumda yaşanan karmaşık ve çelişkili sosyal, toplumsal olayların

karakteristik yönlerini kapsadığı gibi, şairin edebî- felsefi davasının da sanatsal ifadesine dönüşmüştür.

5.3.5. Uçurum

"Uçurum" piyesi, 1926 yılında Bakü'de doksan dört sayfa olarak basılmıştır.

Hüseyin Cavid'in 1917 yılında nazımla yazmış olduğu bu eser, dört perdeden oluşmaktadır. Eserin birinci sahnesi İstanbul'da geçmektedir.

Genç ressam Celal ve kaynı Yıldırım, Fransa'ya gitmeye karar verirler. Fakat Celal'in karısı Güvercin bunu istememektedir. Bu sırada Celal'in ve Yıldırım'ın yakın dostu Ekrem de bütün Turan illerini dolaştıktan sonra Dağıstan'a Celal'in ve Yıldırım'ın yanına gelir. Onların Fransa'ya seyahate gideceğini öğrenen Ekrem de bu seyahati gerçekleştirmelerini istemez. Ekrem'e göre bir ressamın gezeceği en güzel yerler, Turan illeridir. Ancak, Celal kararını verir ve Yıldırım ile birlikte bu seyahate çıkar.

İkinci sahne Paris'te geçmektedir. Celal Paris'te gönlünü Anjel adında bir yosmaya kaptırır. Ekrem Paris'e gelerek kendisine gittiği yolun yanlış olduğunu anlatmaya çalışır; fakat Celal dinlemeyerek Anjel'in peşine düşer. Anjel ona karısını ve çocuğunu unutturmuştur. Anjel o kadar karaktersiz bir insandır ki, Celal ile düşüp kalktığı zamanda, kaynı Yıldırım'a ilân-ı aşk eder. Fakat Yıldırım onu kabul etmeyince Anjel, çileden çıkar.

Üçüncü sahne yine İstanbul'da geçer. Celal'in karısı, eşinin Paris'ten Roma'ya geçtiğini öğrenir ve ondan iki aydır haber alamadığı için çok üzülür. Birgün Celal Anjel'i de alarak İstanbul'a evine gelir. Yıldırım ise kardeşini bu kötü durumdan kurtarmak için Anjel'e ilân-ı aşk eder. Anjel'in Fransa'daki âşıklarından Edmond onu Fransa'da arayıp bulamayınca İstanbul'a Celal'in evine gelir. Anjel onu

göndererek Yıldırım ile kaçar. Bunun üzerine Celal eşi ile tartışmaya başlar ve eşinin kucağındaki küçük yavrusu düşerek ölür.

Oyunun son sahnesi Anadolu'da bir köyde geçer. Güvercin yavrusunu kaybedince delirir. Yıldırım da Anjel'i alarak köye gelir. Celal de buraya gelerek eşinin kendisini affetmesini ister. Bunun yanında Anjel'in sevgilisi Edmond da intikam için buraya gelir. Yıldırım, oynadığı oyunun bir anlamı kalmadığını görünce Anjel'i bırakır. Edmond intikam için Anjel'i alır götürür. Karısının kendisini atfetmeyeceğini gören Celal intihar eder. Oyunun sonunda Güvercin feryatlar içinde Ekrem'in kollarına düşer.

Cavid, sanatı boyu romantizmden kaynaklanan geleneksel konulara başvurmakla beraber, Doğu ve Batı ilişkileri gibi çözümü önemli çağdaş sorunları da kaleme almıştır. Araştırmacılar ister Hüseyin Cavid hayattayken, isterse ölümünden sonra da *"Uçurum"* faciasının yazılma tarihi hakkında farklı fikirler söylemişlerdi. Yazarı iyi tanıyan, defalarca evinde misafiri olan Mustafa Guliyev ve Cavid ile aynı kasabada doğan Ali Sultanlı *"Uçurum"* faciasının 1905-1906 yıllarında yazılmaya başlandığı bilgisini veriyorlar. Cafer Handan, Memmed Cefer, Cafer Caferov ve onlardan sonra gelen araştırmacılar ise eserin 1917 yılında yazıldığı kanaatindeler. Hüseyin Cavid, 1925 yılında yayımlanan *"Şeyda"* kitabının sonunda yayımlanmamış *"Uçurum"* faciası olduğunu yazıyor. Bundan Mustafa Guliyev ve Ali Sultanlı habersiz olamazdı. Buradan böyle anlaşılıyor ki, Hüseyin Cavid kendi çağdaşlarıyla İstanbul'da okurken böyle bir eser yazmaya başladığını konuşmuş, bu eseri sonradan, yani 1917 yılında tamamlamıştır.

Hüseyin Cavid'in konusu İstanbul hayatından alınan, Türkçülük bilincini dile getiren, eleştirilerde sık sık hatırlanan, tartışmalara sebep olan *"Uçurum"* faciası 1917 yılında tamamlansa da, ancak 1926 yılında basılmıştır.

Cavid ilk olarak bu konuyu *"Uçurum"* faciasının örneklerine göre geniş şekilde tahlil etmiş ve kendi konumunu bildirmiştir. Vaktiyle *"Uçurum"* eserinde Uluğ Bey'in söylediği fikirler Doğu-Batı ilişkilerinin algı ve izahı açısından dikkat çekicidir:

Avrupa'da ışık da var, karanlık da,

Orda safahat de var, fazilet de.

O bir engin deniz ki, çok korkunçtur.

İnsan gâh inci bulur, gâh boğulur.[226]

Bu sözler aslında Celal'in şahsında Doğu insanını memleketin dışında, Avrupa'da bekleyen muhtemel tehlikelerden, aldanışlardan koruyan, dikkatli olmaya çağıran bir uyarıdır. Batı hayatının kapsamında olan çelişkilere, tezatlar dikkat çeken yazar, ilk önce Doğu'nun Batı'ya ilgisi meselesini ön plana alıyor. Ona göre, Batı ve modernlik anlayışı hiç de aynı manayı ifade etmiyor. Batı'yı sadece modernlik, ilericilik kavramlarıyla değerlendirmek tek taraflı ve yanlış bir yaklaşımdır. Celal'in Avrupa'yı görmek istemesinde amacı bir ressam gibi yabancı ülkenin bu alanda edinmiş olduğu geçmiş ve modern gelişmelerden yararlanma, zevk almak isteği vardı. Bu, onun seyahatten önceki arzusu ve onu bu yolculuğa çıkaran hedefi. Fakat Batı hayatı Celal'a bir ressam olarak başarı getirmediği gibi, aile hayatını da mahvediyor. Batı'ya körü körüne hayranlık onu hain ve mutsuz bir insana dönüştürmüştür. O kendi mutsuzluğunu anlasa da, durumu değiştirmek istemiyor,

[226] ***Hüseyin Cavid, Bütün Eserleri****, hzl: Azer Turan, İstanbul, 2013, s. 368.*

aksine Avrupa'da edindiği sevgilisini ailesinin yaşadığı İstanbul'a getirerek uçuruma bir adım daha yaklaşıyor, kendi evladının katiline dönüşüyor. Bir ailenin örneğinde anlatılan bu trajedi, Uluğ Bey'in nasihatinde bahsettiği "karanlığın" insan kaderine yönelik etkisinin sonucuydu.

Cavid körü körüne Avrupalaşmanın aleyhine idi. O, dünyanın hızla gelişen siyasî, ekonomik, kültürel ilişkilerinin önünde kültürlerin kendi değerlerini kaybetmesinden korkuyordu. Yazar bu kaygısını *"Uçurum"* eserinde kaleme alıp Türk gençliğinin, toplumunun örneğinde başarıyla sunmuştur. Yazar, eserde Uluğ Bey'in dilinden Türk gençlerinin "kazançlarını" bile şu şekilde özetleyerek dile getirmektedir:

O gün ki, İstanbul'da
Gençlik Fransızlaştı,
Gittikçe Türk evladı
Uçuruma yaklaştı...
Avrupa'dan fazilet,
Himmet, ciddiyet, vakar
Dururken- sadece çürük
Bir züppelik aldılar.[227]

Yirminci yüzyılın başlarında yazarları, aydınları Doğu konusunda düşündüren en önemli konulardan biri Doğu ve Batı dünyası arasındaki çeşitli yönleri içeren ilişkiler, onların sanat ve felsefi dünya görüşündeki çözümü ile ilgiliydi. Hüseyin Cavid'in birçok eserlerinde söz konusu husus önde gelen konulardandır. Yazarın edebî felsefi düşünce dünyasını değişik açılardan

[227] *H. Cavid, a. g. e., s. 240.*

değerlendirecek olursak, burada belirtilen konunun doğrudan ve dolaylı şekilde aksettirdiği eserlere ayırmak mümkündür. Bu açıdan yanaştığımızda, Hüseyin Cavid'in *"Uçurum"* faciası Doğu ve Batı sorununu kendi döneminde gerek Doğu dünyasında, gerekse Batı dünyasında bu konunun çalışılmış olduğu eserler arasında önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz.

Edip, eserde döneminin çeşitli sosyal-tarihî olayları geliştirerek edebî felsefi düşünceye yönlendirdiği Doğu- Batı sorununu, sanatsal hayal; güçlü ve kavramsal görüşlerini çeşitli imgelerin aracılığıyla sembolleştirilmiştir. Faciada yer alan her bir kahraman somut olarak Doğu ve Batı ilişkisinde öngörülen misyonu gerçekleştiriyor.

Doğu'nun tarihi geçmişine dikkat etmek, onun azametini, maddi manevi mirasını tanıtmak, Doğu-Batı probleminde kahramanların dolayısıyla dönemin bilinçli insanlarının başlıca sorumluluklarından biridir. Hüseyin Cavid "Uçurum" faciasında kahramanı Uluğ Bey'i konuşturarak bu konuyla ilgili görüşlerini ifade etmiştir. Eserde, olumsuz kahraman olarak canlandırdığı Anjel'in şahsında Batı'nın Doğu'ya getirdiği felaketleri yansıtan edip, Uluğ Bey'in sözleriyle çok önemli bir hususa dikkat çekiyor; bilge insan gibi adalet tarafında duruyor:

Kahraman Oğuzların,
Büyük Ertoğrolların
Sarsılmaz halefleri
Şimdi hep sapkın, sapkın...
Avrupa'dan fazilet,
Himmet, ciddiyet, vakar
Dururken yalnız çürük
Bir züppelik aldılar.

Burada bir yandan Doğu'nun kahramanlık tarihi dile getirilmişse de diğer yandan yaşadığı faciaları anlatıyor.

"Uçurum" eserinde Hüseyin Cavid "Paris Katkısı"nın İstanbul'a getirdiği felaketleri Celal'in şahsında tarif etmiştir. Celal, Doğu-Batı sorununda diğer bir önemli nokta olan Batı'nın olumsuz cereyanlarını körü körüne taklidin sebep olduğu faciaları sembolize eder. İster Hüseyin Cavid, isterse Arap göçmen yazarlarının sanatı gösteriyor ki, onlar Batı edebiyatı ve felsefî düşüncesinden faydalansalar da daima taklide karşı olmuşlar ve eserlerinde dünya kültürünün iki dev kutbu arasında sentez yaratarak, bağlantı kurmak için çabalamışlar.

"Uçurum" faciasında Celal karakterinin sanatçı olarak seçilmesi rastlantı değil, o Doğu'nun krize yuvarlanmış sanatını yansıtıyor. Hüseyin Cavid, XX. yüzyılın başlarında tartışma konusu ve çeşitli Doğu ülkeleri için güncel olan millî geleneklerden tamamen uzaklaşarak Batı'nın gölgesine esir olmuş kültürü kabul etmiyordu.

"Uçurum" eserinde Celal'in ilham kaynağı olarak secde ettiği, sevdiği eşi Güvercin'i Anjel'e değişmesi de, Hüseyin Cavid'in fikirlerinin bir örneğidir. Celal, Avrupa'ya gitmeden önce millî-manevî değerlerine bağlı, eşine sadık bir aile reisiydi. Güvercin'e "tüm benliğimin ötesinde sadece, parlar, durur al kanatlı bir yıldız"[228] diyerek bağlı olan bir eş "Avrupa ışığı" ile aydınlandıktan sonra onun karanlıklarında boğulur, millî-manevî değerlerini unutarak "yok olsam bile, heyhat! Ben Anjel'den ayrılmam!"[229]diyerek kendi kişisel uçurumuna yaklaşıyor.

Hüseyin Cavid'in Uluğ Bey'in diliyle söylediği mısralarda Celal'in, yaşam tarzını da aksettiriyor:

---

[228] *Cavid Hüseyin,* ***Dram Eserleri****, Bakü, 2012, s. 142.*
[229] *Cavid Hüseyin, a. g. e., s. 152.*

Evet, bilmeli ki, Frenk illeri

Hem besler, hem soldurur emelleri;

Avrupa'da ışık da var, karanlık da,

Orda safahat de var, fazilet de.

O bir engin deniz ki, pek korkunçtur.

İnsan gâh inci bulur, gâh boğulur

Uyanık davranmalı, metin olmalı,

Hep nura koşmalı, hakkı bulmalı.[230]

Yazarın eserde Doğu'nun filozof insanı gibi sembolize ettiği Ekrem Celal karakteri millî-manevî değerlerini unutunca yazar ona sitem ediyor.

"Sen yabancı ellerde,

Bir kokotu tutmuşsun,

Uyub bir dansöze her şeyi unutmuşsun"[231]

Güvercin'i kendi yavrusu ile gözü yolda koyan Celal'i sahip olduğu manevî değerlere ihanet ettiği için yazar eserinde cezalandırıyor. Ekrem ve Celal'in karşılaşması eserin en güçlü anlarındandır. Millî-manevî değerlere, Türkçülük ve modernliğin vahdetine ağırlık veren, dünyayı tanımaya gayret eden, fakat yeniden Vatana dönmek yolunu tutan Ekrem ve Batı'ya eğilimi, fakat Batı kültürüne değil, eğlencesine boyun eğen Celal facianın iki temel ters kutbudur. Biri Batı'nın iyi yanlarını benimseyerek kendi kültürüne ve değerlerine bağlı kalmış gençliği temsil ediyor, diğeri ise ilim ve irfan için gittiği Batı'dan ancak gelenek ve kültürüne ters düşen kötü yanlarını alıp uçuruma yuvarlanan bir başka gençliği temsil ediyor. Fakat

[230] ***Hüseyin Cavid, Bütün Eserleri.*** *II. c., Bakü, 2012, s. 186.*
[231] *Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 168.*

bu dönemde iki ters kutupta var olan gerçek insanların yazar tarafından kaleme alınmış prototipidir.

Ekrem'in sözleri bunu açıkça gösteriyor:

Sana sadece kutsal Altaylardan,

Şanlı ecdadından yadigâr kalan,

Beyaz köpüklü kımızdır ki, içtikçe,

Hem ruh, hem beden bulur zevk, neşe.

Fakat yıpranmış yunanın şu yapay,

Şu ateşli zehri yok eder seni.[232]

Daha eserin girişinde Celal'in Paris seferini duyduğu zaman Ekrem doğu mevkiinde durarak 'seyahatten zevk alan bir Türk için' "Kırım yaylaları, İdil boyları ve Kafkas dağlarının" daha uygun yerler olduğunu ifade eder.[233]

Ekrem'in doğu görüşünün temelini oluşturan düşünce aşağıdaki mısralarda daha net ifade olunmuştur:

Men özge bir ressam olsaydım eğer,

Hicaz ülkesine eylerdim sefer.

Uğraşıp dururdum bir hayli süre,

Birçok düşünceden sonra, nihayet

Tasvir eyler idim gençlik çağında

Büyük Muhammed'i Hira dağında,

Bir haldeki, gökten inen bir melek

Karşısında gülümser nur serperek,

Tebliği-vahiy eder...

[232] *HüseyinCavid,* ***Dram Eserleri,*** *Bakü, 2013, s. 198.*
[233] *Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 198.*

Fakat daima

Daima dalğın o sarsılmaz daha.[234]

Hüseyin Cavid'e göre, bu sahne beşer soyuna mutluluk getirecek en büyük sanat örneği olabilecek Doğu'nun dinî, tarihî, coğrafî ve geleneksel kültürünü ve Doğu'nun büyüklüğünü hatırlatır. Doğu ve Batı ilişkilerinin keskinleştiği, çelişkili akımların ve cereyanların hüküm sürdüğü, birbirine zıt düşüncelerinin mücadele verdiği bir dönemde birçok düşünürü Doğu yazarları gibi millî temelde gelişen, hem de dünya uygarlığına açık olan kültürü tanıtacak eserler yazmaya çağırıyordu.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Ekrem karakteri ile Hüseyin Cavid doğa ve uygarlık sorununu da yorumluyor, doğal köy hayatını İstanbul'un ve Paris'in debdebesine karşı koyuyor. Çoğu romantik kahramanlar gibi Ekrem de ilâhî kanunlar karşısında cahil olduğunu anlıyor. Hüseyin Cavid insanları uhreviliğe yaklaşmaya, içerisinde bulundukları ilâhî gerçekleri idrak etmeye çağırıyor. Uluğ Bey'in sözleriyle edip, söz konusu görüşlerini şöyle ifade ediyor:

Evet, birçok bilgicler,

Filosoflar, edipler,

Senin kibi bu yolda,

Hep ictihad etmişler.

Herkes duymak istemiş

Müemmalı hilkati,

Derk olunmaz[235] Tanrı'yı,

O sarsılmaz kuvveti...

Sarmak isterken tüm

[234] *Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 279.*
[235] *İdrak olunmaz.*

Evreni bir anda,

Donup kalmış en küçük

Bir zerre karşısında.[236]

"Uçurum" eserinde, belirttiğimiz gibi, Batı'nın Doğu'ya getirdiği felaketleri Hüseyin Cavid, Anjel'in karakterinde sembolize eder. Anjel'in dış güzelliği Celal'in imhasına neden oluyor, genç ressam kariyerini geliştirmek isterken doğru yolu seçemiyor ve sonda uçuruma yuvarlanıyor. Ekrem'in diliyle Hüseyin Cavid, bu fikri çok net ifade ediyor:

Evet melektir, fakat

Şeytan ruhlu bir melek!

Latif çiçektir, fakat

Pek zehirli bir çiçek!

Beş aydır Paris'tesin,

Söyle, ne yaptın, söyle?

İnan ki, yok olursun

Bu saygısız gidişle.[237]

Gördüğümüz gibi, Hüseyin Cavid zamanın çok önemli problemlerine karşı kayıtsız kalmamış, çağdaşı oldukları tarihî-sosyal dönemin, edebî-kültürel ortamın krizine karşı mücadele vermiştir.

Hüseyin Cavid'in ikinci büyük tiyatro eseri olan *"İblis"* eserinde de olaylar somut mekanda değil, daha çok sembolik mekanda gerçekleşmektedir ki, bu da genellikle, yazarın sanatının önde gelen özelliklerinden biridir.

[236] *Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 338.*
[237] *Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 188.*

Cavid, İblis'i de ulusallaştırarak insanın içinde yaşayan şer karakter olduğu düşüncesini sunduğu gibi, insanlığın, insaniyetin, felsefi anlamda varlığın kurtuluşunu gördüğü aşkı da ulusallaştırır.

Dünyanın insanlık ahenginin bozulması büyük düşünürleri, filozofları hep incitmiş ve düşündürmüştür. Kinin, ihanetin, cinayetin insanî ilişkileri gölgede bırakmasına ilişkin, insanlığa böyle olumsuz duygu ve düşüncelerin acı, ızdırap dışında bir fayda getirmediği düşüncesini aydınlar, yazarlar eserlerine konu etmiş, dünyaya yayılan, güzellikleri mahveden şer niyetleri, çirkinlikleri ifşa etmek ve tanıtmak için birçok sanat eseri yazarak örnekler bırakmışlar.

Şöyle ki, dönemin insanının Avrupalılaşmak çabası, modernleşmek hırsı karşısında yitirdiği insani değerleri yine kendi düşüncelerini dile getirdiği Ekrem'in dilinden şöyle anlatıyor:

Fakat bu günler menim
Çok başkadır eğlencem,
Gövercin'den Celal'den
Başka bir şey düşünmem.
Azgınlıg saygısızlık,
Alt üst edip fikrimi
Meni çıldırtmış artıg
İnsanlık bu imişse
Nifret binlerce nifret!
Böyle möhteris, sefil
Alçalmış ömre lanet![238]

[238] *Hüseyin Cavid,* ***Dram Eserleri,*** *Bakü, 2013, s. 192, 193.*

Yazar eserini ki olumlu karakterini karşılıklı konuşturarak dönemin insanının yaşadığı manevi boşluğu, uçurumu anlatır ve uçurumun eşiğine gelmenin sebeplerini araştırıp kahramanlarının diliyle şöyle ifade ediyor:

O günkü İstanbul'da
Gençlik Fransızlaşdı,
Giderek Türk elvadı
Uçuruma yaklaştı.
Yurdumuzu sardıkca
Düşkün Paris modası
Herkesce örnek oldu
Sersem freng edası,
Sarhoşluk iffetsizlik
Sardı bütün gençleri!
Zehirlendi giderek
Memleketin her yeri
Kahraman Oğuzların
Büyük Ertuğrulların
Sarsılmaz halefleri
İmdi hep sapkın, azgın
Avrupa'dan-Fazilet
Himmet, ciddiyet, vügar
Dururken yalnız çürük
Bir züppelik aldılar.[239]

[239] *Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 194.*

Hüseyin Cavid'in *"Uçurum"* eserinin kahramanı Celal'in kızını kaybettikten sonra birçok felaketlere sebep olduktan sonra, kendi hatalarını anlayıp pişman olmasıyla biter. Fakat Celal'in pişmanlıkları, yaptığı hatalarının telafisi olmuyor. Eser, 1922 yılında ilk kez sahnelenmiş ve 1926 yılında basılmıştır.

5.3.6. İblis

Hüseyin Cavid'in 1924 yılında Bakü'de basmış olduğu yüz yirmi iki sayfalık bu eser, onun en önemli oyunları arasında yer almaktadır. Hüseyin Cavid, bu eserini Nahçıvan'da yazmaya başlamış ve 1918 yılında Tiflis'te bitirmiştir.[240]Cavid, bu eserine İblis'i (şeytanı) ve meleği de almıştır.

Olay Birinci Dünya Savaşı sırasında geçer. Arif eserin ilk bölümünde İblis'e yani şeytana meydan okur. Daha sonra şeytan kendisine hükmederek çok sevdiği kardeşini öldürmesine neden olur. Böylece Arif, kardeş katili olur ve intihar etmek ister ama Rena kendisine engel olur. Böylece Arif vicdan azabı çeker ve eser İblis'in sözleriyle son bulur:

İblis... O büyük ad na kadar calib-i hayret!

Her ülkede, her dilde anılmakta o şöhret.

Her qülbada, kaşanede, viranede İblis!

Her Kâbeda, büthanede, meyhanede İblis![241]

Hüseyin Cavid, Azerbaycan'da meydana gelen vahşi Ermeni kaatliamında esir düşmüş ve şans eseri ölümden kurtulmuştu. Abdulla Şaik, "Hatıralarım" adlı kitabında Hüseyin Cavid'in, *"İblis"* adlı eserini bu acı olayın tesiri altında yazdığını söyler.[279]

---

[240]*M. H. Türkekul;a. g. e., s. 118.*
[241]*Hüseyin Cavid, "İblis", a. g. e., s. 251.*
[241]*Haver Aslan, **Hüseyin Cavid**, Türk Kültürü Dergisi, Ankara,1982, S. 232, s. 33.*

Araştırmacıların birçoğu, bu eserin, Hüseyin Cavid'in sanat hayatında çok önemli bir yeri olduğuna inanmaktadırlar.

"Dramaturgun sanat hayatı ile yakından ilgilenen araştırıcılar, bu eserin onun yaratıcılığında müstesna bir yeri olduğu fikrinde müttefiktirler. I. Dünya Harbi, savaş tasvirlerinin sergilendiği bu eserin birinci sahnesinde, Bağdat cephesinde savaşan Türk ordusu ile ilgili birtakım cephe arkası olaylar canlandırılıyor. Hürriyetin, beşerî fikirlerin bir romantiği olarak ortaya çıkan sanatçının, işte bu sahnede iblis ile meleği karşı karşıya getirdiğini görüyoruz."[242]

Dört perdelik bu eser, 1920 yılında ilk kez sahnelenmiş ve 1924 yılında basılmıştır.

İblis konusuna, Hüseyin Cavid eserlerinde geniş yer vermiştir. Aynı konunun devamını İblis'in İntigamı" adlı eserinde görmekteyiz.[243]Büyük yazarlar yazdıkları eserlerle kendi dönemlerinin sınırlarını aşarak zamanla ve mekânla sınırlarını aşıp yüzyıllar sonra da aktüelliğini koruyan konularda eserler yazmışlardır. Hüseyin Cavid de yaşadığı zamanın kalıbına sığmayan, öldürülse de eserleri sayesinde ölmeden yaşamaya devam eden, eserleri ile cehaletin karanlığına ışık tutmuş entelektüel bir kişilik ve büyük bir yazardır. Hüseyin Cavid, yaşadığı dönemde toplumun her kesiminde, sosyal hayatta "İblisliğin" insanlararası ilişkilerde büyük etkiye sahip olduğunu görmüş, toplumda yaşanan bütün felaketlere yine insanın sebep olduğunu görmüş tecrübeli bir birey olarak, kaleme aldığı *"İblis"* eseri ile toplumda insanların yanlış gördüğü gerçekleri somut olmayan "İblis" karakterini yaratarak dile getirmiş ve okurlarına, bunu göstermiştir. *"İblis"* eserini okudukça yazarın toplumda yaşanan felaketlere, sorunlara iki türlü çözüm aradığını görüyoruz.

---

[242] *Süleyman Tekiner;* ***"Azerbaycan Şairi Hüseyin Cavid"*** *konulu Milli Türkoloji Kongresi'nde sunulan bildiriden (Azerbaycan Türk Kültürü Dergisi Y. 36/ s. 26).*
[243]*Kemal Talıbzâde - Yaşar Karayev;a. g. e., s. 95.*

Bunlardan biri olaylara dinî boyuttan bakarak olaylara uhrevî anlam yüklemesi ve çözümü bu kanalla araması. Diğer bir yaklaşımda yazdığı karakterler aracılığıyla insanlar arasında ikili ilişkilerde tartışmalar, problemler yaratarak sorunlara yönelik çözümler aramasıdır.

Bu eserde yazarı düşündüren başlıca sorun yine de insan, onun toplumdaki görevi, mahiyeti ve varoluş sebebidir. Şöyleki, yazara göre İblis'in bu dünyadaki görevi kötü şeyler yapıp, insanları birbirine düşürüp kötü şeylere sebep olmaktır. Peki, İblis için durum böyleyse, insanın bu dünyaya gelişte görevi ve yükümlülüğü nedir? Ademoğlunun temel özelliği insan olmak, merhametli, vicdanlı olmaksa toplumdaki görevini o vakit neden yerine getirmiyor. Çünkü âdem evladı, iblise uyarak Yaradanın ona yüklediği temel görevi kendi asıl özelliğini yerine getirmiyor. Aksine İblise uyuyor, İblis ateşle parlarken insan iblise uyarak içini karartarak, siyaha bürünüp, kendini karartıyordu.

Eserde iblisin sembolü ateştir. Rengi de ateş gibi kızıldır. Yazar burada tezatlar kullanarak bir taraftan insanlığa varlığı ile büyük katkılar sağlayan ateşi anlatır, diğer taraftan da toplumu felaketlere sürükleyen insanı doğru yoldan saptıran Şeytan İblis'i onun kutsal bildiği ateşe benzetir.

Ateş karanlığı aydınlatıp nura sebep olan, insanoğlunu ısıtan, varlığını devam etmesi için en önemli etkenlerden biri olarak gösteren yazar, düşüncelerini şu dizilerde daha net ifade etmiştir:

Ateşsiz inan nur olmaz sabit-ü kaim

Ateş, güneş ateş, insanoğlu ateş,

Her bir hikmet, mabed-i hilkat tüm ateş…[244]

[244] *Hüseyin Cavid,* ***Bütün Eserleri****, hzl: Azer Turan,İstanbul, 2013, s. 168.*

Ateşe böyle olumlu anlamlar yükleyen yazar, diğer taraftan da kanlara, kavgalara, husumete sebep olan İblis'i de ateşle sembolize eder. Peki bu çelişkinin sebebi nedir? Bunu da yine yazarın eserinde geçen kadim bir din olan Zerdüştlük ile ilgili düşünceleri ile açıklıyor. Mısralarda da görüyoruz. Şöyleki Zerdüştlük'te ateşe tapanlar ateşi iyilik Tanrısı Hürmüz'ün dünyayı aydınlatmak, insanlığa hizmet için kullandığı bir silaholarak görürler. Fakat kötülük Tanrısı Ehrimen, ateşi insanlığa karşı silah gibi kullanır, yakar- yıkar ve ateş nur mahiyetini kaybeder, felaket sembolü olur, korku kaynağına dönüşür. Böylelikle de yazar eserinde nur ve ışık kaynağı olan ateşi; savaş ve felaket sembolü olarak kullanmıştır:

Toplar veriyor âleme dehşet

Dehşet!...kopuyor sanki kıyamet,

Yağmur gibi gökten yağıyor ateş!...

Ateş!... karalar, dalgalar ateş!...[245]İblis ateşten, oddan türemiştir ve kendi ateşi, yani kötülükleriyle insanları kendine benzetip her şeyi yakıp geçmektedir. *"İblis"*eserinde yazarın yarattığı baş kahramanlardan biri Arif, yaşanan felaketler karşısında Tanrı'ya seslenerek:

-Ya Rab azıcık lütf ü inayet!

Kahrolmada artık beşeriyet.

Baştan başa hep yeryüzü vahşet,

İblis ile hemreng-i siyaset…

…Dünyaları yoktan yaratan, ey ulu Tanrı!

Ey hâlık-i hikmet!

Ey varlığı yok, yokluğu vardan daha dilber!

[245] *Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 164.*

Ruhum seni izler.

Lütfet, o güzel çehreni bir an bana göster,

Gönlüm seni özler.

Yerlerde süründüm, yetişir, göklere kaldır,

Dindir kucağında,

Kaldır beni, bir seyredeyim hoş mu, güzel mi?

Bak, yeryüzü inler.

Ya Rab, bu cinayet, bu hinayet, bu sefalet

Bulmaz mı nihayet?

İnsanları halk etmede var belki de hikmet,

İblise ne hacet!?[246]

Hüseyin Cavid'in "*İblis"* eserinde yarattığı Arif karakteri İstanbul'da doğmuş, küçük yaştayken evi yanmış, bütün ailesini kaybetmiştir. Sadece küçük kardeşi ile yangından kurtulmuş, fakat onu da daha sonra kaybetmiştir. Hayattan darbeler almış yaralı bir ruha sahip iblisle savaş veren bir bireydir.

Aslı İstanbul ehlidir, lakin

Pek küçükken zavallı derbederin

Evi yanmış da, nesli mahvolmuş

Bir küçük kardeşi ile kurtulmuş.

Onu da en sonunda biçare

Kaybedip böyle kalmış avare.[247]

Eserde olaylar Bağdat'ta geçer, fakat eserin kahramanları İstanbul asıllı Türk gençleridir. Arif okumuş, aydın gençtir, fakat erken yaşta yaşadığı kayıplar, onda

[246]***Hüseyin Cavid, Bütün Eserleri,*** *hzl: Azer Turan, İstanbul, 2013, s. 165.*
[247]***Hüseyin Cavid,****a. g. e., 2013, s. 174.*

derin izler bırakmıştır. Arif kendi içindeki iblisle kavga halindedir. Şöyle ki, eserin yazıldığı dönemde I. Dünya Savaşı yılları idi. Dolayısıyla yazar eserinde savaşları çıkaran bunca günahsız insanın hayatının mahvolmasına sebep olan siyasetçileri, iblis olarak niteler; Arif, Rana, Haver İlhan, Haver ve Vasıf gibi gençleri ise yaşanan savaşlarda kayıplar veren mazlum insanlar olarak canlandırmıştır. Savaşları başlatan ve kan dökerek kâr sağlayan, fitne- fesad türeten insanların yaptıklarının cezasını Arif gibi gençler orda kalarak, bu şeytanlara uyarak yaşamaktadırlar.

İblis bir semboldür, kötülüğün, şerrin sembolüdür. Zaman zaman yazar soyut olan bu karakterle dinimizde de var olan şeytanı eleştirir. Bazen de savaşlara sebep olan insanları felakete götüren büyük devlet adamlarını, siyasetçileri, dini mazlumları ezmek için kullanan din adamlarını insan kılığında olan iblis olarak canlandırır. Yazar aşağıdaki mısralarında canlandırdığı soyut karakter iblisin dilinden düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

İblis!... O büyük ad ne kadar cazib-i hayret!
Her ülkede her dilde anılmakta o şöhret,
Her kulbede, kâşanede[248], viranede iblis!
Hep Kâbe'de, büthanede, meyhanede iblis!
Herkes beni dinler, fakat eyler yine nefret,
Herkes bana aciz kul iken besler edavet.
Bensiz de emin ol size rehberlik eden var:
Kan püsküren, ateş savuran kinli krallar,
Şahlar, ulu hakanlar, o çılgın derebeyler,
Altın ve kadın düşkünü divane bebekler.

[248] *Köşk, malikane.*

Bin hile kuran tilki siyasiler, o her an

Mezhep çıkaran, yol ayıran hadim-i edyan,

Onlarda bütün fitnev-ü şer, zülm-ü hiyanet[249],

Onlar duruyorken beni tahkire ne hacet?!

Onlar, evet onlar sizi çiğnetmeye kafi,

kafi, sizi kahretmeye, mahvetmeye kafi!...

İblis nedir?

-Cümle hiyanetlere bais…

Ya herkese hain olan insan nedir?

-İblis!...[250]

Parçadan da görüldüğü gibi yazar, İblis'ten de kötü şeyler yapan ve yaptıklarıyla milyonların felaketine sebep olan âdem evlatları olduğunu ve onların gerçek iblis olduğunu dile getirmiştir. Eserde iki tane İblis'e rastlıyoruz. Birincisi daha önce de söylediğimiz gibi İslâmiyette de var olan Cin olarak yaratılıp daha sonra itaatsizlik ettiği için cennetten kovulan bir varlık, diğeri ise her toplumda yaşanan sosyal bir şer kaynağı olan bireylerdir.

Ben şimdi bir ateş, fakat evvelce bir melektim,

Hep Halik'etesbih idi, tehlil idi verdim,

İlk önce melekler beni takdis ediyordu,

Âdem gibi bir saygısız ahir[251] leke vurdu.

Alçalmadı, yükseldi fakat şöhreti şânım

Allah ile bir zikr edilir nam ü nişanım.[252]

---

[249] *ihanet*
[250] ***Hüseyin Cavid, Bütün Eserleri****, hzl: Azer Turan, İstanbul, 2013, s. 194.*
[251] *sonuçta*
[252] *Hüseyin Cavid,a. g. e., s. 168.*

Hüseyin Cavid'e göre insanın içinde var olan ve daim mücadele ettiği bir iblis vardır (gerçek olan, insanlara vesvese veren iblis) ve toplumda, günlük hayatımızda karşılaştığımız sosyal hayatımızda çeşitli şekillerde karşımıza çıkan farklı kişiler şeklinde her gün karşılaştığımız iblisleşmiş insanlardır. Yazar insanların öncelikle içindeki iblisle savaş verip ruhunu azad ettikten sonra dış dünyadaki iblislerle savaş vermesi gerektiği düşüncesindedir. Çünkü İblisin insanlardan istediği onların gönlünde taht kurmaktır, insanların nefsini, gönlünü dünyayı idare eden iki büyük kuvvetle silah ve altın ile ele alarak bu iki şeye ulaşmak için hırslarının kulu, kölesi yaparak kendine kul, köle ediyor:

İblis:

Benden imdat umuyor cümle cihan,

Biri zalım, biri mazlum insan.[253]

Arif:

- Uymam sana her melanetin bence ayandır,

Def ol git, azgınları, sapkınları kandır.

İblis, Arif'i kendi tarafına çekmek için ona silah ve altın teklif eder:

Baktım esiyor hep kayd-i esaret,

Geldim edeyim ta seni hürriyete davet.

Baktım seni mahvetmede bin türlü hayalet

Geldim vereyim kalbine bir nur-i kakikat.[254]

Arif de İblis'e:

- Hürriyete asla beni sen indiremezsin,

Bir zulmet iken nuri hakikat veremezsin,- der.

[253] *H.Cavid, a. g. e., s. 169.*
[254] *Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 169.*

İblis insanların gönlüne taliptir. Çünkü insanların gönlüne girerek onların her türlü cinayet yapmalarına sebep olmaktadır.

Yazar, Arif'in diliyle insanların şiddete eğilimlerini şöyle ifade ediyor:

İblise uyup ta ehli âlem,

Hep yeryüzü kanlı, cümle sersem…

Yalnız değil insanlara vahşilere sorsan

Onlar bile insandaki vahşiliğe hayran

Bir faziletse öldürüp ölmek,

Canavar bizden eşref olsa gerek.

İblis de bunlara cevap olarak:

Üzülüp durma, çekil git zira

Kuvvete, altına tâbi dünya.

"İblis" eserini yazar savaşların yaşandığı, insanların büyük kayıplar ve mahrumiyetler yaşadığı dönemde kaleme almıştır. Bu yüzden de eserin tamamında İblis'in, Arif ile diyaloglarında ve yarattığı diğer karakterlerin diyalog ve monologlarında savaşa karşı, yaşanılan kayıplara ve toplumun kendi ruhunu, dinden ve gelenekten gelen değerleri kaybetmesine ilişkin endişelerini görmekteyiz. Eserde yazarın yaşananlara tepkisini de çok net bir şekilde görüyoruz. *"İblis"* eserinin bir kısmında Hüseyin Cavid, o dönemde yaşanan savaşlara ve kayıplar veren Türk ordusuna da gönderme yapmıştır.

Türk ordusu daim basarak ülkeler almış,

En sonda siyasetle basılmışta bunalmış.

İdrakî sönük başçıların gafleti ancak,

Etmiş, edecek milleti hep elde oyuncak.

Turana kılıçtan daha keskin ulu kuvvet,

Yalnız medeniyet, medeniyet, medeniyet.[255]

Hüseyin Cavid'in *"İblis"* eserinin ana teması; hem içimizde var olan hırs, haset, kin gibi olumsuz duyguların sebep olduğu kötülüklerin eleştirisi hem de hırslı ve kinci siyasetçiler yüzünden yaşanan savaşların tenkididir. Yaşadığı dönemin sansüründen dolayı kendi düşüncelerini ifade etmek için "İblis"i karakter olarak seçmiştir. Yazar yaşanan olaylara isyanlarını da son olarak kahramanı Arif'in dilinden şöyle ifade etmiştir:

Bilmem şu cinayet, şu hinayet, şu felaket,

Bitmez mi, ilahi! Bu kadar sabra ne hacet?

Ver bir buyruk ver de cehennemler açılsın,

Coşsun, bütün ateşleri dünyaya saçılsın.

Yaksın da, şu zalim beşerin yurdunu yıksın,

Hep yeryüzü bir ah olarak göklere çıksın.[256]

Hüseyin Cavid'in şaheseri olan *"İblis"* oyunu ilk kez, 21 Aralık 1920 tarihinde sahnelenmiştir. Eseri sahneye,yazarın arkadaşı Abbas Mirza Şerifzade koymuştur. Rıza Tehmasib'in söylediği kadarıyla, "20 yılların tiyatro oyunlarına özgü olan bütün hususlar "İblis"te de kendini göstermişti."[257]

Bu dönemde eserin felsefî anlamına bir o kadar varılamasa da, sahneye konulması ve oyuncuların başarısıyla bir anlamda fikrin revaç bulmasına hizmet etmiştir. Sahnelenmesinden bir yıl geçmesine rağmen 1921 yılda *"İblis"* faciasının yapısı değişmemiştir. Sahne de gök gürültüsü, yıldırım çakması ses efektleri kullanılmıştır. İşte Eziz Şerifzade, İblis'in doğu folklorunun riyâkar, korkunç, daima

[255] *Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 186.*
[256] *Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 167.*
[257] *R. Tehmasib,* ***Hüseyin Cavid'i Hatırlarken****, Bakü, 1986, s. 145.*

insanlara hakaretle gülen, onları kendi elinde oyuncağa çeviren temsilcisinin ve aynı zamanda son derece mağrur hatta olumsuz güce sahip bir mitolojik karakter olmasını, kendi performansı ile eşit elbisesindeki keskin unsurlar ile de tecessüm ettirmiştir.

1920-21'de sahneye konmuş *"İblis"* oyunu hakkında Rıza Tahmasib şöyle yazıyor: "Yönetmenlik yönünden bu dönemde Azerbaycan sahnesinde özel yönetmenlik sanatı mevcut değildir. Yapıcı yönetmenler esas itibarı ile sahne düzenini yazarın eserin sahne düzeni ile ilgili yaptığı notlardan yola çıkarak mümkün olduğunca yaratmaya çalışıyorlardı. Eserin fikrini açmak konusunda da esasen yazara uymak, onun iletmek istediği düşünceyi mümkün olduğunca net aktarmaya çalışıyorlardı.[258] *"İblis"*deki olay örgüsünde gergin çatışmalar, ölüm, kan, top sesleri, fırtına izleyicileri sarsıp onları tüm olayların pasif tanığına değil, aktif izleyicisine ve katılımcısına çeviriyordu. Onlar güzelliği sevip, kana, savaşa düşman kesiliyordu. *"İblis"* oyunu duygusal bir gösteri olmakla beraber, hakiki esaslara dayandığı için de çok gerçekçi olmuştu. 8 Nisan 1921 tarihinde A. M. Şerifzade tarafından *"İblis"* yeniden sahneye konulduğunda, İblis rolü R. Tahmasib'e verildi.

1922 ve 1923 yıllarında yönetmen A. M. Şerifzade ve A. İvanov tarafından sahnelenmiş eserin yapısı kendisinden önceki performansların tekrarı olmuş ve bu gösteri ile ilgili görsel ve yazılı kaynaklar günümüze kadar gelmemiştir.

6 Nisan 1925 tarihinde *"İblis"* oyunu yönetmen A. Tuganov tarafından yeniden sahnlenmiştir. Bu oyunun dekoru hususunda dönemin basınında eleştireler olsa da, birçok güzel fikirlerin mevcut olması, eser hakkında iyi izlenimler bize sunmaktadır.

---

[258] *Rıza Tehmasib, a. g. e. , s. 146.*

Hüseyin Cavid, kötülükleri ince bir elekten geçirerek, eserlerinde satır aralarına başarıyla motif gibi işlemiştir. Sudabe'nin Seyavuş'a beslediği aşk karşılıksız olunca, kine dönüşerek, amansız bir hastalık haline gelerek, gözü nefretten başka bir şey görmez, beyni kinden başka hiçbir şey düşünmez. İblis'in baş yardımcısı olarak insanlar arasında dolaşır.

İblis'in yardımcıları her dönemde sahnede olmuştur. İblis fazla yorulmadan kendisine birçok yardımcı bulmuştur. Dünde yardımcısı oldu, bugün de! Yarinda yardımcısı olacağı kesindir.

Arif'in Rena'ya olan aşkı onun hatalar yapmasına, kanlar akıtmasına sebep olur. Şeyh Senan'ın Humar'a olan aşkı gibi aşk yüzünden hatalara düşen kahraman ve aşka değil de paraya, hükümranlığa, güce tapan karakterler de yaratmıştır ki yazar, bu da her kesin faciasının sebebinin farklı olduğunun göstergesidir. Yazar, insanların günaha girmelerine sebebini içlerinde olan nefse, şeytana uymalarında görür.

Doğum ile ölüm arasındaki çizginin manasını bilenler, hayata daha farklı gözle bakar ve gözlemlediklerini kaleme alırlar.

Hüseyin Cavid'de hayata gerçekçi olarak bakan romantik görüşlü bir edebiyatçı olup, eserlerinde gerçekçilikle romantizmin sentezine yer vermiştir. Hayatın akış çizgisini saptırmadan olması gerekenlerin altını çizerek, toplumun önüne koymuştur.

Cavid, insanlığın önünde uzanan çizginin hangi doğrultularda olduğunu ve olması gerektiğini *"İblis"* eserinde okuyucusuyla paylaşmıştır.

Bilindiği gibi, Azerbaycan edebiyatının ünlü temsilcisi Hüseyin Cavid, *"İblis"* manzum dramında insanların karşılaştıkları trajedi ve dehşetlerin nedenini

*İblis'*te aramalarını kınamış, bu şer gücün insanın kendi içinde, amellerinde olduğunu aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

İblis nedir?

- Cümle ihanetlere bais....

Ya herkese hain olan insan nedir? İblis![259]

Yüz yıllar boyunca efsane ve destanlarda kök salmış *"şeytan", "İblis"* gibi şer güçler çeşitli tarihsel dönemlerde kendi çirkin amelleri ile insan ve toplum hayatını mahvetmişlerdir.

5.3.7.Afet

1969 yılında Bakü'de, kırk dört sayfa olarak basılan bu oyunu yazar, 1906-1909 yılında yazmıştır. Ancak daha sonra 1917 - 1920 yılları arasında eseri yeniden ele almıştır.

Eser, Azerbaycanlı bir kızın hayatını konu almaktadır. Güzel ve ahlâklı bir kız olan Afet, zengin olduğu için Özdemir isminde bir adamla evlendirilir. Özdemir, sarhoşun biri olduğu için sürekli Afet'i azarlar ve buna dayanamayan Afet, kaçarak Doktor Karatay ile evlenir. Ama doktor da bir süre sonra başka bir zengin kızla evlenir. Bunun intikamını almak isteyen Afet, önce doktoru sonra kendisini öldürür. Eser yazıldığı zaman oynanması yasak edildiğinden dolayı çok az sahne almıştır.

Dört perdeden oluşan ve mensur olarak kaleme alınan bu eser, ilk kez 1922 yılında sahnelenmiş ve 1969 yılında ilk basımı yapılmıştır.

Hüseyin Cavid, insan kavramının temel fikir katlarında birini oluşturan kadın sorununu çeşitli açılardan, özellikle insan ve çevre, insanın iç dünyası ile dış dünya arasındaki çelişkilerin yarattığı keskin çatışma zemininde sunarak anlatıyor. Bu

[259]*Hüseyin Cavid, hzl: A. Turan, a. g. e., s. 104.*

açıdan, şair *"Afet"* eserinde farklı kadın karakterlerinin kaderi, düşüncesi ve duygular âlemi çevresinde insanın anlamını, bileşik iç âlemini soyut şekilde yorumluyor.

Maalesef, bir zamanlar Sovyet ideolojisinin etkisi altında araştırılıp basit bir eser olarak değerlendirilen *"Afet"* eseri günümüzde de yanlış tahlillere maruz kalmaktadır. Şöyle ki, N. Ezizova *"Afet"* faciası hakkında şöyle yazıyor: *"Afet"* faciası Sovyet hâkimiyetinin ilk yıllarında kadınlarla erkeklerin hukuk eşitliğine karşı yazılmış bir eserdir. En güçlü kadın en zayıf erkeğe eşit değildir".[260] *"Afet"* faciası Sovyet hâkimiyetinin ilk çelişkili yıllarına, yenilenmeye, kadın, erkek hakkının eşitliğine adanmıştır. Belirtmek gerekir ki, kadınla erkek ne fizyolojik, ne de biyolojik olarak eşit değildir.[261] N. Ezizova'nın bu izahı en azındanşu açıdan yanlıştır, Hüseyin Cavid; duygusal bir şair olarak hiçbir hak eşitsizliğine karsı sessiz kalmazdı, aksine insanların, özellikle de "sürüklenen insanlığı yükseltmek" yeteneğine sahip kadınların hukuku, insancıl duyguları onun için kutsal idi. Bundan başka unutulmamalıdır ki, Hüseyin Cavid'i insanların fizyolojik, biyolojik açıdan ne kadar güçlü ve zayıf oluşları değil, içten içe büyük, manevî-ahlâki açıdan saf, ruhen büyük olması daha çok düşündürüyordu. Yazarın eserlerinde kadın ve toplum sorunu geniş şekilde, hem de önemli bir mesele olarak ortaya konulmuştur. *"Afet"* faciasında da Hüseyin Cavid "yeni dünya kuran", "yarını yaratan Sovyet adamı" uydurmasını kendisinin insan kavramı ile alt- üst ediyordu. Diğer bir deyişle, Afet'in manevî yaşantılarının, iç âleminin detayların kadar zıddınında, aynı zamanda, diğer karakterlerin doğasının tanıtımında insanın mahiyetini, onun psikolojik, ruhsal

[260] *N.Ezizova,* ***"Afet",*** *Sabah Gazetesi, Bakü, 2005, s. 26.*
[261] *N. Ezizova, a. g. m., s. 26.*

âlemini açar. Bunun sonucunda da Sovyet ideolojisinin aşılamaya çalıştığı ve tarif ettiği uyduruk insan karakterini reddetmiş oluyordu.

5.3.7. Peygamber

1920-1926 yılları arasında Hüseyin Cavid, *"Peygamber"* ve *"Topal Teymur"* eserlerini kaleme almıştır. "*Peygambar"* piyesi, 1922 yılında Bakü'de yüz yirmi sekiz sayfa olarak basılmıştır.

Hüseyin Cavid'in 1922 - 1923 yılında manzum şekilde yazmış olduğu bu eser, Hz. Muhammed'in hayatını konu almaktadır. Eser, Birinci sahne Biset, ikinci sahne Davet, üçüncü sahne Hicret ve dördüncü sahne Nusrat olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Eserde Hüseyin Cavid, Peygamber aracılığı ile insanlara birtakım ulvi güzellikleri, duygu ve düşünceleri anlatmak istemiştir.[262]

Oyunun ilk sahnesinde peygamber, devrin vahşetlerinden, insanların Tanrı'ya yüz çevirmelerinden, bir yığın caninin halkın başında olmasından, halkın ayaklar altında çiğnenmesinden şikâyet eder.

Hüseyin Cavid, *"Peygamber"* piyesi ile aynı zamanda kadın hakkındaki düşüncelerini de bizzat Peygamber'in ağzından açıkça belirtir:

Kadın, kadın!Onu duymak, duyurmak isterken,
Yakar düşüncemi bir şule, bir zehirli diken Bütün
hayatı çiçeklendiren fakat o... niçin?
Niçin ezilsin o, bilmem niçin sürüklensin?
Kadın - güneş, çocuk ay... nuru ay güneşten alır,
Kadınsız ülke çapuk mahv olur, zavallı kalır.
Kadın eliyle fakat bahtiyar olur şu cihan.

[262] ***Hüseyin Cavid,Bütün Eserleri****, hzl: A. Turan, İstanbul, 2013, s. 67.*

O bir melek... onu takdis eder büyük yaratan.

O pek sevimli, güzel, ince, nazlı bir hilkat,

Onun ayakları altındadır fakat cennet.[263]

Geçici hâkim güçlere ve radikal devrimci etkilere, açık ideolojik soykırıma karşı sanatsal direnişin klasik örneği olarak bu dönemde Hüseyin Cavid'in sanatını görmek mümkündür. *"Peygamber"* eserinin konusu ve kahramanı tarihten alınsa da, eserdeki felsefe ve ideal yazıldığı dönemin olayları ile yakından ilgiliydi. "Zamanın kırılmış bağlarını (Shakespeare, *"Hamlet*") yeniden bağlamak görevini Melek Muhammed'e havale ediyor. Cavid "düşünüp hakkı bulan arif" insanı uhrevi bir âlemde görür.

Eser Hz. Muhammed'in (sav) Resul olarak seçilmesi anından başlayarak İslam'ın zafer kazanması, yayılması ve genişlemesi dönemine kadarki aşamalarını kapsar. Eser tarihî olgularla zengindir, tarihî gerçekleri içerir.

Eserin "Biset" perdesi, adından da anlaşılacağı gibi, Hazreti Muhammed'in (sav) hayatının Peygamberliğinin gelmesi dönemini kapsar. Peygamberin mustarip ruhunun Allah arayışı aksettirilmiştir. Eser bugüne kadar araştırmacıları bırakan, derinden düşündüren ince noktaları kapsar. Peygamberin gözüne görünen Meleğe "Sen nesin?" Sorusuna verilen cevap araştırmacılar farklı izlenimler uyandıran ilk makamdır.

Melek

Ben senim, sen de ben, şaşırma, evet,

Ben senin aklınım, fakat daima

Bu kıyafette zahir olmadayım.[264]

---

[263] ***Hüseyin Cavid,Bütün Eserleri****, hzl: A. Turan, İstanbul, 2013, s. 256.*

[264] ***Hüseyin Cavid,Bütün Eserleri****, hzl: Azer Turan, İstanbul, 2013, s. 263.*

Araştırmacı yazar Tahire Mehmet eserin bu makamını şöyle anlatıyor: "Dinî rivayetlerden birinde söylenir ki, göklere kalkan Cenâb Cebrail'e bir kez seda gelir ki, sen kimsin, ben kimim? O da cevap verir, sen sensin, ben de ben. Ondan dolayı onun kanatları yanıp dökülür, birkaç yüz yıl kanatsız kalır.[265]

Gösterdiğimiz örnek bile şu sonuca gelmemizi sağlıyor. Hüseyin Cavid, Meleğin: - "Ben senin aklınım" demesi Peygamber ahlâkının, din aklının Allah'tan gelme olduğunu söylemek istemiştir. İkinci örnekde Tahire Mehmet'in fikrinin kuvvetlenmesine sebep olur.

Eserin "Biset" bölümünde Melek, Peygamber karakterleri ile birlikte iskelet karakteri da görüntülenir. Araştırmacıların çoğu bu üç karakteri aynı kişinin üç siması olarak analiz ediyor. Araştırmacılara göre bunların üçü de Peygamber'dir. Melek ve İskelet onun düşünceleridir. Melek Peygamber'in Allah tarafından resul seçildikten sonra onu ilahi ile bağlayan ruhsal âlemi, iskelet ise Muhammed'i maddi âleme bağlayan ve en sonunda teklifi, kararı, fikri ile anlaşmalı olan gerçektir. Ama Hüseyin Cavid kendisi bu iki karakterin ayrılığını da vurgulamıştır: Peygamberin "Sen nesin, söyle?" sorusuna Melek şu cevabı da veriyor: "Ayrı olsak da, işte her ikimiz, bir rübabın inildeyen sesiyiz". Şunu da belirtelim ki, Meleğin varlığı İslâm hakikatlerine sığan bir kavramdır ki, imanın altı şartından biri de meleklere imandır. İşte bu açıdan da Melek ve Peygamber karakterlerini eşit tutmak doğru değildir. Diğer karakterlerden farklı olarak İskelet gerçekten de sembolik bir karekter ki, araştırmalarda zamanla ilgili felsefî düşüncelerin sanatsal yapıya dahil edilmesi" gibi anlaşılır. Şairin kendisi de bunu karakterin diliyle doğruluyor: "Ben mi? Pir-i Nedim.

[265] *Tahire Memmet*, 20. Yüzyıl Azerbaycan Dramaturjisi'nin Poetikası, Bakü, 2004, s.178.

Remz-i Tarih, o Filosof-i Eski."[266] Bu eski filozofun dine verdiği değer de şudur ki, "çırpınmada istersen, aldan, inan! Zavallı sana, zavallı zavallı insan! "Melek Peygamber'in bir eline Allah'ın kitabını veriyorsa, iskelet insanlık galip olmak için keskin kılıca ihtiyaç olduğunu her görünümünde hatırlatır. Bu ihtiyar filozof hakkı sadece silah gücüne tanıtmanın mümkün olduğunu Peygambere söylemektedir:

Buseden hoşlanır mı hiç canavar?

Vahşi insan da öyle hep acımasız!

Boş hayal... Elde parlamazsa silah,

Tanımaz hakkı saygısız zinde.

Aynı fikri daha 1914 yılında Mehmet Akif Ersoy'un yazısında da görüyoruz:

Ne irfandır veren ahlâka yükseklik, ne vicdandır;

Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır...[267]

Eserin "Davet" kısmında Peygamberin dönemindeki Mekke'nin sosyal ortamı tarif edilir: Bir zaman sonra, Mekke'de geniş bir yol, uzakta Siyah örtülü Kâbe... Yol kenarında bütçü dükanı, kanbur bir ihtiyar elinde büyücük bir put yontar. Dükanın önünde dâhi satış için birkaç tane hazır put konmuş...[268] "İnsanların putla ilişkileri görüntülenir. Peygamber ise onları doğru yola davet ediyor, sevk etmeye çalışıyor. Bu perde de yazar Peygamberin ümmetini İslâm'a âşikâr davet dönemini kapsar. "Hicret" bölümünün kapsadığı en önemli konu ise Hazreti Ömer'in İslâm'ı kabul etmesidir ki, bunla da yazar tarihî sayfaları edebî dille aynen aktarmıştır desek, yanılmış olmayız. Eserin üçüncü kısmında gösterilen karakterlerin çoğunluğunun tipleri hakkında tarihî kaynaklardan bilgiler de alabiliyoruz. Eserin ilginç özelliklerinden biri de şudur ki Hüseyin Cavidbu eserinde karakterini canlandırdığı

[266] *Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 289.*
[267] *Mehmet Akif Ersoy,* ***Safahat****, Ankara, 2012, s. 250.*
[268]***Hüseyin Cavid,Bütün Eserleri****, hzl: Azer Turan, İstanbul, 2013, s. 290.*

tarihî kimlikleri, açık isimleri ile tanıtmak istememiştir. Araştırmacıların da belirttiği gibi, diğer eserlerinden farklı olarak bu eserde "eşhas" bölümünün verilmemesi de bu yönüyle ilgi çekicidir. Cavid'in Azerbaycan tarihinin Sovyet döneminde, 1922 yılında yazdığı *"Peygamber"* eserinde konuya büyük saygı ve titizlikle yaklaşımı, tarihî olgulara sadık kalması ile beraber kahramanlarına isim koymasına da dikkat edersek şair eseri yazdığı böyle klasik dönemde Hz. Muhammed'in (sav) isminin yüksek sesle seslenmemesi için eserin sonuna kadar, sadece, Peygamber diye isimlendirmeyi uygun görüyor. Ayrıca şair sahabeden olan, Hazreti Ali'yi Ebu Talib oğlu, Hazreti Osman'ı Hatip oğlu isimlendirmekle yetinir. Şair Sovyet ideolojisinin yoğun olarak dikte edildiği sansürün olduğu bir zamanda İslâm tarihinin tebliğatçısı gibi göze batmak, ilgi çekmemek için de net tarihî piyes olarak yazdığı bir eserde bu prensibi kendisine gaye etmiştir. Eserde canlandırılan muhalif güçler de kendi gerçek isimleriyle değil, toplumdaki yükümlülükleri, konumlarının isimleriyle adlandırılmıştırlar.

Yazar, eserin "Nusret" bölümünde hicretin sekizinci yılında yaşanan en önemli olayları kronolojik sırayla anlatır. Başlangıçta dönemin açıklaması veriliyor: "Sekiz yıl sonra. Mekke'de evi... Gece katılan şahısın yüzünde bir değişiklik göze çarpıyor.[269] "Bu sahne Ebu Süfyan'ın Hz. Muhammed'in görüşüne gitmesi hakkında bilgiyle başlıyor. Ebu Süfyan'ın dönüp gelmesini bekleyen kişilerin sohbetlerinde söylenilen fikirler onların tarih sayfalarında yer bulduğu iftiralardır ki, çoğu araştırmalarda tesadüf ettiğimiz gibi, bu fikirlerin her hangisini yazarın tutumu bilip İslâm'a karşı suçlaması olarak anlatmak bilimsel yanılgıdır. Bunu şair eserinin sonunda bir not şeklinde vermekle kendisini bu tehlikeden korumaya çalışmıştır:

[269]*Hüseyin Cavid, a. g. e., 2013, s. 310.*

“Not- Şu eserde bazı cümleler tırnak arasına almak, göstermek icap ederdi. Fakat cümleler belli kişiler tarafından söylenildiği için fazla anlatıma gerek görülmedi.” Bu parçayla yazar bize bir kez daha hatırlatmak istiyor ki, eserde söylenen fikirlerin kaynağı tarihi vesikalardır.

Peygamberin görüşmesinden dönen Genel Reis, yani Ebu Süfyan kendisinin Müslümanlığı kabul ettiğini ilan ederek Mekke halkını İslâm’a davet eder:

Bilin, haberdar olun, ey ehli vatan!

Size bir müjde getirdim Haktan.

Beni kim dinlese izzet bulacak,

Kim ki reddederse, pişman olacak.

(Çevresini saran ateşi gösteriyor)

Bu büyük yangını bir seyir ediniz,

İşte bir ordu ki, hiç görmediniz.

Hepsi “kan”, “kan” diye müştagi- zafer,

Onların rehberidir Peygamber.

İlk emri budur, yurtdışında

Dolaşıp durmayacak bir kimse.

Çekilip evlere, ya Kâbe’ye biz

Dinî İslâm’ı kabul etmeliyiz.

Kim inat ederse hemen yok olacak,

Mal ve evladına hasret kalacak!...

Eserde verilen bu parçadan da gördüğümüz gibi yazar dönemin tarihî gerçeklerini fazla yorum katmadan edebî dille ifade etmeye çalışmıştır.

Hz. Muhammed'in Mekke'ye gelişine kadarki zamanın tasvirinde yine de Peygambere ve onun kadınlarına atılan iftiralar, tarihte olduğu gibi muhaliflerinin dilinden kaleme alınıyor. Örneğin,

Şemsa

Ah, o, "örtün" diye emir eyleyecek,

Hep kadınlık siyah çarşaf giyecek...

Genel Reis

Bu hata doğdu güzel Ayise'den,

Ona isnat edilen bir lekeden.

Söylüyorlar ki, o, sapmış da bir az,

Emir olunmuş ki, açıklık yaramaz.

Reise,

Zeyd'e oğlum der iken, Zeyneb'ini

Boşatıp almada bir yaşamı?[270]

Gösterilen fikirler bugüne kadar Sovyet edebiyatının etkisi ile eserin bir istekle yazılmasının üzerine asılsız olarak gölge salsa da, eserin sonundaki telif kaydını bir daha hatırlatmakla şüphelere açıklık getirilebilir. Yazarın belirttiği gibi, bu sözler sadece karakterlere, ayrıca onların karakterine aittir.

Eserde sonraki tarihî pozisyonlardan biri de Peygamberin Mekke'ye kan dökülmeden girilmesi emrine rağmen savaşın çıktığı sahnedir.

Peygamber:

Ben ki harp etmeye emir edemedim,

Bu ne çarpışma, ne ses? Bak, gör o kim?

[270] *Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 280.*

(O çıkmak isterken bir mücahit içeri giriyor, eğilir.)

Ne imiş, söyle, bu gürültü ne demek?

Mücahit

Ordumuz Kâbe önünden geçerek

Yürüyorken, bize kırk- elli kişi

Kılıç ellerde hücum eylediler.

Peygamber:

-Sonra

Mücahit

Biz karşı durup çarpıştık,

Onların hepsi ezilmiş artık.

Peygamber:

(göğe doğru)

En güzel, Tanrı ne isterse, odur.[271]

Bu bölüm de tarihî bir gerçektir ki, aynı kronolojik sırayla kaynaklardan izliyoruz: "Kutsal şehre kan dökmeden girmek en büyük arzusu idi. Mekke'nin alt tarafından Halid ibn-i Valid giriyordu. Bu tarafta oturanlar İslâm düşmanlığında çok ileri giderlerdi. Hudeybiye anlaşmasını bozarak Beni Bekir'le beraber Huzaaya saldıranlar da bunlar olmuşlardır. Ebu Süfyan'ın teslim olmak davetini dinlemeyerek direnmeye karar vermişlerdi. Onların başında Ebu Cehil'in oğlu İkrime, Ümeyye oğlu Safvân, Amr oğlu Süheyl gibi müfritler vardı. Onlar bu mahallede gizlenerek İslâm ordusuna saldırmak için pusu kurmuşlardı. Halid'in ordusu geldiği zaman onları ok yağmuruna tuttular. Müslümanlardan iki kişiyi öldürdüler. Halid bu

[271]*Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 287.*

saldırıya ister istemez cevap vermek zorunda kaldı. Halid'in şiddetli saldırısı karşısında bu disiplinsiz adamlar grubu, on üç ölü vererek kaçmaya başladılar. Onları direnmeye tahrik eden başkanları İkrime, Safvan ve Süheyl de kaçıp kurtuldular.

Bu esnada Peygamber mültecilerin başında yüksek bir tepeden Mekke'ye iniyordu. Barış ve huzur içerisinde Mekke'ye girdikleri için son derece memnundu. Birden Mekke'nin alt tarafında gözüne kılıç pırıltıları çarptı. Müteessir oldu.

- Ben savaş yapmayın diye görev vermemiş miydim - Dedi.[272]

Onun gönlü bu kutsal şehirde bir damla bile kan dökülmesine razı olmuyordu. Ancak Kureyş saldırdığı için direnen Halid'in, silahlarını kullanmak zorunda olduğunu öğrendiği zaman:

- Bu da hükmü - İlahi imiş, - dedi."

Eserde Peygamberin genel- afvindenden bahsedilir:

Git, sakın olmayın asla mağrur,

Edinîz affı- genel ilan.

Dökmeyin kan, veriniz halka aman.

Onun af ve şefkatli yaklaşımı düşmanları da kapsayabilecek kadar genişti... Peygamber burada insanlığın en büyük mürşidi, tarihin en büyük adamı sıfatı ile düne kadar canına, kanına susayan düşmanlarına eserde bugün saldırı yapılacak günde değilsiniz. Gidin, hepiniz serbestsiniz haberini gönderir.

Piyes verilen pozisyonlardan sonra Peygamberin hutbesi ile sonuçlanır ki, bu da tarihî olayların kronolojisini izleyen gerçek olgudur. "Peygamber (SAV) öncelikle Kâbe'yi tavaf etti. Halk oraya toplanmıştı. Peygamber orada ünlü Fatih hutbesini irad buyurdu. "Allah'tan başka ilah yoktur. Sadece o vardır. Ortağı yoktur. Kuluna

[272] *Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 286.*

yardım etti. Aleyhimize biriken kitleleri tek başına hezimete uğrattı... "Burada şu anlama gelen âyeti okudu: "Ey insanlar, biz sizi bir erkek ile bir kadından yarattık. Sizi milletlere ve kabilelere ayırdık ki, tanışasınız. Mutlaka Allah'ın nazarında en şerefliniz en mümin olanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilir. Hüseyin Cavid de ifade ettiğimiz fikirleri edebî dilde Peygamberin hutbesini benzer ayet ve hadislerle şöyle vermiştir:

Bilgisiz bir kılıç er geç kırılır.

Kesb-i irfan için erkek ve kadın,

Çalışın, kabre kadar, hep çalışın.

Gerçi hilkatte beşer birse, yine

Tay[273] değil bilmeyen asla bilene.

Kişi irfan ışığında parlar.

Şüphesiz bilgide Allah gücü var.

Evet, arif düşünür, hakkı bulur,

Akıbet kendisi bir Tanrı olur.[274]

Eser ezan sesi ile yekûnlaşır ki; bu da Mekke'nin fethinden sonra Hazreti Muhammed'in (SAV) müezzini Bilal Habeşi'nin Kabe'nin üstüne çıkarak güzel ve yanık sesi ile okuduğu ezana işarettir.

Hüseyin Cavid'in *"Peygamber"* eseri oynanılmak üzere değil, okunmak üzere yazılmıştır, bunu yazar eserin orjinalinde kendi el yazısıyla düştüğü notta da belirtmiştir. Hüseyin Cavid'in bu eseri İslâm tarihini anlatıyor. Tarihî gerçekleri, olayları değiştirmeden, ekleme ve çıkarma yapmadan olayları edebî bir şiiriyatla yeniden dile getirmiştir. Yazar, tarihî kahramanların söylediği sözleri eserinde tırnak

[273] *Eşit demek*
[274] *Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 370.*

içine alarak alıntı yaptığını göstermemiştir. Fakat bununla ilgili de eserin sonunda yazarın kendi notuna rastlıyoruz:

"Şu eserde bazı cümleler tırnakçık arasına alınıp da kailleri gösterilmek icab ederdi. Fakat mezkur cümleler belli şahıslar- yani asıl kailleri tarafından söylemediği için fazla izahata ihtiyaç görülmedi.[275]

"Peygamber" eserinde dinî konuda dine karşı muhalif olan kişilerin düşüncelerine yer vermiştir. Yazar bu eserinde İslâm dininin güzelliklerini bir daha dile getirmiş, İslâm'ı anlamadan, bilmeden yorum yapan, dine muhalif olan kesime de cevap vermiştir. Nitekim 1919 yılında Mehmet Akif Ersoy da Müslümanların gelişmesine dinin engel olduğu gibi toplumdaki karamsar görüşleri dile getirenlere aşağıdaki parçada cevap vermiştir:

- "Allah'a dayanmak mı? Asırlarca durduruldu!
Düştükse bu hüsrana, onun nârına yandık!
Yetmez mi çocukluktaki efsaneye hürmet?
Hâlâ mı reşit olmadı, hâlâ mı bu millet?
Dersen ki: ufuklar bir aydınlık uyansın;
Maziye ateş vermeli, baştanbaşa yansın.
Şaşkınlık oluyor eski telakkileri ihya;
Şeydayı- Terakkinin koşuyor, baksana dünya.
Elverdi masal dinlediğim bunca zamandır;
Ben kanmıyorum, git de sen aptalları kandır!
Allah'a değil, bulduğun evhama durdun;
Yandınsa eğer, hak- ı sarihindi ki yandın

[275] *Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 370.*

Mefluç ederek azmini bir felç-i iradî

Yattın kötürümler gibi, yattın düzenli!

Mademki didinmez, edemez, uğraşamazsın,

İksir-i Beka içsen, emin ol, yaşamazsın.[276]

Hüseyin Cavid de Akif gibi hatta İslâm'a karşı söyleyen asılsız suçlamalara kendi eserinde çeşitli yöntemlerle cevap vermiştir. Örneğin, İslâm'a sadece siyah çarşaf gibi bakanlara susturmak için Peygamber'in dilinden şöyle cevap veriyor:

Oysa o gonca bikri

Her gün binlerce göz emer

Öyündüğün bikr, ey peri,

Söner hergün, biraz söner.

Çocuk aşkıyla çırpınan

Bir kadın gönlü, kuşkusuz,

Saygısız kızlarınkinden

Daha bakir, hem lekesiz

Piyesde İslâm tarihinin izlenmesi, yüksek duygusal durum, ideallerin yansıtılması Cavid'in açık ifadesidir. Hüseyin Cavid, konuya İslâm düşünürü gibi yanaşmış, Azerbaycan'ın millî-manevî gelişme tarihinin mecrasının değiştirildiği bir noktada bu eseri kaleme alması ile değerlerimizi koruma konusunda ve toplumda unutturmama teşebbüsünde bulunmuştur.

İlk basımı 1922 yılında yapılan eserin ima yoluyla Ruslara karşı yazıldığını anlayan Sovyet hükümeti, kitapları toplatmıştır. Kitapları toplatan Ruslar, oyunun oynanmasını da yasakladığı için eser sahnelenmemiştir.

[276] *Mehmet Akif Ersoy, **Safahat**, Ankara, 2012, s. 198.*

5.3.9. Topal Teymur

Hüseyin Cavid'in bir başka oyunu *"Topal Teymur"* eseridir. 1926 yılında, Bakü'de altmış iki sayfa olarak basılan bu eser, Hüseyin Cavid'in mensur olarak kaleme almış olduğu oyunlarından biridir.

Cavid, eserde büyük Türk hükümdarı Topal Teymur'un hayatını anlatmıştır. Hüseyin Cavid, bu oyununda Teymur'un yapmış olduğu birçok seferi anlatmış, özellikle Anadolu seferi üzerinde durmuş ve bunun yanlışlığını vurgulamıştır. Büyük Türk hükümdarı Topal Teymur, bu eserde bütün ihtişamı ile okuyucuya tanıtılmıştır. Büyük bir beğeni ile izlenen bu piyes Sovyetlerin müdahalesine kadar birçok kez sahne almıştır.[277]

Eserde, Teymur'un yapmış olduğu Anadolu seferinin yanlış olduğunu vurgulayan Hüseyin Cavid, iki Türk hükümdarının birbiriyle savaşmasını doğru bulmamış, bu savaştan ancak düşmanların kazançlı çıkacağını düşünmüştür.

Eser, 1925 yılında kaleme alınmış olup, toplam beş perdeden oluşmaktadır. Oyun, 1926 yılında basılmış ve aynı yıl sahnelenmiştir.

*"Topal Teymur"*un (1922) estetik mahiyeti ve objektif felsefi özü ile eser çağdaş "cihangircikler"e, tiranlara karşı itiraz ve alay ile doluydu. Cavid, nefret ettiği ve lanetlediği "kan püsküren, ateş savuran" şahlar ve hakanlar hakkında methiye yazmazdı ve "Teymurleng" de sahneye bu amaçla getirilmemişti. Belki aksine, Cavid "İblis"de şerri şer dühasının- İblis'in dili ile açıkladığı gibi, "Topal Teymur"da da tiranlığı savaş Tanrı'sının- Teymur'un dili ile ifşa ediyordu. İblis, insanın özünde olan kötülük ve şer demektir. Teymur da Cavid'i işte "kendini idrak etmiş tiran" gibi çekmektedir. Eserde gerçekleşen ve ancak gerçekleştikten sonra kavranılan manevi

[277] *Süleyman Tekiner,a. g. m., s. 110.*

körlük ve topallık- sakatlık en parlak şekilde Teymur'un Ankara savaşına karar verdiği anda kendini gösteriyor. Faciada bu karar tüm İslâm, Yakın ve Orta Doğu çapında bir günah, "siyaset ve riyaset" belası, "kardeş katliamı" olarak değerlendirilmiştir. "Kanlar dökülüp, Ankara'da kıyamet koptuktan" sonra Teymur'un son sözleri bu savaştaki galibiyetini bir yenilgi olarak telakki ettiğini belirtir:

-"Hiç merak etme, hakanım! Sen kör bir abdal, ben de deli bir topal! Eğer dünyanın zerre kadar değeri olsaydı, yığın yığın insanlara, ucu bucağı yok memleketlere senin gibi bir kör, benim gibi bir topal musallat olmazdı."[278]

Her iki dramda tahlil ve tarif geleneksel eğitimci- romantik mecrada, tarihî ve dinî konular çerçevesine, XX. yüzyıl Azerbaycan romantizmine verilen felsefi, estetik son şeklin, ruhun ve edebî ritmin devamı olarak cereyan etmektedir.

İki Türk komutanın savaşmalarını *"Topal Teymur"* eserinde işleyen yazar, Beyazıt'ın Teymur'a esir düşmesini anlatırken, Teymur'un Beyazıt'a esir muamelesi yapmadığını okuyucuyla paylaşırken, aslında yanlış bilinen tarihî olayların, tarih sayfalarının bir kez daha karıştırılması gerektiğini vurgulamıştır.

Aşağı yukarı tüm Türkçülerin kanaatine göre tarih birliğinin sahip olduğu başlıca özelliklerinden biridir. Türklerin tek millet olmasının en büyük ispatı Türk soylarının müşterek maziye sahip olmasıdır. Türk tarihini anlatan eserlerin yazılmasında başlıca sebep ve hedef milleti kendisine tanıtmak, Türk milletinin geçmişte bir, tam ve bütün olduğunu göstermek gerekiyordu. Bunun için umum Türk medeniyeti yaratmak kavramı, tarihte var olan kudretli umum Türk medeniyetine ve umum Türk edebî diline dayanıyordu. Böylece Turan dilinin edebî kurucusu olarak

[278] *Hüseyin Cavid,* ***Bütün Eserleri****, hzl: Azer Turan, İstanbul, 2013, s. 409.*

kabul edilen Hüseyin Cavid, diğer fikirdaşları gibi Türk tarihini şan şeref kaynağı, iftihar membaı, üstünlükler sergisi olarak görmüş, Türk'ün Türkle düşmanlığından, aralarındaki çekişmelere, Türk milletinin bütünlüğüne vurulan bir darbe şeklinde değerlendirmiştir. İblis, Topal Teymurgibi eserlerindeki belirgin sahneler, bu mülahazaları tasdik etmektedir. Türk hükümdarları arasında meydana gelen kanlı çarpışmalar acı bir esefle yâd edilmiştir.[279]

Bu genel değerlendirmeler çerçevesinde Hüseyin Cavid'in *"Topal Teymur"* eserine daha yakından bakarak, açıklamalar yaparak, örnekler vererek nihai değerlendirmeyi bundan sonra yapalım:

Eser beş perdelik bir tiyatro eseridir. Eserde geçen şahıslar, konuya konuşmaları itibarı ile faal olarak katılan veya adları ile bizzat yer alan toplam on yedi kişidir. Bunlardan Teymur ve etrafındakilerin sayısı on bir; Yıldırım Bâyezid ve etrafındakilerin sayısı altıdır. Bu kişilerden gerçek tarihî kişilik olmayanlar konunun kurgu tarafını ve edebî unsurlarını oluşturmaktadır.

Düşünceler arasında kaybolmak gerçekçilikten uzaklaşmak anlamını taşımaz. Edebiyatın uçsuz bucaksız bahçesinde yol bulanlardan biri olan Hüseyin Cavid, eserlerinde Türkçülüğü ve İslâm'ı işlemiştir. Sevginin olmadığı bir dünyada yaşamak daima kin ve nefret doğurur. Muhabbetten uzak toplumlarda ikiyüzlülüğün ihanetin, içinde olur ki, o dünya insanı hiçbir zaman hayata sevgi dolu gözle bakamaz. Çünkü sevginin manasını bilip, muhabbet yapamaz.

Kan deryasından nemalananların hepsi barışın tohumları yerine savaş tohumları ekenlerdir. Haksızlığa uğrayıp, kendini savunamayanların olduğu bir dünyada sadece kötülükler yaşanır.

---

[279] *Kengerli, Aybeniz Aliyeva, **Azerbaycan'da Romantik Türkçülük**, (aktaran Metin Özarslan), İstanbul, 2008. s. 321.*

Sonraki gösteri olan *"Topal Teymur"* piyesinin dekorasyonu hakkında belli fikirler ileri sürülebilir. 15 Kasım 1926 tarihinde A. A. Tuganovun yönetmenliğinde eserinsahne yapısı son derece güzel ve yeni biçime sahip olmuştu. Realist yapılı oyunda fiskiyeli bahçede birbiri ardına çadırlar kurulmuş, sahne dekorasyonunda zengin renk tonları kullanarak sahne ortamına dönemin havası aktarılmaya çalışılmıştır. Biraz duygusal ruh hali oluşturması düşünülerek oyuna daha gerçekçi bir hava aktarılmaya çalışılmıştır.

Sahne hakkında bilgiyi biz de Rıza Tehmasib'in arşivinde "Hüseyin Cavid, hatıra" adlı kayıtlarından da bilgi alıyoruz: "Sahne son derece orijinal ve güzeldi. Kadınların kıyafetleri ipek, kadife, zincirle ve baftalarla süslenmişti, parıl parıl parlıyor, etrafa ışık saçıyordu. Özellikle başlarına koydukları yüce müdavvar şapka ve onlardan ta yere kadar sarkan beyaz ipek kılıflar onları daha güzel gösteriyor ve seyirciyi hayran ediyordu".[280]Yine Rıza Tahmasib'in da hatırlarından, Topal Teymur rolünü canlandıran Sıtkı Ruhulla'ın oyunculuğunu yazar, oyunu izlerken beğenmiş fakat silah gezdirmesini ve parmaklarına "taşlı- taşlı" yüzükler takmasını eserin aktarmak istediği temel düşünceyle bağlı olmadığından kaçınmayı tavsiye etmiştir. Ressam N. Kuleş tarafından hemen sahnenin çekilmiş eskizinde[281] Sahnenin II. eylemi açıklanmıştır. Doğu tarzında resmedilmiş sarayın ön kısmı Teymur döneminin mimari üslubuna uygundur. Şiirsel ruhiyyeli bahçenin önünde havuz üzerinde tavus kuşunun ve boğanın tasvirleri sembolik olarak verilerek, savaşın vahşetinin vahşi hayvan örneğinde, eserin genelinde hümanist fikirler ise güzellik sembolü olan tavus kuşu ile sunulmaktadır. Resimde kahverenginin hâkim

[280] *R. Tehmasib,**Hüseyin Cavid,** fond №: 622, siyahı № 1, sax. №: 72*
[281] *"Topal Timur" inv. N 1736, ressam N. Kuleş.*

olmasıdoğrudan toprak rengi ile ilgilidir ve bir çeşit toprakları işgal etmeyin (yani ülkeleri istila etmeyin) sembolü anlamına geliyor.

Fakat sahne tertibatı ile ilgili hatalar da, bu da oyunun eleştirilmesine sebep olmuştur. Esad Tahir'in yazılarında yapının çok zengin olmasına rağmen olayların geliştiği mekanda- Bursa'da gerçekten de aşırı yeşilliklerin olmasına rağmen, sahnede yeşilliklerin dekoru yoktu. Oyunda Yıldırım Beyazıt'ın şehrin kırsalında yaşadığı izlenimi oluşuyor.[282]

Son perdede Teymur'un çadırının kurulduğu yerin arkasından kılıç savaşının sesinin gelmesi de eleştirmen tarafından "nasıl oldu ki, üç adımlık mesafede savaş giderken, Teymur sakin oturmuş, kavramları ile meşgul oluyor ve nihayet onun çadırlarına kadar yaklaşmış Yıldırım nasıl oluyor ki, sonuçta teslim olur, yenilir?.[283] Ayrıca eleştirmene göre Teymur'un kendi misafirlerini kabul ettiği mekân da uygunsuz kurulmuştur. Eleştirmen oyuncuların kostümleriyle ilgili genellikle olumlu yorum yapmıştır fakat son perdede nöbetçilerin sırtında çizgili kumaştan geniş pantalon giymeleri tarihî netliğe uygun olmadığı yönünde eleştiri almıştır. Almaskarakterinin son perdedeki eski hintli başlığına benzer bir başlık takması da eleştiriye neden olmuştur. Fakat A. A. Tuganov'un yönetmenliği ile sahnelenen oyunun oyuncu kadrosu titizlikle seçildiğinden genel olarak oyun izleyiciler ve eleştirmenler tarafından başarılı bulunmuştur. Sıtkı Ruhulla Teymur karakterini tam realist planda, doğal ve çok inandırıcı bir biçimde yaratmıştır. Aktör "korkunç, kan içen" şahları, hakanlığı bir gelenek olarak tipik şekilde göstermek gibi eski yöntemlerden tamamen uzaklaşarak karakteri yeni, gerçekçi çizgilerle canlandımıştır. Büyük temperamente sahip Sıtkı Ruhulla bu oyunda şüphesiz, yönetmenin çabası

[282] *E. Tahir,* ***Topal Timur****, Kommunist Gezetesi, 15 Ekim 1926, s. 8.*
[283]*E. Tahir, a. g. m.*

sonucu dışarıdan temkinli, öfkesini kolaylıkla dizginleten, kinini çok derinden ve ustaca gizlemeyi başaran, akıllı bir insanın, şimdiye kadar Azerbaycan sahnesinde görülmemiş bir iş ortaya koymaya ve olağanüstü bir hükümdarın karakterini yaratmaya muvaffak olmuştu.

"Topal Teymur" eserinin felsefî fikrinin, içeriğinin açılmasında aktör oyunu ile birlikte, sahne dekorunun da felsefî- estetik gücü önemli bir etken olmuştur.

5.3.10. Knyaz- Deli Knyaz

Hüseyin Cavid, bu eserini Almanya'dan döndükten sonra 1928 - 1929 yılları arasında kaleme almış olduğu bu eser, 1963 yılında Bakü'de yüz otuz sayfa olarak basılmıştır.

Bu eserde Cavid, Knyaz isminde bir Gürcü'nün, Bolşevik Kızıl Ordularının Gürcistan'ı istilâsı sırasında ülkesini terk edişini ve bundan sonraki hayatını kaleme alır. Vatanından ayrıldıktan sonra her geçen gün daha kötüye giden Knyaz, sonunda aklını kaybederek, deli olur. Eserin son perdesinde ise Deli Knyaz intihar eder.

"Hüseyin Cavid, Eserleri üç ciltte" adlı kitabın üçüncü ciltinde *"Knyaz"* piyesi verilmiş, ciltin sonunda ise *"Deli Knyaz"* ismi altında aynı kişilerin yer aldığı piyesin mensur şekilde yazılmış olan kısa bir bölümü verilmiştir.

Hüseyin Cavid, eserlerinde emeğin yenildiğini karşılıksız sevgiyi, ihaneti, ikiyüzlülüğü işlemiştir. 1929 yılında yazdığı *"Knyaz"* adlı eserinde bir çok olaya vurgu yapmıştır. Knyaz'ın kişiliğinin ileri ki yıllara verdiği zararına ölümle sonuçlanması; Knyaz, zevki sefasına düşkün, bol para harcamayı seven, kendinden başka kimseyi de düşünmez. Köylülerin ve işçilerin hakkına saygılı değildir. Bencilliğinin cezasını yine kendi kendine veriyor. Cavid, ruh tahlilleri yaparken, çevresinde olan bitenleri yakından takip etmiştir. Yazar, tüm eserlerinde sevgi ve

muhabbeti işlerken, karakterlere de farklı görevler yüklemiştir. Her karakter, olaylara kendi iç dünyasından bakıp, yazarın aktarmak istediği ana fikrin açılmasına hizmet etmişler *"Şeyda", "İblis"* ve *"Knyaz"* facialarında Hüseyin Cavid ölümü, kanı özel bir konu olarak ön plana çekip, meseleye dünya sorunları yüksekliğinden bakmak istiyor. Bu eserlerin yazıldığı yirminci yüzyılın başlarında dünyayı düşündüren devrim ve savaş problemi, tabii ki, Hüseyin Cavid'i de düşündürmüştür. Yazar *"Şeyda"* ve *"Knyaz"* eserlerini inkilaba, *"İblis"* eserini ise savaş konusuna adamıştır.

Hem *"Knyaz",* hem de *"Şeyda"*da mistik sahnelerle zengindir. Sarsıntı geçiren başkahramanın fikir hayalinin ifade biçimi olarak meydana çıkıyor. Devrimin getirdiği felaketler hakkında düşünürken Knyaz'ın gözüne hayali yangınlar görünüyor. Ölümle savaşan Şeyda, siyah giysili meleğin-Azrâil'in muhatabına dönüşüyor.

"Knyaz" manzum faciası Cavid'in, devrimci konuları içeren yazdığı eserleri arasındadır. Eser edebiyatta ve Akademik Millî Dram Tiyatrosu'nun bazı afiş ve programlarında "Deli Knyaz" adı ile de kayda geçmiştir. Eserin konusu 1920'lerin başlarında Gürcistan hayatından alınmıştır. Beş perdeden oluşan bu eser, 1929 yılında ilk kez sahnelenmiş olup, 1963 yılında basılmıştır.

5.3.11. Seyavuş

Büyük şair Firdevsi'nin doğumunun bininci yılı münasebetiyle kaleme alınmış olan bu eser, 1934 yılında Bakü'de yüz atmış dört sayfa olarak basılmıştır. 1932 yılında yazılan eser, Hüseyin Cavid'in en güzel eserlerinden biridir. Manzum olarak yazılan eser, toplam beş perdeden oluşmaktadır. 1934 yılında basılan bu oyun aynı yıl ilk kez sahnelenmiştir. Cavid, eserinin konusunu Firdevsi'nin

*"Şehname"*sinden almış ve kendi şiirsel üslûbu ile eseri daha da zenginleştirmiştir: "Firdevsî'nin Şehname'sinde yer alan Seyavuş destanı eserin bilâvâsıta konusudur. Şairin yüksek şiir kudreti, câzip akıcı üslûbu okuyucuları, adeta büyülemektedir."[284]

Yazarın eserlerinin çoğunluğunda olaylar Türk-Turan dünyasında cereyan ediyor ve kahramanlar bu dünyadan seçilmiş yiğit Türk oğul ve kızlarıdır. İşte bu yüzden Samed Vurgun üstadı eleştirerek:

Neden şiirimizin başkahramanı

Gâh Turan'dan gelir, gâh da İran'dan?[285]

- demiştir.

1932 yılının Mayıs ayında, büyük İran şairi Firdevsi'nin doğumunun bininci yılı dolayısıyla kaleme alınmış *"Seyavuş"* faciası, Cavid'in sanatında yabancı ses gibi kabul edilemiyor. Tesadüf değil ki, esere yazdığı epigraf- notta Cavid bu sözleri kullanır: "Başta Firdevsi olarak şu vakayı tarif edenler az değil. Yazar da yorgun duygularını dinletmek üzere şu konuya dokundu ve 'Şehname'ye yaklaşmak isterken uzaklaşmış bulundu."[286]

Elbette, Cavid bu uzaklaşmak sözüyle onunla Firdevsi arasında geçen bin yılda insan psikolojisinin nasıl değiştiğine vurgu yapmıştır. Bir İran-Turan karşılaşması yaratmak isteyen Firdevsi'den farklı olarak, Cavid bir insan yakınlaşması sahnesi tarif etmek ve bu yolda hangi tutkuların engel yarattığını göstermek istemiştir.

1930-1937 yıllarında Hüseyin Cavid *"Telli Saz", "Seyavuş", "Şehla", "İblis'in İntikamı" ve "Hayyam"* dramlarını kaleme almıştır. Konusu bütün Azerbaycan halkının Güney ve kuzeyindeki hayatından alınan *"Telli Saz"* günümüze

[284] *Süleyman Tekiner;a. g. m., s. 111.*
[285] *Samed Vurgun**, Bizim Andımız**, Edebiyat Gazetesi, 15 Ağustos 1942.*
[286]***Hüseyin Cavid,Bütün Eserleri**, hzl: A.Turan, İstanbul, 2013, s. 123.*

kadar gelmemiş, sadece onun fabulası[287] kalmıştır. Bu eserlerden en çok başarı kazananı *"Seyavuş"* eseri olmuştur.

"Seyavuş" faciasını yukarda da belirttiğimiz gibi Cavid büyük İran şairi Firdevsi'nin bininci yıldönümü bir sanatçı katkısı gibi kaleme almıştır. Bu eserde artık tarihî konu yeni dönemin edebî talepleri seviyesinde çözümleniyordu. Hüseyin Cavid, artık kendi edebî- estetik güncelliğini yeni değerler ışığında ihyâ etmek olan *"Şehname"* motiflerine, o sıradan *"Seyavuş"* destanına yeni açıdan yaklaşarak değerlendirmiştir. Cavid, tarihten alınmış bu konuyu kendi edebî- kültürel, sosyo-politik ortamı içinde yeniden inceleyerek eserden, didaktik-psikolojik fayda elde etmeyi hedeflemiş ve eserini bu doğrultuda başarıyla kaleme almıştır.

Eyaletten çıkmış bir insan gibi, Cavid bu eserde bazen kırsalla şehir hayatını karşılaştırıp üstünlüğü, sadeliği, açık yürekliliği kendisinde temsil eden köye veriyordu. Böylece, Cavid'in kahramanı aslında prens, aristokrat değil, köy ortamında terbiye almış demokratik aydınların temsilcisi olarak faaliyet gösteriyordu ve bu demokratizmle Cavid, döneminde hüküm süren totalitarizmin mücadelesinde mücadeleleri doğal bir olay gibi gösteriyordu.

5.3.12.Hayyam

Piyes, Bakü'de 1963 yılında yüz elli sekiz sayfa olarak basılmıştır.

Hüseyin Cavid'in 1935 yılında yazmış olduğu bu eser, ancak 1963 yılında basılmış ve 1970 yılında ilk kez sahnelenmiştir. Hüseyin Cavid bu eseri ile 1935'te Azerbaycan yerli hükümetinin düzenlemiş olduğu güzel eserler yarışmasında birincilik ödülü kazanmıştır. [288]

[287] *Olay örgüsü.*
[288] *M. H. Türkekul;a. g. e., s. 140.*

Cavid, bu eserinde Şark'ın büyük şairi ve filozofu Ömer Hayyam'ın hayatını konu edinmiştir.

Cavid'in birçok sahne eserleri gibi, *"Hayyam"*ın da konusu doğudan, "İran'dan" geliyordu. Ünlü bilim adamı, filozof ve şair Ömer Hayyam'ın tüm ilerici görüşlü aydınlar tarafından yapılan bin yıllık yıl dönümü çalışmalarına büyük Doğu şairi Cavid de katkıda bulunmalıydı. Ancak tabiî ki, Cavid bir Türk şairi gibi Hayyam fenomenini doğuran sosyal- edebî ortamı da ön plana çıkarmayı hedeflemiştir. Nasıl ki Firdevsi'yi Türk devletinin demokratizmi, şiire-sanata verdiği yüksek önem doğurmuşsa, Hayyam'ı da aynen benzer ortam - bir Türk hükümdarı olan Alp Arslan ve oğlu Melikşah'ın bilim, şiir ve sanat için yarattığı verimli ortam doğurmuştu. Cavid, bu türün vurgulanmasına özenle dikkat etmiştir. Yazar, Türk hükümdarlarının insanlık tarihi önünde hizmetlerini vurgulayan etnik kökeni ile gurur duyar.

Facianın temelinde birey ve toplum çatışmasından daha çok, Mosart ve Salyeri sendromu- istidatla cılızlığın karşılaştırılması ve bu mücadelede ikinci tarafın her türlü ihanete el atarak zafer kazanması durur . Aslında, *"Topal Teymur"* eserinde olduğu gibi, bu yalancı "zaferde" yenilen tüm insanlıktır. "*Şeyh Senan"*dan sonra "Hayyam" karakteri, Cavid'in sanatında yeni anıtsal âşık karakteri gibi canlanmıştır. Tüm sanat hayatı boyunca bir âşık gibi kendini gösteren Cavid, lirik kahramanı Hayyam'da yeniden canlanmış, kendi tatlı ve çekici aşkını, aşk üzerine düşüncelerini okuyucuya ve izleyiciye aksettirmiştir. Büyük sanatçı bu eseriyle hayırla şerrin sadece sosyal ilişkiler sektörü, savaş ve barış konularında değil, aynı zamanda kişisel ilişkiler boyutunda da büyük facialara sebep olduğunu göstermeye çalıştırır.

Sosyalist realizminin "zıtlaşma" teorisinden hayli önce kaleme alınmış *"Hayyam"* faciasında Cavid, sosyalist toplumunda sanatçının düştüğü ağır durumu, kalem özgürlüğüne vurulan korkunç darbeyi de ince evhamlarla ifade etmiştir.. Eserde Türk hükümdarı Melikşah ne kadar saygı ve sevgi ile anılsa da, genel olarak sanatçı kimliğini dar çerçeveye alan idari komut sistemi imparatorluğun şahsında derin eleştiriye maruz kalmıştır. Cavid'in yaratıcılığının ana fikri olan romantizm XX. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının karmaşık, çok yönlü ve zengin kültüründe kendi sesi ve nefesi ile seçilen, kanuna uygun ve olağanüstü bir olay gibi bugün de kendi anlam ve önemini korumaktadır.

"Hayyam" eserindeki Sevda, vefa karakterleri tasavvuf sembolleri olduğunu söyleyen Azer Turan şöyle diyor: "Sevda tasavvufta ilâhî cazibenin sembolü. Vefa cismin gafletten sözü, ruhun Allah nuruyla aydınlığa çıkmasının ve Allah'a bağlanmasının sembolüdür.[289]

Yazarın bu açıklaması *"Hayyam"* eserinin irfanî içeriğini daha iyi anlamak için zemin hazırlıyor. Fakat eserdeki gerçek, laik sahneler bu karakterleri sadakat, muhabbet, ismet sembolü olan, sevdiklerine yaşamak aşkı, hayat bahşeden, saf tabiatlı kadın karakterleri sunmakla da yazarın kadına, onun ailede ve geniş anlamda toplumdaki önemli konumuna saygısını ifade ediyor.

5.3.13. İblisin İntikamı

Hüseyin Cavid'in kaleme aldığı ve toplam beş perdeden oluşan bu oyun, 1985 yılında Bakü'de kırk dört sayfa olarak basılmıştır. 1936 - 1937 yılları arasında yazılan ve o dönemde İspanya'da meydana gelen iç savaşları konu alan bu eser sahnelenmemiştir.

[289] *A. Turan,* ***Cavidname****, Bakü, 2010, s. 257.*

5.3.14. Şehla

Yazar, "Şehla" isimli tiyatro eserinde Azerbaycanlı genç bir kızın hayat mücadelesini anlatmıştır. Eser basılmamış ve sahnelenmemiştir. Cavid'in bu oyunu, maalesef bugün elimizde bulunmamaktadır.[290]

5.3.15. Telli Saz

"Telli Saz" isimli piyes, Kemal Abdulla'nın yazmış olduğu ve 2003 yılında Bakü'de basılan, "Hüseyin Cavid eserleri üç ciltte" adlı kitabın üçüncü ciltinde sekiz sayfa olarak yer almaktadır.

Hüseyin Cavid'in 1930 yılında yazmış olduğu bu eser, Güney Azerbaycan'da bulunan Azerbaycan Türklerine karşı yapılan baskıyı ve eziyetleri konu almaktadır. Eserde halı fabrikası sahibi Böyükağa'nın, yanında çalışan bir işçiye ve ailesine karşı yapmış olduğu ahlâksızlıklar anlatılmakta, eserin sonunda kendisine ve ailesine yapılanlara artık daha fazla dayanamayan baba, fabrika sahibi Böyükağa'yı öldürmektedir.

Eser, basılmadığı için tam olarak elimizde bulunmamaktadır. Ayrıca sahneye konulmayan bu tiyatro oyununun konusu, Hüseyin Cavid'in oğlunun anlatımıyla "Hüseyin Cavid Eserleri Üç Ciltte" adlı kitabın üçüncü cildinde yer alan ilaveler kısmında bulunmaktadır. Bununla birlikte *"Telli Saz"* isimli eserde bulunan şiirlerden üç tanesi de aynı kitabın ilaveler bölümüne konmuştur.

XX. yüzyıl Hüseyin Cavid tiyatrosunun tarihi dönemlerinde sahne tertibatı alanında giden üslup değişikliğini somut olarak şöyle ifade edebilir:

I. dönemde (1920-1926) dekorlar açıklayıcı-anlatıcı karakter taşımış, sahne gerçekçi çizimler ile tertip edilmiştir.

---

[290] *Azer Turan, a. g. e., s.139.*

II. dönemde (1929-1934) dekorlar içerisinde konstruktivizm (mecrud ve realist) tarzı kendini göstermektedir:

III. dönemde (1956 yılından, günümüze kadar) dekorlar 1970 yılına kadar oyunda yaşanan gerçek ortamı lakonik, biraz sembolik mahiyet taşıyan çizimler vasıtasıyla sunmuşlardır. 1970 yılından sonra ise artık yukarıda belirttiğimiz gibi eserin bâtınî anlamının açılması amacıyla öne sürülmüş, ideaya göre eserin "genel imge"sini bulup sunmuşlardır. Sahne kurgusu fikrî-felsefî karakter taşımıştır. Hüseyin Cavid tiyatrosunun sahne düzeyinin I. dönemini kapsayan 1920'lerin öncesinin sahne dekoru skeçleri günümüze kadar korunmamaıştır. Sadece birkaç oyunun sahne tertibatı hakkında bugün mevcut olan yazılı kaynaklara dayanarak o dönemin dekorları hakkında belli genel bilgilere ulaşıyoruz.

Hüseyin Cavid'in eserlerini incelerken sanatının büyük bir kısmını kapsayan sahne eserlerinin sadece ülke sorunlarını değil dünya sorunlarından, din sorunlarına kadar birçok konuya değindiğine şahit oluyoruz.

5.4. HÜSEYİN CAVİD'İN KÜLTÜR, EDEBİYAT VE SANAT ÜZERİNE YAZILARI

5.4.1. Hüseyin Cavid'in Makaleleri

Hüseyin Cavid'in çeşitli konularda yazmış olduğu makaleler, "Hüseyin Cavid, Eserleri Üç Ciltte", adlı kitabın üçüncü cildinde toplanmıştır. "Urmiye'den Mektup", "Nahçıvan'dan Tebrize", "Tiflis'te Tiyatro Yahud Sanat-ı Temaşada Tebeddül ve Terekki", "Muharebe ve Edebiyat" kitapta yer alan makalelerden bazılarıdır.

5.4.1.1. Urmiye'den Mektup

Makale, 1904 yılında *"Şark-i Rus"* gazetesinin yirminci sayısında basılmıştır.

Hüseyin Cavid bu makalesinde büyük aydın Mammad Tagi Sıdkı'nın ölümü üzerine duymuş olduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Cavid yazısında merhum Tagi Sidqi'nin ülkesinin gelişimi için büyük çaba sarf etmiş olduğunu, özellikle eğitim alanında yapılan bazı yeniliklerin öncüsü olduğunu belirtmekte ve onun ölümünün bütün Kafkas halkı için büyük bir kayıp olduğunu söylemektedir.[291]

5.4.1.2. Urmiye'den

"Urmiye'den" başlıklı makale 21 Mayıs 1904 tarihinde*"Şark-i Rus"* gazetesinde basılmıştır.

Bu makalesinde ilimin önemine değinen Hüseyin Cavid, ilimden yoksun bir insanın hayvanla eşdeğer olduğunu vurgulamaktadır. İnsanların doğumdan ölüme kadar ilimle uğraşması gerektiğini belirten yazar, okuyucularına hangi lisanda olursa olsun mutlaka ilim öğrenmelerini öğütlemektedir. Yazısının ilerleyen bölümlerinde Urmiye şehrinde Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç farklı dilde eğitim veren okulların olduğunu söyleyen Cavid, bu okulların ortak amacının milleti yüceltmek olduğunu vurgulamaktadır. İslâm dininin de ilim öğrenmeyi öğütlediğini belirten yazar, medenî olma konusunda özenle çalışarak ileri ülkeler arasında yerimizi almamızı öğütlüyor.[292]

---

[291] *Hüseyin Cavid;* ***Hüseyn Cavid Eserleri Üç Ciltte,*** *hzl: Kemal Abdulla - Turan Cavid, Azarbaycan Medeniyet Fondu, C. III, Bakü, 2003, s. 509 - 510.*
[292] *A. g. e., s. 510 - 514.*

5.4.1.3. Nahçivan'dan Açıklamalar

Yazarın "Nahçivan'dan Açıklamalar" başlıklı makalesi 27 Ağustos 1904 tarihinde *"Şark-i Rus"* gazetesinde basılmıştır.

Bu yazıda Hüseyin Cavid, İslâmiyet'in on dördüncü yüzyılında kaleme aldığı bu makalesine güzel bir beyitle başlayarak; baharın İslâm âlemi için gönül açıcı olduğunu belirtmektedir. İslâmiyet'in üçüncü yüzyılının sonlarına doğru bazı insanların memleketlerindeki medreseleri ve okulları tamir ederek, ilim üzerine çalışmaya hız verdiklerini söyleyen Cavid, dördüncü ve beşinci yüzyıllarda İslâmiyet âleminde ortaya çıkan ayrılıkların bu gelişimi engellediğini belirtmiştir. On ikinci yüzyılın sonuna kadar belirgin bir ilerlemenin görülmediğini söyleyen yazar, on üçüncü yüzyılda Avrupa tarafından estirilen yumuşak rüzgâr sayesinde özellikle eğitim alanında önemli gelişmelerin yaşandığını vurgulamaktadır. Yazar, İslâmiyet âleminin ikinci baharı olarak nitelendirdiği bu yüzyılda Kafkasya'da yaşayan Müslümanların kaldıkları bölgede Rus dilinde çeşitli okullar kurulduğunu ve yedi-sekiz yaşlarındaki çocuklar eğitim almaya başladığını söylemektedir.

Hüseyin Cavid, makalesinin ilerleyen bölümlerinde öncelikle vatan dili olan Türk dilini gazete ve mektupları okumak suretiyle öğrenmek gerektiğini, Fars dilini ise çevrede gelişen olayları daha iyi kavramak için öğrenmek gerektiğini, Arap dilini ise İslâmiyet'i ve Kur'an'ı daha iyi anlamak için öğrenmek gerektiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte devlet işlerini daha iyi öğrenmek için Rus dilinin de bilinmesi gerektiğini söyleyen Cavid, Osmanlıcanın her türlü ilim için uygun olduğunu belirtmektedir. Yazısında on yıl eğitim alan bir kişinin Türk dilinde yazılmış bir gazeteden iki satır okuyamamasının şaşırtıcı olduğunu belirtmiştir. Hüseyin Cavid, makalesinde camiye gitmesine rağmen hiçbir şey anlamayan

insanların içerisindeki İslâmiyet ateşinin söndüğünü vurgulamaktadır. Yazar daha sonra bu insanların cahil hocalardan edindiği asılsız bilgileri vatan çocuklarına öğretmeye kalktığını ve komik duruma düştüğünü söylemektedir. Hüseyin Cavid yazısının sonunda cahil hocalardan edindiği bilgilerle yaşamını sürdüren bu insanların daha sonra İslâmiyet'in ne olduğu konusunda hiçbir araştırma yapmadığını ve konuya tamamen duyarsız kaldığını belirtmektedir.[293]

5.4.1.4. Nahçivan'da Ne gördüm?

Hüseyin Cavid'in "Nahçivan'da Ne gördüm?" makalesi 4 Ocak 1910 tarihinde "*Hakikat"* gazetesinin üçüncü sayısında çıkmıştır.

Nahçıvan'ın çok küçük bir yer olmadığını söyleyen yazar, asırlar geçse de bu şehrin önemini kaybetmeyeceğini vurgulamaktadır. Şehrin bir bölümü fakir ve kötü bir yaşam sürerken bir bölümünün de oldukça iyi bir yaşam sürdüğüne değinen yazar, halkın on beş yıl önce merhum aydın Sidgi'nin öncülüğünde cehalet uykusundan uyandığını ve bu dönemde Millî okulların yavaş yavaş faaliyete geçtiğini belirtmektedir. İlerlemeyi, milletini aydınlatmayı kendine görev sayan Sidgi'nin ölümüyle birlikte her şeyin değiştiğini ve istibdat yönetiminin okullara müdahale etmeye başladığını belirten Hüseyin Cavid, bu sürede açılan bir- iki okula da sözde yardım olsun diye Rus öğretmen atandığını söylemektedir. Okul açarken birtakım hususlara dikkat edilmesi gerektiğini vurgulayan Hüseyin Cavid, özellikle kız okullarında bu hususlara ayrı bir özen gösterilmesi gereği üzerinde durmuş ve yazısının sonunda vatan çocuklarının eğitimi onların elinde olduğu için okullarda

[293] *A. g. e.,s. 514 - 517.*

eğitim veren Rus öğretmenlerin de ahlâk ve yeteneklerine dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir.[294]

5.4.1.5. Nahçivan'a Ne Lazım?

Yazarın "Nahçivan'a Ne Lazım?" başlıklı makalesi 5 Ocak 1910 tarihinde *"Hakikat"* gazetesinin dördüncü sayısında çıkmıştır.

Makalesinde hükümetin okulları idaresi altına aldığına değinen Hüseyin Cavid, hem ana dilin, hem de hükümet dilinin öğrenilmesi gerektiğini vurgulamış, ilmin her dilde bir olduğunu ve okulların öncelikle okuma ve yazmayı öğretmesi gerektiğini savunmuştur. Avrupa'nın ilkokulları zorunlu hale getirdiğini belirten Cavid, bizde faaliyet gösteren okulların okuma ve yazmayı öğretmekten aciz olduğunu vurgulamaktadır. Okullarda çocuklara her gün üç ders Rusça ve bir ders Türkçe verildiğini söyleyen yazar, bu durumun çok yanlış olduğunu ve bu şekilde bir yere varılamayacağını belirtmiş, her gün üç ders Türkçe, bir ders Rusça verilirse eğitimin daha faydalı olabileceğini savunmuştur. Bununla birlikte okullara yetenekli öğretmenlerin seçilmesi gerektiğini belirten Hüseyin Cavid, bir günde alfabeyi vermek isteyen bir Rusça öğretmeninin, mutlaka öğretmen okulunu bitirmesi gerektiğini vurgulamıştır. Gence'de bu yönde eğitim veren bir okulun mevcut olduğunu söyleyen yazar, ilerleyen zamanlarda bu okulun çok büyük işler başaracağına inanmaktadır. Ülkede isteyenlerin gitmesi için sanat okullarının da var olduğunu belirten Hüseyin Cavid, okullarımızda sadece şeriat hocası değil, aynı zamanda dil hocasının da bulunması gerektiğini vurgulamıştır. Cavid yazısının sonunda dilini öğrenmeyen bir toplumun yok olmaya mahkûm olduğunu belirtir.[295]

---

[294] *A. g. e., s. 517 - 519.*
[295] *A. g. e.,s. 519 - 522.*

5.4.1.6. Sohbet-1

Makale, 14 Mayıs 1910 tarihinde, *"Hakikat"* gazetesinde yayınlanmıştır.

Bir milletin çağdaşlaşma ölçüsünü görebilmek için okullarına bakmanın kâfi olduğunu söyleyen Hüseyin Cavid, milletlerin başarılarını okullarına borçlu olduğunu belirtir. Talim ve terbiyeden anlamayan öğretmenin ancak cehalet öğretebileceğini savunan yazar, şimdiye kadar açılan okulların boş olduğunu ve buradaki hocaların dersleri ezberletmekten başka bir iş yapmadığını söyler. Hüseyin Cavid, yedi - sekiz yıl öncesine göre şimdiki okul sayısında bir artma olduğunu ancak hocaların işten anlamadığı için cehaletten başka bir şey öğretmediğini savunur. İran meclisinde bulunan insanların da bu cehaletten nasibini aldığını söyleyen Cavid, bir zamanlar Türkiye'de de aynı durumun oluştuğunu, ancak sıkı bir çalışma ile Türkiye'nin bu durumdan kurtulduğunu belirtir. Türkiye'nin bu değişikliği İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne borçlu olduğu söyleyen Hüseyin Cavid, makalesinin sonunda iyi bir eğitimin, öncelikle iyi bir okul idaresi ile sağlanabileceğini vurgular.[296]

5.4.1.7. Sohbet-2

Makale, 17 Mayıs 1910 tarihinde, "*Hakikat"* gazetesinde yayınlanmıştır.

Hüseyin Cavid bu yazısında eğitimin önemine değinmekte ve öğretmenlerin iyi bir eğitim verebilmesi için hayat ilmini, ahlâk ilmini ve ruh ilmini çok iyi bilmesi gerektiğini savunmaktadır. Hayat ilminin öğrencilere yiyip içmek, gezip oturmak, kuvvetli olmak gibi konularda bilgi vereceğini belirten yazar, ruh ilminin de çocukların hayatını ve ahlâkını öğrenmede çok önemli olduğunu savunmaktadır. Ahlak ilminin ise çocuklara hayrın ve şerrin nelerden ibaret olduğunu gösterdiğini

[296] *A. g. e., s. 522 - 526.*

söyleyen Cavid, bunların üçünün de bilinmesi gereken önemli hususlar olduğunu vurgulamaktadır.

Okullardaki çocukların her birinin değişik ruh hallerine sahip olduğunu söyleyen yazar, öğretmenlerin ruh ilminden faydalanarak çocuklara daha fazla yardımcı olabileceğini ve ahlâktan anlayan öğretmenlerin de çocukların yetişmesinde etkin rol oynayabileceğini savunur. Hüseyin Cavid yazısının ilerleyen bölümlerinde çevrenin ve ailenin insanın yetişmesindeki önemine değinir. İnsanın çevresinden çok iyi şeyler öğrenebileceği gibi çok kötü şeyler de öğrenebileceğini ve bunları ayırt etmede aileden almış olduğu terbiyenin çok büyük rol oynadığını belirtir. Özellikle annenin, çocuğun yetişmesinde çok büyük bir önemi olduğuna deyinen yazar, ülkesinde iyi yetişmiş annelerin bulunmadığını vurgulayarak, bu noktada kız okullarının çok önemli bir rol üstlendiğini vurgulamaktadır.[297]

5.4.1.8. Sohbet-3

Makale, 24 Mayıs 1910 tarihinde, *"Hakikat"* gazetesinde yayınlanmıştır.

Hüseyin Cavid bu yazısında da özellikle kızların eğitilmesindeki önemi vurgular. Cavid, "Cennet anaların ayakları altındadır." sözünden hareketle kadınların aile içindeki önemine değinir. Bir çocuğun en iyi şekilde yetişmesinde özellikle anneden aldığı eğitimin çok önemli olduğuna değinen yazar, iyi eğitim almış bir annenin bu hususta çok başarılı olacağını savunur. Bundan dolayı kızlarımızın eğitimine büyük önem vermemiz gerektiğini söyleyerek bunun dinen de sakıncası olmadığını belirtir. Bazı yobazların kızların eğitimine sıcak bakmadığını söyleyen Cavid, halkın bu insanları dinlememesini istiyor. Avrupa'daki çocuklara bakacak olursak onların ne derece iyi eğitildiğini kolayca görebileceğimizi savunan Cavid,

292 A. g. e.,s. 526 - 531.

çocukların eğitiminde ailenin büyük rolü olduğunu söyler. Makalesinin sonunda birkaç yıl sonra hem kız çocukları hem de erkek çocukları için ilkokulun zorunlu hale geleceğini belirten Hüseyin Cavid, bu cehaletin bir an önce giderilmesini istiyor.[298]

5.4.1.9. Sohbet-4

Makale, 25 Mayıs 1910 tarihinde, *"Hakikat"* gazetesinde yayınlanmıştır.

Hüseyin Cavid bu yazısında okulların yapılacağı yerin önemine işaret etmiştir. Okulların pis ve rutubetli yerlerden uzak tutulması gerektiğini savunan Cavid, bu konunun önemini halkın yeni yeni anlamaya başladığını söyler. Makalesinin ilerleyen bölümlerinde iyi bir okul binasının özelliklerine değinen yazar, öncelikle binanın güneş alması gerektiğini ve hademelerin de temizliğe çok dikkat etmesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca sınıfların içine de değinen Cavid, sıralarda en çok iki çocuk oturtulmasını ve sıraların yüksekliğine dikkat edilmesi gerektiğini vurgular. Hüseyin Cavid, yazısında hasta olan çocukların okula devam etmeye zorlanmamasını ve hastalığının tamamıyla geçene kadar sınıfa alınmaması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca okullarda okutulan programların da dikkatlice gözden geçirildikten sonra hazırlanması gerektiğini söyleyen Cavid, öğretmenin aynı zamanda çevresini eğitmekle de yükümlü olduğunu vurgular. Yazara göre eğer öğretmen terbiyeli, ahlâklı ve bilgili bir kişi olursa dört beş sene içerisinde sadece okulu değil, okulun bulunduğu bütün köy halkını eğitmiş olur.

Okullarda öncelikle Türkçe kitaplar okutulması gerektiğini söyleyen yazar ayrıca Türk tarihinin de mutlaka okutulması gerektiğini savunur. Bununla birlikte Rusça'nın öğretilmesi gereğine değinen Hüseyin Cavid, Kafkasya'da bulunan Türkçe

[293] *A. g. e.,s. 531- 534.*

öğretmenlerini fanatizm tellalları, öğretmen okulunda eğitim almış efendiler ve yeni yöntemle eğitim almış gençler olmak üzere üç gruba ayırır. İlk grupta yer alanların kesinlikle öğretmen olamayacağını söyleyen Cavid, bunların yalakalıkla öğretmen olan, halkı kandırmaya çalışan cahil kişiler olduğunu belirtir. İkinci gurupta yer alan öğretmenlerin ise ilk guruptakilere göre çok daha faydalı olduğunu söyler. Rusça öğrenim gören ve Türkçe dersler veren bu öğretmenlerden bazılarının dil açısından yetersiz olduğunu söyleyen Hüseyin Cavid, eğer biraz daha dikkat ederlerse milletimiz için çok daha faydalı olacaklarını vurgular. [299]

5.4.1.10. Sohbet-5

Makale 1 Haziran 1910 tarihinde, *"Hakikat"* gazetesinde yayınlanmıştır.

Üçüncü grupta yer alan gençler ise Türkçe- Rusça öğrenim görerek öğretmenliğe hevesli olan gençlerdir. Ancak bu öğretmenlerin bazıları da yaşadığı asrın medeniyetinden çok da haberdar değildir veya bu medeniyeti öğrenmek için herhangi bir gayret sarf etmeyen kişilerdir. Kafkasya'nın hemen her yerinde yeni usule göre yetişen aydınlıkçı gençlerle yaşlı hocalar arasında küskünlük ve kavga olduğunu söyleyen Hüseyin Cavid, gençlerin bunlara karşı anlayışla yanaşmalarını onlara rehberlik etmelerini öğütler. Onları kavgayla değil, sevgiyle doğru yola çekmek gerektiğini söyler. Ne kadar da onları doğru yola çekmeye çalışsak yine de bu yaşlı hocaların tam anlamıyla iyi bir eğitim vermelerini bekleyemeyiz diyen yazar, kafalarında oluşan bu köklü birikimi tamamen silmenin zor olduğunu belirtir. Makalesinin sonlarına doğru iyi öğretmenler yetiştirmek için ilim ve öğretmen okullarına ihtiyaç duyulduğunu söyleyen Hüseyin Cavid, ancak bu dönemde maddi zorluklardan dolayı ikisinin birlikte açılmasının zor olduğunu belirtir. Ancak biraz

[299] *A. g. e., s. 534 - 544.*

gayret gösterildiği takdirde mükemmel bir öğretmen okulunun açılabileceğini söyleyen yazar, burada sekiz dokuz yıl eğitim alan gençlerin rahatlıkla öğretmenlik yapabileceğini, isteyenlerin ise iki- üç yıl daha devam ederek ilim adamı olabileceklerini, böylelikle ülkenin öğretmen sıkıntısından kurtulacağını, bununla birlikte bilgili ve yetenekli ilim adamlarına da kavuşacağını vurgular.[300]

5.4.1.11. Sohbet-6

Eser 14 Mayıs 1912 tarihinde, *"İkbal"* gazetesinin elli dokuzuncu sayısında yayınlanmıştır.

Hüseyin Cavid bu yazısında Kafkasya'nın, hatta bütün Türk Milletinin önemli isimlerinden Mirza Abdulla Mahammadzada'nin ölümü üzerine duymuş olduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Mahammadzada'nin en verimli çağında hayata veda ettiğini söyleyen Cavid, Kafkas halkının bir yıl içerisinde Sabir, Hacı Molla Ruhulla ve Mirza Abdulla Mahammadzada olmak üzere üç büyük evladını kaybettiğini belirtmektedir. Hüseyin Cavid yazısını bütün dostlarına ve ailesine sabır dileyerek bitirmektedir.[301]

5.4.1.12. Mirza Abdullah Muhammedzade veya (A. Sur) Abdullah Tofig

Abdulla Tofik'in cenaze merasimini konu alan bu makale, 16, 17 ve 18 Mayıs 1912 tarihinde,*"İkbal"* gazetesinde yayınlanmıştır.

Hüseyin Cavid, Mirza Abdulla Muhammedzade'nin cenaze merasimini anlattığı bu yazısında merhumun özellikle talebeleri ve öğretmen arkadaşları tarafından çok sevildiğini vurgulamaktadır. İşte sözü edilen bu cenaze merasiminde merhumun, bütün sevdikleri ve özellikle öğrencileri yanında bulundular. Çok genç

[300] *A. g. e.,s. 545 - 548.*
[301] *A. g. e., s.549 - 550.*

yaşta rahmetli olan Mirza Abdulla Muhammadzade'nin cenazesinin üzerine, ismiyle birlikte Namık Kemal'in şu iki mısrası yazılmıştır: "Yüksel ki, yerin bu yer değildir, Dünyaya geliş hüner değildir." Cavid, cenazenin "Sabzikar" mezarlığına götürülerek burada defnedildiğini belirtmektedir. Cenaze defnedildikten sonra medrese müdürü Pişnamazzade'nin merhum hakkında konuştuğunu söyleyen Cavid, daha sonra ise Rıza Bey Karaşrov'un söz aldığını ve merhumun hayatı ve eserleri üzerine bir konuşma yaptığını belirtir. Karaşrov, Abdulla Muhammadzade'nin özellikle Osmanlı edebiyatını iyi tanıdığını bu yönde eserler verdiğini söyler. Daha sonra söz alan Ağayev Doktor Hasan Bey, merhumun İstanbul'daki hayatını anlatarak onun bir Türk aşığı olduğunu vurgular. Hasan Bey'den sonra söz alan dokuz yaşlarında bir çocuk da, merhumun oldukça çalışkan ve sevilen bir öğretmen olduğunu aynı zamanda Türklük ve İslâmiyet sevgisini bütün öğrencilerine aşıladığını vurgular. Cevad efendinin okuduğu şiirden sonra Türk dili öğretmeni Ali Bey Efendi bir konuşma yapar ve konuşmasının sonunda halk yavaş yavaş mezarlıktan ayrılmaya başlar. Hüseyin Cavid, makalesinin sonunda küçük bir çocuğun merhum hakkında yazdığı ve orada okuyamadığı bir yazıya yer vermiştir.

Hüseyin Cavid yazısının ilerleyen bölümlerinde öğretmenlerin çok büyük işler yaptığını ve gelişmiş milletlerin her şeyini öğretmenlere borçlu olduğunu belirterek, Azerbaycan'daki öğretmenlerin yaşamış olduğu sıkıntılara değinir. Maalesef Azerbaycan Devletinin öğretmenlere gereken önemi vermediğini söyleyen Cavid, halkına seslenerek öğretmenlere gereken saygıyı ve sevgiyi göstermelerini ister. Yazısının ilerleyen bölümlerinde öğretmenlere de seslenen Cavid, onlara yeterince ilgi görmeseniz de milletiniz uğruna çalışmayı asla bırakmayınız diyor. Makalesinin sonunda Mirza Abdulla Mahammadzada'nin çok büyük bir şahsiyet

olduğunu vurgulayan Hüseyin Cavid, onun ölümünden dolayı çok üzüldüğünü belirtmiş ve merhumun günahları varsa Tanrı'dan affını dilemiştir.[302]

5.4.1.13. Tiflis'ten Tiyatro veya Seyir SanatındaDeğişme ve İlerleme

Makale 9 Ekim 1913 tarihinde, İkbal gazetesinde yayınlanmıştır.

Yazar bu yazıda dört eylül günü Namık Kemal'in Akif Bey adlı oyununun Tiflis Türk Tiyatro Topluluğu tarafından sahnelendiğini belirten Cavid, bu eserin Ahundov tarafından Kafkas diline çevrildiğini belirtmektedir. Oyunun beş perdeden oluştuğunu söyleyen yazar, bu bölümler hakkında kısa bilgi verir. Daha sonra oyuncular hakkında da bilgiler veren Cavid, sahnenin kusursuz denilebilecek kadar güzel olduğunu belirtmektedir. Bütün bu güzelliklere rağmen halkın bu oyuna rağbet göstermediğini söyleyen Cavid, Tiflis'teki tiyatro meraklılarının bu oyuna olan ilgisizliğini yadırgamaktadır.[303]

5.4.1.14. Tiflis'te "İttifak" Okulu

"Tiflis'te "İttifak Okulu" başlıklı makale 25 Temmuz 1914 tarihinde, *"İkbal"* gazetesinde çıkmıştır. Hüseyin Cavid bu makalesinde Tiflis'te faaliyet gösteren İttifak okulunun bazılarının şahsi menfaatleri yüzünden kapanma ile yüz yüze kaldığını belirtmektedir. Cavid, ilme muhtaç olunan bu zamanda halkın ilgisizliği yüzünden kapanacak olan bu okulun kapanmaması için herkesi el birliğiyle çalışmaya davet ediyor.[304]

---

[302] *A. g. e., s. 550 - 561.*
[303] *A. g. e., s. 562 - 564.*
[304] *A. g. e., s. 564 - 565.*

5.4.1.15. İttifak Okuluna Bir Bakış

31 Ağustos 1914 tarihinde, *"İkbal"* gazetesinde yayınlanan "İttifak Okuluna Bir Bakış" başlıklı makalesinde, Hüseyin Cavid, İttifak Okulu için halkın ve bir zamanlar bu okulla övünen kişilerin hiçbir şey yapmadığına dikkat çekmiştir. Hüseyin Cavid, bu insanların vicdanlarının nasıl rahat olduğunu anlamadığını söyleyerek, bu ilgisizlik karşısında Müslüman çocukların sefil ve perişan olacağını vurguluyor. Yazısının sonunda Cavid, Tiflis konsolosu General Saidülmülk'ün bu okulun eski günlerine kavuşması için göstermiş olduğu ilgiden dolayı az da olsa ümitlendiğini belirtmektedir.[305]

5.4.1.16. Muharebe ve Edebiyat

Hüseyin Cavid, 25 ve 26 Ekim 1915 tarihinde*"Açıq Söz"* gazetesinde yayınlanan bu yazısında I. Dünya Savaşı'nın korkunç tablosunu gözler önüne sermekte ve bunun bir felaket olduğunu vurgulamaktadır. Savaşta başarı gösteren ülkelere baktığımız zaman bunların başarılarını okullarına ve bu okullarda verilen ilme borçlu olduğunu söyleyen Cavid, bizde ise hem okul sayısının yetersiz olduğunu, hem de var olan okullarımızda yüzeysel bir şekilde ilim verildiğini belirtmektedir.

Hüseyin Cavid yazısının ilerleyen bölümlerinde edebiyatın, özellikle kötü yazılan eserlerin insanları boş şeylere ve tembelliğe sürüklediğini söylemektedir. Türk edebiyatında da aynı durumun söz konusu olduğunu söyleyen Cavid, Tevfik Fikret, Abdülhak Hamit Tarhan, Rıza Tevfik gibi şairleri, bir de millî duygulara önem veren bazı genç kalemleri bu eleştirinin dışında tutmuştur.

---

[305] *A. g. e., s.* 565 - 566.

Edebiyatın millet üzerindeki bu etkisini diğer Avrupa ülkelerinde de rahatlıkla görebileceğimizi söyleyen Hüseyin Cavid, özellikle Rusya ve Almanya'ya baktığımız zaman birisi edebiyatçı, birisi filozof olmak üzere iki önemli ismin dikkat çektiğini belirtmektedir.Bunlardan biri Tolstoy diğeri de Nietzsche'dir. Bu iki ismin yaşadıkları toplum üzerinde çok büyük bir etkisi olduğunu vurgulayan Cavid, Nietzsche'nin bununla da kalmayarak Rus toplumunu da etkilediğini belirtir. Hüseyin Cavid yazısının sonunda bugün bu büyük savaşta çarpışan kahraman askerlerin kendi ülkelerindeki okullarda yetiştiği ve bu okullarda alınan edebiyat, felsefe gibi derslerin askerler üzerinde etkili olduğunu belirtmekle birlikte, I. Dünya Savaşı'nın da bundan sonra oluşturulacak edebî eserler üzerinde çok daha fazla etkili olacağını vurgulamaktadır.[306]

5.4.1.17. M. Kurbanali Şerifzade

Makale 9 Haziran 1917 tarihinde, *"Açıq Söz"* gazetesinde yayınlanmıştır.

Hüseyin Cavid bu makalesinde büyük milliyetçi ve halk öğretmeni Kurbanali Şerifzade'nin vefat ettiğini bildirmektedir. Cavid, Kurbanali Şerifzade'nin hiçbir eğitim almamasına rağmen hem Rusça, hem Türkçe hem de Farsça okuyup yazabilen çok büyük isim olduğunu belirtmekte, ancak merhumun çok fazla övünmekten hoşlanmadığı için isminin halk tarafından fazla bilinmediğini vurgulamaktadır.

Nahçıvan'da yaşayan aydın gençlerin merhum Kurbanali Şerifzada'ye karşı şükran duyması gerektiğini söyleyen Hüseyin Cavid, Nahçıvan'ın bugünkü durumuna gelmesinde merhumun çok büyük bir gayreti olduğunu vurgulamaktadır. Kurbanali Şerifzada'nin fakir bir aileye mensup olduğunu belirten Cavid, merhumun

[306] *A. g. e., s. 566- 573.*

çalışmak için Bakü'ye ve Türkistan'a gittiğini burada kazandığı parayla kendini eğittiğini, tatillerde ise Nahçıvan'a gelerek gençleri bilgilendirdiğini söylemektedir. Yazısının sonunda Hüseyin Cavid merhumun ailesine ve dostlarına sabır dilemektedir.[307]

5.4.2. Hüseyin Cavid'in Mektupları

Hüseyin Cavid'in yazmış olduğu mektuplardan bazıları Farsça'dan tercüme edilerek, "Hüseyin Cavid, Eserleri Üç Ciltte" adlı kitabın üçüncü cildinin son bölümüne konmuştur.

Hüseyin Cavid, Muhammed Tagi Sıdkı'ya beş tane, M. Kurbanali Şerifzade'ye dokuz tane, Memmedali Sıdkı'ya üç tane, Eziz Şerif'e on tane, Mişkinaz Hanıma iki tane olmak üzere toplam yirmi dokuz mektup kaleme almıştır.

5.4.3. Senaryoları Köroğlu

Hüseyin Cavid tarafından, 1935 yılında kaleme alındığı bilinen bu eser, daha sonra kaybolmuş ve basımı yapılmamıştır.

Bir film senaryosu olan bu eserde Cavid, Köroğlu'nun hayatını anlatmış ve yer yer senaryoyu kendi şiirleri ile süslenmiştir. Ancak bugüne kadar filmi çevrilememiştir.[308]

[307] *A. g. e., s. 573- 575.*
[308] *A. Turan, **Cavidname**, Bakü, 2010, s. 224.*

VI. BÖLÜM

HÜSEYİN CAVİD'İN ESERLERİNİN BAŞLICA TEMALARI

6.1. VATAN SEVGİSİ

Türk insanı ülkesine kutsal bir değer vermiş, onu sevmiş ve vatan olarak tanımlamıştır. Eski Türklerde vatan sevgisi çok kuvvetli idi. Hiçbir Türk vatanı için hayatını ve en sevdiği şeyleri feda etmekten çekinmezdi. Çünkü Türklere göre vatan, Gök Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesidir: "Türk sadece yaşadığı yeri değil, onun üzerindeki semayı da kendisinin bilmiştir. Onun için Türk'ün kendisine mahsus bir Tanrı'sı, Gök Tanrı'sı var kabul edilmiştir."[309]

Bir toprak parçasının, bir coğrafyanın "vatan olması" önemlidir. Ancak yalnızca belli topraklar uğrunda can vermekle vatan sahibi olunmaz. Bu oluşumun ilk aşaması olabilir. Fakat coğrafyanın vatanlaşmasında ikinci ve önemli bir diğer aşama da, şehit kanlarıyla sulanan bu toprakların, aynı zamanda millî kültür değerleri ve medeniyet eserleri ile tamamlanması aşamasıdır. Yani yaşanılan topraklar üzerinde millî kimliğin izlerini taşıyan eserlerin meydana getirilmesi gerekir. Ülke üzerinde yaratılan ortaya konan eserler ve kültürel değerler, bu toprakların vatan olduğunu gösteren delillerdir. Ziya Gökalp vatanı, millî kültür olarak tanımlamış ve vatan sevgisinin millî vazifelerden ve millî ideallerden doğduğunu belirtmiştir. Gerçek vatanın sadece üzerinde yaşanılan toprak olmayacağını, asıl olanın kültürel

[309] *Tuncer Baykara,* ***Türk Kültür Tarihine Bakışlar,*** *Ankara, 2001, s. 54.*

değerler olduğunu söyler ve üstünde yaşanılan toprağın ancak ona zarf olduğunu savunur.[310]

Sevgi, insana birtakım sorumluluklar yükleyen yüce bir duygudur. Vatan ve millet sevgisi ise çok asil ve kutsal bir duygudur. Türk milletinin vatanına olan sevgisi ve bağlılığı tarihsel bir gerçektir. Vatan sevgisi Türk milletinin belirgin özelliklerinden birisidir.

Vatan sevgisi millî duyarlılığı ön planda tutan şairlerin işledikleri ortak temalardan biridir. Nitekim, Hüseyin Cavid'in eserlerinde biz bu temayı açık bir şekilde görmekteyiz.

Azerbaycan'da ilân edilen 1905 Manifestosu genel itibariyle olumlu karşılanmıştır. Bu dönemden sonra Azerbaycan edebiyatında bir canlanma meydana gelmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak edebiyat, İslâmcılık ve sosyalist akımların etkisiyle birlikte özellikle 1920 yılına kadar Anadolu'ya bağlı olarak Türkçülük temayülünün tesiri altına girmiştir.[311] Bu dönemde yüzünü daha çok Türkiye'ye çeviren edebiyat, Abdülhak Hamid Tarhan, Tevfik Fikret ve Halid Ziya Uşaklıgil gibi güçlü sanatçıların etkisinde kalmıştır.[312] İlân edildiği tarihte olumlu karşılanan hürriyet manifestosu, oluşan meclisin dağılmasıyla hayal kırıklığına dönüşecektir. Sözünü ettiğimiz bu olaydan sonra sanatçılar, ortaya koydukları eserlerde oluşan bu karamsarlığı işlemişlerdir. Bu yıllarda özellikle Füyuzat ve Molla Nasreddin dergileri etrafında birleşen aydınlar, millî duyarlılığı ön plana çıkaran eserleriyle dikkat çekmişlerdir. Celil Memmedguluzade, Memmed Said Ordubadi, Sâbir,

---

[310] *Ziya Gökalp,* ***Türkçülüğün Esasları,*** *, İstanbul, 1972, s. 89- 90.*

[311] *Yavuz Akpınar;* ***Azerî Edebiyatı Araştırmaları,*** *İstanbul, 1994, s.71.*

[312] *M. F. Köprülü;* ***"Azerî Edebiyatının Tekâmülü", İslâm Ansiklopedisi,*** *C. II, Ankara, 1997, s. 147.*

Hüseyinzade Ali Turan gibi isimler, toplumun sorunlarıyla yakından ilgilenmişler ve bu sorunların yarattığı acıları yüreklerinde hissetmişlerdir:

Bilir misin cühelâ,

Ne ettiler vatana?

Ne koydular uyuya,

Ne koydular uyana.[313]

Bu yıllarda toplum sorunlarına duyarlı yaklaşımıyla dikkat çeken bir diğer şair de Hüseyin Cavid'dir. Bir dönem Türkiye'de de bulunan ve burada şiirler yazan Hüseyin Cavid, burada kaleme aldığı ilk eserlerinde Abdülhak Hamid Tarhan ile Tevfik Fikret'in etkisi altında kalmıştır. Hüseyin Cavid'in bu dönemde yazdığı şiirler, ağır mazmunlar ve süslü hayallerle doludur: "Mezmun cehetinden heyecanlandırıcı hayaller, fevgelade, mücerred menevi seadet hesreti, forma cehetinden, terkibleri ile ağırlaştırılmış geliz dil bu şe'rlerin çohunun esas hususiyeti idi.

Cavid'in Türkiye'de okuduğu illerde bele şe'rler yazması tesadüfi deyildi. Bu haman iller idi ki Türk edebiyatının parlag dövrü sayılan Tenzimat edebiyatı son künlerini yaşayırdı. Hele esrin evvellerinde Tenzimatçıların son edebi organı olan Serveti Fünun bağladılmışdı..,"[314] Hüseyin Cavid, özellikle 1907 yılından sonra Azerbaycan'da vatanperver bir şair olarak tanınan, Mehemmed Hadi'nin de etkisiyle[315]eserlerinde vatan sevgisini lirik bir üslupla dile getirmiştir:

Mayey-i iftiharı her kişinin,

---

[313] *Hüseyinzâde Ali Bey; "Yurd Kaygusu", (Anar - Yavuz Akpınar;* ***Bin Yılın Yüz Şairi, Azerbaycan Şiiri Antolojisi,*** *, Ankara, 2000, s. 96.)*

[314] *Memmed Cefer;* ***Hüseyn Cavid,*** *Bakü, 1960, s. 44.*

[315] *A. g. e., s. 45.*

Vatan uğrunda bezl-i himmetdir.[316]

Hüseyin Cavid, eserleriyle ülkesine hizmet etmeyi bir görev bilmiştir: "Şairin 1909-cu ilde İstanbul'dan gönderdiyi bir mektub onun vatan hissini ve vatane hidmet ehtiraslarının konkretliyini daha aydın ifade edir: 'Gafgazın istigbalını İrana nisbeten daha ziyade ve parlag görürem. İndi esil megsed vatane hizmet, hem de layigince hizmet etmekdir.'"[317]

18. yüzyılın sonlarında Avrupa'da etkili olmaya başlayan romantizm akımı, Victor Hugo ile birlikte büyük bir ün kazanmıştır. Söz konusu akım, insanın yaratma özgürlüğü önündeki engellere karşı durmuştur. Romantizm akımı insanın duygularını ve düş gücünü hayata geçirmesi gerektiğini savunmuştur. Romantizm sanatçıları, klasik sanatçıların akıl ve sağduyusunun karşısına, duygu, coşku ve hayali koyarak; lirik şiiri yeniden canlandırmışlardır. Millî kaynaklara önem veren romantik sanatçılar, millî tarihe dönüş, tarihten alınan olaylar ve kahramanlarla mazinin yüceltilişini edebî eserlerde bolca işlemişlerdir.

Azerbaycan'a ise Romantizm, biri Türkiye'den, diğeri Rusya'dan olmak üzere iki koldan girmiştir. Türkiye'den, Azerbaycan edebiyatına giren Romantizm akımında Namık Kemal, Rıza Tevfik ve Abdülhak Hamid Tarhan'ın etkileri görülürken, Rusya aracılığı ile gelen akımda Victor Hugo, Bayron ve Puşkin gibi sanatçıların etkileri görülmektedir. Azerbaycan'da, özellikle Rusya yolu ile giren Romantizm akımı etkili olmuş ve Mehemmed Hadi, Abbas Sehet ve Hüseyin Cavid gibi sanatçıların eserleriyle gelişmiştir.

---

[316] *A. g. e., s. 46.*
[317] *Gulam Memmedli;* ***Cavid Ömrü Boyu,*** *Bakü, 1982, s. 7.*

Hüseyin Cavid, Romantizm akımının temsilcisi olarak tabiata ve millî kaynaklara yönelmiştir. Vatan temasını işlediği şiirlerinde geleceğe ümitle bakmak, isyankâr bir hitap ve duygu yüklü bir anlatım onun dikkat çeken özelliğidir:

Oluptu kalbime hâkim menim melali-vatan,
Başımda şur ile mesken salıp hayali-vatan,
Vatan, Vatan diyerek her diyara ses salıram,
Düşer mi birce dilimden menim megali-vatan?
Vatan muhabbetini emr edipti peygamber,
Hoş ol kese ona hemdem olub vüsali-vatan.
Neçün şerafetini, fahrini verip elden,
Bu geder yurduna biganedir ricali- vatan?
Ürek dolubdu neden, sanki gan piyalesidir,
Tapıbdır aksini gelbimde belki hali-vatan?
Zamana ötse de möhnetli, ganlı gelbimden,
Eminem, heç de silinmez bu ibtizali-vatan.
Terehhüm eyle mene hühudi-seba, çatdır,
Salamımı eşide belke növnahali-vatan.
Gerekdi azm ile, hümmetle ittihad etmek!"[318]

Hüseyin Cavid, XX. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Hayatının bir bölümünü Türkiye'de geçirdiğinden dolayı, Pantürkizm ve Panturanizimle suçlanan ve sekiz yıl hapse mahkûm olan şair, eserlerinde vatan

[318]*Hüseyin Cavid; "Qazal", **Hüseyn Cavid eserleri üç ciltte,** hzl: Abdulla, Kamal - Cavid Turan, Azerbaycan Medeniyet Fondu, C. I, Bakü, 2003, s. 52.*

temasını sıklıkla işlemiştir. Şair, "Deniz Tamaşası" adlı şiirinde Tanrı'ya, vatanını koruması için dua etmiştir.[319]

Batı edebiyatını daha iyi öğrenmek ve gözlerini tedavi ettirmek için bir dönem Avrupa'ya gönderilen Hüseyin Cavid, vatanından ve halkından ayrı kalmaya dayanamamış ve başına gelecekleri bile bile ülkesine dönmüştür. Cavid, kendisine Berlin'de kalmayı teklif eden arkadaşlarına, şu şekilde cevap vermiştir:

Her kesin kendi yurdu, kendi evi...

Orda insan acından ölse bile Yine hoşdur...

Fakat bu elden-ele koşmanın, sanki varmı manası.[320]

Azerbaycan edebiyatında millî çizgide yazmış olduğu eserlerle tanınan Hüseyin Cavid'in, eserlerinde yer verdiği en önemli temalardan biri vatan sevgisidir. Bilinçli bir milliyetçi olan yazer kalemini, halkına hizmet etmek için kullanmıştır. Hüseyin Cavid, "Harp va Felaket", "Deniz Temaşası" gibi şiirlerinde, *"Şeyh Senan"* , *"Peygamber", "Uçurum"* gibi piyeslerinde ve *"Azer"* poemasında vatan sevgisini lirik ve epik bir üslupla dile getirmiştir.

6.2. BAYRAK SEVGİSİ

Bayrak, bir milletin varlığının ve bağımsızlığının en önemli göstergesidir. Eski Türk devletlerinde bayrağın çok büyük bir anlamı ve önemi vardır: "Bayrak eski Türk devletlerinin, her şeyi idi. Bağımsızlık, bayrakla belirirdi. Komutanların ve boy beylerinin, Türk halkları içindeki itibarı ve saygıları da, yine bayraklarının şekline ve sayısına göre tayin edilirdi. Uğur ve başarı, ancak onun dalgalanan saçaklarında görülürdü. Türklerin eski ataları, dünya hâkimiyetleri ve büyük Cihan

[319]*Hüseyin Cavid; "Daniz Tamaşası",* ***Hüseyn Cavid eserleri üç ciltte,*** *hzl: Abdulla, Kamal - Cavid Turan, Azerbaycan Medeniyet Fondu, C. I, Bakü, 2003, s. 64.*
[320]*Hüseyin Cavid;* ***"Azer",****a. g. e., s. 168.*

devletleri de, hep bayrakların tepesinde oturan kurt ve kartal sembolleri ile hatırlanırdı."[321] Bayrağın yok edilmesi bir milletin tarih sahnesinden silinmesi anlamına gelmektedir. Aynı durum savaşlarda da geçerlidir. Askerler, savaşta bayrağını düşürmemek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Çünkü bayrağın düşmesi yenilgi anlamına gelmektedir. Bundan dolayıdır ki, bayrağın kaderi ile milletlerin kaderi birbiri ile ilişkilidir. İlk çağlardan itibaren milletler, kendilerini temsil eden sembollerle birlikte anılmışlardır. Bayrakların da sözünü ettiğimiz semboller arasında önemli bir yeri vardır. Onlar, milletlerin moral ve övünç kaynağı olduğu gibi, özgürlüğün de simgesidir.

Yukarıda yapmış olduğumuz açıklamalarda da görüleceği üzere bayrakların, milletler için önemi yadsınamaz bir gerçektir. Bu kadar önemli birer sembol olan bayrakların, edebî eserlere konu olmaması da düşünülemezdi. Nitekim Anadolu'ya göz attığımız zaman özellikle Millî edebiyat dönemiyle birlikte bayrak temasının yoğun olarak şiirlerde kullanıldığını görüyoruz. Bu dönemde Mehmet Akif Ersoy, Mehmet Emin Yurdakul gibi şairler söz konusu temayı eserlerinde kullanarak Kurtuluş Savaşı'na destek olmak, halka moral vermek istemişlerdir.

Bu yıllarda özellikle İstiklâl Marşı'nın şairi olarak da bilinen Mehmet Akif Ersoy, İslâm medeniyetine ve prensiplerine bağlı kalmakla yükselmenin mümkün olacağına inanmış, eserlerinde millî ruhu ve millî ahlâkı yücelten bir şair olarak tanınmıştır. İşleyeceği konular üstüne düşünen bir şair olan Akif için şiir sosyal davaların, tefekkürlerinin yansıtılacağı bir araçtır.[322]

Türk edebiyatında bayrak sembolünü eserlerinde en güzel işleyen ve bu yüzden bayrak şairi olarak da anılan Arif Nihat Asya, çocukluk yıllarından itibaren

---

[321] *Bahaeddin Ögel;* ***Türk Kültürünün Gelişme Çağları - II,*** *İstanbul, 2001, s.78.*
[322] *Ali İhsan Kolcu;* ***Millî Edebiyat - I Şiir,*** *Konya, 2007, s. 175.*

Türk milliyetine, dinî değerlere, millî örf ve adetler ile vatanına karşı büyük bir ilgi duyardı.[323]

Azerbaycan edebiyatında, şiir türü önemli bir yer tutmaktadır. Azerbaycan edebiyatında yirminci yüzyılın başlarından itibaren gelişmeye başlayan millî şiir içerisinde, vatan sevgisi, kahramanlık, özgürlük ve bayrak sevgisi gibi temaların işlendiği bilinmektedir.

Bu dönemde yazılan şiirlerin ana duygusunu oluşturan ulusal duyarlılıkların daha gerçekçi temellere ve somut olaylara dayandırıldığı görülür. Azerbaycan'da özellikle 1905 yılından sonra gelişen olaylarla birlikte, millî benlik ve millî şuurun canlanmaya başladığını söyleyebiliriz.[324] Özellikle Müsavat Partisinin kurulması ve sonrasında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilanı ile edebî eserlerde millî bir duyarlığın yoğun olarak işlenmeye başladığı görülür. Hepimizin bildiği gibi edebiyatçılar, milletin dertlerine ortak olan kişilerdir. Bir fikir ve ülkü mücadelesinde başarılı olabilmek için onların yazıları da en az orduların silahları kadar önemlidir. Her millette zulme ve haksızlığa karşı ilk başkaldıran sanatçılar ve aydın kişilerdir.[325]

Azerbaycan edebiyatında Hüseyin Cavid, bu görevi layıkıyla yerine getiren edebî şahsiyet olarak dikkat çekmiştir.

Çok uzun bir süre Çarlık Rusyası'nın istilası altında yaşayan ve her türlü siyasî ve millî haklardan mahrum edilen Azerbaycan Türkleri de sanatçılarının sayesinde millî-içtimaî varlıklarını korumaya ve yaşatmaya muvaffak olmuşlardır.[326]

---

[323] *Saadettin Yıldız;* ***Arif Nihat Asya,*** *İstanbul, 2006, s. 75- 76.*
[324] *Alhan Memmedov;a. g. m., s.5.*
[325] *Necmettin Hacıeminoğlu; "Azerî Şairleri ve İstiklâl Mücadelesi",* ***Türk Kültürü Dergisi,*** *S. 19, Ankara, 1964, s. 33 - 34.*
[326] *Mehmet Sadık Aran; "Azerbaycan Şairler Meclisi",* ***Türk Kültürü Dergisi*** *S. 19, Ankara, 1964, s. 41.*

Bu şairlerden biri olan Hüseyin Cavid'in Türklük şuuru, ilk olarak Mekteb-i Terbiye'de filizlenmeye başlamıştır. Bir taraftan İran'ın yaptığı zulüm, bir taraftan Rusya'nın Türklüğü küçük gören davranışları yüzünden dilimize yönelen tehlikeler, onunla birlikte diğer bazı aydınlarımızı düşünmeye zorlamış ve bu durum milliyetçilik hislerinin yayılmasında önemli bir etken olmuştur. İşte böyle bir zamanda yetişmiş olan Hüseyin Cavid'in eserlerinde özgürlük, vatan, kahramanlık, bayrak gibi millî temalar önemli bir rol oynamıştır.[327] Şair, Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle ülkenin özgürlüğe kavuşacağını düşünerek, bu olaydan duyduğu memnuniyeti şu şekilde dile getirmiştir:

Zulmet dağıldı, zulmü fesat oldu payimal,

Her yerde sanki hakk ü adalet gülümsüyor.

Al bayrağın kanatları altında, pürmeal,

Her çehre her dudak saçıyor lem'alem'a[328]nur Hürriyet?

Ah, o bence fakat tatlı bir hayal.

Dünyada var mı hürr acaba? İşte birsual!..[329]

Şair *"İblis"* piyesinde de Türk evlatlarının sözünden dönmeyen dürüst insanlar olduğunu söyler. Türkleri "korku bilmez" olarak tanıttıktan sonra bayrağı al bir şafak olarak nitelendirir.[330]

Azerbaycan edebiyatının vatansever şairi Hüseyin Cavid yukarıda sözünü ettiğimiz eserlerinden başka, *"Azer"* poemasında ve *"Knyaz"* isimli piyesinde de bayrak temasını kullanmıştır.

---

[327]*Haver Aslan; "Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle Hüseyin Cavid-Iztıraplı Dönemin Çilekeş Şairi",* ***Türk Kültürü Dergisi,*** *S. 232, Ankara, 1982, s. 625- 626.*

[328] *parıltı*

[329]*Hüseyin Cavid; "Harb İlahi Qarşısında", hzl: Abdulla, Kamal- Cavid Turan,* ***Hüseyn Cavid eserleri üç ciltte,*** *C. I, Bakü, 2003, s. 89.*

[330]*Hüseyin Cavid; "İblis", hzl: Abdulla, Kamal- Cavid Turan,* ***Hüseyn Cavid eserleri üç ciltte,*** *, C.II, Bakü, 2003, s.198.*

6.3. KAHRAMANLIK

Geçmişle gelecek arasında bir köprü vazifesi gören destanlar, milletlerin yaşadıkları olayların yanında, dünya görüşlerini, inançlarını ve bu inançların yorumlanışlarını da bize aktaran millî kahramanlık eserleridir.

Destanlar hakkında araştırmacıların yapmış olduğu bütün tanımlarda kahramanlık unsuru hep ön plana çıkarılmaktadır. Hegel, destanı "Çok ilkel dönemlerde olmamakla birlikte, bir milletin gelişme devrelerinin en erken dönemlerine ait toplumsal şuurunun zayıf bir yansıması ve kahramanlık çağının şiire ait bir ürünü olarak kabul eder ve destanın temel unsurlarının kahramanlık ve yabancılara karşı savaşlar olduğunu söyler.[331] Yine Metin Ekici'nin yapmış olduğu tanımda da kahramanlık unsuru ön plana çıkarılmıştır: "Destan; bir millet veya toplumun hayatında derin bir iz bırakmış olaylardan kaynaklanıp; çoğunlukla manzum, bazen de manzum-mensur karışık; birden fazla olayın aktarımına izin veren genişlikte; usta bir anlatıcı tarafından veyahut da ustalardan öğrendiğini aktaran bir çırak tarafından, bir dinleyici kitlesi önünde bir müzik aleti eşliğinde ya da bir melodiyle anlatılan; sözlü olarak anlatılanlarından bazıları yazıya geçirilmiş; bir milleti veya toplumu sonuçları bakımından ilgilendiren bir kahramanlık konusuna sahip; dinlendiğinde veya okunduğunda millî değerleri, şahsi değerlerin üstünde tutmayı benimseten sözlü veya yazılı edebi yaratmadır."[332]

Türklerde kahramanlık yani "alp" mefhumu içine giren belli bir takım özellikler vardır. Türklerin kabul ettiği kahraman tipi insanı içe değil, dışa dönüktür. Kahramanların mücadelede başarılı olmaları için sağlam fiziki güç kadar, akla ve

---

[331] *Karl Reichl; **Türk Boylarının Destanları [Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı,** (Çev: Metin Ekici)], Ankara, 2002, s. 127.*

[332] *Metin Ekici;**"Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında-II"**, Millî Folklor Dergisi, Ankara, 2002, S: 54. s. 18.*

bilgiye de ihtiyaçları vardır. Onlar bu özelliklerinin belirginliği ile sıra dışı görünüm kazanırlar.[333] Yine, kuvvet, mertlik, zayıfa yardım, iyi silah kullanma, binicilik, korkusuzluk, ölümü hafife almak, sözüne güvenebilirlik vs. gibi unsurlar, Türklerin tasavvur ettiği kahramanlarda bulunan özelliklerdir.

Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamalardan da anlaşılacağı üzere cesaret ve kahramanlık gibi unsurlar Türk insanının temel özellikleri arasında yer alır ve bu unsurlar doğal olarak şiirlerde ve diğer edebî eserlerde çok sık bir şekilde işlenmiştir.

Türk Halk Edebiyatı'nda kahramanlık teması destanlardan başka, halk hikâyelerinde de sıklıkla kullanılmıştır. Tanzimatla başlayan süreç içerisinde söz konusu temanın yine yoğun bir şekilde kullanıldığını biliyoruz. Kahramanlık teması, Tanzimat yıllarında Namık Kemal, Millî edebiyat döneminde Yahya Kemal, Mehmet Emin Yurdakul ve Ziya Gökalp, Cumhuriyet yıllarında Arif Nihat Asya, Behçet Kemal Çağlar gibi sanatçıların şiirlerinde sıkça işlenmiştir.

Siyasî olaylardan ve savaşlardan çok fazla etkilenen Azerbaycan edebiyatında kahramanlık teması özellikle şiirlerde yoğun olarak yer almıştır. Uzun bir süre sömürge yönetimi altında yaşamak zorunda kalan Azerbaycan sanatçıları, edebî eserlerde millî benliklerini ön plana çıkararak, baskıya karşı ayakta durmaya çalışmışlardır.

Azerbaycan'da XX. yüzyılın başında gelişen olaylar, özellikle 1905 yılında Rusya'nın, Japonya ile yaptığı savaşı kaybetmesi; Azerbaycan halkının özgürlüğüne kavuşması için birtakım çalışmalara başlamasını sağlar. Aydınlar yıllardır çekilen bu eziyete artık son vermek gerektiğini düşünerek giriştikleri çalışmalarda, önce

---

[333] *Naciye Yıldız; **Manas Destanı** (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit Ve Tahliller,Ankara, 1995. s. 6.*

İslâmcılık düşüncesini ön plana çıkararak, seslerini duyurmaya çalışmışlar; daha sonra Türkçülük düşüncesi üzerinde yoğunlaşarak millî şuuru uyandırmayı hedeflemişler. Azerbaycan aydınları, bu yıllarda öncelikle dernek ve matbuat çalışmalarıyla hedeflerine ulaşmak istemişlerdir. Özellikle 1911 yılında kurulan Türk Adem-i Merkeziyet Müsavat Partisi, ülkenin bağımsızlığına kavuşmasında çok önemli bir rol oynamıştır.[334] Mehmet Emin Resulzade'nin başa geçmesiyle birlikte ümmetçi çizgisinden sıyrılarak, milliyetçi bir kimliğe bürünen parti[335], millî mücadelede halkı harekete geçirmeyi başarmıştır.

Azerbaycan'da 1905 İhtilâli ile beraber, siyasî, sosyal ve edebî sahada milliyetçilik hareketleri başlamış, Müsavat partisinin kurulmasıyla bu hareketler daha da hız kazanmıştır. Edebî sahada özellikle Hüseyinzâde Ali Bey, Ahmed Ağaoğlu, Ahmed Cevad, Hüseyin Cavid gibi isimler eserlerinde Türkçülük düşüncesini ve buna bağlı olarak kahramanlık temasını başarıyla işlemişlerdir.

Hüseyin Cavid'in yazmış olduğu "Harp ve Felaket" isimli şiirinde Türklerin atalarının kahraman olduklarını herkese diz çöktürdüklerini, bütün dünyaya korku saldıklarını şu dizelerle vurgular:

Bir zamanlar şerefli Turan'ın,

O cihani gayur-i kavganın,

Kahraman, bir güzide evladı,

Türklerin anlı-şanlı ecdadı,

Saldırıp titretirdi yeryüzünü,

Hükmeder, dinletirdi her sözünü,

Ne zaman kişneseydi türkün atı,

---

[334] *Alhan Memmedov;a. g. m., s. 6.*

[335] *Ali Azertekin; **"Müsvatçılık Fikir ve Hareketinin Dünü, Bugünü ve Yarını",** Azerbaycan Türk Kültürü Dergisi, No: 282, Ankara, Kasım - Aralık - 1991, s. 45.*

Kırılırdı bir ülkenin kanadı.

Hep krallar, prensler, hanlar,

Ulu şahlar, kibirli hakanlar,

Papalar, hep halifeler her gün,

Diz çökerlerdi Türk'e karşı bütün.[336]

Hüseyin Cavid Azerbaycan'da döneminin en güçlü şairlerinden biri olarak kabul edilmiştir.[337] O, cesaret, hürriyet, milliyetçilik ve kahramanlık gibi temaların edebiyatta gelişmesine katkı koyan önemli sanatkârlardan olmuştur. O, Mustafa Hakkı Türkekul'un da söylemiş olduğu gibi "doğup, büyüdüğü vatanının hayranı idi."[338] Şair, milleti için gereken her kahramanlığı göstermiş, halkına cesaret vermiştir. "Kadın" isimli şiirinde ülkesinin fedakâr kadınlarına seslenerek, onlara cesur olmayı, korkmamayı öğütlemiştir.[339] *"Deniz Temaşesi"* adlı eserinde de, seksen yaşında cesur, vatansever bir Türk ihtiyarından söz eden şair, onun alnının kahramanca parladığını ve milleti için canını vermeye hazır olduğunu vurgulamıştır.[340] Bu şiirleriyle birlikte Hüseyin Cavid, "İşte Bir Divaneden Bir Hatira" adlı şiirinde *"Azer"* poemasında ve *"Uçurum"* gibi bazı manzum piyeslerinde kahramanlık temasını başarılı bir şekilde işlemiştir.

6.4.HÜRRİYET

Hürriyet en kısa tanımla, insanın kendi kararlarını, kendi düşüncelerine göre belirleyebilmesi durumudur. Türk Dil Kurumunun yayınlamış olduğu güncel sözlükte özgürlük; "Herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme

---

[336] *Hüseyin Cavid; "Harp ve Felaket",* ***Hüseyn Cavid eserleri üç ciltte,*** *hzl: Abdulla, Kamal - Cavid Turan, , C. I, Bakü, 2003, s. 57, 58.*
[337] *Yavuz Akpınar;* ***Azerî Edebiyatı Araştırmaları,*** *İstanbul, 1994, s. 73.*
[338] *Mustafa Hakkı Türkekul;a. g. e., s. 43.*
[339] *Hüseyin Cavid; "Kadın",a. g. e., s.28.*
[340] *Hüseyin Cavid; "Deniz Temaşası",a. g. e., s.64.*

veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumu, serbesti." şeklinde tanımlanmaktadır.

Milletler için hürriyet vazgeçilmez kavramlardan biridir. Türkler, hürriyet ve istiklâli, varlıkları için temel şart olarak görmüşlerdir. Göktürk Abidelerinde yer alan şu sözler de söylediklerimizi doğrular niteliktedir: "Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tâbi kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti. On yedi yaşımda Tangut'a doğru ordu sevk ettim. Tangut milletini bozdum. Oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini orda aldım."[341]

Toplumları birleştiren ve onları güçlü bir millet hâline getiren birtakım değerler vardır. Türk milletini birleştiren temel değerlerden biri de hürriyet ve bağımsızlıktır. Mustafa Kemal Atatürk'ün, "Bu millet istiklâlsiz yaşamamıştır, yaşayamaz ve yaşamayacaktır." sözü Türk Milletinin bağımsızlığa verdiği önemin bir göstergesidir.

Türk milleti için önemli bir kavram olan "hürriyet", edebiyatta da sıkça işlenen temalardandır. Tanzimat Edebiyatı'ndan itibaren bu kavram şiirimize girmiş ve şairlerimiz tarafından sıklıkla kullanılmıştır.

Azerbaycan edebiyatında özellikle 1905 Hürriyet Manifestosu'nun bir sonucu olarak siyasî ve sosyal alanda ortaya çıkan kargaşa edebiyata da yansımış ve bu tarihten sonra hürriyet teması, çok sık bir şekilde şiirlerde görülmeye başlanmıştır: "Tıpkı Batı'da olduğu gibi, Azerbaycan'da da XX. yüzyılın başlarında hürriyet manifestosunun bir sonucu olarak siyasî sahada görülen kargaşa, edebiyatta ve özellikle de şiirde düzene karşı başkaldırının bir ifadesi olarak bazen hırçın ve

[341] *Muharrem Ergin;* ***Orhun Abideleri,*** *Boğaziçi Yayınlan, İstanbul, 2005, s. 43.*

hararetli çıkışlar, bazense bedbin, yılgın ve karamsar söylemler halinde yansımalarını bulmuştur. Daha çok şikâyet psikolojisinin ve bu psikolojinin getirdiği melânkolik ruh hâlini sanatsal birer ilke olarak benimsenmiş olan romantiklerin çalışmalarında görülebilecek olan bu tavır, 1905 inkılâbı ile Romantizm arasındaki ilişkinin göstergelerinden biri olarak Sovyet devrinin başladığı yıllara kadar sürecektir. Zira geçen bu on beş yıllık süre içerisinde romantiklerin en fazla işledikleri tema hürriyet teması olmuştur."[342]

Azerbaycan edebiyatında özellikle romantikler olarak bilinen Mehemmed Hadi, Abdulla Şaik, Hüseyin Cavid gibi isimler, şiirlerinde hürriyet temasını başarıyla işlediler.

Bu yıllarda bağımsızlık duygusundan kuvvet alarak eserler yazan Cavid'in şiirlerinde en çok dikkat çeken özelliklerden biri de hürriyet sevgisiydi:

Şerr olmadıkca hayra kavuşmak mahal olur.

Kasvetli, sisli her geceden bir güneş doğar.

Hürriyat öyle nazlı bir afet ki, pek vakur,

Kan akmadıkca kimseye gülmez o işvekar.

Zaten bu, köhne yurdumuzun köhne adeti.[343]

Hüseyin Cavid, "Sanat sanat içindir." ilkesini benimsemesine rağmen, eserlerinden hareketle onun, daha çok "Sanat toplum içindir." anlayışına yakın olduğunu söyleyebiliriz. O, eserleriyle toplumu eğitmeyi, halkı etkilemeyi bir görev bilmiştir.[344]

---

[342]*Ali Erol; **Azerbaycan Şiirinde Romantizm (1905 - 1917),** Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, İzmir, 2007, s.198.*
[343]*Hüseyin Cavid; "Harb İlahi Qarşısında",a. g. e., s. 88.*
[344]*Erdoğan Uygur; **Hüseyin Cavid Edebî Faaliyetleri ve Topal Teymur Piyesi,** Buluş*

Hüseyin Cavid de Azerbaycan'da, vatan ve hürriyet şairi olarak kabul edilmektedir. O, 1920 yılında Azerbaycan'ın Sovyet hâkimiyetine girdiği dönemde bile bildiğinden şaşmamış, İslâm ve Türk tarihini anlatan eserleriyle milliyetçi düşünceleri aşılamaya devam etmiştir.[345]

Hürriyet şairi olan Cavid hemen her fırsatta Çar idaresinin bütün çirkinliklerini ve haksızlıklarını tenkit etmiştir. Nitekim Azerbaycan'da taassubun kuvvetli olduğu bir devirde bu düşünce aleyhine birçok eser yazan, onun gibi hür düşünceli bir şairden devrin acımasız yönetimine övgüler dizmesi beklenemezdi:

Ben ebedi hürriyetin sevdalı bir cilvesiyim.

Anlaşılmaz bir hilkatın, parlar, söner şölesiyim.[346]

-diyen şair için hürriyet, insanca yaşamanın vazgeçilmez bir unsuru olarak görülmektedir. Sanatçı, bütün bu eserlerinden başka "Harb İlahi Qarşısında", "İşta Bir Divanadan Bir Xatira" gibi şiirlerinde, *"Şeyda", "İblis"* vb. tiyatro eserlerinde, hürriyet temasını kullanmıştır.

Namık Kemal'i bir hürriyet sancağı olarak kabul eden Hüseyin Cavid, şiirlerinde hürriyete olan düşkünlüğünü ifade etmiştir.

6.5. EĞİTİMDE ve ÖĞRETİMDE MİLLÎ ŞUUR

Eğitim, yirminci yüzyılda özellikle Rus hâkimiyeti altında bulunan Türk topluluklarında ortak bir sorun hâline gelmiştir. Bu yıllarda Azerbaycan'da Hasan Bey Zerdabi, Mirza Fetheli Ahundov, Celil Memmedkulizade, Abdulla Şaik Talıbzade ve Hüseyin Cavid gibi aydınlar, 1884 yılında Bahçesaray'da İsmail Gaspıralı tarafından başlatılan Usul-i Cedid (Modern Eğitim) anlayışını matbuatın da

[345] *Memmed Cafer; **Hüseyn Cavid,** Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, Bakı, 1960, s.138.*
[346] *Hüseyin Cavid; "Azer",a. g. e., s. 134.*

yardımı ile gündeme getirmeyi başarmışlardır. Adı geçen bu modern eğitim sistemi ileriki yıllarda, Molla Nasreddin, Füyuzat, Debistan ve Mektep gibi yayın organları tarafından ciddi bir şekilde tartışılmış ve bu tartışmalardan sonra sistemin uygulanması yolunda önemli adımlar atılmıştır.[347]

Ülkede dini kullanan kesimin elinde olan ve yirminci yüzyılda büyük bir sorun haline gelen eğitim konusu daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi matbuatın ve buralarda yazılar kaleme alan aydınların da desteğiyle, büyük uğraşlar sonrasında adım adım çözüme kavuşacaktır: "XIX. yüzyılın ilk yarısında, Kuzey Azerbaycan'da Rus işgaline karşı kültürel sahada başlatılan millî direniş hareketi, XX. yüzyılda ülkesinin dilini, tarihini kültürel ve siyasî geçmişini yakından tanıyan vatansever aydınlar tarafından açılan eğitim kurum ve kuruluşları ile büyük bir güç kazanmıştır.

Aralarında Abdulla Şaik Talıbzade ve Abbas Sehhet'in de bulunduğu maarifçilerin, eğitim alanında gösterdikleri gayretler sonucunda, modern eğitim programlarının uygulandığı ilk millî sınıflar açılmış, on yıl gibi kısa bir sürede okuma yazma oranında büyük artış sağlanmıştır."[348]

Azerbaycan'da aydınlar, çağdaş ve yenilikçi bir toplum yaratma düşüncesinin karşısında cehaleti ve dini kendi menfaatleri için kullanan yobaz kesimi gördüklerinden dolayı, yeni neslin yetişmesinde modern eğitim sistemini gerekli görmüşler ve eserlerinde bu konuya ayrı bir özen göstermişlerdir. Özellikle romantik edebiyat içerisinde değerlendirebileceğimiz Abdulla Şaik ve Hüseyin Cavid gibi isimler, ülkenin dünya ile bütünleşmesini sağlamak için var güçleriyle çalışmışlardır.

---

[347]***Ali Erol;*** *Abdulla Şaik Talıbzâde (1881-1959) Hayatı, Sanatı, Seçme Eserleri,* ***Tibyan Yayıncılık,*** *İzmir, 2005, s. 47.*

[348]*Ali Erol;* ***Azerbaycan Şiirinde Romantizm (1905 - 1917),*** *Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, İzmir, 2007, s. 211.*

Millî birlik ve beraberliğin sağlanması için eğitimin anadilde yapılmasını biz temel şart olarak görüyoruz. Hüseyin Cavid de eserlerinde özellikle anadilde eğitimi savunmuş ve bunun önemini vurgulamıştır: "İbtidaî mektep için Türk (Azerbaycan) dilinde muhteserce kıraat, kitabet, ilm-î eşya, coğrafya, hesap, Türk tarihi ve İslâm tarihi gibi şeyler kifayet eder."[349]

Aynı zamanda kendisi de bir eğitimci olan Hüseyin Cavid, toplumların ilerlemesinde eğitimin önemine inanmış ve kendi halkının eğitimi için var gücüyle çalışmıştır. Özellikle doğu halklarının geri kalmışlığını, eğitimsizliklerine bağlayan Cavid, birçok Azerbaycanlı aydının yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır.[350] Hüseyin Cavid, eğitimin gücüne inanmış ve eserlerinde bunun önemine dikkat çekmiştir:

Turana kılıçtan daha keskin ulu kuvvet,

Yalnız medeniyet, medeniyet, medeniyet.[351]

Yine *"Azer"* poemasında Hüseyin Cavid, eğitimi milletin ilerlemesi için tek çıkar yol olarak görmüş; *"Maral", "İblis", "Şeyh Senan"* gibi piyeslerinde de dini kullanan kesimi sorgulayacak; "Küçük Serseri" adlı şiirinde de halkın gerçekleri göremediğinden şikâyet edecektir.[352]

Bir dönem "sanat sanat içindir." görüşüne bağlı kalmış olsa da toplumsal sorunlara karşı da çok fazla duyarlı olan Hüseyin Cavid, özellikle toplumun gelişmesine engel olan herşeyi eleştirmiştir. "Muharebe ve Edebiyat" adlı makalesinde Azerbaycan'da ve Rusya'da okulların azlığı nedeni ile yeterli eğitim

---

[349]*Hüseyin Cavid; "Hasbi Hal IV",* ***Hüseyin Cavid eserleri üç ciltte,*** *hzl: Abdulla, Kamal - Cavid Turan, Azerbaycan Medeniyet Fondu, C.III, Bakı, 2003, s. 541.*

[350]*Mustafa Hakkı Türkekul;a. g. e., s. 41.*

[351]*Hüseyin Cavid; "İblis",* ***Hüseyin Cavid eserleri üç ciltte,*** *hzl: Abdulla, Kamal - Cavid Turan, Azerbaycan Medeniyet Fondu, C.II, Bakı, 2003, s. 165.*

[352]*Hüseyin Cavid; "Küçük Serseri",* ***Hüseyin Cavid eserleri üç ciltte,*** *hzl: Abdulla, Kamal-Cavid Turan, Azerbaycan Medeniyet Fondu, C. I, Bakı, 2003, s. 29.*

verilemediğini savunmuş ve bu noktada Avrupa'yı örnek göstererek, orada bu işin daha ciddi ve planlı bir şekilde yapıldığını vurgulamıştır.[353] "Hasb-i Hal- III" isimli makalesinde de birkaç yıl sonra hem kız çocukları hem de erkek çocukları için ilkokulun zorunlu hale geleceğini belirten Hüseyin Cavid, bu cehaletin bir an önce giderilmesini ister.[354]

Hüseyin Cavid'e göre eğitim gönüllüsü öğretmenlerin, toplum içerisinde çok önemli bir yeri vardır. Cavid'e göre öğretmenler bir milletin geleceğini şekillendiren aydın insanlardır. Sanatçı, ülkenin ancak öğretmenler ve onların yetiştireceği insanlar sayesinde kurtulabileceğine inanmış, bu anlamda *"Azer"* poemasında da öğretmenlere şu şekilde seslenmiştir:

Tutduğun yol böyük. Sen el rehberisin,
Bütün seslerden üstündür senin sesin.
Bağır, haykır, can ver ıssız bucaklara,
Bilgi nuru yağdır sönmüş ocaklara.
Zayıf bileklerden çelik kollar yarat!
Her uyumuş beyine bir kıvılcım at!
Çalış bütün boşluklar azminle dolsun,
Her bataklık çiçekli bir cennet olsun.
Bilgi saçar her karanlık yurda ışık,
Yalnız amel verir bize bahtiyarlık.[355]

"Nahçıvan'da Ne Gördüm" isimli makalesinde de, okul açarken birtakım hususlara dikkat edilmesi gerektiğini vurgulayan Hüseyin Cavid, özellikle kız

[353]*Hüseyin Cavid; "Müharibe ve Edebiyat",* ***Hüseyin Cavid eserleri üç ciltte,*** *hzl: Abdulla, Kamal-Cavid Turan, Azerbaycan Medeniyet Fondu, C. III, Bakü, 2003, s. 568-570.*
[354]*Hüseyin Cavid; "Hasb-i Hal III",a. g. e., s. 531- 534.*
[355]*Hüseyin Cavid; "Azer",* ***Hüseyin Cavid eserleri üç ciltte,*** *hzl: Abdulla, Kamal - Cavid Turan, Azerbaycan Medeniyet Fondu, C. I, Bakü, 2003, s. 216.*

okullarında bu hususlara ayrı bir özen gösterilmesi gereği üzerinde durmuş ve vatan çocuklarının eğitimi onların elinde olduğu için okullarda eğitim veren Rus öğretmenlerin de ahlâk ve yeteneklerine dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir.[356]

Eserlerinde içinde bulundukları toplumun çilesini, derdini ve bağımsızlık mücadelesini dile getiren Hüseyin Cavid, Türkiye'de de bu yönü ile tanınmış isimdir. Yazar Türk toplumlarının gelişmesi ve kalkınması için büyük çaba göstermiştir.

Hüseyin Cavid bu gelişmenin temelinde iyi bir eğitimin olması gerektiğini kavramış ve yazmış olduğu eserlerde özellikle eğitim konusunu ele almış; anadilde eğitimin gerekliliği üzerinde durmuştur.

6.6. AİLE SEVGİSİ

Aile, toplumun temeli olup sosyal yaşamın özünü ve çekirdeğini oluşturur. Aileyi meydana getiren üyelerin mutluğu, ailenin sürekliliği için temel esastır. Aile yapısı güçlü olmayan toplumların çözüleceği, çökeceği muhakkaktır. Aile değerlerini kaybeden toplumlar özünü kaybeder. Bu yapıyı dinamik ve sağlam tutmanın en güzel yollarından biri, aile bireyleri arasındaki iletişimi canlı tutmaktır.

Hüseyin Cavid, içinde yaşadığı toplumun geleceğini, ailede gördüğü için bu konuya ayrı bir önem vermiştir.

Şair, *"Şeyda"* isimli piyesinde işçilerin ümitsizliğini ortaya koyarken, onların ailelerine olan düşkünlüğüne de özellikle vurgu yapar.[357]

Hüseyin Cavid'in de mutlu bir aile hayatı vardır. Yazar, Azerbaycan'dan ayrı kaldığı yıllarda sık sık eşine sevgi dolu mektuplar göndermiştir: "aziz va sevgili

[356]*Hüseyin Cavid; "Naxçıvan'da Na Gördüm",* ***Hüseyin Cavid eserleri üç ciltte,*** *hzl: Abdulla, Kamal-Cavid Turan, Azerbaycan Medeniyet Fondu, C. III, Bakü, 2003, s. 517- 519.*
[357]*Hüseyin Cavid; "Şeyda",* ***Hüseyin Cavid eserleri üç ciltte,*** *hzl: Abdulla, Kamal - Cavid Turan, Azerbaycan Medeniyet Fondu, C. II, Bakü, 2003, s. 14.*

Müşkinaz!... Az qalmış ki, tedavi proqramımı yarılayım, bugün-yarın kulluğunuzdayım.[358]Çocuklardan mukayet ol!.. Çocukları menim tarafımdan öpersin..."[359]

Farklı sosyal ve kültürel değerlere sahip olan toplumların, kendilerine özgü aile yapıları vardır. Topluma ait olan sosyal ve kültürel değerlerin öğretilmesi, öğretilen değerlerin yeni nesillere aktarılması aile yoluyla gerçekleşir. İnsan sevgisi, vatan sevgisi ve bayrak sevgisi gibi değerler önce ailede öğretilmeye başlanır. Aile, söz konusu özelliği ile toplumlarda, kültürel kimliğin, insanî değerlerin koruyucusu ve aktarıcısı olan evrensel bir kurumdur.

Cavid'in "Kız Mektebinde" isimli şiirinde de öğretmenin sorusuna karşılık Gülbahar, annesini, babasını, hatta bütün insanları çok sevdiğini söyler. Yazar bu tip şiirlerinde aile içi huzurun ve mutluluğun dışarıya olan olumlu yansımasını anlatmıştır.

Çocuklar, ilk doğduklarında karşılarında annelerini görürler. Anneler, bütün yaşantıları boyunca yavrularını her türlü kötülüklere karşı korurlar. Yeni doğan bir çocuğun yaşayabilmesi için; sevgiye, titizlikle bakıma ve korunmaya ihtiyacı büyüktür. İşte bu yükümlülükleri içtenlikle yapan, her türlü fedakârlığı gösteren, gerekirse kendi hayatını bile tehlikeye atan yegâne varlık annedir. Çocukların büyümeleri, yetişmeleri ve iyi bir terbiye almaları için baba ile birlikte her türlü gayreti seve seve gösterir. Gerektiğinde yemez yedirir, giymez giydirir. Annenin çocuklar üzerindeki hakkı gerçekten de büyüktür.

Hüseyin Cavid'in yazdığı "Öksüz Enver" isimli şiirinde de bir çocuğun annesine karşı beslemiş olduğu büyük sevgiyi görebiliyoruz. Dokuz yaşında, zeki bir

---

[358] hizmetinizdeyim

*[359]Hüseyin Cavid; "Müşkinaz Xanıma Maktublar", **Hüseyin Cavid eserleri üç ciltte,** hzl: Abdulla, Kamal-Cavid Turan, Azerbaycan Medeniyet Fondu, C. III, Bakü, 2003, s. 619.*

çocuk olan Enver, annesinin hastalanmasına çok üzülüyordu. Annesi öldükten sonra hayata tamamen küsen küçük çocuk, bir süre okula da gitmemiştir.[360]

Türk toplumunda kadının saygın bir yeri vardır. Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletlerinde kadın ve erkek eşit haklara sahipti. Devlet yönetiminde, hakanların yanında hatun adı verilen eşleri de söz sahibiydi: "Türk devletlerinde hatunlar söz sahibi idiler. Aralarında, devlet siyasetine yön verenler, devlet reisliği yapanlar ve nâip olarak devleti idare edenler vardı. 585 ve 726 yıllarında Çin elçilerinin kabulünde Gök - Türk hatunları hazır bulunmuşlardı. Ayrı sarayları ve buyrukları bulunan hatunlar umumiyetle devlet meclislerine katılırlar, bazen elçileri ayrıca kabul ederlerdi."[361]Kadınlar ata binip ok atar, top oynar, güreş gibi ağır sporlar yapar ve savaşlara katılırlardı. Bizim adetlerimize göre yuvanın gerçek sahibi olan kadın, ailenin ve toplumun temel direğini oluşturmaktadır. Hüseyin Cavid'in söylemiş olduğu şu mısralar, kadının toplum içerisindeki yerini ve önemini anlamamız açısından sanırız yeterli olacaktır:

Bütün övlad-i vatan işte bugün,
Yalınız senden umar sadra şafa,
Yalınız sende bulur ruha gıda.
Ana evladını besler, büyüdür,
Anasız millet, evet öksüzdür.
Senin alemde vazifen, hissen,
Ne büyük, hem ne ağırdır, bilsen?[362]

---

[360]*Hüseyin Cavid; "Öksüz Enver",* ***Hüseyin Cavid Eserleri üç ciltte,*** *hzl: Abdulla, Kamal-Cavid Turan, Azerbaycan Medeniyet Fondu, C. I, Bakü, 2003, s. 30-31.*
[361]*İbrahim Kafesoğlu;a. g. e., s. 270.*
[362]*Hüseyin Cavid; "Qadın",a. g. e., s. 27.*

Hüseyin Cavid, mutlu ve huzurlu ailelerin, geleceği parlak toplumları meydana getireceğini bildiğinden, eserlerinde bu konuya ayrı bir önem vermiştir.

6.7. İNSAN SEVGİSİ

İnsan taşıdığı duygularla değerlidir. Sevmek duygusu da insana verilmiş en güzel ve anlamlı duygulardan biridir. İnsanı insan yapan değerlerden biri sevgidir. Sevgisiz bir yaşam mümkün değildir ve insan yaşamı boyunca sevgiye ihtiyaç duyan bir varlıktır.[363] İnsan, taşıdığı duygularla anlam kazandığı için, güzel duygular taşıyan insanlar, haliyle güzelleşeceklerdir. Bedende yaşayan ruh, sevgiyle beslenirse güzelleşir.

İnsanların mutlu olması, birbirlerini sevmelerine bağlıdır. Aralarındaki sıcak ilişkiler geliştirildikçe; insanlar mutlu ve huzurlu olacaktır. Sevgi her kapıyı açan bir anahtar olarak bilinir. Dünyanın yaşanılır hale gelmesi için her şeyden çok sevgiye ihtiyaç vardır. Ahlâk kurallarına uygun davranışlar, daha çok sevgiye dayanmaktadır. İçerisinde, anlayış, incelik ve sempatiyi barındıran sevgi, aynı zamanda birlikte çalışmayı da sağlar.[364]

İnsan sevgisi Türk edebiyatında Karacaoğlan, Mevlana, Yunus Emre gibi pek çok isim tarafından yüceltilmiştir. İnsanın olngunlaşmasında, duygu-düşünce derinliğine erişmesinde sevgi ve hoşgörünün önemli bir yeri vardır. Adı geçen kavramlar, Yunus Emre'de en güzel şekliyle ifadesini bulmuştur. Bir halk şairi olan Yunus, insanı yaratıcısından dolayı sevmenin gerekliliğine inanmıştır:

---

[363] *Leo Buscaglıa;* ***Sevgi,*** *İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996, s.18.*

[364] *Ashley Montagu;****Çocuklarımıza Ahlâkî Değerleri Nasıl Kazandırabiliriz?,****Ankara, 1964, s. 7.*

Gelin tanış olalım işi kolay tutalım,

Sevelim sevilelim dünya kimseye kalmaz.[365]

Türk edebiyatında bir sevgi şairi olarak bilinen Yunus'un şiirlerinde, dünya hümanizma tarihinin gelişmesindeki temel düşüncelerin hemen hepsini buluruz.[366]

Azerbaycan'da ise insan sevgisi, özellikle romantikler olarak bilinen sanatçılar tarafından işlenmiştir. Romantizm, 1905 Manifestosuyla birlikte yeni bir döneme giren Azerbaycan edebiyatında etkili olan akımlardan biridir. Ancak Azerbaycan'a, Türkiye ve Rusya olmak üzere iki koldan giren Romantizm kaynağına bağlı olarak farklı telakilere yol açmıştır. Birinci grupta yer alan İbrahim Tahir Musayev, Ali Abbas Müzib, Abdulhaluk Gafurzade vb. isimler daha çok epik, tarihî çalışmalarıyla milliyetçi bir söylem içine girmişler ve Türkçülük düşüncesinin yayılmasına hizmet etmişlerdir. Aynı yıllarda Hüseyin Cavid, Abbas Sehet, Ahmed Cevad vb. isimler ise tarihî konulara yer vermekle birlikte, daha güncel meselelere yönelmişler yeniliğe açık tutumları ve Halk Edebiyatı'na gösterdikleri duyarlılıkla romantik edebiyatın bir diğer kanadını oluşturmuşlardır. İkinci gurupta yer alan isimler siyasî anlamda daha temkinli bir yol izledikleri için, daha etkili olmuşlar ve ileriki yıllarda Azerbaycan edebiyatının gerçek romantikleri olarak değerlendirilmişlerdir. Romantizm akımının teşekkül ettiği yıllarda yaşanan gelişmeler, romantikleri daha çok savaş ve barış temasını işlemeye yönlendirmiştir. Bu doğrultuda Hüseyin Cavid, eserlerinde savaşın getirmiş olduğu felaketleri anlatmış, insanlara sevgi ve barış mesajları göndermiştir:[367]

---

[365] *Faruk Kadri Timurtaş;* ***Yunus Emre Divanı,*** *Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1972, s. 34.*

[366] *Fikret Türkmen; "Yunus Emre'nin Hümanizması",* ***Palandöken Dergisi,*** *S. IX., Erzurum, 1994, s. 2.*

[367] *Ali Erol;a. g. e., s. 234.*

Cavid, "Harp ve Felaket" isimli şiirinde; I. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu olumsuzlukları canlı bir şekilde tasvir etmiştir. Şair, adı geçen şiirde, savaş sırasında yapılan insaniyet dışı olayları eleştirir ve bunların artık sona ermesini ister. Yine *"Maral"* adlı tiyatro eserinde de Cavid, Nadir Bey'in ağzından içindeki insan sevgisi dile getirir: "Her kes iyi bilir ki, ben asla kan dökülmasini sevmem. Değil ki, mahlukatın en şereflisi olan insanların, hatta zayıf, aciz bir karıncanın bile kanına girmek, bence affedilemez bir cinayettir."[368]

Azerbaycan halkı, uzun bir zaman sömürgeci devletlerin baskısı altında yaşamış; bundan dolayı güzel günlerden ve sevgiden mahrum kalmıştır. Sevgiye, huzura özlem duyan aydınlar, yazmış oldukları eserlerde sevgi temasına geniş yer vermişlerdir.

Yaşamın her alanında sevgisiz bir şey yapılamadığı gibi eğitimde de sevginin çok önemli bir rolü vardır. Öğretmenin başarılı olabilmesi için öncelikle öğrenciyi ve mesleğini sevmesi şarttır. Aynı şekilde öğrencinin de öğretmenini ve okulunu sevmesi, öğretmenlerin birbirlerini sevmesi, halkın onlara saygı duyması, başarıyı beraberinde getirmektedir. Cavid, eğitimde sevginin önemine inanan bir insandır ve makalelerinde zaman zaman bu konuya da değinir. Sanatçı, "Hasb-i Hal- IV" isimli makalesinde modern sistemin yetiştirdiği gençlerle, eski hocalar arasında sürekli kavga olduğunu söyler ve bu kavganın en kısa zamanda bitmesini ister. Cavid, yazısının devamında eski öğretmenlere, sevgiyle yaklaşmayı öğütler. Yazar, bir diğer makalesinde halktan, öğretmenleri sevmesini ve saymasını ister.

Hüseyin Cavid, bir sevgi ve güzellik şairidir.[369] Onun birçok eserinde, insan sevgisi teması çok önemli bir yer tutmaktadır. *"Ana", "İblis", "Topal Teymur",*

[368] *Hüseyin Cavid; "Maral",a. g. e.,s. 304.*
[369] *Hüseyin Cavid;a. g. e., s. 5.*

"Hayyam" gibi piyeslerinde, "Elm-i Beşer" şiirinde ve *"Azer"* poemasında, şair içindeki insan sevgisini terennüm eder.

Sürekli birlik ve beraberliği savunan ve geleceğimizin buna bağlı olduğunu söyleyen Cavid mutluluğun anahtarını da bu birliktelikte görür.

6.8. GELENEKLERE BAĞLILIK

Kültür bir toplumun kimliğini oluşturan ve onu diğer toplumlardan farklı kılan en önemli unsurdur. Toplumun zaman içerisinde ürettiği ve kuşaktan kuşağa aktardığı maddî ve manevî özelliklerin tümüne biz kültür adını veriyoruz. Metin Ekici'nin ifadesi ile kültür; "millet varlığında sosyal akrabalık bağını kuran ve toplum bilincini oluşturan çeşitli unsurlar ve ortak değerlerdir."

Yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere, bir milletin ortaya çıkmasında kültürün çok önemli bir rolü vardır. Tarihe göz attığımız zaman ortak bir kültüre sahip olan halkların her türlü zorluğa karşı mücadele edebildiğini ve bu mücadelede başarıya ulaştıklarını görürüz. Yine, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nı kazandıran ve bugün bağımsız, güçlü bir devlet olarak yaşamasını sağlayan, millî kültürüdür. Mustafa Kemal Atatürk'ün söylemiş olduğu şu cümle de kültürün ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir: "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür. Bu sözü burada ayrıca izaha lüzum görmüyorum."[370]

Gelenekler, Türk kültürü içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar, sosyal normların en önemlilerinden biridir. Toplumda kuşaktan kuşağa geçen, alışkanlıkların, becerilerin ve davranışların tümü geleneklerin içerisine girer.[371] Toplumların tarih süzgecinden geçerek uzun zaman sonucunda kazanmış olduğu bu

[370] *Aydın Sayılı;* ***Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri,*** *, Ankara, 1990, s. 3.*
[371] *Sedat Veyis Örnek;* ***Türk Halkbilimi,*** *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1977, s. 126.*

değerler, aynı zamanda toplumsal yaşamın düzenli bir şekilde gitmesini sağlar. Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi gelenekler, millî kimliği belirleyen kültür taşıyıcılarıdır.[372]

Milliyetçi düşünceleriyle kendi edebiyatı içerisinde önemli bir yer edinen Hüseyin Cavid, Türk toplumunun devamlılığını sağlayan geleneklerin, bazılarına eserlerinde yer vererek, gelecek kuşakların bunları öğrenmesinde etkili olmuştur. Yazarın üzerinde durduğu en önemli Türk kültür miraslarından biri, bugün özellikle Orta Asya'da bütün canlılığıyla yaşatılan ve Anadolu ile Türk kültürünün yayıldığı bölgelerde son derece köklü ve zengin bir geçmişi olan Nevruz'dur.[373] Hüseyin Cavid de 'Nevruz Bayramı' isimli şiirinde Nevruz'un çok önemli bir bayram olduğunu ve neşe ile kutlanması gerektiğini vurgulamıştır. Şair, Rusya'nın acımasız politikası sayesinde Balkanlarda ve İran'da Türklerin zor durumda olduğunu, ancak Nevruz Bayramı'nda bütün bu sıkıntıların unutulması gerektiğini vurgulamıştır.[374]

Türk kültür ve gelenekleri arasında bazı hayvanların önemli bir yeri vardır. Bu hayvanlardan bir tanesi de attır. Türkler atçılık ve binicilikte önde gelen toplumlardan biridir. Tarihe baktığımız zaman eski Türkler, at üzerinde engin bozkırları dolaşmışlar, yaptıkları akınlarda atı kullanmışlardır. Türkler, atı hem ekonomik bir varlık olarak, hem de binek ve savaş aracı olarak değerlendiriyorlardı. En eski çağlardan beri Türklerin siyasal, dinsel, ekonomik ve toplumsal yaşamında at merkezi bir rol oynamaktadır. Eski Türk orduları büyük ölçüde atlı birliklere dayanıyordu. Türklerin büyük devletler kurarak geniş sahalara ve birçok kavme

---

[372] *Gülin Öğüt Eker; "Gelenekten Geleceğe Halk Edebiyatı", **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı,** Grafiker Yayıncılık, Ankara, 2004, s.317.*

[373] *Mustafa Cemiloğlu; "Türk Kültüründe Nevruz Geleneği", **Nevruz,** Uludağ Üniversitesi Türk Devletleri ve Akraba Toplulukları Araştırma Merkezi Yayınları, Bursa, s. 4.*

[374] *Hüseyin Cavid; "Novruz Bayramı",a. g. e.,s.40 - 41.*

birden hükmedebilmeleri at sayesinde mümkün olmuştur.[375] Cavid de *"Topal Teymur"* piyesinde Ankara Savaşı'nı tasvir ederken atlara geniş yer vermiştir. Yine at üzerinde oynanan Cirit oyunu da eskiden beri Türklerin en önemli eğlencelerinden biri olmuştur. Yazar, *"Topal Teymur"* piyesinde o dönemde Bingül Deresi şenliklerinde Cirit oynandığını söyler. Teymur'un, gençliğinde zamanının çoğunu at oynatmakla geçirdiğini belirten yazar[376], at sütünden yapılan ve Türklerin millî içkisi olan Kımız'dan da söz etmiştir. *"Uçurum"* piyesinde Ekrem'in ağzından Kımız içenlerin ruhunun ve bedeninin zevk aldığını söylemiştir.[377]

Kültür, zaman içinde değişme ve yenileşme özellikleri taşıyan ve bu özelliği ile canlı dinamik bir yapıya sahiptir. Günümüzde, millet olmanın en önemli koşullarından biri millî gücü, millî şevk ve heyecanı canlı tutmaktır. Kökünden kopmuş, geçmişini unutmuş, nesilleri birbirine bağlayan bağlardan mahrum kalmış bir millet, insanları arasında güçlü bir kültür birliği bulunmadığı için yok olmaya mahkûm olur.

Türk milleti büyük ve köklü bir millet olması hasebiyle zengin kültür kaynaklarına sahiptir. Ancak, millî kültürün bir bütün halinde korunup yaşatılması gereklidir.[378]

Hüseyin Cavid, eselerinde, millî benliğin korunmasında geleneklerin çok önemli olduğunu söyler ve bu geleneklerin yaşatılmasını istediği için şiirlerinde, piyeslerinde bunlara yer verir.

Geleneklerin toplumlar için önemini bilen ve Türk geleneklerine çok sıkı bağlı olan Cavid, eserlerinde Türklerin düzenlediği eğlencelerden, giyimlerine kadar,

---

*[375]İbrahim Kafesoğlu; **Türk Millî Kültürü,** Ötüken Yayınlan, İstanbul, 2000, s. 234.*
*[376]Hüseyin Cavid; "Topal Teymur", **Hüseyn Cavid eserleri üç ciltte,** hzl: Abdulla, Kamal- Cavid Turan, Azerbaycan Medeniyet Fondu, C. II, Bakü, 2003, s. 457.*
[377]Hüseyin Cavid; "Uçurum",a. g. e., s.98.
[378]Mustafa Özbalcı;a. g. m., s. 6 -7.

birçok noktaya dikkat çekmiştir. Onun, *"Topal Teymur", "Knyaz"* gibi piyeslerinde yer alan kahramanların birçoğu Türklerin millî başlığı olan kalpağı giymektedir.

Eski Türk toplumlarında toylar eğlence kültürünün önemli bir parçası konumundaydı. Örneğin, Oğuzlar, önemli konularda karar vermek için toplantı yaparak kudretli Oğuz beylerini çağırırlar, misafir ederler ve toy verirlerdi.[379] Hem Azerbaycan Türkleri, hem de diğer Türk devletleri arasında yaygın olan bu geleneğe Hüseyin Cavid, eserlerinde geniş olarak yer vermiştir. Onun *"Ana"* piyesinde Kanpolad, İsmet'e yazdığı mektupta kavuşacakları hafta toyun başlamasını istemiştir.[380] *"İblisin İntikamı"* adlı piyeste ise nişanlı bir çift olan Kastilyo ve Ema'nın, bir toy (düğün) düzenleyerek evlenmeyi düşündüklerini görüyoruz.[381] Yine yazarın *"Maral"* piyesinde Turhan Bey, oğlu Cemil'i nişan ederken eğlenceli bir Toy meclisi kurmayı düşünür.[382] Sanatçının, şiirlerinde de Türk eğlence kültürünün önemli bir parçası olan toy geleneğinden izler görüyoruz. Cavid, "Nevruz Bayramı" isimli şiirinde Nevruz günü, insanların toy düzenleyerek eğlenmelerini istemiştir:

Sevinin! Zurna, toy çalın, sevinin,

Ne güzel bayram! Of, gülün, sevinin!

Dine, namusa küsdünüzse, gülün!

Sevinin, hep gülün!.. Ne neşeli gün?![383]

Özetle söylemek gerekirse Hüseyin Cavid, hemen her alanda eğitimin önemine inanmış edebî kişiliktir. Sanatçılar, eğitimi sadece okullarda dört duvar

---

[379] *Adem Kaymakcı;* ***Dede Korkut Hikâyeleri,*** *Karınca Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 20.*

[380] *Hüseyin Cavid; "Ana",* ***Hüseyin Cavid eserleri üç ciltte,*** *hzl: Abdulla, Kamal- Cavid uran, Azerbaycan Medeniyet Fondu, C. I, Bakü, 2003, s.260.*

[381] *Hüseyin Cavid; "İblisin İntikamı",* ***Hüseyin Cavid eserleri üç ciltte,*** *hzl: Abdulla, Kamal-Cavid Turan, Azerbaycan Medeniyet Fondu, C.III, Bakü, 2003, s. 477.*

[382] *Hüseyin Cavid; "Maral",* ***Hüseyin Cavid eserleri üç ciltte,*** *hzl: Abdulla, Kamal- Cavid Turan, Azerbaycan Medeniyet Fondu, C. I, Bakü, 2003, s.295.*

[383] *Hüseyin Cavid; "Novroz Bayramı",a. g. e., s. 41.*

arasında verilen dersler olarak düşünmemişlerdir. Onlar, eserleriyle birtakım ahlâkî değerleri, aile ve insan sevgisini, kültürün temel taşı olan gelenekleri gelecek kuşaklara öğretmeyi amaçlamışlar ve büyüklerin de bunlara dikkat etmesini istemişlerdir.

6.9. AHLÂKÎ DEĞERLER

Bir ülkede var olan eğitim sistemi, her alanda toplumsal düzene ve devletin yasalarına bağlı, düzgün insanlar yetiştirmeyi hedefler. Yine bu sistemin içerisinde yer alan millî unsurlar da, millî şuuru güçlü, tarihine bağlı insan modelleri yetiştirmeyi amaçlar ve bu anlamda milliyetçiliği sürekli kılar.

Milliyetçiliğe göre vatan basit bir toprak parçası değil, kutsal bir değerdir. Milletin varlığı için öncelikle vatanın olması gereklidir. Bundan dolayıdır ki vatan, milliyetçiliğin kendini en açık bir şekilde ifade ettiği alanlardan biridir. Bunun doğal bir sonucu olarak eğitim sistemimizde vatan ve vatanseverlik gibi kavramlarla sıkça karşılaşırız. Kısacası eğitim, milliyetçi değerlerin aktarılmasında çok önemli bir rol üstlenmektedir. Adından da anlaşılacağı gibi millî olan bu eğitim sisteminin amacı devletine ve milletine faydalı, ahlâklı insanlar yetiştirmektir.

Ahlâk, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde nasıl davranılması ya da nasıl davranılmaması gerektiğini gösteren kendiliğinden oluşmuş değer yargılarıdır. Ahlâk, insanlara ilişkilerinde uyulması gereken kuralları ve yapılması gereken görevleri gösterir. Bu bakımdan en başta bir ahlâk türü olarak "birey ahlâkı"ndan sözetmek gerekir. Birey ahlâkında toplum üyelerinden beklenilen iyi davranış kalıpları ve dürüstlük, samimiyet, adalet, sabırlı olmak, alçak gönüllü olmak, fesat olmamak, kötü alışkanlık sahibi olmamak ve daha bir çok karakter birey ahlâkını ortaya koyan değer yargılarıdır.

Birey ahlâkının devamında ise aile ahlâkı gelir. Aile ahlâkı, bir toplumsal kurum olarak aile içerisinde uyulması beklenilen davranış kurallarını ifade eder. Aile hiç şüphesiz toplumun temelidir. Dolayısıyla aileyi oluşturan bireylerin, aile kurumuna saygı duymaları, ahlâkî davranış ve eylemlere önem vermeleri gerekir. Eşlerin birbirlerine olan ahlâkî sorumlulukları kadar, çocuklarına karşı da ahlâkî sorumlulukları bulunmaktadır. Anne ve babanın, çocukların ahlâk sahibi bireyler olarak yetişmesinde çok önemli görevleri vardır. Birey ve aile dışında, bütün toplum üyelerinin değer yargıları, davranış kuralları, örf ve adetleri ise "toplum ahlâkı"nı oluşturur.

Milletlerin ve insanların bu dünyada bir varlık olarak yer almaları, kendilerini koruyup, gelişmeleri bağlı oldukları ahlâkî değerlerle mümkündür. Bugün her insan, binlerce yıllık tarihinde değişmemiş değerleriyle varlığını koruyabilmektedir. Örnek vermek gerekirse Türklerde, zayıfa yardım etme, dürüstlük, dostluk, büyüklere ve bugünlere gelmemizi sağlayan değerli insanlarımıza saygı esastır. Hüseyin Cavid, eserlerinde zaman zaman sözünü ettiğimiz bu ahlâk kurallarını eserleri ile gündeme taşıma gayreti içerisinde olmuştur.

Türk ahlâkını incelediğimiz zaman başından itibaren toplumcu, topluma değer veren, toplumun menfaatlerini her şeyin üstünde tutan bir özellik gösterdiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte milletin içerisinden çıkan kahraman, yiğit insanlar da Türk milleti tarafından her zaman saygıyla karşılanmıştır. Dürüstlük, sözünden dönmeme, acıma duygusu, Türklerin ahlâkî özellikleri arasındadır.

Hüseyin Cavid'in *"Siyavuş"* piyesinde de biz, aynı söyleme rastlıyoruz. Sütannesi, Seyavuş'un alnından öperek, ona nasihatlerde bulunur. Annesi, Sayavuş'a

mazlumu ve yediği ekmeği hiçbir zaman unutmamasını söyleyerek, yoksulların derdini her zaman düşünmesini, adil olmasını öğütler.[384]

Çocuk, ilk eğitimi ailesinden alır ve ailenin verdiği eğitim, onun yetişmesinde çok büyük rol oynar. Her aile, çocuklarına sahip olduğu kültürel değerleri aktarmaya çalışır. Böylece kendi geleceğini güvence altına alırken, aynı zamanda kültürünü sürdürecek insanlar yetiştirir. Hüseyin Cavid, özellikle makalelerinde bu konunun önemini anlatmaya çalışmıştır. Yazar, "Hasb-i Hal-IV" isimli yazısında, çocukların iyi ahlâklı olarak yetişmesi için ailede verilen eğitimin önemini vurgulamıştır. Yazar, insanın iyi ile kötüyü ayırt etmesinde, aileden almış olduğu eğitimin çok önemli olduğunu söyler. Yazısının devamında öğretmenin aynı zamanda çevresini eğitmekle de yükümlü olduğunu söyleyen Cavid'e göre, eğer öğretmen terbiyeli, ahlâklı ve bilgili bir kişi olursa dört beş sene içerisinde sadece okulu değil, okulun bulunduğu bütün köy halkını eğitmiş olur.[385]

Azerbaycan edebiyatında romantikler, toplumsal duyarlılıkla yazmış oldukları eserlerde, fakir işçilerin hayatlarını, ağa baskısı altında yaşayan köylüleri, işsizlik ve savaş nedeniyle halkın yaşamış olduğu sıkıntıları ve çıkarcı insanların yaptıklarını konu olarak işlemişlerdir. Klasisizm'e karşı bir tepki olarak doğan Romantizm'de sanatçılar, konularını genellikle yaşanan hayatın kendisinden almıştır: "Klâsikler topluma sırt çevirdiler. Romantikler ise topluma yöneldiler. Romantik kişiliklerinin imkân verdiği ölçüde hayata ve topluma yönelen romantikler, Fransız İhtilâli'nin getirdiği fikirler demetini savunur ve bunların

---

[384] *Hüseyin Cavid; "Sayavuş", **Hüseyin Cavid eserleri üç ciltte,** hzl: Abdulla, Kamal - Cavid Turan, Azerbaycan Medeniyet Fondu, C. III, Bakü, 2003, s. 146.*

[385] *Hüseyin Cavid; "Hasb-i Hal – IV",a. g. e., s. 540.*

toplum hayatına mal olmasını isterler. Toplumun sahip olduğu problemler üzerinde durur, gördükleri olumsuzlukları eleştirirler.[386]

Azerbaycan'ın romantik şairlerinden Hüseyin Cavid de eserlerinde, yaşamış olduğu toplumda gördüğü aksaklıkları eleştirerek, insanları doğruya, güzele ve iyi ahlâklı olamaya davet etmektedir:

Yurdu sarmış kabalık, yaltaklık,

Yükseliş varsa, sebep alçaklık.

En güzal dindir işte dinî-hayat.

Başka yol yok, ya fani, ya mövhumat.[387]

Yazarın, *"Uçurum"* piyesinde Uluğ Bey, bir dönem İstanbul'da bazı Türk gençlerinin Batı hayranlığı yüzünden yavaş yavaş yabancılaşmaya başladığını vurgulamış ve bu durumun Türk evladını uçuruma götürdüğünü belirtmiştir.[388]

Sanatçılar, içinde yaşadıkları toplumun çağdaş medeniyetler düzeyine ulaşması için sürekli mücadele ederler. Bu mücadeleyi verirlerken, ait oldukları toplumun değer yargılarını ön plana çıkararak, bunların korunmasına ve yaşatılmasına özen gösterirler. Hüseyin Cavid de eserlerinde, Türk toplumunun ahlâkî değerlerini başarıyla yansıtmıştır.

Hüseyin Cavid, *"Çelik Kollar"*, *"Azer"* ve *"Ana"* gibi eserlerinde, bir insanın hayatta sahip olması gereken birtakım ahlâkî değerleri sıralamıştır.

---

[386] *İsmail Çetişli;* ***Batı Edebiyatında Edebî Akımlar,*** *Kardelen Kitabevi, Isparta, 1999, s. 62.*

[387] *Hüseyin Cavid; "Azer",* ***Hüseyin Cavid eserleri üç ciltte,*** *hzl: Abdulla, Kamal - Cavid Turan, Azerbaycan Medeniyet Fondu, C. I, Bakü, 2003, s. 139.*

[388] *Hüseyin Cavid; "Uçurum",* ***Hüseyn Cavid eserleri üç ciltte,*** *hzl: Abdulla, Kamal - Cavid Turan, Azerbaycan Medeniyet Fondu, C. II, Bakü, 2003, s. 126.*

VII.BÖLÜM

HÜSEYİN CAVİD'İN TÜRK EDEBİYATI İLE ETKİLEŞİMLERİ

7.1. HÜSEYİN CAVİD'İN TÜRK EDEBİYATI İLE ETKİLEŞİMLERİ

Hüseyin Cavid'in sanatı orjinaldir. Ayrıca, kendine has sanat özellikleri de mevcuttur. Gerçekten de filozof şair Hüseyin Cavid, klasik Azerbaycan edebiyatının en iyi geleneklerini sanatında aksettiren ve geliştiren sanatkârlardandır.

Azerbaycan teceddüt edebiyatı II. döneminin (1905-1920) kudretli sanatkârı, ünlü şair ve dram yazarı sayılan Rasizade Hüseyin Cavid'in sanatı hakkında kesin bir görüş sahibi olmak için dönemin Azerbaycan ve Bakü'nün tarihi, siyasî, toplumsal ve kültürel ortamının yazar üzerinde etkisini ve etkileme sebeplerini gözden geçirmek gerekir. 20. yüzyılın başları; Azerbaycan'da ve bütün Çarlık Rusya'sında büyük hadiselerin cereyan ettiği bir zamandır. 1905 senesinde ortaya çıkan I. Rus ihtilalı ile Çarlık Rusya'sı istismar ettiği halklara nispî hürriyetler vermek zorunda kaldı.

Bu dönemde Azerbaycan'da da siyasî ve kültürel sahada bir takım yenilikler yaşandı. Yeni matbaalar kurulmuş, gazete ve dergiler çıkarılmış, millî mektepler, tiyatro ve kültür cemiyetleri kurulmaya başlamıştır. Kısmen de olsa fikir hürriyetinin oluşması ile aydınlarda tercihlerine göre çeşitli gazetelerin, dergilerin başlarında toplanmış; düşüncelerinin, inançlarının mücadelesini vermeye başlamışlardı.

XX. yüzyılın sonu Osmanlı Türkiye'sinde I. Meşrutiyet'in ilanı, II. Abdülhamit döneminde Türk toplumunda yaşanan baskı ve sansür, Avrupa ve

özellikle Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun işlerine müdahale etmeye çalışması, yaşanan savaşlar farklı fikir akımları ve cereyanların da oluşmasına sebep oldu. XX. yüzyılın başlarında artık Osmanlıcılık fikir akımı kendini doğrultamamış, yerini İslâmcılık düşüncesi almıştı. İslâmcılık Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu ağır şartlarda imparatorluğu kurtarmak için ileri sürülen fikir cereyanlarından biridir. İslamcılık-PanİslamizmOsmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum ve devletlerarası siyasî dengelerin değişmesi sonucu bazı siyaset ve din adamlarının Batı emperyalizmi karşısında Müslüman kültürünü ve benliğini korumak üzere bir İslâm birliği oluşturulması fikrini savunmaya başladılar. Fakat Türkiye'de İttihatçıların milleti hayal kırıklığına uğratmaları, Balkan savaşı ve Arap ülkelerindeki karışıklıklar Osmanlı Devleti'ni uçurumun kenarına getirdiği gibi İslâmcılık akımının da cazibesini yitirmesine sebep olmuştur.

1905 yılında II. Meşrutiyet'in ilanıyla Osmanlı İmparatorluğu içerisinde meydana gelen fikir akımlarından biri de Türkçülüktür. Türkiye'de II. Meşrutiyet'in ilanı, Çarlık Rusya'sında 1917 yılında Rus ihtilalının patlaması Azerbaycan ve Türkiye arasında edebî ve siyasî yakınlaşmaya, bağların pekişmesine sebep oldu. Bu dönemde Türkiye'de çıkan değişik yayınlar Azerbaycan'da da dikkatli bir şekilde izlenmeye başlar. Namık Kemal, Abdülhak Hamit, Mehmet Emin Yurdakul, Tevfik Fikret, Mehmet Akif Ersoy gibi yazarların eserleri Azerbaycan'da ilgiyle okunmaya başlanmış ve sahneleniyordu. Bunun yanında Türkiye'ye gelerek burada eğitim alıp eserler veren Azeri yazarlar da vardır. Bununla ilgili Ahmet Bican Ercilasun şunları söylemektedir:

"20. asrın başlarında Azerbaycan'la Türkiye münevverleri arasında sıkı bir temas vardır. Azerbaycan münevverleri Türkiye'deki siyasî, toplumsal ve edebî

hareketleri yakından takip etmişler, bu hareketlerden ilham ve tesir almışlar ve eserlerine bunları aksettirmişlerdir. Bu temas ve tesirlerin örnekleri bilhassa şiirlerde bariz surette görülmektedir. Azerbaycan şairleri Türkiye'deki siyasî ve edebî akımların getirmiş olduğu yeni muhtevaya büyük bir heyecanla şiirlerinde kullanmışlardır. Bu tesirler yalnız dünya görüşü, kavramlar ve temalar gibi muhtevada kalmayıp dil, üslup ve teknik hususlarda da ortaya çıkmaktadır. Hatta Türkiye'deki edebî münakaşaların ve polemiğin de Azerbaycan'a taşındığını görmekteyiz."[389]

Fakat 1908 yılında Türk ihtilalı ve özellikle Balkan savaşından sonra, Türkiye'de aniden kuvvetlenen milliyetçilik cereyanı; Azerbaycanlı aydının gözlerini yeniden büyük bir ümitle Türkiye'ye çevirmesine sebep oldu.

1917 yılında Çarlık temellerinden yıkılarak, Rusya'da Bolşevikler iş başına gelir. 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti.[390]

Bolşevikler Rusya'daki iç savaşları yatırdıktan sonra, Kafkasya'yı yeniden fethetmeğe kalktılar. 27 Nisan 1920 tarihinde üstün kuvvetlerle Azerbaycan'a hücuma geçerek Azerbaycan Cumhuriyeti'ni istila edip Sovyetleştirdiler. İşte zikredilen bu olaylar Hüseyin Cavid'in sanat hayatının şekillenmesinde etkili olmuş olaylardır.

Hüseyin Cavid (1882-1941); devrinin meşhur şair ve dram yazarı olarak kendini gösterir. İstanbul Darülfünun'un edebiyat fakültesinden mezun olan şair, Türkiye'de bulunduğu 1905-1910 yılları arasında Fikret Tevfik ile yakınlık kurmuş, o dönem Türk edebiyatını ve o cümleden Avrupa edebiyatını tanımıştır.

---

[389] Ahmet Bican Ercilasun, ***"Tarih İçinde Azerbaycan'a Bakış",*** *Türk Dünyası Üzerine Makaleler İncelemeler, Ankara, 1993, s. 270.*

[390] *M. E. Resulzade,* ***Esrimizin Seyavuşu.****Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı-Çağdaş Azerbaycan Tarihi, Bakı 1991,s. 31*

Azerbaycan'a dönüşünde birbirini takip edecek şekilde şiir ve manzum dramlar yazmıştır. Yazar, eserlerinde Batı medeniyeti ile Doğu medeniyeti arasında sentez yapmaya çalışır ve bunu eserleriyle ortaya koyar. Tevfik Fikret, Abdülhak Hamit, Namık Kemal ve Mehmet Akif Ersoy'un yaratıcılığının ilk yıllarında örnek aldığı önemli şahsiyetlerdir.

Cavid, Türkiye'de bulunduğu zaman diliminde (1905-1910) dikkatini Türkiye'deki içtimaî- siyasî ideolojilerin etkilerine ve Türk edebiyatının mevzu ve ifade tarzına yöneltir. Yazarın eserlerinde Türkiye'nin sosyal ve siyasî hayatıyla ilgili pek çok izler vardır. Zira yazar söz konusu dönemde Türkiye'deki kültürel havayı yakından hissetmiştir. Avrupaî anlayışla yenilenmiş Türk edebiyatının zengin tefekkür ve ideoloji anlayışı sanat hayatının kültürel kaynağı olmuştur. Bu etkileşim, yazarın eserlerinin yanında İstanbul'dan yazdığı mektuplarında da açık bir şekilde görülmektedir.[391]

Hüseyin Cavid, Servet-i Fünun sanatçılarının yaşadığı dönemlerde bizzat İstanbul'da bulunmuş, onlarla aynı siyasî havayı teneffüs etmiştir. Bu durum Hüseyin Cavid'in şiirlerinde yer alan temalar ve üslup olarak önemli bir şekilde karşımıza çıkar.

Hüseyin Cavid, 1909 yılına kadar sadece şiir yazmıştır. Şiirlerinde Servet-i Fünun yazarlarının etkisini bariz bir şekilde görebiliriz. Servet-i Fünun sanatçılarının eserlerinde hayal- hakikat çatışması geniş bir yer tutar. Aşkta, hayatta, dostlukta hayal kırıklığı Servet-i Fünun sanatçılarının en karakteristik özelliklerindendir. Özellikle yaşanan siyasî olaylar bu sanatçıların kendi içlerine ve özel hayatlarına kapanmalarını sağlamıştır. Aranılan şeyleri çevrede bulamayışın doğurduğu bu

[391] *A. Turan, **Cavidname**, Bakü, 2010. s. 401*

realiteden kaçışı yalnızlık ve inziva isteklerinin, marazi bir duyuş ve hayal kuruş tarzının takip etmesi de tabiîdir.” [392]

Servet-i Fünun şiirinin belli başlı özelliklerinden biri olan maraziliği asrın olmasa da devrin bir hastalığı olarak kabul etmek mümkündür.

1909 yılına kadar sadece yirmiye yakın şiir yazan Cavid, Servet-i Fünun yazarlarının etkisi altındadır. Yazarın bu dönemde kaleme aldığı bütün şiirlerde Servet-i Fünun etkisi tema ve üslup olarak karşımıza çıkar.

“Veremli Gız”[393]başlıklı şiirinde Servet-i Fünun yazarlarının etkisini şairin kullandığı kelime ve tamlamalarda bariz bir şekilde görüyoruz.

Hüseyin Cavid:

Sarı gül! Eş şikeste, solgun nur!

Niçin alude-yi hayal oldun

Çeşm-i nazinde başka remz okunur,

Söyle, bir söyle, sen niçin soldun?

-diyerek bu dönemde kaleme aldığı şiiri ile içli melankolik, hassas bir tarzda, Servet-i Fünun döneminde işlenmiş marazi konuları işlemiştir. Servet-i Fünun atmosferini hissettirip bir sevgili tipi oluşturur.

“Bir Resim Karşısında” ve “Küçük Bir Levha” adlı şiirlerinde sevgilinin güzelliğini gözlemci bir tarzda tasvir eder. Hüseyin Cavid’in özellikle bu iki şiiri güzel bir “Tablo şiir” özelliğine sahiptir.

Bugün Türk dilleri ile ilgili ortak Türkçe arayışları, özellikle Türkiye Türkçesinin ortak iletişim aracı olarak faaliyeti genişlemektedir. Hüseyin Cavid’in eserlerinde dil sorunu önemli yer tutan meselelerden biri idi. Arap- Fars dilleri

[392] *K. Akyüz,* ***Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi,*** *Ankara, 1953, s. 203.*
[393] *Veremli kız.*

asırlarca edebi dilimize nüfuz etmiş ve Arap- Fars kelimeleri Türk diline girerek artık iyice benimsenmişti. Hüseyin Cavid kendi döneminde yaşamış birçok ileri görüşlü aydın yazar gibi Türk dillerinin edebî dil özelliklerinin korunmasının, millî dilin yanlısı olarak ortak Türk kelimelerinin daha çok kullanılması gerektiğini isteyen ve savunan sanatkârlardan biriydi. Hüseyin Cavid'in dil üzerine yaptığı çabalar ortak Türk dili meselesinden kaynaklanıyordu. Hüseyin Cavid'in eserlerinde dile getirdiği dil birliği sorunu ilk kez *"Tercüman"* gazetesinin sayfalarında ileri sürülmüştür.[394]

Sovyetler dönemindeki tüm baskılar içerisinde varoluşunu koruyan halklar yüzyıllar öncesinden gelen işte bu bilinç ile kimi sanat, kültür ve siyaset adamları tarafından da var olmanın temel şartı olarak günümüze kadar ulaştırılmıştır. Nitekim Ahmet Bican Ercilasun, özellikle Sovyet dönemi olarak bilinen yıllarda, esaret altında bulunan Türk topluluklarının varlıklarını koruyabilmiş olmalarını iki önemli nedene bağlar. Bunlardan biri zaman zaman ortaya çıkan millî direniş hareketleri, diğeri ise millî şuur sahibi aydınların millî kültürlerine, dil ve edebiyatlarına sahip çıkmış olmalarıdır. [395]

Ortak Türk dili konusunda *"Tercüman"* gazetesi ve *"Füyuzat"* dergisinin faaliyetleri dikkati çekmektedir. Öncelikle, editörlerin başlıca sloganı kendi ilginç ve güncel içeriği ile dikkati çekmektedir. *"Tercüman",* "Dilde, Fikirde, İşte Birlik", *"Füyuzat"* ise "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" sloganı ile çalışmalar yapmıştır. Bu sloganlar ve yazarların bu alandaki çalışmaları Türk millî bilincinin gelişmesi ve yükselişinde önemli rol oynamıştır.

"Füyuzat" dergisi faaliyeti boyunca dünyadaki bütün Türk halklarının anlayabileceği ortak Türk dili fikrini öne sürmüştür.

---

[394] *K. Memmedeli,* ***Cavid Ömrü Boyu, Hayat va Yaratıcılık Salnaması****. Bakü, 1982, s. 300.*
[395] *A. B. Ercilasun,****Türk Dünyası Üzerine Makaleler İncelemeler****, Ankara, 1993, s.159.*

Azerbaycan edebiyatçılarından Ali Bey Hüseyinzade'den sonra Hüseyin Cavid, Abbas Sehhet, Abdullah Şaik, Ahmet Cevad, Muhammed Hadi, Cafer Cabbarlı gibi romantik tarafından eserlerinde halk olarak, millet olarak "Türk" adı genel olarak işlenmiş, romantizm akımı yazarları halkın millî benlik bilincinin uyanmasına, millî istiklal düşüncesinin, ulusal ideolojinin oluşumuna önderlik etmiştir.

Azerbaycan romantiklerinin hepsi ya direk ya da dolayısı ile Türkiye edebî-kültürel ortamının etkisinde olmuş, ordaki sosyal-siyasî ve kültürel olayları takip etmişler. Hüseyin Cavid'in edebî dili daha çok Türk kelimeleri ile zengin olan bir dildir.

Kuzum, yavrum! Adın nedir?

Gülbahar.

Peki, senin anan, baban var mı?

Var.

Nasıl, zengin midir baban?

Evet, zengin, beyzade...

Öyle ise, giydiğin giyim niçin böyle sade?

Bir başka şiirini örnek verecek olursak:

Geldin de, niçin pembe bulutlar gibi aktın,

Bilmem, niye gittin, niye döndün, niye baktın?

Şimşek gibi çaktın da, niçin gönlümü yaktın,

Bilmem, niye gittin, niye döndün, niye baktın?[396]

[396] *H. Cavid,* ***Eserleri, Dram Eserleri****, V. cilt, Bakü: Elm, 2007, s. 28.*

Gösterdiğimiz örneklerden de anlaşıldığı gibi, Hüseyin Cavid Türkçeye daha çok önem vermiştir. Hüseyin Cavid, bütün sanat hayatı boyunca prensipli bir şekilde Türkiye Türkçesi ve ortak Türk kelimeleri kullanarak yazmaya devam etti.Hatta Stalin döneminde baskılara maruz kalarak haksız yere eserlerinin dili ve konusu açısından eleştirildiği dönemde bile basına gönderdiği bütün eserlerinin üzerine el yazısı ile "imlâsına dokunulmasın"[397] notu yazıyordu.

Azerbaycan romantiklerinin eserlerinin dilini incelediğimizde görüyoruz ki, Ali Bey Hüseyinzade ve Muhammed Hadi'den farklı olarak, Hüseyin Cavid, Abdullah Saik, Abbas Sehhat ve Ahmet Cavad'ın dili Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin genelidir.

Cavid'i eleştirenler ve takdir edenlerin arasında ikili yaklaşımlar da var idi. Bir gruba göre Cavid hem hümanisttir, hem de Türkçüdür, daha doğrusu pantürkistdir, diğer bir gruba göre ise hem dinsizdir hem de İslâmcıdır. Bu zıddiyetler özellikle onun *"Uçurum", "İblis", "Peygamber" ve "Topal Teymur"* eserlerinde kendi ifadesini bulmuştur.

Hüseyin Cavid, pantürkist değildir. O, eserlerinde Türklerin kültürel birliğinin korunmasını vurgulayan usta bir şairdir.

Turana kılıçtan daha keskin ulu kuvvet,

Yalnız medeniyet, medeniyet, medeniyet…[398]

Diyen şairin yukarıda verilen satırları onun 30 yıl boyunca savunduğu bir felsefeydi. Azerbaycan romantik akımı yazarlarının her birinin sanatının kendine özgü yanları vardır. Fakat, bütün bu yazarları birleştiren bir husus eserlerinde ortak Türk diline ağırlık vermeleri idi.

---

[397] *A. Turan, **Cavidname**, Bakü, 2010, s. 112.*
[398] *H. Cavid, **Eserleri, Dram Eserleri**, III. cilt, Bakü, 2007, s. 30.*

Gerçekten de, Azerbaycan romantikleri dil yönünden kendilerinden önceki Azerbaycan klasik edebiyatı yazarları sayılan Vagif'in, Zakir'in, Seyyid Ezim'in takipçisi olmaktan ziyade, Türkiye'deki yazarların takipçisi olarak dikkat çekiyorlardı. Bu da onların ortak Türk dili fikrine önem vermesi ile bağlantılıdır.

Hüseyin Cavid'in dilinde Türkiye Türkçesine geniş yer verilmesi bir yandan onun İstanbul'da eğitim alması, Türkiye edebiyatının etkisi altında olması, "Serveti-Fünuncular"la yoğun ilişki kurması ve etkisi, Türkiye kültürü ve bilginleri ile yakından tanışması, Türkçülüğün tebliğine eserlerinde geniş yer vermesi ile ilgiliyse de diğer yandan da Türk kimliğinin dönüm noktası idi. Hüseyin Cavid sanatı boyu Azerbaycan halkının soyuna güvenerek edebî-sanatsal incelemelerde bulunmuştur. Filozof şair Hüseyin Cavid kendi ulusal fikirleri ile Doğu'da, milletine, halkına şeref, Tanrı severlik, saygı hisleri eğitmekle halkının millî duygularını uyandırma yolunda çalışmalar yapmıştır.

Hüseyin Cavid de birçok Türkçüler gibi ortak Türk edebî dilinin oluşumunu ortak Türk birliğinin oluşması yolunda en önemli şartlardan biri olduğu düşüncesindeydi. Bütün Türk dünyasında bu düşünceyi ilk kez ileri süren İsmail Gaspıralı'nın ölümü ile ilgili yazdığı şiirde "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" sloganının yazarına hayranlık hisleri, hem de İsmail Gaspıralı'nın "dilde birlik" fikrine ifadesi idi. "... Gaspıralı İsmail Bey'in çıkardığı *Tercüman* Gazetesi'nin "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" prensipleri bütün Türk ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da etkisini göstermiş, Azerbaycan gençliğinin gözlerini Türkiye'ye çevirmişti. Böylece Türkiye'de 1908 senesi Meşrutiyetin ilanı ve Balkan harbi sonrası güçlenen milliyetçilik cereyanı Azerbaycan Türklerini Türkiye'ye yöneltti."[399]Hüseyin Cavid,

[399]*H. Baykara, **Azerbaycan'da İstiklal Mücadelesi Tarihi,** İstanbul 1975, s. 39*

"Dilde, Fikirde, İşte Birlik" sloganının birinci bölümüne, yani "Dilde Birlik" sloganını daha çok dikkat edip eserlerinde uygulamasını yapıyordu. Yazara göre dil birliği olmadan fikir ve iş birliği mümkün değildir.

İsmail Gaspıralı'nın ve romantiklerin özellikle Ali Bey Hüseyinzade ve Hüseyin Cavid'in ileri sürdüğü sloganların temel ilkesi Türk birliği ideolojisi idi. Hüseyin Cavid ortak Türkçeyi Turan, kültürel-manevî birliğinin temeli olarak kabul ediyordu. Hüseyin Cavid'in Türkçü, Turancı görüşü ilk olarak sanatında eserlerinin dilinde kendini göstermiştir.

Duygusal şair olan Hüseyin Cavid, "Harp ve Felaket" şiirinde "Seni kurtarırsa kurtarır birlik" misrası ile ortak Türk edebî dili fikrinin aracılığı ile birlikte diriliğe ulaşılacağını dile getirmiştir. Bu şiirde şair haksız savaşlara karşı itiraz sesini yükseltiyordu:

Çok ezildin, yeter, er oğlu er ol!
Çırpınıp çareyi- hilas[400] ara, bul!
Koşarak nura, cehli et pamal!
Hep senindir şeref, ümit, ikbal.
Şaşırıp durma böyle... Bir aydın
İdeal arkasınca koş, çırpın!
İdealsiz necat ümidi- mahal...
"İttihat!" İşte en büyük ideal!
Seni kurtarsa, kurtarır birlik,
Çünkü birliktedir fakat dirlik!..[401]

[400] *Hilas: kurtuluş.*
[401] *H. Cavid,* ***Bütün Eserleri****, hzl: A.Turan, I. cilt, Bakü. 2007, s. 66-67.*

Büyük düşünür ve şair olan Hüseyin Cavid, birçok romantikler gibi böyle düşünüyordu ki, ortak Türk edebî dili, Türk Milletinin birliğini, varlığını gösteren en parlak tecessümüdür. Hüseyin Cavid'in eserlerinin dilinde Türk kökenli kelimeler olduğu gibi işleniyor. O dilin gramer yapısı dikkate alınıyor. Öyle ki, o dilin sesbilimsel, morfolojik-sözdizimsel yapısı sözlük içeriği tamamen Türkçeye uygundur.

Raks, geliyoruz, gidiyoruz, çocuk, yavrum, hep, köy...

Hep raks ediyor kanlı güneş, kanlı ufuklar,

Hep raks ediyor hale kemer, pembe şafaklar.[402]

Bir çocuktur ki, o pek biperva

Bir oyuncaktır onun için dünya;[403]

Bilmiyormuş gibi davranmak ne?

Bu ziyafettir alamet düğüne.[404]

Hayli memnunum, azizim, senden,

Söyle, yavrum, ne dilersin benden?[405]

Burada Hüseyin Cavid'in eserlerinde örnek verdiğimiz: hep, raks, çocuk, yavrum, bilmiyor vs. gibi sözler yazarın döneminde Azerbaycan Türkçesinde kullanılmayan ortak Türkçede kullanılan ortak sözlerdir.

Romantikler Doğu ve Batı edebî geleneklerine saygı duyuyorlardı. Hatta Avrupa edebiyatından alınan yeni edebî türleri Hüseyin Cavid Azerbaycan edebiyatına getirmiştir. Bu dönemde Azerbaycan Türkçesine Avrupa kökenli kelimeler Rus dili aracılığı ile geçtiyse, Hüseyin Cavid'in kullandığı edebî dile ise

[402] *H. Cavid,* ***Eserleri, Dram eserleri****, III. cilt, Bakü, 2007, s. 115.*
[403] *a. g. e., s. 95.*
[404] *a. g. e., s. 38.*
[405] *a. g. e., s. 107.*

Türkiye Türkçesinden geçmiştir. Bu, Hüseyin Cavid'in Türkiye'de yaşaması, eğitim alması ve dönemin Türk aydınları ile kurduğu arkadaşlık ve dostluk ilişkilerinin etkisi idi

Azerbaycan'a döndükten sonra "Türklerin Kültürel Birliği" temasını, eserlerinin temel konusu haline getiren Hüseyin Cavid, Bolşeviklerin 1920 yılında Azerbaycan'a girmelerinden sonra bu idealinden vazgeçmemiş, geri adım atmamıştır. Duygusal bir şair olan Hüseyin Cavid, tüm tepkilere rağmen eserlerinde yazdığı İstanbul lehçesini değiştirmemiştir. Türk diline ve bu dilin eserlerinde yaşatılmasına ne kadar önem verdiğini, bu konuda ne kadar titiz olduğunu Cavid'in eserlerinde görebiliriz:

Bir vahşi güvercin gibi ben de,

Şen gönlümü azade dilerdim.

Alkış sana, Ceyhun kızı, benden ne dilersin?

Şakrak dudağın susmasın, Allah'ı seversin.

Aç gönlünü, layık sana her türlü mükâfat.

Sevda! Ne dilersin, güzelim, aç bana anlat?!

Azerbaycan'ın dahi sanatkârlarından olan Hüseyin Cavid, Osmanlı Türkçesi ile yazmıyordu, halkın anladığı bir dilde eserler yazıyordu. Biz bunu Hüseyin Cavid'in sanatında görebiliriz. Hatta bu özelliği o dönemde, Türkiye'de ünlü olan, Serveti- Fünunculardan onu farklı kılan bir özelliğidir. Her halde, bu özelliği özel ders aldığı Türk yazarı Rıza Tevfik'in yazarın sanatı ve sanatçı kişiliğinin de bıraktığı etkisidir. Eserlerinin dili açısından Hüseyin Cavid, Rıza Tevfik'e ve Mehmet Emin Yurdakul'un etkisi altındadır. Hatta eleştirmenler; "Hüseyin Cavid'i

Abdülhak Hamid'in ve Tevfik Fikret'in taklitçisi olarak da göstermişler".[406]- demektedir.

XX. yüzyıl Azerbaycan basınında birçok Türk şairleri gibi Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın da yeterince yaygın olduğunu, tanındığını görüyoruz. Rıza Tevfik Bey'in Hüseyin Cavid'in sanatı üzerindeki etkisini edibin tüm sanatı boyunca hissedilmektedir. Hüseyin Cavid Rıza Tevfik'ten ders almış, bu sırada ünlü Türkçü, Turancı yazarlardan Ali Bey Hüseyinzade ve Ziya Gökalp'in Türkçülük, İslâmcılık ve modernlik fikirleri ile tanışmak imkânı bulmuştur. Bu yıllarda o aynı zamanda Türk romantizminin temsilcilerinden; Namık Kemal, Şemsettin Sami, Adulhak Hamit, Mehmet Akif Ersoyla da tanışmış, onlarla sanat ilişkisi kurmuştur. Hüseyin Cavid böyle bir ortamda sanat idealini bulmuş ve edebî faaliyetlerine devam etmiştir. Şüphesiz, şair yazarın Batı felsefesinin Türkiye'de tanınmasına ve öğrenilmesinde büyük katkısı olan Rıza Tevfik gibi bir filozoftan aldığı dersler; Türk romantizminin temsilcileri ile tanışma; Doğu ve Batı filozofları - Aristo, İbn-i Sina gibi felsefeci düşünürlerin eserlerinden edindiği bilgiler Cavid'in dünya görüşünün gelişmesinde önemli bir etken olmuştur.

Hüseyin Cavid, Doğu tarihine derinden vakıf olan, Doğu felsefesinden esinlenerek onun etkisiyle, Doğu'nun edebî kültürel ve bilimsel mirasını dikkatle öğrenen ve eserlerinde bundan faydalanan filozof bir şair ve yazardır. Türk romantizminin etkisi ve Türk diline öncelik verilmesi Azerbaycan edebiyatında en çok Hüseyin Cavid'de kendini göstermiştir.

Büyük sahne eserleri yazarı Hüseyin Cavid'in dil konusunda tuttuğu yolu, eserlerinde uyguladığı ortak Türk dili, yazarı döneminin diğer yazarlarından farklı

[406] *Q. Memmedeli,* ***Cavid ömrü boyu. Hayat va Yaratıcılık Salnaması****. Bakü, 1982, s. 201.*

kılan bir özelliğidir. Cavid'in dili Rıza Tevfik Bey'in, Mehmet Emin Yurdakul'un, Ziya Gökalp'ın dilinden farksız, herkes için anlaşılır bir Türkçe idi. Bu dilin ortak dil makamına yükseltilmesi ile büyük düşünür İsmail Gaspıralı'nın ileri sürdüğü "Dilde, Fikirde ve İşte Birlik" ilkesinin "Dilde Birlik" ilkesini başarıyla eserlerinde uygulamış bir yazardır. Maalesef, bilinen Rus işgali Türkçülerin birçok arzuları gibi bu meselenin de uzun bir süre maziye gömülmesine sebep oldu. Buna rağmen Hüseyin Cavid tüm ömrü boyunca ortak Türk dilinde yazmaya devam etti.

Mütefekkir şair, Hüseyin Cavid, kendisinin ortak Türk edebî dili konusunda görüşlerini kendi eserleri ile ortaya koymak istemiştir. Türkiyeli araştırmacı Mustafa Hakkı Türkekul[407] 1963 yılında İstanbul'da basılmış *"Hüseyin Cavid"* kitabında Hüseyin Cavid eserlerinin dili konusunda oldukça net görüş ileri sürmüştür: "Cavid'in dili Azerbaycan genelinde, gerekse de Azerbaycan dışında en çok çatışma ve tartışmaya sebep olan bir konudur. Bildiğimiz gibi, İstanbul Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasında ufak da olsa bir lehçe farkı vardır.

Hüseyin Cavid İstanbul Türkçesini benimsemiş, bunu en ince detaylarına örgülerine kadar öğrenmiştir. Yaratıcılığının ilk dönemlerinde, özellikle de şiirlerinde İstanbul şivesini ustalıkla kullanan filozof şair, sonraları yarattığı eserlerinde bu şiveyi Azerbaycan edebî Türkçesine yaklaştırmaya çalışmış ve neredeyse bu işte kendi amacına ulaşmıştır. Bunun için de büyük yazar Hüseyin Cavid'in Türkçesine ne tamamen İstanbul Türkçesi, ne de tamamen Azerbaycan edebî Türkçesi diyebiliriz. Cesaretle diyebiliriz ki, Hüseyin, Cavid bu iki Türkçe şive arasında köprü oluşturmuş ve bu iki şive arasındaki mesafeyi kısaltarak ortak Türk dili yaratmaya çalışmıştır.

[407] *M. H. Türkekul, a. g. e., s. 125.*

Hüseyin Cavid'in kullandığı Türkçe oldukça anlaşılır bir Türkçedir. "Güney ve Kuzey, Doğu, Batı Azerbaycan, Türkiye, Türkistan gibi Türk ellerinde tek bir insan bulunmaz ki, Cavid'i okusun, onu anlamasın ve onun Türkçesinden zevk almasın".[408]

Ortak Türk dilinin gelişmesinde Hüseyin Cavid'in büyük hizmetleri olmuştur. Ortak Türk dilinin oluşumu bugün de güncelliğini koruyor ve ortak televizyon kanalları aracılığıyla daha da gelişiyor. Gerçekten de günümüzde ortak Türk dilinin gelişmesinde televizyon kanallarının da rolü büyüktür. Ortak kanalların açılması ortak Türkçenin gelişiminde büyük rol oynuyor.

Profesör Nizamı Caferov'un dediği gibi bu alanda ilk adım TRT Avaz'ın açılması oldu. Hakikaten TRT Avaz çok şey yaptı, hâlâ da yapıyor. Özellikle, Azerbaycan İçtimai Televizyonu ile bu televizyon kanalının iletişimi Azerbaycan'da Türk dünyasının meraklıları, ortak Türk kültürü, müziği, Türk sosyal düşüncesinin oluşması için bir aşaması olmuştur. Ortak Türk dili füyuzatçıların-lirik-romantiklerin, özellikle de Hüseyin Cavid'in ve ortak Türk televizyonlarının ana fikir konusuydu. Romantiklerin ortak Türk edebî dili yaratma yolundaki çalışmaları onların çağdaş, güçlü, birleşik ortak Türk kültürü, edebiyatı oluşturmak isteğinden doğuyordu ve bu işte onlar kendi eserleri ile katkıda bulunmuşlardı.

Hüseyin Cavid'in eserlerinin dilinin incelenmesi gösteriyor ki, şairin dili anlaşılır, basit İstanbul Türkçesinin Azerbaycan Türkçesi ile ortaklaşmasından oluşan bir dildir. Hüseyin Cavid'in sanatında Türkiye konusunun özel bir yeri var. Çünkü Cavid'in sanatının gelişmesinde, sanatsal-estetik kalitesinin yükseltilmesinde ilerici Türk edebiyatının ve yaratıcı kimliklerinin büyük rolü olmuştur.[409]

---

[408] *M. Türkekul, a. g. e.,s. 53.*

[409] *Y. Akpınar,* ***XIX. ve XX. Yüzyıllarda Azerî Edebiyatı****, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1992, s. 341.*

Fakat Cavid'in Türkiye ve Türk konusuna başvuruşu öncelikle ortak Türkçe ve Turancılık açısından değerlendirilmelidir, çünkü büyük sanatçı Oğuz-Türk halklarının, genelde, Türk kökenli tüm ulusların kardeşlik ve dayanışmasını bir fikir olarak ileri sürerken, her şeyden önce, bu halkların tarihî köklerini, eski köken birliğini, geçmiş kahramanlık sayfalarındaki birleşmeyi ön plana çekiyordu. O, büyük iftiharla ve gururla geçmişe dayanıp geleceğe doğru ilerleme yapma yolunda halkına seslenerek şöyle diyordu:

Yavrularım! Ey ömrümü şenlendiren, güldüren,
Alnı açık oğullarım, güzel yosma kızlarım.
Yeryüzünü kardeş bilin, insan kanı dökmeyin,
Kimseye kin bağlamayın, yiğit olun, mert olun,
... Konum-komşu, yakın, uzak herkesle hemdert olun,
... Zulme herkiz yaklaşmayın, doğru yoldan şaşmayın.
Tanrı haktır, hak sever, adaletten hoşlanır,
... Zalimleri, cellâtları çiğneyin, hiç korkmayın.
Türk Milleti, görülmemiş boyun büksün, yalvarsın,
... Bir milletin tarihidir: kökü, yurdu, yuvası,
Tarihimiz başucundan herkiz eksik olmasın.
Altay Dağı, Mahan Çölü, bir de Yasın ovası,
Birer aydın sayfadır, her Türk gerek anlasın.
... Bir millet öz kökü üste biter, büyür, yükselir.
Köksüz ağaç çabuk çürür, çiçek açmaz, bal vermez,
Bakın! Görün, tarihiniz size neler gösterir.
... Evet, arslan yavrularım! Türk eli hep şanlıdır,

Elmas gibi lekesizdir, sakın, gafil olmayın:

Asır- yirminci asırdır! Vazifesi pek ağır.

Arş ileri!

Komşular yol aldı, geri kalmayın! (....)

Görüldüğü gibi, yazar Türk gençliğini, genellikle, Müslüman Türk dünyasına mensup her insanı aydınlığa, geleceğe seferber olmaya, birlik olmaya davet ediyor.

Genellikle, Hüseyin Cavid'in sanatından bahsetmek, onun sanatını incelemek, aslında, "Hüseyin Cavid ve Doğu"dan konuşmak demektir. Çünkü Cavid'in sanatçı kişiliğinin oluşması ve olgunlaşması döneminin en ünlü kadim ilim ve kültür merkezlerinden olan Nahcıvan, Tebriz, İstanbul gibi şehirlerinde olmuştur. (Azerbaycan, İran, Türkiye gibi üç ülke).

İliğine kadar Müslüman Türk olan Hüseyin Cavid ilk sanat döneminden başlayarak şiirlerinde, sonra ilk tiyatro *"Ana"* ve *"Maral"*[410]da, ayrıca, daha kuvvetli ve geniş şekilde "*Şeyh Senan", "İblis", "Peygamber"* eserlerinde ve *"Topal Teymur"* tiyatrolarında eserlerinin kültürel kaynağının Doğu'dan alındığını görebiliriz.

Hüseyin Cavid, eserlerinde Doğu'nun sosyal-manevî sorunlarını, halkın üstünlüğü, kadın özgürlüğü, istiklâl ve bunlara benzer fikir, sanat motiflerini kullanmıştır. Ayrıca, karakterlerini, kahramanlarını Doğu ortamından alan Hüseyin Cavid, öncelikle millî sanatçı, Doğu'nun büyük edibi olarak bilinen bir yazardır. Ulusal gurur, millî ahlâk sahibi olan Cavid, değindiği konu ve sorunlara göre dünya edebiyatının ünlüleri arasında kendine önemli bir yer edinmiştir.

[410] *Maral: "Meral"kadınlara konulan özel isimdir.*

Cavid, sanatının son döneminde kaleme aldığı "Seyavuş" faciasında , *"Hayyam"* ve *"Azer"* eserlerinde Doğu konusunu ele almaya devam etmiştir. Böylelikle, Cavid sanatında Doğu konusu sadece bir fon olarak kalmamış, edebî bir yön olarak yükselmiştir.

Cavid'in eserlerinde yarattığı problemlerin temel fikir içeriği Doğu konusundan ayrı değildir. İşte bu anlamda da büyük sanatçının kaleme aldığı ulusalolaylar, kavgalar; eserlerindeki karakterleri, özellikle, trajedi kahramanları Doğu'da giden sosyal-manevî süreçleri aksettiriyordu.

Hüseyin Cavid'in sanatında İslâm konusu bile Doğu konusunun sanatsal ifadesine dayanak olmuştur. Şöyle ki, Hüseyin Cavid bir taraftan İslâm konusunun Müslüman Doğusunun, Türk dünyasının birliği ve bütünlüğü fikrini canlandırmak için ortaya çıkarmışsa, diğer taraftan İslâm Cavid sanatında Turancılık fikrinin temel taşıyıcılarından biri olmuştur.

Kısaca özetlersek, Hüseyin Cavid sanatında Azerbaycan'ı asla Doğu'dan ayırmamıştır, hatta bazen vatan deyince somut olarak kendi vatanını değil, genel olarak bütün Türk-Müslüman âlemini vatan olarak görmüş, bu coğrafyada yaşanan ortak sıkıntıları, problemleri dile getirmiştir.

Servet-i Fünun'dan önce "Tablo Şiir" resim altında şiir yazma cereyanı başlamıştır. Servet-i Fünun yazarlarından Abdülhak Hamit, Rasizade Munif, Tevfik Fikret ve Cenap Şahabettin'in şiirlerinde bu özellik yoğun bir şekilde görülmektedir. Şiirde kelimelerle resim yapma temayülüne Tevfik Fikret'i ve diğer Servet'-i Fünun şairlerini sürükleyen, bu tip şiirin nazariyesini yapan, onun eserlerini Batılı örneklerden alan Cenap Şahabettin'dir.

Hüseyin Cavid'in şiirlerinde Tevfik Fikret'te ve özellikle Cenap Şahabettin'in şiirlerinde rastladığımız pitoresk[411]sanatının özelliklerini görüyoruz. "Bir Resim Karşısında", "Küçük Bir Levha" şiirleri yazarın tablo şiir özellikleri gösteren eserleridir. "Bir Resim Karşısında" şiirinde:

Hazin bir çehre, baygın nazar, suzişli bi menzere
Geniş bir cephe, ulvi bir zekâ, düşkünce bir sima
Evet, düşkünce bir sima; fakat pek nazlı, pek dilber,
Benim en sevdiğim bir levha, bir tasviri pür mana. [412]

Hüseyin Cavid'in tablo şiirleri Cenab Şahabettin'in şiirleriyle şekil yönünden olmasa bile tasviri anlatım özellikleri yönünden benzerlikler göstermektedir.[413]

Hüseyin Cavid'in üslubu genellikle tasvir ağırlıklıdır. O, sıfatları sık sık kullanarak tablo şiir özelliklerine uygun şiirler yazar. Hüseyin Cavid'in şiirlerinin en önemli konularından biri de tabiattır. Yazar için tabiat gizli bir hazinedir. Ona göre kâinat ezeli bir kitap hükmündedir. Onu okuyabilmek için tabiatla haşir neşir olmak gerekir. Tabiatı cennet kadar güzel ve mucizeli bulan yazar, tabiatın güzelliği ile ferahlamakta, edebî bir sefa bulmaktadır. "Her Yer Sefalı Neşeli" başlıklı şiirinde önce tabiatın bu yönünden ve özelliklerinden bahseden şair, tabiatın güzelliklerini belirttikten sonra; asıl cennetinin "Vüsal-i Yar", "Didar-i Yar" olduğunu ifade eder.

Seyrettikçe ben bu güzel kâinatı hep
Ruhum uçar uçar ebedi bir sefa duyar
Cennet kadar bu manzara möciznüma.
Fakat hep bisemer, değilse nasibim vüsal-i yâr

---

[411]*Durumu ve görünüşü resim konusu olmaya değer (görünüş).*
[412] *H. Cavid, **Bütün Eserleri**, hzl: T.Cavid, Bakü, 2005, s. 47.*
[413]*İ. Parlatır, **XX. Yüzyıl Yeni Türk Şiiri**, Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı, IV, S.481-482, Ankara 1992.*

Didâr-i yar, işte odur cennetim benim.[414]

Tabiattaki değişmeler insan ruhuna tesir eder; hele hassas mizaca sahip olan şairleri daha çabuk etkiler. Şöyleki, baharın getirdiği güzellikler şairi nasıl olumlu yönde etkiliyor, mutlu tablolar çizdiriyorsa, sonbaharın getirdiği atmosferde onu olumsuz yönde etkileyip kederlendirmektedir.

Tevfik Fikret'in "Hazan Yadigârları"ndan ikinci şiir olan "Krizantem" adlı şiirinde şair, bu çiçeği anlatırken aynı zamanda sevgilisini de hatırlar ve şiirde çiçekle sevgilisi arasında bağlantı kurarak bir tablo şiir yazmıştır.

Krizantem bu namı pek severim,

Önce duydum onun lisanından

Bana munis, bugün o hatıradır,

Hep onun yadigârıdır kederim,

Açılır sonbahar olunca yâr,

Krizantem içimde bir yaradır.

Diyen şair "Krizantem"in iç dünyasında yaptığı etkiyi, hatırlattığı sevgiliyi ve bu anıdan doğan hüzünlü atmosferi canlandırır. Hüseyin Cavid de "Solgun Benövşeler"[415] başlıklı şiirinde "menekşe" ile sevgili arasında bağlantı kurar. Menekşeler çabuk sararıp solmuş, eski sevdalı neşeli halleri kalmamış, "boynu bükük", "öksüz" perişan duruma dönmüştür:

Şafaktan doğma lebleri öperken,

Siz ki, bahtiyarca gülümserdiniz;

Yoksa o nurdan dökülmüş ellerden

Ayrılınca çiçeklendi derdinîz?

---

[414] *Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 255.*
[415] *Benövşe: menekşe.*

"Menekşe"lerin her hali güzeldir, ancak onların solması, şairin ruhuna dokunur, ince ruhlu şairi üzüntüye boğar.

Hüseyin Cavid, şiirlerinde tabiat unsurlarına büyük ölçüde yer vermiş, tabiata duyduğu sevgiyi sık sık dile getirmiştir. Yazar, şiirlerinden biri olan "İlk Bahar"da mutlu bir bahar tasviri yaparak, ilkbaharın insan ruhundaki tesirini ifade etmiştir. Bu şiirde şair kelimelerle adeta bir bahar tablosu oluşturur:

Bir yanda mektepli birçok kız, oğlan
Oynayıp, okuyup hep bir ağızdan.
El-ele, kol- kola şadan olurlar
Hakkın kudretine hayran olurlar.[416]

Şairin yukarıda zikredilen şiiriyle Abdülhak Hamit'in "Sahra"sı arasında benzerlik bulunmaktadır. Hamit, bu eserinde şehir ile kır arasındaki tezadı ortaya koyarak, tabiatı güzel, kırda yaşayanları mutlu göstermiştir. "Çiçek Sevgisi"[417] adlı şirinde Hüseyin Cavid, dört- beş yaşında sevimli bir kıza annesinin dilinden çiçeklerin güzelliğini anlatıyor. Şairin bu şiiri onun konuşma dilini şiire başarıyla uyguladığı güzel örneklerden biridir:

Sevimli neşeli, dört-beş yaşında bir sarışın;
Melek bakışlı, güzel bir kız işte oynayarak,
Koşardı bahçede, bir şey görüp de etti merak,
Efendim anneciğim, söyle saçtığın ne?
-Sakın!
Kuzum ayaklama bunları, çiçek tohumlarıdır.
Senin için işte biraz sonra pembe, mavi, sarı,

[416] *H. Cavid, **Geçmiş Günler,** hzl:Turan Cavid, Bakü, 2005, s. 225.*
[417] *H. Cavid, a. g. e., s. 238.*

Güzel çiçekler açar hepsi, anladın mı?[418]

Şiir tezatlı, trajik bir sonla biter. Sevimli kızcağız annesinden çiçek ekmeği öğrenir. Ancak çiçeklerin yetiştiğini göremeden ölür. "Çiçek Sevgisi" başlıklı şiirde Türkiye romantik şairlerinden Abdülhak Hamit'in etkisi bariz bir şekilde görülmektedir. Abdülhak Hamit'in eserlerinde karşılaştığımız, dünya facialarından kaçış ve ölümü kurtuluşun çaresi olarak görmek eğilimi Cavid'de de kendini gösterir. Hamit'te akıl ile insan gönlü arasında uyuşmaz bir zıddiyet vardır. Bu zıddiyet Hamit'in aşklarının mutsuz bir şekilde son bulmasına neden olur. Cavid'de de bu özellik *"Şeyh Senan", "Peygamber", "Şeyda"* eserlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Böylece Cavid'de de aşk gönülden gelen temizliğini, saflığını maddî hırsın pisliklerinde kaybeder. Bu da Hamit'teki benzer sonuçlu aşkla paralellik gösterir. Cavid, gönlündeki saf sevgi ve aşk anlayışını yaşadığı evrede bulamayınca iç karamsarlığa düşerek, zaman zaman Allah'a yönelmesiyle Abdülhak Hamit ve Ziya Paşa'nın tefekkür anlayışını yansıtır. Hamit, tabiata yönelerek orada saflığı temizliği bulmaya çalışır. Yazarın eserlerinde tabiat kötülüklerden kaçınıp, sığınılacak bir yer olarak düşünülür. Romantizm yazarlarının önemli özelliklerinden olan bu eğilimi Hamit de eserlerinde belirgin olarak işlemiştir. Yazar,*"Duhter-i Hindu"* adlı eserinde Ön Asya'nın egzotik atmosferini tabiatıyla estirir. Cavid de Hamit gibi aynı şekilde kötülüklerden kurtuluşu zaman zaman tabiata sığınmakta bulur. Böylece toplumun pisliklerini tabiatın temizliğinde, paklığında saklamak veya temizlemek ister.

Terk ederek biz bütün insanları,

Mesken edindik fakat ormanları;

[418]*H. Cavid, a. g. e., s. 238.*

Görmeyelim ta medeni vahşeti.[419]

Abdülhak Hamit'in, Cavid'in sanatı üzerindeki etkisi kesindir. Fakat Cavid'in sanatındaki etkiyi sadece Hamit ile sınırlamak yanlış olur. Her ne kadar Hamit'te, Cavid'de romantik özellikler taşıyan yazarlar olsa da, her iki yazarda da facialarıgörülmektedir. Hamit'te genelde faciaların kaynağını ferdi kişiler oluştururken; Cavid'in facialarının kaynağını toplumsal sorunlar, burjuvazinin oluşturduğu sınıfsal zıddiyetler oluşturmaktadır. Toplumsal sorunları irdelemesiyle, Cavid tiyatrosunda toplumsal problemler ve bu problemlerin oluşturduğu facialar vardır. Cavid tiyatrosu bu özelliği ile Hamit'ten daha çok Namık Kemal'ın etkisi altındadır.

Abdülhak Hamit'in eserlerinde bireysel duygular sıkça işlenirken, Cavid'de bireyselliğe yer yoktur. O kendi ruh dünyasını ortaya koymaktan ziyade toplumun sıkıntılarını dile getirmesi açısından Hamit'ten farklılık gösterir.

Sevginin kutsal inanışları yıkacak kadar güçlü kılınması, hatta sevgi ve sevgiliye tapınmak kadar sevginin kutsallaşması, Cavid ve Namık Kemal'de görülen ortak bir olgudur. Cavid, "Benim Tanrım Güzelliktir, Sevgidir" ifadesini kullanırken; Namık Kemal'de *"Cezmi"* adlı eserinde kahramanı Perihan'ın dilinden sevdiği Adil Giray'a "Küfür olmasaydı sana tapar, Tanrım budur derdim." ifadesini kullanarak sevginin kutsallığına işaret eder. Bu ifadelerdeher iki yazarın paralelliğini göstermektedir. Ayrıca her iki yazarında eserlerinde tarihe yöneliş, tarihî olay ve kahramanları işlemiş olmaları bir başka benzerliğin ve etkileşimingöstergesidir. Namık Kemal'ın *"Celaleddin Harezmşah"* dramı ile Cavid'in *"Topal Teymur"* dramı birbirine çok benzerlik arz eder. Her iki eserde de Türkçü ve İslâmcı yaklaşım görülmektedir. Cavid'in üzerinde Namık Kemal'in bu etkisi birçok eserlerinde sık

[419]*H. Cavid, a. g. e., s. 286.*

sık Türk dünyasındaki facialara yer vermesi ile öne çıkar. Bu yolla da Azerbaycan edebiyatında Pantürkizm ve Pan-İslâmizm'in öncülüğünü yapmış olur.

Eserlerinin konusunu Sovyet döneminin güncel sorunlarından almadığı Uzak Doğu ve Batı'dan aldığı için yazar, döneminde haksız yere eleştirildi. Yazar eserlerinde Türkçü ve Pan-İslâmist yaklaşımıve tefekkür anlayışını getirip, kesin hatlarıyla ortaya koyduğu için Sovyetler zamanında mercek altına alınmıştır. 1937 yılında da Türkçü ve Pan-İslâmist damgası yiyerek hüküm giyip sürgün edilerek gurbet ellerde şehit olmuştur.

Hüseyin Cavid, eserlerinde Namık Kemal, Ziya Paşa, Tevfik Fikret ve Mehmet Akif Ersoy'un etkisiyle sık sık vatan, hürriyet kavramlarına yer vermiştir.

Hüseyin Cavid'in tiyatro eserlerinde toplumsal fayda prensibi anlayışıyla Namık Kemal'in; duygusal ifadelerin oluşturduğu facia özelliği ile Abdülhak Hamit'in etkisindedir.

Cavid'in sanatsal hayatında duygu hâkimdir. Fakat bu duyguların oluşturduğu facialarn dayanak noktası toplumsal sorunlar ve burjuvazinin riyakâr, ihanetkâr sahte din adamlarının keyfi ve hissi davranışlarıdır.

Cavid'in sanat hayatını etkileyen Türk yazarlarından biride Tevfik Fikret'tir. Fikret'teki toplumcu, faydacı ve mevcut zulümkâr yönetime tepki anlayışı, şiirlerinde deniz temasını ilk kez kullanışı deniz temasına sıkça yer verişi[420]Tevfik Fikret ile paralellik gösteren özelliğidir. Bu da, Hüseyin Cavid ile Tevfik Fikret'in sanatının benzerliği ve etkileşimin göstergesidir. Tevfik Fikret Türk edebiyatına deniz temasını ilk kez işlerken, aynı özelliği Azerbaycan edebiyatında Cavid yapmaktadır.

[420]*K. Akyüz,* ***Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi****, Ankara, 1953, s.127.*

Yaşar Karayev "Hüseyin Cavid'in Poezyası" adlı yazısında Cavid için şöyle der: "Azeri edebiyatında deniz ilk defa doğrudan temaşa hedefine çevrilmiştir. O, bizim şiirde ruhi remzi, fikri sembolü olmayan ilk tabii manzarası idi."[421]

Türk edebiyatında deniz temasına sıkça yer verirler. Bunun nedeni denizin geniş bir anlatıma rahat bir imkân sağlaması ve temizleyici bir nitelik taşımasıdır. Bu nedenle Tevfik Fikret denizi çocuğun saflığı kadar temiz görürken, Abdülhak Hamit'te zamanla denize yer verir eserlerinde. Bu yazarların etkisi onda da görülür ve Cavid'de de deniz konusu vazgeçilmez bir konu olarak görülür. Şairin "Deniz Kenarında", "Deniz Perisi", "Deniz Temaşası" şiirleri buna örnek gösterilebilir. Fikret gibi deniz konusunu Azerbaycan edebiyatına ilk getiren Cavid'in olması, yazarın Türk romantizminin etkisinde kaldığını gösterir.

Cavid'deki insan aklının insanı mutlu etmeyeceği kavramı Rıza Tevfik'te de görmekteyiz. Bu yaklaşım yazarın bir başka etkileşiminin göstergesidir.

Rıza Tevfik'in her türlü dinî tutuculuğa ve feodal tarikat anlayışına karşı çıkışını Cavid'de de görebiliriz. Daha önce de söylediğimiz gibi Hüseyin Cavid'in Darülfünun'daki hocası Türkiye'deki himayecisi ve yönlendiricisi Rıza Tevfik olmuştur. Bundan dolayıdır ki, Cavid'in sanat hayatında edebî düşüncelerinin şekillenmesi, formalaşmasında Rıza Tevfik'in etkisi inkâr edilemez. Rıza Tevfik her türlü tutuculuğun, feodal tarikat anlayışının insanların mutluluğunu bozduğunu; cemiyetlerin huzurunu kaçırdığına inançla böyle tutucu tarikatları reddeder. Cavid de Tevfik Fikret gibi dinin ve kutsal inançların bir sömürü aracı olarak kullanılmasına, halkın bu yolda saf duygularının istismar edilmesine karşı çıkıyor. Cavid, bu konuyu ağırlıklı olarak *"Şeyh Senan"* adlı eserinde belli başlı yanlarıyla işlemiştir.

[421] *Y. Karayev,**Hüseyn Cavid, Cavidşünaslıq** (Araştırmalar Toplusu). I. Bölüm, Bakü, 2007, s. 324.*

Cavid, Türkiye'de eğitim aldığı yıllarda Türk tarihinin, Türk edebiyatının, Türk felsefesinin yanında Türk ahlâk ve estetiğinin inceliklerini de öğrenmeyi ihmal etmedi. Türkiye'deki eğitimi süresince öğrendiklerini gelecekteki mücadelesinde eserleri aracılığıyla ortaya koymuştur. Böylece de Azerbaycan'da gelecek kuşaklara Türkçülük şuurunun aktarılmasında önemli katkılarda bulunmuş bir yazar, mükemmel bir münevverdir.

Hüseyin Cavid, İstanbul'da kaldığı yıllarda sadece Türkiye'de romantizm akımın yazarlarından değil, romantik olmayan Türkçülük ve İslâmcılık edebî ve fikrî akımlarını savunan düşünürlerin, şair ve yazarların da etkisinde kalmıştır. Bu etkinin izlerini ortaya koyduğu eserlerinin konularında kullandığı dilde ve kahraman olarak canlandırdığı Türk soylu şahsiyetlerde de rastlayabiliriz. Hüseyin Cavid'in neredeyse bütün eserlerinde "Türkçülük", "Turancılık" anlayışı kendini göstermektedir. Yazarın "Türkçülük", "Turancılık" düşüncelerini yoğun olarak çalıştığı eserlerine *"Koca Bir Türkün Vasiyeti", "Afet", "Uçurum", "Atilla", "Cengiz"i* örnek gösterebiliriz.

Yazar, "Koca Bir Türkün Vasiyeti" şiirinde Türkçülük mefkûresini belirgin bir şekilde dile getirdiğinden, 19 Nisan 1910 tarihinde ilk kez Hakikat Gazetesi'nde bu şiiri yayınlandıktan sonra bir daha yayınına izin verilmemiştir. Şiirin on mısralık bir parçası Azerbaycan Kültür Dergisi'nin 1975 yılında 216 numaralı sayısında yayınlanmıştır.[422]Şiirin tamamı altmış mısradır. Şair *"Koca Bir Türk'ün Vasiyeti"* adlı eserinde Türklüğün geçmişini irdeleyerek:

Bir milletin tarihidir, kökü, yurdu, yuvası,

Tarihiniz başucundan hergiz eksik olmasın.

[422]*A. Turan,* ***Cavidname,*** *Bakü, 2010,s. 374.*

Altay Dağı, Makan Çölü, hem de Yasin Ovası

Birer aydın sayfadır, her Türk gerek anlasın.

Hüseyin Cavid bu şiiri kaleme aldığı dönemde Türk gençliği gözü kapalı, şuursuz bir yenilik peşindedir. Bu durum zaten zor durumda olan Türk toplumuna yeni bir illetiçine soktuğundan,dönemin ileri görüşlüaydın yazarları bu duruma itirazlarını ortaya koymuşlardır. Bu konuyla ilgili eserler, makaleler, yazılar yazmakla da körü körüne Batılılaşan, Batıyı taklit eden Türk gençliğine kendi öz değerlerini geri döndürmek yolunda örnek olurlar.

Yanlış Batılılaşma ile ilgili aktif mücadele eden Türk yazarlarından,Hüseyin Cavid'in de etkilenip etkisinde kalarak eserler yarattığı aydınlardanörnekler sıralayarak; Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul ve Mehmet Akif Ersoy'u sıralayabiliriz.

Hüseyin Cavid'in "Harp ve Felaket" şiiri Sovyetlerin sansürü, baskıcı zihniyeti karşısında döneminde fazla irdelenmemiştir. Cavid'in şiirlerinde Mehmet Emin Yurdakul'un ve Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerinde kullandığı coşkulu milliyetçilik ifadelerini görüyoruz. Bu söylediklerimize örnek olarak; Hüseyin Cavid'in şu mısralarını paylaşmak isterim:

Ulu şahlar, kibirli hakanlar,

Papalar, hep halifeler her gün

Diz çökerlerdi Türke karşı bütün

Çünkü parlardı erlerin kılıcı.

Hepsi kartal gibiydi saldırıcı.[423]

[423] *H. Cavid,* ***Bütün Eserleri,*** *hzl: A. Turan, İstanbul 2013, s. 864.*

Cavid İstanbul'da bulunduğu dönemde Darü'l- Fünun'a kayıt olduktan sonra bu edebî ortamda tanıştığı ve ders aldığı edebî kişilikler; Namık Kemal, Ziya Paşa, Rasizade Mahmud Ekrem, Abdülhak Hamit ve Rıza Tevfik gibi büyük sanatçılardır. Büyük ölçüde de sanat anlayışı ve felsefi dünya görüşünün oluşumunda bu şahsiyetlerin katkısı olmuştur. Cavid, İstanbul'da eğitim aldığı yıllarda bir yandan fikir adamlarından ders alırken diğer yandan da İstanbul matbuat hayatıyla yakından ilgileniyordu. Bu dönemde başyazarlığını Mehmet Akif Ersoy'un yaptığı *"Sırat-i Mustakim"* dergisinin sayfalarında de "İlmi Beşer", "Yâd-i Mazi", "Son Bahar" gibi şiirleri derginin sayfalarında neşredilir. Yazarın şiirlerinin *"Sırat-i Mustakim"* Dergisinde neşredilmesi edebiyat, felsefe, hukuk ve ilimden bahseden bu derginin başyazarlığını yaptığı ve aynı zamanda Darü'l- Fünun'da Osmanlı edebiyatından ders aldığı Türkiye'nin "İstiklal Şair"i, milliyetçi ve ümmetçi düşüncenin temsilcisi olan Mehmet Akif Ersoy'un sanatına olan ilgisidir. Aynı zamanda *"Sırat-i Mustakim"* Dergisi Türkçenin sadeleştirilmesi yolunda mücadele edenlerin yayın organıydı.

Lirik ve romantik özellikler gösteren, Hüseyin Cavid ferdî konuların yanı sıra millî, içtimaî konuları da başarıyla işlemiştir. Cavid'in sosyal konulu şiirlerinde ve manzumelerinde Mehmet Akif Ersoy'un etkisi, konu ve duygu benzerlikleri yoğun bir şekilde kendinî göstermektedir. Mehmet Akif Ersoy'un ve Cavid'in şiirlerinde ve eserlerinde, manzum konu ve tema açısından benzerlik gösterenlere: "Öksüz Enver", "Küçük Serseri", "Geceydi", "Bir Kızın Son Feryadı", "Veremli Kız" gibi şiirlerini gösterebiliriz. Cavid'in sosyal ağırlıklı bu tür şiirlerinin esin kaynağı Mehmet Akif'in; "Hasta", "Meyhane", "Küfe", "İstibdat", "Seyfi Baba", "Bebek", "Köse",

“İmam” gibi şiirleri olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü bu şiirler arasında tasvir, üslup ve konu açısından birbirlerine benzemekteler.

Mehmet Akif Ersoy, Türk edebiyatında her gün görülen, görüldüğü için dikkat çekmeyen hadiselerden, sokaktan alelade insanlar arasında şiirine kahraman ve konu seçerek etrafını çeviren acıları, yoksullukları, zulüm ve adaletsizlikleri tasvir eder. Bu şiirlerinde tasviri üslubu kullanarak şiirlerine yüklediği “ayna” görevi ile dış dünyayı yansıtır.

Hüseyin Cavid’de ilk şiir tecrübelerinin dışında, Mehmet Akif’in halk için sanat prensibine uyarak şiirlerini ve manzum eserlerini toplumda yaşanan aksaklıkları yansıtmak için yazmıştır.

Mehmet Akif’in “Seyfi Baba” şiirinde anlatım tasvir o kadar etkili, canlı ve duygu yüklüdürki hayatın bir anını yaşıyor gibi oluruz. Her gün görüp de dikkat etmediğimiz anıları yazarın mısraları ile yeniden yaşayabiliriz Burada Seyfi Baba’yı ziyarete giden anlatıcı durumundaki şairin sokakları tasviri uslubu bile bir hedefe hizmet ediyor. Yoksul, bakımsız, hizmet götürülmemiş sokaklar üzerinden okuyucuya zor hayat şartları yüzünden çalışmak zorunda bırakılmış, kapılarını pek az kişinin çaldığı yaşlıların düştükleri zorluklara götürüyor. Kimsesiz insanlar Mehmet Akif Ersoy’un dili ile anlatılıyor.

Sopa sağ elde, kırık camlı fener sol elde.
Boşanan yağmur iliklerde çamur ta belde
Hep çoktan gömülen kaldırımın,hortlayarak
Gel!” diyen taşları, kurtarmasa insan batacak
Saksağanlar gibi sektikçe birinden birine
Düştü artık bize göllerde pekâlâ yüzmek!

Yakamozlar saçarak her tarafından fenerim,

Çifte sandal yüzüyorduk, o yüzer ben yüzerim![424]

Şair İstanbul'un yağmur sonrası denize dönmüş fakir bir semtinde sürüklenerek yaşayan yaşlı bir dedenin fakir yaşantısını anlatmaktadır.

Mehmet Akif'in "Seyfi Baba"sıyla benzer konuyu işlemiş Hüseyin Cavid de "Küçük Serseri" şiirinde yaşlı bir insan değil, daha hayata yeni atılmış çocuğun fakirlik içinde sokaklarda tehlike dolu yaşantısını, etkili bir dille güçlü tasvir araçlarıyla anlatmıştır.[425]

Güneşin kızgın odlu darbesine

Hedef olmuş vücudu, hem de elil

Bir küçük kulübe yok ki gölgesine

İltica eylesin zavallı sefil.[426]

Mehmet Akif'in sosyal ağırlıklı halkın toplumun acılarını anlatan şiirlerinin etkisi ile Hüseyin Cavid'de sanatında daha çok toplumda yaşanan aksaklıkları dile getirmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz her iki şiirin de ortak özelliği sosyal ağırlıklı olup; şiiri duygu yükü ve etki kuvveti veren güçlü tasvir yöntemi ve merhamet duygusudur. Her iki şiirde, nesre yakın bir dille yazılmıştır.

Mehmet Akif'in şiirleri toplumun ağır sosyal, ekonomik şartları altında inleyen, hakları çiğnenen milletinin yaşadığı sıkıntılı, dertleri anlatmak için etkili bir araç, bir yöntemdir.

Mehmet Akif, Avrupa-Batı emperyalizmi karşısında bir tavır sergiler. Mehmet Akif'in Batı emperyalizmine karşı tavrı ikiye ayrılır: "Bilim, teknolojisi, sanatı kuralı, kaidesi, nizamı ile iyi olan Batı, bir de kendi dışındaki zayıf milletleri

[424] *Mehmet Akif Ersoy,* ***Safahat, Seyfi Baba****, Ankara, 2012, s. 198.*
[425] *H. Cavid,* ***Bütün Eserleri, Geçmiş Günler****, Küçük Serseri Şiiri, hzl: Turan Cavid, Bakü, 1983,s.35.*
[426] *A. g. e., s. 36.*

sömüren, onları ezen, yok etmeye çalışan emperyalist Batı. Akif, Batı'nın iyi yönünü takdir ederken, emperyalist yönünü olabildiğince eleştiren, amansız bir Batı düşmanıdır. [427]

Mehmet Akif eserlerinde İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya gibi büyük devletlerin Müslüman devletlerinin, özellikle Tanzimat'tan günümüze Müslüman ve Türk halkları üzerindeki siyasî, ekonomik, kültürel sömürgecilik, emperyalizm politikalarını eleştirmiştir. Eserleri ile Müslüman Türk topluluklarının gözünü açmaya, uyandırmaya çalışmıştır.

Mehmet Akif aynı zamanda toplumu yanlış Avrupalılaşmaya karşı da uyarmıştır. Mehmet Akif gibi Hüseyin Cavid'de eserleri ile yanlış Batılılaşmanın getirdiği olumsuz etkileri ifşa ederek halkı uyarmaya çalışmıştır. Hüseyin Cavid'de Mehmet Akif'in etkisiyle şiirlerinde emperyalizme karşı amansız bir mücadele yürütür. Onun şiirlerinde adaletin insan hukukunun temini için yapılan mücadelenin rüzgârları hissedilir. Şairin emperyalizmle mücadeleyi konu alan "Harp ve Felaket", "Harp İlahı Karşısında", "Guruba Karşı" şiirlerinde belli idealler için insanların facia ve ıstıraplara sürüklenmesine daima ve kabullenmez bir şekilde karşı çıkarak kendi itirazını dile getirir.

Hüseyin Cavid,*"İblis"* (1927) piyesinde her zaman savunduğu milliyet ve Türkçülük mefkûresine sadık kalarak, Türk Milletinin şanlı tarihini kurtarmak için yalnız kılıcın kâfi gelmediğini bu kurtuluşun ilimle, irfanla, medeniyetle yapılacağını eserinin kahramanlarının dilinden;

"Turan'a kılıçtan daha keskin üçlü kuvvet,

[427] *N. Çetin,* ***Mehmet Akif'i Doğru Anlamak,*** *İstanbul, 2011, s. 46.*

Yalnız medeniyet, medeniyet, medeniyet.” –diyerek kendi bakış açışını anlatır.

Bu şiirinde olduğu gibi birçok şiirinde yalnız ilimle, bilimle kurtulmanın mümkün olduğunu ifade eder. Hüseyin Cavid'in bu eseri en ünlü ve sevilen eserlerinden biridir. Yazar insan kılığındaki iblislerin gerçek simalarını; insanlar arasında kin ve düşmanlığı körükleyen sahte kimlikli insanları ifşa ederek sergilemektedir.

Tanzimat'tan itibaren dinî anlayış ve inançlarda birçok çatışma ve buhranlar olmuştur. Bu konuyla ilgili birçok fikirler ortaya çıkmıştır. M. Kaplan[428]bu anlayışlar karşısında alınan tavırları şöyle maddeleştirmiştir:

a) Çağın şartlarını hiçe sayıp, eski düşünce ve gelenekler bağlı kalıp, bütün yenilikleri red ve inkâr etmek.

b) Çağın kendisiyle birlikte yeni bir anlayış ve hayat felsefesi getirdiğini savunup, dinî insanlığın gerisinde kalmış var sayarak; onu tarihe gömmek.

c) Dinin edebî kıymetleriyle çağın şartları arasında bir bağlantı kurmak, başka bir deyimle dinî çağın değişen şartlarına göre yorumlama.

Tanzimat'tan sonra Türk yazarlarının eserleri incelenirse bu üç tavıra da uygun örnekler vermek mümkündür.

Birinci tip düşünce tarzı için “Tanzir-i Telemak” yazarı Mehmet Sadık uygun bir örnek sayılabilir. İkinci tip düşünce tarzına sahip bir kişi olarak Tevfik Fikret'i gösterebiliriz.

[428] *Mehmet Kaplan,* ***Şiir Tahlilleri I (Tanzimattan Cumhuriyete),*** *İstanbul, 1952, s. 25.*

Üçüncü görüşün en büyük temsilcisi Mehmet Akif'tir. O, çağdaş medeniyet ile İslâmiyet arasında köprü kurmaya çalışarak çeşitli sahalarda yeni fikirler ortaya atmıştır.

Hüseyin Cavid'in dinî görüşleri yer yer Tevfik Fikret'i yer yer de Mehmet Akif'i hatırlatır. Bunları yeri geldikçe belirtmeye çalışacağız. Son yüzyıllar içinde Türk-İslâm toplumu yıkılmaya yüz tutmuştur. Türk-İslâm toplumunun çöküşünde atom enerjisini keşfe çalışan Batı'nın bilim, teknik alandaki keşiflerinin büyük tesiri vardır. Aynı zamanda toplumda "cahil kitlesi" ile sapıtmış sözde aydınların gafletleri önemli rol oynamıştır.

Mehmet Akif'e göre İslâm âleminin çöküş sebebi, İslâmiyet'in kendisi değil, kendisini Müslüman sayan halkın, bir tarihten sonra, onun ruhunu ihmal ederek, din diye bir batıl inançlar bataklığına saplanmış olmasıdır.

Müslüman unsuru gayet mütedenni: doğru,
Şu kadar var ki değildir bu onun mahzuru.
"Müslümanlık" denilen ruh-ı ilahi, arasak,
"Müslümanız" diyen insan yığınından ne uzak!
Dinî tetkik edeceksek dönelim haydi geri:
Alalım Neş'et-i İslâm'a yakın bir devri
O ne dehşetli terakki, o ne müthiş sür'at
Öyle bir harika gösterdi mi insaniyet.[429]

Akif'in din ile ilim arasında kurduğu köprünün temel direğini işte bu inanç teşkil eder. İslâmiyet, ilim ve terakkiye engel değildir. Suç, cahil halk ile İslâmiyet'i anlamayan hocalarda ve onun üzerine düşünecek yerde Batı'yı körü körüne taklit

[429] *M. Akif Ersoy,* ***Safahat****, Ankara, 2012, s. 288.*

eden sözde aydınlardadır. İslâm âleminde sadece ilmin değil, ahlâkın da sükût ettiğini belirten Akif gerçek dindar olmayan hocalardan milletin çok çektiğini ifade eder:

Bu ilimsiz hocalardan, bu beyinsizlerden,

Çekecek milletin hâli ne olmaz, düşünün!

Taassup ve cehalet İslâm toplumlarının geri kalış sebeplerindendir. Şair bu konuda şunları söyler:

Ya taassupları? Hiç sorma, nasıl maskaraca?

O, uzun hırkasının yenleri yerde, hoca

Hem bakarsın eşi yok dine taaddisinde,

Hem ne söylersen olur dinî hemen rencide.

Milletin hayrı için her ne düşünsen; bid'at,

Şer'i Tagyir ile terzil ise -haşa- sünnet.[430]

Hüseyin Cavid de Mehmet Akif Ersoy gibi, kurtuluşu ilim-irfan yolunda çalışmada bulur.Şair bunu *"Azer"* isimli manzumesinde kahramanının diliyle ifade etmiştir. Ma'bedler; kütüphane ve mektep olursa "fezl ü marifet güneşi" bütün dünyayı aydınlatacaktır. Halkın ilim ve irfanla terakki bulacağını belirten şair, "kanlı, kinli kuvvetlerin zulmünden xilas[431] olup, şeref ve benliklerini çiğnetmeyeceklerini" söyler.[432]

"Şeyh Senan" dramında yazarın kahramanı da yapılacak mücadeleden vazgeçerek, Mekke'de ibadetle meşgul olmak isteyen şeyhlere:

Kuru boş secdenin yok akibeti!

---

[430] *Mehmet Akif Ersoy, a. g. e., s. 823.*
[431] *Xilas: kurtulmak.*
[432] *A. Turan, **H. Cavid, Bütün Eserleri, Azer Poeması**, İstanbul, 2013, s. 903.*

Hak sever yalnız ehl-i marifeti.[433] cümleleriyle seslenmektedir.

Görüldüğü gibi Hüseyin Cavid, tevekkülü yanlış yorumlayanlara, tembelliğe karşı çıkmaktadır. Mehmet Akif de tembelliğe, kaderciliğe şiddetle karşı çıkar:

"Çalış" dedikçe şeriat, çalışmadın, durdun,

Onun hesabına birçok hurafe uydurdun!

Sonunda bir de "tevekkül" sokuşturup araya,

Zavallı dinî çevirdin onunla maskaraya.

Verdiğimiz bu örneklerde Mehmet Akif'le Hüseyin Cavid, din istismarcılığına, taassuba, cehalete, kaderciliğe ve boş tevekküle karşı çıkarak ilim ve irfanla mücehhez olmayı savunmuşlardır. Bu yönlerden Mehmet Akif'in, Hüseyin Cavid'in üzerinde etkisi olduğunu çok açık görmekteyiz. Eserlerini incelerken karşılaştığımız konu, tema ve üslup benzerlikleri bunun ispatıdır.

Hüseyin Cavid, manzum hikâyelerinde kullandığı konuşma tekniği ve şiirlerinde; "şiir cümlesi özellikleri kullanarak, anlamın bir mısrada bitirilmeyerek daha sonraki mısralara sarkmasını sağlamıştır. Hüseyin Cavid'in şiirlerinde kullandığı bu teknik, şiir dilinin nesre yaklaştırılması, Servet-i Fünuncu'ların karakteristik özelliklerindendir. Hüseyin Cavid'in bazı şiirlerinde bizzat konuşma cümleleri de yer alır. Bunu da yazarın Mehmet Akif'ten etkilenmiş olmasına ve dramaturg yönüne bağlayabiliriz.

Edebî bir ifade ile söylersek; edebiyat bize tarihin söylemediklerini söyler. Daha açık bir ifade ile tarih, edebiyatın en çok faydalandığı alandır. Destanlarda, şiirlerde, hikâyelerde, tiyatro ya da romanlarda hemen her edebî eserde tarihin etkilerini görebiliriz. Yazar, tarihten herhangi bir dönemi, olayı ya da kahramanı

[433] *Hüseyin Cavid, a. g. e., s. 325.*

eserinde kurgulaştırarak tarihî olayları yeniden yorumlar, tarihi edebiyatın içinde kurgulaştırarak ve okuyucuda farklı düşünceler oluşturur.[434]

Hüseyin Cavid, edebiyat tarihi içinde çeşitli dönem ve tasniflerin muhatabı olarak romantik Türkçüler zümresinden kabul edilir. Hüseyin Cavid'in eğitiminin ve hayatının önemli bir kısmını üstelik düşünce ve karakterin şekillenmesinde önemli bir devre olan gençliğini, Türkiye'de ve İstanbul'da geçirmiştir. Bu dönemin bu çevrenin en önemli simaları ile hep beraber olmuştur. Ali Bey Hüseyinzade, Abdullah Şaik, Muhammed Hadi, Abbas Sehhet, Ahmed Cevad, Cafer Cabbarlı, Ali Abbas Müznib gibi Azerbaycanlı düşünce ve edebiyat adamlarının yanı sıra Türkiye ve Rusya Türklerinden İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura, Mehmed Emin Yurdakul, Rıza Tevfik, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Ziya Gökalp gibi bu fikrin temsilcileri Hüseyin Cavid'in düşünce dünyasını şekillendiriyordu. Bu kişiler her ne kadar farklı coğrafyaların mensupları olsalar da karşılıklı kaynak ve varislik, gelenek ve yenilikçilik zemininde müştereklikleri vardı. Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan romantiklerinin Türkçülük görüşlerinin Türk edebiyatı klasiklerinin büyük tesiri altında olduğunu belirtir. "*Azerbaycan gençleri saf ve samimi bir niyetle Türk öğretmenlerinin talebesi oldular. Çok geçmeden Namık Kemal, Muhammed Hadi'yi, Abdulhak Hamid, Hüseyin Cavid'i Mehmet Emin de Ahmet Cevad'ı evlat edindiler.*" der.[435]

Aşağı yukarı bütün Türkçülerin kanaatine göre Tarih birliği, milletin esas yönlerinden biridir. Türklerin tek millet olmasının en büyük ispatı Türk soylarının müşterek maziye sahip olmasında idi. Türk tarihine hasrolunan eserlerin meydana

[434]Elmas Şahin, **Tarihin Söylemediklerini Edebiyat Söyler,** *Türk Yurdu, C. 31, S. 291, Kasım 2011, s. 283, 286.*
[435]*Kengerli, Aybeniz Aliyeva, **Azerbaycan'da Romantik Türkçülük**, (aktaran Metin Özarslan), İstanbul, 2008, s. 10, 11, 79.*

gelmesi milleti özüne tanıtmak; Türk Milletinin geçmişte bir, tam ve bütün olduğunu göstermek gerekiyordu. Bunun için umum Türk medeniyeti yaratmak kavramı, tarihte var olan kudretli umum Türk medeniyetine ve umum Türk edebî diline dayanıyordu. Böylece, Turan dilinin edebî banisi olarak kabul edilen Hüseyin Cavid, diğer fikirdaşları gibi Türk tarihini şan şeref kaynağı, iftihar kaynağı, üstünlükler sergisi olarak görmüştür. Türk'ün Türk'le düşmanlığı ise, aralarındaki çekişmelere karşı çıkarak Türk Milletinin bütünlüğüne vurulan bir darbe şeklinde değerlendirmiştir.

Hüseyin Cavid'in *"Topal Teymur"* eserinde Teymur'un Yıldırım Beyazıt'a: "*Hiç merak etme hakanım! Sen kör bir aptal, ben de deli bir topal! Eğer dünyanın zerre kadar değeri olsaydı, yığın yığın insanlara, ucu bucağı yok memleketlere senin gibi bir kör benim gibi bir topal musallat olmazdı.*"[436]-gibi ironik bir edebî hitabı ile bitirilir.

Burada, Abdulhak Hamid'in etkisi açıkça görülmektedir. Hamid, *"Tayflar Geçidi"* adlı eserinde Teymur'la Ankara Savaşı'ndan dolayı Sultan Yıldırım Beyazıt'a yer verir. Tarihteki gibi eserde de ikisini birbirlerine karşı uzun uzun övündürür. Bu meselede, yazar Sultan Yıldırım Beyazıt'ın tarafında yer alır. Onu sadece kardeşi Yakub'u öldürmesinden dolayı suçlu bulur. Teymur'a yenilme sebebinin de bu olduğunu söyler. Yazara göre, Tatarlar ihanet etseler de etmeseler de sultan zaten yenilecekti, çünkü kardeşi Yakub'un ahını almıştır.

Yukarıda örneklediğimiz beş perdede de geçen ifadelerde de belirttiğimiz gibi Teymur, bariz bir şekilde Yıldırım'a karşı üstün durumdadır. Bu sebepsiz değildir. Daha önce, girişte belirttiğimiz Türkçülük akımı mensuplarının hemen hepsinde

[436] *A. Turan,* ***H. Cavid, Bütün Eserleri,*** *Topal Timur, İstanbul, 2013, s. 425.*

Teymur, imtiyazlı bir konumdadır. Bu imtiyaz ise Teymur'un Çin Seddi'nden Marmara Denizi'ne, Deşt-i Kıpçak'tan Hint Denizi'ne kadar bütün Türkleri birleştiren son Turan hükümdarı olmasından ileri gelmektedir.

Gerek Türk tarih yazarlığında gerekse bu etkinin devamcısı olan Türkiye tarih yazarlığında Teymur, Beyazıt'a nazaran olumsuz bir konumdadır. "Topal" sıfatı devrin yerli kaynaklarında daha çok bir nakısa veya küçültme amacıyla kullanılır. Ancak Hüseyin Cavid'in eserinde bu sıfatı edebî bir üslup kullanılarak Yıldırım körlüğü ile imtizaç ettirerek bu algılamayı değiştirmek istemiş görünüyor. Bunun arka planında ise Türk ve Osmanlı tarihçiliğinde Emir Teymur'dan ilk defa olumlu olarak bahseden Abdulhak Hamid'in kendisini yukarıda işaret ettiğimiz gibi edebî alanda manevi evlat edinmiş olması vardır.

Tiyatro eserinin içinde hükümdarların karakter tahlilleri sayılabilecek birçok ifadede ise Namık Kemal'in etkisi görünüyor. Namık Kemal'in yazmış olduğu Osmanlı Tarihi'nde, daha önceki Osmanlı yazar ve münevverlerinde ya hiç görülmeyen ya da çok az tesadüf edilen bir şekilde Osmanlı padişahlarının karakterleri ve faaliyetleri üzerindeki etkilerine dair çok geniş izahlar ve akıl yürütmeler görülür. İşte Hüseyin Cavid de o dönem için oldukça popüler olan bu eserin etkisinde kalmış olmalıdır.

Sonuç olarak eser, muhatapları üzerinde Türk ahlâk ve seciyesine dair edebî bir takdim ve yazarın hem kendi dönemi hem de kendisinden sonraki nesiller için tarihî bir ibret fırsatı olarak düşünülmüştür.

Hüseyin Cavid, sadece klasik bir şair olmamıştır. Eserlerinde tebliğ etmeye çalıştığı büyük ideal ve derin duygularla insanın iç âlemindeki vahşiliklerin onu

kâmilleşmekten nasıl alıkoyarak iblisleştirdiğine dair dâhice bir yaklaşım içerisinde bulunur.

Tüm yapıtlarında hümanist bir çerçeveden bakan yazarın bu necip duygularını, insanın bireysel fonunda irdeleyerek beşeriyetin taşıdığı sorumluluğu onun necip duygularında ortaya koymaya çalışır. Bunun için değişik argümanları kullanan yazarın beşeriyetin yürek ağrılarının yarattığı can yangınına işaret eder. Bu amaçla başvurduğu örneklerdeki seçiciliği kadar sosyal bir mahiyet taşımasına dikkat edişi tesadüfî değildir. Çünkü o da cemiyette burjuvazinin oluşturduğu haksızlık ve adaletsizlikler karşısında suskunluğu zulüm gören sağlam karakterli, özgürlükçü bir düşünceye sahip, idealist bir hümanisttir.

Edibin yapıtlarındaki olgun insan arayışı ilk bakışta evrensel bir çerçevede başlayarak yaratılmışların en mükemmeli olan kâmil bir insan fonunda ortaya konulmaktadır. Bu durum onun yapıtlarında derinlemesine bir bakış ile dile getirilmeye çalışılır. Bunu yaparken duygusal bir ilhama değil, cemiyette baş veren real hadiselere esaslanır. Ancak bunun etkili kılınmasında ise duygularını da anlatıma büyük bir maharet ile katarak estetik açıdan da güçlü kılar. Yani yazarın yapıtları tek başına ne duygusal ne de sosyal problemleri ihtiva eder. Her ikisi de birbirlerini tamamlayan unsurlar olarak dikkati çekerler. Fakat bu estetik harmanlamada ortaya çıkarılmaya çalışılan insan ve onun türetmiş olduğu zulümlerdir.

Dramaturg cemiyette yapılan haksızlık, kanunsuzluklara, insanlara zarar veren zalimliklere boyun eğmeyi onurlu insanlara yakıştıramaz. Bunun için kurtuluşu özgürlük adına mücadelede görür. Elbette bunda yazarın taşıdığı zarif duyguların etkisi tartışmasız olsa da yetiştiği muhitin de bu bakış açısının olgunlaşmasındaki katkısı inkâr edilemez.

O, müdavim öğrenci olarak devam ettiği İstanbul Üniversitesi'nde eğitim aldığı hocaları ve soluklandığı edebî muhitin de felsefi bakış acısının belirlenmesinde katkıları büyüktür. Çünkü söz konusu yıllar Türkiye'de özgürlükçü düşüncelerin hayata geçirilmesi yolunda her gün artan mücadele anlayışından, Cavid'in de kenarda kalabileceği düşünülemez.

Ancak, Sovyet burjuvazisinin yarattığı despotizmin aydınlar üzerindeki baskısı özgür şekilde düşüncelerin ortaya konulmasına, insanların haksızlıklar karşısında seslerini yükseltmelerine olanak vermiyordu. Adeta Sovyet Rusya'sı aydınlar, bilim insanları, şair ve yazar kitlesi için işkence hatta ölüm merkezine çevrilmişti. Bunun neticesinde pek çok aydın sürgünlerde hayatını kaybetmiştir. Ancak her şeye rağmen insanların mutluluğu ve özgürlüğü yolundaki her türlü çalışma ve faaliyetin onurlu insanlar için bir zaruriyet olduğu bilinse de tarumar olan aileler, Sibirya soğuğunda dondurulan yürekler bu yöndeki çalışmaların önünü almasa da hızını kesmeye yeterliydi.

Türkiye'de bir şekilde bulunma ya da eğitim alma fırsatını yakalamış olanların bu özgürlükçü muhitten yararlanarak, insan özgürlüğü yolunda candan geçmeye dahi değer olduğu anlayışının yarattığı manevî tepki sonucunda özgürlük yolunda ölüm düşünülemeyecek kadar önemini yitiriyordu. Yine de bu yolda mücadele ya da fedakârlık içerisinde bulunanlar tarafında olmak ciddi bir cesaret gerektiriyordu. Bu korkunun yarattığı ruh hali nedeniyle Sovyet yazarları Cavid'i Türkiye edebiyatının romantik ustalarından Abdülhak Hamit'in etkisinde göstermeye çalışmışlardır. Çünkü bu o dönemin zor şartlarında oldukça kolay bir yoldu. Ancak dikkatle bakıldığında durumun farklı olduğu rahatlıkla anlaşılır.

Halkın özgürlüğü, beşeriyetteki haksızlık ve hukuksuzluğun ortadan kaldırılması yolunda Cavid'in dramları Abülhak Hamit'ten ziyade Namık Kemal'in dramlarına daha yakın durumdadır. Çünkü Kemal'in dramları özgürlük ve hukuksuzluklar uğrunda bir başkaldırı, halkın iyi bir yaşam için düşündüğü özgürlüğe ve vatana beslenen arzuların gerçekleştirilmesini insan onuru için vazgeçilmez bir yol olarak görmekteydi. Bu ruh hali ve yaklaşım, Cavid'in dramlarında da benzer bir paralellik taşır.

Cavid, dramlarında savaşı tasvir etmek için savaş ahval-ı ruhiyesini her biri bir başka ruh hali ile yaşayan insanları tasvir eder. Sosyal olayların kendisinden ziyade bu hadiseleri maneviyat ve psikolojideki manası ile değerlendirir. Yani, yazar bir olayı nakletmekten ziyade bu yaşanan olayların bıraktığı izler, insanın ruh âleminde yaşamakta olduğu çelişkileri sorgulayarak insanlık adına güzelliğin ortaya çıkarılmasına çalışmıştır.

Romantikler, realistlerden farklı olarak edebî fikri, edebiyatı canlı real gerçeklikle değil, mücerret ışıklı fikirlerle bağlarlar. Onların fikrine göre içtimaî problemlerin mahiyeti esasen, eski ve yeni ideallerin çatışmasından ibaretti. Eskinin tutuculuk ve cehaletin, zulüm ve istibdadın taraftarları; yeniliği ise aklın ve özgürlüğün, ilmin ve medeniyetin savunucuları temsil ederler. Bu durum fikirsel devinimin ortaya çıkardığı insanın iç âleminde baş veren çelişkili çatışmalar olarak değerlendirilebilir. Ancak yaklaşım ve sorgulama insanın ruhsal yapısının yarattığı manevî bir platformda ortaya konulmaya çalışılsa da varılmak ya da elde edilmek istenen ise bireylerin cemiyette karşılaştıkları hukuksuzluk, baskı ve zulümlerdir.

Abdullah Şaik'in de hatıralarında anlattığı gibi Cavid, her zaman hakikati idealleştirmeye temayül gösterir.[437]

Bu bağlamda *"İblis"*ve *"Şeyh Senan"* ile Namık Kemal'in sahne eserlerinin duygusal bir yapıt olarak değerlendirilmesi ciddi bir yanlıştır. Zaten her iki dramaturgun yapıtlarının okunmak için değil sahnelenmek için yazıldığı dikkate alındığında konu daha da netlik kazanacaktır. Çünkü her iki dramaturgun ele aldığı konuların sosyal yaşamı dile getiren, yeni idealleri seslendiren bir mahiyete sahip olduğunu görmekteyiz ki, bu mücadele alanlarında ön sırayı kadınlar alır. Kadınların toprak sahibi burjuvazilerin elinde bir oyuncağa dönüştürülmesi, muhabbet malzemesine dönüştürülmesi, kadının eğitim alması engellenerek cahil bırakılması her türlü sosyal olayın dışında tutulmak istenmesi, kısacası kadınların toplumda ikinci sınıf bir muameleye tabi tutulması, hatta çoğu kez yok hükmünde sayılmasının önünün alınmasında her iki dramaturg, çağdaşlarına göre daha çok çalışmış, faaliyet göstermiştir.

Fikret'in, "Hasta Çocuk", "Balıkçılar" ve "Sis" şiirleri sosyal içerikli olsalar da Cavid sanatındaki etkileri üzerinde ciddi şekilde kafa yormak gerekir ki, böylesi bir durumu Namık Kemal'in dramları için söylemek olası değildir. Çünkü Kemal'in dramlarında açık şekilde yüksek düzeyde bir özgürlük mücadelesi görülmektedir ki, Cavid de yapıtlarında fikir dünyasında şekillendirdiği hakikatleri dolaylı yollara sapmadan doğrudan net bir şekilde dile getirir.

Türkiye'ye bağımsızlık ve özgürlük kavramları edebî bir terim olarak Avrupa'dan gelmiştir. Bu kavramları günümüz anlamında kullanmasını sağlayan Namık Kemal olmuştur. Cavid'in de aynı edebî ortamda bulunduğu Namık

[437] *M. Cavid, a. g. e., s. 39.*

Kemal'den esinlenerek yapıtlarında bir motif olarak kullandığını söylemek yanlış olmasa gerek. Bu durum Cavid ve Kemal arasında ortak bir motif meydana getirir.

Aynı hayat tarzında, benzer fikir mücadelesinde yer bulan, bu ortak ideal uğruna aynı facia ile yüzleşmiş, bu iki şahsiyetin birbiriyle olan yakın ilgisinin dile getirilişinden ısrarla kaçınılmış, bunun neticesinde Cavid bedii yaratıcılığının şekillenmesinde Namık Kemal'in etkisinden ziyade, Abdülhak Hamit üzerinde durulmuştur. Bu durum aslında ideolojik bir çekinceden başka bir şey değildir.

Namık Kemal ve Cavid'in sahne eserleri sahnelenmek için yazıldıkları halde Abdülhak Hamit, yazdığı sahne eserlerini sahnelenmek için değil, okunmak için yazmış olduğunu belirtir. Hamit romantizmin duygusallığında ulusallığı unutmuşken, Kemal ve Cavid bireysel bir alanda cemiyetteki aksaklıkları, toplumsal zıddiyetleri, haksızlıkları ve her türlü adaletsizliği ön planda tutarak, özgürlüğü insan için can vermeye değer bir kavram olarak görmüşlerdir.

Kemal ve Cavid'in kahramanlarında belirgin şekilde dâhili dünyalarıyla çelişkili ve çelişkinin oluşturduğu feryatlar, bütün beşeriyeti mutlu kılmak isteyenlerin maddî dünyasına şekil verir. Aynı şekilde Namık Kemal*, "Celaleddin Harzemşah"* yapıtında İslâmî duyguları vatan aşk ve heyecanı ile birleştirerek bir nevi Türk Cihan hâkimiyeti mefkuresini ortaya koyarken; Hüseyin Cavid de *"Şeyh Senan"* yapıtında İslâm'ın bütün dünyaya hâkim kılınması görüşünü savunmuştur.

Cavid'in "Topal Teymur"u ile Namık Kemal'in *"Celaleddin Harzemşah"* adlı yapıtlarında olaylar, tarihi şahsiyetler fonunda ele alınır. Her iki yapıtta da Türk'ün kendi kendine verdiği zarar, yaptığı kötülükler devlet başkanları açısından verilir. Kahramanlar güçlü Türk şahsiyetleri olup, sonuç itibarıyla İslâm âleminin başına getirilen sıkıntı ve belalar dehşet verici bir şekilde ortaya konulur. Teymur'un

galibiyet sonrası- "Yıldırım ne düşünür? sorusuna Yıldırım'ın "Düşünecek bir şey yok. Evet, sen galipsin. Lakin galebe Türk egvamını değil, yalnız fırsat bekleyen komşu hükûmetleri memnun etti". Şiddetli bir göğüs geçirişinin ardından "Ah! Daha doğrusu İslâm âlemini başsız koydu".[438]şeklindeki yanıtı kardeşler arasındaki çekişmelerden tüm İslam aleminin büyük zararlar gördüğüne işaret eder. Böylece esasen siyasetin çirkinliğinin sonucunda filizlenen kardeş kıyımının İslâm âleminde yarattığı karamsarlığa işaret edilir.

Her iki dramaturgun insanın ruh âleminde geniş bir perspektif ile güzellikleri arama, zor bir mücadele içerisinde bulunmak, adaletsizliklere karşı çıkmak gibi necip duyguların sorgulanmasının yapıldığı Cavid'in "Öksüz Enver" şiiri ile Namık Kemal'in *"Zavallı Çocuk"* dramına benzer bir paralellik gösteriyor. Yaşamı sadece görevini yerine getirmek olarak gören bir öğretmenin olup bitenlerden habersizliği ya da karşısındaki çocukların fikir ve düşünceleri daha doğrusu hislerini teorik olarak dikkate almadığı bir eğitim sisteminde, çocukların eğitiminin gereğine uygun şekilde yapılamayacağının altı çizilir. Bir yandan da küçük kalbine rağmen çocukların da duygusal birikimle dolu olduğuna işaret edilir. Çünkü Enver, bir yandan sistemin uygulayıcısı öğretmenine karşı her ne kadar korku içinde ise de annesinin hastalığı ve ölümü karşısında hüzünle doludur. Bunu öğretmenine anlatamadığı gibi annesinin de ölümünü unutamamaktadır. Yani bu şiirde, bir çocuğun saf ve temiz duyguları ile toplumdaki yanlış yapılanma yüzünden yalnızlığı dile getirilir.

Benzer durumu Namık Kemal de *"Zavallı Çocuk"* dramının ikinci perdesinde on dört yaşına gelmiş olan Şefika'nın Ata adlı bir delikanlıya sevdalanmışken, onu görüp beğenen bir paşanın onunla evlenmek istemesi sonucunda zoraki olarak bu

[438]***Hüseyin Cavid Bütün Eserleri, Topal Timur****, hzl: Turan Cavid, C. IV, Bakü 1984, s. 150.*

evliliğe rıza göstermesi, nihayetinde vereme yakalanması; gelişen olaylardan sonradan haberdar olan Ata'nın Şefikayı böylesi kötü bir durumda görünce keskin bir zehir içmesi ve acı çekerek can vermesi olayında da görüyoruz. Tüm bu olaylar ölümcül hastalığın pençesindeki Şefika'nın durumunu daha da ağırlaştırır ve eserin kahramanı ölür. Gerçi çocuk kalbinin acılı feryadını Abdülhak Hamit'in *"İçli Kız"* adlı yapıtı için de söylemek olasıdır. Ancak olayların sunumunda belirli farklılıklar söz konusudur.

Bu bağlamda Cavid'in "Öksüz Enver" şiiri spesifik yönden Kemal'in *"Zavallı Çocuk"* dramına paralellik gösterir. Her iki yapıtta da hâkim gücü elinde tutan zengin toprak sahiplerinin çocuk kalbinde filizlenmekte olan necip duygulara karşı hoyrat bir şekilde karşı koyuşunun yarattığı acı bir feryat söz konusudur. Çünkü her iki yapıtta da olayları kabulleniş kalben değil, feodal gelenek ve mutlak hâkim güçlerin tazyiki sonucundadır. Her iki yapıtta da toplumda yaşanan haksızlıkların ifade edilemeyen güçlü bir feryadın acısı vardır.

Namık Kemal ile Cavid'in dramları birer mücadele dramı özelliği taşır. Her iki sanatkarın yapıtlarında duyguların ifadesi yapılırken karakterler bir birlerinin zıddıyla ortaya konmaktadır. Dramlarda ahlâkî bir amacın düşünülmesi ön plandadır. Bu ahlâk anlayışı insanların özgürlüğünde şekillenir. Ona göre de insanların özgürlüğünün kısıtlanmasına çalışanlar kadar, onlara yardım edenler hedef noktasına çekilerek ağır suçlamalara maruz bırakılır.

"Dünyanın çirkinliklerini, doğrularını gözler önüne seren tiyatrodur. Tiyatro cihanın aynasıdır"-diyerek tiyatroyu aşka benzeten, Namık Kemal, bunu fikir ve ideallerinin hayata geçirilmesi yönünde güçlü bir vasıta olarak görür. "O yapıtlarında vatanperverlik, İslâm ittihadı ve insan hakları gibi inandığı belli başlı şeylerle

cemiyetin kalkınması için lüzumlu gördüğü fikirlerini veya geleneklere karşı tenkitlerini ortaya koymaktadır"[439].

"Muini zalimin dünyada erbab-ı denaettir.

Köpektir zevk alan seyyad-ı bi insafa hizmetten"

-derken;

Hüseyin Cavid ise "İnkılap Hırsızı" adlı şiirinde:

"Fenalığı, zulmü tezvic edenler

O pis pataklıkta kendisi inler.

Bir alçağa karşı kuyruk sallayan

O alçaktan daha sefildir inan!..." [440]

diyerek, menfaat için alçalan insanları köpekle eş değer tutarlar.

Namık Kemal insanı canından bezdiren verem (tüberküloz) hastalığını dramatik şekilde *"İntibah"* ve *"Emsal-ı Osmaniye"* adlı yapıtlarında sorgularken; Cavid de "Veremli Kızın Son Feryadı"nda benzer şekilde dramatik olarak dile getirir. Veremin soldurduğu insanların simasında naçar[441] insanın ümitsiz şekildeki çırpınışını hüzünlü bir şekilde yansıtırlar.

Bir başka deyişle Cavid'in dramlarında Kemal'in ideallerini görmek olasıdır. Her iki dramaturg insan haysiyeti ve gururuna özgürlük penceresinden realiteye bağlı kalarak bakmışlardır. Bunlar her iki idealist insanda ortak bir nokta oluşturmuştur. Bireysel fonda toplum içerisindeki sosyal adaletsizlikler, bilinç altının çirkinliklerini, aşağılayıcı insanı alçaltan hukuksuzluklar sorgulanmış; insana azap veren bu olumsuzlukların ortadan kaldırılmasında bedelini düşünmeden gayret göstermişlerdir. Onlar için onuru uğrunda mücadele veren insan kâmillîğin zirvesine

[439] Kenan Akyüz, ***Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri,*** Ankara, 2010, s.167.
[440] ***Hüseyin Cavid,Bütün Eserleri****, hzl: Turan Cavid, IV Cilt, Bakü, 1982, s. 38.*
[441] *Naçar: çaresiz.*

taşınırken; aksi istikamette insanları bireysel egoizminin baskısı altında çalışanları da zavallı, saygın olmayan, özgürlük düşmanı olarak görmektedirler.

Onlar bu fikirlerinin doğruluğuna o derece inanmışlar ki, insanların duyduklarında ürperdikleri ölüm ya da öldürülme korkusu bile bu iki hümanist fikir adamında korku yaratmamış ve böylece de her iki dramaturg beşeriyetin özgürlüğü ve huzuru için ağır bir bedel ödemiş olup, bundan da asla pişmanlık duymamışlardır. Çünkü insan için vazgeçilemeyecek yegâne şey özgürlüktür. Özgürlük ve hukukun olmadığı bir yaşam içerisinde insanın varlığı bir anlam teşkil etmez. Bu nedenle her iki dramaturgun ruh yapısı, metin karakterleri, sarsılmaz vatanseverlikleri, derin millet sevgisi Türklük âlemi için tükenmek bilmeyen zengin kaynaklardır.

Kemal ve Cavid'in her ikisi de insanın ruh âlemine geniş bir perspektiften bakmış olup, zor bir mücadele içerisinde zorlukların üstesinden gelme anlayışının yarattığı manevî baskıyı, Namık Kemal *"Zavallı Çocuk"* oyununda bütün özellikleriyle ortaya koyarken; Cavid ise "Öksüz Enver" şiirinde insanın ruh âleminin derinliklerinde faciayı sorgular.

Her iki dramaturgun ifadelerindeki benzerlik, kullanılan sembollerin aynılığı tesadüfî bir durum değildir. İstanbul edebî muhitinin getirdiği bir zorunluluk olmalı. Çünkü Cavid, bu muhitin meyvesidir. Tevfik Fikret, Abdülhak Hamit, Şinasi ve Rıza Tevfik gibi romantiklerin fikir âleminde boylanmış olan Cavid'in bu düşüncelerden uzak kalması düşünülemezdi. Nitekim bu etki Cavid'in ideallerinin şekillenmesinden, kullandığı dile kadar bariz bir şekilde kendini göstermektedir.

Aynı idealler peşinde koşan, aynı değerleri paylaşan, kendilerini beşeriyetin mutluluğuna adamış bu iki romantik, ideallerinin yanında aynı necip duygularla haksızlıklara karşı amansız bir mücadele yürütmüşlerdir. Bu açıdan bakıldığında her

ikisinin dramları bir mübareze karakteri taşır. Ancak Sovyetler döneminin ağır baskıları karşısında bu realite görmemezlikten gelinmiş, Cavid daha çok Kemal dışındaki romantikler, o cümleden daha çok Hamit'inetkisi altında olduğu dile getirilmiş, bu bağlamda araştırılmıştır . Hâlbuki Hamit'in kendisi zaten dramlarını sahnelenmek için yazmadığını belirten bir yazardır. Oysabu meyanda Cavid ile Hamit'i kıyaslayanlara şunu sormak gerekir ki, Cavid'in hangi dramı okunmak için yazılmıştır?

Cavid sanatında yazarın fikir dünyasındaki ince duyguların derinliği kendi kendisini tolere etmekle beraber Türk romantiklerin, o cümleden Namık Kemal'in etkisi az değildir. Bu daha çok mücadeleci bir karakter ile kendisini gösterir. Hatta bu mücadelede özellikle tarihten topluma aktarmak istedikleri kahramanlar seçilerek ifadelere toplumsal bir mahiyet getirilir.

Böylece bireylerin fonunda hadiseler tarihi bir perspektifte verilerek geniş bir kitlenin sorunlarına parmak basılır. Çünkü her iki dramaturgun amaçları klasik bir tarihçinin yaptığı gibi tarihi seyrüsefer içerisinde bir olayın kayıt altına alınması değildir. Bu nedenledir ki her iki dramaturg yapıtlarında kahramanlarını verirken onları ruh yapısı ve etraflarındaki mevcut sosyal sorunlarıyla birlikte ele almışlardır. Onların tüm eserlerinin merkez noktasında mutlaka insan vardır.

Her iki dramaturg da şark ananeleri dikkate alarak Batı'nın sürekli göz önünde tuttuğu insanlık maskesini indirmeye çalışmıştır. Batı çirkinliklerin harmanlandığı ancak beşeriyete hizmet ya da saygı gösterildiği şeklindeki kandırma davranış Kemal ve Cavid'in yapıtlarında belirgin bir şekilde görülmektedir. Kemal ise bu gerçekleri Cavid'den daha önce görüp şahit olmuştur. Kaldı ki her iki yazarın hayat tecrübesi bir birini tolere edecek durumdadır. Bu açıdan yaklaşıldığında

Kemal'in tecrübelerinin Cavid'in yaratıcılığında derinden hissedildiğini söylemek yanlış olmaz. Ancak bu demek değildir ki, Cavid sanat yaratıcılığı tamamen bu etkinin mahiyetinde şekillenmiştir. Esasen Cavid'in sanatçı kudretini göz ardı ederek böylesi bir iddiada bulunmak tamamen yanlış ve haksızlık olur. Çünkü o dâhi bir mütefekkirdir.

Azerbaycan, aynı zamanda Rus edebiyatının etkisi ile yetişmiş olmasına rağmen, İstanbul edebî muhitinin de onun sanatının şekillenmesinde yadırganamaz etkisinin olduğu bir başka gerçektir. Gerek Kemal ve gerekse Cavid sanatı boyu saf ve temiz insanın peşinde idiler ve iyi ile kötünün sürekli birbiriyle çatışmalarını göstererek iyiyi ortadan çıkarmak istiyorlardı. Her ikisi de iyi ile kötüyü birbirinden kalın çizgilerle ayırırlar. Amaç bireysel fonda beşeri mutluluğu yakalama, özgür ve saygın insanın beşeriyet içerisindeki yerini yükseltmektir. Bu gayeyi engelleyecek her türlü girişim mutlaka def edilmesi gereken bir zaruriyettir. Çünkü yazarlara göre beşeriyetin rahatsızlığı karşısında susmak insanî alçaltır, insani değerlerden uzaklaştırır. Bu nedenle insanı mutsuz eden, beşerin mutluluğunu engelleyen, cehalet, kültürsüzlük yanında emperyalist devletlerin dünyayı sömürü alanına dönüştürmek istemelerinin önü alınarak, beşeriyetin hasret olduğu özgür bir yaşam sosyal hayatın her alanında tesis edilmelidir. Bu yaklaşım Cavid, üzerinde etkili olan Türkiyeli romantikler içerisinde sadece Namık Kemal için söz konusudur. Bu bağlamda Cavid yaratıcılığını, Kemal'in dışında tutmak ciddi bir yanlış ve eksikliktir.

Cavid'in sanatında Doğu konusu kendi bileşenlerine göre açıkça somut olarak aşağıdaki ülke ve bölgeleri kapsar:

Kafkas (Dağıstan ve Gürcistan)

Türkiye

İran

Arap ve İslâm Dünyası

Hüseyin Cavid sanatında Doğu konusu ülke ve bölgelerle birlikte, İslâm fikrinin mecrasına teşekkül etmiş tasavvuf felsefesini- sufizmi de kapsar.

Doğu dünyasında çeşitli tarikatlar mevcut olmuştur ve bu tarikatların varlık, dünya, insan ve aşk hakkında kendine özgü önermeleri vardır. Sufilerin fikrine göre dünyanın âlemin oluşmasına neden sevgidir. Aynı fikirler Cavid'in yaratıcılığının esas gayesini oluşturuyor. Örneğin; Cavid'in *"Azer"* manzumesinde sufi fikirlerle doludur.

Bu açıdan, *"Azer"* eserinden: -"kimsin, neredensin, ahbap?" diye soran ressama Azer'in verdiği cevap ilginçtir:

Bir aşığım, feyz alırlar

Benden irfan çobanları.

Bir çoban, kaval çalar,

İnleyer vicdanları.[442]

Görüldüğü gibi, kendini âşık adlandıran Azer, İrfan çobanlarının ondan feyiz aldığını söylüyor. İrfan çobanı ise, İrfan bilimsel literatürde prensip itibarı ile tasavvufa dayanmaktadır ve burada İrfan çobanları ifadesi tasavvuf hizmetçileri anlamını taşır.

Tasavvuf edebiyatında âşık sadece Tanrı'ya âşıktır ve burada kendisini "bir aşığım" diye tanıtan Azer: "Ben o âşığım ki, tasavvuf temsilcileri, yani Sufiler, ilahi aşk yoluna düşenler, benden ilham alıyorlar." diyor.[443]

---

[442] *Hüseyin Cavid,* ***Bütün Eserleri****, hzl: Turan Cavid, 5 c. I, Bakü, 2007, s. 147.*

[443] *Hüseyin Cavid,* ***Bütün Eserleri****, hzl: Azer Turan, İstanbul, 2013, s. 911.*

Gerçekten de, tasavvuf öğretisine göre, insan dünyevî işlerden uzaklaşıp, ruhun gizemlerine dalmalıdır. Onlara göre, hayatın en yüksek idealine- Allah'a ulaşmak için temel şart ilahî aşk yoluna düşmektir.[444]

Bu açıdan, Azer kendi irfanı içerisinde yaşayanlardandır. Bununla birlikte, onu da belirtmek gerekir ki, Cavid'in yarattığı tarikat klasik edebiyatta olduğu gibi sufizmden, hürufizmden, panteizmden farklıdır. Örneğin; *"Şeyh Senan"* eserinde Cavid yazıyor:

Uyup sen bir melek simaya satarsın din, imanı,

Atıp ahkâm Kur'an'ı, uzaklaştıran tarikattan.

Fakat sen bir tarikat koydun, asla yok olup gitmez,

Cihan durdukça parlar, yükselir, düşmez taravetten[445].[446]

Görüldüğü gibi, Hüseyin Cavid Nesimi gibi sufi değil, yani Cavid'de Tanrı'ya sevgi aksedilmiyor. Aksine, Cavid'de Tanrı ile sevgi eşit tutuluyor. Dolayısıyla, kendisini gökyüzü şairi adlandıran Cavid, Tanrı'ya eşit tuttuğu büyük aşkı, âlemi yaratan sevgiyi terennüm ediyordu. Bu açıdan Cavid'i Yunus Emre ve Nesimi ile kıyaslaya biliriz.

Türk şiirinde Gökyüzü şairi olduğu ve bu nedenle de, yerde karar tutamadığı kanaatinde bulunan şair için araştırmacılardan biri şöyle demiştir: "Arşı içine sindirdiğine, göklerin dilinde konuştuğuna göre Nesimi'yi idam edenler, göklerin şairi olduğu için Cavid efendiyi de idam ettiler".[447]

Gerçekten de, "Hak benim, hak bendedir" diyen, orta asırları derisi soyulmakla sarsan, fakat söylediğinden de geri dönmeyen Nesimî cesareti ile "Ben

---

[444] *K. Eliyev,* ***Hüseyin Cavid'in Hayat va Yaratıcılığı****, Bakü, 1985, s. 77.*
[445] *Teravet: yeniliğini kaybetmeyen.*
[446] *Z. Abıyeva,* ***Hüseyin Cavid'in Yaratıcılığında İnsan Konsepsiyası*** *.Namizad. Disser. Lankaran Devlet Üniversiteti, Bakü: 1997, s. 77.*
[447] *E. İbadoğlu,* ***Hüseyin Cavidin «İblis» Faciasi****, Bakü: 1969. s. 164.*

fakat Hüsn-ü-Huda şairiyim, yere inmem de, sema şairiyim "diye kendi meramını beyan eden Cavid hiçbir zaman yere inmeyip, her zaman gökler şairi olarak kaldı.

Genellikle, Cavid sanatında Doğu konusunda yazdığı her bir eser hakkında ayrıca bir araştırma yazmak mümkündür. Fakat burada belirtelim ki, büyük sanatçının edebî serisindeki Doğu konusu çok farklı coğrafi bölgelere girip çıktığı gibi, Cavid'in ilk tiyatro eseri olan *"Ana" ve "Maral"da* da olaylar Dağıstan'da, Kafkasya'da cereyan ediyor, çeşitli tarihi dönemlere değiniyor.

Eldeki bilgi ve belgeler göstermektedir ki, Türk Milleti binlerce yıllık tarihi boyunca, yaşadığı topraklara kutsal bir değer atfetmiş, onu sevmiş ve vatan olarak tanımlamıştır. Türklere göre vatan, Gök Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesidir. Zira; "Türk sadece yaşadığı yeri değil, onun üzerindeki semayı da kendisinin bilmiştir. Onun için Türk'ün kendisine mahsus bir Tanrı'sı, Gök Tanrı'sı var kabul edilmiştir."[448]

Namık Kemal, ünlü makalesinde yaşanılan topraklara kutsal bir değer atfederek vatanı şöyle tanımlar: "Vatan öyle bir galibin şimşiri veya bir kâtibin kalemiyle çizilen mevhûm hatlardan ibaret değil; millet, hürriyet, menfaat, uhuvvet, tasarruf, hâkimiyet, ecdada hürmet, aileye muhabbet, yad-ı şebabet gibi birçok hissiyat-ı ülviyenin içtimainden hasıl olmuş bir fikr-i mukaddestir."[449]

Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere yaşanılan toprakların "vatan" olarak tanımlanabilmesi için o toprakların millî kültür değerleri ile yoğrulması, medeniyet eserleri ile ikame edilmesi gerekir. Nitekim Ziya Gökalp de gerçek vatanın sadece

---

[448] *T. Baykara, **Türk Kültür Tarihine Bakışlar**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 54.*

[449] *Önder Göçkün, **Tanzimat Devri Türk Edebiyatı**, Türk Dünyası El Kitabı, C. III, Ankara,1992, s. 384.*

üzerinde yaşanılan toprak olmayacağını, asıl olanın kültürel değerler olduğunu vurgular.[450]

Hüseyin Cavid her ne kadar sonraki yıllarda kasıtlı olarak bu isimlerden ayrı tutulmuş olsa da, kendisini Türkçülük mefkûresinden ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Yazar, *"Seyavuş", "Topal Teymur", "Uçurum", "Maral", "Hayyam", "Knyaz", "Peygamber", "İblis'in İntikamı", "Harp ve Felaket", "Türk Esirleri", "Deniz Temaşası"*[451]hatta en zor dönemlerde kaleme aldığı *"Azer"* gibi değişik türde yazdığı çalışmalarında Türk ve İslâm tarihine, millî kimliğe, gelenek ve göreneklere atıflarla bu ideolojiye hizmet etme gayreti içerisinde olmuştur. Yazarın *"Maral"* adlı piyesinde yer alan ve Mehmet Emin Yurdakul'a ait olan;

Ben bir Türküm, dinîm, cinsim uludur,

Sinem, özüm ateş ile doludur." [452] şiiri ile*"Knyaz"* eserindeki,

"Soyum ulu bir soy idi evvel,

Ben imdi neyim? Bir kuru heykel!"[453] şiiri en güzel örneklerdir.

Ancak Cavid'in sanatında ruh hali süreklilik göstermez. Değişen şartlara bağlı olarak şairin "Yad-i Mazi", "Elm-i Beşer", "Dün ve Bugün", "Ben İsterim ki" gibi şiirlerinde karşımıza çıkan farklı ruh halleri geçici bir nitelik gösterir. Fakat, şairin hürriyet uğrunda her türlü mücadeleye hazır oluşu değişmeyen tek ruh halidir. Geniş anlamda gelecekten umudunu yitirmez. Bu psikolojisi Çarlık rejiminin son bulduğu 1917 yılında yazdığı bir şiire de şu dizelerle yansımıştır:

Zulmet dağıldı, zulmü fesat oldu payimal,

Her yerde sanki hakü adalet gülümsüyor.

---

[450]*Z. Gökalp,* ***Türkçülüğün Esasları****, İstanbul,1972, s. 85.*
[451]*Temaşa: manzara*.
[452]*Hüseyin Cavid,* ***Bütün Eserleri,*** *hzl: Azer Turan, İstanbul, 2013, s. 294.*
[453]*A. g. e., s. 111.*

Al bayrağın kanatları altında, pürmeal,

Her çehre, her dudak saçıyor lime-lime nur.

Hürriyet? Ah, o bence fakat tatlı bir hâyal…

Dünyada var mı hür acaba? İşte bir sual!..[454]

Bilindiği üzere Tarih biliminin asıl amacı, tarihi olguları, tasnif, tahlil ve tenkit ederek, gerçeği yakalamaktır. Bu gerçeklik, olayları günümüze bağlamak suretiyle geleceğin kuruluşuna hizmet eder. Kısacası geleceği bugünden daha iyi duruma getirmek, ancak tarihi doğru algılamakla mümkün olabilir. Bu da ancak tarih bilinci ile kazanılabilir ve bu bilincin oluşturulmasında sanat ve kültür adamları önemli rol oynarlar Azerbaycan'da bu rol, daha çok ileriki dönemlerde "mürteci" sıfatı ile suçlanacak olan romantiklerce üstlenilmiştir. Genel olarak tarih bilinci, millî kültür ve değerlerin romantik sanatçı açısından ayırt edici özelliklerden olduğunu ifade eden Çetişli, bu ekole mensup sanatçının bir taraftan yaşadığı çağın sosyal ve siyasî gelişmeleri ışığında geleceğe yürürken, diğer taraftan millî geçmişe ifade etmektedir.[455]Prof. Dr. Nurullah Çetin'e göre de romantik yazarlar milliyetçidir.[456]

Şüphesiz ki bütün bu tanımlamalar, Azerbaycan'da Romantizm'in en önemli temsilcilerinden olan Hüseyin Cavid'in millî tarih anlayışını değerlendirirken de bizlere önemli anahtarlar sunacaktır.

Azerbaycan edebiyatında ilk olarak Mirza Fethali Ahundzade ile başlayan millî edebiyat akımı, 1905 savaşının ardından Türkçülük ideolojisine dönüşmüştür. Başta Hüseyinzade Ali Bey olmak üzere, Ahmed Bey Ağaoğlu, Ali Merdan Topçubaşov, Ahund Mir Mehemmed Kerim, Hasan Sabri Ayvazoğlu, Halid Hürrem, Sabri Beyzâde gibi isimler daha çok Füyuzat'taki (1906-1907) çalışmaları ile

[454] *A. g. e., s. 89.*
[455] *İsmail Çetişli, a. g. e., 3. bs, s. 66.*
[456] *N. Çetin,* ***Roman Çözümleme Yöntemi****, Ankara, 2005, s. 74.*

"Türkleşmek-İslâmlaşmak-Muasırlaşmak" tezini işlemişlerdir. Aynı yıllarda edebî çalışmalarda da millî kaynaklara yönelme eğilimi kendini göstermiş, daha çok muhafazakâr romantikler olarak bilinen; Ahmed Cevad, İbrahim Tahir, Ağadadaş Müniri, Semed Mensur, Ebulhalık Cenneti, Aliabbas Müznib gibi isimler epik ve hamasi söylemlerle eserlerinde Türk ve İslâm tarihinin şanlı sayfalarını aksettirmişlerdir.[457]

Türk edebiyatında Tanzimat Edebiyatı Döneminde "sanat toplum içindir", Servet-i Fünun edebiyatı döneminde ise "sanat sanat içindir" prensibi hakim olduğu gibi Hüseyin Cavid'in sanatı da "benim tanrım güzelliktir, sevgidir" ilkesi ile oluşmuş, çoğalmış ve kendini var etmiştir. Türk'e düşman kesilmiş, sosyal, siyasî mekâna ve bu mekânda yaranan edebiyata Kur'an ve Turan düşüncesi ile kadem basan Cavid yukarıdaki bölümlerde belirttiğimiz gibi hayatının dört yılını (1906-1910) İstanbul'da geçirmiştir. İstanbul bu dönemde sosyal, siyasî ve kültürel açıdan da ülkenin en önemli şehirlerinden biriydi.

Hüseyin Cavid, İstanbul'da yaşarken Tanzimat edebiyatı ile Türkiye'nin sosyal- siyasî hayatı ile tanışmış, daha öğrenci iken 1909'da "Cavid" mahlasını kabul etmiştir. İstanbul muhitinin Cavid'in şuurunda, dünyaya bakışında, edebî tefekkürünün oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Örneğin, Cavid'in bütün sonraki edebî faaliyetlerinin estetik gayesine çevrilen "hakikat ve muhabbete" bağlı kalmak sorunu da Türkiye edebiyatının etkisiyle oluşmuş ve olgunlaşmıştır.

Hüseyin Cavid Türkiye'nin ünlü filozofu, Türkiye'de "felsefe dersini lise seviyesinde ilk olarak "müfredat programına sokmuş" ve "İstanbul Üniversitesi'ndeki ilk felsefe konferanslarını" veren, "tekke edebiyatı alanında

[457] *A. Erol,* ***"Modern Azerbaycan Edebiyatı'nın Dönemlere Göre Tasnifi Üzerine",*** *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,İzmir, 2005, s. 53 .*

nefesler"[458] yazan ve Doğu edebiyatında olan tasavvuf cereyanlarının tetkiki ile meşgul olan Rıza Tevfik'ten ders almıştır. Meşhur Türkçüler Ali bey Hüseyinzade'nin ve Ziya Gökalp'ın Türkçülük, İslâmcılık ve Muasırlık ideaları ile tanışmak imkânı kazanmıştır. Bu yıllarda yazar hem de Türk romantizminin temsilcilerinden; Namık Kemal, Şemsettin Sami, Adülhak Hamit, Recaizade Mahmud Ekrem, Mehmet Akif Ersoy ile de tanışmış, onların derslerine girmiş, onlarla edebî temaslar kurmuştur. Hüseyin Rasizade Cavid, böyle bir ortamda sanatçı kişiliğini olgunlaştırmıştır.

Batı felsefesinin Türkiye'de tanınmasında ve öğrenilmesinde öncü rol üstlenen şair, yazar Rıza Tevfik gibi bir filozoftan aldığı dersler, Türk romantizminin temsilcileri ile tanışma, Doğu ve Batı filozoflarının felsefi eserlerinden aldığı bilgiler Cavid'in dünya görüşünün gelişmesinde önemli bir iz bırakmıştır. Aynı zamanda Cavid'de Abdülhak Hamit, Tevfik Fikret ve Namık Kemal'in sanatının da çok etkileri vardır.

Arap, Fars, Türk şiirini mükemmel bilen Hamit'in sanatında Doğu edebiyatı ile tanışma kendini geniş bir şekilde göstermektedir. O aruzu çok iyi bilen hem de Doğu şiirine Batı şiiri havası ve Batı konusunu getiren kudretli bir şair olmuştur. Abdulhak Hamit, Türkiye edebiyatında yeni dönemin başlangıcıdır.

Hüseyin Cavid de aynen Doğu tarihini çok iyi bilen, Doğu felsefesinden faydalanan, Doğu'nun edebî, medeni değerlerini iyi bilen ve eserlerinden bundan yararlanan büyük şairdir. Cavid sanatına baktığımızda onun Hamit'in sanatından çok şeyler öğrendiğini, çok şeyler benimsediğini görmemek mümkün değildir. Bu mânada onun sanatında Abdulhak Hamit etkisi görülmektedir. Onun üslubunda da

[458] ***Dünya Edebiyatçıları Ansiklopedisi***. *Dokuz ciltte, II. cilt. Ankara Atatürk Kültür Merkezi, 2002, s. 331.*

Hamit etkisi görüyoruz. "Benim tiyatrolarım oynanmak için değil, okunmak için yazılmıştır"- diyen Hamit'te geçerli olan bu ideoloji Cavid sanatında da söz konusu olmuştur.[459]

Cavid,*"Peygamber"* eserinin sahneleştirilmesini istememiştir. Üslup ve usul bakımından, bu iki sanatkârı birbirinden ayırmak biraz zor olmalı. "Türkiye'de Abdulhak Hamit neyi ifade ediyor ise, Azerbaycan'da da Hüseyin Cavid odur. Cavid de Hamit gibi yurdunda ilk manzum dram yazarı olarak edebiyat tarihine girmiş, o da Doğu Avrupa şiirini ilk defa kendi muhitine getirmiştir. Cavid de Hamit gibi şiirinde parlaklığa, teknik olarak doğruluğa, musikiye, kafiyeye, özetle, sanatkârlığa mahsus fikir vermiştir. Aruz veznini sadeleştirmiştir. Cavid'in lirikası aynı Hamit'in lirikasını hatırlatır. Burada da bölgü yoktur, mısralar bir başa akıp gitmektedir. Cavid de Hamit gibi hem manzum, hem de mansur piyesler yazmış, eserlerinde tarihî mevzularla uğraşmış, çağdaş hayattan çeşitli halkların yaşayış tarzından bahsetmiştir. Cavid de Hamit gibi aruzun birçok bahrlerinde[460] yazmıştı. Hatta Cavid Hamit ile tanıştıktan sonra mahlasını bile ona yakıştırmış, piyeslerinin kahramanlarının isimlerini bile birçok hallerde Hamit'in kahramanlarının ismini vermiştir. Örneğin; Zehra ve Azra, Hamit'in "Tarık"ından, Teymur, Dilşat, Beyazıt "Teyfler Geçiti"indendir. Aynı zamanda Cavid'in eserlerindeki melekler, şeytanlar, hizmetçiler, nedimeler, delikanlılar Hamit'ten etkilenerek ortaya çıkmış kahramanlardır. Türk romantizminin etkisi en çok Hüseyin Cavid'de kendini gösterir. Özetle yazarın şiirlerinde estetik bakımdan bariz bir şekilde Abdulhak Hamit'in etkisi görülmekle beraber, ruhu ve fikriyatıyla Cavid'in çerçevesine sadık olduğu görülür.

---

[459] *Y. Akpınar, a. g. e., s. 184.*
[460] *Aruz vezninde kullanılan kalıp, ölçü.*

Özetle, yazarın şiirlerinde estetik bakımından bariz bir şekilde Abdulhak Hamit'in etkisi görülmektedir ve, Cavid "ruhu ve fikriyatıyla" da Hamid'anedir.

Hamit'in bir eserinde de Şekspir'in *"Otello"* ve *"Hamlet"*inin etkisi görülmektedir. Yani Cavid Hamit'den etkilendiği gibi ayrıca da Hamit Şekspir'dende esinlenmiştir. Şekspir'in *"Otello"* ve *"Hamlet"*inin etkisi, duyulan Hamit`in bu eserinin etkisi Cavid'in "İblis"inde hissedilmektedir. Örneğin *"İblis"* dramının monologunda:

İblis nedir?

– Cümlü ihanetlere bais…

Ya her kese hain olan insan nedir?

-İblis…

Abdülhak Hamit'in "Finten"indeki:

Melek mi; yoksa insan mı diyordun, belki şeytandır?

Melek de şimdi insandır, kızım, şeytan da insandır!

Mısralarının etkisini görmemek mümkün değil.

Cavid'de tabiata kendine özgü bir hayranlık var ve bu hayranlık da yine kendi kaynaklarını Türk romantizminden alıyor. Şöyle ki 1879'da Abdülhak Hamit'in tabiattan bahseden *"Sahra"* adlı kitabı basılmış ve bu kitap kısa bir zamanda Doğu âleminde de ünlenmişti. *"Sahra"*da tabiatla burjuva kenti karşılaştırılır ve tabiat Hamit'ane bir şekilde tasvir edilerek sanata, edebiyata getirilirdi

Hem Cavid, hem de Hamit eserlerinde tabiat tasvirlerine ağırlık vermiş iki sanatçıdır. Her iki yazar da romantik akımın sanatçısı olduğundan tabiat tasvirlerine eserlerinde geniş yer vermiş ve tabiat temasını başarıyla çalışmışlardır.

Cavid'e göre, yaradan, en güzel eserleri tabiatta yaratmışdır. O tabiat ki, o şiir, musiki, bütün güzelliklerin kaynağıdır, özüdür. Cavid aynen *"Afet"* eserinde bunu böyle ifade ediyor: "Dünyada yalnız bir şiir, bir musiki, bir din menbeyi var ki, o da tabiatdır! Şiir mi istersen?...Yıldızların şehveti, gürubun mahzunluğu, geçenin sükutu, fezanın derinliği hep birer şiirdir! Musiki mi istersen? Çayların, ırmakların ninnisi, denizlerin, çayların çağlayan velvelesi, aslanların, yıldırımların gurlaması, hafif rüzgârların zümzümesi[461]yaprakların, çiçeklerin öpüşmesi, bülbüllerin, ötüşmesi hep birer musikidir! Din mi istersen? İşte her yıldızın ince tebessümleri, her güneşin yıldızlı bakışları, her gün yeni bir din, yeni bir mezhep doğuruyor".[462]

Köy hayatı ile kent hayatının karşılaştırılması ve kent hayatı ile kıyaslamada köy hayatının idealize edilmesi eser boyu izlenilir ve savunulur. Bu Cavid'in başka eserlerinde de kendini gösterir. Onun fikrince tabiat her şeydir. Tabiatta şiir de, din de, musiki de vardır. Bu fikirler yazarın aynıyla Hamit'ten esinlendiğinin göstergesidir. Cavid de tabiatı yalnız seyretmekle kalmamıştır, o ona hayranlık duymuştur.

Tüm bunlardan sonra net olarak diye biliriz ki, Abdulhak Hamit, Hüseyin Cavid'in en çok sevdiği ve en çok esinlendiği şair idi. Gerek yazma usulünde, gerek de üslubun da, Cavid'in de Hamit gibi şiirine felsefeyi çok katması, şiiri düşünceleştirmesi, ya da düşünceyi şiirleştirmesi, tabiata felsefi yaklaşım konusundakı benzerlikler bunun kanıtıdır.

Eleştirmen Hanefi Zeynallı'ya göre, Cavid'in eserleri; "Eşkâl cihetten Hamit'ane, üslup cihetten Fikret'ane, felsefi cihetten Tevfik'anedir. Fakat Hamit'in eserleri ile Cavid'inkinde büyük fark var. Belki de yazarken Cavid, bu üç şairin hiç

---

[461] *Zümzüme: mırıldaması.*
[462] *Hüseyin Cavid,* ***Bütün Eserleri****, Afet, hzl: Azer Turan, İstanbul, 2013, s. 373.*

birini düşünmemiş, fakat bunların çizdiği daire haricine de çıkmayı başaramamıştır."[463] Fikrimizce, bu önyargı Cavid sanatını gölgeleyemez. Onun eserleri başlı başına bir devrim, sanatsal değer ve toplumsal yarardır.

[463] *H. Zeynallı,* ***Hüseyin Cavid,*** *Bakü, 1983, s. 43.*

SONUÇ

20. yüzyılın başlarında Azerbaycan ve Türkiye aydınları arasında sıkı bir münasebet teşekkül etmeğe başlamıştı. Azerbaycan fikir ve sanat adamları, Türkiye'deki siyasî, sosyal ve edebî sahalardaki faaliyetleri yakından takip ederek; bu hareketlerden ilham ve tesir almış ve bütün eserlerine aksettirmişlerdir.

Azerbaycan sanatçıları, özellikle şairler, Türkiye'deki siyasî ve edebî akımların ortaya koyduğu yeni düşünce ve üslubu şiirlerinde kullanmışlardır. Bu temas ve tesirlerin örnekleri, şiirlerde çok açık bir şekilde görülmektedir. Muhtevayla birlikte dil, üslup ve teknik özellikleri yönünden Azerbaycan çağdaş şiirine, Türkiye'deki siyasî ve edebî akımların tesiri büyük olmuştur. İşte Hüseyin Cavid, bu tesirleri eserlerinde bariz olarak yansıtan fikrî ve edebî alanlardaki gelişmeleri takip ederek, büyük bir heyecanla şiir ve dramlarında kullanan bir şair olarak karşımıza çıkmaktadır. Hüseyin Cavid, Azerbaycan yenilik dönemi edebiyatı sanatçılarındandır. 1904-1937 yılları arasında edebî faaliyetlerini sürdürmüş; şair ve dram yazarıdır.

Fuat Köprülü, İslâm Ansiklopedisi'ndeki "Azeri"[464] konulu bölümde "Azeri edebiyatında teceddüt devrini" üç kısma ayırıyor. Hüseyin Cavid'i "II. Devir (1905-1920)"de tanıtan Fuat Köprülü, onu kitabında şu cümleyle tanıtır: "Hüseyin Cavid'e gelince, bu devir Azeri edebiyatının en kudretli sanatkârı şüphesiz odur."[465]

Şiir ve dramlardaki romantik özellikler onun Azerbaycan edebiyatında romantizmin temsilcisi olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Azerbaycan

[464] *Azeri: Azerbaycan*
[465] *F. Köprülü, **"Azerî Edebiyatının Tekâmülü", İslâm Ansiklopedisi**, C. II, Ankara, 1997, s. 567.*

edebiyatında ilk manzum dramın yazarı olması, Azerbaycan tiyatrosunun şaheserlerini yaratması sebebiyle Hüseyin Cavid, Türk kültür hayatında büyük bir şöhret kazanmış; sevgi ve ilgiye mazhar olmuştur.

İçtimaî ve siyasî alandaki hizmetlerinin yanında Cavid'in öğretmen olarak yaptığı çalışmaları da, Kafkasya Türkleri için ayrı bir değer taşımaktadır. Divan, Tanzimat ve Servet-i Fünun edebiyatlarını, İstanbul Türkçesini, ortak Türk medeniyetlerini mükemmel bilen Hüseyin Cavid, Kafkasya'da yaşayan Türklerin şuurlu ve bilgili gençliğinin yetişmesinde yorulmadan çalışmıştır. Azerbaycan'da Azerbaycan Türkçesinde ve ortak Türkçe derslerindeki başarıları, sağlıklı ve zengin bir dile kavuşulması yolundaki faaliyetleriyle dikkatleri üzerine çekmiştir.

Hüseyin Cavid'in edebiyat sahasındaki ilk eserlerinde klasik edebiyatın dil ve üslup yönünden tesirleri görülür. İlk şiirlerinde Sâdi, Firdevsi, Hâfız, Fuzulî, Hayyam, Nesimî gibi klasik divan şairlerinden ilham alan Hüseyin Cavid, Türkçe ve Farsça'yı kullanarak klasik tarza uygun gazeller yazmıştır. Ancak bu gazeller dil, şekil ve üslup olarak klasik özellik gösterse de muhteva açısından yenilik arz ediyordu.

Hüseyin Cavid, 1905 yılında Türkiye'ye Darü'l- Fünun'da tahsil yapmak maksadıyla gelmiştir. 1905-1909 yılları arasında Türkiye'de kalan; siyasî, içtimaî ve edebî havayı teneffüs eden Hüseyin Cavid, Namık Kemal, Abdülhak Hamit, Tevfik Fikret, Rıza Tevfik ve Mehmet Akif gibi fikir ve sanat yönü güçlü kişilerden ilham almış, ilerde kaleme alacağı eserlerde onların etkisi altında kalmıştır. Bu sanatçıların sanat ve edebiyat anlayışları; içtimaî fikirleri Hüseyin Cavid'in edebiyat bakışını, dünya görüşünü derinden etkilemiştir.

Abdülhak Hamit, Hüseyin Cavid'e şiirlerindeki felsefî düşünceler, üslup ve romantik özellikler yönünden tesir etmiştir. Hüseyin Cavid, Azerbaycan edebiyatında romantizmin temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Abdülhak Hamit'in şiirlerinde felsefi düşünceler geniş yer tutar, ondan etkilenen Cavid de felsefi konulu şiirler yazmış ve bu şiirleri ile sevilmiş ve tanınmıştır. Ayrıca Hamit'in üslubundaki tezatlı söyleyiş de Hüseyin Cavid'de sıkça görülmektedir.

Ayrıca, Namık Kemal, zulüm ve haksızlığa baş kaldırışı, vatan ve hürriyet konulu şiirleriyle Hüseyin Cavid'i etkilemiştir. Cavid de şiirlerinde sosyal konulara ağırlık vermiş, vatan, hürriyet, zulüm ve haksızlık gibi milletinin dertlerine tercüman olmuş, gerçekleri eserlerinde yansıtmaktan korkmamıştır.

Hüseyin Cavid, Servet-i Fünun şairlerinden, özellikle de Tevfik Fikret'ten muhteva, dil, şekil ve üslup yönlerinden oldukça etkilenmiştir. Tevfik Fikret, hümanist ve beynelmilelci yönüyle Hüseyin Cavid'in düşüncelerinde önemli iz bırakmıştır. Tevfik Fikret, kainatın manasının aşk ve sevgi; hayatın esasının ise ilim olduğunu savunmuştur. Hüseyin Cavid de: "Benim Tanrım Güzelliktir, Sevgidir.", "En Büyük Din Muhabbettir." diyerek Tevfik Fikret ile bu konuda aynı çizgide olduğunu ortaya koymuştur.

Rıza Tevfik, Darü'l- Fünun'da Hüseyin Cavid'in hocası olmuştur. Filozof Rıza Tevfik, Hüseyin Cavid'in fikrî zemininin teşekkülünde, edebiyat anlayış ve zevkinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Mehmet Akif dinî, içtimaî düşünceleri, şiir cümlesi kurma özelliği ve manzum hikâyecilik yönleri ile Hüseyin Cavid üzerinde tesirler bırakmıştır.

Hüseyin Cavid'in şiirlerinde yoğunluk arz eden temalar; aşk, kadın, tabiat, din, hürriyet ve esaret, yurt sevgisi gibi konulardır. Şu halde Cavid'in hem ferdi hem

de sosyal konulara yönelmiş her iki alanda da eser veren bir yazar olduğunu söyleyebiliriz.

Şiirlerinde ve tiyatro eserlerinde ideal aşkı dile getiren Cavid, aşk temalı şiirlerinde lirik-romantik özellikler gösterir. Onun aşk temalı şiirleri ızdıraplı, mutsuz genelde melankolik bir ruh haliyle yazılmış, hüzünlü duyguların ifadesidir. Bu tür şiirlerde, Servet-i Fünun şiirinin özellikle muhteva açısından tesirinin yoğun olduğunu görebiliriz.

Hüseyin Cavid, Azerbaycan edebiyatına kadın konusu ile ilgili, dönemine göre getirdiği yeni ve tutarlı fikirleriyle dikkat çekmiştir. O, kadını toplumun dinamizmini sağlayan, maneviyatı yükselten bir "ana", "sevgili","melek" olarak niteler. Kadın, çalışarak zorlukları yenecek, toplumda bir yer edinecek, ilim ve irfanla mücehhez olarak "perde-yi zülmet"i yok edecektir. Cavid'e göre fiziki güzellik geçicidir. Önemli olan kişinin öz güzelliğine sahip olmasıdır. Kadının süsü, bilgi ve temizliktir.

Tabiata duyduğu sevgiyi şiirlerinde sık sık dile getiren Cavid, tabiatı bir mutluluk kaynağı olarak görür. Çünkü tabiat onun ferahlanmasını sağlamakta; hastalıklardan iyileşmesine sebep olmaktadır. Tasvirî bir üsluba sahip olan Cavid, özellikle aşk ve tabiat temalı şiirlerinde kelimelerle tablo oluşturarak, Servet-i Fünun'da başlayan "tablo şiir" geleneğine eğilimli olduğunu ortaya koymuştur.

Hüseyin Cavid'in dinî fikirlerinin oluşumunda Tevfik Fikret'in hümanizm, beynelmilelcilik "tevhid-i edyan" gibi fikirlerinin büyük ölçüde etkisi olmuştur.

Mehmet Akif, dinî temalı şiirlerinde, din istismarcılığına, taassuba, cehalete, kaderciliğe ve "tevekkül"e karşı çıkarak ilim ve irfanla mücehhez olmayı savunmuştur. Hüseyin Cavid de aynı hususları ifade ederek; Mehmet Akif ile paralel

düşünceler ortaya koymuştur. Cavid, dinî temalı şiirlerinde Tevfik Fikret ve Mehmet Akif'in bir sentezini yapmıştır, diyebiliriz.

Hüseyin Cavid, sömürgecilik idaresinin baskı ve yolsuzluklarının şahidi olmuş; sadece Rus sömürgeciliğinin aleyhinde değil, her türlü sömürgeciliğe karşı tavır almıştır. Cavid, hürriyet âşığı bir şairdir. Bu yönüyle Namık Kemal'dan etkilenen şair, bütün eserlerinde istiklâl ve hürriyet gayesini savunmuştur. Ona göre zulüm ve adaletsizlikle mücadelede başarılı olmak için kuvvetli ve akıllı olmak gerekmektedir. Yurt ve istiklâl sevgisini her şeyin üstünde tutan Hüseyin Cavid, istiklâl uğruna yapılan haklı harpleri ve mücadeleleri savunmuş; yağmacı ve haksız harplerin ise daima karşısında yer almıştır.

Hüseyin Cavid, eserlerinin dilinde tamamen Türkiye Türkçesine bağlı kalmıştır. Buna karşılık, yer yer Azerbaycan edebî dilinin tesirinde kaldığını söyleyebiliriz. Bizim için, Hüseyin Cavid'in en önemli özelliklerinden birisi de Türkiye Türkçesiyle yazmış olmasıdır. Bununla birlikte Cavid'in dilinin halk tarafından anlaşılmadığı yönünde eleştirilere hedef olduğu, bununla ilgili çok eleştirildiği de kaynaklarda ifade edilmiştir. Hüseyin Cavid bu yönüyle tenkit edilmiştir. Dili ile ilgili kendisine yönelen bütün eleştirilere ragmen kendi tarzında ortak Türkçeyle yazmaya devam etmiş ve hatta basıma gönderdiği bütün el yazısı kitapların kapağına "imlasına dokunulmasın" notunu da düşmeyi ihmal etmiyordu.[466]Hüseyin Cavid, Azerbaycan Türkçesini başarılı bir şekilde kullanmış, zenginleştirmiş bir sanatçıdır.

Hüseyin Cavid'in "şiir cümlesi" özellikleri bize Tevfik Fikret ve Mehmet Akif'i hatırlatır. Cavid, özellikle ilk şiir kitabı olan *"Keçmiş Günler"*deki şiirlerde

[466] *A. Turan, **Cavidname**, Bakü, 2010, s. 235.*

nazmı nesre yaklaştırmış; anlamın bir mısrada bitirilmeyip daha sonraki mısralara sarkmasını sağlamıştır. Bilindiği gibi Türk edebiyatında bu anlatım tarzını Tevfik Fikret ve Mehmet Akif oldukça başarılı bir şekilde kullanmış sanatçılardır. Hüseyin Cavid'in yoğun bir şekilde tasvirî üslup kullanması ve kelimelerle tablo yapma çabası, Servet-i Fünun şiirinden özellikle de Tevfik Fikret, Mehmet Akif Ersoy ve Cenab Şahabettin gibi sanatçılardan etkilendiğinin bir göstergesidir. Yazarın manzum hikâyelerde kullandığı konuşma tekniği de Mehmet Akif'ten etkilenmesine ve dramaturg yönüne bağlayabiliriz.

Şiirlerinde vezin ve hikâyeye bağlı kalan Hüseyin Cavid, bu unsurları birer ritim aracı olarak kullanmayı bilmiştir. O, ilk dönem şiirlerinde aruz veznini, daha sonraki şiirlerinde aruzla birlikte daha çok heceyi kullanmıştır. Şiirlerinde 8, 10, 11, 14, 15, 16 gibi hece ölçülerini kullanan şair, uzun heceli şiirlerinde yer yer monotonluğa düşmüştür. Cavid, zengin ve tam kafiyeye ağırlık vermiştir. Bununla birlikte sık sık redif kullandığını da yazdığı şiirlerinde görebiliriz.

Hüseyin Cavid şiirlerinde birçok nazım şeklini kullanmış, yeni yeni şekilleri denemekten geri kalmamıştır. Gazel, mesnevi, serbest müstezat, koşma, sone, terzarima v. b. gibi birçok nazım şeklini kullanan şair, yeni ve farklı biçimlerde duygu ve düşüncesini ifade etmekten çekinmemiştir. Cavid'in gazel ve mesnevileri, şekil yönünden eskiye bağlı şeklinde muhteva yönünden yenilik arz ediyor.

Hüseyin Cavid, lirik ve romantik özellikler gösteren, ferdî konuların yanı sıra millî, içtimaî konuları da başarıyla işlemiş bir şair ve dram yazarıdır. O, Türkiye'deki fikrî ve edebî akımları yakından takip etmiş ve çok iyi özümsemiştir. Birçok şairden ilham almış onların sanatının etkisi altında kalmışolan Cavid, orjinal bir sanatçı olmayı başarmış, gerçekten çok güçlü eserler vermiştir. Onun değeri, Tükiye-

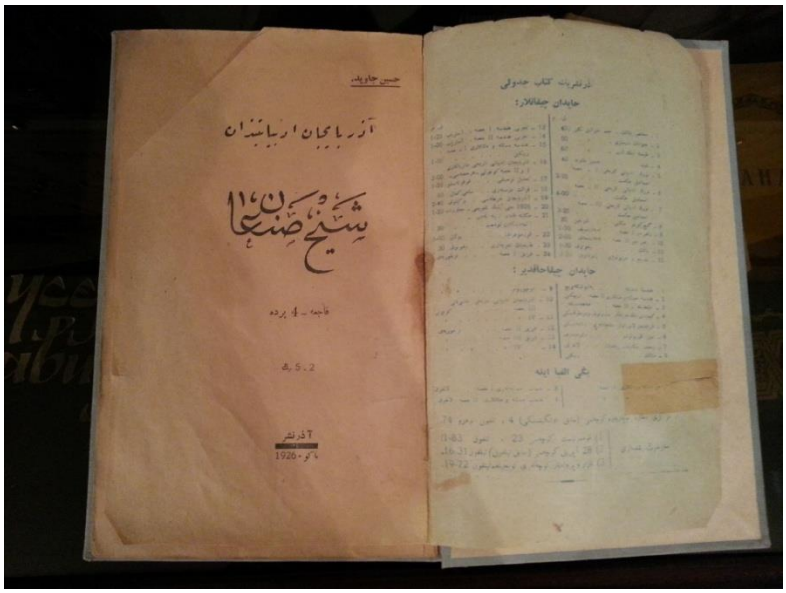
Azerbaycan edebî muhitleri arasında sağlam bir köprü kurmasında, kudretli bir şair ve dram yazarı olmasındadır.

Nevi şahsına münhasır bir kişilik olan büyük düşünür Hüseyin Cavid gerek kalemi, gerek fikirleri, gerek iradesi ve gerek her an ortaya koyduğu yüce karakteriyle Azerbaycan edebiyatına damgasını vurmuş önemli bir aydındır. O sadece Azerbaycan edebiyatının değil bütün Türk dünyasının seçkin bir düşünür ve yazardır.

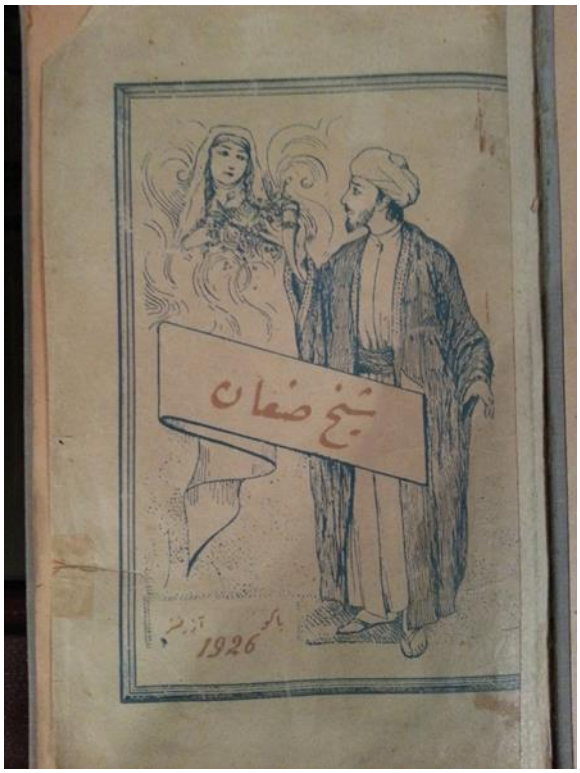
Yazdığı on dört tane oyunu, iki şiir kitabında toplanmış şiirleri, çok sayıda makalesi ve ders kitabıyla dün olduğu gibi bugün de Türkçenin Türk dünyasında ortak dil olma özelliğini korunmasında etkin bir rol oynamıştır. Azerbaycan Türklerine hitap ederken yazdığı eserlerle, eserlerinde kullandığı dil, aynı zamanda Türkiye'deki aydınlara da bir ufuk açmıştır.

Hüseyin Cavid, gerek eserleri gerek mücadelesi ve gerek kullandığı Türkçe ile şâhikada olan bir münevverdir.

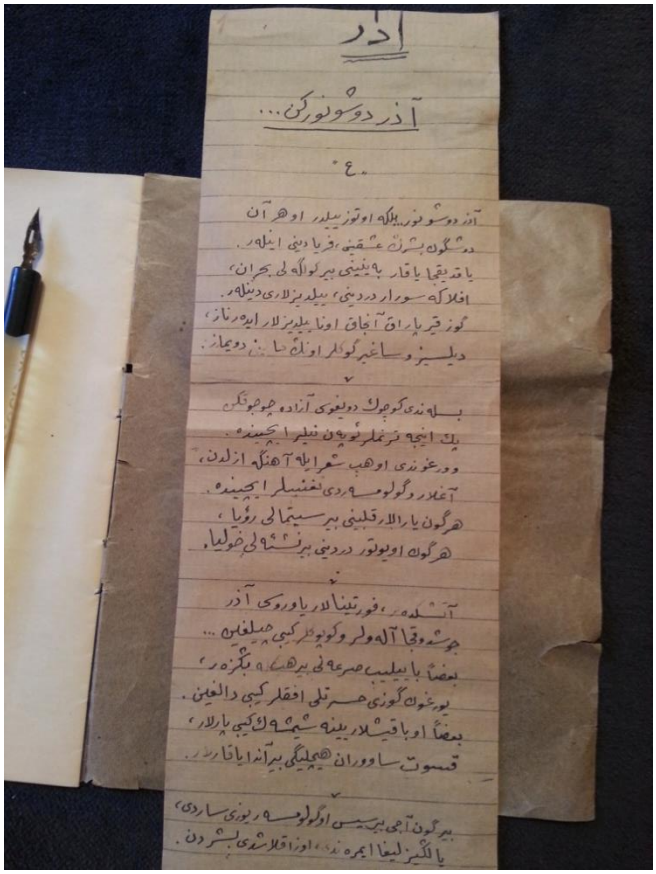
EKLER

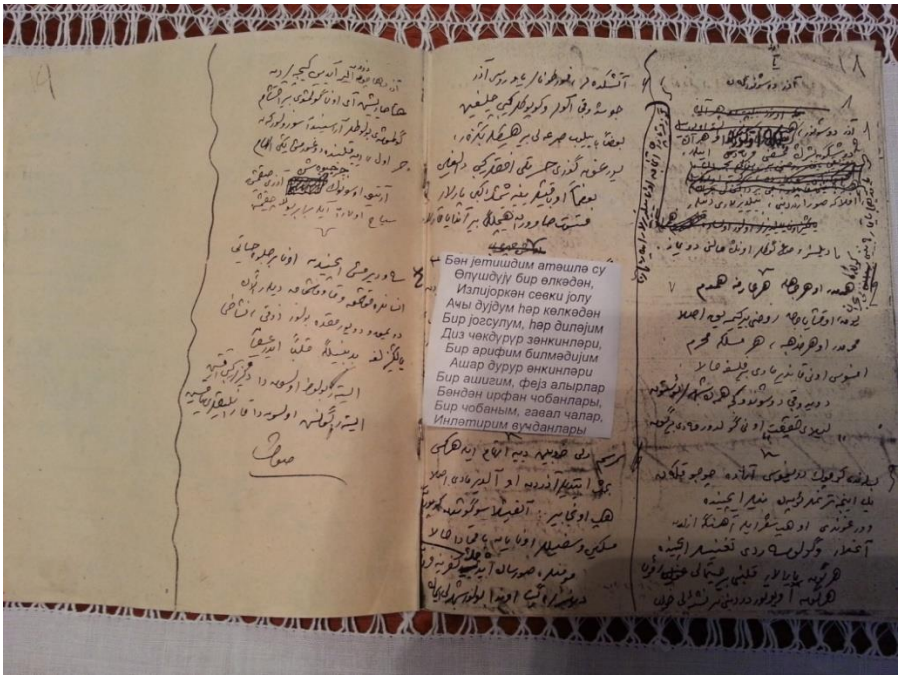
Resim 1. Azerbaycan Edebiyatı, *Şeyh Senan* Eseri

Resim 2. *Şeyh Senan*

Resim 3. *Azer* Poemasından *Azer Düşünürken* Bölümü

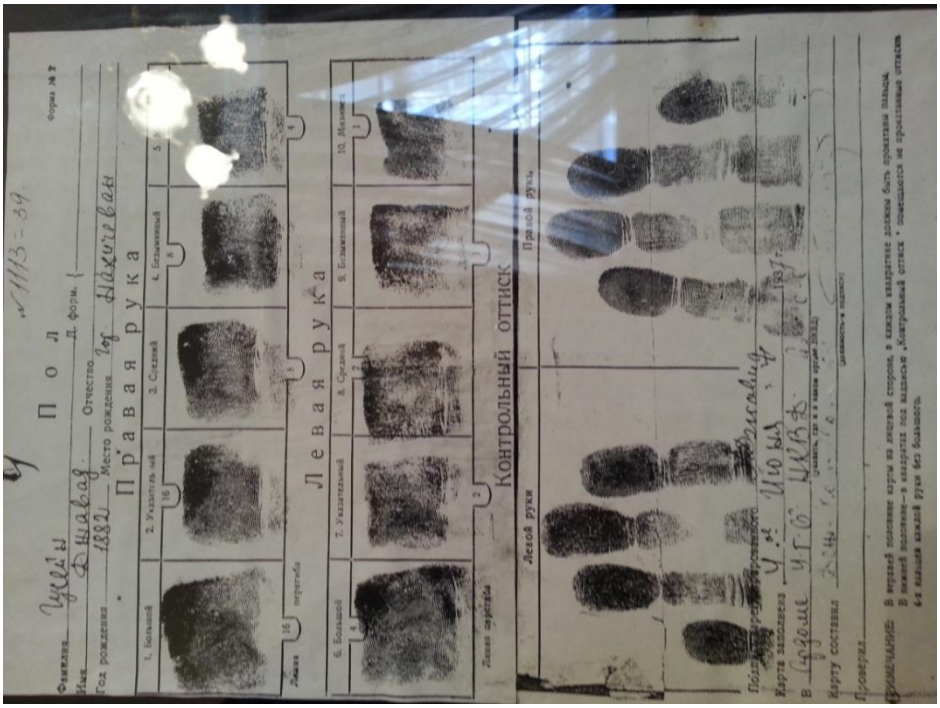
Resim 4. *Azer* Poemasından Bir Бölüm

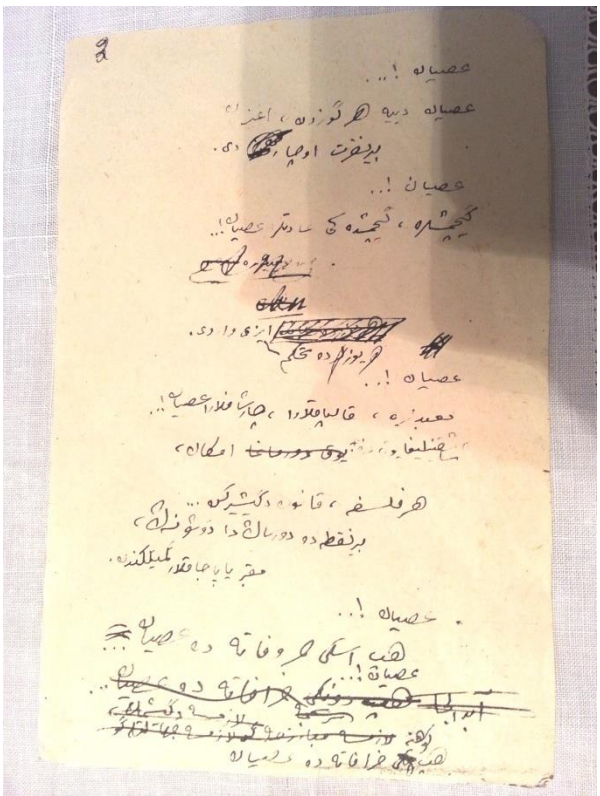
Resim 5. Hüseyin Cavid'in İstanbul'da Eğitim Aldığı Dönemde Çekindiği Resim (1907)

Resim 6. Hüseyin Cavid'in Ailesinin Beraber Çektirdiği En Son Resim (1936)

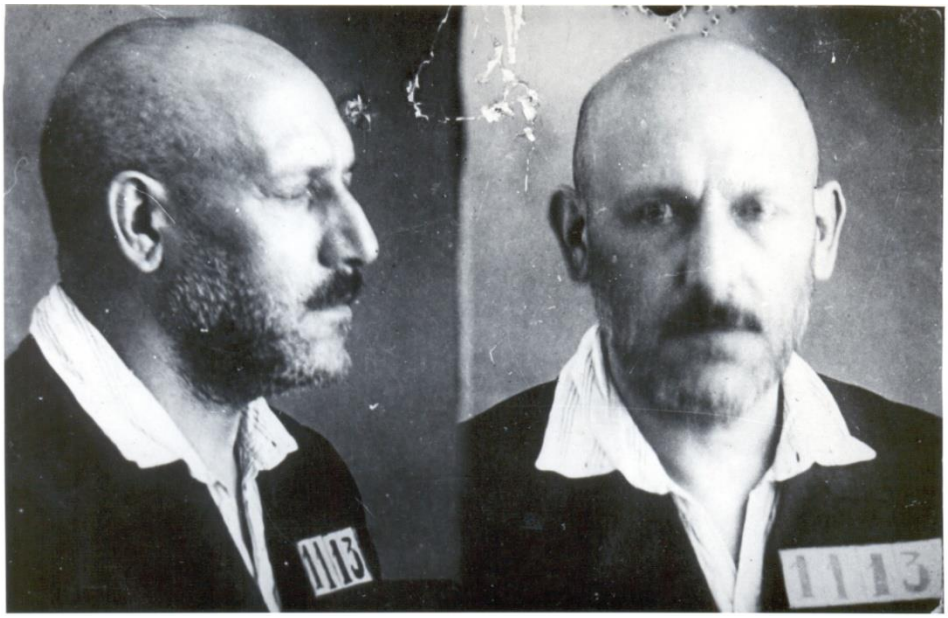
Resim 7. Hüseyin Cavid'in Sabıka Dosyasından Alınmış Parmak İzleri

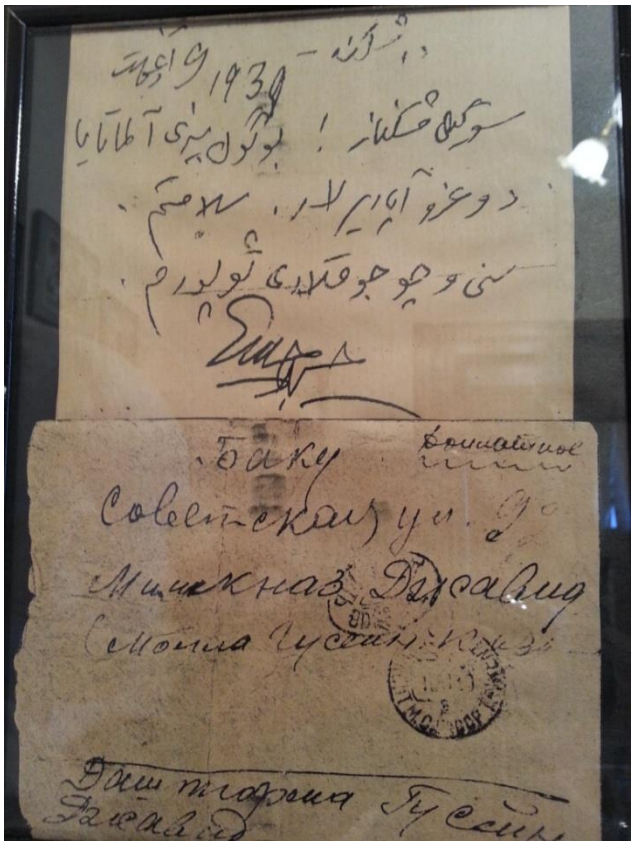
Resim 8. Hüseyin Cavid'in El Yazmalarından Bir Örnek

Resim 9. Hüseyin Cavid, *Kecmis Günler* Kitabı (1913)

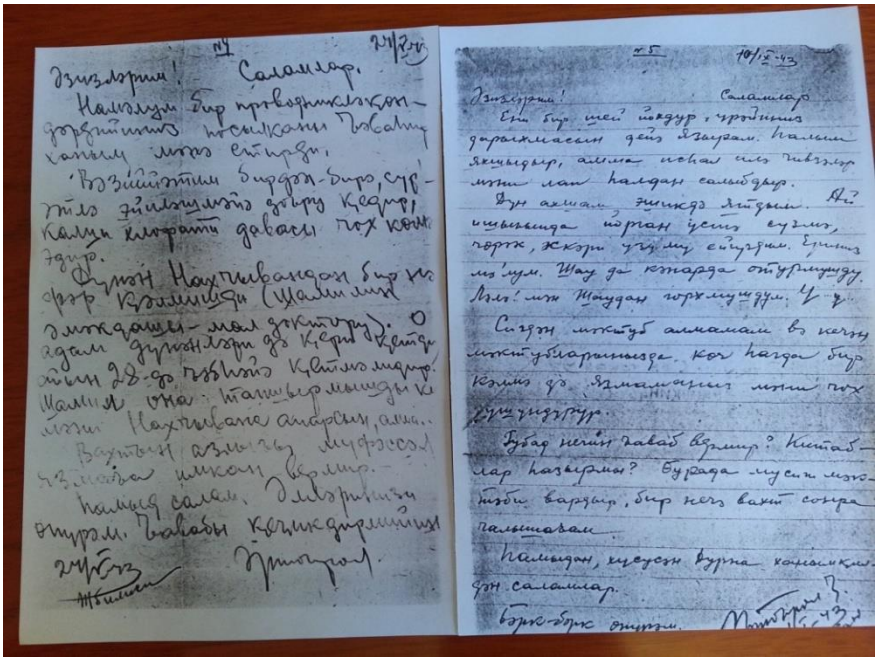
Resim 10. Hüseyin Cavid'in Sabıka Dosyasının Kapağı

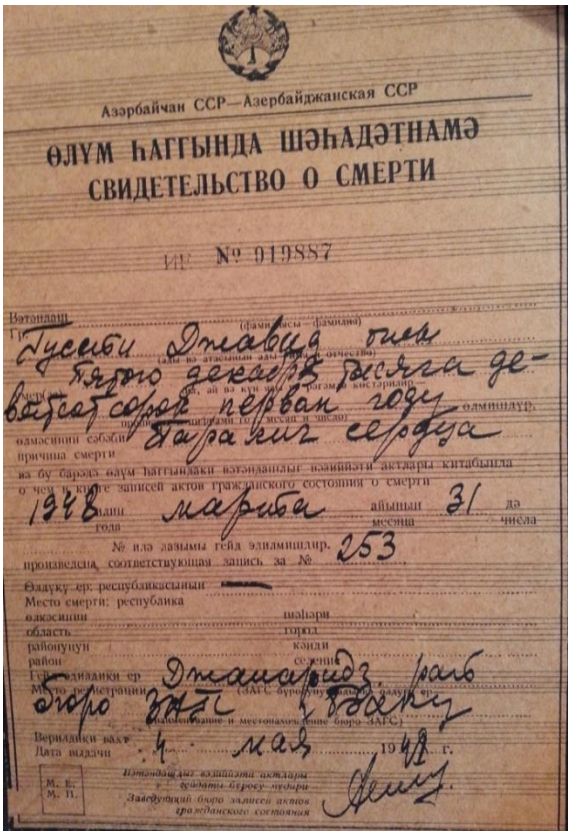
Resim 11. Hüseyin Cavid'in Sabıka Dosyasında Kullanılan Resimler

Resim 12. Hüseyin Cavid'in Hanımı Müşkinaz Cavid'e Yazdığı Mektup

Resim 13. Hüseyin Cavid'in Oğlu Ertuğrul Cavid'in Ailesine Mektupları

Азербайчан ССР—Азербайджанская ССР

ӨЛҮМ ҺАГГЫНДА ШӘҺАДӘТНАМӘ
СВИДЕТЕЛЬСТВО О СМЕРТИ

№ 919887

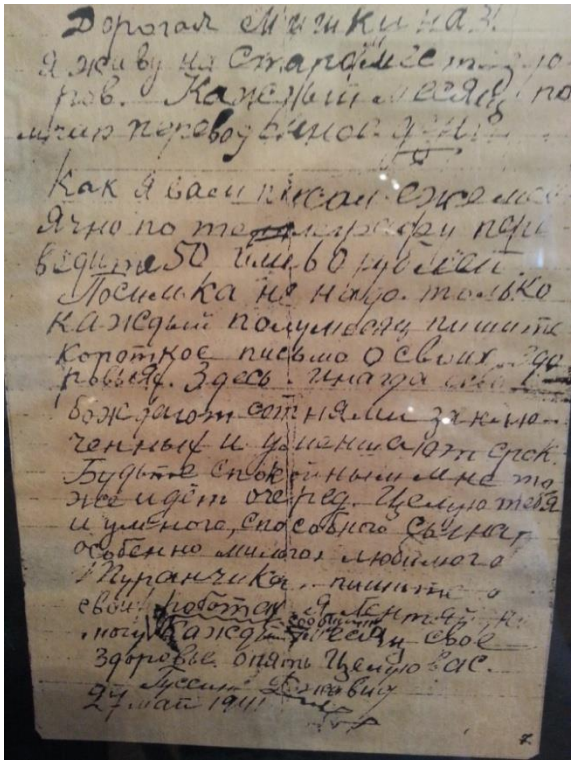
Гүсейн Джавид оғлу
бярю декабрь рясяда де-
вятьсот первый год
Бакыда сердуа

1948 марта 31

№ илә дахыл гейд едилмишдир. 253

Гейд едилдији ер
Место регистрации

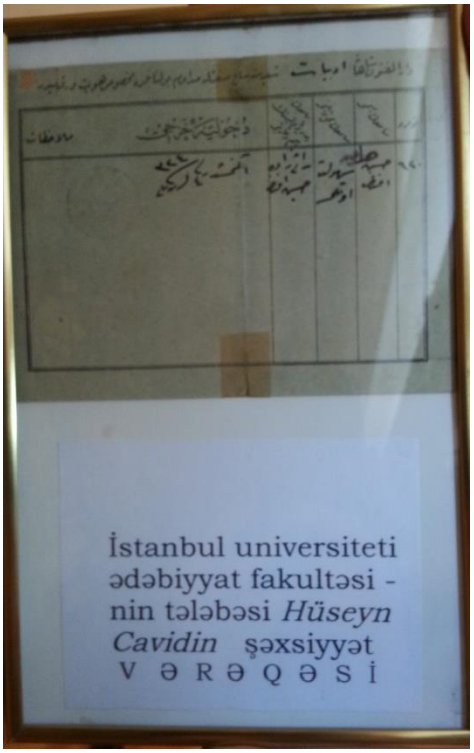
Верилдији вахт 4 мая 1948 г.

Resim 15. Hüseyin Cavid'in Sibirya'dan Hanımı Müskinaz Cavid'e Yazdiği Mektup

Resim 16. Kızıl Hatıra Nişanı (Madalyası)

Resim 17. Hüseyin Cavid'in Üniversite Kimliği

Resim 18. *İblis* Adlı Eserinin Kapağı

KAYNAKÇA

I.HÜSEYİN CAVİD'İN ESERLERİ

A.ŞİİR KİTAPLARI

Keçmiş Günler, Şiirler Mecmuası, Şark Matbaası, Tiflis, 1913.

Bahar Şebnemler, Şiirler Mecmuası, Şark Matbaası, Tiflis, 1914.

Muhtelif Şiirler, Hüseyin Cavid, Eserleri, hzl. K. Abdulla, Elm Yayınevi, cilt 1, Bakü, 2003.

Benim Tanrım Güzelliktir, hzl. İ. Türkay, Yazıcı Yayınevi, Bakü, 1995.

Hübuti-Adem, **Hüseyin Cavid, Eserleri,** hzl. Gülbeniz Babahanlı, 5 ciltte, cilt 1, Bakü, 2007.

Hüseyin Cavid Eserleri, hzl. Gülbeniz Babahanlı. 5 ciltte, cilt 1, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

Yâd-i Mazi, Hüseyin Cavid, Eserleri, hzl. Gülbeniz Babahanlı, 5 ciltte, cilt. Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

Otuz Yaşında, Hüseyin Cavid, Eserleri, hzl. Gülbeniz Babahanlı, 5 ciltte, cilt 1, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

Geceydi, Hüseyin Cavid, Eserleri, hzl. Gülbeniz Babahanlı, 5 ciltte, cilt 1, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

Bir Resim Karşısında, Hüseyin Cavid, Eserleri, hzl. Gülbeniz Babahanlı, 5 ciltte, cilt 1, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

Elmi-Beşer, Hüseyin Cavid, Eserleri, hzl. Gülbeniz Babahanlı, 5 ciltte, cilt 1, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

Kadın, Hüseyin Cavid, Eserleri, hzl. Gülbeniz Babahanlı, 5 ciltte, cilt 1, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

Küçük Serseri, Hüseyin Cavid, Eserleri, hzl. Gülbeniz Babahanlı, 5 ciltte,. cilt 1, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

Öksüz Enver, Hüseyin Cavid, Eserleri, hzl. Gülbeniz Babahanlı, 5 ciltte, cilt 1, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

İlk Bahar, Hüseyin Cavid, Eserleri, hzl. Gülbeniz Babahanlı, 5 ciltte, cilt 1, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

Kız Mektebinde, Hüseyin Cavid, Eserleri, hzl. Gülbeniz Babahanlı. 5 ciltte, cilt 1, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

Şiirler, XX. Asır Azerbaycan Poezyası, Dünya Edebiyatı Kütüphanesi, Yazıcı Yayınevi, Bakü, 1988.

B.ŞARKI YAPILMIŞ ŞİİRLERİ

Bade Güzeldir, Müzik: C. Cihangirov, söz: H. Cavid, Işık, Bakü, 1977, S. 44-49.

Jaleler, Müzik: C. Cihangirov, söz: H. Cavid, Işık, Bakü, 1977, S. 35-39.

Sevdanın Romansı, Müzik: C. Cihangirov, söz: H. Cavid, Işık, Bakü, 1977. S. 32-34.

Kız Mektebinde, Müzik: R. Şafak, Kredo, söz: H. Cavid, Işık, Bakü, 27 Eylül 2003. S. 1.

C.POEMALARI

Azer, hzl. M. Arif, E. Sultanlı, Azerneşr Yayınevi, Bakü, 1968.

Azer, Edebiyat ve İnce Sanat, Bakü, 2 Mart 1963. S. 3.

Ç.TİYATRO OYUNLARI

a. Kitaplaşmış Tiyatro Oyunları

Ana: Gürcü Şirketi Yayınevi, Tiflis, 1913.

İblis: Dört Perdeli Dram, Azerneşr Yayınevi, Bakü, 1924.

Şeyda: Bakü Fehlesi Yayınevi, Bakü, 1925.

Uçurum: Dört Perdeli Dram, Bakü, 1926.

Seyavuş: Beş Perdeli Manzum Dram, Azerneşr Yayınevi, Bakü, 1934.

Ana: Bir Perdeli Dram, Azerbaycan Üniversitesi Yayınları, Bakü, 1957.

Maral, Hüseyin Cavid, Eserleri, hzl. Gülbeniz Babahanlı, 5 ciltte, cilt 2, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

"Şeyh Senan", Açık Söz Matbaası, Bakü, 1917.

Şeyh Senan, Hüseyin Cavid, Eserleri, hzl. Gülbeniz Babahanlı, 5 ciltte, cilt 2 Elm Yayınevi, Bakü,2007.

"Topal Teymur", Azerneşir Yayınevi**,** Bakü, 1926.

Peygamber, Azerneşr Yayınevi, Bakü, 1926.

Deli Knyaz, Hüseyin Cavid, Eserleri, Gülbeniz Babahanlı, 5 ciltte, cilt 5, hzl. Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

Telli Saz, Hüseyin Cavid, Eserleri, hzl. Gülbeniz Babahanlı, 5 ciltte, cilt 5, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

İblisin İntikamı, Hüseyin Cavid, Eserleri, hzl. Gülbeniz Babahanlı, 5 ciltte, cilt 5, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

Topal Teymur, hzl. Gülbeniz Babahanlı, E. Kerimli, Elm Yayınevi, Bakü, 2010.

Şeyh Senan, Hüseyin Cavid, Azerneşr Yayınevi, Bakü, 1926.

Afet, Hüseyin Cavid, Dört Perdeli Dram, Azerbaycan Fukarası Yayınları, Bakü, 6,8,9,10,12 ve 13 Aralık 1921.

Seçilmiş Eserleri, hzl. M. Seyidzade, İ. Soltan, Azerneşr Yayınevi, Bakü, 1958.

Seçilmiş Eserleri: Şiirler ve Dram Eserleri, hzl. E. Eyvazov, 3 cilt, cilt 1, Azerneşr Yayınevi, Bakü, 1968.

Dram Eserleri, hzl. M. Şükür, Azerneşr Yayınevi, Bakü, 1975.

Seçilmiş Eserleri, Şiirler ve Piyesler: Rusça'ya Satırsal Tercümelerle, Yazıcı Yayınevi Bakü, 1982.

Hüseyin Cavid'in Eserleri: hzl. T. Cavid, T. Kerimli 5 ciltte, cilt 5, Elm Yayınevi Bakü, 2007.

Hüseyin Cavid'in Eserleri, hzl. A.Turan, Kusena Yayınevi, İstanbul 2013.

D. DERS KİTABI

Edebiyat Dersleri (Ders Kitabı), Hüseyin Cavid, Abdulla Şaik, Hükûmet Matbaası Yayınları, Bakü, 1919.

E. DENEME, İNCELEME, ARAŞTIRMA YAZILARI

İbrahimova M., **Cavid'in Makaleleri, Monografi** (Elyazma), Yazıcı Yayınevi, Bakü, 1990.

Hüseyin Cavid Eserleri Üç Ciltte, hzl. Kemal Abdulla, Turan Cavid, 3 ciltte, cilt 1, Azerbaycan Medeniyet Fondu Yayınları, Bakü, 2003.

Hüseyin Cavid Eserleri Üç Ciltte, hzl. Kemal Abdulla, Turan Cavid, Azerbaycan Medeniyet Fondu Yayınları, cilt 2, Bakü, 2003.

Hüseyin Cavid Eserleri Üç Ciltte, hzl. Kemal Abdulla, Turan Cavid, Azerbaycan Medeniyet Fondu Yayınları, cilt 3, Bakü, 2003.

"Ölüler" Son Komedilerimiz İçinde..., (C. Memedquluzade'nin "Ölüler" Eserinin Gösterisi Hakkında) **Açık Söz Gazetesi,** 1 Mayıs 1916.

Cevaplara Cevap, Yahut İkinci Rica, **İkbal Gazetesi,** 12 Mayıs 1913.

Hasb-i-hal, Okullarda Terbiye Meselelerine Dair Makale, **Hakikat Gazetesi,** 12 Mayıs; 14 Mayıs; 17 Mayıs; 24 Mayıs; 25 Mayıs; 3Haziran; 7 Haziran; 8 Haziran 1910.

M. Kurbanali Şerifzade,*"***Açık Söz***",* 9 Haziran 1917.

Mirza Abdullah Muhammedzade veya (A. Sur) Abdullah Tofig, **" İkbal"** 16, 17 ve 18 Mayıs 1912.

Müharebe ve Edebiyat, **Açık Söz Gazetesi,** 25-26 Ekim 1915.

Nahçivan'a Ne Lazım?,**"Hakikat"** , 5 Ocak 1910.

Nahçivan'da Ne gördüm?, **"Hakikat",** 4 Ocak 1910.

Nahçivan'dan Tabirz'e, Azerbaycanlı Çocukların Rusçayı Öğrenmesi Zarureti Hakkında, **Şarki-Rus Gazetesi,** 27 Ağustos 1904.

Sohbet-1, **"Hakikat",** 14 Mayıs 1910.

Sohbet-2, **"Hakikat",** 17 Mayıs 1910.

Sohbet-3, **"Hakikat",** 24 Mayıs 1910.

Sohbet-4,**"Hakikat" ,** 25 Mayıs 1910.

Sohbet-5, **"Hakikat",** 1 Haziran 1910.

Sohbet-6, **"İkbal",** 14 Mayıs 1912.

Teessüf, Ordubad ve Nahçivan'dan Gelen Üç Mektup Hakkında Makale, **İrşad,** Tiflis, 4 Ekim, 1906.

Tiflis'te "İttifak" Okulu,"**İkbal**", 25 Temmuz 1914.

Tiflis'ten Tiyatro veya Seyir Sanatında Değişme ve İlerleme, **İkbal**, 9 Ekim 1913.

Urmiye'den Mektup, M. T. Sıdkı'nin Vefatı Üzerine, **Şark-i Rus Gazetesi,** 23 Ocak 1904. S. 20.

Urmiye'den Mektup, **"Şark-i Rus",** 3 Nisan1904.

Urmiye'den, **"Şark-i Rus",** 21 Mayıs 1904.

HÜSEYİN CAVİD'İN SÜRELİ YAYINLARDA ÇIKAN YAZILARI

Nahçıvan'dan: şiir, **Şark-i Rus**,14 Haziran 1904, S. 20.

Növhe: şiir, **İrşad**, 18 Ocak 1906, S. 4.

Hali-Esefiştimalımı Tasvirde Bir Ahi-Mazlumane: şiir, **Füyuzat**, 13 Nisan 1907, S. 39.

Balahanı Yolunda: Küçük Sehnecik, **Hakikat**, 27 Aralık 1909, S. 12.

Elmi-Beşer: şiir, **İttifak**, 16 Eylül 1909, S. 15.

Son Bahar: şiir, **İttifak,** 14 Mayıs1909, S. 48.

Son Bahar: şiir, **Sıratü'l-Mustakim**, 8 Mayıs 1909.

Yadi-mazi: şiir, **Terakki**, 28 Haziran 1909, S. 17.

Bir Resim İçin:şiir, **Hakikat**, 20 Ocak 1910, S. 38.

Çekinme Gül: şiir, **Hakikat,** 7 Mart 1910, S. 51.

ÇiçekSevgisi: şiir, **Hakikat**, 27 Ocak 1910, S. 39.

Hemiyet Kurbanları:şiir , **Hakikat**, 4 Ocak 1910, S. 35.

İbtilai-Güram:şiir, Abdulla Tofig'e İthaf Olunur, **Hakikat**, 2 Şubat, 1910, S. 41.

Koca Bir Türkün Vasiyeti : şiir, **Hakikat**, 19 Nisan 1910, S. 52.

Necm-i-Geysudar : şiir, **Hakikat**, 18 Ocak 1910, S. 37.

Öksüz Enver : şiir, **Hakikat**, 28 Şubat 1910, S. 44.

Zavallı Kız : şiir, **Yeni İrşad**, 16 Eylül 1911, S. 102.

Bir Kız : şiir, **Mektep**, 22 Mayıs 1912, S. 52.

İlk Bahar : şiir, **Mektep**, 21 Nisan 1912, S. 53.

Kadın : şiir, **İkbal**, 25 Nisan 1912.

Kadın : şiir, **Işık**, 24 Mart 1912, S. 25.

Bir Resim Karşısında : şiir, **İkbal**, 7 Haziran 1913.

Nevruz Bayramı : şiir, **Molla Nasreddin**, 8 Mart 1913, S.6.

Sevinme, Gülme, Kuzum! : şiir, **İkbal**, 15 Mart 1913.

Sevinme, Gülme, Kuzum! : şiir, **Şelale**, 2 Mart 1913, S. 63.

"Bahar Şebnemleri" nden Bir Levha : şiir, **İkbal**, 25 Nisan 1914.

Deniz Temaşası : şiir, **İkbal**, 7 Ekim 1914.

Görmedim : şiir, "Bahar Şebnemleri"nden, **İkbal**, 8 Mayıs 1914.

Huraman-Huraman: şiir, "Bahar Şebnemleri"nden, **İkbal**, 5 Mayıs 1914.

İsmayıl Bey : şiir, **Mektep**, 31 Ekim 1914, S. 75

İşte Bir Divaneden Bir Hatira : şiir, **İkbal**, 11; 12; 13; 16; 18 Mart 1914.

Pembe Çarşaf : şiir "Bahar Şebnemleri" nden, **İkbal**, 28 Mart 1914.

Reks : şiir, "Bahar Şebnemleri" nden, **İkbal**, 25 Mart 1914.

Şeyh Senan (Türbesi Önünde) : şiir, **İkbal**, 18 Mayıs 1914.

Uyuyur : şiir, "Bahar Şebnemleri"nden, **İkbal**, 22 Haziran 1914.

Veremli Kız : şiir, "Bahar Şebnemleri"nden, **İkbal**, 1 Mayıs 1914.

Çoban Türküsü : şiir, **Kurtuluş**, 2 Mart 1915, S.1.

Dün ve Bugün : şiir, **Açık Söz**, 2 Ekim 1915.

Ey Ruhi-Pürsükun : şiir, **Açık Söz**, 16 Ekim 1915.

Güruba Doğru : şiir, **Yeni İkbal,** 24 Mayıs 1915.

Mezlumlar İçin : şiir, **İkbal**, 19 Mart 1915.

"Şeyh Senan" Faciasindan Bir Parça, **Kurtuluş**, 1 Ekim 1915.

"Şeyh Senan" : Eserden Bir Parça, **Yeni İkbal**, 11 Mayıs 1915.

"Şeyh Senan" : Eserden Parçalar, **Açık Söz**, 1 Ocak- 2 Şubat 1916.

Deniz Perisi : şiir, **Bayrağı-Adalet**, 10 Haziran 1917.

Harp İlahi Karşısında : şiir, **Açık Söz,** 17 Nisan 1917.

Harp ve Felaket : şiir, **Besiret**, 27 Haziran 1917.

Harp ve Felaket : şiir, **Kardaş Kömeği**, 27 Nisan 1917, S. 2-6.

Türk Esirleri : şiir, **Açık Söz**, 12 Aralık 1917.

Hakkını Mubareze ile Alarsın, Yahud Hakiki Bir İnsan Perverin Umumi Zaiflere Hitabı: şiir, **Bakü Etrafı Fehle, Kırmızı Asker, Köylü ve Denizci Şurasının Haberleri**, 17 Haziran 1918, S. 2.

"Balahanı Neft Madenlerinden", "Küçük Serseri", "Kız Mektebinde" ve "Çiçek Sevgisi": şiirler, A. Şaik, **Türk Çelengi**, Bakü, 1919, S. 39-45.

Bir Kız: şiir, A. Şaik, M. Mahmudbeyov, **Müntehabat**, Bakü, 1919, S.162-163.

İblis: facia 4 perdede, **FukaraFüyuzatı,** Bakü, 1920, S. 9-16.

Uçurum: facia 4 perdede, **Kurtuluş**, Bakü, 1920, S. 1-2.

Afet: dram, **Azerbaycan Fukarası**, 6,8,9,10,12 ve 13 Aralık 1921.

Könlüm: şiir, **Azerbaycan Fukarası,** 2 Aralık 1921.

Kaçkın: şiir, "**Yeni Yıldız"** mecmuası, 1 Aralık 1921, S. 27-28.

Benim Tanrım: şiir, "**Yaşıl Yarpaklar**" mecmuasi, Bakü, 1922, S.1.

Öksüz Enver: şiir, Talıbzade A.Ş., **Milli Kıraat Kitabı**: Derslik, Bakü, 1922, S. 225-227.

Peygamber : Eserden Bir Parça, **Maarif ve Medeniyet**, Bakü, 1923, S.16; 17, S.11-27; 8-9.-S.1-7; 10.-S.2-7; 11, S. 2-9; 12.-S.3-9.

Sağalmaz: şiir, **Maarif ve Medeniyyet**, 3 Aralık 1923, S. 22.

Bakü'de: şiir, Şaik A., **Türk Edebiyatı**, Bakü, 1924, S.180-189.

Çiçek Sevgisi: şiir, Şaik A., **Kıraat Kitabı**, Bakü, 1924, S.97-103.

Herp ve Felaket: şiirden bir parça, Şaik A., **Türk Edebiyatı**, Bakü, 1924.-S.180-189.

Küçük Serseri: şiir, Şaik A. **Türk Edebiyatı**, Bakü, 1924, S.180-189.

Kız Mektebinde: şiir, Şaik A., **Kıraat Kitabı**, Bakü, 1924, S.97-103.

Koca Bir Türkün Vasiyeti: şiir, Şaik A., **Kıraat Kitabı**, Bakü, 1924, S.97-103.

Öksüz Enver: şiir, Şaik A., **Kıraat Kitabı**, Bakü, 1924, S.97-103.

Solgun Menekşeler: şiir, **Şark Kadını**, 10 Mart 1924, S.14.

Afet: facia 4 perdede, **Maarif ve Medeniyet**, 1 Mart 1925, 1, 2, 3, S.3-10.

Bakü'de: şiir, Köçerli F.,**Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Materyalleri**, cilt 1 (I. bölüm), Bakü, 1925, S.155-159.

Çiçek Sevgisi: şiir, Şaik A., **Kıraat Kitabı**, Bakü: Merkezi Yeni Türk Alfabe Komitesi Yayınları, 1925, S.122-128.

Harp ve Felaket: şiir, Köçerli F., **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Materyalleri,** cilt 1 (I. bölüm), Bakü, 1925, S.160-164.

İlk Bahar: şiir, Şaik A., **Kıraat Kitabı,** Merkezi Yeni Türk Alfabe Komitesi Yayınları, Bakü, 1925, S.122-128.

Küçük Serseri: şiir, Köçerli F., **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Materyalleri**, cild 1 (I. bölüm), Bakü, 1925, S.159.

Kız Mektebinde: şiir, Şaik A., **Kıraat Kitabı**, Merkezi Yeni Türk Alfabe Komitesi Yayınları, Bakü, 1925, S. 122-128.

Koca Bir Türkün Vasiyyeti: şiir, Şaik A., **Kıraat Kitabı,** Merkezi Yeni Türk Alfabe Komitesi Yayınları, Bakü, 1925, S.122-128.

Öksüz Enver: şiir, Şaik A., **Kıraat Kitabı**, Merkezi Yeni Türk Alfabe Komitesi Yayınları, Bakü, 1925, S. 122-128.

Hep Sensin: şiir, "**Edebî Parçalar**", 1 Aralık 1926, S. 2.

Bayramdı: "Azer" Poemasından Bir Parça, **Komünist**, 6 Nisan 1928, S. 314

Deniz Kenarında: şiir, "Azer"Den Bir Parça, **İnkılap ve Medeniyet**, 1 Mart 1928, S. 14-15.

Gelin Göçerken: şiir, "Azer"Den Bir Parça, **Komünist**, 23 Mart 1928, S. 3.

Kömür Madeninde: şiir, **İnkılap ve Medeniyet**, 4 Mayıs 1928, S. 20.

Köyde: şiir, "Azer" Poemasından Bir Parça, **Komünist**, 9 Mart 1928, S. 2.

Matem Sehnesi, "Azer" Poemasından Bir Parça, **Komünist**, 24 Şubat 1928,

Muhacirler Yuvası: şiir, "Azer" Poemasından Bir Parça, **Komünist**, 13 Nisan 1928.

Vehşi Kadın: şiir, "Azer"den Bir Parça, **Komünist**, 2 Mart 1928, S. 2.

YurtsuzÇocuklar: şiir, "Azer"den Bir Parça, **İnkılap ve Medeniyet**, 2 Ocak 1928, S. 11-12.

İsyan: şiir, "Azer"den Bir Parça, **İnkılap ve Medeniyet**, 3-4 Aralık 1929, S.16.

Nil Yavrusu: şiir, "Azer"den Bir Parça, **İnkılap ve Medeniyet**, 5 Aralık 1929, S. 16-17.

"Azer"den Parçalar: şiirler, **Dil ve Edebiyat Planı**, Bakü, 1930, S.23.

Bir Tasvir: şiir, **Dil ve Edebiyat Planı**, Bakü, 1930, S. 15.

İblis: piyes, **Dil ve Edebiyat Planı**, Bakü, 1930, S. 22.

Şeyda: piyesden bir parça, **Edebiyat Daniş Kitabı**, Bakü, 1932, S.183-190

"Azer"den Parçalar: şiirler, hzl. M. Arif, E. Sultanlı, **Edebiyat Müntehabatı**, Bakü, Azerneşr, 1933, S. 91-102.

Mesud ve Şefige: şiir, hzl. M. Arif, E. Sultanlı, **Edebiyat Müntehabatı**, Azerneşr, Bakü, 1933, S. 91-102.

Seyavuş: bir parça, **İnkılap ve Medeniyet**, 1 Eylül 1933, S.8-12.

Şeyda: piyesden bir bölüm, hzl. M. Arif, E. Sultanlı, **Edebiyat Müntehabatı**, Bakü, 1933, Azerneşr, S. 91-102.

Çelik Kollar : şiir, **İnkılap ve Medeniyet**, 6-7 Ocak 1934, S.6.

Şark Kadını: şiir, **Edebiyat Gazetesi,** 6 Şubat 1935.

Hayyam: piyesden bir parça, **Komünist**, 3 Nisan 1936.

Şark Kadını: şiir, **Edebiyat Gezetesi**, 6 Şubat 1936.

"Azer"den Bir Parça, **Edebiyat ve İncesanat**, 26 Ekim 1957, S. 4.

"Azer"den Parçalar, **Edebiyat ve İncesanat**, 2 Mart 1963, S. 3.

"Azer"den Parçalar, M. Arif., E. Sultanlı. "**Edebiyat Müntehabatı**", Bakü, 1963, S. 126-134.

İsyan: şiir, "Azer" destanından, **Neft Kadroları Uğrunda**, 6 Şubat 1963, S. 3.

Benim Tanrım, Niçin Geldin De, Niçin Pembe Bulutlar Gibi Aktın : şiirler, **Ulduz**, 6 Mart 1974, S. 24.

Şark Kadını: şiir, **Adın Şereflidir Senin Ey Kadın**, Bakü, 1975, S. 11-12.

Gözel Kadın: şiir, **Azerbaycan Yazıcılarının Heyatından Dakikalar**, Bakü, 1979, S. 204-20.

Zavallı Kız: şiir, **Edebiyat ve İncesanat**, 25 Haziran 1980, S. 5.

Deli Knyaz, **Libretto** "Bakü, 18 Kasım 1981, S. 3.

Çelik Kollar: şiir, **AzerbaycanGençleri**, 28 Ekim 1982, S. 4.

Şark Kadını: şiir, **Ulduz**, 12 Haziran 1982, S.14.

Aforizmler: "Azer" poemasından, **Azerbaycan Muellimi**, 3 Haziran 1983, S.4.

Çekinme, Gül: şiir**, Sovyet Nahçıvan'ı**, 8 Haziran 1984, S.2.

ÇobanTürküsü: şiir, **Sovyet Naxçıvan'ı**, 8 Haziran 1984, S. 2.

Görmedim: şiir **Sovyet Nahçıvan'ı**, 8 Haziran 1984, S. 2.

KızMektebinde: şiir, **Sovyet Nahçıvan'ı**, 8 Haziran 1984, S. 3.

Söz Çelengi: H. Cavid'in Şiirlerinden Mısralar, **Emek Bayrağı**, 8 Haziran 1984, S.4.

Şeyh Senan: dram, **Azerbaycan Edebiyatı İncileri**, Yazıcı, Bakü, 1986, S.169-296.

Bu Ne Hikmetdir, Ey BüyükYaratann: şiir, **Edebiyat ve İncesanat**, 14 Nisan 1989, S. 8.

Marş: şiir, **Kobustan**, 3 Eylül 1990, S. 9

Kız Mektebinde: şiir, **Güneş**, 1 Aralık 1991, S. 12.

Gelin: şiir, **Ses**, 21 Şubat, 1992, S .4

Vatan: şiir, **Vatan**, 4 Mart 1992, S. 28.

BenimTanrım: şiir ,**Türkün 101 Şairi**, Yazıcı, Bakü, 1993, S. 63-64.

Kadın: şiir, **Azerbaycan Kadını**, 8-9 Mart 1998, S. 4.

Kız Mektebinde: şiir, **Müsavat**, 30 Ekim 1998, S. 15.

Makamlar: "Azer" Poemasından Bir Parça, **Müsavat**, 30 Ekim 1998, S. 15.

Benim Tanrım: şiir, **Müsavat**, 30 Ekim 1998, S. 15.

Harp ve Felaket: şiir, **Cuma Akşamı**, 21-27 Ekim1999, S. 7.

Tutduğun Yol Büyük, "Azer" Poemasından Bir Parça, **Yeni Azerbaycan**, 9 Mayıs 1999, S. 3.

Benim Tanrım: şiir, **Yeni Azerbaycan**, 10 Ağustos 2001, S. 9.

Ey Varlığı Yok, Yokluğu Vardan Daha Dilber! Ruhum Seni Özler : şiir, **Yeni Azerbaycan**, 26 Ekim 2001, S. 9.

Gelin Göçerken: şiir, **Azerbaycan**, 7 Ağustos 2002, S. 139-141.

Nevruz Bayramı: şiir, **Yeni Azerbaycan**, 15 Mart 2002, S. 11.

Geldin de Neyçin Pembe Bulutlar Gibi Aktın: şiir, **Yeni Azerbaycan**, 13 Nisan 2003, S. 1.

Kız Mektebinde: şiir, **Körpü**, 29 Eylül-14 Ekim 2003, S. 4.

F. MEKTUPLARI

M. T. Sıdkı'ya Mektuplar, **Hüseyin Cavid, Eserleri,** 5 ciltte, 5. cilt. Hzl. Gülbeniz Babahanlı, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

G. Şerifzade'ye Mektuplar, **Hüseyin Cavid, Eserleri,** 5 ciltte, 5. cilt. Hzl. Gülbeniz Babahanlı, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

Muhammedeli Sıdkı'ya Mektuplar, **Hüseyin Cavid, Eserleri,** 5 ciltte, 5. cilt. Hzl. Gülbeniz Babahanlı, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

Aziz Şerif'e Mektuplar, **Hüseyin Cavid, Eserleri,** 5 ciltte, 5. cilt. Hzl. Gülbeniz Babahanlı, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

Hüseyin Cavid'in Mektubu, 1923'te A. Şerif'e Yazılmış Mektup, **Edebiyat ve Güzel Sanatlar,** 8 Haziran 1984.

HÜSEYİN CAVİD HAKKINDA YAZILANLAR

MÜSTAKİL MONOGRAFİLER

Caferov M., **Hüseyin Cavid,** Azerneşr Yayınevi, Bakü, 1960.

İbadoğlu A., **Hüseyin Cavid'in "İblis" Dramı,** hzl. H. İsrafilov, Azerneşr Yayınevi, Bakü, 1969.

Cafer M., **Cavid Eserlerinin Sanatkarlık Hususiyetleri**, Seçilmiş Eserleri, 2. cilt, Bakü, 1974.

Alioğlu M., **H. Cavid'in Romantizmi,** hzl. Y. Garayev, Azerneşr Yayınevi, Bakü, 1975.

Cavid M., **Cavid'i Hatırlarken,** hzl. T. Cavid, Işık Yayınevi, Bakü, 1976.

Tahmasib T**., Hüseyin Cavid ve Tiyatro,** Işık Yayınevi, Bakü, 1988.

Vahabzade B., **Büyük Humanist, Cavidşinaslık** (Araştırmalar Toplusu), 1. Cilt, Elm, Bakü, 2005.

Osmanlı V., **Azerbaycan Romantikleri** (Hüseyin Cavid), Yazıcı Yayınevi, Bakü, 1985.

Alioğlu Mesud., **Hüseyin Cavid, Seçilmiş Şiirleri,** 4 cilt, Azerneşir Yayınevi, Bakü, 1985.

Efendiyev T., **Hüseyin Cavid'in İdealar Alemi,** Yazıcı Yayınevi, Bakü, 1985.

İsmayilov A**., Dünya Romantizm Gelenekleri ve Hüseyin Cavid**, hzl. C. Mustafayev, Yazıcı Yayınevi, Bakü, 1983.

Garayev Y., **Cavid Ömrü Boyunca, Yahut Cavid Olduğu Gibi**, Elm Yayınevi, Bakü 1983.

G. Memmedli, **Cavid Ömrü Boyunca, Hayatı ve Eserleri**, Yazıcı Yayınevi, Bakü 1982.

Akberov Z., **Hüseyin Cavid'in "Şeyh Senan" Dramı,** hzl. M. C. Ceferov, Elm Yayınevi, Bakü, 1977.

Handan R. Z., **Cavid Sanatı; Hüseyin Cavid - 100,** Bakü, 1981.

Rzayev T., **10. Sınıfta Hüseyin Cavid'in Hayat ve Eserlerinin Öğretimi**: Metodik Tavsiye, N.Y., Bakü, 1982.

Adilov M., **Sanatkar ve Söz** (Hüseyin Cavid'in Edebî Dili ve Dram Sanatkarlığı), Yazıcı Yayınevi, Bakü, 1984.

Osmanlı V., **Azerbaycan Romantikleri** (Hüseyin Cavid, s.19-95), Yazıcı Yayınevi, Bakü, 1985.

Halilov G., **Eleştirmenlik Zor Meslektir** (H. Cavid ve Onun Kadın Dünyası Hakkında, s. 59-85), Yazıcı Yayınevi, Bakü, 1986.

Tahmasib T., **Hüseyin Cavid ve Tiyatro,** Işık Yayınevi, Bakü, 1988.

Tağıoğlu E., **Hüseyin Cavid Eserleri ve Dünya Edebiyatında Demonizm Geleneği,** Elm Yayınevi, Bakü, 1991.

Garayev Yaşar**, Tarih : Yakından ve Uzaktan, "Romantizmin Cavid Hafızası",** Bakü, Sabah Yayınevi, 1995.

Halilov S., **Cavid Felsefesi,** Kanun, Bakü, 1996

Abdullayev C., Hasanoğlu A., **Hüseyin Cavid**, Seda Edebî Neşriyat Merkezi, Bakü, 1997.

Aliyev K., **Hüseyin Cavid'in Şahsiyeti ve Şiirleri**, hzl. A. Emrahoğlu, Yazıcı Yayınevi, Bakü, 1997.

Seferov H., Guliyev E., **Hüseyin Cavid'in Felsefi Dünyası**, Derslik, UmmanYayınevi, Bakü, 1998.

Azizova N., **Hüseyin Cavid Dramaturjisinde İnsan, İblis, Tanrı**, Bakü, Nafta Press Yayınevi, 2000.

Aliyev K., **Cavid Mucizesi**, hzl. M. Kazımoğlu, Nurlan Yayınevi, Bakü, 2002.

Sadigov Ş., **Cavid Eserlerinde Sanatkarlık Meseleleri**, Şirvanneşr Yayınevi, Bakü, 2002.

Cavid M., **Cavid Hakkında Hafızamda Kalanlar**, hzl. A. Turan, Vektor Yayınevi, Bakü, 2005.

Cavidşünaslık: **Araştırmalar Toplusu**, hzl. G. Babahanlı, cilt 1, Elm Yayınevi, Bakü, 2005.

Askerzade Lütfiye, **"Hüseyin Cavid ve Doğu",** Ecemi Yayınevi, Poligrafi Birliği, Nahçivan, 2005.

Ağayev Müstakil, **"Hüseyin Cavid'in Dünya Görüşü",** Teknur Yayınevi, Bakü, 2005.

Sadigov Ş., **«Peygamber» Dramına Yeni Bakış**, Elm Yayınevi, Bakü, 2006.

Hüseyinova Jale, **"Tarihi Gerçeklik ve Edebi Hakikat,"** (Hüseyin Cavid'in "Topal Teymur" Tarihi Dramı Esasında), Bakü, 2007.

Hüseyin Cavid; Talihi ve Sanatı, hzl. İsa Habibbeyli, Nurlan Yayınevi, Bakü, 2007.

Nebioğlu Rasim, **"Hüseyin Cavid'in Estetik İdolü",** Tedris Yayınevi, Bakü, 2009.

Halilov Selahaddin, **"Cavid Felsefesi"** (2. Kitap: Klasik Doğu ve Çağdaşlık), Nurlan Yayınevi, Bakü, 2009

Turan Azer, **"Cavidname",** Elm ve Tahsil Yayınları, Bakü, 2010.

Hikmeti Cavid, **(Seçme Aforizmalar), Minyatür Kitap**, İndigo Yayınevi, Bakü, 2010.

Behbudov Kahraman, **"Hüseyin Cavid'in Siyasi Hukuki Görüşleri",** Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Nahçivan Devlet Üniversitesi, Elm ve Tahsil Yayınları, Bakü, 2011.

Sadigov Ş., **Hüseyin Cavid Eserlerinde Kahraman Konsepti**, Hedef Yayınevi, Bakü, 2011

Türkekul M. H**., Azerbaycan Türk Şairi Hüseyin Cavid**, Azerbaycan Genclik Derneği Yayınları, İstanbul, 1963

Bozyel İ., **Hüseyin Cavid'in Manevi Düğünü; Azerbaycan Diyarından: Seyahat Notları**, Ankara, 1985.

Uzun E., **Hüseyin Cavid ve Türkiye Edebiyatı,** Bakü, Güneş Yayınevi, 1998.

Türkekul M. H., **Hüseyin Cavid**, hzl. T. Hüseyinli, Nurlan Yayınevi, Bakü, 2002.

Cavid Hüseyin, **Hüseyin Cavid Eserleri Üç Ciltte,** hzl. Kemal Abdulla, Turan Cavid, Azerbaycan Medeniyet Fondu, 1. Cilt, Bakü, 2003.

Cafer Memmed, **Hüseyin Cavid,** Azerbaycan Devlet Yayınları, Bakü, 1960.

Cavid'i Hatırlarken: Makaleler ve Hatıralar, hzl. A. Zamanov, H. Memmedzade, Gençlik Yayınevi, Bakü, 1982.

İsmayılov E., **Dünya Romantizm Gelenekleri ve Hüseyin Cavid**, hzl. C. Mustafayev, Yazıcı Yayınevi, Bakü, 1983.

Adilov M., **Sanatkar ve Söz (Hüseyin Cavid'in Edebî Dili ve Dram Sanatkarlığı),** Yazıcı Yayınevi, Bakü, 1984.

Turan A., **Cavid Efendi**, Araz Yayınevi, Bakü, 2004.

Ercilasun Ahmet Bican, **"Hüseyin Cavid ve Türkiye Türkçesi", Türk Dünyası Üzerine İncelemeler,** Akçağ Yayınevi, Ankara, 2000.

Türkekul Mustafa Hakkı, **"Azerbaycanlı Türk Şairi Hüseyin Cavid",** Azerbaycan Gençlik Derneği Yayınları, İstanbul, 1963.

Uygur Erdoğan, **"Hüseyin Cavid Edebî Faaliyetleri ve Topal Teymur Piyesi",** Buluş Tasarım Yayınevi, Ankara, 2004.

İsmayılov Elesger, **Dünya Romantizm En'eneleri ve Hüseyin Cavid,** Azerbaycan SSR Elmler Akademisi Yayınları, Bakü, 1983.

Memmedli Gulam, **Cavid Ömrü Boyu,** Azerbaycan SSR Elmler Akademisi Yayınları, Bakü, 1982.

Geçgel Hulusi, **"Romantizmin Cavid Hafızası"**Belli Başlı Dönemleri ve Zirve

Şahsiyetleri ile Azerbaycan Edebiyatı, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1998.

Şerif A., **Geçmiş Günler** (Hüseyin Cavid Hakkında, s. 26-142), Yazıcı Yayınevi, Bakü, 1986.

Vahabzade B., **Derin Katlara Işık** (Hüseyin Cavid – 100. Yılı Anma Töreninde Okunmuş Maruzat s. 51-60), Yazıcı Yayınevi, Bakü, 1986.

Tahmasib T., **Hüseyin Cavid ve Tiyatro,** Işık Yayınevi, Bakü, 1988.

Tağıoğlu A., **Hüseyin Cavid Eserleri ve Dünya Edebiyatında Demonizm Geleneği**, Elm Yayınevi, Bakü, 1991.

Yaşar Garayev, **Tarih: Yakından ve Uzaktan "Romantizmin Cavid Hafızası",** Sabah Yayınevi, Bakü, 1995.

Halilov S., **Cavid Felsefesi,** Kanun Yayınevi, Bakü, 1996.

Abdullayev C., Hasanoğlu A., **Hüseyin Cavid,** Seda Edebi Neşriyat Merkezi, Bakü, 1997.

Aliyev K., **Hüseyin Cavid'in Şahsiyeti ve Eserleri**, hzl. A. Emrahoğlu, Yazıcı Yayınevi, Bakü, 1997.

Pehlivan A., **Kalkın, Cavid Geliyor!,** Elm Yayınevi, Bakü, 1997.

Saferov H., Guliyev A**., Hüseyin Cavid'in Felsefi Dünyası, Derslik**, Ümman Yayınevi, Bakü, 1998.

Azizova N., **Hüseyin Cavid Dramaturjisinde İnsan, İblis, Tanrı,** Nafta Press Yayınları, Bakü, 2000.

Sadıgov Ş., **H. Cavid Eserlerinde Tiranın İnkarı, Azerbaycan Filoloji Fikri Son On Yılda, 2. Kitap** (Genç Araştırmacıların Bilimsel Konferansının Bildirileri) Bakü Üniversitesi Matbaası Yayınları, Bakü, 2001.

Aliyev K., **Cavid Mucizesi**, hzl. M. Kazımoğlu, Nurlan Yayınevi, Bakü, 2002.

Sadıgov Ş., **Cavid Eserlerinde Sanatkarlık Meseleleri**, Şirvanneşr Yayınevi, Bakü, 2002.

Garayev Y., **Azerbaycan Edebiyatı 19. ve 20. Yüzyıllarda**, Elm Yayınevi, Bakü, 2002

Hüseyinli T**., Hüseyin Cavid ve Azerbaycan Muhaceret Edebiyatşünaslığı**, Azerneşr Yayınevi, Bakü, 2004.

Cavid M., **Cavid,Hakkında Hafızamda Kalanlar**, hzl. A. Turan, Vektor Yayınevi, Bakü, 2005.

Asgerzade L., **"Hüseyin Cavid ve Şark",** Ecemi Yayınları-Poligrafya Birliği Nahçivan, 2005.

Ağayev M., **"Hüseyin Cavid'in Dünyagörüşü",** Teknur Yayınevi, Bakü, 2005.

Vezirov C., **Cavid Dünyası: Makaleler Toplusu,** Mektep Yayınevi, Nahçivan, 2005.

Sadıgov Ş., **H. Cavid'in "Maral" Dramı, Bilimsel Arayışlar 18.,** Seda Yayınevi, Bakü, 2006.

Abdulla K., "**300 Azerbaycanlı",** Mütercim Yayınları-Poligrafi Merkezi, Bakü, 2007.

Sadıgov Ş**., Hüseyin Cavid'in "Şeyda" Dramı,** Uluslararası Bilimsel Dergi (Dil ve Edebiyat) 3/57 BDU Yayınları, Bakü, 2007.

Azizova N., **"Hüseyin Cavid'e", "Gözlerimin Günahı",** Bakü, 2008.

Halilov S., **"Cavid Felsefesi"** (2-ci kitap: Klasik Şark ve Çağdaşlık), Nurlan Yayınevi, Bakü, 2009.

Turan A., **"Cavidname",** Elm ve Tahsil Yayınları, Bakü, 2010.

Behbudov K., **"Hüseyin Cavid'in Siyasi Hukuki Görüşleri",** Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Nahçivan Devlet Üniversitesi, Elm ve Tahsil Yayınları, Bakü, 2011.

Sadıgov Ş., **Hüseyin Cavid Eserlerinde Kahraman Konsepti**, Hedef Yayınevi, Bakü, 2011.

Hüseyinov R. , **Ebedî Cavid,** Nurlan Yayınevi, Bakü, 2007.

İbadoğlu A. , **Hüseyin Cavid'in "İblis" Faciası,** Gençlik Yayınevi, Bakü, 1969.

Aliyev K., **Hüseyin Cavid : Hayatı ve Yaratıcılığı**, Elm Yayınevi, Bakü, 2008.

Aliyev K., **Muhebbettir En Böyük Din, Cavidşünaslık** (Araştırmalar Toplusu) I. Bölüm, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

Araz M., **Sanatkar Gocalmır,** Yazıcı Yayınevi, Bakü 1980.

Ceferov M., **Hüseyin Cavid,** Azerneşr Yayınevi, Bakü, 1960.

Tehmasib R., **Dostluğumuz, Cavid'i Hatırlarken**, Maarif Yayınevi, Bakü, 1982.

A. KİTAPLAR

Ansiklopediler

Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, C.1, Ankara 2002.

Köprülü M. F.,**Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi**, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1935.

Köprülü M. F.,**İslam Ansiklopedisi**, "Azeri" maddesi, 12. Cüz, C. 2, Ankara, 1997, s. 147.

Sovyet Edebiyatı Ansiklopedisi, Azerbaycan SSR Elmler Akademisi Yayınları, C. 6, Bakü, 1983.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergah Yayınevi, C. 5, İstanbul, 1986.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınevi, C. 8, İstanbul, 1992.

Edebiyat Ansiklopedisi, Milliyet Yayınevi, İstanbul, 1991.

Türk Ansiklopedisi, M. E. B. Yayınları, C. 19, Ankara, 1971.

Işıltan F., **İslâm Ansiklopedisi**, Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, C.11,

Eskişehir 2001

Sabir Genceli, **"Kadın Güzellik ve Ulviyet"** (Ansiklopedik Toplu), Azerbaycan Yayınevi, Bakü, 2001. s. 457-463

Türk Ansiklopedisi, 19. Cilt, M. E. B. Yayınları, Ankara, 1971.

Niyazi A., **A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi,** Serhat Yayınları, İstanbul, 1984.

Edebiyat Tarihleri

Hikmet İsmail, **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yayınevi, C. I-II, Ankara, 2013.

Tanpınar Ahmet Hamdi, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitapevi, İstanbul, 1997.

Sami Banarlı Nihat, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, M. E. B. Yayınları, Ankara, 1983.

Caferof M. Cafer, **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi**, Elm Yayınevi, C. 2, Bakü, 1960. Hüseynov Firidun, Mir Celal, **XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, "Büyük Vatan Muharebesi Döneminde Edebiyat", Kızıl Şark Yayınevi, C. 3, Bakü, 1957.

Azerbaycan Sovyet Edebiyatı, "Azerbaycan Sovyet Edebiyatının Teşekkül Dönemi (1917-1930)", Maarif Yayınevi, Bakü, 1988.

Azerbaycan Sovyet Edebiyatı Tarihi, "1917-1920 yıllarında Edebiyat", C. 1, Azerbaycan SSR Elmler Akademisi Yayınları, Bakü, 1967.

Karayev Yaşar, **Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleri ile Azerbaycan Edebiyatı,** Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1999.

Kasımlı Muharrem, **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi,** Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Yayınları, Bakü, 2004.

Rüstemova Azade, **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi**, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.

Vurğun Samed, **Azerbaycan Edebiyat Tarihi,** Azerbaycan SSR Elimler Akademisi Yayınları, Bakü, 1960.

Muznip Aliabbas, **Azerbaycan Edebiyatının Tarihi Poetikası,** Elm Yayınevi, Bakü, 2006.

Ceferov Nizami, **Klasiklerden Çağdaşlara,** Gri Yayınevi, İstanbul, 2006.

Akyüz Kenan, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri,** İnkılap Kitapevi, Ankara, 2010.

Caferoğlu Ahmet- Yavuz Akpınar, **Azerbaycan Türkleri Edebiyatı,** Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enistitüsü Yayınları, C. 4, Ankara, 1992.

Köçerli Firidun Bey, **Azerbaycan Edebiyatı,** Avrasya Press Yayınevi, Bakü, 2005.

Veli Osman, **Azerbaycan Romantizmi,** Elm Yayınevi, Bakü, 2010.

Heyet Cevad, **Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış,** Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü, 1998.

Talıbzade Kamal, **Edebi İrs ve Varisler**, Azerbaycan Devlet Yayınları, Bakü, 1974.

Karayev Yaşar, **Azerbaycan Edebiyatında Facia Janrı,** Azerbaycan SSR Elmler Akademisi Yayınları, Bakü, 1965.

Yurtsever Abdulvahap, **Azerbaycan Dram Edebiyatı,** Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1951.

Refioğlu Selim Refik, **Azerbaycan Edebiyatı, Ankara Kitapevi**, Bursa, 1941.

Resulzade Mehmet Emin, **Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı,** Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1950.

Akbaş Ali, **"Azerî Türklerinin Edebiyatı", Türk Dünyası Edebiyatları,** M. E. B Yayınları, İstanbul, 1998.

Muasır Azerbaycan Edebiyatı, Yazıcı Yayınevi, C.1, Bakü, 2007.

Enginün İnci, **Mukayeseli Edebiyat**, Dergah Yayınevi, İstanbul, 1999.

Aliyev Kamran, **XX. Asır Azerbaycan Romantiklerinin Edebî Nezeri Görüşleri**, Elm Yayınevi, Bakü, 1985.

Yetiş Kazım, **Dönemler ve Problemler Aynasında Türk Edebiyatı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

Paşayev M., Hüseynov F., **XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı,** Maarif Yayınevi, Bakü, 1982.

Kabaklı Ahmet, **Büyük Eserler Dizisi,** Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

Celal M., Hüseyinov F., **20. Yüzyıl Azerbaycan Edebiyatı** (Hüseyin Cavid: Oçerk), Maarif Yayınevi, Bakü, 1969.

Memmed T., **XX. Yüzyılda Azerbaycan Dramaturgiyasında Klasik Ananeler**, AMEA Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü Yayınları, II. Kitap, Bakü, 2004.

Memmed T., **XX. Yüzyılda Azerbaycan Dramaturgiyasının Poetikası**, Elm Yayınevi, Bakü, 1999.

Köprülü M. F., **Türk Edebiyatı Tarihi,** Ötüken Yayınevi, İstanbul,1980.

Resulzade, M. E. **Esrimizin Seyavuşu. Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı-Çağdaş Azerbaycan Tarihi,** Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Bakü, 1991.

Antolojiler

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi, **Azerbaycan Türk Edebiyatı,** C. 4,

Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

Anar- Yavuz Akpınar, **Bin Yılın Yüz Şairi - Azerbaycan Şiiri Antolojisi.**

Ağayev İslam, **XX. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan Şiiri**, Elm Yayınevi, Bakü, 2002.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, hzl. Karayev Yaşar Vahidoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, C.5-C. 6, Ankara, 1997.

Kösoğlu Nevzat - Ahmet Bican Ercilasun - Vilayet Muhtaroğlu - Azad Nebiyev, "Azerbaycan Türk Edebiyatı", **Başlangıcından Günümüze Kadar**

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Kültür Bakanlığı Yayınları, C.I, Ankara, 1998.

Çetin Mehmet, **Tanzimat'tan Günümüze Türk Şiiri Antolojisi**, Akçağ Yayınevi**,** Ankara, 2002.

Seferli Eliyar, **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Zeynelabidin Makas**, Azerbaycan Tiyatro Eserleri Antolojisi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Zeynelabidin Makas, **Çağdaş Azerbaycan Şiiri Antolojisi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

Esgerli Zaman, **Azerbaycan Nesri Antolojisi**, Şerg- Gerb Yayınevi, Bakü, 2006.

Akyüz Kenan, **Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi**, Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.

Baykara Hüseyin, **Azerbaycan İstiklal Mücedelesi Tarihi,** Azerbaycan Halk Yayınları, İstanbul, 1975.

Çağan Sabahattin, **Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999. s. 226-262.

Ercilasun Ahmet Bican, **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi,** Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 1, Ankara, 1993.

Muhtaroğlu Vilayet, **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

Erol Ali, **Azerbaycan Şiirinde Romantizm (1905-1917),** Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, İzmir, 2007.

XX. Asır Azerbaycan Poeziyası, Şiirler, Dünya Edebiyatı Kütüphanesi, Yazıcı Yayınevi, Bakü, 1988, s. 402-448.

YARARLANILAN DİĞER BİYOGRAFİ, MONOGRAFİ, İNCELEME, ARAŞTIRMA, DENEME, GÜNLÜK, ŞİİR KİTAPLARI

Enginün İnci- Zeynep Keriman, **Mehmet Kaplan'dan Seçmeler II**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Halilov G., **Eleştirmenlik Zor Meslektir, (H. Cavid ve Onun Kadın Dünyası Hakkında),** Yazıcı Yayınevi, Bakü, 1986.

Enginün İnci, **Abdülhak Hamit Tahran, Tanzimat Edebiyatı,** Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s. 411-555.

AMEA MEK., Yaşar Garayev, **"Azerbaycan İlm ve Medeniyet Çalışanları",** (Bibliografik Gösterici), Elm Yayınevi, Bakü, 2001.

Garayev Yaşar, **Azerbaycan Edebiyatı 19. ve 20. Yüzyıllarda**, Elm, Bakü, 2002.

Hüseynli T., **Hüseyin Cavid ve Azerbaycan Mühaceret Edebiyatşünaslığı**, Azerneşr Yayınevi, Bakü, 2004.

Abdulla Kamal, **"300 Azerbaycanlı",** Mütercim Yayınları Poligrafi Merkezi, Bakü, 2007.

Halilov Selahattin, **"Romantik Şiirde Doğu Batı Meseleleri",** Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2009.

Akpınar Yavuz, **Azerî Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul, Dergâh Yayınevi, 1994.

Açа Mehmet, Müge Ercan, **"Anonim Halk Edebiyatı", Türk Halk Edebiyatı El Kitabı,** Grafiker Yayıncılık, Ankara, 2000.

Akarpınar Bahar-Mustafa Arslan, **"Tekke-Tasavvuf Edebiyatı", Türk Halk Edebiyatı El Kitabı,** Grafiker Yayıncılık, Ankara, 2004.

Akbaş Ali, **"Azerî Türklerinin Edebiyatı", Türk Dünyası Edebiyatları**, M. E. B Yayınları, İstanbul, 1998.

Akpınar Yavuz**, "19. ve 20. Yüzyıllarda Azerî Edebiyatı", Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992.

Aktaş Şerif, **"Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı", Türk Dünyası El Kitabı,** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, C.3, Ankara, 1992.

Alioğlu M., **H. Cavid'in Demokratik İdealleri, Sevgi ve Kahramanlık**, Yazıcı Yayınevi, Bakü, 1979

"Azerbaycan'da Dil İslahatının İlk Öncüleri", Türk Dünyası Araştırmaları, C.1, No: 22, Kazancı Matbaacılık Sanayi, İstanbul, Şubat, 1982.

Azerbaycan Sovet Edebiyyatı, "Azerbaycan Sovet Edebiyyatının Teşekkül Dönemi (1917- 1930)", Maarif Yayınevi, Bakü, 1988.

Caferoğlu Ahmet, Yavuz Akpınar, **"Azerbaycan Türkleri Edebiyatı", Türk Dünyası ElKitabı,** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, C.4, Ankara, 1992.

Çeşitli İsmail, **"Batı Edebiyatında Edebî Akımlar",** Kardelen Kitabevi, Isparta, 1999.

Eker Gülin Ö., **"Gelenekten Geleceğe Halk Edebiyatı", Türk Halk Edebiyatı El Kitabı,** Grafiker Yayınevi, Ankara, 2004.

Erol Ali, **"Azerbaycan Şiirinde Romantizm**" (1905 - 1917), Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, İzmir, 2007.

Erol Ali, **Abdulla Şaik, Hayatı, Sanatı ve Şiirleri,** Gazi Üniversitedi Sosyal Bilimler Enistitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999.

Geçgel Hulusi, **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003.

Gedikli Yusuf, **Romantizmin Cavid Hafızası, Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı,** Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998.

Gökalp Ziya, **Türkçülüğün Esasları,** M.E. B. Yayınları, İstanbul, 1972.

Gömeç Saadettin, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi,** Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.

Gasımlı Musa, **Azerbaycan Türklerinin Millî Mücadele Tarihi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.

Geçgel Hulusi, **"Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı",** Anı Yayınevi, Ankara, 2003.

Gündüz Osman, **Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı,** Yenir Türk Edebiyatı El Kitabı (1939-2000), Grafiker Yayıncılık, Ankara, 2004.

Güngör Erol, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik,** Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.

Güngör Erol, **Tarihte Türkler,** Ötüken YAyınları, İstanbul, 2005.

Hacıyeva Maarife**, XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı,** Ondokuz Mayıs ÜniversitesiYayınları, Samsun, 1994.

Hüseyinov Firidun, Mir Celal, **XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı,** Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Talıbzade Kemal, Yaşar Garayev, **Azerbaycan Romantikleri,** Azerbaycan SSR Elmler Akademisi Yayınları, Bakü, 1985.

Hasanlı Cemil, **Azerbaycan Tarihi 1918-1920, Taürkiye'nin Yardımından Rusya'nın İşgaline Kadar,** Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1998.

Heyet Cevad, **Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Kaplan Mehmet, **Şiir Tahlilleri-1**(Tanzimattan Cumhuriyete), Dergah Yayınları, İstanbul, 1997.

Baykara Tuncer, **Türk Kültür Tarihine Bakışlar,** Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

Vezirli Yusuf Bey, **"Azerî Edebiyyatı'na Bir Nazar",** Matbaa-yı Âmire, İstanbul, 1937.

Zenkovski S.A, **Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık**, İstanbul-1983

Kolcu Ali İhsan, **Servet-i Fünûn Edebiyatı,** Salkım Söğüt Yayınları, Ankara, 2005.

Kolcu Ali İhsan, **Millî Edebiyat - I Şiir,** Salkım Söğüt Yayınları, Konya, 2007.

Kolcu Ali İhsan, **Millî Edebiyat II,** Salkım Söğüt Yayınları, Konya, 2007.

Kolcu Ali İhsan, **Cumhuriyet Edebiyatı - I - Şiir,** Salkım Söğüt Yayınları, Erzurum, 2008.

Kolcu Ali İhsan, **Cumhuriyet Edebiyatı II,** Salkım Söğüt Yayınları, Konya, 2008.

Korkmaz Ramazan- Tarık Özcan, **Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri**, **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1939 - 2000),** Grafiker Yayıncılık, Ankara, 2004.

Kudret Cevdet, **Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman - 2,** Dünya Yayınları, İstanbul, 2004.

Kurdakul Şükran, **Çağdaş Türk Edebiyatı II - Cumhuriyet Dönemi (1923-1950),** Broy Yayınları, İstanbul, 1987.

Çetin Nurullah, **Roman, Şiir Çözümleme Yöntemi,** Öncü Kitap, Ankara, 2010.

Çetin Nurullah, **Mehmet Akif'i Doğru Anlamak,** Ferfir Yayıncılık, Ankara, 2011.

Çetin Nurullah, **Emperyalizme Direnen Türk: Mehmet Akif Ersoy**, Akçağ,

Ankara, 2012.

Çetin Nurullah, Ramazan Gülendam, Mehmet Narlı, **Tanzimat'tan Bugüne Yeni Türk Edebiyatı Şiir Çözümlemeleri,** Kesit Yayıncılık, Ankara, 2000.

Ersoy M. A., **Safahat,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

Reichl Karl, **Türk Boylarının Destanları,** Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı**,** (Çev: Metin Ekici), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

Saray Mehmet, **Azerbaycan Türkleri Tarihi,** Nesil Matbaacılık, İstanbul, 1993.

Şimşir Sebahattin, M**ehmet Emin Resulzâde'nin Türkiye'deki Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünceleri,** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1995.

Naciye Yıldız; **Manas Destanı** (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller, Ankara, 1995.

Şimşir Sabahattin, **Azerbaycanlıların Türkiye'de Siyasî ve Kültürel Faaliyetleri (1920 - 1921),** Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 2001.

Şimşir Sabahattin, **Azerbaycan'ın İstiklâl Mücadelesi,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara, 1998**.**

Veliyev Afgan, **Azerbaycan'da Yenileşme ve Milliyetçilik Hareketleri,** Kaprol İletişimYayınları, İstanbul, 2005.

Uçman Abdullah, **"Namık Kemal", Tanzimat Edebiyatı,** Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s.201 - 288.

Süreli Yayınlar (dergi ve gazeteler)

Arif M., Dramaturg, Aktör, Seyirci, Tiyatro Düşünceleri, **Edebiyat ve Sanat,** 1974.

Kasımzade Kasım, Muhaceret ve Muasir Azerbaycan edebiyatının Bazı Meseleleri, **Azerbaycan Türk Kültürü Dergisi,** Eylül-Ekim, 1991, S. 281.

Cavid T., Azerbaycan Dram Tiyatrosunun Gelişim Yolları, **Azerbaycan,** 1974. Elmas Şahin, **Tarihin Söylemediklerini Edebiyat Söyler,** Türk Yurdu, C. 31, Kasım 2011, S. 291,

Memmedov Alhan, **Azerbaycan Millî Demokratik Cumhuriyeti Devrinde Edebiyat (1918- 1920),** Çev: B. Atsız Gökdağ, **Azerbaycan Türk Kültürü Dergisi,** Eylül- Ekim,Ankara,1991.

Erol Ali, "Modern Azerbaycan Edebiyatında Devir Tasnifleri Üzerine", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,** Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2005.

Caferov C., Bir Ömre Sığmayan Ömür, **Edebiyat ve Sanat,** Mart-Nisan-Haziran, 1974.

Caferoğlu Ahmet, Tarihin İlk Türk Cumhuriyeti Azerbaycan, **Türk Kültürü Dergisi,** Ankara, Mayıs, 1964, S. 19.

Caferoğlu Ahmet, "Kurutulmak İstenen İstiklal Çeşmeleri", **Türk Kültürü Dergisi,** Ankara, 1914.

Ebulfez İ., Cavid Humanizmi, **Edebiyat ve Sanat,** 19 Ekim 1974.

Ekberov Z., "Şeyh Senan", Dramının Sahne Hayatı Hakkında Bazı Notlar**, Gobustan,** 1974.

Temizkan Mehmet, "Gaspıralı İsmail Bey'in İslâmcılık İdeolojisi", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,** S.12.

Vurğun Semed, "Bizim Andımız", **Edebiyat Gazetesi,** Bakı, 25 Ağustos 1942.

Usta Halil İbrahim, "Modern Azerbaycan Şiiri (Kuzey)", **Türk Dili Dergisi** (Türk Şiiri Özel Sayısı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, Mart 1996, S.531,

Baykara Hüseyin, Çarlık Rusyasının Azerbaycan'da Yaptığı İstila Savaşları, **Türk Kültürü Dergisi,** Ankara, Mayıs 1964, S. 19.

Hacıeminoğlu Necmettin, "Azerî Şairleri ve İstiklâl Mücadelesi", **Türk Kültürü Dergisi,** Ankara, 1964. S. 21

Kesemenli N., "Knyaz" Duraklamada, **Azerbaycan Öğretmeni**, Bakü, 10 Ekim 1974.

Tekiner Süleyman, "Azerbaycan'ın Mağdur Ünlü Şâir Dramaturgu Hüseyin Cavid", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 1988. S. 4.

Memmedov M., Tiyatro ve Çağdaşlık, **Komünist,** 24 Mayıs 1974.

Cavadlı C., Maharetli Ellerin Kudreti, **Azerbaycan Öğretmeni,** 14 Mart 1975.

Efendiyev T., H. Cavid'in İlk Kadın Kahramanları, Azerbaycan SSC EA Haberleri, **Edebiyat, Dil ve Sanat,** 1975, S. 2,

Memmedli G., Cavid'in Hayat ve Sanat Salnamesi, **Gobustan,** Mart 1975.

Tahmasib T., **"**Cavid Tiyatrosu"nun Dünü ve Bugünü, **Edebiyat ve Sanat,** 1 Şubat 1974.

İbrahimov M., Sanat Aşığı, **Edebiyat ve Sanat,** 23 Ekim1976.

Tahmasib T., Cavid Eserlerinde Dini ve Dünyevi Anlayışlar, **Elm ve Hayat,** 5 Mayıs 1977.

Tağıyev R., H. Cavid'in "Şeyh Senan" Dramı, Azerbaycan SSC EA Haberleri, **Edebiyat, Dil ve Sanat**, 25 Kasım 1978.

Halilov G**., Cavid Modernizmi**, **Edebiyat ve Sanat,** 11 Nisan 1980.

İsmayılov E., Cavid ve Göte, **Elm ve Hayat,** 13 Ekim 1980.

Rızayev T., H. Cavid Eserlerinin Eğitimi Meseleleri, Azerbaycan Öğretmeni, 12 Kasım1980.

Abuzerli G., Cavid Şiirlerinde Humanizm, H. Cavid-100, **Emek Bayrağı,** 4 Kasım 1981.

Bektaşi İ., Hüseyin Cavid'in Bir Makalesi, **Azerbaycan Öğretmeni,** 13 Eylül 1981.

İsmayılov E., Cavid ve Şekspir, "Siyavuş" ve "Hamlet" Eserlerinin Mukayesesi, **Gobustan,** 1981,

Razi H., Humanizm ve Yükseliş Romantikası, **Sovyet Nahçivan'ı,** 16 Ağustos 1981.

Aran Mehmet Sadık, "Azerbaycan Şairler Meclisi", **Türk Kültürü Dergisi,** Türk

Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, Aralık 1964.

Arslan Haver, **"**Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle Hüseyin Cavid-

Iztıraplı Dönemin Çilekeş Şairi", **Türk Kültürü Dergisi**, Ankara, Eylul 1982.

Adilov M., "Azer" Poeması'nın Edebi Hususiyetleri: H. Cavid-100**, Azerbaycan Öğretmeni,** 22 Ekim 1982.

Metin Ekici ; "Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında-II", **Millî Folklor Dergisi,** Ankara, 2002, S: 54.

Karaca Ahmet, "Azerbaycan Millî Harekatının İdeolojik Karakteri", **Azerbaycan Dergisi**, Ankara 1982, S. 234.

Karaca Ahmet, Azerbaycan'ın Yakın Tarihine Kısa Bir Bakış**, Azerbaycan Kültür Dergisi** , Ankara, 1982, S. 237.

M. E. Resulzade'nin Fetihelibeyli'nin Katli Münasebetiyle Nutku, **Azerbaycan Dergisi**, Ankara, 1954. S. 9 .

Mehmetzade M. B., "Mücadele Devri", İstiklal Gazetesi, Berlin, 27 Nisan 1932, S. 8.

Vahap Yurtsever A., "Gizli Müsavat Teşkilatının Karakteristik Vasıfları", **Azerbaycan Dergisi**, Ankara, 1991, S. 282.

Hüseyinova S., Cavid Eserlerinde Kafkasya Konusu: H.Cavid-100, **Edebiyat ve Sanat,** 13 Kasım 1982.

Kafkaslı H., Hüseyin Cavid Hakkında Hatıram, **Edebiyat ve Sanat,** 7 Ekim1982.

Ağamirov M., H. Cavid'in Felsefi Görüşleri, **Edebiyat ve Sanat**, 9 Eylül 1983.

Eminov R., H. Cavid'in Etik Görüşleri: H. Cavid-100, **Sovyet Nahçivanı**, 19 Temmuz 1983.

Aliyev K., Cavid Sanatının Modernliği: H.Cavid-100, **Sovyet Nahçivanı**, 25 Haziran 1983.

Askerov M.,Cavid Aruzu: H.Cavid-100, **Azerbaycan Öğretmeni**, 7 Ekim 1983.

Memmedov S., **Cavid**, Bakü, 7 Mayıs 1983.

Şafizade B., Cavid Eserlerinde Tarihilik Problemleri, **Talibiyet**, 1 Şubat; 4 Şubat 1983.

Vezirov C., Cavid ile Yeni Görüş : H.Cavid-100, **Sovyet Nahçivanı**, 28 Eylül 1983.

Allahverdiyev M., Poetik Tiyatromuzun Yaratıcısı, **Edebiyat ve Sanat,** 8 Haziran 1984.

Bektaşi İ., Harici Matbuat Sayfalarında Hüseyin Cavid, **Azerbaycan Öğretmeni**, (İ.Bozyel'in **"H. Cavid"** İsimli Makalesi Hakkında) 15 Haziran 1984.

Alimirzayev H., Ölmezlik Mücessemesi: H. Cavid-100, **Azerbaycan Gençleri**, 7 Haziran 1984.

Garayev Y., Yüzyılın Romantiği: **H.Cavid-100,** Bakü, 7 Haziran 1984.

Memmedov M., Cavid Tiyatrosu: **H.Cavid-100**, Bakü, 7 Haziran 1984.

Efendiyev T., Hüseyin Cavid İdeyalar Alemi, **Edebiyat ve Sanat**, Bakü, 27 Kasım 1985.

İbrahimov M., Cavid Sanatı, **Edebi Etüdler, Azerbaycan**, 1985.

Garayev Y., Sanatkar ve Tarih: H. Cavid Hakkında, Edebi Fikirler**, Gençlik**, Bakü, 1985.

Ahundov B**.,** Cavid Eserleri Araştırılıyor, **Edebiyat ve Sanat**, 16 Mayıs 1986.

Vezirov C., "İblis": Oyun Hakkında, **Sovyet Nahçivanı,** 10 Haziran 1986.

Cemşidov Ş., Edebiyatımızda İlk "Şeyh Senan" Poeması, **Elm ve Hayat,** 1987, S.123

Abdullayev C.**,** Hüseyin Cavid, Azerbaycan Sovyet Edebiyatı, **Maarif**, Bakü, 1988.

Aliyeva Ş., H. Cavid'in Yeni Portresi, **Edebiyat ve Sanat,** 30 Aralık 1988.

Türkiye Matbaası Azerbaycan Yazarları Hakkında, **Azerbaycan Gençleri**, 12Mart 1988.

Cafer E., Hüseyin Cavid'in Son Şiiri, **Edebiyat ve Sanat,** 14 Nisan 1989.

Zamanov A., Büyük Edebî Yol, **Komünist,** 4 Nisan 1989, S.321

Cavadlı C., Edebiyatımızın ve Medeniyetimizin Hayırsever Dostu, **Azerbaycan Öğretmeni,** 25 Temmuz 1990.

Velioğlu E., Cavidlere, **İlham,** 15 Aralık 1990.

İskender O., Cavid Meclisi, **Azerbaycan Öğretmeni,** 6 Kasım 1991.

Aslanov S., "Topal Teymur" ve Dünya Edebiyatında Teymurleng Sureti: H. Cavid-10, **Halk Gazetesi,** 3 Aralık 1992.

Ahmedoğlu İ., Cavid Unutulamaz, **Ülfet,** 10 Kasım 1992.

Ahmedoğlu İ., Dahi Mütefekkir, Şair ve Dramaturg, H. Cavid-110, **Magistral,** 16 Aralık 1992.

Ahmedoğlu İ., Firdovsi ve Cavid Eserlerinde İran-Turan Savaşları, **İncesanat,** 14 Ekim 1993.

Tağızade Ş., Selam, Ulu Cavid!, **Azerbaycan Öğretmeni**, 27 Mayıs 1993.

Ahmedoğlu İ., Cavid ile Yeni Görüş, **Seher,** 26 Mayıs 1994.

Ahmedoğlu İ., Cavid Eserlerinde Harp Konusu, **Azerbaycan Ordusu,** 4 Haziran 1994.

Mehdiyeva Ş., Cavidleri Hatırlarken, **Tahsil,** 5 Aralık 1994.

Adalı G., Cavid Nur Işığında (1. Makale), **Zaman,** 13 Eylül 1995.

Azizova N., Hüseyin Cavid'in İdolü**,** Bakü, 2 Kasım 1995.

Adalı G., "İblis" ve İblisleşenler, **Zaman,** 7 Ağustos 1996.

Alekberli E., Cavid Zirvesine Dönüş, **Halk Gazetesi,** 1 Kasım 1996.

Yakub Z., Cavid Efendi, **Azerbaycan,** 25 Ekim 1996.

Behbudzade H., Cavidşinaslığa Değerli Tavsiye, **Nahçivan,** 7 Mayıs 1997.

Cabiroğlu M., Hakikat Şairi, **Edebiyat Gazetesi,** 6 Temmuz 1997.

Ferecov S., Cavid'in Musıkı Dünyası, **Halk Gazetesi,** 21 Ekim 1997.

Abilov A., Cavid'in Ürfan Dünyası "Ben Fakat Hüsnü Huda Şairiyim", **Halk Gazetesi,** 2-8 Nisan 1999.

Esedullayeva N., "Çırpınış Sükuttan Güzel...": H. Cavid ve Zaman, **Elm,** 7 Eylül 1999.

Ahundov H., Şark'ın Şekspir'i, **Gümrük,** 27 Ekim 2000.

Esedullayeva N., H. Cavid'in "Azer" Poeması'nda Sanat Hakkında Düşünceler, **Filoloji Araştırmalar,** 12. Kitap, Şirvanneşr Yayınevi, Bakü, 2000

Azizova N., Hüseyin Cavid Dramaturjisinde Kadın Tipleri, **Elm,** 8 Ağustos 2001.

Azizova N., Hüseyin Cavid Sevgi Konsepti, **Elm,** 28 Ağustos 2001

Teymur M., İstanbul'dan Sekiz Mektup, **Azerbaycan,** 27 Ekim 2001.

Cavadlı C., Silinmez Kalplerden: H. Cavid-120, **Azerbaycan Öğretmeni,** 25 Ekim 2002.

Bayramoğlu A., Romantizmin Realist Tatkikatçisi, **Edebiyat Gazetesi,** 28 Şubat 2003.

Caferli M., Hüseyin Cavid ve Türk Mifolojisi, **Şark Kapısı**, 13 Mart 2003.

Aliyev K., Hüseyin Cavid ve Tarih, **Yeni Azerbaycan**, 20 Nisan 2003.

Gerenizade Y., Hüseyin Cavid'i Hatırlarken, **Jurnalist**, 29 Eylül 2003.

Vagifkızı G., Hüseyin Cavid, **Kino**, 31 Mart, Nisan 2003.

Caferli M., Cavid Romantizmi: İdeal ve Mif, Elmi Eserler, **Nahçivan Devlet Üniversitesi Humanitar İlimler Serisi**, 2004.

Askerzade L., Hüseyin Cavid'i Tanrı Yarattı, **Şark Kapısı,** 23 Ekim 2004.

Halilzade F., Cavid Emaneti, **Azerbaycan,** 15 Ekim 2004.

Tağızade Ş., Cavid Dünyasının Hafıza Tarihi: H. Cavid-120, , **Medeni-Maarif**, 7-13 Mayıs 2004.

Abdullayev C., Soltankızı P., Hüseyin Cavid ve Muhaceret Edebiyatşünaslığı: Turan Hüseynli'nin Kitabı Hakkında, **Azerbaycan Öğretmeni,** 11 Şubat 2005.

Anar, Cavid Ömrü, **Azerbaycan:** 6 Mart 2005.

Abbaszade H., Turan Cavid, **Edebiyat Gazetesi,** 5 Mayıs 2003.

İsmayıl Z., Gasımov R., Hüseyin Cavid'in Sevgi Felsefesi, **Şark Kapısı,** 28 Ekim 2006.

Abdullayeva Aida, Hüseyin Cavid'in Manzum Tarihi Dramlarında Modernizm,

Uluslararası İlmi Konferansının Materyalleri, 26 Ekim 2007.

Babahanlı G., Cavid İrsi, Hüseyin Cavid- 125, **Medeni-Maarif,** 2007.

Esedullayev N., Hüseyin Cavid'in "Azer" Poemasında Otobiyografik Çizgiler, **Risale Araştırmalar Toplusu,** C. 4, 2007.

Karagür Nesrin Sarıahmetoğlu, **"Molla Nasreddin Dergisi'nde Kadın Meselesinin Akışı",** Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**,** İstanbul, 2002.

Kasımzade Kasım, **"Muhaceret ve Muasir Azerbaycan Edebiyatı'nın Bazı Meseleleri", Azerbaycan Türk Kültürü Dergisi**, Eylül- Ekim 1991.

Askerova N., Yaşa, Dahi Cavid'im! **Şark Kapısı,** 10 Ekim 2007.

Ağayev M., Hüseyin Cavid'in Felsefi Irsında Savaş Konusu, **Felsefe,** 2008.

Dadaşov A., Cavid Efendi'nin İblis'i, **Edebiyat Gazetesi,** 7 Mart 2008.

Dadaşov A., Cavid'in Hasret Piyesleri,**Respublika,** 20 Mayıs 2008.

Halilov S., Cavid ve Ettar: Klasik İrs, **Edebiyat Gazetesi,** 1 Mayıs 2009.

Askerzade Z., Hüseyin Cavid'in Eserlerinde İstanbul, AMEA Haberleri, **Toplumsal ve Humanitar İlmler Serisi,** 2010.

Memmedov Ş., Hüseyin Cavid'in Dram Eserlerinde Sintaktik Figürler, Nahçivan Devlet Ünivesitesi'nin Haberleri, **Humanitar İlmler Serisi,** 2010.

Behbudov G., Hüseyin Cavid Eserlerinde Savaş ve Beşerilik, Elmi Eserler, **Toplumsal İlmler Serisi,** 2011.

Ali Kahramanov, "Hüseyin Cavid Eserleri Nahçivan Sahnesinde", **Elm Gazetesi,** S.25-26, 30 Ağustos 2012.

Alizade Askerli, Hüseyin Cavid ve Modernizm, "Hüseyin Cavid Eserleri Çağdaş

Tefekkür Işığında" (Hüseyin Cavid-130), Uluslararası İlmi Konferansının Materyalleri, **Progres,** Bakü, 22-24 Ekim 2012.

Rasim Nebi Oğlu Gurbanov, Hüseyin Cavid Eserlerinde Dini Felsefi ve İslami Anlayışlar, "Hüseyin Cavid Eserleri Çağdaş Tefekkür Işığında" (Hüseyn Cavid130), Uluslararası İlmi Konferansının Materyalleri, **Progres**, Bakü, 22-24 Ekim 2012.

Zulfiye İsmayil, Ramiz Gasımov, Hüseyin Cavid'in Sevgi Felsefesi, "Hüseyin Cavid Eserleri Çağdaş Tefekkür Işığında" (Hüseyn Cavid-130), Uluslararası İlmi Konferansının Materyalleri, **Progres**, Bakü, 22-24 Ekim 2012.

Mehmet Sadık Aran; "Azerbaycan Şairler Meclisi", **Türk Kültürü Dergisi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, S. 19.

Tezler

Caferov M.C., **Hüseyin Cavid ve 1905-1917'de Azerbaycan Edebiyatında Romantizm**, Azerbaycan SSC EA-nın Nizami Adına Edebiyat ve Dil Enstitütüsü, Bakü,1961.

Handan R. Z., **XX. Asır Azerbaycan Romantizminin Estetik Prensipleri**, Doktora Tezi, Bakü, 1967.

Memmed T., **20. Yüzyıl Azerbaycan Dramaturjisi'nin Poetiği: H. Cavid,C. Memmedquluzade, C. Cabbarlı'nın Dramaturjisi Esasında,** AMEA Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü, Bakü, 2004.

Garayev Y., **Azerbaycan Dramaturjisi'nde Facia Janrı**, Azerbaycan SSC EA'nın Nizami Adına Edebiyat ve Dil Enstitüsü, Bakü, 1963.

İbadoğlu A**., Hüseyin Cavid'in "İblis" Dramı**, Azerbaycan SSC EA'nın Nizami Adına Edebiyat ve Dil Enstitüsü, 1964.

Akberov Z., **Hüseyin Cavid'in "Şeyh Senan" Dramı**, Azerbaycan SSC EA'nın Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü, Bakü, 1967.

Efendiyev T**., Hüseyin Cavid'in Dramaturjisi** (1910-1920-ci Yıllar), Azerbaycan SSC EA'ın Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü, Bakü, 1973.

Morkoç Ayvaz, **Sovyet Devri Azerbaycan Edebiyatına Genel Bir Bakış**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1989.

Özdemir Cihan, Hüseyin Cavid'in Tarihi Dramları, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1987.

İsmayilov A., **H. Cavid'in Tarihi Dramları**, Azerbaycan SSC EA'nın Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü, Bakü, 1974.

Gurbanov R., **Hüseyin Cavid'in Estetik İdolü**, Azerbaycan Cumhuriyeti EA'nınNizami Adına Edebiyat Enstitüsü, Bakü, 1991.

Abdürrehman Oğlu U., **Hüseyin Cavid ve Türkiye Edebi Muhiti**, AMEA NizamiNizami Adına Edebiyat Enstitüsü, Bakü, 1996.

Abıyeva Z., **H. Cavid'in Eserlerinde İnsan Konsepti**, Lenkeran Devlet Üniversitesi, Bakü, 1997.

Hüseyinova J., **Hüseyin Cavid'in "Topal Teymur" Piyesi**, M. E. Resulzade Adına Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, 1997.

Azizova N., **H. Cavid'in Dramaturjisinde İnsan, İblis, Tanrı ("Şeyh Senan", "İblis", "Peygamber"),** AMEA Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü, Bakü, 2000.

Musayev A**., Hüseyin Cavid'in Şiirleri**, Nahçivan Devlet Üniversitesi, Bakü, 2004.

Tahire Memmed, **XX. Yüzyıl Azerbaycan Dramaturjisi'nin Poetikası (H. Cavid, C. Memedkuluzade ve C. Cabbarlı'nın Dramaturjisi Esasında),** Bakü, 2004.

Esedullayeva Nurane, **Hüseyin Cavid'in "Azer" Poeması**, Bakü, 2011.

Rasuli İsa, **XX. Asır Azerbaycan Dramaturgiyasında Türkiye Konusu**, Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, 1998.

Arşiv Belgeleri

Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasal Partiler ve Sosyal Olaylar Merkezi Devlet Arşivi.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet El Yazmaları Enstitüsü Arşivi.

Azerbaycan Hüseyin Cavid'in Ev Müzesi Arşivi.

ÖZET

Edebiyat, hem sosyal bir araç olan dili kullandığı, hem de toplumların tarih boyunca yaşamış olduğu çeşitli olaylardan beslendiği için sosyal bir kurumdur. Toplumları yönlendiren birçok şair ve yazarda, sosyal içerikli eserler görmek mümkündür. Azerbaycan Türkleri tarihî süreç içerisinde oldukça uzun bir süre bağımsızlık mücadelesi vermiş ve pek çok sıkıntıyla karşı karşıya kalmışlardır. Doğal olarak, daha çok toplumcu bir çizgide ilerleyen Azerbaycan edebiyatı, yaşanan bu olaylardan büyük ölçüde etkilenmiş, bu coğrafyada yaşayan şair ve yazarlar, yaşanan olayları edebî eserlere yansıtarak, gelecek kuşakların millî şuur sahibi olmalarında önemli rol üstlenmişlerdir. 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan Edebiyatı üç büyük temayülün etkisi altındadır: Türkiye, İran ve Rusya'nın 20. yüzyılın ilk çeyreğinde siyasî alanda yaşanan birtakım olaylarla Azerbaycan Türkleri üzerinde sansürün kaldırılması Azerbaycan Türklerinin edebî ve siyasî uyanış tarihinde önemli bir devir açmaya muvaffak olmuş, Azerbaycan millî hareketine Türkiye'ye doğru yeni bir istikamet vermiştir. Bu dönemde Azerbaycan'dan Türkiye'ye eğitim ya da başka amaçla gelip Türkiye'deki siyasî, edebî ve kültürel hareketlerden etkilenen aydınların da Azerbaycan kültür ve fikir hareketlerinin Türkiye'nin paralelinde gelişmesine ve etkilenmesine büyük katkıları olmuştur. Bu anlamda sözü edilen sanatçılardan biri olan Hüseyin Cavid, özellikle millî tavır ve hassasiyetleri ile edebiyat alanında öne çıkmış önemli bir isimdir. Hüseyin Cavid'in eserlerini incelediğimiz zaman, Türk tarihine, kültürüne ve edebiyatına ait birçok unsurla karşılaşırız. Cavid, tarihe kaynaklık eden eserlerinde, Türklerin geleneklerine, göreneklerine, âdetlerine ve ahlâkî değerlerine yer vererek;

aynı zamanda gelecek kuşakların eğitimi konusunda da katkıda bulunmuştur. Biz, bu araştırmada, Hüseyin Cavid'in eserlerinde ortak bir payda olarak karşımıza çıkan Türk tarihi, Türk edebiyatı ve Türk kültürüne ait bakış açısını karşılaştırma yaparak, bu konudaki benzer ve farklılıkları tespit ederek, yazarın Türk edebiyatı ile etkileşimlerini ortaya koymayı amaçladık.

Anahtar Kelimeler:Türk Edebiyatı, Hüseyin Cavid, Etkileşimler, Azerbaycan Edebiyatı.

ABSTRACT

Literature is a social establishment because it uses the language which is a social tool and feeds on various events that communities have had experienced throughout the history. To see works with social contents in many poets and writers who orient communities is possible. Azerbaijani Turks have long struggled for independence and faced with a number of distresses in this historical period. Naturally, Azerbaijani literatures, which rather proceed on a socialist line, were significantly influenced by these experiences and the poets and authors in this fields have played an important role in prospective generations to gain a national consciousness by reflecting events experienced in their literal works. In this sense among the artists mentioned, Hüseyin Cavid is the the prominent name, especially by his national attitude and sensitivity.

When we examine the works by Hüseyin Cavid, we encounter a number of elements related to Turkish literature, history and culture. Cavid have contributed to the education of prospective generations by giving place for Turkish traditions, customs, behaviors and moral values in their resource works. In this research we attempted to put forth the viewpoints related to Turkish history, Turkish literature and Turkish culture which appear as a common denominator in the work of Hüseyin Cavid and tried to determine the similarities and differences in this regard by making comparisons.

Keywords: Turkish Literature, Hüseyin Cavid, Interactions, Azerbaijan Literature.